D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS I.

CONTINENS

EVANGELIA MATTHAEI ET MARCI.

EDITIO SEXTA

AUCTIOR ET EMENDATIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA FELSECKERIANA
MDCCCXV.

PRAEFATIO.

Quamvis librorum, qui ad illustrandas Sacras Scripturas V. et N. Testamenti faciunt, hodie nulla sit inopia, paucissimi tamen ita sunt comparati, ut Sacrarum Litterarum Studiosis, praelectiones exegeticas cum fructu audire cupientibus, commode inserviant. Versiones enim et paraphrases, magna copia in lucem prodeuntes, praeparationi et repetitioni minus esse accommodatas et aptas, concedent omnes, qui sciunt, nonnisi per verborum exploratam significationem, et orationis perspectam compositionem, viam ad solidam et accuratam aperiri interpretationem. Quod autem alia adiumenta solidioris exegeseos attinet, sunt ea vel ignota multis, vel maioris pretii, quam ut a multis possint comparari. Ut igitur commodis Academicae iuventutis, praesertim vero Auditorum meorum honoratissimorum in hac parte consulerem, ad conscribenda Scholia in N. T. quorum Tomum primum iam exhibeo, animum appuli. Selegi nimirum ex annotatis uberioribus *Erasmi*, *Bezae*, *Camerarii*, *Heinsii*, *Drusii*, *Grotii*, *Lightfooti*, *Bengelii*, *Wetstenii*, *Moldenhaweri* et eorum, qui observationes scripserunt, praecipue *Krebsii*, *Loesneri* aliorumque, ea quae mihi viderentur

optima, Auctorum verbis vel retentis, vel in compendium redactis. Quamquam autem plurima debeo aliis, deprehendent tamen Viri eruditi, me haud raro veteres interpretationes novis confirmare rationibus, vel etiam meum sequi sensum. Quodsi institutum meum probari Viris doctis intellexero, hunc tomum excipient tres alii, quibus totum corpusculum Scholiorum in omnes Novi Testamenti libros comprehendetur. Quanquam vero haec Scholia non doctoribus scripta, sed discipulis destinata sunt, forsan tamen exercitatioribus, et in interpretatione Sacrae Scripturae multum versatis, haud iniucundum erit, in promptu habere breves annotationes, quas subinde novis observationibus, vel ex lectione, vel propria meditatione augere possint. Quare Bibliopola, vir honestissimus, rogatu meo exemplaria nonnulla maiori forma, et cum spatiosiore margine typis exprimi curavit, quo illi quibus volupe esset, observationes inter legendum ortas, commodius possent adscribere. Faxit Deus, ut per hanc operam meam quamplurimis Theologiae Cultoribus legitimum ac liberale Sacrarum litterarum studium, ad maiorem Summi numinis gloriam, et uberrimum ecclesiae emolumentum incendatur. Scripsi Erlangae d. XXVIII. Augusti, MDCCLXXVII.

PRAEFATIO

AD EDITIONEM TERTIAM.

Quum Scholiorum meorum in N. T. editio secunda vix typis exscripta prodiisset, ecce Librarius parare se novam Tomi primi editionem litteris mihi significavit, meque rogavit, ut ad eam ornandam locupletandamve, si aliquid haberem, id conferrem. Feci igitur, quod inter cetera negotia et officia muneris vitaeque facere potui. Praeter eos, quos in praefatione editionis primae nominaveram interpretes, alios etiam haud paucos, qui nostra aetate de interpretatione N. T. optime merentur, consului: nec tamen in iis consulendis acquiescendum, sed etiam sententias eorum, inprimis in explicandis locis obscurioribus, examinandas, et interdum ab iis modeste discedendum esse putavi. Atque sic, ut dies diem docet, pleraque mea castigavi; quae emendanda erant, emendavi, addidique non pauca, quae ad eruendum sensum verborum et illustrandas res

facere videbantur. Hoc ita esse, facile qui volunt, cognoscent, si perlustraverint emendationes et supplementa ad Tomum primum, quae proxime seorsim typis exscripta prodibunt, atque secundae editionis possessoribus venalia prostabunt.

Quod superest, hanc meam operam nec improbatam Viris doctis, nec inutilem fuisse litterarum sacrarum studiosis, impense laetor, Deumque T. O. M. supplex oro, ut eam rei christianae publicae porro salutarem esse iubeat. Dabam Lipsiae, d. 30. mensis Augusti, MDCCLXXXVIII.

PRAEFATIO

AD EDITIONEM QUARTAM.

Novam hanc Scholiorum editionem prioribus esse multo emendatiorem et auctiorem, typorum etiam elegantia nitidiorem, facile, ut puto, cognoscent, qui eam cum illis conferre voluerint. Quamvis igitur lectores de ea re monere non sit opus, aliam tamen ob caussam hunc primum Tomum sine praefatione in publicam lucem emittere non possum. Quum enim aliquot plagulae iam typis descriptae essent, allata est mihi editio nova, inscio me, inscio etiam et invit Bibliopola, cuius sumtibus hic liber prodiit, procurata a I. H. Taubero, Philosophiae Mag. Phi-

lolog. Prof. et Scholae Roeskildensis in Dania Rectore.*) In hoc igitur Doctissimi Tauberi instituto et labore quid mihi laudandum, quid reprehendendum esse videatur, (seposita tamen iuris quaestione,) paucis indicandum esse existimo, non tantum mei, sed etiam illorum caussa, qui forte hoc libro utentur.

Doctrina quidem atque diligentia Tauberi omnino est laudanda. Frequentius enim, quam a me factum erat, contulit interpretes Alexandrinos et libros veteris Testamenti apocryphos; diligenter usus est *Philone* et *Iosepho*, Patribus etiam ecclesiae christianae; consuluit plures interpretes antiquiores et recentiores, quos in praefatione laudavit, multorumque doctorum hominum, inprimis Germanorum et popularium suorum exercitationes, commentationes et opus-

cula,

*) Titulus est: *Dr. I. G. Rosenmülleri Scholia in Novum Testamentnm. Tomum I. in Evangelium Matthaei elaboratiorem et multis partibus locupletiorem edidit I. H. Tauberus* etc. Havniae 1790. Sumtibus S. Gyldendalii. Tomi secundi pars prior complectitur Evangelium Marci et Lucae. Prodiit deinde a. 1791. Tomus IV. ex eadem officina sine novis accessionibus.

cula, quae ad interpretationem N. T. faciunt. Multa igitur utilia ab eo esse congesta ad scholia mea augenda, adeo non inficior, ut potius grato animo profitear. Nam ex novo hoc apparatu selegi eas observationes, quae ad confirmandas et illustrandas interpretationes a me iam olim propositas facere, vel viam ad alium et veriorem sensum reperiendum pandere viderentur, easque in hac nova editione ſuis locis inserui. Quod tamen non ita intelligi velim, ac si in Tauberianis acquievissem. Omnem potius qui ad manus fuit librorum exegeticorum et commentationum ad exegesin N. T. spectantium apparatum eo versavi consilio, ut inde aliquid in meos transferrem forulos, sic tamen, ut semper consilii mei memor, brevitati studerem.

Ingenue professus sum, quid mihi in Tauberi labore laudandum esse videatur; iam liceat mihi etiam dicere, quid displiceat. Maxime displicet hoc, quod omnia ita inter se confusa sunt et mixta, ut nemo discernere possit, quid sit meum, quid Tauberi. Ferri poterat, si Vir doctus vel additiones suas uncis inclusas exhibuisset, vel alio signo indicasset, quid de suo adiecerit. Hoc autem non fecit. Deinde etiam reprehendenda est stili negligentia et inconcinnitas, quae saepe tanta

est,

est, ut vix intelligi possit, quid sibi velit auctor; atque haec intelligendi difficultas augetur erroribus typographicis, quibus totus liber scatet. Ne Viro ceteroquin docto iniuriam facere videar, unico saltim exemplo id, quod dixi, verum esse confirmabo. Ad Matth. IV, 24. ubi de Daemoniacis agitur, dixeram (p. 61. 62.) de iis, qui hunc locum tractarunt, atque finieram his verbis: Contrariam sententiam cum multis aliis defendit Cel. *Hessius* in libro: *Ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn.* Sect. 8. Hic vero *Tauberus*, laudatis multis aliis, qui de eadem re disseruerunt, uno tenore, ut nemo scire possit uter nostrum haec scripserit, ita pergit: — „aliique, quibus e „nostratibus, adde, si placet, *programma Munthi-* „*anum huius argumenti, Hafniae* 1760. *editum*, et „*Ballii nostri commentationem in commentario perpetuo* „*in V priora Matthaei capita*, sive, *udförlig Forkla-* „*ring over de fem förste Kapitler of Matthaei Evan-* „*gelium.* Kiöbenhavn 1779. p. 505—529. quem „te legisse nunquam poenitebit. Atque hi, qui „corporalem, ut volant (vocant) obsessionem „defendere haud dubitant, habent, quae ipso- „rum sententiae patrocinentur argumenta bene „multa, quorum graviora paucis persequar. Pri- „mum nihil efficere medicorum placita, decreta „atque consulta ad rem facti negandam. Dein-

„de

„de, quum eiusdem effectus plures possint esse „caussae, quumque multa, non minus singula, „quam iuncta verba, tam in V. quam in N. Te„stamento, ex usu dicendi vulgari, significatio„ne mutata, renovata adauctaque, ita sint in ci„vitatem christianam recepta, ut ex ratione do„ctrinae divinitus traditae, a qua aliae erant bar„barae gentes et definiantur, et amplificentur, „eorum quoque in numerum referenda esse, „δαιμονιζεσθαι, δαιμονιον ἐχειν, et quae eorum lo„cum teneant, cetera ad unum omnia; tum quo„que Petrum, virtutem et gloriam Messiae, Cor„nelio Centurioni, eiusque familiae, ingenio et „sensu, rerum iudaicarum vix imbutae, paucis „exaequaturum, proprie hoc beneficium a reli„quis distinguere Act. X, 38. Ιωμενος τȣς καταδυνα„ςευμενȣς απο διαβολȣ. Quid arceret apostolum a „verbis propriis, quae iudaeorum praeiudicatam „opinionem de daemonibus, morborum coeco„rum causis non superent, planius adhibendis, „nisi proprie esset haec locutio intelligenda? Prae„terea etc." His similia permulta occurrunt in editione Scholiorum Tauberiana et quidem eo orationis nexu, ut nemo scire possit, uter nostrum sic scripserit. Satius fuisset, si Vir doctus observationes in libros novi Foederis perpetuas, quas publice promiserat, (ut ex praefatione discimus,) se-

orsim

orsim dedisset foras. Ut hoc in posterum faciat, nos optamus, et optabunt sine dubio alii etiam qui literas amant.

Quod reliquum est, Deum precor per Dominum nostrum Iesum Christum, ut operam hanc meam porro in Numinis sui gloriam, et ecclesiae veram utilitatem vergere iubeat. Dabam Lipsiae, d. 25. Febr. MDCCXCII.

SCHO-

Ἡ *καινὴ διαθήκη*) Hebraei et Pentateuchum peculiariter, et communiter omnes libros ad ſacrum codicem pertinentes תורה ſive *νόμον* appellarunt. Sed veteres Chriſtiani eum librum, in quo doctrina chriſtiana eiusdemque vetuſtiſſima hiſtoria continetur, maluerunt *καινὴν διαθήκην* appellare. In quo ſine dubio reſpexerunt ad ipſa Chriſti verba, qui *novam religionis formam* morte ſua ſanciturus, eam novum ברית, *τὴν καινὴν διαθήκην* nominavit Matth. XXVI, 28. Vox ברית, quam LXX. interpretes, Helleniſtae, atque inter eos viri ſancti, qui Evangelia atque epiſtolas ſcripſerunt, *διαθήκην* interpretati ſunt, denotat et *promissiones divinas*, et conventiones mutuas, ſive *foedera, pacta*. Significat autem *διαθήκη* interdum etiam *religionis formam*, vel *oeconomiam divinam;* propter promiſſiones divinas ſub conditione fidei et obſequii nobis datas. Latine itaque hunc librum nec *Novum Testamentum*, nec *Novum foedus* appellaverim, ſed potius *novam religionis formam*, vel *novam oeconomiam divinam*, germ. *die neue Religionsverfassung, die neue Religion.* Eo ſenſu *Vetus* ipſi saepe opponitur. Ita ſecundum Paulum Apoſtolum ſunt *δύο Διαθῆκαι*, i. e. *Oeconomiae divinae*, vel *religionis formae* Gal. IV, 24. atque ut *illam Mosaicam παλαιὰν διαθήκην*, ita hanc *christianam καινὴν* vocat idem ille Apoſtolus 2 Cor. III, 14. 6. In Epiſtola ad Hebraeos illam vocat *πρώτην*, hanc modo *καινὴν* modo *νέαν* quin et *κρέιττονα*, itemque

αἰώνιον. Discrimen *Mosaicae* et *Christianae Oeconomiae* inter alia in eo est positum, quod illa *foederis* tantum, haec et *foederis* et *testamenti* rationem habeat, quod prolixe ostenditur Hebr. IX, 11-21. Hinc patet, quo sensu sit accipienda vox διαθήκης, libris sacris cum additamento πάλαιά, vel καινή, tituli loco praefixa.

DE QUATUOR EVANGELIIS.

Vox εὐαγγέλιον etiam apud Profanos occurrit, et proprie significat *nuncium laetum*. Est autem nomen, unde hoc denominatur εὐάγγελος, et in Phoenissis Euripidis εὐάγγελος φήμη. In N. T. εὐαγγέλιον proprie ac primario dicitur κήρυγμα illud, a Ioanne Baptista inchoatum (Luc. III, 18.) a Christo vero tum per se, tum per Apostolos consummatum, de regno Messiae deque parta remissione peccatorum. Hinc Ioannis quasi prima vox fuit: *Adest regnum Messiae* Matth. III, 2. Et *Christus* ab eadem illa voce incipit Matth. IV, 17. Marc. I, 15. Quia vero ad explicandam, illustrandam, et confirmandam doctrinam a Christo annunciatam pertinent omnes eius κηρύγματος circumstantiae: ideo ipsa quoque Historia accepit Evangelii nomen. Hebraicum verbum בִּשַּׂר, et nomen בְּשׂרָה significant *narrare, narratio*, e. g. 1 Sam. IV, 17. Ies. LII, 7. Vid. *Io. Adrian. Bolten* der Bericht *des Matthaeus von Iesu dem Messia*. p. 1. 2. Ἐυαγγέλιον itaque h. l. est *historica expositio vitae rerumque Iesu Christi.* Quod tamen non ita est intelligendum, quasi unusquisque Evangelistarum totam historiam Christi descripserit ordine chronologico. Quisque eorum recenset potius memorabilia tantum vitae Iesu, prout utilitas lectorum, quibus Evangelium suum proxime destinaverat, requirere videbatur. Quare

re oleum et operam perdunt, qui aliam Evangeliſtarum Harmoniam concinnare volunt, praeter eam, quae circa ipſam narrationum hiſtoricam fidem verſatur.

Consilium Evangeliſtarum in conſcribendis ſuis Commentariis ſine dubio fuit id, ut Chriſtianos ſui temporis confirmarent in veritate, Ieſum eſſe Meſſiam, (Io. XX, 31.) ſimulque hanc veritatem defenderent adverſus calumnias adverſariorum. Quum enim Iudaei aliique Iudaicae ſuperſtitionis patroni narrationes Apoſtolorum de reſurrectione Chriſti et rebus eius in terra geſtis, ore prolatas, ſuſpectae fidei eſſe, calumniarentur, haud parum ad confirmandos Chriſtianorum animos facere videbatur, ſi praecipua momenta hiſtorica, ex quibus dignitas et divina maieſtas Ieſu elucebat, literis conſignarentur. Hac igitur opera defuncti ſunt duo *Apostoli*, Matthaeus et Ioannes, et duo *Apostolis familiares*, Marcus et Lucas. Ex his Evangeliſtis tres, Matthaeus, Marcus et Lucas praecipue verſati ſunt in commemorandis iis, quae Ieſus in *Galilaea* docuerat et egerat, fortaſſis propter falſos rumores a Iudaeis *Hierosolymitanis* ſparſos. Hi enim, quum res memorabiles a Ieſu Hieroſolymis geſtas, quippe omnibus notas, negare vix poſſent, omnibus viribus id egiſſe videntur, ut fidem eorum, quae Ieſus in Galilaea docuiſſe et feciſſe dicebatur, ſuſpectam redderent. Id eos feciſſe, eo magis credibile eſt, quod alias etiam Galilaeos, et quicquid ex Galilaea prodiret, contemnerent, Io. VII, 52. Haec videtur fuiſſe cauſſa, cur hi tres Evangeliſtae in enarrandis rebus Ieſu in Galilaea geſtis prolixiores fuerint, reliqua autem, ſi hiſtoriam ultimorum fatorum et reſurrectionis Chriſti excipias, breviter tantum attigerint. *Ioannes* contra prolixior eſt in enarrandis memorabilibus, quae *Hierosolymis* et in *Iudaea* contigerant, et alia a ceteris Evangeliſtis

omissa, addit, quod veteres iam observarunt. *Euseb.* Hist. eccles. L. III, c. 24. Plura de hac re dicemus in notis ad Evangelium Ioannis.

Novas de *origine* Evangeliorum Matthaei, Marci et Lucae hypotheses excogitarunt *Lessingius, Semlerus, Eichhornius, Halfeldus, Herderus, Eckermannus, Russwurmius, Marsh,* Anglus, *Kuinoelius* in Commentario in libros N. T. historicos, alii. Hi omnes in eo fere consentiunt, Evangelium quoddam Syrochaldaicum, deperditum, communem trium Evangelistarum, *Matthaei, Marci* et *Lucae* fontem fuisse. Quum nimirum magna deprehendatur convenientia unius Evangelistae cum altero, in rebus, formulis et verbis singulis, aeque vero magna etiam diversitas, quoad ordinem, quo narrationes se excipiunt, et narrationes ipsas; hunc Evangelistarum consensum atque dissensum nullo modo explicari posse censent, nisi sumatur, omnes ex uno eodemque fonte hausisse. Quomodo vero singuli hoc fonte in singulis partibus suorum Commentariorum usi fuerint, de eo coniecturarum et opinionum mira est varietas.

Equidem ingenue fateor, hanc de origine trium Evangeliorum, ac de archetypo quodam Syrochaldaico eorum fonte (Urevangelio) hypothesin mihi semper fuisse suspectam. Etenim ut taceam, eam omni testimonio historico esse destitutam, non video, cur *Matthaeus*, de quo mox plura, comes Iesu Christi, testis oculatus, (αὐτόπτης) et pars rerum gestarum alieno subsidio ad Commentarium suum componendum, indiguerit. Ad Marcum et Lucam quod attinet, ex collatione trium Evangelistarum patet, eos Matthaei Commentarium adhibuisse, et partim exscripsisse, partim in alium ordinem redegisse, quaedam omisisse, quaedam addidisse, unumquemque pro suo consilio.

Quan-

Quanquam Marcus multas hiſtoriae evangelicae particulas a Petro Apoſtolo, cuius erat diſcipulus et comes, accepiſſe videtur, vix tamen dubitari poteſt, eum in componendo Commentario ſuo Evangelium Matthaei ad manus habuiſſe, et ex eo pro inſtituti ſui ratione quaedam deſcripſiſſe. Nam in ipſo narrandi modo, ſententiis, verbis, ipſis adeo leviſſimis dicendi formulis accurate cum eo conſentit; nec tamen Epitomator eius recte dici poteſt. Inſeruit enim paſſim, quae ad integritatem ac maiorém lucem hiſtoriae evangelicae facerent, et plurimas circumſtantias, quas Matthaeo intactas fuiſſe obſervarat; in nonnullis etiam narrationibus ab ipſo receſſit, iuxta fidem dictatorum quae a Petro accepiſſet, tum vero et ſuis in locis adiecit haud pauca, a Matthaeo praetermiſſa, quibus e re viſum fuit, ut locupletata eſſet hiſtoria Evangelica, accuratius quoque temporis ordinem ſecutus eſt; quod exemplis demonſtrare, ab inſtituti noſtri ratione alienum, ab aliis vero luculenter expoſitum eſt. Ex multis nominamus D. Ioh. Leonardum Hug, Theologum Friburgenſem, in egregio eius libro: *Einleitung in die Schriften* neuen Teſtaments. Zweyter Theil. Tubingae 1808. 8. p. 80—96. qui omnino hic eſt conſulendus. Accedit, quod *Matthaeus* Evangelium ſuum in gratiam Chriſtianorum ex Iudaeis Helleniſtis in Palaeſtina et extra Palaeſtinam, *Marcus* autem in gratiam Chriſtianorum e gentibus ſcripſit; unde perſpicimus, cur plura enarrare omiſerit, quae a reliquis Evangeliſtis commemorantur, et cur alia ab his omiſſa in librum ſuum receperit. Voluit nimirum ea tantum exponere, quae ſcitu utilia eſſent hominibus illis, quibus Evangelium ſuum deſtinarat, et ea ita narrare, ut enarrari iſtis hominibus deberent. Hinc omiſit multa apud Matthaeum et Lucam obvia, ad ſolos Iudaeos et inprimis Palaeſtinenſes ſpectan-

ctantia, et hominibus a Palaeſtina remotis minus cognita, vel ſcitu non admodum neceſſaria vel Iudaeorum cogitandi modo accommodata, et addidit illuſtrationis cauſſa, quae ſuis lectoribus ad rectius intelligendam narrationem vel neceſſaria vel utilia putaret etc. quod infra, in Prolegomenis ad Marcum exemplis comprobabimus.

Lucam Matthaei Commentaria conſuluiſſe, et ex his in librum ſuum haud pauca transtuliſſe, patet ex locis in Prolegomenis noſtris in Lucam p. 5. quintae editionis citatis. Ex aliis etiam fontibus ſe hauſiſſe, ipſe in Prologo ad Commentarium ſuum fatetur; quinam vero hi fontes fuerint, de eo variae ſunt doctorum hominum coniecturae, quas aliis diiudicandas relinquo. Sed v. 2. ſcribit, ſe referre, quae ab iis didicerit, qui ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τȣ̃ λόγȣ, *ab initio testes oculati et pars aliqua rerum gestarum* fuerint; hos autem fuiſſe conſtat Apoſtolos, Mariam, matrem Ieſu, cum aliis mulieribus et discipulis. Dedicavit librum ſuum Theophilo cuidam. Quisquis ille fuerit, hoc unum certum eſſe videtur, eum fuiſſe Chriſtianum, a Luca ad profeſſionem nominis Chriſtiani adductum, et extra Palaeſtinam viventem, quia Lucas de ſitu locorum in Palaeſtina multa affert, quae nonniſi exteris ignota eſſe poterant.

Ex hactenus diſputatis facile, ut mihi videtur, cauſſae conſenſus et diſſenſus trium priorum Evangeliſtarum cognoſci poſſunt. Scripſerunt nimirum Commentaria ſua diverſis hominibus et diverſo conſilio. Matthaeus Evangelium ſuum Helleniſtis, Marcus Chriſtianis e gentibus, Lucas Theophilo cuidam, extra Palaeſtinam viventi deſtinaverat. Marcus et Lucas Matthaeum, utpote αὐτόπτην et ὑπηρέτην τȣ̃ λόγȣ adhibuerunt, ſed quaedam addiderunt, vel omiſerunt, prout lectoribus ſuis neceſſaria vel utilia putarent.

Ni-

Nihil igitur nos cogere videtur ut ad Evangelium quoddam Syrochaldaicum (Urevangelium), quod nemo Veterum novit et vidit, a recentioribus fictum, confugiamus. De confilio Evangeliftarum in confcribendis fuis Commentariis dignus eft inprimis qui conferatur Io. Iac. Hess in *Bibliotheca Historiae sacrae* theotifce fcripta. Turici 1791. 8. Pars I. p. 202. feqq. De Evangeliis Apocryphis, veritatem religionis chriftianae non labefactantibus, fed confirmantibus, legi meretur *Isaacii Bellosobrii* diatribe, germanice verfa *in Beytraegen zur Befoerderung theologischer Kenntnisse* etc. a *Io. Andr. Cramero* editis. Kiloni et Hamburgi 1777. P. I. p. 249. feqq.

Quatuor, nec plura Evangelia Sec. II. in ecclefia fuiffe recepta, docet nos *Irenaeus* adv. Gnoft. L. III, c. II. ex quo loco etiam difcimus, unde factum, ut Matthaeo hominis, Marco leonis, Lucae vituli, Ioanni aquilae adponeretur forma, nempe propter cherubim quatriformia Ezech. I, 10. quia τετραπροσωπα, και τα πρόσωπα αυτων εικονες της πραγματειας τȣ ὑιȣ τȣ Θεȣ, qua manifeftavit fe ut hominem, regem, facerdotem et filium Dei. De ordine et numero Evangeliorum vid. *Euseb.* Hift. ecclef. L. III, c. 24.

De fide hiftorica Evangeliftarum prolixum opus habemus *Nathan. Lardneri*, Angli. Adde, quae breviter quidem, fed optime monuerunt: *Io. Tobler, in Gedanken und Antworten zur Ehre I. C. und seines Reichs.* p. 119. feqq. et *Herder, in den Briefen das Studium der Theologie betreffend*, epift. 14. et fequentibus. Commendandus etiam tironibus, qui hiftoriam evangelicam bene illuftravit, *Hessius*, Turicenfis, qui fcripfit: *Geschichte der drey lezten Lebensiahre Iefu etc.* et: *über die Lehren, Thaten und Schiksale unsers Herrn*; ut alios taceam. Optimum modum interpretandi, ut hiftoriam

facram

ſacram univerſim, ſic etiam libros N. T. hiſtoricos tradit idem *Hessius* in Bibliotheca hiſt. ſacrae. Ceterum Iuſtinus M. Evangelia etiam ἀπομνημονεύματα vocat, qua voce *Xenophon* eos libros inſcripſerat, quibus praecipua dicta factaque Socratis annotarat, ſi tamen Evangelia noſtra habuit *Iustinus*, quod negat *Fr. Andr. Strothius*, haud contemnendis rationibus probans, uſum eſſe Iuſtinum eo, quod non tantum Nazaraeis et Ebionaeis, ſed et omnibus primae aetatis Chriſtianis Palaeſtinenſibus in uſu fuiſſe videtur, *Evangelio secundum Hebraeos*. Vid. *Repertorium litteraturae biblicae et orientalis*. Tom. I. p. 1. ſqq. Cf. *Hug*, l. c. Tom. II. p. 74. ſqq.

DE EVANGELIO MATTHAEI.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον Ἐυαγγέλιον) *Matthaei Evangelium*, ſ. Evangelium a Matthaeo ſcriptum. Κατὰ h. l. indicat Genitivum. Quemadmodum enim Polybio Lib. III, c. 6. αἱ κατ' Ἀννίβαν πράξεις, *res gestae Annibalis* vocantur: ita τὸ κατὰ Μ. Ἐυ. idem eſt quod Ἐυ. τȣ̃ Ματθάιȣ. Sic etiam Act. XVII, 28. τινὲς τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν ſunt τινὲς τῶν ποιητῶν ὑμῶν cf. etiam Act. XVIII, 15. nec non *Aelian*, Var. hiſt. L. II, 42. ἡ κατ' ἀυτὸν ἀρετὴ, *virtus eius*. In variis codicibus haec inſcriptio varie legitur, e. g. ἀρχὴ τȣ̃ κατὰ Ματθαῖον ἐυαγγελίȣ, τὸ κατὰ Ματ. ἅγιον ἐυαγγέλιον, ἐκ τȣ̃ κατὰ Ματ. ἁγίȣ ἐυαγγελίȣ. Vid. *Quatuor Evangelia graece etc.* edita ab Andrea Birch (Havniae, 1788. 4.) ad h. l. Caeterum hic titulus non videtur ab ipſo Matthaeo profectus eſſe. Nonnulli credunt *Evangelii* quidem appellationem ei eſſe tribuendam, nomen autem *Matthaei* eo tempore a Chriſtianis additum eſſe, quo cetera *Marci, Lucae* et *Ioannis*

nis acceſſerunt, ut illud ab his, et haec a ſe invicem di- ſtingui poſſent. Vid. IOAN. CHRISTOPH. WOLFII *Curas philolog. et criticas.* Sed *Evangeliorum* etiam nomen non ab ipſis Evangeliſtis, ſed aliquanto poſt ab eccleſia ad- ditum eſſe, putat Anonymus apud Oecum. ut notat CHRI- STIAN. FRID. MATTHAEI in edit. N. T. ad tit. Eu. Matth. FAUSTUS, Manichaeus, (teſte AUGUSTINO c. Fauſtum Lib. XVII, 2. XXVII, 2. XXXIII, 3.) ex titulis Evangeliorum confici poſſe putavit, non eſſe ea ab ipſis, quorum nomi- na gerunt, Evangeliſtis conſcripta, ſed ab aliis, qui ſe *se- cundum* eos ſcripſiſſe profiterentur. Sed lapſus eſt Fau- ſtus ignorantia linguae graecae, quod neſciret κατὰ Ματ- θαῖον, κατὰ Μάρκον etc. idem eſſe ac *Matthaei, Mar- ci etc.*

Quod nominatim MATTHAEUM attinet, genuinum eſſe Evangelium, quod ei tribuitur, inter alios EUSEBIUS do- cet H. Eccl. L. III. c. 25. VI, 25. qui etiam antiquiſſimorum Patrum teſtimonia affert. *Hebraice* Matthaeum ſcripſiſſe, hoc eſt Syriace ſive Chaldaice, Patres eccleſiae perhibent, et recentiorum plerique ſtatuunt. *Euseb.* H. E. L. III, c. 39. *Michaelis Einleitung in die göttl. Schriften des N. B.* §. 127, ſeqq. *Io. Adrian. Bolten*, praef. in verſ. theotiſcam Matthaei etc. Sed argumenta, quae id evincere debent, admodum imbecilla ſunt. Nam *Papias*, cuius teſtimonio haec ſententia nititur, vir nullius iudicii ac perſpicientiae, (σφόδρα σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγον τεκμηράμενον εἰπεῖν φαίνεται, teſte Euſebio hiſt. eccleſ. Lib. III, 39.) ſine dubio Evangelium καθ' Ἑβραίους, *secundum Hebraeos*, quo *Nazaraei* uſi ſunt, et quod *Hieronymi* adhuc aetate ſuperfuit, cum Evan- gelio Matthaei confudit; Patres vero, unus (ut fit) ex alio eam traditionem ſine examine deſcripſit, idque eo magis,

quia

quia putabant, Matthaeum ad Palaestinenses, quibus lingua graeca ignota fuisset, hebraice scribere debuisse. Sed facile evinci potest, linguam graecam Apostolorum aetate ut in universo imperio Romano, ita etiam in Palaestina fuisse communissimam. Nam graecae urbes erant Gaza, Gadara et Hippos, (*Iosephus Antiquitt. Iud.* Lib. XVII. c. XI. edit. Oberthür. Γάζα καὶ Γάδαρα καὶ Ἵππος Ἑλληνίδες εἰσὶ πόλεις.) Caesareae autem lingua graeca regnabat. (Ioseph. de bello Iud. Lib. II, c. XIII. Syri αὐτὴν μέντοι γε τὴν πόλιν Ἑλλήνων ἔφασαν.) Inter ipsos Christianos Hierosolymitanos erant Graeci, (Ἑλληνισταί,) Act. VI, 1. Multi Hellenistae mercaturae exercendae caussa ex Asia minore in Palaestinam migraverant, Hierosolymis sedem fixerant, et Synagogas habebant, ibid. v. 9. Titulus, cruci Iesu impositus scriptus erat tribus linguis, Syriaca, Graeca et Romana, teste Ioanne cap. XIX, 19. 20. et additur, plurimos Iudaeorum eum legere potuisse. Homines plebeios etiam hanc linguam calluisse, vel docere potest locus Act. 21, 40. 22, 2. Sine dubio enim propterea attentiores facti sunt, Paulum Syrochaldaice loquentem animadvertentes, quia expectaverant eum sermone graeco verba esse facturum. Matth. IV, 15. commemoratur γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, quia multi ex aliis gentibus, in quibus sine dubio etiam Graeci erant, inter ipsos Iudaeos habitabant. Apostolis linguae graecae peritiam non defuisse, inde etiam patet, quod Io. XII, 20. s. Ἕλληνες, Proselyti e gentibus Philippum rogarunt, ut sibi colloquendi cum Iesu copiam facere vellet. Graece scripsisse Matthaeum, exinde etiam patet, quod in adducendis locis veteris Testamenti plerumque versionem LXX. sequitur, quanquam interdum ab ea discedit, ubi nempe hebraicus textus consilio eius accommodatior erat. Vid. Hug l. c. p. 18. sqq. Werner Caro-

lus Ludov. Ziegler *vollstaendige Einleitung in den Brief an die Hebraeer*, p. 200. ſqq. et Scriptores ab iis laudatos, quibus plures addi poſſent, ſi in re tam clara multis teſtibus opus eſſet. — Putant, qui textum noſtrum graecum e *deperdito* Archetypo Syriaco translatum eſſe ſumunt, collatione huius translationis cum Syriaco multa N. T. loca novam accipere lucem. Et ego ultro largior, *versionem* Syriacam veterem, (Peſchito, ſimplicem) textus noſtri Graeci utilem eſſe in hunc finem. Quum vero Evangelium illud archetypum, quod vocant, nullibi extet, Critici noſtri meris coniecturis aſſequi conantur, quid in eo ſit lectum, indeque depromunt interpretationes maximam partem contortas. Equidem ingenue fateor, mihi ex omnibus *Boltenii* huius generis interpretationibus ne unam quidem videri probabilem.

Ceterum, Matthaeum *in gratiam credentium ex Iudaeis in Palaestina* Evangelium ſuum ſcripſiſſe, et quidem, ut Veteres tradunt, *Hierosolymis*, *octavo post ascensionem Christi anno*, qui Claudii Imperatoris primus fuit, magno conſenſu perhibent Patres eccleſiae. Hoc etiam res ipſa docere videtur. Multas enim Matthaeus de Iudaeorum ſuperſtitionibus refert diſputationes, quibus apud alias nationes, vel templo iam everſo vel paulo poſt evertendo, locus vix fuiſſet; totus in eo eſt, ut animos credentium obſirmet, nondum credentium autem animos non irritet magis, quin potius ſcrupulos ex Chriſti humilitate, paupertate et morte ignominioſa illis iniectos evellat. Quae etiam cauſſa fuiſſe videtur, cur tam multa V. T. loca ad teſtimonium citaret, ut recte *Wetstenius* obſervavit. Ex vulgari ſententia ratio, cur *Matthaeus* primum in ordine Evangeliſtarum occupet locum, haec eſt, quod primus omnium ſcripſe-

rit. Nititur haec ſententia Veterum teſtimoniis. Aliis tamen, recentioribus nempe nonnullis, aut Ioannes, aut Marcus primus ſcripſiſſe videtur. Vide inprimis S. V. D. *Gottlobii Christiani Storrii* Theologi Tubingenſis librum, cui titulus: *Ueber den Zweck der Evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis.* (Tub. 1786. 8.) §. 62. ſeqq. *Marcum* omnium primum ſcripſiſſe rationibus haud contemnendis evincere ſtudet Vir doctus. De tempore, quo Matthaeus Evangelium ſuum ſcripſerit et aliis huc pertinentibus cf. Michaelis lib. cit. §. 126.

CONSPECTUS
TOTIUS EVANGELII MATTHAEI.

Quatuor partibus conſtat hoc Evangelium:

I. De infantia Ieſu. c. I. II.

II. De dictis et factis Ioannis et Chriſti praeparatoriis ad munus Chriſti publicum, mox ſuſcipiendum. c. III — IV, 1 — 11.

III. De dictis et rebus geſtis Chriſti in Galilaea, quibus ſe eſſe Meſſiam demonſtravit. c. IV, 12 — XVIII, 35.

1) res geſtae Ieſu ipſae narrantur variae. c. IV, 12 — XI, 1.

2) quomodo excepta ſint dicta et facta Ieſu a variigeneris hominibus, vel quid effectum ſit ſermonibus et miraculis eius, refertur c. XI, 2. — XVI, 12.

3) de dictis et factis Ieſu proxime ad diſcipulos eius et futuros Apoſtolos ſpectantibus, c. XVI, 13. — XX, 16.

IV. Ultima fata Chriſti. c. XX. 17. — XXVIII, 20.

CAP.

CAP. I.

Duo priora Capita non esse Matthaei, sed addita ab eo, qui Evangelium ex hebr. in graecum transtulerit, multis probare voluit *Io. Williams*, Anglus, refutatus a *Velthusenio*. Sublestae fidei esse haec duo capita, et alia nonnulla loca huius Evangelii, contendit etiam *Strothius* Repertor. Tom. IX. *de interpolationibus in Evangelio Matthaei.* Potiora argumenta pro hac sententia sunt fere ista: 1) Desunt haec capita in eo, quo usi sunt *Ebionaei*, Evangelio hebraico, cuius initium erat: ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας κ. τ. λ. (Matth. III.) *Epiphan.* Haeres. XXX. Itaque nec genealogia Christi, qua pro sua de Christo sententia speciose abuti potuissent, in Ebionaeorum exemplaribus extitit. 2) Defuerunt in Evangelio *Tatiani*, et fortassis in eo etiam codice Evangelii Nazaraeorum, quem *Hieronymus* habuit. 3) Ipsa verba βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ κ. τ. λ. titulum innuere videntur peculiaris cuiusdam libelli: ספר תולדות ישוע supplementi instar praefixi nonnullis Matthaei exemplaribus. Alias caussas, cur credibile sit, Genealogiam et historiam infantiae Iesu, non ab ipso Matthaeo, sed aliquanto post ab alio esse scriptam et Evangelio Matthaei praemissam, affert Io. Iac. Hess in Biblioth. hist. sacrae. p. 212. seqq. Hoc saltim facile concedent omnes, sub initiis doctrinae Christi nec necessarium fuisse nec conveniens consilio Apostolorum, ut ore vel scriptis historiam infantiae Christi traderent. Ex Actis Apostolorum constat, Apostolos in tradenda historia Christi plerumque hunc tenuisse morem et ordinem, ut initium facerent a confirmanda veritate resurrectionis Christi, cuius testes erant fide dignissimi; deinde vero adderent alia etiam ex vita Iesu, de quo-

quorum veritate omnibus Iudaeis in Palaeſtina ita conſtabat, ut nemo aequus ea negare poſſet, (Act. X, 37.) veluti de baptismo et teſtimonio Ioannis Baptiſtae, cuius auctoritas erat magna apud plerosque Iudaeos, de miraculis et doctrina Chriſti etc. Vid. Act. I, 21. 22. Hiſtoria infantiae Ieſu nec ad *publicum* de Chriſto teſtimonium pertinebat, nec ex earum rerum genere erat, quae proprio Apoſtolorum teſtimonio comprobari poterant; his enim rebus non ipſi interfuerant, ſed acceperant eas ab aliis hominibus fide dignis. Veriſimile igitur eſt, Lucam, qui Commentarios ſuos in uſum privati hominis ſcripſit, primum fuiſſe, qui de infantia Ieſu conſignaverit quae ſciſcitando resciſſet. Extitiſſe tamen Genealogiam in Evangelio Matthaei iam *Clementis Alex.* et *Irenaei* aetate, patet ex iis, quae *Matthaei* ad Matth. I, 17. et Marc. I, 2. (p. 21. 22.) notavit. Scriptores, qui authentiam horum capitum vel impugnarunt, vel defenderunt, laudavit D. *Christian. Theoph. Kuinoel* Commentar. in Matthaeum (Lipſ. 1807. 8.) p. 11—17.

1. Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ) *Genealogia Iesu Messiae.* Nam βίβλος, סֵפֶר, aut eſt *descriptio* et γένεσις *ortus*, *origo*, (ut Gen. II, 4. ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς *descriptio originis coeli et terrae*,) aut βίβλος eſt *catalogus*, Philip. IV, 3. et γένεσις, hebr. מִשְׁפָּחָה eſt *familia*, ut Exod. VI, 24. Num. I, 18. Utroque modo βίβλος γενέσεως eſt *genealogia*, ſive catalogus maiorum Ieſu Chriſti hominis. Optime ii, qui hanc phraſin ex Gen. V, 1. סֵפֶר תּוֹלְדוֹת, ubi LXX. habent βίβλος γενέσεως, petitam arbitrantur. Accedit, quod etiam Iudaei genealogiam appellant ספר תולדות. Alii, quos nominat *Iohan. Christoph. Wolfius* ad h. l. his verbis hiſto-

historiam vitae rerumque a Chrifto geftarum et fic totius Evangelii materiam innui censent, sed fine idoneis argumentis. Praeferenda eft igitur eorum fententia, qui his verbis non totius Evangelii, fed tantum Genealogiae a comm. 2, ad 16. vel etiam; capp. I. II. titulum indicari ftatuunt. Vid. D. *Henr. Eberh. Gottl. Paulus Commentar.* in N. T. p. 169. De nomine Ἰησοῦς vid. infra v. 21. Χριστὸς (nomen dignitatis) haud commode vertitur *unctus.* Refpondet enim hoc nomen graecum in verfione Veteris Teftamenti Alexandrina, et in libris N. T. hebraico verbo מָשִׁיחַ, *Messias*, quod plerumque fignificat *Regem*, κατ' ἐξοχὴν autem maximum ex Davidica ftirpe regem, cuius regnum fpirituale, aeternum fuper omnes gentes fe extendit. Apud Iudaeos nempe regibus et principibus facerdotum et nomen, et poteftas atque dignitas regia et facerdotalis unctione conferebatur; unde accidit, ut quivis, cui dediffet Deus veniam gerendae rei alicuius praeclarae, משיח diceretur, in primis *propheta*, *princeps sacerdotum*, maximeque *Rex*. Vid. Ief. XLV, 1. Pf. CV, 15. Lev. IV, 3. VI, 15. 1 Sam. II, 10. Hinc מָשִׁיחַ et מֶלֶךְ, Χριστὸς et βασιλεὺς permutari folent 1 Sam. II, 10. Pf. II, 2. 6. Luc. XXIII, 2. (Χριστὸν βασιλέα, pro Χριστὸν, τουτέστι βασιλέα,) et aliis locis. (Cf. Ioh. Frid. Fischeri, Prof. et Rectoris Sholae Thomanae Lipf. celeberrimi *Prolusiones de vitiis Lexicorum N. T.* Prolus. 14. p. 353. feqq.) Ceterum appellatio haec ad regem Iudaeis promiffum maximum translata primum Dan. IX, 25. 26. et ab eo tempore Iudaeis ufurpata effe videtur. υἱοῦ Δαβὶδ, qui (Iefus Meffias) *est ex posteris Davidis.* Vox υἱὸς h. l. fenfu latiori fumitur, ficuti Hebraeorum בֵּן etiam de nepote, abnepote, omnibusque qui ab aliquo genus

nus ducunt, uſurpari ſolet. Quam vulgata autem fuerit appellatio *Meſſiae filii Davidis* ex ſcriptis Iudaeorum et libris N. T. patet. υἱȣ̃ Ἀβραὰμ, *qui fuit ex poſteris Abrahami.* Hoc de Davide dicitur; ſolet enim vox filii ad nomen proxime praecedens iungi, ut Zachar. I, 1. Luc. III, 23. ſeqq. Abrahami mentionem adiecit Matthaeus, tum ut genus ad primam ſtirpem referret, a qua commate ſequenti incipit, tum ut primo intuitu oſtenderet, Ieſu natales fuiſſe illuſtres, qui et ad Davidem regem celeberrimum, Deoque dilectiſſimum, et ad Abrahamum, qui eximio modo amicus Dei appellatus eſt, genus ſuum referret. Caeterum ſuſpicatur D. Christ. Gottlob Storr (*Ueber den Zweck der evangeliſchen Geſchichte und der Briefe Iohannis*, p. 236.) Genealogiam hanc in familia Ieſu repertam, et a propinquo Ieſu ἀπίςῳ quodam usque ad Ieſum continuatam, a Matthaeo praemiſſam eſſe Evangelio ſuo eo conſilio, ut oſtenderet, narrationem ſuam de ortu Ieſu non nuper demum a Chriſtianis excogitatam, ſed dudum in familia Ieſu notiſſimam, ipſisque etiam iis familiae partibus, quae Ieſum non habuiſſent pro Chriſto (nam auctori Genealogiae ἀπίςῳ Ieſus non erat ὁ Χριςὸς v. 17. ſed ὁ λεγόμενος Χριςὸς v. 16. coll. XXVII, 17. 22.) minime ſuſpectam fuiſſe. Quapropter Storrio inſcriptionis, a Matthaeo praefixae ſententia haec eſſe videtur: "Ieſu, quem ego pro Chriſto, itaque (c. XXII, 42. Act. II, 30. III, 25.) pro ſtirpe Davidis et Abrahami habeo, genealogia ſequitur, prout in eius familia fertur." Alii Matthaeum hanc genealogiam ex publicis tabulis exſcripſiſſe putant. Haec nos ſuo loco relinquimus.

2. Ἀβραὰμ — ἀδελφȣ̀ς αὐτȣ̃) Gen. XXI, 2. XXV, 24. XXIX, 35. Crebriorem repetitionem verbi ἐγέννησε ab hebraica loquendi ratione repetendam eſſe, nemo non videt.

videt. Potuiſſet enim ſcribi ſic: Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ τὸν Ἰακώβ κ. τ. λ.

3. Ἰέδας — Θάμαρ) Gen. XXXVIII, 27—30. Φαρὲς — Ἀρὰμ) 1 Chron. II, 5. 9.

4. Ἀρὰμ — Σαλμών) 1 Chron. II, 10. 11. Leves variationes in nominibus, e. c. ἀμειναδὰβ, ἀμιναδάμ etc. omitto.

5. Σαλμὼν — Ραχάβ) Booſum genitum eſſe a Salmone etiam Ruth. IV, 21. legimus. Sed *Rachab* fuiſſe matrem Booſi nuspiam in V. T. legimus. Videtur igitur Matthaeus, vel quisquis hanc Genealogiam Evangelio praemiſerit, hoc nomen inveniſſe in Genealogia, quae in familia Ieſu aſſervabatur. Quaerunt etiam interpretes, utrum *Rachab* hic memorata eadem ſit cum Raab Hierichuntina, de qua Ioſ. II, 1. an ab ea diverſa? Eandem ſtatuunt interpretes plerique veteres et recentiores. Mihi vero vel rationes temporum huic ſententiae adverſari videntur, ut alia taceam. Probo igitur *G. Outhovii* ſententiam, qui ſingulari diſſertatione, Bibliothecae Bremenſi Hiſtorico-Theologicae Claſſ. III. inſerta, diverſam eſſe probare ſuſcepit. Cf. *Wolfii* curas ad h. l. Βοὸζ — Ἰεσσαὶ) Ruth. IV, 17. 22. 1 Chron. II, 12.

6. 7. Cf. 1 Sam. XVI, 1. XVII, 12. 2 Sam. XII, 24. 1 Reg. XI, 43. XIV, 31. XV, 8. 1 Chron. III, 10.

8. Ἀσὰ — Ἰωράμ) 1 Reg. XV, 24. 2 Reg. VIII, 16. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν) Omiſſi ſunt hic tres omnino Reges, ad complendam ſucceſſionis ſeriem pertinentes, *Achasias*, *Ioasus* et *Amazia*. 2 Reg. VIII, 24. 1 Chron. III, 11. 12. 2 Chron. XXII, 1. XXIII. 2 Chron. XXIV, 27. Huius omiſſionis diverſae cauſſae apud alios legantur. Nobis veriſimillima eſt eorum ſententia, qui omiſſas eſſe quasdam perſonas putant, ob diviſionem totius Gene-

nealogiae in tres classes, (v. 17.) ut τῶν δεκατεσσάρων numerus per omnes classes retineretur. Orientali consuetudine integrum fuisse auctori, praetermittere stirpes, quae numerum constitutum excederent, ostenderunt *Michaelis* ad Ruth. IV, 20. *Eichhornius* Einl. ins A. T. P. II. p. 449. P. III. p. 316. et Anonymus in Repert. für bibl. und morgenl. Litterat. P. XIII, p. 169. Nec ulla necessitas auctorem cogebat, ut singulas personas enumeraret: cum enim ipsi unice propositum fuisset, ostendere, Iesum ex regia prosapia ortum; obtinere illud potuit etiam non omnibus personis enumeratis. Nec obstat verbum ἐγέννησεν, quod etiam nepos ab avo, imo pronepos a proavo generatus dici possit.

9. 10. Cf. 2 Reg. XV, 7. 38. XVI, 20. XX. 21. XXI, 18. 24. cum locis parallelis in libris Chronicorum.

11. Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ). Haec omnino vera est lectio. Codices haud pauci habent: Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ· Ἰωακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, contra auctoritatem meliorum codicum, Versionum et Patrum. Vid. D. Io. Iac. Griesbachii *Comment. crit. in textum graecum* N. T. (Part. I.) ad h. l. Est autem is Ἰεχονίας, qui hic commemoratur, Ioakimi, filii Iosiae filius, adeoque Iosiae nepos, quem *Iosephus* (Archaeol. X, 8. f.) Ἰωάχιμον, Alexandrini Ἰεχονίαν, hebr. יְכָנְיָה dixerunt, 1 Chron. III, 15. 16. 2 Chron. XXXVI, 8. f. Sed 2 Reg. XXIV, 6. in Complut. pro Ἰεχονίας legitur Ἰωαχὶν, et in cod. Vat. Ἰωαχίμ, cuiusmodi codice ipse Iosephus usus videtur. Vid. *Fischer* de vitiis Lexicor. N. T. p. 420. seqq. Michaelis quidem in *annotationibus in N. T.* theotisce scriptis Ioakimum in locum suum restitu-

endum

endum esse existimat; atque hanc sententiam *Schulzius* etiam (Anmerkungen, Erinnerungen und Zweifel etc.) probat. Sed omnia redeunt ad computandi τὰς γενεὰς rationem, de qua infra ad v. 17. dicemus. Ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος) *Tempore transportationis* (populi Iudaici) *in Babyloniam*. Vox μετοικεσίας apud profanos non reperitur. Interim rei designandae idonea et propria est; nam μετοικεῖν Graecis dicitur is, qui in terra peregrina, patria pulsus, vivit. Unde μετοικεσία τοῖς ὁ est translatio populi Iudaici ex patria in Babyloniam, quam Hebraei captivitatem appellare solent. Sic ὁδὸς Αἰγύπτου, via in Aegyptum Ier. II, 18. ἐπὶ sub, circa, hebr. על. Ceterum auctor genealogiae tempus migrationis haud inepte finivit. Nam ipse *Iosias* vix prohibitus fuit a migratione, singulari beneficio, 2 Reg. XXII, 16—20. *Iechonias* autem, nepos Iosiae, mox etiam *filius Iosiae*, in cuius locum Iechonias suffectus fuit, alter denique filius, Iechoniae successor in exilium proficisci debuerunt. 2 Reg. XXIV, 6—16. XXIII, 34. XXIV, 1—4. 2 Chron. XXXVI, 1. 6—8. 1 Chronic. III, 15. 2 Reg. XXIV, 17. seqq. XXV.

12. Μετὰ — Ζοροβάβελ) Zorobabel, cuius hic fit mentio, fuit is, qui commemoratur 1 Esdr. III, 2. V, 2. Hagg. I, 1. forsan diversus ab eo, cuius fit mentio 1 Chron. III, 17. 29.

13. De maioribus Iesu, qui hoc et sequentibus commatibus commemorantur, in libris V. T. nihil legimus.

16. Τὸν ἄνδρα) Maritum atque uxorem etiam ex sponsalibus dici, non Hebraeorum tantum, sed et aliarum gentium institutis convenit. Quum igitur in genealogiis Iudaeorum non sponsi et sponsae, sed mariti et uxores recenseantur, et Iosephus v. 24. Mariam duxisse, diserte dicatur, sine dubio ἀνὴρ h. l. maritum significat. ἐγεννήθη)

γεννᾶν Graecis et de patre et de matre dicitur. Quod in verſionibus nonnullis legitur: *Ioseph, cui desponsata erat virgo Maria. Virgo autem Maria genuit (peperit) Iesum*, nil niſi paraphraſis eſt textus recepti et genuini. *Griesb.* l. c.

17. Πᾶσαι οὖν — δεκατέσσαρες) Γενεαὶ h. l. ſunt *stirpes*, ipſae γενέσεις, Hebraeorum תּוֹלְדוֹת, i. e. ſeries hominum, qui ita ſibi ſucceſſerunt, ut ſecundus ex primo, tertius ex ſecundo, quartus e tertio etc. natus ſit. *Iosephus* Antiquitt. L. VII. c. 6. ἐπὶ τέσσαρας γενεὰς *in quartam usque stirpem*. Dionyſius Halicarn. tot γενεὰς numerat, quot erant ſucceſſiones regum. Genealogia haec univerſa diviſa eſt in *tres* partes, quarum unaquaeque complectitur XIV. *tessaradecadas*. Cauſſas huius partitionis varias afferunt docti. Mihi Gusseтii placet ſententia, (contra *Chissuck Emuna* p. 328.) qui auctorem Genealogiae memoriae ſoli conſulere hoc modo voluiſſe, atque inde legitimam quoque omiſſionum nonnullarum, ſubinde ibi ad veterum exemplum factarum, rationem reddi poſſe cenſet. Orientalibus in more poſitum eſſe, ut variis ſubſidiis ad genealogias menti imprimendas utantur, *Michaelis* etiam ad h. l. notat. Sed difficilis interpretibus viſa eſt quaeſtio, quomodo illis teſſeradecadibus ſua ratio conſtet. Equidem cum Gottfr. Oleario (in obſervatt. ſacr. p. 30.) exiſtimaverim, computationem earum, non tam implicatam eſſe, quam eam nimia ſua diligentia fecerunt eruditi. Si verbis Matthaei preſſe inſiſtimus, et, (quod ex legibus criticis omnino fieri debet) τὸν Ἰακείμ v. 6. omittimus, *primam* claſſem ducit Abrahamus, claudit *Davides*: *secundam* claſſem ducit *Davides*, (v. 6.) claudit μετοικεσία, ſeu *Iosias* (v. 10.), qui attigit μετοικεσίαν

Ba-

Βαβυλῶνος: *tertiam* claffem iterum ducit *Iosias* (v. 11.) claudit *Iosephus* (v. 16.). Omnes igitur difficultates evanefcere videntur, fi Davides et Iofias, quorum uterque fuam tefferadecada claudit, fimulque novam incipit, bis numerantur. Nec obftat, quod genealogia ex hac computandi ratione definat in *Iosepho*, quum tamen nomen Chrifti etiam in genealogia v. 16. 17. appellatum fit. Vere enim Iefus e genealogia eximitur, et *Iosepho*, tanquam extrema ftirpe terminatur numerus γενεῶν, βίβλος γενέσεως, cuique claffi affignatus; unde etiam formula: *hic vero genuit sequentem*, in eodem Iofepho ufurpari definit, v. 16. quia Iofephus non genuit Iefum. Haec confideratiffima mutatio in extrema genealogia (v. 16.) clarisfime oftendit, Iefum a ceteris γενεαῖς, quarum XIV. fingulis genealogiae partibus continentur, difcerni, eiusque nomen e genealogia exemtum effe. Cf. STORRII differt. exeget. *in libror. N. T. historicor. aliquot loca.* Tub. 1790.

Quaeritur denique, quomodo Matthaeus conciliandus fit cum Luca, qui plane aliam genealogiam Iefu exhibere videtur? Difficultates non quidem plane tolluntur, minuuntur tamen, fi, quod verifimile eft, ftatuamus, eam, quam *Matthaeus* habet genealogiam, effe Iofephi, quam *Lucas*, Mariae. A Matthaeo recenferi genealogiam Iofephi, a *Salomone* ducentis genus, patet ex comm. 16. coll. 6. 7. Mariam vero genus duxiffe ab alio filio Davidis, *Nathane*, (cuius nomen extat etiam 1 Chron. III, 5.) difcimus ex Luc. III, 31. Matthaeus Iofephi genealogiam recenfere voluit, quia fcripfit Evangelium fuum in gratiam Iudaeorum, paucis annis poft afcenfionem Domini. Cum nempe multi Iofephum Iefu genitorem putarent: conftare debuit illis de ortu Iofephi ex Davide. Accedit, quod Canones Hebraeorum

rum non folent in generationibus ordinem mulierum texere. Eft tamen nonnifi fecundaria Iofephi apud Matthaeum genealogia, ad tempus adhibita, dum omnibus innotefceret, Iefum effe Mariae, non etiam Iofephi (nifi per adoptionem) filium. Primaria Mariae, apud Lucam, eft genealogia. Et optimo quidem iure Maria genealogiam ingreditur, quia, quicquid ex humana, Davidica ftirpe traxit Iefus, id totum ex matre traxit. Cf. *Velthusenii* libellum egregie fcriptum: *Sophienruhe oder die Landpfarre*, etc. Hamb. et Kil. 1783. 8. *Ueber die Stammtafel unsers Herrn*, in den *Beytraegen zur Befoerderung des vernünftigen Denkens in der Religion, Heft* 7. D. *Paulus* Comment. p. 263. Multos alios recenfuit Wolfius in *curis*. Cf. Scholia ad Luc. III, 23. f. Ceterum non eft mirum, fi qua hic occurrant impedita, quum nobis, tam longe ab illa aetate remotis, plena et fufficiens rituum et methodorum genealogicarum notitia non fuppetat. Dignum eft notatu, vivo Salvatore noftro, nihil unquam contra originem eius ex ftirpe Davidis allatum fuiffe ab adverfariis Iudaeis, in reliquis alias fatis ad difputandum proclivibus, quamvis eum Davidis filium vocari frequenter audirent; (Matth. IX, 27. XV, 22. et aliis locis;) nec poftea Apoftolis, Chrifti genus ad Davidem referentibus (Rom. I, 3. 2 Tim. II. 8.) aliquid oppofitum fuiffe. Quod argumento eft, nihil ipfis in promptu fuiffe, quod huc facere poffe videretur. Codices nonnulli latini addunt: *Genealogia hucusque. Incipit Evangelium secundum Matthaeum.* In alio cod. lat. incipit Evangelium a comm. 18. genealogia autem avulfa ab eo eft, et cum variis prologis Evangelio praemittitur.

18. Τȣ͂ δὲ Ἰησȣ͂ Χριςȣ͂ ἡ γέννησις ȣ̔́τως ἦν) *Iesu Christi autem nativitas sic erat.* Plures critici defende-

runt,

runt, Matthaeum fcripfiffe Χριςῷ absque Ἰησȣ̃, confifi potiffimum Irenaei diferto teftimonio, et omnium latinorum five codicum five Patrum unanimi confenfu, quorum fententiam Griesbachius ad h. l. refutat. ʻ E graecis codicibus folus Cantabrigienfis omittit nomen Ἰησȣ̃. Pro γέννησις (a γεννᾶσθαι) alii legunt γένεσις (a γίνεσθαι) et inter utrumque vocabulum hoc difcriminis effe volunt, quod illud *nativitatis* feu *generationis*, hoc generaliorem *originis* fignificationem habeat. Sed nimis fubtile hoc effe videtur, quum centies vocabula γεννᾶσθαι et γίνεσθαι etiam in aliis fcriptoribus confundantur. Γέννησιν h. l. per *nativitatem* vertunt *Erasmus*, *Beza*, aliique, praeeunte etiam, ad quod *Casaubonus* provocat, Gloffario vetere, in quo γέννησις per *procreationem* et *nativitatem* convertitur. Alii *generationis* notionem praeferunt, ob comma 20. *Griesbachius* γένεσις praefert τῷ γέννησις, quod vix credibile fit pro notiffimo γέννησις fcriptum fuiffe γένεσις, γέννησις autem ortum effe videatur vel e vicinitate verbi cognati ἐγεννήθη v. 16. vel e nimio nonnullorum ftudio, genethliacorum feu aftrologorum, qui de γένεσει multa blaterabant, fuperftitiofas nugas praecidendi.* Μνηςευθείσης γὰρ — πνεύματος ἁγίȣ.) *Quum nempe mater eius Maria desponsata esset Iosepho, accidit, ut, antequam convenirent,* (i. e. antequam is eam domum duxiffet,) *gravida facta esset per vim divinam.* Γὰρ h. l. explanandi fignificationem habet; *nempe*, *scilicet*, *nimirum*. Solent Graeci narrationem alicuius rei exordiri, particula γὰρ addita. Exempla habet *Krebsius* ex Iofepho. Μνηςευθείσης — Μαρίας, eft cafus abfolutus Hebraeorum : *quod attinet ad* etc. pro μνηςευθεῖσα Μαρίᾳ ἐυρ. Similes conftructiones funt ap. LXX. e. g. 1 Sam. IX, 11. Gen. XLIV, 4. Συνελθεῖν, *convenire* cf. v. 20.

An-

Antequam Iofephus ipfam folenni nuptiarum ritu domum deduxiffet confortemque tori feciffet. Utrumque enim, ubi de matrimonio fermo eft, ex natura rei intelligitur. 1 Cor. VII, 5. Non videtur perpetuum fuiffe, ut a fponfalium die fponfa in fponfi domum tranfiret. Deut. XX, 7. Εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα, fc. ἔμβρυον, foetum; i. e. *gravida erat.* Εὑρεθῆναι idem eft ac εἶναι, e. g. Luc. XVII, 18. 1 Pet. II, 22. Cur verba ἐκ πνεύματος ἁγίου vertenda putaverim: *per vim divinam*, infra ad v. 20. docebo.

19. Ἰωσὴφ — ἀπολῦσαι αὐτὴν) *Iosephus autem, sponsus eius, quum esset aequus (mitis) et nollet eam diffamare, voluit eam clam dimittere.* Ἀνὴρ hic non notione *mariti* propria, fed *sponsi* fumitur. Δίκαιος, non tantum *viri iusti*, fed faepe etiam *pii, aequi, mitis, boni* fignificationem habet. Sic צַדִּיק et חָסִיד Pf. CXLV, 17. fynonymice permutantur, et Gen. XIX, 19. Exod. XV, 13. LXX. Interp. hebr. חֶסֶד vertunt δικαιοσύνη. Volebat Iofephus Mariam repudiare, quam ex alio viro gravidam effe fufpicabatur: fed ab omnibus, quae famae et exiftimationi eius nocere poterant, confulto abftinuit. Παραδειγματίζειν proprie eft, *exempli loco aliquid vel aliquem proponere*, deinde etiam notat: *publicae aliquem ignominiae exponere, puniendo infamare et exemplo aliis facere, ludibrio exponere.* Vid. *Schleusneri* Lexicon N. T. fub hac voce. Alii legunt δειγματίσαι. Sed illud praeferendum videtur, quanquam nec hoc per veterum auctoritatem praefidio deftitutum fit. Vid. *Griesbachii* Commentar. crit. ad h. l. Λάθρα ἀπολῦσαι, *clam repudiare*, i. e. non adiecta repudii caufa. Poftquam nempe Iofephus confilium cepiffet Mariam dimittendi, non poterat id quidem facere nifi libello repudii fcripto, tefti-

bus

bus adhibitis, et iisdem, quibus ſponſalia contracta erant, ſolemnibus ſervatis: at in ipſius erat arbitrio, utrum vellet cauſſas, quae ipſum, ut ita ageret, permoverant, exponere an tacere, ut patet ex locis Rabbinorum a *Wetstenio* laudatis. Omnibus igitur rite perpenſis, ſtatuit Ioſephus Mariam *clam* repudiare, i. e. non adiecta repudii cauſſa.

20. Ἐνθυμηθέντος) i. e. ἐννοήσαντος, quum apud ſe conſtituiſſet, ſervata aoriſti ſignificatione. Ἰδὲ) Hebraeis הִנֵּה, qua particula ſingulis paene verſibus utuntur. Interdum tamen haec ipſius vis eſt, ut lectorem praeparet ad aliquid inſigne et mirificum audiendum. Apud Profanos etiam τὸ *ecce* repentinum quid et improviſum denotat. Virgil. Aen. II, 270. „*In somnis ecce* ante oculos moeſtiſſimus Hector viſus adeſſe mihi.“ ἄγγελος — ἐφάνη αὐτῷ) Viſa quaedam dormientibus a Deo obiici, conſtanter ac omnibus creditum eſt. *Homer.* Iliad. α. 63. καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν. *Aristotelis*, *Isocratis* et *Suetonii* loca Wetſtenius ad h. l. laudat. Ceterum quod Ioſephum et Mariam attinet, inciderat hic dignus vindice nodus, qui expediri non poterat aliter, niſi ſi Deus ἀπὸ μηχανῆς intereſſet. Conſilium enim quod Ioſephus ceperat, erat illud quidem prudentiſſimum; at vero ſi id executus fuiſſet, omnium contumeliis expoſita fuiſſet innocens et ſancta virgo. Ne igitur iniuria fieret virgini, Deus providentia ſua effecit, ut conſilium ſuum mutaret Ioſephus. Dicitur autem *angelus Iehovae* ei apparuiſſe. Ubi notandum, angelorum nomine in ſacris litteris haud raro venire omne id, quo Deus utitur ad voluntatem ſuam exſequendam, ſive ſit naturale ſive praeternaturale, dummodo ex improviſo ita evenerit. Sic peſtem (2 Sam. XXIV, 15. ſeqq. Pſ. LXXVIII,

LXXVIII, 49. coll. Exod. XII, 12. 13.) et morbos (Act. XII, 23.) angelus Iehovae immisisse dicitur. Sic etiam venti et fulgura nominantur angeli Domini. Ps. CIV, 4. Inprimis vero omnes eventus improvisi, quibus pii atque Deo cari homines iuvantur, tribuuntur angelis, ut 2 Reg. XIX, 35. Ps. XXXIV, 8. XCI, 11. 12. Quum igitur *angelus* Iosepho per quietem apparuisse dicitur, hoc significatur, non sine providentia divina singulari factum esse, ut is per somnium ad mutandum consilium de deferenda virgine commoveretur. Qualis autem fuerit species vel figura oblata Iosepho per quietem, an humana, an vero alia, id quidem tacente historia nemo facile definire ausit. υἱὸς Δαβὶδ) Non sine caussa Iosepho in somnis in memoriam revocatur nobilitas stirpis, ex qua ipse erat oriundus, ex qua Messiam oriturum esse, omnibus Iudaeis erat notum, et ex qua Mariam ortam esse sciebat. Hac ipsa allocutione animus Iosephi in spem magnarum rerum erigebatur. Υἱὸς pro υἱὲ hic, ut saepius ponitur. Μὴ φοβηθῇς — γυναῖκά σε). *Ne dubites in domum deducere Mariam, sponsam tuam.* Παραλαμβάνειν *feminam sibi adiungere, in domum illam deducere*; opponitur ergo voci ἀπολῦσαι, et faciendum ipsius societatis coniugalis initium innuit. Maria, sponsa Iosephi hic dicitur γυνή, *uxor*, e more Iudaeorum, apud quos sponsa eodem cum uxoribus loco habebatur. Sic Gen. XXIX, 21. *da mihi uxorem meam*, i. e. sponsam mihi pactam. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν) Vulgaris loquendi modus de foetu nondum in lucem edito, quia ignoratur utrum sit mas, an foemina. Ceterum verte, Aoristo per praesens expresso: *quod in illa gignitur.* Γεννᾶσιν, *gignere*, mulieribus tribuitur, dum foetum concipiunt, et in utero ad maturitatem usque enutriunt. ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου) *Hoc totum debetur*

betur *omnipotentiae divinae.* Deus pro sua omnipotentia progenuit hunc foetum. Nam πνεῦμα ἅγιον, πνεῦμα θεοῦ, רוח יהוה, in sacris litteris V. et N. T. haud raro indicat *vim potestatemque divinam*, e. g. Matth. XII, 28. coll. Luc. XI, 20. et Spiritus Iehovae super aliquem venire dicitur, quando vis divina in eo operatur. Huius usus loquendi habemus multa exempla in libro Iudicum et Actis Apostolorum. Potuisse autem Deum efficere, ut virgo δίχα κοινωνίας ἀνδρὸς conciperet, nemo facile negaverit, qui credit primum hominem sine patre et matre natum, omnesque mortuos in vitam redituros esse. De *Celsi* et Iudaeorum calumniis vix est cur dicamus. Legat qui vult, ORIG. *contra Celsum* Lib. I. p. 25. sqq. edit. Spenceri, et ספר תולדות ישו in Io. CHRISTOPHORI WAGENSEILII libro, cui titulus: *Tela ignea Satanae, h. e. arcani et horribiles Iudaeorum adversus Christum Deum et christianam religionem Libri ἀνέκδοτοι.* etc. Altdorfii MDCLXXXI. 4. Nostra aetate non tantum adversarii religionis christianae, sed Theologi etiam contra disputarunt. Vid. *Anonymi Versuch eines schriftmaessigen Beweises, dass Ioseph der wahre Vater Christi sey.* Berol. 1792. Cui *Euchar. Ferdin. Christianus Oertel* opposuit commentatiunculam sub titulo: *Antijosephismus.* Novas explicationes tentavit: *Anonymus in den Beytraegen zur Befoerderung des vernünftigen Denkens in der Religion.* Heft 16. Conf. *Wetstenius* ad h. l. Alii mythum philosophicum admiserunt; de quibus conferri potest *Kuinoel*, Commentar. p. 28. s. cum Scriptoribus ibi laudatis. Miraculi veritatem ac dignitatem defendit D. *Georg Fried. Seiler*, in libro: *Ueber die goettlichen Offenbarungen*, Tom. II. p. 73. sqq.

21.

21. Τέξεται δὲ ὑιὸν) *Filium* pariet, non *filiam*. Quod quum ita eveniſſet, indicio erat, ſomnium hoc Ioſepho divinitus fuiſſe immiſſum. Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτȣ̃ Ἰησȣ̃ν) Phraſis καλεῖν ὄνομά τινος, pro καλεῖν τινα, ſaepe obvia eſt in N. T., ut Luc. I, 13. 31. II, 21. aliisque locis. Nomen Ἰησȣ̃ς factum eſt ex hebraico nomine יְהוֹשֻׁעַ, *Iosua*, et ſignificat *eum*, *per quem Deus dat salutem*, ſive *Salutiferum*. Primus, qui hoc nomen accepit, fuit Moſis miniſter, Ioſua. Quum is autem הוֹשֵׁעַ, *Hoseas*, (*iuvat, salutem dat*) vocatus eſſet, Moſes nomen eius mutavit in יְהוֹשֻׁעַ, *Iehova iuvat* ſeu *salutem dat*. Num. XIII, 16. Compoſitum eſt hoc nomen ex verbo הוֹשִׁיעַ, *servavit*, *salutem dedit*, et nomine יְהוָה. In Hagiographis autem ſcribitur contracte יֵשׁוּעַ, quod *Graeci interpretes, Siracides, Iosephus et Philo* vertunt Ἰησȣ̃ν. Significat itaque Ἰησȣ̃ς ſervatorem, eum, per quem Deus ſalutem confert, et eſt apud Iudaeos nomen proprium, perquam uſitatum, ut Act. VII, 45. Coloſſ. IV, 11. Hebr. IV, 8. Sed in Ieſu noſtro nomen erat ominoſum; quia eſt *Servator* hominum. Quare ſtatim additur: αὐτὸς γὰρ σώσει —— ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Senſus eſt: *Ipse enim populum suum a peccatis eius liberabit et felicem reddet*. Per λαὸν αὐτȣ̃ Ioſephus non alium populum intelligere potuit quam nationem Iudaicam. Eo enim tempore nec angelorum nec hominum cuiquam innotuerat beneficium Chriſti aeque ad gentes et ad Iudaeos ſpectare. Σώζειν dicitur is, *qui non tantum servat et liberat, sed etiam salutem dat*. Hinc factum eſt, ut Graecae eccleſiae doctores Ieſum σωτῆρα appellarent, cuius nominis vis, monente Cicerone, uno verbo latino exprimi non poteſt, ut bene obſervavit *Heumannus* in

Bib-

Biblioth. Theol. Brem. Claſſ. IV, p. 296. Ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν) Pro αὐτῶν nonnulli codices habent αὐτȣ͂, quia refertur ad τὸν λαόν. Sed huiusmodi enallage numeri non eſt infrequens, quando nomen collectivum praecedit. Ἁμαρτίαν ſaepe non tantum eſſe peccatum, ſed etiam *poenam peccati*, patet ex 1 Petr. II, 24. Io. IX, 41. XV, 22. 24. et aliis locis. Ioſephus autem, quum audiret poenas populi Iudaici, ſine dubio cum ceteris illius aetatis Iudaeis cogitavit de miſeria, quam populus tum experiebatur ſub imperio Herodis et Romanorum. Igitur credibile eſt, hanc divini nuncii vocem ita intellectam eſſe a Ioſepho, quod filius promiſſus, populum, emendatis eius moribus, ab illa miſeria ſit liberaturus, eumque felicem redditurus. Peracto Chriſti opere in his terris, patuit demum, σωτηρίαν, quam non tantum populo Iudaico, ſed univerſo generi humano offert, eſſe remiſſionem peccatorum, emendationem vitae, tranquillitatem animi, ſpem vitae aeternae, et ipſam felicitatem aeternam.

22. 23. Τȣ͂το δὲ ὅλον — μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.) *Haec tota res autem contigit, ut perficeretur dictum a Domino per Prophetam dicentem: Ecce virgo concipiet, et pariet filium* etc. Ieſ. VII, 14. Haec non angeli, ſed Evangeliſtae Matthaei eſſe verba, res ipſa docet. Angelus enim locutus erat de rebus futuris, quae nondum contigerant, nec dicere poterat: τȣ͂το γέγονεν. Sed Matthaeo, quippe rem iam geſtam narranti, haec verba probe conveniunt. Paulus in Commentar. p. 72. verba ſomniantis Ioſephi eſſe putat. Τȣ͂το ὅλον, *omne hoc*, quod hactenus de nativitate Ieſu, eiusque memorabilibus circumſtantiis narravi, hoc igitur non fortuito, ſed providentia divina ita dirigente *contigit, ut nempe perficeretur* (iterumque, ſimili modo eveniret) *quod dictum erat a Iehova*

per-

per *Prophetam*, etc. De phrafeos ἵνα πληρωθῇ notione bene, ut mihi videtur, obfervavit Iac. Gussetius (vid. *Wolfii* curas ad Matth. II, 15.) Scripturas dici *impleri* quatuor modis: primum, quum id fit ad literam, quod Propheta aliquis praedixit effe futurum; deinde quum id fit, non de quo fcriptura loquitur in fenfu literali, fed id quod praeter illud fuit fignificatum; tum, quum nec id fit, de quo fcriptura loquitur, nec aliquid aliud, quod per id fignificatum fuerit, fed quod illi eft fimile; denique, quum id, quod fcriptum eft, factum quidem fuerat antea, fed magis magisque fit in pofterum. Duobus modis pofterioribus hanc phrafin a Matthaeo plerumque ufurpari, hoc nullo modo negari poteft ab eo, qui contulerit c. II, 15. 17. 23. Non igitur reperio idoneam cauffam, cur Matthaeus in citando Iefaiae loco aliam notionem phrafeos ἵνα πληρωθῇ in animo habuiffe cenfendus fit. Hunc huius phrafeos ufum alia etiam N. T. loca comprobant, e. c. Matth. XV, 7. Luc. IV, 21. Iac. II, 23. Nam oracula in his locis citata alio tempore impleta dicuntur, quum rei alibi narratae fimilis alia contigit. Hunc morem alii etiam fcriptores imitati funt, veluti, quum Angelus S. *Ephremo*: Cave, inquit, ne in te *impleatur*, quod fcriptum eft: *Ephraim ut vitula* etc. Ofe. X, 11. (ap. *Asfemanium* Bibl. Orient. T. I, 1. 36.) Pleni funt etiam omnes Philofophorum Rhetorumque libri verfibus Homericis ad aliam fignificationem translatis. Sed age, iam ipfum Iefaiae locum c. VII, 14. paucis confiderabimus. Nimirum Rex Iudaeae, Achafus perterritus Syrorum et Ifraelitarum in fe confpiratione, nullam temporibus iftis difficillimis fpem falutis animo concipiebat, nifi fe in fidem et clientelam Regis Affyrii, tum temporis potentiffimi, daret. Contra Iefaias hortabatur ipfum, ut omiffis eiusmodi confiliis, fpem

fuam

ſuam in Deo collocaret, affirmans, irritos fore conatus Regum Syriae atque Iſraelis, regnumque Hieroſolymorum manſurum penes Davidis poſteros. Quibus pollicitationibus quum fidem Achaſus non adhiberet, Ieſaias divino iuſſu dat illi optionem ſigni alicuius a Deo expetendi, cuius ſigni teſtimonio fides verbis fieret. Sed quum Achaſus verbis honeſtis, animo autem impio hoc ipſum recuſaret, Ieſaias poſt ſeriam impietatis obiurgationem, ait, Deum tamen ſponte ſua brevi id effecturum, quod tum minime ſperaretur, quodque velut arrhabonis eſſet loco ad obſignandas promiſſiones ceteras. Quale autem hoc ſignum eſſet, his verbis indicat: *ἰδȣ̀ ἡ πάρθενος — ἐμμανȣήλ.* Ἡ *πάρθενος*, cum articulo, hebr. העלמה, cum הַ demonſtrativo. Videtur Propheta deſignaſſe virginem, tum forte praeſentem; ſive nupta, ſive innupta, ſive Ieſaiae recens deſponſata uxor, ſive alia fuerit, nihil refert. Hoc ſaltim res ipſa et univerſa orationis ſeries docet, de re poſt 700 annos eventura, non eſſe ſermonem; haec enim Achaſo arrhabonis loco ad obſignandas promiſſiones ei datas, non eſſe potuiſſet. De phraſeos ἐν γαςρὶ ἕξει notione, vide ſupra ad v. 18. Καὶ τέξεται υἱὸν, non filiam, ſed *filium* pariet. Hoc Ieſaias ſine admonitu divino ſcire haud poterat. Pro verbis: καὶ καλέσȣσι τὸ ὄνομα ἀυτȣ̃ ἐμμανȣήλ, in hebraico textu legitur: וְקָרָאת שְׁמוֹ עִמָּנוּאֵל *et tu vocabis* etc. Quapropter nonnulli in textu Matthaei pro καλέσȣσι legendum eſſe putant καλέσεις, quam lectionem etiam codices nonnulli exhibent. Sed nihil mutandum contra plurimorum optimorumque codicum fidem. Καλέσȣσι, imperſonaliter eſſe ſumendum, vix eſt quod moneamus. Verti poteſt *nominare poterunt; nominari poterit.* Videtur Matthaeus conſulto ſcripſiſſe καλέσȣσι pro καλέσεις, ne incautus lector in eam incideret cogitationem,

pue-

puerum e Maria virgine naſciturum, potius Emmanuel quam Ἰησοῦς fuiſſe appellandum. Denique Matthaeus nomen ἐμμανουὴλ interpretatur μεθ' ἡμῶν ὁ θεός, *Deus nobis auxilium, salutem praestabit.* Qualis autem futura eſſet illa ſalus, quam Deus daturus eſſet, Propheta v. 15. ſeqq. docet. Clarum eſt igitur, prophetam promittere ſignum brevi extiturum, ex quo Achas brevi futuram liberationem ab hoſtibus ſibi tum imminentibus deberet cognoſcere. Indigitavit itaque virginem quandam praeſentem omnibusque notam, et praedixit, eam brevi tempore poſt ex iuſto matrimonio parituram eſſe filium, appellandum עמנואל in ſignum futurae liberationis, addita promiſſione, antequam puer ex iſta virgine naſciturus ad diſcretionis annos pervenerit, regionem iſtorum regum, propter quos aegre erat Achaſo, fore deſertam. Iſti vero rei, quae tempore Achaſi contigerat, ea res, quam hic narrat Matthaeus, tam ſimilis fuit, ut ſimilitudo vix cogitari poſſit maior. Tempora Achaſi fuerunt calamitoſa; fuerunt etiam tempora, quibus contigit id, quod Matthaeus refert; ibi mittitur Propheta, hic mittitur angelus; ibi promittitur liberatio ab hoſtibus brevi futura, hic liberatio a multo maiore calamitate et miſeria; ibi in ſignum liberationis promittitur puer brevi tempore ex virgine naſciturus, et appellandus עמנואל, (*Deus nobis auxilium praestabit,*) hic itidem promittitur puer ex virgine naſciturus, appellandus Ἰησοῦς, יהושע, *Iehova iuvat*, ſeu ſalutem dat. Quod igitur Ieſaiae tempore modo quodam imperfecto impletum eſt, id perfectum ſuum implementum habuit in Meſſia. Scilicet Iudaei antiqui, probe conſiderantes, libros ſacros, inprimis propheticos V. T. non ab hominibus vulgaribus, ſed ſpiritu divino actis eſſe ſcriptos, in ea erant ſententia: Quicquid magnum, eximium, mirabile de certis quibusdam hominibus in

V.

V. T. dictum effet, id multo magis et fenfu maxime proprio valere de Meffia, quod clariffime ex CHRISTIANI SCHOETTGENII *libro de Messia* Tom. II. Hor. Hebr. cognofci poteft. Matthaeus igitur loco Iefaiae non utitur ut vaticinio proprie fic dicto; non tamen verba Prophetae citat quafi ornatus poëtici, vel accommodationis cauffa, fed propter veram et magnam fimilitudinem rerum tempore Achafi et tempore fuo geftarum; et poterat fane hic narrandi modus iis, quibus hoc Evangelium proxime deftinatum erat, multam cogitandi fperandique praebere materiam. Vid. PAULUS, Commentar. p. 72. fqq. Non tantum hunc Matthaei locum, fed etiam reliquam huius capitis partem bene, non tantum quoad fenfum, fed etiam accommodate ad ufum practicum illuftravit RUDOLPHUS MAURER, in differt. *über die Menschwerdung unsers Herrn*, in den Beytraegen zur Befoerderung des vern. Denkens in d. Relig. Heft X. XI. Cf. etiam quae SCHULZIUS, Theologus olim Gieffenfis, adverfus MICHAELEM acutisfime ad hunc locum difputavit. De *vaticiniis* in univerfum, nominatim de *vaticiniis Messianis* legi poffunt: *Io. Tobler* in libro: *Gedanken und Antworten zur Ehre Iesu Christi und seines Reichs*, p. 183. *seqq.* HERDER *in den Briefen das Studium der Theologie betreffend*, epift. 17. *seqq.* HESSE *Versuch vom Reiche Gottes*, *Sect.* IX. Io. GODOFR. EICHHORN *Einleitung ins alte Testament*, Tom. III. p. 1. *seqq.* Adde HUFNAGELII differtatt. de Pfalmis Prophetias Meffianas continentibus, SEILERI Progr. de Vaticiniorum — iufta interpretandi ratione, D. IAC. CHRISTOPH. RUDOLPH. ECKERMANN theologifche Beytraege etc.

25. οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν) sc. tori consuetudine ut Gen. IV, 1. Iud. XI, 39. hebr. ידע. quomodo etiam Graeci et Latini loquuntur. ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον) *Helvidius* olim, quem recentiorum nonnulli secuti sunt, hoc praecipue loco adversus perpetuam Mariae virginitatem abusus est. Quamvis autem opinio, Mariam, post Christum ex se natum, plures liberos suscepisse, nihil habeat periculi, ex his tamen verbis firmari haud potest. Nam ἕως sicut hebr. עד interdum etiam futurum tempus includit Gen. XXVIII, 15. 2 Sam. VI, 23. 1 Tim. IV, 13. Et primogenitus est, ante quem alius non est natus, sive deinde alii secuti fuerint sive non. *Pollux* Onomast. 2. 2. Βρέφος — πρωτότοκον, πρωτόγονον. etc.

CAP. II.

1. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ — εἰς Ἱεροσόλυμα) Verba τοῦ Ἰησοῦ γεννηθέντος verti possunt: *Iesu paullo ante nato*, seu non multo post Iesu nativitatem. Tempus non accurate definitur. Contigit tamen id, quod de Magis narratur, superstite adhuc Herode, qui Magnus dicebatur; nam statim sequitur: ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως. Ceterum vox ἡμέρα, et in plur. ἡμέραι in N. T. saepissime usurpatur, ubi iuxta vulgarem Graecismum poneretur χρόνος, aut καιρός. Sapit igitur haec phrasis Hebraismum. Βηθλεὲμ, oppidum ignobile, quod sex milliaria aberat Hierosolymis, austrum versus. Cf. infra v. 6. Τῆς Ἰουδαίας) *Hieronymus*, rationibus ductus valde infirmis, legendum esse censuit *Iudaeae*, repugnantibus codicibus non solum graecis omnibus, sed etiam latinis vetustissimis. Nec est, cur Graecorum lectionem in dubium vocemus. Bethleem enim in eo tractu omnino sita fuit, qui Iudaeae nomine a Samaria,

Gali-

Galilaea et aliis Palaeſtinae regionibus diſtinguebatur. Haud raro tamen latius de omni Palaeſtina uſurpatur. Pſ. LXXVI, 2. 2 Chron. IX, 11. Caeterum hoc additur, quia eiusdem nominis locus ſitus erat in Galilaea inferiori, non procul a mari Galilaeo. Ioſ. XIX, 15. De nomine urbis Hieroſolyma vid. infra v. 3. Μάγος Thom. Hyde *in historia religionis veterum Perſarum* derivat a Perſico vocabulo *Mogh*, quod ſignificat *sacerdotem*, *antistitem religionis*. Ex hoc Chaldaei fecerunt מג, Graeci Μάγος. Iam Ierem. XXXIX, 3. 13. commemoratur רב־מג, *Praefectus Magorum.* Veteres de Magis tradunt, eos frequenter peregrinationes inſtituiſſe, et contemplationi aſtrorum, vel potius aſtrologiae operam dediſſe. *Apuleius* in Apologia: Perſarum lingua Magus eſt, qui noſtra ſacerdos. *Hesychius*: μάγον τὸν θεοσεβῆ καὶ θεόλογον καὶ ἱερέα οἱ Πέρσαι λέγουσι. *Suidas* in Lexico: μάγοι παρὰ Πέρσαις οἱ φιλόσοφοι καὶ φιλόθεοι. *Cic.* de Divinit. I, 23. „In *Persis* augurantur et divinant Magi, qui congregantur in fano commentandi cauſſa et inter ſe colloquendi — nec quisquam rex Perſarum poteſt eſſe, qui non ante magorum diſciplinam ſcientiamque perceperit.“ Seneca epiſt. 58. *Magi, qui forte Athenis erant.* Vox ἀνατολῶν elliptice uſurpatur, pro ἀνατολαὶ vel ἀνατολὴ ἡλίε, ut Ioſ. I, 4. 15. In plurali numero non eſſe emphaſin patet ex eo, quod Matthaeus v. 2. ſubſtituit: ἐν τῇ ἀνατολῇ. Non tantum *ortum solis*, ſed etiam *plagam*, *regionem orientalem* ſignificat. Inprimis vero *Regnum Parthicum* Regnum Orientis vocari ſolet, ut patet ex locis Wetſtenio laudatis. Sed Iudaea *Arabiam* etiam in primis *felicem* habet ſitam orientem ſolem verſus. Accedit, quod Hebraei omnes populos, qui inter Aegyptum atque Euphratem habitabant, orientales, atque ipſam regionem קדם appella-

 runt

runt. Gen. XVI, 12. XXV, 6. coll. v. 18. Iob. I, 3. Ierem. XLIX, 28. Non igitur contemnenda eſt eorum ſententia, qui Magos ex Arabia adveniſſe exiſtimant, quod etiam *Iustinus* M. ſtatuit in diſputatione cum Tryphone. In Arabia etiam et aliis in regionibus fuiſſe Magos C. *Adami* in obſ. Th. Philol. oſtendere conatus eſt. εἰς Ἱεροσόλυμα) Non putabant, regem illuſtrem in vico ignobili naſciturum, ſed illum quaerendum eſſe in urbe regia, in ipſo palatio, atque in familia, quae tum regnabat. Nam tota eorum ars erat coniecturalis. De tempore quo Magi advenerint, vid. infra ad v. 16. notanda.

2. Λέγοντες — προσκυνῆσαι αὐτῷ) *Quaerentes, ubinam regem Iudaeorum, recens natum, reperire possent? cuius quia sidus in Oriente vidissent, ideo se ipsum adorandum profectos, iam adesse.* Sic ſenſum bene expreſſit Henr. Godofr. Reichardus in verſ. N. T. edit. Lipſ. 1799. Solent fere Hebraei hiſtorias, quae narrantur, inductis ipſis perſonis explicare: Latini contra plerumque obliquis narrationibus, quas vocant, utuntur; quo modo etiam *Castellio* totam hanc periodum convertit. Ceterum ineſſe in modo narrandi, quem ſcriptores N. T. uſurparunt, neceſſarias ad narrandi conſilium naturamque virtutes, easque omnes ſimplicitate ſcribendi, ſine ornatu, teneri poſſe, eleganter docet b. *Morus, in Defensione narrationum N. T. quoad modum narrandi.* Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων) Ἰουδαῖος hebraicum vocabulum eſt יְהוּדִי *a Iuda descendens*, a יְהוּדָה, Iuda, filio quarto Iacobi ex Lea. Nomen יְהוּדִי primum occurrit 2 Reg. XVI, 6. et quidem de ſolis ſubditis regni Iuda. Primitus omnes poſteri Abrahami dicti ſunt Iſraelitae, ab Iſraele, ſeu Iacobo, patriarcha, usque ad tempora Reha-

bea-

beami, quibus decem tribus ab eo defecerunt, et Ierobeamo adhaeferunt. Tum enim decem tribus appellatae funt *domus Israel*, fed duae tribus, Iuda et Beniamin, *domus Iuda*. Poft exilium Babylonicum omnes in Palaeftinam reduces facti appellati funt Iudaei, five fuiffent de tribu Iuda, five etiam de alia quadam tribu. Tandem fic dicti funt omnes e gente Ifraelitica orti et religioni Mofaicae addicti, etiam extra patriam viventes. Ex eo, quod Magi interrogant, ubi fit ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; *Michaelis* concludit, eos fuiffe Iudaeos. Sed recte monet *Schulzius*, eos, fi fuiffent Iudaei, potius dicturos fuiffe: ubi eft nofter Rex? Plerique interpretes confentiunt, eos fuiffe *Ethnicos*, Philofophos et Aftrologos. Αὐτοῦ τὸν ἀστέρα) *stellam, quae hunc regem portendebat.* Plurimos haec Matthaei narratio de ftella Magis vifa offendit, quod putarent, ftellam iftam fuiffe quafi ducem itineris Magis, eosque antecedendo deduxiffe Hierofolyma primum, deinde Bethlehemum; denique autem evanuiffe. Quod fecus effe, ex commatis 9. explicatione patebit. Interim ut hanc difficultatem, non Matthaei, fed interpretum culpa enatam tollerent interpretes, finxerunt, ftellam illam fuiffe miraculofam, vel coeleftem illam lucem, quae ipfa nocte nativitatis Chrifti paftores Bethlehemiticos circumfulferat, vel aliud quoddam *Meteoron*, ftellae fimilitudinem referens. Sed *Cometam* fuiffe, recte vidit *Origenes*, c. *Celsum* L. I. p. 45. edit. Spenc. de hac ftella fcribens: τῷ γένει τοιοῦτον γεγονέναι, ὁποῖοι κατὰ καιρὸν γινόμενοι κομῆται κ. τ. λ. Quod vel ex eo fit verofimile, quod Veteres, eodem monente *Origene* l. c. in ea fuerunt opinione, fignificari huiusmodi ftellis infignes in terris mutationes, e. c. translationes regnorum, bella, et interdum etiam res bonas. AELIUS LAMPRI-

DIUS de Alexandro Severo: *Fertur pridie natalis eius tota die apud Arcem Caesaream stella primae magnitudinis visa.* *Iustinus* Lib. XXXVII. de Mithridate: *Quo genitus est anno, et eo quo regnare coepit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus ita luxit, ut coelum omne conflagrare videretur.* Quomodo Magi ex viſa ſtella cognoverint, in *Iudaea* praeciſe, nec in alia terra magnum Regem eſſe natum, id omnino obſcurum eſt. Facile tamen, ſive Arabia ſive Perſia fuerit eorum patria, potuerunt ex Iudaeis diſcere, expectari ab iis Meſſiam, magnum Regem. Nam et in Arabia et in Perſia multos fuiſſe Iudaeos; ex hiſtoria conſtat. In opinione hac, natum eſſe regem *Iudaeorum*, confirmare poterat eos *vetus et constans opinio, quae* (teſte SUETONIO in Veſpaſ.) *percrebuerat Oriente toto, esse in fatis, ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur.* – *Tacitus* Hiſt. V, 13. *Pluribus persuasio inerat, antiqvis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens, profectique Iudaea rerum potirentur.* Equidem hanc de Cometarum praeſignificationibus opinionem fuiſſe ſuperſtitioſam, ultro largior. Sed ſingulari providentia ac bonitate Dei interdum fieri, ut errores ipſi occaſio ſint ad veritatem perveniendi, quis dubitet? Licet igitur certiſſime futilis, vana atque fallax fuerit ars Magorum, caſu tamen aliquando in verum incidere potuit. Egregie Wetſtenius: admirabilis (inquit) hinc elucet ſapientia Dei, qui hominum erroribus et ſceleribus uſus Ioſephum per ſcelus fratrum in Aegyptum deduxit, regem Babelis per haruſpicia et ſortes Iudaeis immiſit, *Ezech.* XXI, 25—27. et Magos hic per Aſtrologiam ad Chriſtum direxit. Lege, quae in hanc hiſtoriam ſcite obſervavit I. C. *Velthusen* in libro: So-

Sophienruhe oder die Landpfarre etc. Hamb. et Kil. 1783. 8. Adde: *Io. Otto Thieſs: Ueber die Magier und ihren Stern*, Hamb. 1790. 8. et Pauli Commentar. p. 111. ſeq. Verbum προσκυνεῖν ſignificat *in genua procidere honoris exhibendi caussa, submisso poplite aliquem venerari*, et uſurpatur tum de civili, tum te religioſo cultu. Ritus erat inprimis Perſicus et Orientalis. Herodot. I, 134. *Corn. Nepos* Conon. 3. *necesse est enim, si in conspectum veneris, venerari te Regem, quod* προσκυνεῖν *illi vocant*. Par igitur eſt, ubi de Rege agitur, exiſtimare, Magos eo honore Ieſum profecutos fuiſſe, quo Regem ſuum ſolebant. Ceterum verbum προσκυνεῖν apud bonos auctores cum accuſativo perſonae conſtruitur. Quod autem librorum N. T. ſcriptores dativo perſonae uſi ſunt, id vel fecerunt exemplo verbi השתחוה (Gen. XLIII, 26.) vel conſtructionis huius cauſſa atque origo e Macedonica Alexandrinaque dialecto ducenda eſt, quum Polybius quoque, et alii poſteriorum temporum ſcriptores eadem verbi conſtructione uſi reperiantur. Cf. *Fischeri* Proluſſ. p. 686.

3. Ἀκούσας δὲ — μετ' αὐτοῦ) *Matthaeus*, quod ſcriptoribus S. alias ſolemne eſt, unico verbo tanquam in tranſitu indolem et characterem morum Herodis accuratiſſime exprimit. Herodes, ſeptuagenarius quidem et aegrotus, ſed, creſcente inprimis aetate, ſuſpicionibus indulgens, cogitabat de Meſſia, qui imperium in Iudaeam ſibi deſtinatum, more aliorum principum vi occupaturus hoſtesque debellaturus eſſet. πᾶσα Ἱεροσόλυμα) Ἱεροσόλυμα, eſt plur. neut. Deeſt igitur vox ἡ πόλις. Sine aſpirato ſcribi deberet; derivatur enim non ab ἱερὸν Σαλομῶντος, ſed a יְרוּשׁ שָׁלֵם poſſeſſura eſt pacem, aut יִרְאוּ שָׁלֵם viſuri ſunt pacem; quod nomen urbs accepit ab eo tempore, quo

Da-

David arce Zionis potitus eft. 1 Chron. XI, 4. feq. Per metonym. *incolae urbis.* Hierofolymitanos perturbabat memoria motuum inter initia regni Herodis excitatorum: tum enim Parthi, duce Pacoro, regis filio, Hierofolymis et tota Iudaea occupatis, Antigonum regem conftituerunt. Inde bellum, cui aegre finis impofitus.

4. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς) Atqui unus tantum folebat effe Sacerdos fummus. Itaque intelligendi funt affeffores Synedrii. Accedit, quod etiam vicarius Pontificis, et Pontifices exauctorati, et Pontifici fanguine proxime coniuncti, nec non praefecti et capita 24. claffium et ordinum, in quos defcripti leguntur facerdotes Iudaeorum et ante et poft exilium babylonicum, dicti שָׂרֵי הַכֹּהֲנִים 2 Chron. XXXVI, 14. Pontifices maximi feu fummi facerdotes nuncupantur. Γραμματεὺς proprie eft *scriba*, i. e. *talis, cuius officium hoc est, ut scribat, vel describat.* Verum haec vox graeca ad exemplum hebraeae vocis סוֹפֵר aliam etiam fignificationem accepit, ut γραμματεὺς fit *legis peritus*, vel univerfim *literatus, literarum peritus.* Sic Efras סוֹפֵר vocatur i. e. *divinae legis consultus et doctor.* Vid. Efr. VII, 6. 11. 12. Apud Iudaeos סוֹפְרִים educationi fcholafticae, tractando calamo, atque fcriptioni praecipue fefe addixerunt: quales erant, Notarii publici in Synedriis, Regiftrarii in Synagogis, Amanuenfes transfcribendis Phylacteriis, legi, fententiolis poftibus affigendis, contractuum libellis, aut divortii etc. operam navantes. Sine dubio quaevis fecta habuit fuos γραμματεῖς et νομικούς. Οἱ γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων commemorantur Act. XXIII, 9. Ergo etiam Sadducaei habuerunt fuos γραμματεῖς. Sed praeter hos fuerunt *Karaei*, textuales, nec

Sad-

Sadducaeorum nec Pharisaeorum sectae addicti, sensum literalem Scripturae praeferentes mystico. Vid. notanda ad c. XXII, 34. Multi eorum Pontificibus adsidebant cum Senioribus. Matth. XXVI, 57. ἐπυνθάνετο — γεννᾶται) *Sciscitabatur ab iis, ubi Messias nasceretur.* De significatione vocis ὁ Χριςὸς vid. supra ad c. I, 1. Γεννᾶται non est praesens, sed futurum medium contractum, habetque futuri passivi vim.

5. οἱ δὲ εἶπον — Ἰȣδαίας) Magno consensu Iudaei tradunt Messiam Bethlehemi nasciturum. Io. VII, 42. quod probant ex hoc Michae loco, V, 1. *Pirke R. Elieser* c. 3. „Unde vero probabis, nomen Messiae fuisse ante mundum conditum? ex Psalmo LXXII, 17. Et alia scriptura dicit: et tu Bethlehem Iuda an parva es inter Principes Iudae? et egressiones eius sunt ab initio h. e. quum mundus nondum esset conditus." Nihil igitur refert, an Michas I. c. intellexerit Messiam sive minus. Sufficit Iudaeos locum sic interpretatos esse.

6. Καὶ σὺ — Ἰσραήλ) Recessit hic Matthaeus a verbis LXX. interpretum, quae Hebraica satis exprimunt, et quae alias sequi solet, libertate sua usus, et dummodo mentem verborum retineret, de minutiis parum sollicitus. Γῆ h. l. est *urbs*; LXX interpretes enim Hebr. עיר saepe per γῆν reddiderunt, ut Ierem. XXXIV, 22. Idem fit Matth. XIV, 34. ubi γῆν γεννησαρὲτ de *urbe* Gennesareth dici, ex eo patet, quod eadem statim v. 35. τόπος appellatur. In textu hebraeo extat Bethlehem אפרתא, pro quo γῆ Ἰȣδα hic ea de caussa positum esse videtur, ut distingueretur a Bethlehem Galilaeae; nam etiam in Galilaea, et quidem in tribu *Zebulon* huius nominis urbs fuit. Ios. XIX, 15. Pro verbis: ȣδαμῶς ἐλαχίςη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰȣδα, textus

tus hebraeus habet: צָעִיר לִהְיוֹת בְּאַלְפֵי יְהוּדָה, Alexandrini: ὀλιγοςὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα. In locum οὐδαμῶς ſubſtitutum fuit μὴ in codice cantabrigienſi, ut iſtius vocabuli ambiguitate diſſenſus inter Prophetam et Evangeliſtam diſſimularetur. Nam μὴ ἐλαχίςη εἶ intelligi poterat vel negative: *minima non es*, vel interrogative: *nonne* ſeu *nunquid minima es?* Codices verſionum latinarum antehieronymianarum ſtudioſe ſervarunt ambiguitatem, reddendo *non*, quod interrogative etiam accipi poteſt, ut Matth. XII, 3. Textum Matthaei cum hebraico textu Michae diligentiſſime comparavit Io. ADRIAN. BOLTEN (*der Bericht des Matthaeus* von Ieſu dem Meſſia) ad h. l. et explicare tentavit. Cf. PAULUS, Commentar. p. 120. ſqq. Falſam eſſe interpretationem, quae apud Matthaeum extat, concedit Michaelis, ſed eandem a Iudaeis, quos Herodes interrogaverat, profectam eſſe addit. Alii varios conciliandi modos tentarunt. Quicquid ſit, Bethlehem diverſo reſpectu urbs *minima* et *non minima* vocari poterat. Bethlehem enim et vicus parvus atque ignobilis erat: et nativitate Meſſiae futurus erat clariſſimus. Accedit, quod צָעִיר interdum ſignificat *princeps, illustre.* Zachar. XIII, 7. et in Arab. lingua. Simili fere modo conciliat R. *Salomo.* "Digna quidem eras, ut eſſes parva in familiis Iudae, propter vitium Ruthae Moabitidis, quod tibi adhaeret; verum ex te prodibit mihi Meſſias filius David etc." Apud Micham אַלְפֵי יְהוּדָה ſunt *familiae Iudae.* Nam vox hebraea אֶלֶף ſignificat χιλιάδα, partem tribus, i. e. *familiam*, ut apparet Iud. VI, 15. certo numero poſito pro incerto. In textu Matthaei legitur ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα, *in principibus* Iudae, quaſi in Hebraico textu eſſet: בְּאַלֻּפֵי יְהוּדָה. Nam אַלֻּפִים ſunt ἡγεμόνες, *principes*

fami-

familiarum, Ἐκ σȣ γὰρ — τὸν Ἰσραήλ) *Ex te enim proveniet princeps, qui reget populum meum, Israel.* Ἡγȣ́μενος hic non eſt praefectus qualiscunque, ſed is qui dominatur, et penes quem rerum ſumma eſt. Ἐξέρχεσθαι, Hebr. יָצָא, *genus ducere ab aliquo* Gen. XVII, 6. Ποιμαίνειν h. l. uſurpatur uſitata metaphora, qua gubernatio et rectio indicatur. Notum eſt, reges eſſe *Homero* ποιμένες λαῶν, et eſt Xenophontea ſententia: ὅτι παραπλήσια ἔργα ἐςί νομέως ἀγαθȣ̃ καὶ βασιλέως ἀγαθȣ̃.

7. Καλεῖν, h. l. eſt *accersere*, pro προσκαλεῖν, quo LXX. ſaepe pro קָרָא utuntur. Hoc inde fit, quod hebraei compoſita non habent. Ἠκρίβωσε) diligenter et ſolerter inquiſivit. Τόν χρόνον) annum, menſem, diem, quo primum apparuiſſet. Haec enim Aſtronomi ſtudioſe notare ſolebant.

8. Verba πορευθῆναι, ἐλθεῖν et ſimilia hebraico more ſaepe ita ponuntur, ut vi omni careant. Poſſunt igitur in verſione omitti. ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ) His verbis iterum ingenium Herodis accurate depingitur; erat enim homo callidus, aſtutus et vafer, qui aliud in lingua, aliud in pectore gerebat.

9. Ἀκȣ́σαντες τȣ̃ βασιλέως) *Morem gerentes Regi*, ut Matth. XVII, 5. Hoc ſenſu ſaepe uſurpant Hebraei verbum שָׁמַע. Sed et Graecis ac Latinis ἀκȣ́ειν et *audire* ſaepe eſt *obsequi*. Προῆγεν αὐτȣ̀ς) Verbum προάγειν ſignificat et *producere* et *praecedere*. H. l. in poſteriori ſumitur ſignificatione, et προῆγεν αὐτȣ̀ς in plusquamperfecto vertitur: *Praecesserat eos.* Nimirum Cometes apparuerat Magis in oriente, non autem monſtraverat viam; nam ſua ſponte in eam ferebantur opinionem, regem illuſtrem nonniſi Hieroſolymis, in urbe regia eſſe quaerendum,

dum, nec duce itineris erat opus. Pergentes autem Hierosolymis Bethlehemum, iterum conspexerunt stellam in patria visam. ἕως ἐλθὼν ἔστη — τὸ παιδίον) *Donec super domo illa, in qua infans erat, substitisset.* Ἐλθὼν more Hebraeorum pleonastice positum est, et in versione recte omittitur. Sic infra c. XIII, 4. ἦλθε καὶ κατέφαγε, pro quo Lucas c. VIII, 5. simpliciter κατέφαγε. Pro ἔστη Codd. nonnulli Alexandrini et Occidentales habent ἐστάθη, quae lectio non est contemnenda. Potuit nempe librarius aliquis, observans ἔστη de his, quae sponte subsistunt, ἐστάθη vero de iis, quorum progressus ab alio sistitur, adhiberi, facile opinari, de stella, ultro consistente minus commode ἐστάθη dici, atque sic mutare in ἔστη. Alibi etiam, e. c. Jos. X, 13. de sole et luna dicitur ἔστη. Ἐπάνω (supple τοῦ τόπου) οὗ ἦν τὸ παιδίον. Caeterum ἔστη iterum in *plusquamperfecto* vertendum est: *substiterat.* Populariter hoc dictum est, ut nos etiam dicere solemus: sol, vel luna super hac illave domo conspicitur.

10. Ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα) *Vehementissime laetati sunt.* Elegantia Attica est in his: ἐχάρησαν χαρὰν, *gavisi gaudium*, sicut πολεμὸν πολεμίζειν; ἀγορὰν ἀγορεύειν et βουλὰς βουλεύειν. Latini: servire servitutem, et pugnare pugnam; nec est in huiusmodi phrasibus quaerenda emphasis. Adiectivum autem μεγάλην est pro adverbio, ita ut χαρῆναι χαρὰν μεγάλην idem sit quod χαρῆναι μέγα, et χαρῆναι χαρὰν μεγάλην σφόδρα idem valeat, quod χαρῆναι μέγιστον s. μέγιστα, i. e. *vehementissime laetatum esse.*

11. Εὗρον) Legendum potius: εἶδον. Sic enim habent Codices tantum non omnes; Versiones et Patres multi, et edit. quoque. Εὗρον habet cod. basileensis Theophylacti quo usus est *Erasmus*; qui quum videret hanc lectio-

ctionem latinae verſionis teſtimonio confirmari, eam praeferendam eſſe cenſuit. πεσόντες) πίπτειν h. l. eſt *humi procumbere.* τὰς θησαυρὰς αὐτῶν) Theſaurus hic non ſignificat ipſum aurum et res pretioſas reconditas, ſed conditorium, arcam, ſaccum, in quo reconduntur. Heſychius: θησαυρὸς ἐις ἀναθημάτων καὶ χρημάτων ἱερῶν ἀπόθεσιν οἶκος. δῶρα) Reges cum donis adire et toti orienti, et Perſis ſive Parthis praecipue in more poſitum fuit, cf. Gen. XXXII, 14. ſqq. Gen. XLIII, 11. 25. 1 Sam. X, 27. et alia loca. Hic mos etiamnum in Oriente obtinet. Vid. *Harmar* Beobachtungen über den Orient. Th. 2. p. 1. ſqq. λίβανον) Grammatici contendunt, λίβανον arborem dici, λιβανωτὸν vero thus. *Suidas*: λίβανωτὸν καὶ λιβανωτὸς ὁ καρπὸς τῦ λίβανυ, λίβανος δὲ αὐτὸ τὸ δένδρον. Sed Ammonius: λίβανος κοινῶς καὶ τὸ δένδρον καὶ τὸ θυμιώμενον. Ita ſingulari divina providentia factum eſt, ut pauperrati Ioſephi ſubvenirent magi, eumque ad fugam viatico inſtruerent. Nam praeter aurum poterant thus et myrrha medicis caro vendi. Thus quidem et myrrham nonniſi in Arabia naſci *Herodotus* (III. 107.) auctor eſt. *Strab.* tamen L. XVI. Τῦ λιβάνυ βέλτισον τὸν πρὸς τῇ περσίδι eſſe affirmat. Ex eodem *Strabone* diſcimus, merces iſtas iuxta mare rubrum natas per ſinum perſicum deportatas atque ita per Babyloniam, Meſopotamiam, Syriam in Palaeſtinam veniſſe.

12. χρηματισθέντες) *moniti a Deo.* 2 Maccab. II, 4. χρηματισμῦ γενηθέντος et alibt paſſim apud LXX. Interpretes, ut et apud *Ioſephum*. Occurrit etiam ſaepiſſime verbum χρηματίζεσθαι apud profanos ſcriptores, ſed alia notione, ac in S. litteris. κατ᾽ ὄναρ) *Per ſomnium.* Ad artem Magorum non ſolum ſpectabat Aſtrologia, verum etiam Onirocritice. Attendebant igitur et mutationibus in

coelo

coelo ortis et fomniis five fuis five aliorum. Saepe coniectura eos turpiter fefellit, ut in interpretatione fomnii Xerxis et defectionis folis, cuius meminit *Herodot.* VII, 19. Hic tamen fomnium a Deo immiffum recte agnoverunt. Videntur enim in itinere plura de Herodis indole, aftutia, et crudelitate audiviffe, et fatius effe exiftimaffe, mandata eius negligere, et per aliam viam in patriam redire, in quo propofito per fomnium confirmati funt. ἀνεχώρησαν) Seceſſerunt, occulto itinere, et fe receperunt in patriam. Ceterum fapientiffimo Dei confilio ita eveniffe credimus, ut peregrini advenirent recens nati regis adorandi cauffa. Pertinuit enim hoc ad excitandos admonendosque Iudaeos, ut praepararent animos ad recipiendum Meffiam, qui tum ab omnibus exfpectabatur. Pertinuit etiam ad alendam et confirmandam fpem, quam parentes aliique pii homines, moniti a Deo, de puero conceperant. Sequens hiftoria nos docet, quantis periculis Iefus iam puer fuerit expofitus, at fingulari Dei providentia ereptus.

13. ἄγγελος — Ἰωσὴφ) Vid. fupra c. I, 20. Iofephus haud dubie ex Magis audiverat, quae mandata ab Herode acceperant; metuebat igitur Herodis infidias, et fugam meditans in fomnis admonebatur, ut cum infante eiusque matre in Aegyptum fugeret. Aegyptus Bethlehemo fuit provincia proxima, ita ut illam intra paucos dies attingere poffent. Poft Antonii et Cleopatrae mortem in provinciam romanam redacta fuerat; plurimi autem Iudaei fedes ibi fixerant, qui graece loquentes verfionem graecam librorum facrorum adornaverant, quin etiam templum auctore Onia IV. Heliopoli exftruxerant.

14. ὁ δὲ ἐγερθεὶς — Αἴγυπτον) Chriftum in Aegypto didiciffe artes magicas, pervulgata eft Iudaeorum ca-

lum-

lumnia, quae refutatione non indiget. *Celso* eam repetenti breviter ſed bene reſpondit *Origenes* c. Celſ. L. I. p. 39. edit. Spenc. Turpiſſimam hanc fabulam dudum exploſam nonnullis noſtrae aetatis fabulatoribus arriſiſſe quodammodo, quis non miretur? Quam parum vero mendaces ſibi conſtent, patet ex recentioribus Iudaeorum commentis de *Schemhamephorasch* in libro *Toldos Ieschu* ſupra memorato ad c. I, 20. ſcriptoris noſtri. Alias fabulas commemoravit *Ioan. Christophor. Wagenseilius* in confutatione illi libro annexa.

15. *Ἵνα πληρωθῇ κ. τ. λ.*) cf. annotata ad Cap. I, 22. *ἐξ αἰγύπτȣ ἐκάλεσα τὸν ὑιόν μȣ.*) Sic Hos. XI, 1. in Hebr. Paullo aliter LXX. interpretes. Hoſeas ſine dubio loquitur de exitu Iſraelitarum ex Aegypto, duce Moſe, reſpicitque ad verba Exod. IV, 22. 23. Matthaeus haec verba non citat tanquam vaticinium de Meſſia, ſed apte perſonae Meſſiae accommodat. Quaſi dicat: ac tum illud recte dici potuit, quod ab Hoſea de Iſraele uſurpatur etc. Idem Dei amor, qui eum moverat, ut Iudaeos ex ſervitute aegyptiaca liberaret, effecit etiam, ut Chriſtum in Aegypto non relinqueret, ſed ad ſuos, quibus doctrinam coeleſtem traditurus eſſet, reduceret.

16. *ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων*) *quod ludibrio habitus esset a Magis.* In eam enim partem interpretatur fruſtrationem expectationis ſuae et opinionis, ad ſe illos redituros eſſe. *ἀποςείλας — ἀπὸ διετȣ͂ς καὶ κατωτέρω*) *Interfici iussit omnes pueros biennes et nondum biennes in Bethlehem eiusque territorio.* Ἀποςείλας ἀνεῖλε, *Castellio* recte vertit: miſit interfectum. Eodem modo loquendi uſum eſſe Polybium cum aliis Scriptoribus Graecis oſtendit *Raphelius* in notis Polybian. Διετȣ͂ς eſt Genitivus neutrius generis (διετὲς) non maſculini, et διετής

de

de *aetate* dicitur, non de *tempore*; nam de tempore Graeci διέτης usurpare solent. Porro ἀπὸ διετȣ̃ς e consuetudine sermonis hebraei pro ἀπὸ διετῶν dictum est, et verba ἀπὸ διετȣ̃ς cum verbis πάντας τȣ̀ς παῖδας cohaerent, adeoque non de *tempore*, non de bimatu, sed de ipsis *infantibus* biennibus accipienda sunt. Formula loquendi est hebraica, veluti quum Num. I, 20. dicitur: כל־זכר מבן עשרים שנה ומעלה Cf. etiam Esr. III, 8. 1 Chron. XXVII, 23. Non igitur audiendi sunt, qui verba nostra accipiunt de *tempore*, de ipso duorum annorum spatio, quasi ἀπὸ διετȣ̃ς absolute dictum esset pro ἀπὸ διετȣ̃ς χρόνȣ. Vid. *Fischeri* Prolusf. p. 49. seqq. Ceterum ex hoc loco doctissimi interpretes post Origenem, Eusebium et Epiphanium colligunt, Christum fere biennium complevisse, cum Magi advenirent, variis inducti rationibus, quarum haec non est postrema, quod putant, non occisurum fuisse Herodem omnes *bimulos*, si Iesus longe abfuisset ab ista aetate. Sed potuit tyrannus maioris securitatis caussa iubere, ut biennes etiam interficerentur, ne ex errore fortassis in vivis conservaretur quem sibi invisum putabat infans. Quaeritur etiam quando advenerint Magi ex Oriente? Quanquam nihil definiri potest, hoc tamen certum esse videtur, omnia quae Lucas c. II, 22. de itinere Hierosolymitano, de purificatione, et Sacrificio (quod ante diem XL a nato puero offerri non potuit Levit. XII.) enarrat, ante Magorum adventum contigisse. Non enim est verisimile, post caedem infantium, Herode adhuc vivo atque superstite, Iosephum cum matre et filio Hierosolymam petiisse, et templum, in quo neque latere neque sine praesentissimo periculo agnosci poterat, intrasse. Rationes, cur Magi *post* Christum in templo praesentatum advenisse existimandi sint, *Io. David Michaelis* in annotatt. attulit. In hac sententia alii etiam in-

interpretes dudum fuerunt. Videtur quidem repugnare *Lucas* c. II, 39. poft narrationem de purificatione et facrificio, nulla itineris Aegyptiaci mentione facta dicens: ὑπέστρεψαν (Iofephus et Maria cum infante) εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ. Sed revera non repugnat. Tacet quidem fugam in Aegyptum, fed non negat. Vix per aliquot menfes in Aegypto manfiffe videntur Iofephus et Maria cum puero. Mors enim Herodis primo aut fecundo Chrifti anno contigit. Mortuo autem tyranno Iofephum cum puero in Galilaeam conceffiffe, Matthaeus etiam narrat v. 19. 22. Silentio *Iosephi* de hoc infanticidio fides Matthaei non labefactatur. Tanta enim fuit crudelitas Herodis, ne a cruore quidem trium filiorem abftinentis, ut caedes 50 puerorum, (plures enim non fuiffe videntur,) non tanti *Iosepho* vifa fuerit, quae prae ceteris regis crudeliffimi facinoribus commemoranda effet. Qui plura defiderat, adeat *Kuinoelii* Commentar. p. 50. f. et Scriptores ab eo laudatos.

17. 18. Τότε ἐπληρώθη — τοῦ προφ.) *Tum* (iterum, alio modo) *evenit dictum Prophetae Ieremiae, dicentis: Magni ad Ramam eiulatus, lamenta, ac fletus audiuntur.* *Rama* erat urbs tribus Beniaminiticae, non longe remota ab Hierofolymis, et per hanc ipfam urbem Iudaei in Babyloniam abducti funt. Ier. XL, 1. XXXI, 15. θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς eleganter iunguntur ad magnitudinem luctus indicandam. ῥαχὴλ) Antonomafia, i. e. fingulae filiae Rahel, et aliae matres. Filiae Rahelis funt Beniaminitae; nam Rahel fuit mater Beniamin, non procul a Rama fepulta, Gen. XXXV, 17. 19. 1 Sam. X, 2. 3. καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι. *Noluit consolationem admittere.* Ante verba ὅτι οὐκ εἰσὶ nonnulli intelligi volunt participium λέγουσα, hac ratione

ducti, quod hic non dicatur παρακαλεῖσθαι ἐπὶ, quae phrasis alias in argumento consolationis adhiberi soleat, sed παρακαλεῖσθαι ὅτι. Ego vero non perspicio idoneam caussam, cur παρακαλεῖσθαι iungendum sit cum ὅτι. Omnia recte se habent, si ὅτι, hebr. כי vertitur: *nam, enim*. Phrasis ὀκ εἰσὶ significat: *mortui sunt*. Sic Gen. XLII, 36. Hebr. אינני *non est*. Graeci etiam de mortuis vulgo dicunt, ὅτι ὀκ εἰσὶ. Plenius *Iosephus* in vita sua: ὀκέτι εἰσὶ μεθ' ἡμῶν. Non de infanticidio, sed captivitate decem tribuum Propheta proprie loquitur. Urbana manet interim ac suavis applicatio. Ac si dicat Matthaeus: Tum vere illud dici potuit: Vox lamentabilis audita est; matres libros amissos deplorarunt, neque consolationem admiserunt, quia amplius non erant. Tum Bethlehemum vere facta est Rama. Nec personae de quibus loquitur, sunt eaedem, nec locus, nec denique calamitas. Qui ex Graecis Romanisque auctoribus, quid sit locos adhibere similes, didicerunt, fieri non potest, quin urbanitatem summam hic ac elegantiam agnoscant.

19. *Herodis* tristia fata narrat *Iosephus* Antiqq. XVI, 11. XVII, 9. qui etiam de eius crudelitate ac tyrannide multa commemorat. Contigit autem mors Herodis primo aut secundo Christi anno. Vide Wetstenium ad h. l. et Chronologos.

20. Τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου) *Nam mortui sunt, qui insidiabantur vitae pueri*; vel potius: *mortuus est ille, qui* etc. Nam ex universo narrationis tenore intelligitur, his Matthaei verbis significari solum Herodem. Hebraeis haud inusitatum fuisse, ut de regibus et principibus civitatum, aliisque hominibus claris uterentur nominibus appellativis, omninoque de illis fere, tanquam de pluribus loquerentur, probant

ex-

exempla 1 Reg. I, 33. 43. ubi fatis apertum eft, unum Davidem nominari אֲדֹנִים non אָדוֹן. Eodem cap. v. 25. nominantur שָׂרֵי הַצָּבָא, quum unus intelligendus fit Ioabus v. 19. Huc etiam referri poffunt loca Luc. XIX, 33. Act. XVI, 16. 19. Alii opinantur, per infidiatores h. l. indicari non folum Herodem, fed alios etiam, huius confilii participes, nominatim Antipatrum, filium regis natu maximum, qui, iuffu patris paullo ante eius obitum fuerit interemtus: adverfus quos difputat *Io. Frid. Fischer*, (cui hanc obfervationem debemus) in *Proluss. de vitiis Lexicor. N. T.* p. 173. fqq. Videtur tamen Matthaeus potius refpexiffe ad Exod. IV, 19. Phrafis ζητεῖν τὴν ψυχὴν formata eft ad hebraeam נֶפֶשׁ בִּקֵּשׁ *quaerere animam*, feu *vitam*; nam vox נפשׁ in his talibus non *animam*, partem hominis nobiliorem, fed vitam fignificat. Quum autem Hebraei *quaerere*, בִּקֵּשׁ *vitam* dicunt, non hoc volunt, quod aliquis vitam alicuius quaerat, ut eam poffideat, aut confervet, fed ut eandem tollat ac perdat. Exempla huius phrafeos funt Exod. IV, 19. 1 Sam. XXIII, 15. et aliis locis.

22. ἀκούσας δὲ — ἀπελθεῖν) *Quum autem audivisset, Archelaum regnare in Iudaea pro Herode, patre suo, timuit illuc redire.* Verbo βασιλεύειν h. l. non regiae poteftatis notio, fed omnino imperii poteftas, ut verbo ἄρχειν, fubiici debet. Nam imperator Auguftus Archelao attribuit Iudaeam, Idumaeam, Samariam ita, ut ἐθνάρχης appellaretur, non βασιλεύς. Iofeph. Archaeol. XVII, 15. Idem tamen Archelaus, quem Iofephus ἐθνάρχην vocat, ab eodem l. c. βασιλεὺς nominatur. Phrafis βασιλεύειν ἐπί τινα eft hebraizans; nam Hebraei מלך conftruere folent cum עַל. 1 Reg. II, 11. Mich. IV, 7.

Graeci autem verbo huic cafum fecundum et rei fimplici-ter addere folent. Quod ad rem attinet, Bethlehem erat in Iudaea. Quanquam igitur confilium Iofephi fuerat fe-des figere Bethlehemi, filiumque educare in eodem oppi-do, in quo David educatus fuerat, mutavit tamen confi-lium, quum audiviffet Bethlehemum in Archelai ditione ac poteftate effe. Nec immerito. Archelaus enim patrem mo-ribus referebat, valde fufpicax atque crudelis: quem ani-mum, antequam Iofephus rediiffet, multis indiciis prodi-derat. Iofeph. de B. Iud. I, 21. ἐις τὰ μέρη τῆς Γαλι-λαίας) ἐις τὰ μέρη, i. e. ἐις τὰ ὅρια, *fines*, regio cer-tis finibus inclufa, hebr. גְּבוּל, Exod. X, 14. 19. Galilaea et Peraea cefferant Herodi Antipae, qui ingenio mitis at-que benignus, urbibus Iuliadi et Tiberiadi exftruendis in-tentus, pollicitatione atque indultu immunitatum et leni imperio multos ex aliis provinciis incolas allicere ftudebat. Serviebat voluptatibus; at tales non folent effe truculenti.

23. καὶ ἐλθὼν) *Et quum (eo) venisset.* Haec ge-nera dicendi fumta funt ab Hebraeis, quibus funt ifti pleo-nasmi frequentes, veluti quum dicunt: *et surgens abiit; et respondit dicens*, et fimilia multa, quae infinitis lo-cis occurrunt. κατῴκησεν ἐις πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ.) Sic cap. IV, 13. Apud Graecos differunt κατοικεῖν et παρ-οικεῖν, ficut apud Latinos *habitare* et *commorari*. Ἐις πόλιν, vel *habitatum concessit*, vel ἐις πόλιν pofitum pro ἐν πόλει. Nam frequenter ἐις pro ἐν ponitur, ut Marc. II, 1. ficut apud Hebr. אֶל pro בְּ ponitur. ὅπως πλη-ρωθῇ — κληθήσεται) Phrafis ὅπως πληρωθῇ hic eodem fenfu fumitur, quo fupra v. 17. 15. et c. I, 22. In locum προφητῶν fubftituerunt τȣ̃ προφήτȣ verfionum antiquarum auctores, paullo liberius verba textus reddentes, quia inu-fitatus in allegandi formula numerus pluralis ipfis videba-

tur,

tur, ubi definita verba antiqui carminis cuiusdam laudantur. Vid. *Griesbachii* Commentar. crit. Quum dictum, quod tanquam apud Prophetas extans hic citatur, nusquam in libris V. T. conceptis verbis legatur, in varias itum eft fententias, quas *Wolfius* in curis ad h. l. recenfuit. Errant fine dubio, quil olim quidem extitiffe, fed periiffe deinde volunt. Verifimillima mihi eft eorum fententia; qui Matthaeum ad ea Prophetarum loca (non enim unum aliquem e Prophetis, fed plures citat,) refpexiffe exiftimant, ubi vilis et abiecta Meffiae conditio praedicitur, veluti Pf. XXII. Ief. LII. LIII. Voluit enim Matthaeus rationem afferre, cur *Nazarethi*, non autem *Bethlehemi* habitaverit fervator; atque hanc ait effe illam, ut appareret, Prophetas vera dixiffe, quando de eo ita locuti funt, ut de *Nazareth* lectores cogitare poffent. Omnino autem Iefus per contemtum vocatus eft olim a Iudaeis Ναζωραῖος, i. e. Nazarethanus, et hodie adhuc a Iudaeis vocatur *Ieschu Hanozri*. Itaque ipfo loco, locique nomine, Nazareth, ad apicem illud impletum, quod a Prophetis praedicitur, Meffiam fore contemtum. Fuit enim Nazareth vicus ignobilis, ita ut proverbio diceretur: a Nazaretha poteft aliquid bonum effe? Io. I, 47. Nomen autem τῶν Ναζωραίων omnino inditum fuiffe *Nazarethanis*, ex Act. XXIV, 5. colligi poteft. Κληθήσεται, quanquam vox καλεῖσθαι in N. T. faepe ponitur pro εἶναι, effe, h. l. fignificatum fuum retinere poteft, quum Iefus revera per contemtum Nazarethanus appellatus fit.

CAP. III.

1. Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις) Δὲ a fat multis codicibus vetuftis et bonis, et a pluribus verfionibus abeft. *Griesbachius* nihilominus retinendum effe putat, "nam (inquit)

cur

cur adderetur, cauſſa aderat nulla. Contra vero facile potuit omitti in principio non anagnoſmatis ſolum, ſed κεφαλαίε etiam, a quo narratio incipit plane alia, cum antecedente minime cohaerens." Omnino verum hoc eſt. Sed potuit etiam omitti ab iis, qui duo prima capita Matthaei genuina eſſe negabant, vel dubitabant. Nam hebraicum Evangelium Matthaei, quo Ebionaei utebantur, his incipiebat verbis: Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδε βασιλέως τῆς Ἰεδαίας, ἦλθεν Ἰωάννης βαπτίζων βάπτισμα μετανοίας ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, teſte *Epiphanio* haeref. XIX, 14. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις; בַּיָּמִים הָהֵם. Ita ſolent Scriptores V. et N. T. narrationem ordiri. Ieſaiae XXXVIII, 1. Gen. XXXVIII, 1. H. l. eſt μετὰ ταῦτα, cum Ieſus Nazarethae in obſcuro viveret. Poſt hiſtoriam nativitatis et infantiae Chriſti ſequitur iam ſecunda pars Evangelii, continens hiſtoriam dictorum et factorum Ioannis et Ieſu praeparatoriis ad munus Chriſti publicum mox ſuſcipiendum. c. III — IV, 1—11. Ἰωάννης ὁ βαπτιςής) Ita cognominatus, ut diſtingueretur a Ioanne *Apostolo.* Accepit autem hoc nomen a munere, quod ex mandato Dei baptizaret Iudaeos in venturum Meſſiam, Io. I, 28. Egregio teſtimonio Ioannem ornavit *Iosephus*, Antiqq. XVIII, 5. 2. quem locum etiam *Origenes* citavit c. Celſ. L. I. Κηρύσσων) *Proclamans.* Κηρύσσειν de iis dicitur, qui in plateis, in campis, in aëre aperto, ut a multis audiantur, vocem tollunt, et quae auctoritate publica vel regia promulganda ſunt, quaeve in mandatis habent ab alio, praedicant, quemadmodum Graecorum Κήρυκες, et Latinorum *praecones.* ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰεδαίας) ἔρημος χώρα, *solitudo*, terrae tractus, nec oppidis, nec vicis, nec incolis adeo celebris et frequens, ſed paſcuis abundans. Reſpondet hebraico מִדְבָּר. Solitudinis Iudae

fit

fit etiam mentio Iud. I, 16. Pf. LXIII, 1. Sic vocantur campi tribus Iuda, adiacentes lacui Afphaltitidi et Iordani fluvio. *Ioseph. de Bello Iud.* III, 10. 7. Iordanus διατέμνει τὴν Γεννήσαρ μέσην, ἔπειτα πολλὴν ἀναμετρούμενος ἐρημίαν εἰς τὴν ἀσφαλτῖτιν ἔξεισι λίμνην. Tempore Iofuae (c. I, 61. 62.) habuit haec folitudo fex urbes multosque vicos. Talmudici etiam pecudum, arborum, frugum folitudinis mentionem faciunt. Regiones minus habitatae atque cultae opponuntur populofioribus.

2. Μετανοεῖτε) μετανοεῖν proprie fignificat *post factum sapere, et de errore admisso ita dolere, ut sapias*, quod Latinis proprie fignificat *resipiscere*. Semper cum μετανοίᾳ cohaeret ὁ σωφρονισμὸς, ficut haec duo recte coniunguntur a Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. Hebraeorum שׁוב. Corruptiffimos tum temporis fuiffe Iudaeorum mores, *Iosephus* etiam tradit, qui Lib. V, c. 13. de B. Iud. inter alia: *Equidem*, (ait,) *arbitror, si Romani sceleratis istis exitium inferre cessassent, futurum fuisse, ut urbs aut terrae hiatu absorberetur, aut eluvione deleretur, aut soli Sodomitici fulmina experiretur, multo enim magis impiam progeniem edidit, quam erant qui haec perpessi sunt.* Ratio cur iam vita effet emendanda ftatim additur: ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.) *Iam enim in eo est, ut regnum Dei instituatur.* ἤγγικε forma quidem praeteriti temporis verbum, quum fignificatio praefentis fit, id quod in multis verbis in graeco fermone deprehenditur. *Iam fere adest:* ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν *Regnum Dei*, Regnum quod Deus per Meffiam inftituet, vera falus per Meffiam promiffa. Videtur eiusmodi appellatio tunc temporis inter Iudaeos recepta fuiffe, quia alioquin non intellecturi erant, quid fibi Ioannes vellet. Et

omnis

omnino multa habent Iudaei de מלכות שמים. Commutantur autem in libris N. T. formulae βασιλεία τῶν ἐρανῶν et βασιλεία τȣ̃ Θεȣ̃, veluti Matth. VIII, 11. coll. Luc. XIII, 29. Marc. I, 15. Luc. VI, 20. alibique frequenter. Iudaica enim dialecto שמים haud raro ſumitur pro *Deo*, Dan. IV, 28. Matth. XXI, 25. Luc. XV, 21. Ioh. III, 27. Regnum *coelorum* itaque eſt regnum *Dei*, vel regnum Meſſiae. Deſumitur haec Phraſeologia, *Regnum coelorum*, a Daniele C. VII, 13. 14. 27. ubi promittitur Meſſias, ſ. Rex qui cum nubibus coeli venturus, regni aeterni poſt IV. Monarchias fundamenta iacturus, et praeſertim homines verum Dei cultum edocturus Deoque ſubiecturus eſſet. Sed iam a Davidis temporibus vates Hebraeorum vaticinati ſunt de futura aetate aurea, de magno quodam duce et rege, qui Iudaeorum omnibus hoſtibus debellatis, veram religionem reſtauraturus, et longe lateque propagaturus, omnisque generis felicitate populum ſuum beaturus eſſet. (Knapp *dissert. de usu vaticiniorum ad Messiam pertinentium*, in Opuſc. Tom. I. p. 1. ſqq.) Hanc felicitatem in regno Meſſiae Iudaei tum expectabant. Ioannes igitur eadem formula uſus eſt, quae uſu recepta erat apud Iudaeos. Quum autem hi ſibi perſuaderent, Meſſiam ſibi et nationi Iudaicae, quippe ab Abrahamo ducenti genus, omnes alias nationes ſubiectu-rum, et viſibili modo regnaturum eſſe, Ioannes non aperte quidem, (hoc enim tum temporis ſupra captum eorum fuiſſet) tacite tamen correxit ideam de Meſſia, ſignificans, nonniſi moribus et animis emendatos participes fore felicitatis per Meſſiam reparandae. Non poteſt autem ubivis haec βασιλεία τ. ἐρανῶν exprimi ſine periphraſi, quia eius partes ſunt multae. Interdum ſignificat *coetum Messiae*

ipsum,

ipsum, *interdum bona huic coetui propria et in his terris et post hanc vitam.* Haud raro ita vocatur etiam *opus Dei in hac omni re instituenda, decernenda et exsequenda.* Igitur nihil agunt, qui omnia N. T. loca, in quibus istae formulae occurrunt, ad unam significationem trahere volunt; respicere potius debet interpres semper ad orationis cohaerentiam, ut intelligat, quae notio cuique loco sit tribuenda. Universim Deus dicitur regnare κατ' ἐξοχὴν, ubi legibus eius et institutis obtemperatur; qui his legibus obediunt, felices redduntur. Ergo sensus verborum ἤγγικε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν hic est: *Iam in eo est, ut Deus sibi colligat societatem hominum, qui eius voluntati et praeceptis obsequium praestabunt, favore eius singulari fruentur, et beneficiis eximiis in hac et futura vita ornabuntur.* Quum nemo nisi bonus iuribus et beneficiis huius societatis frui possit, omnino animum et mores emendare debet is, qui hoc Dei regnum optat, vel *intrare regnum Dei*, i. e. in hanc societatem adoptari cupit. Quia Deus hanc novam societatem, quae deinceps ἐκκλησία vocata est, per Messiam instituit, igitur vocatur etiam *regnum Messiae.* Qui plura desiderat, adeat *Kuinoelii* Commentar. p. 61—67. ibique laudatos Scriptores.

3. ὁ ῥηθεὶς) praedictus, iam olim annunciatus, nam ῥέω, per Synecd. gen. *praedico.* ὑπὸ Ἡσαΐου) Cap. XL, 3. Verba Matthaei nec cum textu hebraico, nec cum versione Alexandrina plane consentiunt. Iesaias loquitur de reditu Israelitarum e captivitate babylonica, et gentem afflictam laetiorum temporum promissionibus erigere iubet. *Iehovae* via parari dicitur, quod ille ipse populum reducturus sit. Sed Rabbini, e. c. *Dav. Kimchi* statuerunt, hanc Prophetae praedictionem tempore Messiae plenum eventum esse habituram. Φωνὴ βοῶντος) *vox* (*auditur*) cla-

clamantis, publice docentis, atque hortantis. Hebr. קוֹל קוֹרֵא Vox clamat. ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίε) *Parare viam*, eſt viam munire, ſternere, complanare, purgare, expedire quae prius aſpera, inepta, ſentibus obſita, pulverulenta erant. εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβες αὐτῦ) *Complanate semitas, quibus incedet.* Simile deſumtum a rege in itinere conſtituto. ἡ τρίβος, hebr. מְסִלָּה quae vox non ſemitam ſed viam regiam, vel viam ſtratam et munitam ſignificat. Illuſtranda ſunt haec verba ex more veterum Regum praecipue Orientis, qui, cum aulicis aut exercitu iter facturi praemittebant apparitores ſtipatoresque, qui vias adaequarent, et hiatus obſtruerent etc. *Rectam viam facere*, eſt, deſerta via obliqua et per ambages ducente, viam brevem atque compendiariam invenire. Per montes, valles, ſilvas, qua Rex incedere debebat, mittebantur munitores, qui arbores caederent, valles adaequarent, montium obſtacula tollerent. Senſus eſt: Efficite, ut Meſſias mox venturus animos veſtros, omnibus obſtaculis remotis, praeparatos ad ſe recipiendum inveniat. Erat nempe munus Ioannis praeparare populum ad Meſſiae adventum.

4. αὐτὸς δὲ — τριχῶν καμήλε) *Ipse autem Ioannes indutus erat vestimento ex pilis camelorum confecto.* Pronomen αὐτῦ hebraico more redundat, ut Marc. VII, 25. Apoc. XIII, 12. et aliis multis locis. Ex auctoribus Talmudicis conſtat, lanam ſive pilos camelorum apud Hebraeos magnum uſum habuiſſe in conficiendis pannis ad veſtitum. Confectum erat veſtimentum Ioannis ex pilis Camelorum, ſed aſperis illis, nec arte comtis. Varia enim ſunt pilorum Cameli genera. Vid. *Michaelis* ad h. l. ζώνην δερματίνην) *Cingulum pelliceum.* Ita cinctus erat

Elias,

Elias, 2 Reg. I, 8. ἀκρίδες) Locuſtae genus erat mundum, et eſui licitum אכל Levit. XI, 21, 22. ubi LXX. habent: τὴν ἀκρίδα. Locuſtarum uſum ignorare non poſſunt, qui legerunt unquam, quae de iis prodiderunt, qui in Oriente verſati ſunt. Loca veterum non pauca notarunt *Heinsius* et *Wetstenius* in h. l. Recentior et fide digniſſimus teſtis eſt *Carsten Niebuhr* in *descriptione Arabiae*, germanico idiomate exarata; p. 171. ſeqq. cf. etiam *Hasselquist*, *Schaw*, *Arvieux*. Μέλι ἄγριον) mel *sylvestre*, quod ab apibus non elaboratum in ſylvis ex arboribus manare ſolet. *Salmasius* in comment. de Manna, *Iobus Ludolphus* aliique poſt Suidam, ſub voce ἀκρίδας, hoc mellis genus idem eſſe volunt cum Manna, quo Iſraelitae in deſerto uſi ſunt. *Plinius* XI, 15. tertium genus mellis minime probatum ſilveſtre, quod ericaeum vocant. Ericen autem myricae eſſe ſimilem, tum Dioſcorides, tum idem Auctor dixit. 1 Sam. XIV, 25. 26. Victu veſtituque vili uſus eſt Ioannes, tum ut ſeveritas morum reſponderet doctrinae ipſius, tum etiam ut hoc modo et corpus et animum firmaret, ſeque ad ſubeunda intrepide pericula praepararet.

5. καὶ ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου) *inprimis planities circa Iordanem.* Καὶ h. l. verti poteſt, inprimis; nam ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου eſt pars Iudaeae. *Strabo* de planitie Iordani adiacente haec habet: Eſt locus C. ſtadiorum, totus irriguus atque habitationibus plenus.

6. καὶ ἐβαπτίζοντο) βαπτίζειν eſt merſare, tingere, corpore vel parte corporis quod baptizari dicitur, aquas ſubeunte. Vetuſtiſſimi mortalium Baptismos ſive ablutiones ad Religionem cultumque numinis pertinere iudicarunt, tum ut munditiem et puritatem commendarent, tum ut ri-

tu solemni caverent, ne quis irreverenter ac temere ad res sacras accederet. Aeneid. II, 717. At hic agitur de uno solemni Baptismo, semel et in perpetuum administrando, nec unquam postea repetendo. Huius ritus vestigia inveniuntur in Baptismo Proselytorum. Nimirum magno consensu hodie a Iudaeis traditur, si quis ex gentibus ad Religionem Iudaicam accessisset, et ipsum cum uxore et liberis, etiam infantibus fuisse baptizatum. Iam in *Thargum Ionathanis* in Pentateuchum eius fit mentio, ubi de Proselytis sermo est, Exod. XII, 44. circumcides eum et baptizabis eum. Negarunt quidem nonnulli interpretes, Proselytorum baptismum iam Christi aetate in usu fuisse apud Iudaeos, sed pluribus argumentis demonstrarunt Danzius in dissert. *de baptismo proselytorum Iudaico et de antiquitate baptismi initiationis Israelitarum vindicata*, in Meuschenii Novo Testamento e Talmude illustrato p. 233. seqq. Buxtorfius, Lightfootus, Wetstenius, alii, inprimisque Ziegler *theol. Abhandlung.* Goett. 1804. Th. 2. Abhandl. 2. p. 132. sqq. Baptismus Proselytorum fuit traductio Gentilium in religionem Iudaicam Baptismus *Ioanis* traductio Iudaeorum in religionem aliam. Atque hinc eo magis est mirandum, quod ad eum tam prompte populus conflueret, cum Baptismum tam diversum a noto illo proselytico introduceret. Cuius ratio hinc sumenda, quod ad adventum *Messiae*, immutandam plane rerum faciem merito opinati sunt. ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας) Confitebantur, se esse peccatores, et per se indignos qui participes fierent beneficiorum Messiae. Generalis erat haec peccatorum confessio. Nonnunquam autem accessisse videtur specialis detestatio eorum peccatorum, quae praecipue Deum irritant. Act. XIX, 18. Ratio additur Luc. III, 12. 14.

7.

7. τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων) De iſtis Iudaeorum ſectis multa habent *Iosephus* et *Talmudici.* Tres Iudaeorum ſectas numerat *Iosephus*, Antiq. XIII, 5. 9. *Pharisaeorum* nempe, *Sadducaeorum* et *Essenorum*, easque nominat τρεῖς φιλοσοφίας, triplicem *philosophiam*, quae tres ſectae non male conferuntur cum tribus in Graecia inclutis, *Pythagoraeorum*, *Epicureorum* et *Stoicorum*. Origo earum videtur referenda ad tempora poſt captivitatem Babylonicam, quum Iudaea eſſet in poteſtate Regum Syriae et Aegypti, Alexandri M. Succeſſorum. Tunc enim Iudaei multa inprimis de immortalitate animorum et de potentia Spirituum dogmata arripuerunt a Graecis, Philoſophia Pythagoraea et Platonica imbutis. *Pharisaei* פרושים, quaſi ἀφωρισμένοι, ita appellantur, quod maiori ſanctitatis gradu aut praetextu ab aliis ſemet ſepararent. *Sadducaei*, צדוקים, a צדוק *Zadoko*, degenere Antigoni Sochaei diſcipulo, qui ſub Ptolemaeo primo Aegypti Rege tribus ante Chriſtum natum ſeculis vixit, denominati ſunt. Duo autem erant praecipua capita diſſenſus Phariſaeorum et Sadducaeorum: Prius verſabatur circa varios ritus, ceremonias a Phariſaeis inſtitutas, et traditiones non ſcriptas a Sadducaeis repudiatas; poſterius erat de immortalitate animarum, quam Phariſaei ſtatuebant, Sadducaei negabant. *Sadducaei* fatum omnino tollebant, omnia arbitrio hominis ſubiiciebant, et ſtatuebant nos tum bonorum nobis ipſis auctores eſſe, tum mala nobismet per ſtultitiam noſtram acceſſere; *Pharisaei* denique dicebant quidem, fato omnia fieri, ſed hominis voluntatem non privabant impetu a ſeipſa pendente, quippe ſic Deo placuiſſe, ut certo temperamento miscerentur in unum fati decretum et ratio humana, ſi quis

Vult

velit agere cum vitio aut cum virtute. Iofeph. A. XVIII, 1. 3. Vulgaris olim fuit Theologorum fententia, Sadducaeos libros tantummodo Mofis admififfe, reliquos vero libros Vet. Teftamenti repudiaffe; fed nullis firmis argumentis nititur haec opinio. Maiorem quidem atque praecipuam auctoritatem libris Mofis tribuerunt, fed reliquos etiam Iudaeorum libros facros admiferunt, quod docte et accurate demonftrarunt Staüdtlin *Geschichte der Sittenl. Iesu* Th. I. p. 421. fqq. 446. et Güldenapfel in diff. *Iosephi Archaeologi de Sadducaeorum canone exhibente*. Ienae 1804. 4. Sectae Pharifaeorum addicta fuit plebs et mulierculae, cum Sadducaeis vero faciebant principes, nobiles atque divites. (*Ioseph.* A. XIII, 10. 5. 6.) *Essaeos* vel *Essenos* Ἐσσάιες vel Ἐσσηνὲς, eosdem cum חסידים Ἀσιδάιοις 1 Maccab. VII, 12. 13. aut ab illis ortos volunt. De his vid. *Ioseph.* A. XVIII, 1. 5. inprimis vero Philonem *de vita contemplativa*. Horum in Evangeliis non fit mentio. Quam corrupta fuerit Sadducaeorum et Pharifaeorum doctrina, et quam aliena in maximis capitibus ab avita difciplina, ex ipfis Evangeliis fatis clare patet. ἐρχομένες ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἀυτε̃) ἐπὶ *ad*; ut *apud Xenoph.* Cyropaed. ἦλθον ἐπ' ἀργύριον. *Polyb.* ἐλθεῖν ἐπὶ τε̃το. Alii ἐπὶ reddunt *contra*, ut fenfus fit: Videns Ioannes Pharifaeos et Sadducaeos eo confilio accedere, ut baptismum impedirent. Sed non opus effe videtur hac explicatione. Licet enim plerique Pharifaeorum baptismum Ioannis non reciperent, Luc. VII, 30. Matth. XXI, 25. nihil tamen impedit, quo minus ftatuamus faltem quosdam illum fuscepiffe, inter initia praecipue praedicationis, antequam Sectae illi invifus effet Ioannes. Nam initio plures eorum putaffe videntur, eum effe Meffiam, quo duce poteftati Romanorum fefe fubducere poffent.

poſſent. Io. I, 19. 24. Luc. III, 15. γεννήματα ἐχιδνῶν) *progenies viperarum*, i. e. homines peſſimi, noxii, viperarum ſimillimi, ab origine adeo generis. Clytemneſtra Electram vocat θρέμμ' ἀναιδές, ſobolem impudentem. Ita et beluam vocarunt Latini hominem immanem. Δεινῆς ἐχίδνης θρέμμα dixit *Sophocles*. Vipera eſt autem peſſimae naturae et peſtilentiſſima. Eſt aſperius dictum, quia Iudaeorum iſti doctores pietatis et auctoritatis pallio tecti, lingua ſua animis ſimpliciorum falſa et ſuperſtitioſa dogmata inſtillando nocebant. τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς) vehemens Oratio! cf. Gal. III, 1. *Quis vos doceat effugere poenam imminentem?* Nam ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ eſt *poena divina*. Videtur Ioannes intelligere et huius vitae poenam, et miſeriam imminentem poſt hanc vitam iis, qui non reſipiſcunt. Cf. 1 Theſſ. I, 10. ἡ ὀργὴ ἡ ἐρχομένη. ὑποδεικνύειν, *demonstrare, persuadere*, vel potius *docere*, idem quod διδάσκειν, quo ſenſu occurrit Sir. XLVIII, 28. Alexandrini verbum הוֹרָה Iob. VI, 24. Prov. IV, 4. verterunt διδάσκειν, ſed 2 Paral. XV, 3. per ὑποδεικνύειν. Quum nempe Iudaei ipſi Meſſiam omnibus mortalibus praeſtantiorem fore, et per ipſum maxima bona exſpectanda eſſe crederent, facile erat intellectu eum impunitatem peccatis haud conceſſurum, ſed ſingularem morum innocentiam a ſubditis requiſiturum, poenasque tanto graviores contumacibus inflicturum eſſe, quanto et ipſius dignitas amplior, et pollicitationes maiores forent. Sed difficillima res erat Phariſaeos, ſanctitatis opinione ac fama ſuperbientes, et Sadducaeos, voluptatibus deditos ad veram perducere poenitentiam. Ergo Ioannes, mirum eſt, inquit, vos etiam hic conſpici; quo monitore vos acceſſiſtis, qui aliorum Doctores eſtis? Se-

rio-

tione ista agitis? Si me viam vobis monstrantem sequi vultis, opere ipso ostendite.

8. Ποιήσατε — τῆς μετανοίας) Sensus est: *Factis et moribus demonstrate animi emendationem*; re ipsa et factis ostendite, vos pristino more non amplius velle vivere, sed nunc sentire rectius. Καρποὶ metaphorice saepe sunt *facta*, *opera hominis in utramque partem*, *sive bona*, *sive mala*. Ποιεῖν καρπὸς, *proferre fructus*. Ποιεῖν, de fructibus, ut hebr. עָשָׂה, Gen. I, 11. 12. Ἄξιον, *dignum*, *conveniens*, *congruum*. Facta digna mentis emendatione, eique congrua. Pro καρπὸς ἀξίας legendum est καρπὸν ἄξιον. Sic enim habent plurimi Codd. Versf. et Patres quidam. Pluralis, quem vulgares exhibent editiones, vel librariorum, numeros saepissime confundentium, oscitantia debetur, vel e Luca huc est traductus.

9. μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς) *Ne animum inducite sic apud vosmet cogitare*. Λέγειν ἐν ἑαυτῷ, *cogitare* apud se. Τὸ δοκεῖν hic non simpliciter significat *videri*, sed *aliquid sibi per arrogantiam persuadere*, vel sibi de aliquo placere. Aliis verbum δοκεῖν hic redundare videtur, ut in loco parallelo Luc. III, 8. verba μὴ ἄρξησθε redundant. πατέρα — Ἀβραάμ) Iudaei putabant, se iam propter Abrahamum, generis sui auctorem, Deo esse gratos et acceptos, nec emendatione mentis et morum sibi opus esse. Io. VIII, 33. 39. 53. Vide loca Rabbinorum ap. *Wetstenium*. Iudaei quidem veteres, Philo, Iosephus, aliique a genuinis Abrahami filiis requirebant, ut exemplum illius sibi proponerent. Quum autem docerent, ipsam pietatem Abrahami posteris eius imputari, factum est ut Iudaei de parentum sanctitate spem impunitatis

tis et fuperbiam conciperent, feque propter vicariam ab Abrahamo praeftitam operam legibus folutos exiftimarent. Hanc vanam opinionem nunc abiiciendam effe Ioannes monet. λέγω γὰρ — τέκνα τῷ Ἀβραάμ) Senfus eft: *Deus pro omnipotentia sua potest efficere, ut alii homines* (non-Iudaei) *fiant filii Abrahami* (mores eius imitantes) *quamvis hoc nunc minime fieri posse videatur.* Nam filii Abrahami illi intelliguntur, qui mores eius imitantur. Io. VIII, 39. 40. Rom. IV, 16. IX, 7. Ἐκ τῶν λίθων τούτων, *ex lapidibus his*, in ripa iacentibus, quos Iordanes vel advexerat vel nudaverat, eft figuratum loquendi genus, quo indicatur omnipotentem Deum efficere poffe, quod nullo modo fieri poffe homines putent. Cf. Luc. XIX, 40. Senfus igitur eft: Nolite exiftimare, vos folos Deo effe caros, et promiffionem Abrahamo datam ad vos folos, quanquam improbos, et in peccatis veftris perfeverantes, pertinere. Poteft Deus efficere, ut homines ex aliis nationibus, vobis digniores, meliores et percipiendis beneficiis Meffiae idonei reddantur. Paffim Baptifta, Chriftus, Apoftoli dant operam, ut Iudaeis adimant fuperbiam et fpem impunitatis de parentum fanctitate conceptam, quod illis maximum fuit bonae mentis impedimentum. Τέκνων, i. e. *prolis* nomen, feu liberorum, latius quam filiorum patet; quod femel annotaffe fufficiat, quum idem infinitis paene locis occurrat.

10. ἤδη δὲ καὶ — κεῖται) *Quin imo etiam securis ad radicem arborum posita est.* Particulae ἤδη δὲ καὶ recte vertuntur per: *quin imo etiam.* Crefcit igitur oratio, ut fenfus fit: non folum poffe adoptari alios, qui pari cum Iudaeis iure fruantur, (v. 9.) fed etiam, quod maius eft, Iudaeis iam graviffimas poenas imminere, ni vere refipiscant. Proverbialem effe phrafin nemo non videt. So-

 lent

lent nempe homines boni malive arboribus bonis aut malis comparari. Pf. I. Matth. VII, 17—20. Rom. XI, 17. Sicut igitur arbores inutiles et nullius frugi exfcinduntur, et igni comburuntur, fic homines mali et improbi tandem horrendis fuppliciis peribunt. Quum autem dicitur, fecurim iam ad radicem pofitam effe, fenfus eft: *Iam imminent poenae divinae improbis et pertinacibus paratae. Quicunque malus est, nec animum moresque emendat, iustam sentiet animadversionem.* Nam ποιεῖν (pro φέρειν) καρπὸν, *fructum ferre*, quum de hominibus ufurpatur, idem eft ac agere, indolem fuam et iudicandi fentiendique rationem dictis et factis oftendere. Erant Iudaei in ea opinione, fi Meffias adveniat, gentes omnes novis fuppliciorum generibus, et portentis inufitatis in lacum ignis perpetui deiectum iri, fe autem omnes fore incolumes et beatos. Ioannes autem Iudaeis etiam, qui poenitentiam non effent admiffuri, iuftas denuntiat poenas.

11. ἐν ὕδατι) ἐν ex Hebr. Idiotismo redundat; quod faepiffime fieri folet. εἰς μετάνοιαν) εἰς cauffam finalem indigitat. *Ad.* Vel fecundum Grotium: *Super professione poenitentiae quam facitis.* Hoc igitur volebat Ioannes: Ego tantum aqua vos baptizo, et quidem eo confilio ut vos hoc folemni ritu obftringam meliori vitae, quam promittere debet is qui baptismum fufcipit. ὁ δὲ ὀπίσω μȣ ἐρχόμενος) qui paulo poft me munus fuum aufpicabitur, nempe Meffias. ἰσχυρότερός μȣ ἐςὶν) *potentior, dignitate maior est me.* Helleniftae τὸ אֵל haud raro vertunt ὁ ἰσχυρὸς, δυνατὸς. ἱκανὸς) Idem valet quod ἄξιος, Io. I, 27. Quo fenfu etiam apud Profanos occurrit. τὰ ὑποδήματα βαςάσαι) Servile minifterium. Nam fer-

ſervorum erat, calceos dominorum portare. Βαςάζειν, quod proprie de magnis oneribus uſurpatur, h. l. eſt φέρειν. Non differt quoad ſenſum, quod Marcus ait: λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων ἀυτȢ, quia, qui ſolvebant calceorum corrigias, iidem et portabant eos, et exutos auferebant. Id igitur Ioannes vult, ſe tanto eſſe Chriſto inferiorem, ut ne dignus quidem ſit, qui in eius famulitio viliſſimum excalceandi munus obeat. ἀυτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ) Senſus eſſe videtur: *Is vobis divinam suam vim et potestatem luculentissimis documentis demonstrabit.* Πνεῦμα ἅγιον in univerſum eſt *vis potestasque divina.* Vid. ſupra c. I, 20. inter alia etiam beneficia divina ad animum pertinentia varii generis, Act. I, 5. II, 1. ſeqq. X, 46. XI, 16. 1 Cor. XII, 13. Hanc ſuam divinam vim et poteſtatem Ieſus demonſtravit docendo, miracula patrando, poſt mortem in vitam redeundo etc. atque ſic non tantum Apoſtolos facultate docendi miraculaque patrandi, ſed et alios homines religionis ſcientia variisque animi bonis et beneficiis largiſſime imbuit. Nam βαπτίζειν ſenſu metaphorico ſaepe eſt alios largiſſime imbuere aliqua re. Καὶ πυρὶ, quamvis in 88. codicibus omiſſum, *Griesbachius* pro genuino habet. Adverſus numeroſam iuniorum librorum turbam tuentur id magno conſenſu codices omnium antiquiſſimi et praeſtantiſſimi, e diverſis ſacri textus recenſionibus derivati, hisque ſuffragantur verſiones vetuſtae omnes, ſi Syram hieroſolymitanam et Slavonicae libros recentiores excipias. Omittunt pauci codices graeci grandiuſculo charactere exarati et Evangeliſtaria multa. In his autem, et iunioribus codicibus praetermiſſa ſunt iſta verba vel propter obſcuritatem, vel ob locos Marci ac Ioannis parallelos, in quibus καὶ πυρὶ ſilentio praeteritur, vel denique ob lectionem

ecclesiasticam hic finientem. Copiose, ac, ut solet, accurate de hac lectionis varietate disseruit GRIESBACHIUS in *Commentario critico.* Quid autem erit βαπτίζειν ἐν πυρὶ; Variae sunt interpretum sententiae de horum verborum sensu. Nonnullis ἐν πυρὶ h. l. est *inter ignem, inter fulmina missa*, ut respiciatur ad historiam Act. II. Die nempe Pentecostes dona spiritus sancti data sunt inter fulmina et ignes. Sed ibi de Apostolis est sermo; hic vero de omnibus Iudaeis. Aliis πῦρ est Symbolum gravissimarum poenarum; ut sensus sit: *Largissime imbuet doctrina coelesti*, (eos, qui disciplinae eius se tradunt,) *aut gravissime puniet*, (eos, qui emendari nolunt.) Alii aliter. Quodsi vero conferamus v. 10. (εἰς πῦρ βάλλεται) et v. 12. (τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ) vix dubitabimus, πῦρ etiam hoc comm. 11. esse Symbolum gravissimarum poenarum quas Messias improbis inflicturus est. Ergo βαπτίζειν ἐν πυρὶ erit: *gravissime punire.* Docet itaque Ioannes, cur dixerit, Messiam multo se esse maiorem. Is, inquit, qui post me munus suum auspicabitur, non tantum eximia dona largietur hominibus, sed etiam, ut dominus, immorigeros castigabit, quum ego, indignus eius servus et minister nihil aliud praestare possim nisi homines solemni baptismi ritu obstringere meliori vitae, et huic Messiae parare viam.

12. ὃ τὸ πτύον — ἅλωνα αὐτοῦ) *Qui ventilabro quod in manu habet, ventilabit frumenta sua.* Verbum διακαθαρίζειν ostendit, ἅλωνα non esse ipsam *aream*, sed *frumenta* extrita et in area congesta, acervum granis et paleis mistum. Verbum διακαθαρίζειν idem valet, quod verbum λικμᾶν, *ventilare, vannare*, quo verbo usi sunt Alexandrini in simili re, Ruth. III, 2. pro hebr. זָרָה.

Tri-

Tritico comparantur boni homines, *paleis* mali, homines nauci. Senfus eft: *Accurate discernit bonos et malos; perspicit etiam intimos recessus animorum.* καὶ συνάξει — ἀσβέστῳ). *Et grana quidem condet in granarium, sed paleas* (ftipulas) *cremabit igni inextincto.* Ἄχυρον non eft *palea*, quae vento abigi folet; haec enim dicitur ἄχνη, fed totus *calamus* frumenti, a radice ad fpicam, atque adeo *stramen*, hebr. תֶּבֶן, Exod. V, 7. *tribulo comminutum.* De variis triturandi modis vid. BochartI Hierozoicon. P. I. L. II. c. XXXII. p. 314. edit. Lipf. 310. fqq. veteris. Plerumque Orientales utebantur plauftro, rotis inftructo, quod factum erat ex afferibus dentatis, in quo aliquis fedit, atque iumenta agitavit, quae plauftrum trahebant. Paulsen *vom Ackerbau der Morgenlaender.* p. 110. fqq. Ἀποθῆκαι non funt horrea, fed *cavernae subterraneae*, in quibus Orientales frumentum, vinum et oleum affervare folent. cf. b. *Fabri Beobachtungen über den Orient* P. II. p. 463. Utitur hac voce *Aquila* Prov. III, 10. ubi Symmachus vertit θησαυρούς, LXX. ταμιεῖα. πῦρ ἄσβεστον fignificat talem ignem, qui non prius extingui poteft, quam omnia confumferit atque deleverit. Solebant, poftquam frumentum in horreum comportatum effet, paleae fub divo iacenti ignem immittere, quo citiffime confumebatur, cum rapidus incendia flatus ventilaret. Senfus eft: *Bonos tuebitur, a calamitatibus liberabit, et servabit; malos autem gravissime puniet.* Ipfe erit doctor et iudex. cf. v. 11. βαπτίσει πυρί.

13. Τότε — τοῦ βαπτισθῆναι) fc. ἕνεκα. Paulo ante initium muneris fui adveniebat Iefus cum aliis Galilaeis, a Ioanne baptizari cupientibus. Narratur hiftoria inaugurationis Iefu ad munus Meffiae, fane memorabilis.

14.

14. *χρείαν ἔχω ὑπ.*) opus mihi eſt ut baptizer abs te. Tui baptismi indigens ſum. Neſciebat quidem Ioannes tum, Ieſum eſſe Meſſiam, Io. I, 33. ſed agnoſcebat tamen in eo hominem ceteris longe praeſtantiorem. Non ignorabat, quantam exſpectationem parentes, propinqui et amici Ieſu de eo conceperant, et quam praeclare ſpem de ſe conceptam ſummae ſanctitatis ſtudio ſuſtinuiſſet et confirmaſſet. Itaque ei dicebat: tu potius me venturo Meſſiae per baptismum obſtringere debes. Cf. notanda ad illum locum Ioannis.

15. *ἄφες ἄρτι*) *ἀφιέναι* hic eſt *sinere*, ut infra VII, 4. 5. *πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην*) *Cumulate satisfacere officio*, plene ac perfecte facere quod eſt ius, fas, (*δίκαιον*) nihil officii in ulla parte vitae muneriſque reliquum facere. Interpretes hebr. מִשְׁפָּט vertunt nunc *δικαιοσύνην*, nunc *δικαίωμα*, *praescriptum legis*. Chriſtus nempe non egebat baptismo, quum nec peccatorum confeſſio, nec remiſſio peccatorum cum baptismo coniuncta in eum caderet. Volebat tamen a Ioanne baptizari, quia per hanc occaſionem innoteſcere populo Iudaico (Io. I, 31.) et partim miſſa coelitus voce Filius Dei, partim Spiritu inſtructus adſpectabili ſigno declarari debebat. Vid. Mori diſſ. *de Christo, demandatum sibi a Patre duplex negotium exsequente cum virtute etc.* in diſſertt. Theologicis p. 320.

16. *καὶ βαπτισθεὶς — ὕδατος*) *Quum autem Iesus aqua tinctus, vix e fluvio ascendisset. ἀνέβη εὐθὺς*, i. e. *vix ascenderat.* Non enim vult ſubito aſcendiſſe Chriſtum ex amne, ſed ut aſcenderat ſubito factum quod ſequitur. In hunc ferme modum *εὐθέως* utitur *Marcus I*, 29. *ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί*) *Discessit coelum eo* (Ioanne) *spectante.* Nonnulli putant Dativum *αὐτῷ* poſitum

ſitum eſſe pro: *ἐπ' ἀυτὸν, super Iesum*, ſed hanc interpretationem non ferunt leges grammaticae; eſt potius *ἀυτῷ* Dativus commodi, et explicandus: eó *spectante*. *Coelum apertum est*, apud profanos tria ſignificat: tonuit, nubes diſceſſerunt, et lumen effulſit. Evangelium *Ebionit.* ap. Epiph. H. 30. Καὶ εὐθὺς περιέλαμψεν τὸν τόπον Φῶς μέγα. Iuſtinus M. Dial. c. Tryph. p. 315. edit. Colon. πῦρ ἀνήφθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. Diſceſſerunt itaque nubes, et fulgura apparuerunt. ὡσεὶ περιϛερὰν) Ambiguum viderì poſſet loquendi genus. Poteſt enim intelligi aut *species columbae visa*; aut quod viſum eſt, ita deſcendiſſe, quomodo columbae ſolent. Mihi poſterius placet. Viſus eſt nempe fulgor, non ſubito, (veluti quum aliquid dicitur ut ſagitta i. e. celeriter de coelo delabi,) ſed paullatim, ut columbae ſolent, deſcendens. Volatus enim columbae, deſcendentis praeſertim, habet aliquid ſingulare. Aeneïd. V, 217. Nec repugnat Lucas c. III, 22. Nam σωματικῷ εἴδει eſt *visibili specie*, non περιϛερᾶς, ſed ὡσεὶ περιϛερὰν deſcendiſſe Spiritum, i. e. Symbolum Spiritus ſancti dicit Evangeliſta. Hoc Symbolum autem in Ieſum deſcendentis Spiritus ſ. erat fulgor eximius, ut die Pentecoſtes Act. II. et alias ſaepe in V. T. Τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ *descendens* igitur non erat perſona Spiritus ſancti; (huic enim, utpote omnipraeſenti motus localis tribui non poteſt,) ſed corporea quaedam, et quidem ignea ſpecies e nubibus delapſa, non tantum Ieſu, ſed et Ioanni ac populo adſtanti viſa, qua attenti reddebantur omnes qui tum forte aderant, ut cognoſcerent, hunc Ieſum muneri Meſſiae gerendo eſſe deſtinatum. Haec ſpecies corporea fuit *Symbolum externum* venientis ſuper Ieſum *Spiritus sancti*; vocatur enim τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. *Dotes* eximias intelligi, plerique interpretes conſentiunt, et confirma-

firmatur haec ſententia ex locis, ubi Ieſus, quicquid fecit ac docuit, ἐν πνεύματι feciſſe ac docuiſſe dicitur, e. c. cap. IV, 1. XII, 28. Luc. IV, 18. coll. 21. Act. X, 38. Sed quaeritur, quales fuerint iſtae dotes Spiritus ſancti cum Ieſu tum, quum baptizaretur, communicatae? Haec difficilis quaeſtio dirimenda eſt non ex coniecturis, ſed ex uſu linguae Scriptoribus ſacris peculiari. Eſt autem notiſſimum, hebraico loquendi uſu, quem Scriptores N. T. perpetuo imitantur, רוּחַ, πνεῦμα ſaepiſſime dici de quavis animi virtute, et רוּחַ יְהוָה πνεῦμα Θεῦ eſſe *permagnam et praestantissimam animi vim.* Perſaepe exprimitur hac phraſi *magnus animus*, *fortitudo insignis* et *Spiritus Dei super homines praeclaros venisse dicitur*, quando inſignis et plane ſingularis, vel etiam magnus animus iis acceſſit, ad magna negotia ſuſcipienda. Cf. Iudic. III, 10. VI, 34. XI, 29. XIV, 6. 19. XV, 14. coll. XVI, 19. 20. Ieſ. LXI, 1. Quum igitur noſtro loco τὸ πνεῦμα τῦ Θεῦ ſuper *Iesum* deſcendiſſe dicitur, haud dubie ſenſus eſt, Ieſum valde commotum animo iam firmiter decreviſſe ſuſcipere munus docendi, vel Meſſiae provinciam difficillimam, moleſtiis et maximis periculis plenam. Quare non ſine cauſſa addit Lucas c. III, 21. accidiſſe hoc Ieſu *inter precandum* προσευχομένυ (αὐτῦ). Notitiis certe atque dotibus ad docendum neceſſariis tum temporis inſtructum eſſe Ieſum, non eſt credibile. Hae enim per naturam rei unius horae ſpatio ſuppeditari haud poſſunt. Accedit, quod Ieſus a primis pueritiae annis ſe ad munus docendi praeparaſſe, et ſapientia creviſſe dicitur, Luc. II, 40—52. ut taceam, propter intimam coniunctionem filii Dei cum homine Ieſu nova inſtitutione non opus fuiſſe. Puto igitur Ieſum hominem tum, quum baptiza-

tizaretur, excitatum eſſe ad ſuſcipiendum forti animo difficillimum munus. In hoc ſuo propoſito confirmatus eſt voce coeleſti, cuius ſtatim v. 17. fit mentio.

17. καὶ ἰδοὺ — λέγουσα) *Et ecce vox e coelo exaudita est.* קוֹל יְהוָה ſaepe eſt *tonitru*, Pſ. XXIX, 3. ſeqq. XVIII, 14. et ſic Φωνὴ legitur etiam Apocal. VI, 1. Hebraei autem aeque ac Graeci et Romani fulmina et tonitrua annumerabant ſignis praeſentiae Dei, et prodigiis divinitus factis, quorum ſignificationem ex rerum circumſtantiis diiudicabant. Vid. 1 Reg. VIII, 10. XVIII, 38. 39. Ovid. Faſt. IV, 834. Virg. Aeneid. II, 693. Tonitru igitur Ioanni erat publica declaratio Dei, Ieſum eſſe Meſſiam, et λέγουσα explicari debet: *quae indicabat, declarabat.* Cf. Io. VI, 71. Pſ. XIX, 2. 3. 4. *Vitringa, Stephanus Morinus*, aliique quos Wolfius in curis ad h. l. nominat, verba haec: Φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν intellexerunt de בַּת קוֹל, *filia vocis*, h. e. certo oraculi divini genere, quod in Iudaeorum ſcriptis frequenter memoratur. Sed illa *filia vocis* plerumque nihil aliud fuit, quam vox aut echo temere aliunde auribus allapſa, ex qua, divina ei origine adſcripta, auguria captarunt homines ſuperſtitioſi; vel etiam vox hominum aliorum, quam ominis loco arripuerunt, et in rem ſuam interpretati ſunt. Iudaeorum de *Bathkol* ſententiam, adductis ipſorum locis exponit *Vitringa* in obſervatt. ſacr. Lib. VI, c. IX. Cf. etiam *Lightfooti* horas Talmud. ad h. l. ὁ ἀγαπητός) Cum articulo, chariſſimus, dilectiſſimus. Ita proprie vocatur filius unicus. Graeci interpretes vocem יָחִיד quae unicum ſignificat, ſolent vertere ἀγαπητὸν Gen. XXII, 2. 12. 16. Iud. XI, 34. Ier. VI, 26. ἐν ᾧ εὐδόκησα) Haec verba ex Ieſ. XLII, 1. leviter immutata et huc translata ſunt. Phraſis autem εὐδοκεῖν ἐν τινὶ eſt

Heb-

Hebraismus 1 Par. XXVIII, 4. De significatu vocis εὐδοκεῖν vid. *Raphelii* notas Polybianas, (p. 30. seqq.) qui etiam obsservat, indefinitum tempus hic adhiberi ad actum continuum indicandum, quemadmodum Graeci eo tempore uti consueverint de iis rebus, quae solent fieri, quaeque et sunt, et fuerunt, eruntque. Sensus huius vocis coelestis est: *Hic est filius meus, qui mihi placet, quo delector,* cuius mihi omnia et dicta et facta sunt probatissima, quique mihi in omnibus rebus ita satisfacit, ut nihil praeterea requiram. Declaratus itaque est Iesus modo maxime solenni pro filio Dei unico, et vero Messia. Nam *filius Dei* et *Messias* Iudaeis erant Synonyma. Quo sensu autem Christus esset *filius Dei*, hoc per Apostolos demum declaratum est. Digna sunt lectu, quae ad hanc narrationem monuit Herderus, in libro: *christliche Schriften. Zweite Sammlung. Vom Erlöser der Menschen; nach unsern drey ersten Evangelien,* p. 58. sq.

CAP. IV.

1. Τότε — ὑπὸ τοῦ διαβόλου) Multa sunt in hac narratione obscura, quae ad liquidum perduci vix possunt. Hoc tamen facile apparet, Iesum hominem, qui nunc inchoare vellet munus difficillimum et periculis plenum, iussu divino se in desertum contulisse, ut a populi commercio semotus, precibus, ieiuniis et meditationibus se praepararet muneri, et firmaret animum adversus gravissima pericula, molestias et tentationes, quibus se expositum fore facile praevidere potuit. Dicitur Iesus secessisse εἰς τὴν ἔρημον. Quaenam solitudo h. l. sit intelligenda non constat. Vulgaris opinio, quam etiam Michaelis probat, est, fuisse desertum Arabicum, Sinaiticum, itinere Israelitarum illustre. Aliis ve-

verisimile est, intelligi desertum *Quarantaniae*, quod a Ierichuute tendit per montana Bethelis, valde horridum, duobus fere milliaribus cum dimidio distans ab Hierosolymis. Quare *Marcus* c. I, 13. addit, Iesum in solitudine fuisse cum feris bestiis. Vid. *Anton. Friedr. Büschingii* Harmonia Evangelistarum, p. 7. 8. In hanc solitudinem actus esse Iesus dicitur (ἀνήχθη, pro simplici ἤχθη, ut Act. XVI, 34.) ὑπὸ τȣ̃ πνεύματος. Dudum explosa est eorum superstitiosa opinio, qui Iesum a malo daemone per aërem actum esse in desertum statuunt. Est potius ὑπὸ τ. πν. *instinctu et impulsu divino.* (Cf. Luc. II. 27.) *Lucas* habet c. IV, 1. Ἰησȣ̃ς πνεύματος ἁγίȣ πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τȣ̃ Ἰορδάνȣ κ. τ. λ. *Marcus*: τὸ πν. αὐτὸν ἐκβάλλει, *Spiritus eum exire iubet.* De vera notione vocis πνεῦμα ἅγιον cf. notata ad c. III, 16. Πειρασθῆναι ὑπὸ τȣ̃ διαβόλȣ. Infinitivus πειρασθῆναι non indicat consilium Iesu, sed eventum. Non secessit Iesus, ut se tentandum praeberet, sed ut vacaret precibus, ieiuniis et meditationibus. Quum autem his esset intentus, permittente Deo id evenit quod iam narratur. Πειράζειν, *experiri aliquem, quid valeat; sollicitare ad peccandum.* Iac. I, 13. Sollicitatus est igitur Iesus, ut aliquid faceret, quod munere nunc suscipiendo esset indignum, vel etiam a proposito minus hoc difficillimum et periculosissimum suscipiendi prorsus desisteret. Is, qui Iesu insidiatus est, vocatur ὁ διάβολος, ὁ πειράζων (v. 3.) et σατανᾶς (v. 10.). Διαβάλλειν non tantum est *calumniari*, sed saepe etiam *decipere. Hesychius* διαβάλλοντο explicat ἐξηπάτησαν. *Aristophanes* in Equit. πανεργότατον καὶ διαβολώτατον iungit, et huic tribuit τὸ ἐξαπατᾶν. Vox σατανᾶς origine est hebraica, שטן, quam LXX. modo ἐβίβȣλον, modo διάβο-

βολον reddiderunt. His igitur vocabulis defcribitur aliquis, qui dolo et aftu alterum aggreditur, ut eum ad peccatum vel indignum aliquod facinus impellat. Qui autem hoc facit, eft ὁ πειράζων, i. e. πειράζει. Saepe *hominibus* aftutis et per fraudem infidiantibus tribui nomen *Satanae* et *diaboli*, dubio caret. Vid. 1 Chron. XXI, 1. Matth. XVI, 23. 1 Tim. III, 11. Interdum etiam homo peffimus, diabolica indole praeditus vocatur διάβολος. Io. VI, 70. Saepius in facris litteris κατ' ἐξοχὴν vocatur ὁ σατανᾶς et ὁ διάβολος malus ille daemon, qui pro auctore habetur omnium peccatorum et fcelerum. Solenne eft autem Scriptoribus facris dicere, improbum illum Satanam dixiffe vel feciffe, quod dixerunt vel fecerunt improbi et callidi homines, diabolica indole praediti, e. g. 1 Petr. V, 8. 2 Cor. XII, 7. 1 Theff. II, 18. Equidem non dubito, noftro etiam loco intelligendum effe hominem improbum, callidum, qui amicitiam fimulans, impellere ad facinus aliquod indignum, vel etiam prorfus deterrere a propofito conaretur Iefum. Nam colloquia cum eo inftituit; comitatus eft eum etc. Nifi igitur anilibus fabulis de vi et poteftate diaboli in alias formas fe mutandi fidem adhibere velimus, concedendum fane erit, eum qui Iefum follicitavit, fuiffe hominem, fed hominem peffimum, callidiffimum, et verfutiffimum fimulatorem. Non continua ferie iftas tentationes fe excepiffe, quin potius adverfarium per intervalla, prout fefe offerret occafio, artium fuarum feciffe periculum, fcite iam obfervavit *Gottfr. Olearius* in obfervatt. in Ev. Matthaei p. 108. Quis is fuerit, id plane ignoramus; et ipfe Iefus ignoraffe videtur. Ignoramus etiam, unde peffimus ifte noverit, Iefum effe Meffiam? Potuit adeffe, quum Iefus baptizatus et publice voce coelefti Meffias declaratus eft. Potuit ex colloquiis cum Iefu in-

inftitutis refciscere quis effet. Quid horum verum fit, plane ignoramus. Confer tamen ad v. 5. annotanda. Multo difficilior eorum videtur effe fententia, qui putant Iefum interne tantum tentatum effe, malis cogitationibus animo eius a diabolo fuggeftis, aut non revera, fed in vifione prophetica, in fomnio aut phantafia haec contigiffe, ceu *Io. Clericus* in animadverfionibus prim. edit. ad Hammondi Commentar. N. T. *Abr. Scultetus* in deliciis bibl. *Balthasar. Beckerus* et alii arbitrati funt, quam fententiam exornare ftuduit *Hugo Farmer*, Anglus, in peculiari libro, quem *Schwager* in vernaculam noftram tranftulit. Bremae 1777. 8. De interna tentatione explicarunt etiam recentiores. Vid. Beytr. zur Beförderung des vern. Denckens in der Religion. Heft 3. Cf. Eichhorn *allgem. Bibliothek der bibl. Litteratur*, Tom. III. Partic. 2. p. 281. feqq. Paulus, Commentar. pag. 242. ff. omnino hic conferendus. Contra horum fententiam difputat Storr in *dissert. exeget. in libror. N. T. histor. aliquot loca*, p. 6. feqq. Novam coniecturam propofuit Immanuel Berger, in libro: *Versuch einer moralischen Einleitung in das neue Testament* T. I. p. 106. fqq. Putat nempe Iefum hac narratione docere voluiffe difcipulos fuos, cavendum effe a fuperftitiofis opinionibus de diabolo eiusque poteftate, quia virtuti fint noxiae; fed fpem Iefu, praeiudicium hoc evellendi ex animis difcipulorum fruftratam fuiffe, dum hanc narrationem male intellexiffent. Aliis tota haec narratio eft mera fabula, diu poft Chrifti mortem excogitata, aliis fabula moralis, parabolae fimilis. Varias aliorum expofitiones recenfuit et examinavit K. C. L. Schmidt, in den *exegetischen Beyträgen zu den Schriften des Neuen Bundes*, periculo 5. et 6. Plura reperies apud Kuinoelium, Commentar. ad h. l.

2. καὶ νηστεύσας — ἐπείνασε) Communis interpretum ſententia ſemper fuit, et eſt, Ieſum per 40 dies et noctes ab omni cibo et potu penitus abſtinuiſſe. Sed recte monet doctiſſimus D. THADDAEUS, Academiae Bonnenſis Prof. (in libello: *Versuchungsgeschichte Christi erklärt und von Widersprüchen gerettet*, 1789. 4.) νηστεύειν, *ieiunare*, faepe nihil eſſe aliud niſi *carere panibus*, et eiusmodi cibis, quibus alias veſci ſolemus, quo ſenſu etiam Moſes et Elias per 40 dies et noctes ieiunaſſe leguntur, Exod. XXXIV, 28. coll. Deut. IX, 9. 18. 1 Reg. XIX, 6—8. Ieſus nempe in deſertum ſecedens non tulit ſecum panes et alia ad victum quotidianum neceſſaria, ut iter facientes in Orientis regionibus ſolent, ſed herbis, radicibus, melle ſylveſtri etc. vitam ſuſtentavit; idque eo conſilio feciſſe videtur, ut in munere ſuo, inopiam et famem facilius tolerare poſſet. Cf. etiam *Schulzius* ad h. l. qui *Thaddaei* ſententiam probat, novisque rationibus confirmat. ὕστερον ἐπείνασε, i. e. vim famis ita ſenſit, ut vix reſiſtere amplius poſſet, ut iam appetere ἄρτον, לֶחֶם, inciperet.

3. καὶ προσελθὼν — γένωνται) *Et quum ad eum accessisset tentator, dixit: Si es Messias, iube verbo, ut hi lapides panes fiant.* Ὁ πειράζων, i. e. πειραστής, (Helleniſtae enim ſaepe more Hebraeorum, qui verbalibus deſtituuntur, vice eorum participia uſurpant,) *insidiator*, per fraudem ad peccandum ſollicitans 1 Theſſ. III, 5. 1 Cor. VII, 5. Πειράζειν univerſe eſt *explorare*; ſaepius autem in malam partem ſumitur pro *insidias struere, ad peccandum sollicitare.* Matth. XVI, 1. et locis modo citatis. Is igitur qui ad Ieſum acceſſerat, voluit ei inſidias ſtruere, eumque impellere ut aliquid faceret, quod perſona Meſſiae eſſet indignum. Primo ei

ſuaſit,

ſuaſit, *ut, si crederet se esse Messiam, miraculum ederet ad depellendum, quam tum sentiebat, famem.* Ἐι ὑιὸς ἔι τȣ͂ θεȣ͂, *si es Messias* (c. III, 17.) ἐιπὲ, *iube verbo,* ἵνα ὁι — γένωνται, *ut hi lapides* (hic obvii) *panes fiant.* Brevius haec narrantur. Videtur enim ὁ πειράζων de aliis etiam rebus collocutus eſſe cum Ieſu antequam hoc diceret. Hoc videtur voluiſſe dicere: Non eſt credibile, vocem illam, qua nuper declaratus es Meſſias (c. III, 17.) fuiſſe divinam. Videris phantaſia deceptus ipſe imponere humeris tuis onus, cui ferendo eris impar. Quodſi tamen tibi perſuades, a Deo ipſo tibi eſſe demandatam Meſſiae provinciam, nunc fretus eius auxilio ad pellendam famem lapides hos muta in panes. Certe enim fame perire Deum pati Filium ſuum, indignum eſt, ut adeo certo tibi ex eo, quod μεταμόρφωσιν iſtam praeſtare nequeas, conſtare poſſit, te non eſſe Meſſiam. Specioſa ſane oratio! Sed indignum perſona Meſſiae fuiſſet, ſi abiecta fiducia in Deum, ſui ipſius conſervandi cauſſa miraculum feciſſet. Adeo patiens malorum debuit eſſe Ieſus, ut etiam cruci ſe affigi ſineret, nec per miraculum impediret conatus hoſtium, nec deſcenderet de cruce. Ad ſolam aliorum hominum utilitatem conceſſa erat ei facultas patrandi miracula. Quare reſpondet Ieſus:

4. ὀυκ ἐπ᾽ ἄρτῳ — ϛόματος θεȣ͂) *Deus non tantum pane, sed quocunque etiam alio modo conservare potest vitam hominis.* Deut. VIII, 3. Ἐπὶ παντὶ ῥήματι, *quacunque re,* Luc. I, 37. Ἐκπορευομένῳ διὰ ϛόματος θεȣ͂) *quod egressum fuerit ex ore Dei,* i. e. quod Deus conſtituerit et decreverit. Thren. III, 38. Iud. XI, 36. Vita hominis non pendet a pane, ſed a voluntate et decreto Dei, qui non tantum pane, ſed quacunque alia re poteſt conſervare vitam hominis. Sic olim conſervavit vitam

vitam Israelitarum in deserto, Manna depluente. Non male *Rich. Simon* in notis ad Vers. Gall. ita παραφράζει verba nostra: *Homo potest vivere ex omni eo, quod Deus eum edere iubet.* Iesus ipse hactenus ex herbis, radicibus, melle et aliis rebus in deserto provenientibus vixerat. Herdero (*christl. Schriften*, fascic. 2. p. 73.) τὸ ῥῆμα ἐκπορευόμενον διὰ σόματος Θεȣ̃ est ipsa vox Dei ad Iordanem e coelo missa, quae mentem Christi his diebus praeparationis ad munus occupaverit, et quasi aluerit. *Mistrauen an dem Rufe war die Versuchung; und Glaube daran ohne Probe die Antwort.*

5. Τότε παραλαμβάνει — πόλιν) *Tum assumit* (et deducit) *eum deceptor in urbem sanctam*, Hierosolyma. Hoc non statim post primam illam tentationem, sed alio tempore factum esse videtur; nam particula τότε modo brevius, modo longius temporis intervallum indicat. Ridiculi sunt, qui Iesum a Diabolo in aërem sublatum, et Hierosolymam raptatum sibi persuadent. Παραλαμβάνειν significat haud raro *comitem sibi adiungere, eumque in aliquem locum abducere.* Matth. XVII, 1. Num. XXIII, 14. *Hermannus von der Hardt* (in Ephemerid. Philolog. disc. 1. de ala templi Hierosolym.) iam suspicatus est, hunc, qui Iesum deduxit Hierosolyma, fuisse quendam ex Primoribus Iudaeorum, insignem Iesu adversarium, cum eo congressurum, eumque coram synedrio rebellionis accusaturum. Quae opinio egregie conspirat cum iis, quae nos ad v. 1. monuimus. Qui obiiciunt, Iesum ante auspicia muneris sui Iudaeis ignotum fuisse, ii non cogitant, multos fuisse testes et spectatores inaugurationis eius solennis, c. III, 16. 17. Synedrio autem displicuisse et Ioannis baptismum, et Iesu consilium, quis dubitet? Quum igitur ὁ πειράζων, quisquis ille fuerit, videret, Iesum a pro-

po-

posito munus Messiae suscipiendi deterreri nullo modo posse, alia ratione aggressus est eum. Simulavit, se eius responsione (v. 4.) acquiescere, et suasit ei, ut iam Hierosolyma se conferret, ibique muneris auspicandi gratia, inspectante populo insigne aliquod miraculum ederet. Sine dubio Iesus Hierosolymis cibo se refecit; cur enim in urbe, ubi alimenta non deerant, abstineret a cibo, nulla potest excogitari idonea ratio. Hanc autem περίστασιν commemorari non opus erat, quum per se facile intelligatur. Ceterum *urbem Hierosolyma* Matthaeus, Hebraeis scribens, appellat urbem sanctam et infra c. XXVII, 53. sicut Ioannes in Apocalypsi, nimirum ex receptissima consuetudine. Siclorum inscriptio erat *Ierusalem sancta.* καὶ ἵστησιν — τοῦ ἱεροῦ) *et transfert eum in pinnaculum templi*, i. e. confert se cum eo in illud pinnaculum. De hoc pinnaculo variae sunt interpretum sententiae. Multi interpretes accipiunt de *porticibus*, quibus templum circumdatum erat. Sed obiiciunt alii, πτερύγιον nuspiam significare *porticum prope aedes vel aedem constructam. Krebsius de fastigio sive superiori parte templi* accipere mavult; sed dubitationem non tollit, quod Iosephus tradit, *fastigio templi* fuisse *obelos ferreos* affixos, ut ne aves ibi considere possent. *Wetstenius* intelligit *tectum* porticus regiae. Secundum descriptionem Iosephi columnarum huius porticus mediarum altitudo erat pedum centum: ipsius autem vallis profunditas quadringentorum cubitorum. Quanquam vero haec omnia sunt incerta, verisimile tamen est, porticum aliquam templi esse intelligendam. Nam πτερὸν et πτέρυγα architectorum esse vocem, et significare *alam*, porticum, vel quicquid a latere alicuius rei prominet, fuse ostendit *Gottfriedus Olearius* in *observationibus sacris* ad Ev. Matthaei. Porticibus autem circumseptam

fuiſſe aedem ſacram Hieroſolymitanam, omnibus notum. Porticus vero iſtae ingentibus lapidum molibus erant ſuperſtructae, quas ex profundiſſimis vallibus eduxerat Salomon, ut adeo ex iſtarum porticuum tectis praecipitia iſta non ſine vertigine oculorum ſpectari poſſent. Fuſe eas deſcripſit Ioſephus de B. I. L. VI. et Antiqq. I. VIII. Non per miraculum, ſed ambulandi et colloquendi cauſſa τὸν πειραστὴν aſcendiſſe cum Ieſu in tectum alicuius porticus, per ſe clarum eſt. Plana enim fuiſſe plerumque tecta aedificiorum apud Orientales, et ita comparata, ut in iis ambulare, edere, dormire poſſent homines, res eſt notiſſima.

6. καὶ λέγει — σεαυτὸν κάτω) *Et dixit ei: si filius es Dei* (Meſſias) *fac te praecipitem ex hoc loco.* Suadet improbus ille Ieſu, ut ex tecto, in quod eum eduxerat, demittat ſe, quo ſcilicet omnibus, in atriis proximis obambulantibus, filium Dei vel Meſſiam eſſe ipſum, innoteſcat. Inſigni quodam miraculo, inquit, oſtendendum eſt, te eſſe Meſſiam. Si igitur praecipitem te ex hoc loco conieceris, et mihi et omnibus aliis conſtabit, te eſſe quod putas: ſi facere vel non audeas, vel non poſſis, pone quaeſo opinionem ſuperbam, qui tantilla re, filium Dei te eſſe, probare non valeas. Ut vero vim argumento ſuo addat maiorem ὁ πειραστὴς verſutiſſimus, promiſſionem quoque allegat divinam, qua omnibus piis ſingularem angelorum tutelam polliceatur Deus, certius profecto unice dilecto praeſtandam. Sic enim pergit: γέγραπται γὰρ — — τὸν πόδα σου) *Scriptum est enim, angelis suis mandavit de te, ut te tueantur, ne ullo modo laedaris.* Pſ. XCI, 11. 12. Τὸ αἴρειν hic non declarat iacentem ſublevare, ſed *in manibus ferre et gestare,* hoc autem eſt *tueri.* Quod omiſſum vulgo creditur, *in omnibus viis tuis,* id, ſi ſenſum ſpectes, omiſſum non eſt.

Quum

Quum enim ſtilo Hebraeorum *via alicuius* ſignificet *omnem vitam eius*, comprehenditur id κατὰ τὴν διάνοιαν in verbis περὶ σȣ̃, ἀρȣ̃σί σε, μήποτε προσκόψῃς τὸν πόδα σȣ. Fallacia potius tentatoris in eo erat, quod locum male applicabat ad cauſſam quae tum agebatur. In Pſalmo promittitur piis auxilium in malis fortuitis, quae contingere poterant *aut insciis aut invitis*, non autem iis qui temere et ſine iuſtis rationibus ſeſe periculis obiiciunt.

7. ἔφη αὐτῷ — τὸν Θεόν σȣ) Πάλιν, *vicissim, e diverso.* Ieſus nempe tentatori aliud ſcripturae oraculum opponit, ex Deut. VI, 16. Ἐκπειράζειν τὸν Θεὸν hic eſt, Dei *potentiam* aut *providentiam* velle amplius experiri, quam ſatis magna iam eius documenta apparuerint. Cf. etiam Ieſ. VII, 12. Act. XV, 10. Reſpondet igitur Ieſus, non poſſe eum promittere ſibi auxilium divinum, qui ex temeritate facere audeat quod ſui officii non eſt.

8. Πάλιν παραλαμβάνει — αὐτῶν) *Alia vice deceptor in montem praecelsum eum deduxit, et universam Palaestinam, omnesque eius divitias ei monstravit.* Πάλιν, *alia vice, alio tempore.* Non enim videntur ea quae hic narrantur, continua ſerie, ſed per intervalla atque diverſis temporibus contigiſſe. Novo dolo aggreſſus eſt Ieſum nequam praevaricator. An is mons, in quem ſe cum eo contulit, fuerit *Nebo*, Deut. XXXIV, 1. vel *Quarantania*, vel alius, fruſtra quaeritur, tacente hiſtoria. Πᾶσαι αἱ βασιλεῖαι τȣ̃ κόσμȣ h. l. dictum eſſe videtur pro πᾶς vel ὅλος ὁ κόσμος, per τὸν κόσμον autem ſignificatur ὁ Ἰȣδαῖος κόσμος, h. e. *Palaestina.* Κόσμος enim ſaepenumero nunc *orbem terrarum universum*, nunc *certam illius partem et regionem* ſignificat. Rom. I, 8. Non obſtat, quod βασιλείας (*regna*) τȣ̃ κόσ-

κόσμε monstrasse dicitur tentator. Nam Palaestina descripta erat tum in varias regiones et partes, quibus praeerant tres Herodis M. filii, Archelaus, Antipas, Philippus, qui non modo ἐθνάρχαι et τετράρχαι sed etiam βασιλεῖς in Evangeliis appellantur, atque adeo βασιλέυειν dicuntur. Matth. II, 22. XIV. 9. aliisque locis. Δόξα, hebr. כָּבוֹד regnis ita tribuitur, ut significentur eorum ornamenta, quae maxime amplitudine finium urbiumque multitudine, agrorum etiam fertilitate atque ubertate continentur, Vid. FISCHERI Proluss. p. 110. seqq. Quum Hierosolymorum moenia cincta essent multis montibus altissimis, (Ps. CXXV, 2.) non dubitant interpretes quin ex unius illorum vertice tota Palaestina prospici potuerit; quum Deus etiam Mosi legatur e Nebo monte, qui erat trans Iordanem in Moabitide situs, ostendisse eandem terram. Deut. XXXIV, 1. seqq. Alii observare iubent, verba δεικνύειν, ὑποδεικνύειν, ἀποδεικνύειν non semper significare *monstrare digito*, sed etiam interdum, ut hoc nostro loco, *oratione ostendere* atque *menti repraesentare*. Matth. XVI, 21. Addunt, non propterea praecise τὸν πειραςὴν exspatiatum esse cum Iesu in montem, quod alia ratione δεῖξιν illam omnino praestare non posset: (hoc enim in ima valle, imo et spelunca quacunque facere potuisset,) sed loci simpliciter notari περίςασιν, (ut infra c. XVII, 1.) quae sane propterea hic magis fuerit observanda, quod ex ipsa ea occasionem novi experimenti captare potuerit tentator. Dum enim ita una in montis fastigio obambularent, et in vicinas quasdam provincias, populi Romani obnoxias imperio, pateret prospectus, de illis, viribusque earum, et opibus, totiusque adeo Romani Imperii facie facile sermones miscere potuisse. Unde tentator occasionem

sum-

sumserit suadendi Iesu, quod ei suasisse mox dicitur. Multa egregie observavit in totum hunc locum *Gottfr. Olearius* in observatt. in Evang. Matthaei.

9. καὶ λέγει — προσκυνήσῃς μοι) Προσκυνεῖν h. l. non est adorare sensu stricto, quum aliquem precibus imploramus, sed est in sensu civili *supplicare, prolabi in genua venerandi caussa.* Cf. quae diximus de huius verbi significatione supra ad c. II, 2. Videtur tentator suasisse Iesu, ut regia potestate atque dignitate uteretur, et statim initio muneris occuparet imperium. Quam in rem pollicitus est ei fortassis suam opem. *Dabo tibi,* inquit, *omnia haec regna;* i. e. consiliis meis et efficacissima opera mea efficiam, ut imperio non tantum Iudaeae, sed et aliarum gentium omnium potiaris, modo mihi eum honorem exhibere velis, quem Reges minores Regibus maioribus exhibere solent. Aliter haec verba explicant, qui de malo spiritu cogitant, aliter, qui omnem hunc locum de cogitationibus pravis intelligendum esse opinantur.

10. τότε λέγει — λατρεύσεις) Ὕπαγε. Addunt ὀπίσω μου codices 123, (inter quos sunt CDL. 33. aliique praestantiores,) versiones pleraeque, et multi Patres, tam graeci quam latini. Omnino hic conferendus est Griesbachius in Commentar. crit. Ὕπαγε σατανᾶ, *apage Satana;* h. e. *dic meliora, scelus* s. *pestis.* Nam שָׂטָן Hebraeis dictus est etiam *is, qui alteri dat consilia mala, inutilia, perniciosa; malus consiliarius,* ut bene observat *Fischerus* (l. c. p. 377.) qui etiam conferre iubet 2 Sam. XIX, 23. Iisdem verbis allocutus est Iesus Petrum, quum is aliquid consiliis divinis contrarium dixisset atque suasisset, Matth. XVI, 23. Cf. supra ad v. 1. notata. Verba, quibus repellit Iesus tentatorem, extant Deut. VI, 13.

13. Verbum λατρεύειν LXX. interpretes interdum laxius usurpant, de quocunque genere cultus et venerationis. Negat Iesus se callidis consiliis seductoris obsecuturum, eique tanquam Regi honorem cultumque exhibiturum, sed soli Deo eiusque providentiae se suasque res esse permissurum.

11. τότε — ὁ διάβολος) Relinquit eum, cum dedecore victus, sua, quam conceperat spe, frustratus. καὶ ἰδὲ — διηκόνεν ἀυτῷ) Putavit *Zach. Webberus* angelos Iesu ministrantes fuisse certos homines, cibum potumque ei afferentes. Sed non opus est, ut hoc statuamus. *Angeli*, s. boni illi Spiritus sunt ministri providentiae divinae; (vid. dicta ad c. I, 20.) et omnium piorum curam gerere dicuntur. Infra c. XVIII, 11. Innuitur ergo hoc loco, ut mihi quidem videtur, Christum ab eo tempore luculentissima providentiae, tutelae et benevolentiae divinae documenta expertum esse, et ipsa re cognovisse, vere divinam fuisse vocem illam coelestem c. III, 17. Cf. etiam Io. I, 52. qui nostro loco plane est similis.

12. Ἀκέσας — τὴν Γαλιλάιαν) Sequitur *tertia* pars Evangelii, continens narrationem de dictis et factis Christi in Galilaea, quibus se Messiam esse demonstravit. Res gestae Iesu maxime memorabiles narrantur v. 12. huius cap. ad XI, 1. Omisit Matthaeus quasdam historias a Ioanne c. I, 25. seqq. relatas, (quemadmodum Ioannes vicissim omisit historiam tentationis) et statim ad narrationem eorum, quae in Galilaea gessit et dixit Iesus, progreditur. Refert autem Matthaeus, Iesum secessisse in Galilaeam, quum percepisset Ioannem traditum esse, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, nimirum ἐις Φυλακὴν, Ioannem captum esse. Cum multi et ad tumultum spectantes de Ioannis custodia ab auditoribus eius spargerentur sermones, Iesus eis se immis-

miscere noluit, ideoque feceffit in Galilaeam, (cf. Cap. XIV, 5. XXI, 26. Luc. XX, 6.) non Herodis, fed Philippi; nam huic pars maritima, in qua Bethfaida et Capernaum, obvenerat. Fuerunt etiam aliae cauffae, cur potius in Galilaea, quam Hierofolymis et in Iudaea, inchoare vellet Iefus munus docendi. Nam Hierofolymitani et Iudaeae incolae, audito Meffiae nomine, ftatim ad feditiones erant proni. A procerum autem infidiis vix fuiffet tutus in iis regionibus. Denique Galilaeis, a Iudaeorum doctoribus paene neglectis, praecipue opus erat tali doctore. Nexum chronologicum egregie illuftravit Michaelis ad h. l.

13. *καὶ καταλιπὼν — τὴν παραθαλασσίαν*) Rationem, cur Nazaretham, ubi initium docendi fecerat, relinqueret Iefus, legimus Luc. IV, 16 — 30. *Ἐις κατ. τ. παραθαλασσίαν*, ad lacum Genefareth. Pro *καπερναοὺμ* conftanter fcribunt *Καφαρναοὺμ* Codd. BCD. 33. Borgiae fragmentum graeco fahidicum antiquiffimum, verfiones nonnullae cum Patribus quibusdam. Oppidum illud dictum omnino fuiffe Capharnaum, dubio caret; nam hoc nomen conflatum effe videtur ex כְּפַר *vicus* et נֹחַם *consolatio, vicus consolationis. Παραθαλάσσιος, maritimus, mari adiacens*, in verfione Alexandrina legitur pro עַל־שְׂפַת־הַיָּם, *ad littus maris* 2 Paral. VIII, 17. Hebraeis etiam lacus maria vocari folent. Capernaum, urbs valde amoena, in qua Petrus et Andreas habitabant, maxime opportuna erat Iefu. Fuit enim emporium florentiffimum, et tum Iudaeis tum Gentilibus frequentatum.

14. Cf. Ief. VIII, 23. IX, 1. ubi Propheta fatis clare defcribit aetatem auream, five felicitatem melioris cognitionis, impertiendae Ifraelitis per Meffiam. Senfum exhibet Matthaeus, non fingula Iefaiae verba.

15.

15. γῇ — ὁδὸν θαλάσσης) i. e. *incolae terrae Sebuloniticae et Naphtaliticae, adiacentis mari* (κατὰ) τὴν ὁδὸν vel παρὰ τὴν ὁδόν; regio quam homines maritimo itinere adire ſolent. Non intelligendum eſſe hic *mare mediterraneum*, ſed *lacum Tiberiadis*, ſive *mare Galilaeae*, vel inde patet, quia hoc mare eſt in terra Zabulon et Naphthali, ibi quidem ad Auſtralem, hic vero ad Septentrionalem partem. πέραν τοῦ Ἰορδάνου, i. e. παρὰ τὸν Ἰορδάνην, *ad Iordanem*, ad exemplum hebraeae vocis עֵבֶר, quae non tantum *trans*, ſed et *iuxta*, *circa*, *ad*, ſignificat. Regiones enim, de quibus h. l. ſermo eſt, reſpectu Ieſaiae, in Palaeſtina ſcribentis, non *trans*, ſed *cis* Iordanem iacuerunt. γαλιλαία τῶν ἐθνῶν,) cf. 1 Macc. V, 15. Symmachus vertit: ὅριον τῶν ἐθνῶν, quia Galilaea, inprimis ſuperior, vicina fuit gentibus, Syris nempe ac Phoeniciis, et multi ex his vicinis gentibus habitabant inter ipſos Iudaeos. Veteres enim duplicem faciunt Galilaeam, quarum alteram Γαλιλαίαν ἐθνῶν vocant, vicinam Tyriorum finibus, alteram in Iudaea collocant, circa Tiberiadem et ſtagnum Geneſareth. Vid. Euſebii et Hieronymi loca apud *Adrian. Relandum* in Palaeſtina Sac. p. 183. ſ.

16. ὁ λαὸς — φῶς μέγα) *Populus, qui versabatur in tenebris, vidit lucem insignem, et illis, qui versabantur in regione maxime tenebricosa lux effulsit*, i. e. populus *in tristi ignorantia vivens*, *et calamitatibus pressus*, *luce doctrinae* coeleſtis *illustratur*. Κάθημαι, *dego*, *habito*, ut hebr. יָשַׁב Σκότος ſignificat metaph. et *calamitates*, et ignorantiam et errores. Φῶς μέγα, magna lux cognitionis, et magna felicitas. Iudaei et Meſſiam vocabant lucem, et loca V. T. in quibus lucis fit mentio, ad Meſſiam trahere ſolebant. καὶ

τοῖς

τοῖς καθημένοις — ἀνέτειλεν αὐτοῖς) *Degentibus in regione, ubi nonnisi superstitio tristis et calamitas, oritur lumen cognitionis.* Ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου est ἓν διὰ δυοῖν, pro χώρᾳ σκιᾶς θανάτου. hebr. צַלְמָוֶת, cimmeriae regiones. Vel ἐν ᾅδου, qui diu iam quasi mortui sine spe in vitam redeundi iacuerant. Αὐτοῖς, Pleonasmus Hebraeis frequens. Non fortuito factum esse docet Matthaeus, ut Christus in Galilaea praecipue doceret.

17. Ἀπὸ τότε — οὐρανῶν) Non statim publice dixit Iesus, se esse Messiam, sed praeparavit tantum animos, uti Ioannes fecerat. Cf. dicta ad Cap. III, 2.

18. Iam tempus erat, ut Christus ex discipulis aliquos eligeret, quos familiares haberet, et testes omnium, quae faceret, ac doceret, et per quos deinceps institueret alios. Περιπατῶν — ἁλιεῖς) ὁ Ἰησοῦς deest in Codd. plurimis. Additum videtur ab iis, qui ab hoc commate Lectionem ecclesiasticam incipiebant, non addituris, si comma praecedens etiam legissent. Hebraeis שִׁמְעוֹן (a radice שָׁמַע, *audivit, obedivit*) Συμεὼν vocabatur 2 Pet. I, 1. Graecis et Hellenistis Σίμων, Latinis Simo. Ἀνδρέας est Nomen Graecum. Ex quo dominatio successorum Alexandri Iudaeam occupavit, multa vocabula Graeca in linguam Iudaeorum irrepsere: unde factum ut reges, tetrarchae, pontifices et plurimi de plebe nomina etiam haberent Graeca. Pugnare videtur haec narratio de Petri et Andreae vocatione cum Ioannis narratione c. I, 37. seqq. Non autem esse pugnam, ostendemus ad Io. I, 41—43. Ceterum non Pharisaeos, non Sacerdotes, non opulentos sibi delegit Christus, sed *piscatores* i. e. pauperes, et indoctos. Nota piscatorum paupertas, et proverbio dictus ἁλιέων βίος. Tales elegit Christus, tum ut molestias eo facilius ferrent,

tum

tum praecipue ut manifeſtum fieret, doctrinam Chriſti a Deo traditam eſſe, ſuaque ſe evidentia commendare. Sic ſuſpicio non poterat habere locum, aſſenſum plebis aut vi extortum, aut pecunia emtum, aut artibus oratoriis captatum fuiſſe 1 Cor. I, 18—31.

19. *δεῦτε ὀπίσω μου*) Sic reddunt LXX. לְכוּ אַחֲרַי 2 Reg. VI, 19. Δεῦτε eſt adverbium, *hortandi* vel *accersendi* vim habens, *huc adeste*, et per ellipſin ſubintelligitur ἐλθὲ, vel ἔλθετε. Tota phraſis idem ſignificat quod ἀκολουθεῖν v. 20. 22. Hoc loco vertenda ſunt haec verba: *estote discipuli mei.* Nam diſcipuli Iudaeorum magiſtros ſuos, quocunqe terrarum ambulabant, ſequebantur. *ἁλιεῖς ἀνθρώπων*) Vid. Ezech. XLVII, 10. Metaph. Efficiam, ut qui nunc piſciculis inſidiamini in perniciem, homines capiatis in ſalutem aeternam. Ihr ſollet mir Menſchen *anziehen* lernen.

20. *εὐθέως — ἠκολούθησαν αὐτῷ*,) ſtatim tanquam diſcipuli comitati ſunt eum. Neque tamen exiſtimandum eſt, illos temere et ſine iudicio, vel repentino quodam impetu animi incitatos hoc feciſſe. Andreas, cum diſcipulus Ioannis antea fuiſſet Io. I, 41. a magiſtro ſuo praeparatus et ad Ieſum deductus eſt; multa de Ieſu fama perceperant; Chriſtum ipſum viderant et audiverant. Cf. etiam Luc. V, 1—11.

21. *Ἰάκωβον τοῦ Ζεβεδαίου*) Sc. υἱόν. Hic autem Iacobus dicitur *maior*, ſive aetate, ſive ſtatura, ut diſcernatur a Iacobo minore, Marc. XV, 40.

23. *Περιῆγεν — γαλιλαίαν*) *Peragravit totam Galilaeam.* Verbum περιάγειν uſurpatur tranſitive pro הֶעֱבִיר *transmittere, transferre*, Ezech. XXXVII, 2. et intranſitive, ut hic, omiſſa voce ἑαυτὸν, *circumire, obambula-*

re,

re, peragrare pro עָבַר, vel סָבַב. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν) Vox haec συναγωγὴ tam late patet, quam hebraea עֵדָה, aut latina *conventus.* Deinde vero coepit et ad loca transferri, in quibus conventus rerum facrarum gratia habebantur, ut Luc. VII, 5. *Schola Iudaica,* five locus publicus, in quo Iudaei conveniebant, ut docerentur, et preces peragerent. In V. T. nulla fit Synagogarum mentio: unde colligitur, poft reditum demum ex babylonica captivitate aedificari coepiffe. Magno autem fuerunt numero, tum in Palaeftina, tum alibi. Conveniebant in Synagogis ad legem legendam ter fingulis hebdomadibus, die fecundo, quinto, et feptimo, praeter tempora feftorum et ieiuniorum folennium; quolibet autem die mane, et vefperi ad preces. Chriftus et Paulus iure communi et poteftate, a Praefectis Synagogae cuilibet, quem idoneum iudicabant, promifcue concedi folita, ufi funt, cum in Synagogis et legerent et praedicarent. Luc. IV, 16. 21. Act. XIII, 14. 15. 16. Multa et notatu digna congeffit *Camp. Vitringa* de Synagoga vetere. Edit. alt. Leucopetrae 1726. 4. τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας) Breviter dictum pro: εὐαγγέλιον περὶ τῆς βασιλέιας τȣ̃ θεȣ̃, f. τῶν ȣ̓ρανῶν. Vid. fupra c. III, 2. Docuit igitur Iefus, adeffe tempus, quo Deus per Meffiam olim promiffum fit collecturus hominum focietatem fibi praecipue caram, in hac et futura vita felicem et vere beatam. πᾶσαν νόσον, *omnis generis morbum.* Vox πᾶσα hic, ut alibi indefinite fumitur pro generibus fingulorum, ut hebraicum כֹּל Deut. XXVIII, 61. Gen. XL, 17. et multis aliis locis. Μαλακία, proprie *mollities,* deinde *languor corporis,* morbus *diuturnus* et *chronicus.* Apud Medicos ignaviam ftomachi fignificat, quam aliter vocant κίτταν. Interdum

tam

tam late patet, ut dolorem malumque omne includat, respondens Hebraeis vocibus מַכְאוֹב ut Iobi XXXIII, 19. et אָסוֹן ut Gen. XLII, 4. Hefychius: μαλακία, νόσος. μαλακίζεσθαι, ἀσθενῶς διακεῖσθαι, νοσηλέυεσθαι.

24. Ἡ ἀκοὴ ἀυτȢ) *fama, rumor de eo*, hebr. שֵׁמַע, et fic adhibent Symmachus et Theodotion Ief. XXIII, 5. Hefych. ἀκοὴ, Φήμη. Sed apud optimos quoque fcriptores Graecos ἀκοὴ fignificat *famam*, ut oftendit *Pfochenius* illo Thucydidis loco I, 20. τὰς ἀκοὰς τῶν προγεγενημένων ἀβασανίςως παρ' ἀλλήλων δέχονται. ἈυτȢ, eft genitivus obiecti. ἀπῆλθεν, יָצָא, *exiit*. εἰς ὅλην τὴν Συρίαν) Galilaeae conterminam. τȢς κακῶς ἔχωντας) fc. ἑαυτȢς, male fe habentes, i. e. aegrotos. βασάνοις συνεχομένȢς) cruciatibus conftrictos, vel compreffos. ἡ βάσανος proprie eft coticula, qua aurum exploratur, Lapis Lydius. Transfertur autem ad quascunque quaeftiones, etiam tormentorum. H. l. fignificantur cruciatus atque tormenta morborum. συνέχειν, *comprimere, cruciare, affligere*. Hefych. συνεχόμενον, ἐναντιȢμενον, ἀῤῥωςȢντα. δαιμονιζομένȢς) Apud Graecos media eft vox δαίμονος. Helleniftae vero *Angelos lucis* noluerunt appellare *Daemonum* vocabulo, fed in deteftationem paganicae fuperftitionis nomen id proprium effe voluerunt Spiritibus noxiis, quos Graeci difcriminis cauffa κακοδαίμονας, veteres Latini *Veioves* appellarunt. Graeci δαιμονῶντας dixere eos, qui ira divina exagitarentur, ut Euripides Phoeniffis: ὡς δαιμονῶντας κἀνατρέψαντας πόλιν. ΚακοδαιμονȢν eft apud Ariftoph. in Pluto Act. II. Scen. 4. ubi extremam dementiam, furorem vehementiffimum indicat. Habet δαιμονίζεσθαι Plutarch. Symp. Q. VII, 5. in fine. Iudaeis ufitatiffi-

mum

mum erat, morbos quosdam graviores, eos praefertim, quibus vel diftortum eft corpus, vel mens turbata et agitata phrenefi, malis fpiritibus attribuere. *Iosephus* Antiq. VI, 8. 2. *τὸν Σάϐλον περιήρχετο πάθη τινὰ καὶ δαιμόνια, πνιγμὰς αὐτῷ καὶ σπαραγμὰς ἐπιφέροντα.* Contra hanc Saulo a daemonibus illatam perturbationem, (*πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν δαιμόνων ταραχὴν* —) Davides folus erat medicus. Idem *Iosephus* Eleazarum quendam liberantem obfeffos ex poteftate Daemonum refert. Modum curationis his defcribit verbis: *προσφέρων* (*Ἐλεάζαρος*) *ταῖς ῥισὶ τοῦ δαιμονιζομένου τὸν δακτύλιον, ἔχοντα ὑπὸ τῇ σφραγῖδι ῥίζαν ἐξ ὧν ὑπέδειξε Σολομὼν, ἔπειτα ἐξεῖλκεν ὀσφραινομένῳ διὰ τῶν μυκτήρων τὸ δαιμόνιον.* Antiq. VIII, 2. 5. Sunt multi in ea opinione, Daemoniacos, quorum in Evangeliis fit mentio, fuiffe morbis ex naturalibus cauffis ortis, affectos, Chriftum autem et Apoftolos fe accommodaffe loquendi modo apud Iudaeos recepto. Daemoniacos vocatos effe infanos, furiofos vel modo aliquo mente laefos, contendit *Hobbesius*; (in Leviath. c. 8.) epilepfia, vel alio graviori morbo cum diftorfione corporis et perturbatione mentis coniuncto affectos, *Thom. Bartholinus*, lib. de morbis bibl. art. 19. Iudaei omnes morbos graviores et fere infanabiles, a malis geniis derivare folebant, qui aegrotorum corpora obfeffa tenerent. Evangeliftae horum hominum fanationem referentes, partes hiftoricorum agunt, fequuntur ufum loquendi, et fanationem tanquam miraculum proponunt, non autem morbum ipfum explicant, nec fuum iudicium apponunt. Prolixe hunc locum tractat, et multis argumentis fententiam illam confirmat *Wetstenius* ad h. l. Noftra aetate de daemoniacis et lunaticis multum difputatum eft. Vid. *Semleri* diff. de Daemoniacis, quorum in Evangeliis fit mentio 1760.

et

et *umstaendliche Untersuchung der daemonischen Leute* 1762. Adde *Hugh. Farmer's Briefe an D. Worthington über die Daemonischen in den Evangelien.* Cum not. et praefat. *Semleri* Halae 1783. D. *Theodori Gerh. Timmermanni Diatribe antiquario — Medica de Daemoniacis Evangeliorum.* Rintelii 1786. 4. Contrariam fententiam cum multis aliis defendit *Hessius* in libro: *Ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn* Sect. 8. *σεληνιαζομένες*) Lunatici funt, qui mente moti furore corripiuntur, et pro ratione lunae putantur plus vel minus moveri, morbo comitiali laborantes. *παραλυτικὲς*) *Celsus* *παράλυσιν* transfert nervorum refolutionem, et Paralytici funt *enervati, languentibus et debilitatis corporis membris,* vel *apoplectici, vom Schlagflufs getroffene Menschen.* Sic I. Maccab. IX, 55. de *Alcimo,* dicitur: *ἐπλήγη,* et mox: *καὶ παρελύθη, καὶ ἐκ ἐδύνατο ἔτι λαλῆσαι λόγον.* Ceterum eo confilio miracula edidit Iefus, ut homines attenti redderentur, et ad fe libenter audiendum fuaviter invitarentur. Quo fucceffu, ftatim dicitur.

25. *Δεκαπόλεως*) *δεκάπολις*, regio decem habens civitates. In enumeratione autem decem illorum oppidorum fcriptores geographici variant. *Relandi* Palaeftina, I, 33. *Büsching* Harmonie der vier Evangeliften, p. 63. feqq. *Bellermann* Handb. der bibl. Literatur. Th. III. *Plinius* et Iofephus *Decapolitanam* regionem lateri Syriae adiungunt. *Plin.* Hift. Nat. L. V, §. 16. In his Decapolitanae regionis urbibus erant quidem gentiles, fed et permulti Iudaei.

CAP.

CAP. V.

1. Ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος) τὸ ὄρος significat certum et notum montem, Taborem, vel alium urbi Capernaum vicinum. Infra VIII, 5. καθίσαντος αὐτῦ) *Cum ibi consedisset.* Subintell. ἑαυτὸν, nam καθίζειν significat collocare. Προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτῦ) Μαθητὴς, hebr. תַּלְמִיד, *discipulus.* De *Christi* discipulis hoc vocabulum usurpatur sensu *strictiori* de duodecim, posthac sic dictis Apostolis Matth. X, 1. sqq. quibus etiam 70. discipuli annumerari possunt, Luc. X, 1. sensu autem *latiori* de omnibus doctrinam Christi profitentibus, e. g. Luc. XIV, 26. Act. VI, 1. qui postea Χριςιανοὶ dicti sunt. Act. XI, 26. Hoc loco de discipulis dicitur: προσῆλθον αὐτῷ, nempe propius accesserunt Iesu discipuli, quam turba: sed docuit omnes, et discipulos et populum, quod manifeste patet ex cap. VII, 28. 29. Ex ipso tamen argumento patet, orationem *praecipue* ad discipulos spectare; nam enunciata quaedam in ea obvia non ad omnes auditores, sed ad solos Apostolos pertinebant, e. c. c. V. 12—16. 20. VI, 20. sqq. Pleraque autem virtutis praecepta hac oratione comprehensa, ita comparata sunt, ut ab omnibus cuiusvis conditionis hominibus observari possint et debeant. Davides Iulius Pott in dissert. *de natura atque indole orationis montanae, et de nonnullis huius orationis praeceptis* (Helmst. 1788. 4.) hanc orationem uno quasi tenore a Christo habitam, seu virtutis praecepta, quibus haec oratio continetur, ullo arctiori vinculo invicem iuncta esse negat, contenditque quamlibet plerumque sententiam per se spectandam esse, sententiarum antecedentium et sequentium nulla ratione habita. Storrius contra

tra (in differt. exeget. fupra laudata p. 15. f.) montanam orationem, prout a Matthaeo tradita eft, omnino cohaerere cenfet, atque nexum explicare conatur. Cf. C. Gottfr. Ienichen, *de consilio, quod Iesus in oratione, quae dicitur montana, secutus est.* Viteb. 1788. *Untersuchungen die wahre Ansicht der Bergpredigt betreffend von D.* Iohann Wilhelm Rau. Erlangen, 1805. 8. Kuinoelii Commentar. ad h. l. qui plures fcriptores laudat. Equidem facile largior, orationem hanc non effe difpofitam ad legem fcholae; fed argumentum ipfum docere videtur, fcopum Iefu primarium fuiffe, ut corrigeret falfas Iudaeorum de regno Meffiae notiones, et doceret, qualis fit felicitas, in eo regno expectanda, mentisque ad eam confequendam neceffariae formam copiofius et expreffius declararet. Nimirum eo tempore, quo Iefus hunc fermonem habuit, et doctrina fua plane admirabili, et miraculis, quae eum a Deo miffum effe, aperte loquebantur, iam omnium oculos ita in fe converterat, ut maxima hominum multitudo ex Galilaea, Decapoli, Hierofolymis, totaque Iudaea, regionibus item ad Iordanem fitis (c. IV, 25.) ad audiendum ipfum accurreret, eumque fequeretur. Sed huius multitudinis maxima pars erat ignobilis, opibus minime affluens, eamque ipfam ob caufam contemtui flori populi, Principibus, Pharifaeisque et Sacerdotibus. Multi fperabant a Iefu, quem Mofe nihil inferiorem exiftimabant, faltem felicitatem a Mofe promiffam, rerum omnium affluentiam, et fi quae alia funt, quae hominem in hac vita beatum reddere creduntur. At eius rei exigua hucusque fpes affulgebat, quum fortis effent parum optabilis, quotquot eum hucusque fecuti fuerant. Docet igitur fequenti hoc fermone Iefus, quid expectandum, quid fequendum fit iis, qui fe in eius difciplinam traditurі effent.

Quo

Quo autem attentiores reddat auditores, doctrinam ſuam proponit per enuntiata quaedam paradoxa, quae prima quidem ſpecie falſa videntur, conſiderantibus autem veriſſima eſſe agnoscuntur. Vulgo divites, opibus ſuis ſuperbientes, ſoli beati. Iudaei in hoc cum vulgo ſentirent, ſuadebat ipſa religio, non Sadducaeis ſolum, verum etiam Phariſaeis, qui quum donaria templi et multitudinem ſacrificiorum mirarentur, putabant eos Deo eſſe gratiſſimos, qui maiores hoſtias et plura dona afferrent. Huc accedit, quod ſe honoribus et divitiis a Meſſia cumulatum iri ſperabant. Ieſus autem docet, regni divini beatitudinem longe eſſe aliam ac Iudaei expectare conſueverant, ſimulque diſerte tradit, quid vitare, quid ſequi debeant huius felicitatis ſtudioſi, inprimis vero diſcipuli interioris admiſſionis, qui ſucceſſores Prophetarum evadere (c. V, 12.) aliisque non doctrina modo, ſed exemplo etiam praelucere debebant. (v. 14. ſqq. VII, 22.)

2. *Καὶ ἀνοίξας — λέγων*) *Tunc hoc modo eos docuit.* Phraſis *ἀνοίγειν τὸ ϛόμα* per ſe ſpectata non quidem habenda eſt in Hebraismis; ſed verbis dicendi ſaepenumero ita praemitti ſolet in libris N. T. ut nihil illis ponderis addat.

3. *Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι*) *Beati, qui animum humilem et submissum habent.* Lucas in loco parallelo omittit vocem *πνεύματι*, quam proinde non admodum urgeri vult *Clericus*, et poſt eum *Schulzius* in notis et dubiis ad *Michaelem.* Qui aliter ſentiunt, ii diſputant, quo vox iſta pertineat, utrum ad *μακάριοι*, an ad *πτωχοί*. Poſterius amplectuntur plerique omnes. Alii *τῷ πνεύματι* ad *μακάριοι* referre malunt, ut ſenſus ſit: *Pauperes sunt beati spiritu*, quoad animum. Quum autem durior ſit haec interpretatio, omnino praeferenda

Tomus I. G vide-

videtur eorum ſententia, qui οἱ πτωχοὶ πνεύματι coniungere malunt. Quod ſenſum attinet, multi per *pauperes Spiritu* intelligunt eos, qui non fortuna tantum, ſed et animo ac voluntate pauperes ſint, hoc eſt, forte ſua contenti placide in providentia divina acquieſcant. Sed huic ſententiae forſan aliquis opponat, quod hac explicatione admiſſa, videatur Chriſtus verbis μακάριοι οἱ πραεῖς (v. 5.) dicere illud, quod ſignificari volunt noſtro in loco. Mihi nunc placet *Vorstii* ſententia, (Philolog. Sacrae cap. IV. p. 134. ſ. edit. Fiſcher.) qui πτωχὸς cum πνεύματι coniungit et πτωχὸς πνεύματι eosdem eſſe putat cum ταπεινοῖς, ſeu ταπεινοῖς τῇ καρδίᾳ. Iac. IV, 6. Nam hebr. עָנִי, quod LXX. interdum exprimunt πτωχὸς, ſignificat non tantum *pauperem*, ſed et *afflictum, humilis et contemtae sortis hominem*, ταπεινὸν ut Ieſ. XXVI, 6. Τῷ πνεύματι eſt Caſus ſextus, quo ſane Graeci non carent. Quemadmodum igitur latine dicitur *quietus animo, pede brevis*, is, *qui animum quietum, qui pedem brevem habet*: ſic etiam πτωχὸς τῷ πνεύματι dicitur, qui habet πνεῦμα πτωχὸν, *animum humilem et submissum*, qui abiecte coram Deo de ſe ſentit, peccata ſua et vilitatem ſuam agnoſcit, Deo ſe ſubmittit, et normam ſibi a Deo datam non ſpernit. Cf. Iac. IV, 6. Luc. IV, 18. VII, 22. Matth. XI, 5. Illi ſubmiſſo animo praediti *beati sunt*, ſc. quoad animum; nam de externa fortuna hic non eſt ſermo. Cauſſa, cur beati ſint praedicandi, haec additur: ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *nam ad eos pertinent beneficia regni Dei*; facile poſſunt adoptari in ſocietatem, quae Deo nunc colligitur, eiusque ſocietatis frui iuribus et beneficiis, facile poſſunt eo adduci, ut discipuli mei fiant. Quid ſit ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, explicavimus ſupra ad c. III, 2.

4.

4. μακάριοι — παρακληθήσονται) *Beati sunt lugentes*, (calamitatibus pressi,) *accipient enim consolationem*, recreabuntur. Πενθεῖν h. l. per metonymiam effectus pro caussa est, *incommoda*, *calamitates perpeti.* Hoc paradoxon, intelligendum est comparate. Multo feliciores sunt lugentes illis, qui semper fruuntur rebus secundis, et propter eas perpetuo gaudent. Παρακληθήσονται autem verti debet: *facile consolationem accipere* vel recreari *poterunt.* Non uno sensu verum est hoc paradoxon. Dolores saepe sunt gaudii principia. Saepe voluptatibus immersus, morte amici vel alio casu duriori excitatus est, ut in se descenderet et mores emendaret. Vita humana perpetua laetorum et tristium vicissitudine transigitur; feliciores autem sunt, quorum luctus desinit in gaudium illis, quorum gaudium desinit in dolorem. Ies. XXII, 12. 13. Io. XVI, 20. Iac. I, 12. Rom. V, 3. 4. 5. Kuinoelio οἱ πενθοῦντες videntur potius esse ii, qui in moerore versantur ob sua peccata et delicta, et respici putat ad locum Ies. LVII, 18. Sed in nostro loco verbo πενθεῖν nihil additur. Enunciatio est universalis. Verum tamen est, ob sua peccata in moerore versantes, consolationem esse accepturos, adeoque sub universali notione lugentium comprehendi posse.

5. μακάριοι οἱ πρᾳεῖς — τὴν γῆν) Τοὺς πρᾳεῖς non intelligo ex Hebraismo *vi et oppressione aliorum miseros*, sed *mites et mansuetos*, qui opponuntur iracundis et ferocibus. Iam vulgus putat, ignavi esse, de iure suo aliquid remittere, aut illatam iniuriam non ulcisci. Veterem iniuriam ferendo invitari novam. Iesus autem mites et mansuetos beatos praedicat. Nam, inquit, κληρονομήσουσι τὴν γῆν, i. e. *quiete et tranquille in terra vivent.* Verba sunt petita ex Ps. XXXVII, 11.

Κληρονομεῖν, ירש, possidere. *Terram autem possidere dicuntur*, qui in ea terra, in qua vivunt, vitam tranquillam et quietam transigunt. Experientia teste ſcimus, iram praecipitem funeſtos habere exitus; veterem iniuriam ulciscendo provocari novam; facilitate contra nihil eſſe homini melius. Infra v. 38—48. Cf. Prov. XXII, 24. 25. XV, 1. XXV, 8. 15.

6. μακάριοι — χορτασθήσονται) *Beati qui religionem et virtutem vehementer appetunt, nam voti compotes fient.* Fames et ſitis tralatione uſitata vehementem quandam appetitionem ſignificat; e. g. auri ſacra fames; inexplebilis honorum fames; ſitiens virtutis; famae ſitis. Δικαιοσύνη eſt doctrina Chriſti, et virtus coniuncta cum ea. c. VI, 33. via ſalutis, quam Deus monſtravit c. XXI, 32. ὁδὸς δικαιοσύνης 2 Petr. II, 21. nam Helleniſtis hebr. צדק eſt et δικαιοσύνη, et ἀλήθεια; ut Dan. VIII, 12. Malach. II, 6. Δικαιοσύνη ergo ponitur pro: ἀλήθεια. Hanc veritatem coeleſtem ſitit, qui ſerio et ſincere viam quaerit, ut illam ingrediatur, quem neque metus, neque labor ac moleſtia ulla ab ea quaerenda abſterret. Qui igitur hoc faciunt, ii voti compotes fient, vel fieri poſſunt.

7. ἐλεηθήσονται) Qui miſericordes et benigni ſunt, eorum Deus miſerebitur, et ipſi fruentur aliorum hominum benignitate. Iac. II, 13. Pſ. XLI, 2. 3. XXXVII, 25. 26. Matth. VI, 4.

8. οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ) *Beati sunt animi integri ſcelerisque puri homines.* Qui ſunt animo ſincero et caſto, alieni a fraude, dolo, et ſceleris impuritate. Καρδία (לב) mentem ſignificat. Requirebant quidem vulgo puras manus, puram linguam, at de puro corde parum erant ſolliciti, putantes cogitationum poenam neminem pati,

Chri-

Chriſtus autem exigit etiam animi innocentiam. Infra v, 27. 28. Pſ. LXXIII, 1. בָּר לֵבָב· τὸν Θεὸν ὄψονται) i. e. *aeterna beatitudine fruentur.* Formula ὁπτεσθαι τὸ πρόσωπον τινος inprimis adhibetur de amicis et miniſtris regum, ita ut notet miniſtrum eſſe regis, et familiaritate eius uti, 2 Reg. XXV, 19. ubi LXX. habent: ὁρῶντες τὸ πρόσωπον τȣ̃ βασιλέως. Vid. Fischer de vitiis Lexicor. N. T. p. 407. ſqq. Iam quum populi priſci eum inprimis felicem exiſtimarent, qui miniſter et amicus regis eſſet, 1 Reg. X, 8. hinc formula haec omnino *maximam felicitatem* exprimit. 1 Cor. XIII, 12. Uberiore Dei cognitione imbuentur, indeque maximam laetitiam percipient.

9. οἱ εἰρηνοποιοὶ) *Pacifici.* Pacem facere et pacificare non ii ſolum dicuntur, qui aliis diſſidentibus medios ſe interponunt, verum etiam qui placabiles ſunt, et inimicitias facile deponunt. Rom. XII, 18. His opponuntur, qui diſcordias ſeminant, animos aliorum inflammant; et inimicitias immortales gerunt. υἱοὶ Θεȣ̃ κληθήσονται) *Filii Dei erunt*; i. e. ſingulari Dei amore fruentur. Deus in multis S. Script. locis vocatur Deus *pacis.* Senſus igitur eſt, eos, qui paci ſtudent, Deo ſimillimos, ac proinde etiam Deo dilectiſſimos fore, cf. v. 45. Eſt autem καλεῖσθαι hic, rem ea voce indicatam conſequi.

10. οἱ δεδιωγμένοι — δικαιοσύνης) Qui vexantur, exagitantur, infeſtantur virtutis, et praecipue religionis cauſſa. ὅτι αὐτῶν ἐςιν ἡ βασιλεία τῶν ȣ̓ρανῶν.) Vid. ſupra v. 3. Hoc autem loco praecipue reſpicitur ad praemia expectanda iis, qui propter religionem vexantur. Cives huius ſocietatis vel reipublicae Chriſtianae conſtantes, qui mala perferunt propter bonam cauſſam religionis olim maxima accipient praemia.

11. μακάριοί ἐςε — ψευδόμενοι) *Beati estis, quamvis probra in vos iecerint homines, vosque infestaverint, et quaevis crimina mei caussa falso vobis impegerint.* Ὀνειδίζειν pertinet ad probra, quae adversarii doctrinae christianae Apostolis obiecturi essent apud magistratus, et ad maledicta, quibus eosdem essent vexaturi in conventibus hominum publicis. Hoc verbum etiam a Polybio de huius generis probris et maledictis usurpatum esse, Raphelius docuit in Annotatt. Polybian. Διώκειν est verbum forense et iudiciale, quod *accusare, litem intendere* significat, quum quis vel apud populum accusatur, vel apud magistratus. Formula: εἰπεῖν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα κατά τινος, *afferre criminationes omnis generis adversus aliquem*, addito participio ψευδόμενοι, idem declarat, quod apud Graecos formula διαβάλλειν τινὰ, quam ipsam Isocrates (ad Nicoclem) adverbio ψευδῶς auxit, *criminari aliquem quovis modo, criminationes omnis generis falsas contra aliquem afferre.* Πᾶν πονηρὸν ῥῆμα est pro hebr. דִּבָּה Num. XIII, 32. XIV, 36. f. Vox ῥῆμα in codice Bezae satis vetusto et a Patribus nonnullis omittitur, et salva Christi sententia, recte abesse potest. Vid. *Fischeri* Prolusf. p. 107. seqq. et *Griesbachii* Commentar. crit. ad h. l. Ἕνεκεν ἐμῦ, *propter me*, religionis meae caussa, quia mei estis discipuli.

12. ἀγαλλιᾶσθε) Vox ecclesiasticis Scriptoribus potius quam profanis nota, 1 Petr. I, 6. 8. proprie *prae gaudio exsultare*; metaph. *laetari*. Ὁ μισθὸς, praemium non quidem debitum, sed tamen ex gratuita Dei benignitate pro magnitudine laboris distribuendum. Τὰς προφήτας, τὰς πρὸ ὑμῶν, sc. γεγονότας, quos beatos praedicatis, Iac. V, 10. 11. Matth. XXIII, 29.

13.

13. τὸ ἅλας τῆς γῆς) Quod sal est cibis, hoc vos esse debetis ceteris hominibus, nempe omnium sapientissimi et optimi. Salis praecipua vis est adversus putredinem. Hinc *sapientia* sal dici coepit; et proxime ad hoc loquendi genus accedit, quod *Livius* Graeciam *sal gentium* vocat. Vox γῆς et quae est commate sequenti vox κόσμε haud dubie *generis humani universitatem* significant, quomodo et *terrarum* et *mundi* vox Latinis usurpantur. Sensus igitur est: Alii ex vobis discere debent, vos aliis exemplo esse debetis; vos omnium hominum debetis esse sapientissimi et optimi. Ἐὰν δὲ — τῶν ἀνθρώπων) *Quodsi sal vim ac saporem amiserit, quanam re ille restituetur? Nullum praeterea habet usum, sed est eiiciendum foras, ut ab hominibus conculcetur.* Sensus est: Quemadmodum sal, quum saporem et virtutem amisit, nulli rei utilis est, sed foras proiicitur: ita et vos, si defeceritis a religione et pietate, nullius apud me pretii eritis. Μωραίνεσθαι, *fatuum, insipidum fieri.* Scilicet μωρὸς, unde τὸ μωραίνεσθαι, ubi de hominibus usurpatur, *stultum et fatuum*, ubi de rebus gustui expositis *insipidum* infert, ad exemplum Gallicae vocis *fade*, et Germanicae *abgeschmakt.* Pro μωρανθῇ Marcus IX, 50. habet: ἄναλον γένηται, *insulsum, quasi sine sale.* Quaerunt, quomodo sal saporem et virtutem amittere possit; et respondent nonnulli: apud Iudaeos in usu fuisse, praecipue in sacrificiis, salem non fossilem aut coctilem, sed bituminosum, quem Sodomiticum vocant. Sal ille nihil aliud est, quam bitumen ex mari mortuo, quae materia Asphaltum genuit. Bitumen illud potest corrumpi et insulsum fieri. Sed ne opus quidem est, cum tota locutio sit proverbialis, et sal coctilis haud raro saporem amittat. Manifestum est, ut per τὸ ἅλας intelli-

telliguntur Apoſtoli, ita τὸ μωραίνεσθαι ad eosdem referendum eſſe, hoc ſenſu, ſi ipſi, aliis doctrina bona et moribus alioquin profuturi, inſipidi evadant, fidemque et bonam conſcientiam amittant, non fore eos amplius uſui ulli, ſed digni, qui ut inutiles et inſtar ſalis inſipidi, abiiciantur. Huic proverbio ſimilia vide apud *Wetsten.* e. g. *Diog. L.* Diogene VI, 47. πρὸς τὸ ῥυπαρὸν βαλανεῖον, οἱ ἐνθάδε, ἔφη, λουόμενοι ποῦ λοῦνται; *Ad Herennium*: Iſti, cum non modo dominos ſe fontium, ſed ſe ipſos fontes dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, ſi, cum id polliceantur aliis, areſcant ipſi ſiccitate. Ἐν τίνι ἁλισθήσεται ſc. ſal. Quo ſalietur ipſum ſal? i. e. nulla re ſalietur ſal, vel ſaporem poterit recuperare. Marc. IX, 5. ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; Huic interpretationi non obſtat, quod ſal ſaliri non ſoleat. Hoc ipſum enim infert, quemadmodum ſali nullo modo in rerum natura conſuli poſſit, adeo ut nec ad exemplum aliarum rerum corruptarum ulli prorſus uſui inſerviat; ita eandem fore ſortem Apoſtolorum, ſi ſalem in ſe non habeant.

14. Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου) Quod ſol eſt mundo, hoc vos praeſtare debetis aliis hominibus. Luce veritatis ſalutaris alios illuſtrare, iisque exemplo veſtro praelucere debetis. τὸ φῶς τοῦ κόσμου *Solem* proprie ſignificat Io. XI, 9. Transfertur autem ad homines praeclaros. אוֹר הָעוֹלָם vocantur Sapientes in genere. In libro ſelectarum gemmarum: *Sapientes in terra sunt quod luminaria in coelo; nam illuminant mundum et pellunt tenebras errorum;* ex capite de Sapientia. οὐ δύναται — κειμένη) *Non potest urbs, in monte posita, obscura esse et inconspicua.* Cohaerent haec verba cum

cum v. 16. ubi applicatio similitudinis v. 14. 15. adverbio οὕτω indicatur. Eſt igitur hic ellipſis particulae comparativae καθῶς. Sic Ieſ. LV, 9. Ier. III, 20. ubi LXX. ſuppleverunt ὡς. Verte igitur: *Quemadmodum urbs — ita etiam* etc. v. 16. Vult Chriſtus auditorum ſuorum integritatem non minus eſſe conſpicuam, quam ſolent eſſe urbes, quae in montis vertice ſunt collocatae, qualis erat Hieroſolyma. A ſale autem tranſit ad ſolem, quia utriusque maxima eſt utilitas.

15. Idem fere dicitur aliis verbis. Καίουσι, ſc. καίοντος. Imperſonaliter. Καίειν h. l. eſt *accendere.* Μόδιον eſt vox latina; nam graecum nomen eſt μέδιμνος, ſed alia tamen menſura quam modii; nam modius eſt medimni ſexta pars. Cic. in Verr. III. 49. *Corn.* Nep. Att. Ex Graecia tamen, quamquam Graecis minus uſitata, in Latium venit; et *Dinarchus* ea utitur, in Demoſth. *Syrus* modium vocat Satum, Hebraeorum more. καὶ λάμπει) Hebraismus, pro: ἵνα λάμπῃ. Senſus eſt: Quemadmodum lumen non eo fine accenditur, ut occultetur, ſed ut hominibus luceat; ita et ego vos in edito quaſi collocabo, et lucem veritatis in animis veſtris accendam, ut per univerſum orbem doctrinam meam propagetis, et exemplo veſtro aliis praeluceatis.

16. οὕτω λαμψάτω — ἐν τοῖς οὐρανοῖς) *Ita vero etiam vos* (doctrina et exemplo veſtro) *lucem praebeatis hominibus, ut si viderint vestram virtutem* (ad imitandum hoc exemplo allecti,) *et ipsi patrem vestrum coelestem collaudent* (et colant). Propriis verbis exprimitur, quod v. 14. 15. improprie dictum erat. Per τὸ φῶς intelligitur tum lux doctrinae evangelicae, cuius praedicatio praecipuum opus Apoſtolorum fuit, tum eorum exemplum. Utrumque etiam deſignatur per τὰ καλὰ ἔργα.

In

In verbis ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν est Hebraismus pro: ἰδόντες δοξάσωσι. Tum vero δοξάζειν est collaudare, celebrare. Celebrant autem *Patrem coelestem*, (cf. infra c. VI, 9.) optimum, maximum, sapientissimum omnium rerum auctorem, conservatorem et εὐεργέτην, qui eum animo et factis colunt; hi per religionem felices redduntur et vere beati.

17. μὴ νομίσητε — πληρῶσαι) *Ne putetis, me eo consilio doctoris munus suscepisse, ut abrogarem legis et Prophetarum doctrinam; non est meum abrogare, sed perficere legem*, (agendo et docendo.) Ἔρχεσθαι saepe de eo dicitur, qui doctor in publicum prodit et docet, ut Io. V, 43. Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται saepe vocantur *libri Mosis et Prophetarum*; hic autem intelligitur *doctrina* Mosis et Prophetarum; nam de argumento *historico* et *prophetico* librorum sacrorum h. l. non esse sermonem totus contextus docet. Nec lex Mosis *ceremonialis* intelligitur, sed potius *morale* librorum sacrorum argumentum. Iesus enim statim v. 21. sqq. *praecepta moralia* explicat, non habita institutorum cerimonialium ratione; et totus contextus versatur in legibus, quae praescribant δικαιοσύνην (v. 20.) iis necessariam, qui divini regni participes esse cupiant. Cf. etiam infra c. VII, 12. XXII, 40. ubi procul dubio Sacrae scripturae *morale argumentum* intelligitur. Καταλῦσαι τὸν νόμον est *legem abrogare, tollere, solvere, violare*. Phrasis occurrit apud Heliodor. Polyb. Isocr. aliosque. Hoc faciebant Pharisaei, additamentis suis et humanis constitutiunculis sic aggravantes legem, ut quod est illius praecipuum, (amorem Dei et proximi) negligerent et abolerent. Iidem *vivendo* etiam doctrinam divinam perverterunt. Πληρῶσαι denotat: *facere quae lex iubet*, ut apud *Herodot.*

rodot. τὸν νόμον ἐκπλῆσαι, et *Herodianum* πληρῶσαι ἐντολάς - et *perficere, perfecte docere, legem stabilire agendo et docendo*, quae eſt ſignificatio hebraeo-graeca radicis גמר, et hic vi oppoſitionis locum habet cf. v. 19. ubi explicatur per ποιεῖν et διδάσκειν, cf. Rom. XV, 19. Col. I, 25. Dicit igitur Ieſus, ſui muneris eſſe ſatisfacere legi tum vita et factis; tum doctrina; ſe non tantum obſecuturum eſſe praeſcriptis doctrinae, ſed etiam doctrinam hanc vere et exacte traditurum, ne alii in errorem ſentiendi agendique deducantur. Pott (in diſſert. *de natura atque indole Orationis montanae* p. 17. ſ.) opinatur, Chriſtum iis, quae v. 17—19. continentur, cavere voluiſſe, ut ne auditores, inprimis vero diſcipuli legem Moſaicam ſe vivo abrogatam eſſe, exiſtiment; facile enim diſcipulos, certiſſima ſpe inductos, cum adventu Meſſiae novam etiam legislationem coniunctum iri, eo delabi potuiſſe, ut a lege Moſaica abroganda inſtitutionis ſuae initium capientes, Iudaeos, obſervandae religioni Moſaicae addictiſſimos, a profitenda religione chriſtiana deterrerent. Sumit igitur Vir doctus νόμον h. l. eſſe legem Moſis univerſam, non excluſa ceremoniali, in qua ſententia eſt etiam Imman. Berger in der *moral. Einleit. in das N. T.* P. I, p. 128. ſ. Sed de abroganda lege Moſaica vix tum temporis cogitarunt diſcipuli; apparet potius ex Evangeliis eos rituum fuiſſe tenaciſſimos, ergo dehortatione iſta non erat opus. Ceterum perfecit, πεπλήρωκε Ieſus τὸν νόμον non tantum agendo, et ſatisfaciendo legi vita et factis, ſed etiam tum addendo, tum ea auferendo, quae obſtabant, quo minus gentes cum Iudaeis in unam ſocietatem coaleſcere poſſent. De his autem tunc nondum erat locus diſtincte agendi.

18.

18. Ἀμὴν γὰρ — πάντα γένηται) *Sancte enim vobis confirmo, citius periturum coelum et terram, quam ut iota vel apex* (minima pars) *e lege pereat; sed omnia accurate observanda sunt.* Sic recte vertit *Thalemannus.* ἀμὴν, Hebr. אמן modo affeverat, et idem valet, quod Graecum ἀληθῶς, modo *desiderii vehementiam* exprimit, et eam vim habet, quam apud Latinos aut *quaeso* aut *utinam.* Iudaei hanc vocem folent adiicere precibus pro claufula; quos et Chriftiani funt fecuti. Initio fententiae pofita, ut hic et multis aliis locis notat *vere, profecto.* Locutione *citius coelum et terram interitura* etc. fignificatur nunquam futurum effe id, de quo eft fermo. Παρέρχεται, *interit* coelum. Ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία ἀπὸ τȣ̃ νόμȣ, *ne minimum quidem ex lege.* Sunt hae etiam locutiones proverbiales. Nimirum nominantur litterae, et apices, et intelligitur fenfus in litteris, apicibus et verbis latens. Similes locutiones inveniuntur apud Rabbinos; e. g. Si omnes nationes congregantur, ut aboleant Iod, quae minima eft litterarum in lege, praeftare illud non poterunt. Si quis Daleth in Deut. VI, 4. אחד mutaret in Refch, is concutiat totum mundum. Κεραία eft litterae minimus apex, e. g. ר et ד fimiles funt, et parvo tantum apice diftinguuntur. Παρέρχεσθαι autem nunc eft irritum fieri. ἕως ἂν πάντα γένηται eft phrafis proverbialis, quae fenfu non differt ab illa: ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ ȣ̓ρ. κ. ἡ γῆ, et idem fibi vult, ac fi dixeris, omnia illa citius fieri poffe, quam ut lex intereat. Cf. *Schulzium* ad h. l.

19. Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ — ȣ̓ρανῶν) *Quicunque igitur* vita vel verbis *derogaverit vel uni ex minimis horum mandatorum, et ita docuerit homines, is nullo plane numero erit in regno Messiae;* non erit dignus nomi-

nomine Chriſtiani. Celebris eſt apud Iudaeos diſtinctio inter praecepta magna et parva. Manifeſtum autem eſt, Chriſtum hic non commendare praecepta, quae Phariſaeis tunc levia aut parva vocabantur: multum enim abfuit, ut illis diſcipulos ſuos adſtringeret. Sed intelligit praecepta, quae erant iuris perpetui, e. g. de dilectione Dei et hominum, Matth. XXII, 37. de quibus in antecedentibus et conſequentibus ſermo eſt, quorum non pauca a Phariſaeis parvi habebantur, et etiam nunc ab hominibus ſibi relictis parvi habentur. Λύειν ἐντολὴν eſt derogare praecepto, vel factis vel verbis. Ἐλάχιςος. i. e. ut *Chrysostomus* recte explicat, ἀπεῤῥιμμένος, ἔσχατος, *abiectus*, *ultimus.* Elegans Dilogia videtur eſſe in verbis τῶν ἐλαχίςων — ἐλάχιςος. Chriſtus nempe Aramaca dialecto uſus, ad titulum רב, *Rabbi*, alludere videtur. Ὃς δ' ἂν — τῶν ἐρανῶν) *Quisquis autem et observaverit ipse* (praecepta) *et ita docuerit homines*, *is maximus erit in regno Messiae.* Μέγας, pro Superlativo μέγιςος, *summus*, *praestantissimus*, *honore dignissimus.*

20. ἐὰν μὴ περισσεύσῃ — Φαρισαίων) *Nisi virtus vestra sit praestantior illa*, *quam exercent legisperiti et Pharisaei.* Περισσεύειν hic eſt *praestans et excellens esse*; πλεῖον, (יותר) efficit comparat. Ἡ δικαιοσύνη eſt integritas morum et obſequium erga mandata divina. Chryſoſtomus: ἐνταῦθα δικαιοσύνην τὴν πᾶσαν ἀρετὴν λέγει. Plerique ex Phariſaeorum numero erant mortalium peſſimi, pauciores vero aut erant, aut populo ſaltem videbantur inculpati iuſtitia in lege ſita, et ex ſecta religionis Iudaicae exactiſſima viventes. Chriſtus ſine dubio non exigit a diſcipulis, ut virtus eorum peſſimos ſuperet, ſed ut ſuperent eos, qui optimi habebantur iuſtiſſimique, quia non ſolum nihil admittebant, quod ſecundum

leges

leges a iudice Hebraeo puniri poterat, verum etiam religiofe multa faciebant, aut a multis abftinebant, quae lege nec iubebantur, nec vetabantur. Sed deerat innocentia animi et fincerae virtutis ftudium. ὀ μὴ εἰσέλθητε — ὀρανῶν) *non eritis apti, aut convenietis regno et menti Christi*, (Meffiae,) i. e. nec digni eritis, qui huic coetui, quem ego colligo, adfcribamini, nec bonis huic meo coetui propriis fruemini. Vid. dicta fupra ad c. III, 2.

21. Ἠκέσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις) Eleganter *Thalemannus: Hanc esse nostis maioribus vestris traditam disciplinam*, fc. a doctoribus legis. Variant interpretes. Alii enim τοῖς ἀρχαίοις pofitum putant pro ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, alii πρὸς τὲς ἀρχαίες. Qui prius ftatuunt, hanc afferunt rationem, Chriftum non difputare contra Mofen et Prophetas, fed contra legis corruptores, Pharifaeos et traditionum auctores, fub Maccabaeis primum ortos. Vertunt igitur: *Ab antiquis*; nempe legis interpretibus, et quidem e fecta Pharifaeorum. Nec huic interpretationi repugnat conftructio; nam Hebraei et Graeci folent Dativum iungere paffivo, loco genitivi cum praepofitione ὑπὸ, ut Gen. XXXI, 15. Ief. LXV, 1. Exempla huius conftructionis apud Profanos *Kypkius* dedit ad h. l. Mihi tamen praeferenda videtur eorum fententia, qui τοῖς ἀρχαίοις idem effe putant, ac πρὸς τὲς ἀρχαίες. Nam et hoc verfu et comm. 27. 33. commemorantur praecepta Mofis. Exinde autem non fequitur, Chriftum contra Mofen et Prophetas difputare; hoc tantum fequitur, praecepta Chrifti effe praeftantiora et perfectiora illa lege Mofaica, quae ingenio hominum fimplicium et rudium accommodari debuit. Illuftrat nempe Iefus exemplis id quod dixerat fupra v. 17. fe veniffe ut *impleret legem*, πληρῶσαι. Oppofitio in fequentibus femper eft haec: *Lex Mosaica* hoc

vel

vel illud praecipit, *ego* autem a vobis, discipulis meis, et omnibus Chriſtianis perfectiorem virtutem requiro. *Chrysostomus:* *ἐκκαλεῖται αὐτὰς πρὸς τὰ μείζονα τῶν διδαγμάτων, ὡσανεὶ ἔλεγεν. ἀρκοῦντα ἔχετε χρόνον ταῦτα μελετῶντες καὶ δεῖ λοιπὸν πρὸς τὰ ὑψηλότερα τούτων ἐπείγεσθαι.* Ergo non abrogavit quidem hoc, vel aliud quoddam Moſis praeceptum morale, ſed rectius explicavit, quam antiquiores legis doctores, qui putabant, huic legi ſatisfieri, ſi quis a caede, quae manu perpetratur, abſtineat. *ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει*) *In ius trahendus est.* Non extat quidem hoc totidem verbis in lege, ſed ſenſus eſt apertus, lege praecipi, ut homicida deducatur ad iudices, et ex eorum ſententia damnatus, capitali ſupplicio afficiatur. Levit. XXIV, 21. Num. XXXV, 16. Eſt igitur *κρίσις* hoc et ſequenti commate auditorium iudicum, qui in portis cuiusque civitatis ius ſuper cauſſis maioribus reddebant, et in homicidas etiam lege agere ſolebant, de quibus agitur Deut. XVI, 18. Numerus horum iudicum in hoc conſilio minori non diſerte definitus legitur in ſacris literis. Communiſſima fere ſententia eſt, XXIII. in quavis urbe conſtitutos fuiſſe iudices, quod merum figmentum Iudaeorum recentiorum eſſe docuit WESSELINGIUS, in *Diatr. de Archontt. Iudaeor.* Auctore *Iosepho* (Antiquitatt. L. IV. c. 8. §. 14.) haec minora iudicia comprehenderunt ſeptem viros, adiunctis praeterea duobis ſcribis. Vid. *Io. Tob. Krebsii* obſervat. ad h. l.

22. Ἐγὼ δὲ λέγω — τῇ κρίσει) *Ego vero vobis edico, quemlibet alii sine caussa irascentem poenae iam obnoxium esse.* Phraſis: *ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν* convenit cum illa Talmudica, אני אומר. Ἀδελφὸς, אח, ſaepe eſt *alter*, Gen. XXVI, 31. Uſurpatur etiam de rebus inanimis, ut Exod. XXVI, 3. Hic igitur frater eſt homo

qui-

quivis. Ἐικῇ eſt genuina lectio, cui vix quidquam, quod alicuius momenti ſit, obiici poteſt, praeter Origenis, Tertulliani, Hieronymi aliorumque patrum nonnullorum auctoritatem. Hi vero magis homileticis quam criticis rationibus ducti τὸ εἰκῇ radendum putarunt; cenſebant nempe, non tantum τὸ ὀργίζεσθαι εἰκῇ, ſed omnem omnino iram prohiberi lege chriſtiana. Vid. *Griesbachii* commentar. crit. ad h. l. Ἐικῇ, *temere*, ſine ratione et modo, οἷς ȣ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς ȣ δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ, ut Ariſtoteles loquitur. ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει, i. e. *Dei iudicio eadem poena est dignus, qua afficitur homicida ex civilis magistratus sententia damnatus ad capitale supplicium.* Κρίσεως poena uſitatiſſima erat gladius. Non vult autem Chriſtus, eos qui temere iraſcuntur, puniri debere a magiſtratu, ſed hoc dicit, iracundis propoſitam eſſe in altero ſeculo poenam non minus gravem, quam eſt ea quam in hoc ſeculo homicidae ſuſtinent. Cf. 1 Io. III, 15. ὃς δ' ἂν — ῥακά) *Qui irae impotenti et temerariae non solum non moderatur, sed etiam ad maledicta prorumpit.* Repetendum ἀπὸ κοινȣ quod praeceſſit, εἰκῇ ὀργιζόμενος. Ῥακὰ hic ponitur pro quovis convitio. Nam רֵיקָה quod mutata vocali *Syri Raca* pronuntiant, eſt vox apud Scriptores Hebraeos uſitatiſſima, et tritiſſima in ore gentis. Significat κενὸν, hominem vanum et nullius pretii. Non autem eſt in ipſa voce crimen poſitum, quippe et Iacobus ἄνθρωπε κενὲ, Iac. II, 20. et Chriſtus duriora Phariſaeis dixit; ſed taxantur ii, qui malevolo animo, impotenti ac temerariae irae indulgentes alios conviciis impetunt. ἔνοχος ἔσαι τῷ συνεδρίῳ) i. e. *multo graviori poena dignus est.* Dei iudicio reus eſt eiusdem ſupplicii, quo afficiuntur a Synedrio ad mortem condemnati,

nati. τὸ συνέδριον vocatur etiam γερȣσία Act. V, 21. et πρεσβυτέριον Luc. XXII, 66. Iudaeis סַנְהֶדְרִין Synedrium magnum LXX. virorum, penes quos eſſet cauſarum maiorum cognitio Num. XI, 16. Deut. XVII, 8. Opponitur autem poena a Synedrio infligenda, poenae a Iudicio irrogatae, tanquam gravior leviori; nam cauſſae, quae ad Synedrium deferri ſolebant, graviores erant, et ſeveriores etiam erant ſententiae a Synedrio latae. Synedrium irrogabat poenam *lapidationis*, quae gravior erat ſupplicio gladii, quod irrogare ſolebat conſeſſus 7. vel ut alii volunt 23. iudicum. ὅς δ᾽ ἂν — πυρὸς) *Qui alterum convitiando nominaverit impium, (vel Atheum,) is omnium gravissimam poenam meruit.* Μωρὸς notat *hominem sceleratum et flagitiosum*, vel etiam *Atheum*, ad imitationem Hebraici נָבָל ut Pſ. XIV, 1. Deut. XXXII, 22. Poſt verba εἰς τὴν γέενναν τȣ̃ πυρὸς, ſupplendum videtur βληθῆναι. Γέεννα eſt vox hebraica, ex גֵּיא vallis, et הִנֹּם, nom. propr. loci, Hieroſolymis vicini, in quo Iſraelitae idololatriae ſe dedentes, ſimulacro Molechi ignito, quod imaginem bovis repraeſentabat, infantes offerebant. Hunc locum Iudaei poſtea ſic abominati ſunt, ut ſolerent eos inſepultos abiicere in vallem *Hinnom*, quos ſaevius punitos volebant. Vocatur autem γέεννα τȣ̃ πυρὸς quia Ioſias, ut vallem Hinnom hoc magis foedam redderet, morticinia varia et cadavera eo proiici mandaverat, ad quae comburenda perpetuo et iugi igne opus erat. 2 Reg. XXIII, 10. ſqq. Significatur igitur ſummus poenae gradus, et gladium et lapidationem excedens. Iudaei etiam *infernum* nomine גֵּי הִנֹּם appellarunt. Sed haec ſignificatio hic non videtur habere locum, quia ſic

poena infernalis contradiftingueretur iudicio divino, cuius tamen partem et fpeciem conftituit. Verior itaque videtur eorum fententia, qui malunt interpretari: *is dignus est, qui in valle Hinnom vivus comburatur*, ut graviffima poena, gravior poena gladii et lapidationis fignificetur, et fit gradatio. Quamvis enim exemplis idoneis probari non poffit, vivicomburium apud Iudaeos in ufu fuiffe, certum tamen eft, cadavera ibi ignominiae cauffa effe combufta.

23. 24. Ἐὰν ἔν — πρόσΦερε τὸ δῶρόν σε) *Si igitur offerre vis munus* (facrificium) *tuum in altari, ibique recordatus fueris, alium a te offensum esse, relinque munus coram altari, et prius reconciliare studeas tibi alterum, ac deinde redi ad offerendum munus tuum.* Quum Pharifaei, iracundiam, odia, calumnias ad peccata leviora referentes, Deum haec non magnopere curare putarent, fi modo facrificia rite peragerentur, et reliqua praecepta, cultum externum fpectantia accurate obfervarentur: Iefus nunc uberius docet, cultum externum Deo non placere, nifi ab animo placato et bene volo profectum. ΠροσΦέρῃς, *offerre cupias, oblatum eas.* Nam verba faepius ponuntur ita, ut fit omiffum *velles* ut Matth. XXV, 26. Τὸ δῶρον, *munus*, quicquid Dei placandi cauffa aris infertur, *sacrificium* קָרְבָּן, Marc. VII, 11. מִנְחָה, quod Alexandrini voce δῶρον exprimere folent, Gen. IV, 9. et aliis locis. ὁ ἀδελΦός σε) *alter*, ut fupra comm. 22. κἀκεῖ, *ibique*, nempe in templo, ad altare, dum afferre vis facrificium. ἔχει τὶ κατά σε) habet, quod de te queratur, a te offenfus eft; quod Col. III, 13. dicitur ἔχειν μομΦὴν πρὸς τινὰ. Ἔμπροσθεν τῦ θυσιαστηρίε, *coram altari*, additum eft tanquam interpre-

tamen-

tamentum vocis ἐκεῖ, quae praeceſſerat. Καταλλάττεσθαι *redire in gratiam;* quod fieri ſolet teſtando, nolle nos factum. Melius eſt non ſacrificare, quam Deo offerre munera, et interim inimicitias cum proximo fovere. Docet Ieſus his verbis, vanum eſſe cultum Dei externum, ſi negligantur officia hominibus debita. Non is tantum reconciliatur et cum altero in gratiam redit, qui veniam dat, verum etiam is, qui veniam petit.

25. Cavendas et componendas eſſe lites docet Ieſus, tutius eſſe oſtendens perſolvere creditori plus quam debeas, ne ad iudicem res deferatur; ſaepe enim fieri, ut is etiam, qui bonam cauſſam habeat, damnetur. ἴσθι εὐνοῶν) Periphraſtice pro εὐνόησον. *Benevolo sis animo.* Plane idem eſt, quod ante dictum erat, διαλλάγηθι. Notandum autem, ἀντίδικον eſſe *adversarium in lite,* ac noſtro quidem loco *creditorem*, qui pecuniam creditam a debitore repetit. ἕως ὅτε εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ) Dum es cum eo in via ſc. *ad tribunal.* Actor ſolebat reum prehendere. μήποτε σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ) Ne forte adverſa pars (cauſam apud iudicem obtineat, qui) te in carcerem adducendum apparitori tradat. τῷ ὑπηρέτῃ τῷ πράκτορι Lucae XII, 58. *exactori, lictori, viatori,* vilis ſortis miniſtro magiſtratus.

26. ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην) ἀποδίδωμι, reddo tanquam debitum, perſolvo. Quadrans eſt nummus Iudaicus, qui chalcum Atticum dimidium, ſive δύο λεπτὰ aequiparabat, *zwey Pfennige.* Vid. FISCHERI Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 448, ſeqq. Non liberaberis e cuſtodia, donec ad aſſem univerſam ſolvas ſummam, quam adverſarius petebat, cum minoris licuerit cum illo tranſigere, mitiore adhuc et minus irato. Satius eſſe, Ieſus dicit, tranſigere cum adverſario, et perſolvere etiam id, quod

inique postulet, quam diuturnis litibus se implicari; facile enim fieri posse, ut adversarius vincat favente iudice; semper incertum esse rixarum exitum. Componendas igitur esse lites quam primum id fieri possit.

27. τοῖς ἀρχαίοις) Vulgata ex comm. 21. addidit; Erasmus invitis Codicibus suis temere in editionem suam transtulit. ȣ̓ μοιχεύσεις) Sicut πορνεία interdum μοιχείαν significat, ut infra v. 32. ita novum non est, μοιχείαν dici, quae πορνεία proprie diceretur. Hoc autem loco μοιχεύειν utrumque et adulterium committere et scortari significare videtur.

28. ὅτι πᾶς ὁ βλέπων — ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτȣ̃) *quemlibet, qui foeminam adspiciat ita, ut turpi eius amore exardeat, iam in animo cum ea commisisse adulterium.* Pro πᾶς ὁ βλέπων, Origenes aliquoties habet ὅς ἐὰν ἐπιβλέψῃ, s. ἐμβλέψῃ, alii ἐμβλέπων, ἐμβλέψας. Sed sunt glossemata, ad evitandam vocabuli ὁ βλέπων ambiguitatem excogitata, quae in paucos tantum codices irrepsere. Caeterum ὁ βλέπων omnino significat ἐμβλέπων, *adspiciens.* Alexandrini hebr. הַבִּיט vertunt βλέπειν et ἐμβλέπειν, et רָאָה nunc βλέπειν, nunc ἐφορᾶν. Emphasis quaerenda est non in verbo βλέπειν, sed in verbo ἐπιθυμῆσαι, quod h. l. est *turpiter amare.* Πρὸς pro εἰς, hebr. לְ, quod etiam significat ὥστε, e. g. Levit. XXVI, 15. Igitur πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι idem hic est, quod ὥστε ἐπιθυμῆσαι. Posset et ἐπιθυμῆσαι hic explicari *sollicitare*, quomodo et חָמַד Hebraicum sumi solet. Γυνὴ autem et foeminam innuptam et uxorem alterius significat. ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτȣ̃) Homines, qui de animo nisi ex signis exterioribus iudicare non possunt,

de-

delicti nomen actui ultimo imponunt. Sed apud Deum mentium exploratorem, qui voluit ſcelus, is fecit.

29. εἰ δὲ — ἀπὸ σοῦ) *Quodsi tibi oculus dexter offensam praebet, erue illum* etc. Haec improprie eſſe intelligenda, facile patet. Senſus eſt: Omni conatu reſiſtendum eſt pravis cupiditatibus. Eſt nempe σκανδαλίζεσθαι *offendere ad aliquid*, ſ. *irretiri*, ut σκάνδαλον de ſaxo ad quod impingitur, de muſcipula vel laqueo dicitur, et σκανδαλίζειν τινὰ eſt *irritare aliquem* re aliqua aut actione *vel ad errores*, *vel ad delicta*, ut hoc noſtro loco. *Oculus* σκανδαλίζειν dicitur, quando te pellicit, ut mulierem lascive adſpicias, cumque ea rem habere laſcive cupias. Effoſſio oculi ad laſcivos adſpectus pellicientis moraliter eſt intelligenda de averſione oculi ab obiecto illecebroſo; qua prava concupiſcentia refrenatur ac cohibetur. *Dexter* oculus nominatur, quia ob potiorem eius uſum eſt cariſſimus. Tota autem locutio eſt proverbialis et hyperbolica, hanc exprimens ſententiam: Tantam tibi infer vim ad refrenandam pravam cupiditatem, ac ſi ipſe oculus eſſet effodiendus. *Dextrum oculum potius tibi eruere, quam indulgere pravis cupiditatibus deberes.* Tale eſt, quum Seneca dicit: (epiſt. 51.) *Proiice quaecunque cor tuum laniant, quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis evellendum erat.* συμφέρει γάρ σοι — εἰς γέενναν) *Expedit enim tibi, unum membrorum tibi perire, ne totum corpus proiiciatur in gehennam.* Εἰς γέενναν) Vid. notata ad v. 22. Hoc vero loco *infernum* intelligi, contextus docet. Καὶ μὴ Hebraismus וְלֹא, *ne*. A iucundiſſimis eſt abſtinendum, ne aeternum pereas. Cicero in Philippicis: *In corpore si quid eiusmodi est, quod reli-*

reliquo corpori noceat, uri secarique patimur, ut membrum aliquod potius quam totum corpus intereat.

30. Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ — εἰς γέενναν) Senſus eſt: Omnibus viribus enitere ut arceas manum ab impudicis contrectationibus, perinde ac ſi manus dextra eſſet abſcindenda. Manum dextram potius tibi abſcindere, quam impudice et inhoneſte foeminam tangere deberes. Praeſtat enim cum dolore et moleſtia refrenare malas cupiditates, quam aeternum perire. *Tibull.* I, 7. 80. — *venerit iste si furor, optarim non habuisse manus.*

31. ἐῤῥέθη) Nimirum a Moſe, iuſſu divino; non privato Moſis conſilio. Reſpicit Chriſtus ad verba Deut. XXIV, 1. 2. quae tamen non repetit ut ibi plene extant, ſed ut a Phariſaeis afferri ſolebant, ad ſtabiliendam ſententiam ſuam, licere marito ob quamcunque cauſſam uxorem dimittere. Haec autem erat falſa Phariſaeorum interpretatio verborum Moſis. Pottus et Eichhornius (*Allgemeine Biblioth. d. bibl. Literatur* B. II. p. 354.) negant haec a Chriſto in oratione montana dicta eſſe, quia etiam Matth. XIX, 2. ſqq. eadem leguntur. Nonne vero data occaſione repetere potuit, quod alio iam tempore dixerat? ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ) *Si quis velit repudiare uxorem suam.* Nam de voluntate ſermo eſt. δότω αὐτῇ ἀποστάσιον) Ἀποστάσιον eſt (*vox* Profanis Scriptoribus inuſitata, ab ἀφίστασθαι, *discedere,*) *Libelli formula, qua maritus iubet uxorem a se divertere, aut discedere.* Licuit autem Iudaeis dimittere uxores privato auſu, re non denuntiata magiſtratui. Quod bene notandum, ne Iudaeorum mores ex legibus civilibus noſtrae aetatis metiamur. Iudaei et humanitatis et charitatis immemores, cauſſas quantumvis futiles admittebant in moroſita-

ſitatis ſuae patrocinium, ita ut quavis de cauſſa uxorem maritus poſſet expellere.

32. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν) Senſus eſt: Lex Moſis, ne quid gravius eveniret, tibi de uxore iudicium indulſit. Tu vide, ut tanta poteſtate humane utaris, certus, nulla Deo placere divortia, niſi quae ſumma neceſſitas extorſit. παρεκτὸς λόγȣ πορνείας) Vulgata verſio: *excepta fornicationis caussa*. Non male. Infra c. XIX, 9. εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ. Vox λόγος aliis quidem pleonaſtice poſita videtur, aliis idem eſt quod *caussa*, pro qua expoſitione pugnat *Vorstius* (in Philolog. Sacra c. 14. p. 372. ſqq. edit. Fiſch.) aliis λόγος idem eſt ac *negotium, res*, hebr. דָּבָר, ut Luc. I, 37. Obſervandum eſt, Chriſtum toto hoc ſermone non leges conſtituere civiles, ſed animis ſingulorum dare praecepta, et hic nominatim declarare, quo caſu vir bonus legis communis divortia ſpectantis beneficio uti poſſit. Schola *Sameae* dixit: nemo repudiabit uxorem ſuam, niſi in ea repertum fuerit quid inhoneſti עֶרְוַת דָּבָר Deut. XXIV, 1. Schola *Hillelis* dixit: etiamſi combuſſerit decoctum eius. Quod hic dicitur *extra adulterii caussam*, tam rigide non eſt accipiendum, ut nulla alia cauſſa animum poſſit tranquillum reddere. Marcus c. X, 11. et Paulus 1 Cor. VII, 10. hoc Chriſti praeceptum commemorantes, verbis utuntur generalibus, nulla exceptione appoſita; quia tales exceptiones ex naturali aequitate venientes, tacite inſunt legibus, quantumvis generaliter pronunciatis. ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι) *occasionem ei praebet adulterandi*. Nam Hebraei verbis, actionem exprimentibus ſaepe etiam tum utuntur, quum quis actione ſua aliis occaſionem agendi dat. Sic הֵרַע Exod. V, 22. non eſt *affligere*, ſed occaſionem male faciendi dare. Vid. *M. G, E. Goez* ad h. l. Nimirum

rum fieri poterat, fiebatque ſaepe apud Iudaeos, ut mulier, ignominia divortii notata, maritum alterum non inveniret, atque ita deiecta a ſpe nuptiarum, tandem ad vagos concubitus delaberetur; nam ii quoque μοιχείας voce indicari ſolebant. Eius autem mali culpam merito Chriſtus in eum reiicit, qui levi de cauſſa uxorem a ſe inclementer amoverat. Quin etiamſi caſu forte eveniret, ut illibata maneret mulieris pudicitia, tamen quia per illum non ſtetit, quo minus res peſſime verteret, merito illi, quod fieri potuit, pro facto imputatur. *Boltenius* ad h. l. et *Eichhornius* l. c. B. IV. p. 148. propter locos parallelos Luc. XVI, 18. ubi verbis: πᾶς ὁ ἀπολύων τ. γυν. αὐτῦ additur: καὶ γαμῶν ἑτέραν, et Marc. X, 11. ubi additur: μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν, negant, verbum μοιχᾶσθαι de uxore adulterium committente, intelligendum eſſe; et putant, Ieſum oſtendere voluiſſe, quomodo quispiam in crimen adulterii incurrere poſſit; ſi nempe aliam uxorem ducat; ineſſe igitur his verbis vitium interpretis Graeci Commentariorum Matthaei. Nonne vero is etiam peccat, qui uxorem ſine iuſta cauſſa repudiat, quamvis aliam non ducat? Equidem nihil mutandum eſſe exiſtimaverim. Caeterum pro μοιχᾶσθαι codd. nonnulli et Patres graeci habent μοιχευθῆναι, quod in illius locum ſubſtitutum fuiſſe videtur, ut grammaticorum praeceptis, qui μοιχεύειν et μοιχᾶσθαι de maritis, μοιχεύεσθαι autem de uxoribus uſurpari volunt, ſatisfieret, et verbum h. l. paſſivo ſenſu accipiendum eſſe declararetur. Cf. *Griesbach*, ad h. l. Καὶ ὃς ἐὰν — μοιχᾶται) Intelligendum eſt hoc de illis, qui dimiſſas excipiebant, non tentatis prius omnibus viis ad reconciliandum prius matrimonium, levibus de cauſſis diſſolutum, aut, quod peius eſt, alienis uxoribus inhiantes per divortia ſibi nuptiis ſternebant viam.

33.

33. πάλιν ἠκέσατε — τὰς ὅρκες σε) *Porro didicistis traditum esse maioribus: ne peierato, sed Deo, quod iuratum est, persolvito.* Iam ad aliud praeceptum, cui Pharifaei falfum affuebant fenfum, progreditur Iefus. Refpicitur nempe ad Levit. XIX, 12. Deut. XXIII, 22. Fatebantur Legisperiti et Pharifaei exacte praeftandum effe quicquid Deo iuratum vel votum fuerit, *quia per nomen Dei* iuratum; fed de iuramentis, *quibus nomen Dei non erat expressum*, parum folliciti erant, nec a iuramentis vanis et temerariis valde abhorrebant. Vid. Io. LIGHTFOOT hor. Ebr. et Talm. in h. l. Exempla dantur comm. 34. feqq. Πάλιν, *porro*. Ἀποδῦναι τὰς ὅρκες eft *implere fidem iurisiurandi*, quo fenfu Hebraei voce שִׁלֵּם et LXX. ἀποδῦναι utuntur, e. g. Iob. XXII, 27.

34. Ἐγὼ δὲ — ὅλως) *Ego autem vos iubeo omnino non iurare.* Infinitivus hic pendet a verbo λέγω. ὅλως, *prorsus*, refertur ad μὴ, *non omnino* ut hebr. לֹא כֹּל, *nullus*. *Plane non iurare*, nempe in convictu quotidiano, vel etiam per creaturas, quod exempla fequentia declarant. Λέγειν, interdum eft *edicere, iubere*. μήτε ἐν τῷ ἐρανῷ) *Neque per coelum.* Conftructio ὀμνύειν ἔν τινι apud fcriptores profanos prorfus infolens eft; nam Graeci vulgares dicunt ὀμνύειν τινὰ, *iurare per aliquem*, cuius conftructionis exemplum etiam eft Iac. V, 12. Eft igitur h. l. conftructio hebraica, ut Ier. V, 7. Ief. XLV, 23. נִשְׁבַּע cum ב conftruitur. Formulae *per coelum, terram* etc. iurandi, non folum apud gentiles, fed etiam inter Iudaeos ufitatae fuerunt. Sic *Philo* de fpec. Legg. pag. 770. A. iurare quidem per Deum non permittit, fed per terram, folem, ftellas, coelum, totum denique mundum. Talia autem iuramenta nulla effe

Iu-

Iudaei exiſtimarunt. Maimonides in Schabaoth, c. 1. Si quis iurat per coelum, per ſolem etc. ſit licet animus iurantis ſub his verbis per illum iurare, qui haec creavit; hoc tamen non eſt iuramentum. *θρόνος ἐςὶ τȣ̃ θεȣ̃*) Ex Ieſ. LXVI, 1. cf. infra c. XXIII, 22. Qui per coelum iurat, ſimul iurat per eum, qui coelo tanquam ſolio inſidet. Solium autem Dei dicitur coelum, quod in eo opificio, pulcherrimis aſtris picturato divina maieſtas eximie eluceat, quemadmodum regum gloria tunc maxime conſpicua eſt, quum ſolio ſuo inſident.

35. *ὑποπόδιόν ἐςι τῶν ποδῶν ἀυτȣ̃*) Ieſaias l. c. habet הֲדֹם, quo obiter ſignificari videtur vilitas terrae coelo comparatae. Qui per terram iurabat, is iurabat per eum, qui terram creavit, et cuius eſt terra. *μήτε ἐις Ἱεροσόλυμα*) Helleniſtae promiscue pro Hebraeo ב modo *ἐν* modo *ἐις* uſurpant. *πόλις ἐςὶ τȣ̃ μεγάλȣ βασιλέως*) Dei ſummi regis. Μεγάλȣ, pro ſuperlativo, *maximi.* Sed etiam articulus *τȣ̃* indicare poteſt Superlativum, ut ה emphaticum Hebraeorum, e. g. הַגָּדוֹל *maximus* 1. Sam. XVII, 28. In Pſalmo XLVIII, plane idem ſignificantia ſunt עיר אלהינו et קרית מלך רב. Veteres Arabes Deum ſimpliciter appellarunt *Regem.* Vid. *Schulzium* ad h. l.

36. *μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σȣ ὀμόσῃς*) i. e. *per vitam, incolumitatem, sive salutem tuam*; nam et ita per Deum iuras ſalutis tuae auctorem. *ὅτι ȣ̓ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι*) Non es capitis et vitae tuae dominus. Ne efficere quidem poteras, ut a natura haberes albos vel nigros capillos. Docet igitur Ieſus v. 34. 35. 36. in omni iuramento, quamvis nomen Dei in eo non expreſſum, ſed per coelum, terram, caput etc. iuratum

eſſet,

esset, reipsa Deum, coeli, terrae, vitae nostrae aliorumque dominum invocari tanquam vindicem ac testem.

37. ἔϛω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναὶ, ȣ̓ ȣ̓.) i. e. ut Iacobus explicat, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί, τὸ ȣ̓, ȣ̓. Sensus est, omnem sermonem nostrum debere esse veracem, ut affirmemus quod verum est; negemus quod verum non est. Debent facta dictis congruere; ac si firmata iuramentis essent idem robur esto. Cf. 2 Cor. I, 20. 18. 19. Locutio sumta ex medio usu illorum temporum. Nam γνώμη erat tritissima: τῶν δικαίων ναὶ ἐϛὶ ναὶ, καὶ ȣ̓ ἐϛὶν ȣ̓. τὸ δὲ περισσὸν τȣ́των) id quod est ultra ναὶ καὶ ȣ̓. ἐκ τȣ͂ πονηρȣ͂ ἐϛιν) *illicitum est.* Vel a masc. ὁ πονηρὸς, qua voce Diabolus indicatur, vel a neutro τὸ πονηρὸν, Ioh. V, 19. Est constructio hebraica, ut Dan. II, 47. מִן קְשֹׁט ἀληθές ἐϛι. Quod si quid his accesserit ex vitio accesserit oportet. Aut enim parum bene sentit qui iurat, de eo, cui iurat, aut diffidit is, qui iusiurandum exigit. Quum *Essenos* aliosque, qui de iureiurando eadem praeceperunt, quae Christus, tamen iurasse constet, manifestum est, haec verba non ita interpretanda esse, ac si omne iusiurandum simpliciter vetuerit; adeoque distinguendum iusiurandum voluntarium et imperatum, iusiurandum in convictu quotidiano et in iudicio, denique iusiurandum ob rem levem et gravem.

38. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμȣ͂) Nimirum, *reddet*, qui iniuriam fecit. Est hoc ius vetustissimum apud omnes fere gentes; ius talionis. In XII. tabulis: si membrum rupit, talio esto. Huius vindictae exercitium iniungitur *magistratui.* Exod. XXI, 24. Levit. XXIV, 20. Deut. XIX, 21. Sed Iudaeorum doctores idem ius *privato cuique* ab alio iniuriam perpesso, liberum esse tradebant.

39.

39. μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ) *non resistere ei, qui iniuriam fecit*; is enim h. l. eſt ὁ πονηρός. Cf. Rom. XII, 17. *Ultione* reſiſtere vetat Chriſtus, non defenſione innocentiae quae fit verbis. Opponuntur nempe verba Chriſti vindictae privatae, et eodem quidem animo, quo alter iniuriam intulit, odii ſcilicet et malitiae pleno, ſumendae, quam adeo caveri vult Chriſtus, ut ſi per magiſtratum vel alia legitima et Chriſtiano digna ratione iniuriae hae, alioquin tolerabiles, evitari non poſſint, eas potius et alias maiores perferas, quam de ultione cogites. Ἀντιστῆναι *Hammondus* explicat *appendere*, *zuwaegen*, *erwiedern*. ἀλλ' ὅστις σε — τὴν ἄλλην) In Hebraismo ſaepe adverſativa comparationem in ſe includit. Noli, ſi quis te malo affecit, ei viciſſim malum rependere; quin potius ferienti maxillarum unam, alteram quoque caedendam obvertere potius deberes, quam te ulciſci. Ex proverbio petitum eſt, *maxillam obvertere caedenti*, pro eo, quod eſt *patienter aliquid ferre*. SENECA de Ira II, 34. *cum pare contendere anceps est, cum superiore furiosum. Percussit te? recede: referiendo enim occasionem saepius feriendi dabis.* Thren. III, 30. Ῥαπίζειν denotat non ſolum *virga vel baculo caedere*, ſed et *palma percutere*, apud Plutarchum, Ioſephum, aliosque. Variam huius verbi vim et poteſtatem, accurate explicavit *Fischerus* in Proluſſ. p. 63. ſqq. τὴν ἄλλην pro: τὴν ἑτέραν.

40. σοι κριθῆναι) *Tecum litigare.* Apud *Euripidem* quoque, et in *Anthol.* haec ſignificatio occurrit. Eſt etiam τοῖς LXX. κριθῆναι *in ius trahi*, רִיב, Iob. IX, 3. Χιτῶνα) *tunicam*, *vestem interiorem*, hebr. כְּתֹנֶת. Hieronymus appellat *Camisiam*. Nos: *Camisol*; Galli:

che-

chemise. λαβεῖν) λαμβάνειν h. l. reſpondet Hebr. לָקַח, et ſignificat: *auferre, eripere*, ſc. litigando. τὸ ἱμάτιον) *Pallium, veſtem exteriorem*; hebr. שִׂמְלָה, *veſtimentum totum corpus involvens.* Eſt pannus, etiamnum in Oriente uſitatus, quo pauperes inprimis noctu etiam pro tegumento utuntur. Vid. Exod. XXII, 26. Sententia eſt: *Si quis vi aut litigando cupiat tibi tunicam auferre, etiam pallium potius illi permitte, quam coram iudicio cum eo diſceptes, vel illi noceas.* Cicero, de offic. II, 18. *Eſt non modo liberale, paullum nonnunquam cedere de iure ſuo, ſed interdum etiam fructuoſum.* Chriſtus ab uno iniuriae genere, quod ad corpus aut etiam ad dignitatem pertinet, tranſit ad alterum, quo fortunae laeduntur.

41. ἀγγαρεύσει) Ἀγγαρεύειν eſt vox origine Perſica, ἄγγαρος, nuncius vel tabellarius regum Perſarum, qui in ſtatione ſua poſitus, litteras ab altero angaro acceptas alteri tradebat, ut eo celerius perferrentur. Herodot. VIII, 98. Quia vero his licebat cuiusvis equos et quemcunque hominem ad curſum rapere, inde ἀγγαρεύειν denotat *cogere, impellere, cum violentia rapere.* Deinde vero ἄγγαροι dicti etiam ſunt, *qui onera portarent publice, et cogerent alios onera publice portare*, ut Hesychius et Suidas explicant. Iudaeis haec vox non eſt infrequens. Senſus igitur eſt: *Si quis miles, aut publicanus, aut miniſter principis, praetextu auctoritatis publicae te compellaverit, ut onus ipſi portes mille paſſus*; μίλιον enim eſt *milliare*, ſpatium mille paſſuum, a voce latina mille. Aliud genus iniuriarum, quod contra libertatem committitur. ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο) Et hic ſupplenda ſententia, addito μᾶλλον. Duplum operae eius, quae ex-

exigitur, praeſtare nos ſatius eſt, quam ultionem aut per nos ipſos, aut per iudices exigere, aut alio quovis modo peccare in diligendi legem. Ceterum facile intelligitur, Chriſtum hominibus omnia iura naturalia et civilia reliquiſſe integra. Quis enim credat, eum, qui in mundum venit ut homines ſervaret, talem voluiſſe tradere doctrinam, quae improbis impunitatem concederet, bonos autem illorum contumeliis exponeret? A privata potius vindicta, et a litibus non neceſſariis dehortatur, et iniurias magiſtratuum patienter ferendas eſſe monet, ne graviora mala nobis aliisque accerſamus.

42. καὶ τὸν — ἀποστραφῇς) *Et eum, qui velit a te mutuo accipere quicquam, ne repellito.* δανείζομαι, vox media, *mutuum peto*, et deinde *mutuum accipio.* Graeci alias dicunt δανείζεσθαι παρά τινος. Hoc loco ſignificat ita *mutuari*, ut nec uſuram des, nec rem mutuo datam reddas, nam Luc. VI, 53. iubet Chriſtus ſectatores ſuos δανίζειν, μηδὲν ἀπελπίζοντας. Ἀποστρέφεσθαι prima ſua et genuina notione eſt, *se ab aliquo avertere*; quod quum facere ſoleant, qui aliquem averſantur, aut eius precibus locum concedere nolunt, inde ἀποστρέφεσθαι eſt *recusare, repudiare*, apud *Iosephum* ſaepius. Haud dubie hoc ex aequi bonique regula intelligendum eſt, quatenus et noſtrae facultates ferunt, et aliorum neceſſitas poſtulat.

43. Ἠκούσατε — ἐχθρόν σου) *Traditum ita esse scitis: diligas amicum tuum, sed hostem tuum odio habeas.* Πλησίον ſignificat *prope*, et ὁ πλησίον *talem qui prope est; vicinum, socium, domesticum, propinquum genere*; non autem talem modo, ſed et *quemvis alium.* Scriptores ſacri autem, quum dicunt ὁ πλησίον σου, ὁ πλησίον αὐτοῦ, pronomine addito, ſequuntur morem Hebraeorum, qui, quum *quemvis alium* deſignant, voce

ce רע utuntur, eique Pronomen quoddam affixum adiiciunt, ut 1 Reg. XX, 35. 1 Sam. XV, 28. Iam Levit. XIX, 18. praecipitur, ut ames רעך, i. e. *quemvis hominem*. Sed doctores Iudaici illud רע five τὸν πλησίον de *amico* tantum interpretati ſunt; ex quo conſentaneum eſſe videbatur, odio contra habendos inimicos; ideoque addiderunt: καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σε. Ieſus igitur, ut illum errorem tollat, docet eo praecepto iuberi, ut amentur omnes, etiam inimici cuiusque, ut intelligatur illic רע non *amicum* ſed *alterum* ſignificare, *quicunque sit*. Nec illud omittendum videtur, a Iudaeis non eos tantum, a quibus laeſi eſſent ullo modo, ſed omnes etiam idololatras in hoſtium numero eſſe habitos. Unde ab alienigenis adeo liberalitatem ſuam arcebant, ut ne communia quidem humanitatis officia illis praeſtarent, quale eſt viam monſtrare comiter. *Iuvenal.* XIV, 103.

44. ἀγαπᾶτε τὲς ἐχθρὲς) Servate animum benevolum etiam erga eos, qui animum hoſtilem, inimicitias vobiscum gerendo prodiderunt; nam hoc ſenſu verbum ἀγαπᾶν eſſe accipiendum, ſequentia docent. εὐλογεῖτε τὲς καταρωμένες ὑμᾶς) Ominibus fauſtis ac felicibus proſequimini eos, qui diras in vos devotiones deprecantur. Εὐλογεῖν, *bene precari*. Per gradus ſcandit oratio ab affectu ad verba. καλῶς ποιεῖτε τὲς μισᾶντας ὑμᾶς) lege τοῖς μισᾶσιν. Sic enim plurimi Codd. habent; nec ulla fuit cauſſa, cur *Erasmus* et *Stephanus* iſtam codicum lectionem non ſequerentur. οἱ μισᾶντες autem ſunt *malis afficientes*, ut Sir. XIX, 9. Καλῶς ποιεῖν, *beneficentia prosequi*. A verbis ad res ſcandit oratio. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς) *Supplicate pro iis, qui vos criminantur atque insectantur*.

Ve-

Vetus Gloffarium ἐπηρεάζειν vertit *calumniari*. Apud Philonem ἐπήρεια est *malevolentia*, *iniquitas*, et ἐπηρεάζειν, *clam et occulte nocere*. Pro forenfi verbo habendum cenfet *Elsnerus*, ut idem fit quod *deferre aliquem ad iudicem*, *obtrectare in iudicio*, *criminari*, *calumniari*. De fignificatione verbi διώκειν vid. fupra v. 10. Ne illis quidem, qui vos omnibus modis infeftant atque exagitant malum pro malo reddite, aut Deum ultorem adverfus eos invocate, fed orate ut Deus illis mentem meliorem et tempus ad poenitentiam largiatur. Caeterum GRIESBACHIUS verba: εὐλογεῖτε τὲς καταρωμένες ὑμᾶς, item: καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισεσι ὑμᾶς e Lucae VI, 27. 28. temere huc traducta cenfet. Vid. Commentar. crit. ad h. l.

45. Ὅπως γένησθε — ἐν ἐρανοῖς) *Ita quidem (veri) eritis filii patris vestri coelestis*, illique fimillimi. Pro υἱοὶ habent ὅμοιοι nonnulli codices, etiam Mosquenfes ap. *Matthaeium*, et Patres, fortaffis ex gloffa, Cf. v. 48. ὅπως γένησθε, *ut esse agnoscamini*, *declaremini*. Sic Hebraei ufurpant fua verba, e. g. Zach. XIV, 9. ἔςαι κύριος εἷς, *Iehova ut unicus agnoscetur*. Ut ita veftra benignitate declaretur et planum fiat, vos effe fobolem quandam divinam, dum eius benevolentiam in omnes homines imitamini. ὅτι τὸν ἥλιον αὐτε ἀνατέλλει ἐπὶ τὲς πονηρὲς) ἀνατέλλω h. l. habet fignificationem Hebraeorum, *Hiphil*, *oriri facio*, cf. Gen. III, 18. II, 9. Verf. LXX. Seneca: *Sceleratis sol exoritur*. Plinius Panegyr. *Sol et dies non oritur uni et alteri*, *sed omnibus in commune*. βρέχει) Hoc verbum non ufurpatur imperfonaliter, fed fubintelligendum eft Θεός. Species pro genere. Nam in loco parallelo Luc. VI, 35. dicitur Χρηςός ἐςι, benignus eft. Laudat Chriftus benignitatem Dei, qui omnibus eadem beneficia exhibet. Δίκαιοι καὶ ἄδικοι, probi et improbi.

probi, iidem, qui modo dicebantur πονηροὶ καὶ ἀγαθοί. Vid. ſupra c. I, 19.

46. Ἐὰν γὰρ — ποιοῦσι;) *Si enim eos tantum diligitis, qui et vos diligunt, quale praemium accipietis? Nonne et improbissimi idem faciunt?* Ἐὰν ἀγαπήσητε. Supple: μόνον, quod additur v. 47. τίνα μισθὸν, *qualem*, ſ. *quantam mercedem?* Luc. VI, 34. ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; Ἔχετε, *accipitis*, ut c. XIX, 16. Οἱ τελῶναι, *portitores*, *vectigalium exactores*, quorum hominum miniſterio in exigendis vectigalibus utebantur *Publicani*, equites romani. Plerique vero apud Iudaeos portitores gentiles erant, homines improbi; qua de cauſſa plane eodem loco habebantur, quo ἐθνικοί, a Deo alieni, neque ſacris tantum, ſed et communi convictu indigni. Nonnulli codices comm. ſeqq. pro τελῶναι habent ἐθνικοί. Videtur Ethnicus in portitoris locum ſubſtitutus, quia uterque abiectiſſimi peccatoris numero haberi ſolebat.

47. Καὶ ἐὰν — οἱ ἐθνικοὶ οὕτω ποιοῦσι;) *Et si comes et affabiles vos praebueritis tantum erga populares vestros, quid eximii praestatis? Nonne profani similiter faciunt?* Ἀσπάζεσθαι, *salutare aliquem* in adeundo vel abeundo, *bene precari*, *valedicere* etc. Alexandrini hoc verbo utuntur pro שָׁאַל לְשָׁלוֹם 2 Reg. IV, 29. Hoc loco per ſynecdochen ſpeciei pro genere ſignificantur quaevis urbanitatis, comitatis et amicitiae officia. Omnino hic conferendus eſt M. G. E. Goez in der *Erklärung des Matthaeus* ad h. l. Pro ἀδελφοὺς habent φίλους, codd. permulti, verſiones etiam et Patres nonnulli. Sed recte, ut opinor Griesbachius (Commentar. crit. ad h. l.) „Φίλους, inquit, interpretamentum eſt, quo indicere aliquis voluit, ἀδελφοὺς deſignare non fratres ſenſu

proprio, ſed ex Hebraeorum loquendi uſu amicos. Verum falſa eſt haec interpretatio. De amicis antecedente commate diſſeruerat Chriſtus; hoc vero verſu ἀδελφοὶ ſunt Iudaei, qui quoscunque ſuae gentis homines ſuaeve religioni addictos fratrum loco habere, popularesque ſuos ſolos πλησίον ἑαυτῶν (Luc. X, 29. 36.) exiſtimare ſolebant. Hinc ἀδελφοῖς mox ſcite opponuntur ἐθνικοὶ, quos indignos putabat Iudaeus, quibus ſalutem diceret.„ Praeterea etiam lectionem ἀδελφȣ̀ς tuentur non ſolum codices egregii, ſed pleraeque etiam e verſionibus antiquioribus. Τί περισσὸν ποιεῖτε; *quid eximii praestatis?* hebr. יוֹתֵר. Ἐθνικοὶ praeferendum eſt τῷ: τελῶναι utpote contextui convenientius, et ſat multis ac vetuſtis auctoritatibus ſuffultum. Τελῶναι huc traductum fuit e comm. antecedente.

48. Ἔσεσθε — τέλειός ἐστι) *Estote igitur perfecti, sicut pater vester celsissimus perfectus est,* vel: *Estote integro et sincero animo* (in amore) *erga alios, sicut pater vester celsissimus erga vos integerrimus est.* Aditum ad haec intelligenda fecit Ieſus his quae ante dixerat. Vult nempe nos imitari Deum, qui non modo, ut ſolebant Iudaei, amat bonos et amicos, ſed omnino omnis generis homines, impios etiam et ingratos. Τέλειος, תָּמִים, *integer.* Deut. XVIII, 13. Sic Noachus auctore Philone de Abrahamo p. 354. C. τέλειος appellatur in ſacris litteris, ut indicetur ὡς ȣ̓ μίαν ἀρετὴν, ἀλλὰ πάσας ἐκτήσατο. Sic etiam Iac. I, 4. τέλειοι ſunt Chriſtiani, quibus nihil deſit, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. Qui nonniſi amicos amat, ille non perfecte, ſed ex parte tantum bonus eſt, cum deberet diligere omnes. Quod ſi faciat, nihil ipſi deeſt. Imitari debemus *Patrem nostrum in coelis,* i. e. auctorem omnium rerum optimum, celſiſſimum. Cicero

pro

pro Marcello, 3. *Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem: haec qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico.*

CAP. VI.

1. Προσέχετε — θεαθῆναι αὐτοῖς) *Cavete ne liberalitatem erga pauperes exerceatis per ostentationem.* Προσέχετε, ſc. τὸν νοῦν vel τὴν διάνοιαν. Pro ἐλεημοσύνην habent δικαιοσύνην cod. Cantabr. Vaticanus, codd. ap. Scholiaſten in cod. Coisl. 24. Vulg. Itala, aliaeque verſiones, et Patres latini. Hanc igitur lectionem GRIESBACHIUS (commentar. crit. ad h. l.) plane pro genuina habet, multisque argumentis defendit. Δικαιοσύνη eſt hebraicum צְדָקָה, quod ſaepe pro benignitate, liberalitate et ſtipe, ſeu eleemoſyna uſurpatur, e. g. Dan. IV, 24. Prov. X, 2. Pſ. CXI, 9. coll. Syr. XL, 17. Interdum utrumque vocabulum coniungitur, ut Prov. XXI, 21. ὁδὸς δικαιοσύνης καὶ ἐλεημοσύνης: דֶּרֶךְ צְדָקָה וָחֶסֶד et Tob. XII, 9. Ἐλεημοσύνη, (ab ἐλεήμων) proprie eſt *misericordia*, et ποιεῖν ἐλεημοσύνην eſt *benigne facere* Gen. XLVII, 29. Sed apud ſcriptores eccleſiaſticos per metonymiam plerumque *liberalitatem erga pauperes* denotat, i. e. *mendicis stipem dare.* Tob. XII, 9. 10. Non tamen repugno, ſi quis cum *Gottfr. Oleario* et *Fischero* (in Proluſſ. p. 517. ſ.) τὴν δικαιοσύνην malit interpretari de *virtute*, ut ſenſus ſit: *Videte, ne virtutis sanctitatisque vestrae documenta detis, spectantibus aliis, ut admiratione ab iis affi-*

 ciami-

ciamini, et formulâ ποιεῖν δικαιοσύνην, quae ex hebraea עָשׂוֹת צְדָקָה (Gen. XVIII, 19.) expressa est, 1 Io. III, 7. f. formulae ποιεῖν ἁμαρτίαν opponitur, valeat *virtutem colere.* Nam verba τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν, quae Matthaeus rationis hebraicae admonitu cum imperativo προσέχετε coniunxit, proprie cum verbis μὴ ποιεῖν cohaerent. Articulus τὴν, et pronomen ὑμῶν adduntur, quia certa quaedam genera virtutis significantur, in quibus colendis et exercendis Christiani fugere omnem ostentationis speciem deberent. Nec obstat, quod v. 2. ff. de *liberalitate* est sermo. Iesus enim virtutes a disciplinae suae alumnis exercendas primum nominavit universe, earumque declarandarum rationem et modum exposuit: deinde hoc ipsum praeceptum singulatim ad liberalitatem, quae indigentibus benigne facit pecunia (v. 2—4.) et ad preces (v. 5. 6.) et ad ieiunia (v. 16—18.) transtulit. Cuius quidem rei index vel coniunctio οὖν (v. 2.) esse videtur, qua praeceptum praecipuum primum cum praecepto communi copulatum cernitur. Utram eligas interpretationem, praeferenda est lectio δικαιοσύνη. Πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς, per ostentationem. A θεάομαι venit Theatrum, in quo edebantur Ludi Scenici. Hinc versari in theatro, in loco quam maxime conspicuo et ante omnium oculos.

2. Ὅταν οὖν ποιῇς — ἔμπροσθέν σε;) *Quum igitur stipem dare vis pauperibus, ne tuba cani cures ante te:* quod nonnulli universe accipiunt: *Noli id facere cum magno strepitu*, ut sit proverbialis locutio, qua, quod nimio publicandi studio fit, solet exprimi, et significet *populum testem quaerere, immoderate et iactanter liberalitatem suam praedicare*, operam dare, ut, si fieri possit, ad omnium aures perveniat. Nostri Germani eodem sensu dicunt: *etwas ausposaunen.* Alii verba

Sal-

Salvatoris proprie intelligunt de fono tubarum, quo datur eleemofynam fignum dari curabant, non modo ut pauperes concurrerent ad ftipem accipiendam, fed etiam ut fpectandi gratia conflueret populus, qui liberalitatem cum admiratione adfpiceret, eamque ubique celebraret. Μὴ σαλπίσῃς, *ne tuba cani cures*. Pro actione enim, quam fieri curamus, vel permittimus, faepe ipfum adhiberi verbum, actionem quafi a nobis praeftitam denotans, notiffimum eft. Quum autem Iefus addit, Pharifaeos hoc feciffe ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, Synagogarum nomine non videntur intelligendae effe Scholae Iudaeorum, fed circuli in vicis a confluentibus civibus agi foliti. Nam additur ἐν ταῖς ῥύμαις, et συνάγεσθαι nil aliud fignificat quam *congregari*, in coetus coire, ipfaeque Iudaeorum fcholae, eo quod coetus in illis cogerentur, fynagogarum nomen fuere adeptae. Rara quidem vel nulla in Rabbinorum et Talmudiftarum monumentis reperiuntur veftigia, quod olim Iudaei, maxime Pharifaei, eleemofynas erogaturi, buccinis ufi fuerint, eas aliis manifeftaturi, ut gloriam liberalitatis captarent. Sed propter hoc filentium res non illico in dubium vocari debere videtur; quia nec in Rabbinorum fcriptis legitur uspiam, orantes in angulis platearum ftetiffe, ieiunantesque deturpaffe facies fuas, ut hominibus ieiunare viderentur. Ceterum ingeniofa eft *Schulzii*, Gieffenfis Theologi coniectura, fufpicantis verba μὴ σαλπίσῃς referenda effe ad ipfos mendicos tuba canentes, et vertenda effe: *ne mendicos, stipem abs te petentes, tuba canere sinas*. Solent enim hodie adhuc in Oriente mendici, ftipem petentes, tuba canere, teftibus itinerariorum fcriptoribus. Igitur noftro more Chriftus dixiffet: *Lafs kein Vater Unser beten, oder wohl gar ein Lied erst vor deiner Thür durch*

den

den Bettler absingen, um die Strasse und das Publicum erst auf deinen Heller Allmosen aufmerksam zu machen. Morem hunc Orientis esse, ostendit Ikenius in diss. *de Salpismo stipem colligente,* quae inter dissert. philol. theolog. est *trigesima prima.* ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. Hesychius: ὑποκριτής, ὁ ἐν τῇ σκηνῇ ὑποκρινόμενος, qui in scena aliam personam induit. A specie eorum, qui in spectaculis tecta facie incedunt, nomen translatum est ad eos, qui pii et religiosi haberi volunt, cum non sint, ut alios decipiant circumveniantque. Tales erant Pharisaei. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν) *Iam tenent mercedem suam.* Nihil ultra a Deo praemii loco accipient. Ἀπέχω, *accipio*, vel potius, iam accepi et teneo, quae mihi debentur, apud Prof. saepe. Et ἀποχῆς scriptum vocarunt id, quo fateretur aliquis se habere, i. e. sibi esse persolutum, quod deberetur. Sensus igitur est: *habent iam praemium benignitatis suae,* hominum nempe laudes, neque adeo ullum eius praemium a Deo exspectare possunt. Ratio est in promptu. Nam qui benigne facit tantum ut spectetur, is nullis testibus praesentibus nihil dabit; non faciet benigne quia Deus iussit, sed vanae laudis studio; non dabit beneficia ex amore erga alios, sed sui ipsius amore. Quum autem nonnisi praesentibus testibus stipem dat egenis, illis potius paupertatem exprobrare, et contumeliam facere, quam beneficium dare videtur. Ergo nihil mercedis a Deo accipiet. *Cicero* Tuscul. II. 26. *Mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt — nullum theatrum virtuti conscientia maius est.*

3. μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου) Proprie actio dextrae tribuitur, cuius longe frequentior solet esse usus quam sinistrae. Est autem et hoc e proverbio sum-

ſumtum, et ſenſus eſt: *bene fac, quam potes occultiſſime.* Adeo non deſideres hominem ſpectatorem, ut ſi fieri poſſit, nec ipſe ſcias te facere quod recte facis. Hebraei ſaepe membris tribuunt, quod proprie ab hominibus fit, ut Prov. VI, 17. *manus* (i. e. homines) *effundentes sanguinem innocentem.*

4. ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ) *Ut occulta maneat liberalitas tua.* ᾖ id eſt γένηται, et ἐν τῷ κρυπτῷ pro κρύφα. καὶ ὁ πατὴρ — φανερῷ) *Pater tuus coelestis, qui etiam ea, quae in occulto fiunt novit, publice* (illo die) *tibi reddet praemium.* ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, pro: ὁ βλέπων τὸ ἐν τῷ κρυπτῷ, quod eſt τὸ κρύφα γενόμενον. Tibi ſatis eſto quod teſtem habes patrem, cuius oculos nihil omnino fugit. Is tibi reponet praemium, etiamſi ab homine nihil redeat gratiae. Ἐν τῷ φανερῷ, in vulgaribus editionibus v. 4. 6. et 18. ter recurrens, *Griesbachio* iudice, ſemel a Matthaeo ſcriptum, bis a librariis intruſum fuit, ut exactius tres illi loci inter ſe concordarent, et ut ter repetitum ἐν τῷ κρυπτῷ ter haberet, quod ipſi opponeretur. Quonam verſu retinendum vel delendum ſit, dubitat; mavult tamen omittere hoc comm. 4. et retinere v. 6. Rationes legat ap. ipſum, qui vult.

5. καὶ ὅταν — οἱ ὑποκριταὶ) *Quandocunque item preces facis, ne imiteris simulatorum mores.* Οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ — *ne eos imiteris.* cf. v. 8. μὴ ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. ὅτι φιλοῦσιν — τοῖς ἀνθρώποις) *nam libenter orant in circulis et compitis, ut ab hominibus conspiciantur.* φιλοῦσιν, *solent*, amant. Heſych. φιλεῖ, εἴωθεν. Per Synagogas hic ut v. 2. circuli a confluentibus in vicis agi ſoliti intelligendi eſſe videntur. Nam in ſcholis Iudaeorum precibus publicis vacare, Chriſto vix diſplicere

re potuit. Accedit quod hic συναγωγαὶ cum γωνίαις τῶν πλατειῶν, triviis et quadriviis coniunguntur, et additur ἑςῶτες, quae vox eos notat, qui ad orantium figuram se componebant; ita ut ab omnibus, eos orare, animadverti possit. Γωνία alias significat angulum internum, i. e. compitum aut trivium, ubi stans a plurimis spectari poterat. Nam in platearum angulis, ubi plateae iunguntur, frequentia hominum maior esse solet. Caeterum hic magna est lectionis varietas, de qua consulendus est *Griesbachius*. ἀπέχεσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Vid. modo ad v. 2. notata.

6. ταμεῖον) penetrale, locus aedium abditior et secretior. Quae de penetrali et obserando ostio dicuntur, sunt desumta ex communi usu ad ea denotanda, quae sine strepitu fiunt. Ies. XXVI, 20. τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ) sc. ὄντι. In occulto et *est* et *videt* Deus. Est locus huic loco non absimilis in *Epicteto Arriani* I, 14. ὅταν κλείσητε τὰς θύρας, καὶ σκότος ἔνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐςὲ. ὐδὲ ἐςὲ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἔνδον ἐςί. Est tamen istud τῷ cum ὁ βλέπων coniunctum, suspectum. Nam auctoris consilium postulare videtur προσεύχεσθαι ἐν τῷ κρυπτῷ, quod commati etiam 4. plane consentaneum est; contra vero (ὁ πατὴρ) ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ otiosum fere est, quum proxime sequatur (ὁ πατήρ) ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ.

7. μὴ βαττολογήσητε) *Nolite eadem verba saepe repetere.* Βαττολογεῖν est centies idem dicere. Derivare solent a quodam Batto, sive rege Lybico balbutiente, sive pastore verboso. Vid. *Wetsten.* ad h. l. Verior mihi esse videtur *Sal. Deylingii* sententia (in observatt. sacris P. III. p. 267. sqq.) statuentis, ad alium Battum respici, nempe Poëtam quendam ignobilem ac ineptum, qui, *Suida* auctore, μακρὲς καὶ πολυςίχες ὕμνες, ταυτολογίας ἔχοντας, fecit.

fecit. Senfus eft: *ne multa verba faciatis in precibus.* Ἐθνικοὶ, *homines qui verum Deum nec agnoscunt, nec colunt,* alias ἔθνη. Vox ἔθνος in vulgari Graecismo fignificat *quemcunque populum,* f. *gentem,* in N. T. autem faepe fignificat non quamvis *gentem,* fed *eam, quae verum Deum non agnoscit, nec recte eum colit.* Novam iftam fignificationem vox graeca recepit ad exemplum hebraeae גּוֹי, quae quandoque fignificat *gentem quamcunque,* alias vero *gentem, quae verum Dei cultum non habet.* Nehem. V, 8. 9. Ceterum his verbis Chrifti non vetamur aliquamdiu continuare orationem; fed prohibemur Deo verba annumerare, quafi ille preces ex prolixitate potius, quam ex intimo animi affectu metiretur. Exempla Battologiae Ethnicorum fupplicantium civilis vide ap. *Lightfootum* aliosque ad h. l. ἐν τῇ πολυλογίᾳ) ἐν, hebr. ב pro: πολυλογίας ἕνεκα, πολύλογοι autem folent iidem effe βαττόλογοι, quia ut multa dicant, neceffe habent faepe iam dicta repetant.

8. μὴ οὖν — αὐτῆσαι αὐτὸν) *Ne igitur imitemini eos* etc. Ὁμοιωθῆναι τινὶ, *imitari aliquem.* Non tantum Hebraei, fed et Helleniftae faepe ufurpant paffivum pro Hithpahel. Vult Iefus, nos non effe fimiles illis, qui fibi perfuadent, multis verbis argumentisque opus effe ad informandum exorandumque Deum, addita ratione, quod Deum omniscium nihil plane lateat. Qui enim in orationibus verbofi funt, et eadem repetunt, ii ita agunt, ac fi dubitarent, vel de fcientia Dei, quafi opus fit idem centies dicere, ut intelligat, aut ne obliviscatur, vel de ipfius fapientia, vel de ipfius bonitate.

9. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς) *In hunc sensum.* Non enim praecipit Chriftus verba recitari femper, quoties precamur, quod nec legimus Apoftolos feciffe (quanquam

quam id quoque fieri cum fructu poteſt,) ſed materiam pre- cum hinc promere. Notandum eſt autem, totam paene hanc orationem ex formulis Hebraeorum concinnatam eſſe, tam apte, ut omnia contineat, quae a Deo peti poſſunt, cum agnitione maieſtatis divinae, et ſubiectionis noſtrae. Doctoribus *Iudaeorum* uſitatiſſimum fuit oratiuncularum formulas ſibi ipſis ſtruere, diſcipulisque ſuis tradere, quod de *Ioanne* etiam aſſerit Lucas, cap. XI, 1. qui v. 2. ſeqq. aliam etiam, breviorem formulam exhibet, quam Ieſus alio tempore, rogatus a diſcipulis dedit. Vid. Noesselt exercitatt. ſacras p. 8. et *D.* Ioh. Wilh. Rau. *Untersuchungen die wahre Ansicht der Bergpredigt betreffend.* Erlang. 1805. 8. pag. 92. ſqq. Pfannkuchius cum nonnullis aliis ſtatuit, ad hunc usque diem ne unum quidem huius formulae interpretem recte percepiſſe mentem Chriſti, et novam interpretationem dedit, inſertam Eichhornii *Bibliothecae universali literaturae bibl.* Vol. X. p. 840. ſqq. *über die Gebetsformel der Messiasschüler.* Arbitratur, hanc formulam *Symbolum* potius eſſe confeſſionis, quam precum, unum veluti principium per univerſam hanc formulam regnare; exprimi nempe ſpem, fore, ut proxime inſtet tempus, quo Deus effecturus ſit finem omnium bonorum, emendationem animorum omnium hominum, et inde orituram felicitatem; hanc exoptatiſſimam humani generis conditionem appellari poſſe theocratiam, βασιλέιαν τȣ̃ Θεȣ̃, ζωὴν αἰώνιον; quatuor primis ſententiis iſtam unam cogitationem exprimi, ſextam cum ſeptima coniunctam, de removendis huius rei impedimentis loqui, atque ſic unam quaſi ideam per omnem hanc formulam reperiri. — Sed vanitatem huius inventi docte et copioſe demonſtravit Io. Aug. Noesselt in obſervatt. ad orationem dominicam, inſertis eiusd. Exercitationibus

Sa-

Sacris. Sed iam ad explicationem huius formulae accedimus. Πάτερ ἡμῶν ἐν τοῖς ἐρανοῖς) i. e. *Benignissime, celeissime, potentissime, sanctissime omnium rerum auctor, conservator et rector.* Nam *Pater* vocatur Deus ob fummam bonitatem, qua omnia creavit, qua omnia confervat et gubernat. ὁ ἐν τοῖς ἐρανοῖς idem eft ac ὕψισος, et utrumque eft fynonymum, cap. V, 45. coll. Luc. VI, 35. — omnium celfiffimus ac potentiffimus. Pf. CXV, 3. ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σε) *Tu es venerandus et colendus. Utinam totos nos ad laudes tuas componere, et omnibus rebus nostris te unice celebrare valeamus!* Haec verba, ut et quae commate fequenti habentur, non tam petentium funt, quam adorantium, et Dei maieftatem agnoscentium colentiumque. In Epilogo pro ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σε habemus σε ἐσίν ἡ δόξα. Utrumque ergo eft δοξολογία. Nempe ἁγιάζειν, קדש *laudare* fignificat et *celebrare.* 1 Petr. III, 15. Ief. VIII, 13. quod fit recta divinae voluntatis cognitione et obfequio. Io. XV, 8. Imperativus autem h. l. ut faepe optativam habet fignificationem. *Nomen* Dei denotat *Deum ipsum*, et quae de Deo dici poffunt. Similis huic formula eft in oratione Iudaeorum *Kaddisch* dicta.

10. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σε) Regnum *Dei* idem eft, quod alias vocatur *Messiae* regnum. Cf. fupra c. III, 2. Ante adventum Meffiae fenfus huius petitionis erat: *Praesto adsit Messias.* In oratione *Kaddisch* precantur Iudaei: *Regnare faciat (Deus) regnum suum. Efflorescat redemtio eius, et praesto adsit Messias, et populum suum liberet.* Senfu haud valde diffimili difcipuli Iefu tum temporis hanc petitionem accepiffe videntur. Nos autem precamur, ut quamplurimis hominibus contingat

do-

doctrina Chrifti illuftrari, eiusque legibus emendari. In Epilogo: σῦ ἐςιν ἡ βασιλεία. γενηθήτω τὸ θέλημά — τῆς γῆς) Duplex eft fignificatio vocabuli θέλημα τῦ θεῦ. Nam fignificat vel id, quod Deus a nobis fieri vult, ut Matth. VII, 21. Io. IV, 34. vel decretum Dei in gubernando univerfo, ut Matth. XXVI, 42. εὐδοκία, cap. XI, 26. 1 Cor. I, 1. Ephef. I, 1. Si priori fignificatione fumitur, fenfus eft: *Obsequium tibi praestetur ab hominibus in his terris*, ὡς ἐν ὀρανῷ. *ab angelis*, ut declaretur modus, quo quis ius civitatis in regno Meffiae confequatur. Haec eft vulgaris expofitio. Si vero τὸ θέλημα τῦ θεῦ in altera fignificatione fumitur, fenfus eft: *Fac tu, Deus, in omni universo, quod tibi placet.* Nos acquiescemus in tua voluntate; nolumus reprehendere tuam providentiam. In verbis ὡς ἐν ὀρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς particula ὡς redundat, et tota phrafis univerfalitatem indicat. *Coelum* et *terra* eft *universum.* Non eft in his verbis petitio, fed declaratio animi noftri et fenfus erga Deum. Haec autem in precando debet effe animi noftri conformatio, ut permittamus omnia regimini et providentiae Dei. In tractatu Sanhedrin: *Exercitus angelorum dixit: Domine totius mundi, tuus est totus mundus. Effice in mundo tuo quod vis.* Haec interpretatio, menti Chrifti, qui omnes res fuas Dei providentiae permifit, prorfus confentanea, mihi videtur effe verior.

11. τὸν ἄρτον — σήμερον) *Da nobis quovis die victum posterum,* five *crastinum*, i. e. res ad vivendum cras f. poftridie neceffarias. Nomine ἄρτος, ut hebraico לחם non folum *panis* et *potus*, fed omnino *victus*, *cultusque corporis*, omnia, quaecunque ad vivendum neceffaria funt, τὰ ἐπιτήδεια τῦ σώματος, (Iac. II, 16.) fignificantur. Vid. 2 Sam. III, 29. Prov. XII, 9. Pf. CXXXII, 15.

15. Vox ἐπιούσιος apud Profanos non occurrit, si credimus Origeni ab Evangelistis excogitata. *Athanasius* et ex eo *Damascenus*: τὸν μέλλοντα explicant. Non patiuntur grammaticae leges ἐπιούσιος aliunde deduci, quam a verbo ἔπειμι et participio ἐπιοῦσα, quod *subsequens*, *succedens* significat, e. g. τῆς ἐπιούσης ἡμέρας, τῆς ἐπιούσης νυκτός. Inde formatur ἐπιούσιος, sicut περιούσιος a περιοῦσα. Opponitur τῷ παρόντι, ei quod iam habemus in manibus. Significat itaque ἄρτος ἐπιούσιος *victum et cultum crastini diei*, postero die necessarium, τὰ ἐπιτήδεια τῆς ἐπιούσης, non omnino *temporis futuri*. Christus enim potissimum discipulorum rationem habuit, qui gravitatem atque molestiam laborum perferendorum non deberent augere curis ad victum diei crastini spectantibus; infr. v. 34. *Gregorius Nyss.* bene explicat: ἄρτον τῆς σημερινῆς χρείας, et τὸ ἐφήμερον. Σήμερον pleniore Hebraismo diceretur σήμερον σήμερον, i. e. *Luca* interprete τὸ καθ' ἡμέραν, *quotidie*. Contorta est *Pfannkuchii* expositio existimantis intelligendum esse ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἀληθινὸν, Io. VI, 32. et nihil aliud esse in his verbis, quam perpetuam beatitatis in regno Messiae usuram, quia nihil sit apud Iudaeos, et in ipsis libris sacris frequentius imagine coenae, conviviique cum optimo quoque maiorum, ad adumbrandam civium regni coelestis felicitatem. Hanc auctoris opinionem satis refutavit Noesselt, l. c. Nihil igitur addimus.

12. Καὶ ἄφες — ὀφειλέταις ἡμῶν) *Remitte nobis peccata nostra, sicut et nos ignoscimus iis, qui in nos deliquerunt.* Ὀφείλημα, *debitum* significat, deinde vero etiam *delictum, peccatum.* Ὀφειλέτης idem *debitorem* vulgo significat, qui obligatus est ad pecuniam, aut ad aliud quid reddendum; estque haec vox orta a rad. חוב

de-

debere, debitorem esse; deinde eadem vox significat etiam *peccatorem*, qui ὀφείλει δίκην, ut Graeci loquuntur, vel ut Latini, qui *poenas debet*, ob peccatum scilicet, quod perpetravit. Dan. I, 10. *Lucas* habet ἁμαρτίας. Ἀφιέναι autem ἁμαρτίας opponitur τῷ κρατεῖν, et utrumque dictum de Deo ἀνθρωποπαθῶς, quia homines ea, quae bona fide condonant, quasi ex animo proiiciunt; quae condonare nolunt, asservant. Ὀφειλέται, sive οἱ ὀφείλοντες sunt qui in nos deliquerunt. *Sicuti et nos filii tui, tuo exemplo, simili indulgentia alios homines prosequimur, i. e. laesi vindictam nec facto nec voto expetimus.*

13. μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν) *Noli permittere, ut rebus adversis vel illecebris peccatorum succumbamus.* πειρασμὸς respondet Hebr. מַסָּה *tentatio*, et saepe denotat omnis generis calamitates, quia iis explorantur homines, quales sint; haud raro autem in malam partem accipitur, ut is πειράζεσθαι dicatur, qui ad peccatum incitatur. Iac. I, 13. Frequens Hebraeis est: לֹא תְבִיאֵנוּ לִידֵי נִסָּיוֹן. Occurrit etiam phrasis: εἰσέρχεσθαι εἰς πειρασμὸν, (בֹּא בְמַסָּה) *ita involvi illecebris aut periculis, ut non extriceris,* infra c. XXVI, 41. ac proinde εἰσφέρειν εἰς πειρασμὸν est *inferre*, vel *pati aliquem inferri eiusmodi periculo.* ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ) τὸ πονηρὸν, omnia mala et res adversae. Alii putant τοῦ πονηροῦ non esse genitivum neutrius, sed masculini generis, et τὸν πονηρὸν esse Satanam, principem et auctorem τοῦ πειρασμοῦ; enunciationem autem ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ ad enunciationem μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν referri. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία — ἀμήν) Viri docti et in critica sacra versatissimi hanc Doxologiam ut

ſpuriam repudiarunt. Reperitur quidem in omnibus Codicibus Graecis, paucis exceptis, ſed *Origenes*, *Nyssenus*, *Cyrillus*, *Maximus*, qui totam orationem dominicam ex profeſſo explicant, huius appendicis nullam faciunt mentionem. Omittunt patres latini omnes. Eſt doxologia, quam in vetere eccleſia Sacerdos ſolus orationi dominicae a populo recitatae addere ſolebat. *Ambrosius* de Sacramentis VI, 5. poſt verba: *libera nos a malo*; „Quae ſequuntur, audi quid dicat Sacerdos: Per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, in quo tibi eſt, cum quo tibi eſt honor, laus, gloria, magnificentia, poteſtas, cum Spiritu S. a ſeculis et nunc et ſemper, et in omnia Secula Seculorum. Amen." Et ſane ſi haec δοξολογία non pars eſt, ſed appendix vel antiphona orationis dominicae, cui in Eccleſia graeca a ſacerdote ſolo et ſemper addi ſolebat, omnia plana ſunt; et facile intelligimus, cur librarii illam Matthaeo adiecerint: ſin autem ab ipſo Domino ſuit praeſcripta, qui factum, ut illo verba praeeunte, nec Lucas Evangeliſta, nec patres Graeci, nec tota eccleſia latina ſequerentur? Porro δοξολογία loco minus commodo hic inſeritur. Cf. v. 12. et 14. Sed et *Amen* apparet non a Chriſto additum, ſed ex more veteris eccleſiae publicam precum recitationem ea voce approbantis Deut. XXVII, 15. 1 Cor. XIV, 16. Plura vide ap. *Griesbach.* l. c. Omnis haec doxologia ſenſu non differt a v. 9. 10. *Tu omnium summus es dominus; tu omnia potes; tibi debetur laus et summus honor in aeternum.*

14. παράπτωμα) *Lapsus*, offenſa, erratum; metaph. *delictum*, *peccatum*. Pertinet hoc ad illuſtrandum comma 12. Docet Chriſtus hoc et ſequenti verſu, peccatorum indulgentiam non patere nobis, niſi ſub conditione

ne novae obedientiae, cuius pars magna fit lenitas in condonandis iniuriis.

15. ἐὰν δὲ μὴ ἀφ.) Elegans eſt ἀντίθεσις ad excitandam attentionem. Nam eadem ſententia interdum varie exprimitur per periphraſin quandam, quae redundare videtur, partim affirmando, partim negando ut altius menti inhaereat. Ieſ. III, 9. Deut. IX, 7. Cf. Matth. XVIII, 35. cum v. 21. ſqq.

16. ὅταν δὲ νηστεύητε) Chriſtus hic agit non de communibus populi ieiuniis, ſed de his, quae privatim ſibi quisque indicebat, ſive perpetuo quodam more ſtatis diebus, nimirum Lunae et Iovis, ut plerique Phariſaei, quorum qui videri volebant religioſiores, etiam Martis et Veneris diem adiungebant. μὴ γίνεσθε — σκυθρωποί) *Ne velitis imitari simulantes pietatem, tristi vultu incedentes.* Sunt σκυθρωποί qui triſtitiam vultu, data opera a ſordibus non purgato, prae ſe ferunt. Vid. loca a *Krebsio* e Flavio Ioſepho allata. ἀφανίζουσι γὰρ — νηστεύοντες) i. e. *data opera vultum faciemque deturpant et deformant, ut alii eos ieiunare sentiant.* Ἀφανίζειν proprie notat *aliquid abolere ita, ut ne vestigium eius appareat;* deinde etiam *alicuius rei formam et speciem deturpare.* Vid. *Krebsium* ad h. l. Alexandrini hebr. שָׁמַם non tantum ἀφανίζειν, ſed etiam συγνάζειν et σκυθρωπίζειν reddunt, Ezech. XXVII, 35. Ierem. XIX, 8. Indicatur, eos ſtudioſe vultum ita torvum affectare, ut qui aſpiciat, homines eſſe vix agnoſcat. Hoc faciebant laudis ſtudio. Ὅπως φανῶσι, i. e. φανεροὶ ὦσιν, ut ſint in oculis, et manifeſtum fiat eos ieiunare. Eleganter dicitur. Deformant vultum, ut omnium oculos in ſe convertant.

17.

17. ἄλειψαί — νίψαι) *Caput tibi ungas faciemque laves.* Hoc eſt: *praefer vultum et habitum quotidianum:* nam et lavari et ungi ſolebant Iudaei eorumque vicini extra luctus tempora. Praecipue autem orientales in conviviis, et alias tempore laetitiae capita unguentis perungere ſolebant. Haec unctio propter orientis nimium aeſtum refectionis multum corpori afferebat.

18. ἐν τῷ φανερῷ) Pauciores Codices addunt, et ex ſuperioribus locis comm. 4. 6. repetitum eſt.

19. 20. Μὴ θησαυρίζετε — οὐδὲ κλέπτουσιν.) *Nolite vobis congerere opes terrenas, tineis, rubigini et furibus obnoxias; acquirite vobis potius bona in coelis* (aeternum) *duratura, nec tineis, nec rubigini, nec furibus obnoxia.* Voces θησαυρὸς et θησαυρίζειν latiori ſignificatione non tantum de auro, argento et gemmis, ſed etiam de pretioſis veſtimentis, itemque de frumenti, vini, olei, aliarumque rerum copia adhibentur. De frugibus reconditis uſurpantur apud *Aelian.* Var. hiſt. VI. 12. Hiſt. Animal. III, 10. et ap. LXX. Amoſi VIII, 5. Frumentum, vinum, oleum, veſtes aliaeque res apud orientales in agro in cavernis ſubterraneis aſſervabantur. Matth. XIII, 44. cf. b. *Fabri Beobachtungen über den Orient* P. II. pag. 462. βρῶσις, proprie *cibus, edulium,* deinde etiam *erosio, corruptio*, vel potius vermiculus edulia corrumpens. Aliis βρῶσις eſt hebr. חסיל, LXX. ἡ ἐρυσίβη, infectorum genus, frumento noxium, *curculio, der Kornwurm.* In Gloſſario: βρῶσις, ἡ σῆψις, *tinea, rubigo.* Aliis denique eſt ἓν διὰ δυοῖν pro σὴς βρώσκουσα. Vid. *Sviceri* Theſ. vocem βρῶσις. ἀφανίζειν hic eſt, quod Lucae διαφθείρειν. Θησαυροὶ ἐν οὐρανῷ ſunt bona in coelo, i. e. aeternum duratura, pax conſcientiae, favor

divinus, praemia coeleftia, quae indefeffo virtutis ftudio parantur. 1 Tim. VI, 17. 18. Hoc praeceptum proxime et ftrictiffimo fenfu ad difcipulos Chrifti, fc. futuros Apoftolos pertinebat, ut plura alia in oratione montana. Vid. notata fupra ad c. V; 1. Apoftoli enim totam vitam omnemque operam fuam religioni tradendae et propagandae confecrare debebant. In hac functione non licebat illis divitias colligere; licebat autem, Deo providente expectare victum et alia ad vitam neceffaria ab illis ipfis, quibus docendis operam navaturi erant. Vid. infra v. 24. fqq. Cf. cap. X, 8. fqq. Ceterum aliis etiam omnibus Chriftianis haec mens effe debet, ut bona coeleftia et aeterna praeferant bonis huius terrae caducis et perituris. 1 Tim. VI, 17. 18. Poffumus etiam vertere: *non tam — quam potius;* nam hebr. לֹא non femper fimpliciter negat, praefertim quum fequitur כִּי, ut hic δὲ v. 20.

21. Ὅπȣ γὰρ — καρδία ὑμῶν) *Quod enim pro fummo vestro bono agnoscitis, id etiam fummo studio expetere debetis.* Eft hoc acute dictum, proverbium, quod in omnium verfabatur ore. Ἔςαι, fut. pro imperativo. Ἡ καρδία hoc loco eft cogitatio, animus, defiderium animi, quemadmodum Latini dicunt: Animus eft in hortis; animus eft in patinis etc. Vid. Wetften. ad h. l. Prout de rebus iudicamus, ita erga eas afficimur. Si igitur in aeternis bonis pofitam credimus veram felicitatem noftram, omnem iis operam dare debemus.

22. Ὁ λύχνος τȣ̃ σώματός ἐςιν ὁ ὀφθαλμὸς) *Oculus est corporis lux.* Ὀφθαλμὸς proprie hic accipitur pro corporis oculo, qui nobis eft pro lumine, quo res circa nos difcernimus. Ἐὰν ᾖ — φωτεινὸν ἔςαι) *Si igitur oculus tuus integer* (fanus) *est, totum corpus*

tuum

tuum illustrabitur. Ὀφθαλμὸς ἁπλοῦς est *oculus sanus* et *integer*, ὁλόκληρος, *sincerus*, quemadmodum *membra sincera* apud Lucretium. Si igitur ita comparatus eſt oculus, totum corpus lucem oculi ſequetur, neque usquam impinget, ſed ope eius omnia in inceſſu cavebit offendicula.

23. Ἐὰν δὲ — σκοτεινὸν ἔσαι) *Si autem oculus vitio laborat, totum corpus tenebrae occupabunt.* Oculo ἁπλῷ pereleganter opponitur πονηρός, h. e. qui non eſt ὁλόκληρος, qui detrimentum paſſus eſt atque noxam, ut illuminando corpori inſervire non valeat amplius. Quodſi igitur vitio laborat oculus, ut vel plane nihil videat, vel non recte cernat, totum quoque corpus erit tenebricoſum, ut homo, quo eundum, neſciat, in avia delabatur, offendat in inceſſu, corruat, pereat. Additur nunc applicatio: εἰ οὖν — πόσον;) *Si igitur, quae in te esse debebat lux in tenebras degenerat, quantae illae tenebrae!* Quanto peius tibi erit! Actum eſt de te! Τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, *lumen quod est in te*, opponitur oculo, tanquam λύχνῳ τοῦ σώματος, adeoque *exteriori.* Alibi quoque phraſi ἐν σοὶ et ἐν ἡμῖν ea, quae nobis ſunt intrinſeca magis, et ad ipſam pertinent mentem, denotantur, tum apud profanos, tum ſacros ſcriptores. Ariſtoteles Topic. I, 14. ὡς ὄψις ἐν ὀφθαλμῷ, νοῦς ἐν ψυχῇ. Eſt igitur τὸ φῶς τὸ ἐν ἡμῖν vel ipſe animus noſter, vel principia, quae ipſi in iudiciis actionibusque ſuis praelucere debebant, et ducto argumento a minori ad maius, ſi miſera res eſt, inquit Ieſus, in tenebris verſari hoc *corpus* noſtrum, ubi oculi, qui totum illud illuminant, contraxerint vitium; quanto magis miſerum erit, ſi, quod in te, i. e. in animo tuo eſt, lumen (principia iuſti et boni,) extinctum fuerit turpiſſimorum affe-

 ctuum

ctuum tumultu? Cohaerent nempe haec cum iis, quae v. 19—21. dixerat Iesus. Operam dandam esse docet, ut rectum sit nostrum de rebus iudicium atque sincerum; alias enim in perpetuis tenebris nobis esse oberrandum, si eo semel corrupto, fluxa perennibus, coelestibus terrena praetulerimus. Vid. *Gottfr. Olearius* in h. l.

24. Cohaerent haec praecepta cum v. 11. 19. seqq. *οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν*) *Nemo potest duobus Dominis simul servire*, s. satisfacere. Particula comparandi hic est omissa. Nam plena oratio esset: *ὥσπερ οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, οὕτως ὑμεῖς οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.* Cf. Prov. XXV, 25. 26. ubi LXX. particulas comparandi bis omissas, bis supplent. Vid. *C. E. Goez Erklaerung des Matthaeus* ad h. l. *Οὐδεὶς*, sc. *δοῦλος*, *mancipium*, in quod summum est ius penes dominum. Sic enim subiectum definiendum est ex praedicato *δουλεύειν*. Cf. Luc. XVI, 13. ubi extat *οὐδεὶς οἰκέτης*. Dativus pluralis *δυσὶ* in Atticorum scriptis nusquam invenitur, quippe qui Auctore Phrynicho semper *δυοῖν* dixerunt. Scriptores N. T. hunc usum Dativi plur. *δυσὶ* dialecto Alexandrinae et auctoribus Versionis V. T. debere videntur. Intelligendum est hoc proverbium de dominis in solidum, qui sunt inter sese diversis moribus, quales plerique esse solent, contraria poscentes officia. *Terent.* Andr. I. 3. 4. *Nec quod agam certum est: Pamphilumne adiutem, an auscultem seni. Si illum relinquo, eius vitae timeo: sin opitulor, huius minas.* *Phormio* I, 1. 26. *Seni fidelis dum sum, scapulas perdidi.* Dominis igitur sibi contrariis nemo mancipatus esse potest; quia dum alterum colit, utique quem non colit, offendit: praelatio enim alterius sine alterius contumelia non potest procedere, ut ait Tertullianus in Apologet.

ἢ γὰρ — καταφρονήσει) *Num unum postponet; alterum praeferet; alterique magis studebit altero.* Μισεῖν h. l. eſt *posthabere* ſicut ἀγαπᾷν eſt *praeferre*, hebraico more. Ἀντέχεσθαι τινὸς, *alicuius mandatis obsequi*, cuius contrarium eſt καταφρονεῖν. *Hesychius*: ἀντέχεται. ἀντιλαμβάνεται, φροντίζει, περιποιεῖται. Ἀγαπᾷν et ἀντέχεσθαι, itemque μισεῖν et καταφρονεῖν, tanquam verba poteſtate paria ſibi invicem reſpondent. ὀ δύνασθε — μαμμωνᾷ) *Non potestis Deo addicti esse, et cupiditati corradendi opes.* Θεῷ δουλεύειν eſt univerſim *Deum colere*; ſed Apoſtoli Deo etiam miniſtrare debebant, in tradenda et ubivis terrarum propaganda doctrina Chriſti. Unde Apoſtoli ſeipſos appellare ſolebant δοῦλος Ieſu Chriſti. Rom. I, 1. eodem ſenſu, quo Prophetae olim vocati ſunt עַבְדֵי יְהֹוָה. Ioſ. I, 1. Iudic. II, 8. Pſ. CXXXII, 10. Μαμμωνᾶς vocabulum Rabbinicum et Syriacum מָמוֹן *divitiae, opes.* δουλεύειν τῷ μαμμωνᾷ eſt ſervire opibus, i. e. cupiditati magnas opes et facultates corradendi. Hoc maxime quidem ad Apoſtolos pertinuit, quos Ieſus monet, non poſſe eos ſimul dicare operam ſuam Evangelii praedicationi, et colligendis opibus. Sed et ad omnes alios homines hoc ſuo modo pertinet. Nemo pecuniarum et lucri cupidus Deum recte et ex animo colere poteſt. Egregie Salluſtius: *Ubi divitiae clarae habentur, ibi omnia vilia habentur: fides, probitas, pudor etc.* Epiſt. 2. de republ. ord.

25. Docet Ieſus, nec decere, nec opus eſſe, ut *Dei* miniſtri, qui ſummi Domini rebus et negotiis utilem praeſtent operam, curis rerum terrenarum, aut cultus victusque neceſſarii angantur. Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν) *Ne de vita sustentanda solliciti sitis.* Vox μεριμνᾷν,

et

et nomen μέριμνα haud dubie mediae sunt significationis, 1 Cor. VII, 32, 33. 34. 2 Cor. XI, 28. *curare*, *sollicitum esse*, *anxie cogitare*. ψυχή, נֶפֶשׁ h. l. est *vita*. τῇ ψυχῇ pro περὶ τῆς ψυχῆς, hebraico more. Nam verbum דָּאַג, cui in versione Alexandrina μεριμνᾶν respondet (1 Sam. X, 2. Ps. XXXVIII, 19.) construitur cum particula לְ. Hoc praecipue Apostolis praecipitur, sed suo modo aliis etiam Christianis. τί φάγητε — ἐνδύσησθε) Oratio vicinis verbis variata et per partitionem quandam dilatata, ut τροφὴ referatur ad ψυχὴν et ἔνδυμα ad τὸ σῶμα. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν — ἐνδύματος) πλεῖον, pluris faciendum. Sic *Aquila* et *Symmachus* יִתְרוֹן Cohel. I, 3. vertunt πλέον, LXX. περισσείαν, *praestantius*. Qui vitam corpusque, quae pluris sunt, dedit, ab eo victum et vestitum, quae minoris sunt, et illorum caussa dantur, non sperare, est absurdum.

26. τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ) *Volucres in aëre volantes*. Ex Hebraeo עוֹף — הַשָּׁמַיִם Ps. CIV, 12. Hebraei enim, quum volucres, aut alia animantia nominant, ipsum quoque locum, ubi illa degunt, adiicere solent. Vox שָׁמַיִם autem hic significat eam partem aëris, in qua aves versantur. Ps. VIII, 8. Gen. I, 26. Quae v. 26—28. praecipiuntur, ea exemplis ab avibus et floribus petitis illustrantur, ut auditores per sensus ad animum deducantur. ὅτι οὐ σπείρουσι, *quae neque serunt*; ὅτι pro ἅ, sic ut Hebraeorum כִּי saepius obtinet vim pronominis אֲשֶׁר. οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας) *Neque in granaria fruges colligunt*. De vocabulo ἀποθήκη vid. C. III, 12. καὶ ὁ πατὴρ — τρέφει αὐτά) καὶ h. l. verti debet *et tamen*, ut hebr. וְ. Exod. V, 18. Ezech. XVI, 20. Recte monet

Schul-

Schulzius ad h. l. imaginem hanc non eſſe extendendam ultra tertium comparationis. Hoc vult Chriſtus: Facite tantum quod veſtri muneris eſt. De vita autem ſuſtentanda et de veſtitu tam parum ſitis ſolliciti ac aves in aëre et lilia in agris. Deus providebit. Reliqua: *nec semina spargunt, nec metunt, nec in cellas congerunt*, et v. 28. *nec laborant, nec nent*, ad ornatum ſermonis pertinent, nec in applicatione ſunt attendenda. Cf. Matth. X, 9. 10. μᾶλλον διαφέρετε) μᾶλλον hic παρέλκει. Διαφέρειν h. l. eſt *antecellere, excellere, praestare.* Vos iis longe praeſtatis, non modo ut homines vulgares, huius terrae adeoque avium domini, Gen. I, 28. Pſ. VIII, 7—9. ſed multo magis, ut lux et ſal huius mundi, quorum opera doctrina ſalutaris longe lateque eſt diffundenda.

27. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν — πῆχυν ἕνα;) *Quis vestrum sollicitudine sua vel minimum potest addere aetati suae?* τὴν ἡλικίαν vulgo interpretantur ſtaturam; at male; nam ad vitam nihil facit augmentum ſtaturae. Ἡλικία ergo hic ſignificat aetatem, vel tempus vitae. Io. IX, 23. ἡλικίαν ἔχει. Sic Graecis προβεβηκὼς τῇ ἡλικίᾳ, vel χρόνῳ eſt homo, *qui est provectae aetatis.* De *cubito* autem Chriſtus loquitur, tanquam de re minima Luc. XII, 26. quemadmodum Pſ. XXXIX, 6. totius vitae longitudo palmae comparatur. Aetas hominis ſpectatur tanquam continuum aliquod filum, adeoque menſurae capax; unde et Parcis ſua cuique a mythologis data opera. Nos quoque dicere ſolemus: *eine Spanne Zeit.* Accedit, quod Ieſus comm. 25. curas diviſerat in curam vitae ſuſtentandae per alimenta, et in curam veſtitus. De poſteriori v. 28. demum ſermo eſt; ad primum v. 27. adhuc pertinet. Atqui ad vitam nihil facit augmentum ſtaturae, facit autem cubitus aetati additus. Ad ingenium Orientalium, qui va-

rios

rios aetatis hominum decurfus ad diverfas menfurae rationes referre folent, propius accedunt, quae habet *Ephraëmus Syrus* in *Orat. exeget. in Ecclesiasten.* Oper. T. II. p. 338. inprimis 348. ubi quinque gradus menfurae cum totidem decurfibus aetatis hominum comparat.

28. *Et de vestitu τί μεριμνᾶτε; cur solliciti estis?* τί pro διὰ τί; καταμάθετε τὰ κρίνα τῦ ἀγρῦ) καταμανθάνειν, h. l. *considerare, animadvertere, diligenter contemplari*, idem quod κατανοεῖν Luc. XII, 27. τὰ κρίνα τῦ ἀγρῦ, lilia fponte nata, non ab hortulano culta, et quidem purpurei coloris, praecipue in agris Syriae nascentia; κρίνον βασιλικὸν, cuius mentionem faciunt *Dioscorides* L. III, c. 16. et *Plinius*. Hebr. שׁוּשַׁן. Hoc vero שׁוּשַׁן non eft illud genus florum, quod *lilii* nomine vulgo appellamus, fed potius lilium Perficum, quod alio nomine *corona imperialis* (*Kayserkrone*) vocatur, et in Iudaea plerumque nafcitur. αὐξάνει) αὐξάνειν apud Atticos propriefignificationem augendi habet: hic pro *crescere* fumitur neutraliter. ὐ κοπιᾶ ὐδὲ νήθει) Illud virorum eft, qui agrum colunt; hoc mulierum domifedarum.

29. Λέγω δὲ — ὡς ἓν τύτων) *Mihi credite, quamquam Salomo splendidissimis utebatur vestibus, tamen non ita vestitus erat, ut unum horum.* Salomonem nominat, quia eius temporibus res Iudaeorum fuerunt florentiffimae. Δόξα, כָּבוֹד non tantum *gloriam*, fed et *splendorem*, *pulchritudinem* (Act. XXII, 11. 1 Cor. XV, 40. 41.) fignificat, et in hac ferie orationis *vestimenta splendida* indicantur, quae in verfione Alexandrina Efth. XV, 2. ἱμάτια δόξης vocantur. Περιβάλλειν etiam fcriptores exteri de veftitu ufurpant. *Herodian.* VIII, 5. χλαμύδι πορφυρᾶ περιβάλλυσιν. Lilia

cum

cum splendidis veftibus Salomonis comparantur. Nimirum ars nulla poteft cum natura contendere. Simillimum huic Chrifti dicto eft *Solonis* illud, qui, cum Regem *Croesum* in throno fedentem confpicatus interrogaretur, num pulcrius ullum vidiffet fpectaculum, vidi, inquit; gallos fcilicet, pavones et phafianos.

30. Ἐι δὲ τὸν χόρτον — ὀλιγόπισοι;) *Quum vero Deus flores hodie florentes, postridie in fornacem coniiciendos, tanto splendore ornet, nonne multo magis vos* (amiciet, et curabit,) *o parum* (Deo) *fidentes?* τȣ̃ ἀγρȣ̃ redundat. χόρτος h. l. eft ipfum lilium. Hebraei omnia e terra nafcentia dividunt in עץ et עֵשֶׂב. Illud Helleniftae ξύλον, iftud χόρτον vocant, fub quo herbas, frumentum et flores comprehendunt. σήμερον ὄντα) Brevis duratio indicatur, q. d. ἐφήμερον, per unum diem durans, cito flaccefcens, vel per morbum fegetis, quem vulgo שִׁדָּפוֹן dicunt, (2 Reg. XIX, 26. Ief. XXXVII, 27.) five per ventum urentem (Ief. XL, 7. Pf. CIII, 15. 16. coll. Pf. XC, 6.) citiffime corruptum. Vid. *Niebuhrs Reisebeschreib. v. Arab.* Praef. p. XLVI. *Fabers Beobacht. über d. Orient.* Tom. I. p. 58. Tom. III. p. 12. ἐις κλίβανον βαλλόμενον, *coniiciendum in fornacem*, ut Participium λυομένων 2 Petr. III, 11. ἐλεγχόμενοι, *edocendi*, Eph. V, 13. κλίβανος, hebr. תַּנּוּר omnis generis fornax, ut Gen. XV, 17. Hof. VII, 4. *Hieronymus* in Thren. V, 10. Clibanus eft coquendis panibus aënei vasculi deducta rotunditas, quae fub urentibus flammis ardet intrinfecus. Solebant autem furni incendi non tantum ramalibus arborum, fed et floribus, poftquam exaruerant, quemadmodum et paleis et lolio. Cf. B. *Fabri Beobachtungen über den Orient.* P. I. p. 239. fq. ȣ̓ πολ-

λῷ

λῶ μᾶλλον ὑμᾶς) sc. ἀμφιέσεται, *amiciet*. ὀλιγόπιστοι, קְטַנֵּי אֱמוּנָה Hebraeis, etiam vocantur hi, qui quum in praesens habeant satis, futuri incertitudine cruciantur. Vox אֱמוּנָה, quam exprimit vox πίστεως, praesertim in usu Hellenistarum, significat saepe *fiduciam*, quam in alicuius bonitate ac potentia ponimus.

32. πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ) *Eiusmodi sollicitudo tenet profanos.* τὰ ἔθνη, *profani*, idolorum cultores. Ἐπιζητεῖν *vehemens quoddam studium* designat. Mirum non est, gentes curam victus vehementer anxisse, cum aut mundum providentia haud regi, aut Deos hominum similes aliquando dormire, aut peregre abesse, aut omnibus simul negotiis vacare non posse, adeoque se sibi relictos esse, putarent. Huiusmodi moeror profanus cultoribus Dei, communis omnium Patris, imo intimis Christi amicis indignissimus erat.

33. ζητεῖτε — τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ) *Adspirate itaque ad bona, in regno Messiae vobis parata, et ad virtutem Deo gratam.* Ζητεῖν respondet Hebraico דָּרַשׁ, adspirare ad aliquid, petere cum ardore. πρῶτον, *inprimis, praecipue, ante omnia*, ut Luc. XII, 1. Regnum Dei vel Messiae hic metonymice positum pro beneficiis et bonis in regno Messiae et in hac et in futura vita exspectandis. vid. c. III, 2. Δικαιοσύνη, צֶדֶק, *veritas*, et in specie via salutis, quam Deus monstrat 2 Petr. II, 21. Sumitur etiam interdum pro: *beneficium, remuneratio*, ut Ies. LIV, 17. Sed usitatissima est *virtutis* significatio. Vid. quae supra ad c. I, 19. de voce δίκαιος monuimus, et cf. cap. V, 20. Δικαιοσύνη Θεοῦ, ut Ps. LI, 19. coll. v. 18, זִבְחֵי אֱלֹהִים, *sacrificia Deo grata*, h. l. est

vir-

virtus Deo accepta et grata. καὶ ταῦτα — ὑμῖν) *Tum haec omnia vobis appendicis quasi loco tribuentur.* Ταῦτα πάντα, nempe quae ad victum et cultum corporis pertinent. Προστίθεσθαι de eo dicitur, quod ſupra menſuram, aut iuſtum pondus adiicitur; et προσθήκη Graecis idem eſt quod ἐπίδοσις, πρόσθομα, ἐπίμετρον, latinis *corollarium, accessio, auctarium, mantissa.*

34. Μὴ 𝔬ὖ — τὰ ἑαυτῆς) *Nolite itaque discruciari cura futuri; nam fiet suo tempore, quod* (ex providentiae divinae decretis) *fieri debet.* Εἰς τὴν αὔριον) ſc. ἡμέραν. Αὔριον, hebraicae voci מָחָר reſpondens, *posterum tempus* quodcunque notat, et conſtructio iſta εἰς τὴν αὔριον hebraica eſt. Prov. XXVII, 1. Quanquam nec Graecis Scriptoribus infrequens, voce αὔριον ſignificatu uti paulo laxiore, ut omne deinceps venturum tempus ſignificet. Sic Teia Musa: τὸ σήμερον μέλει μοι, τὸ δ' αὔριον τίς οἶδε; Et Horatius L. I. Carm. Od. 9. *Quid sit futurum cras, fuge quaerere* etc. Ergo ſenſus verborum μὴ μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον eſt: *Nolite in sequens tempus extendere sollicitudinem.* Ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, *nam futurum tempus suis necessitatibus prospiciet.* Diei temporique generatim tribui ſolet omne id, quod in tempore evenit, quocunque id evenire credatur auctore. 1 Cor. III, 13. Verbum autem μεριμνᾷν h. l. ſignificat effectum potius curae, quam ipſam curam, per metonymiam cauſſae pro effectu, vel ſaltem curam efficacem, *curam* quae *procuret.* Senſus igitur huius loci eſt: craſtina die *Deum* eſſe proſpecturum, illis neceſſitatibus, quae ſint iſtius diei, non debere diſcipulos ſollicitos eſſe de iis, quorum curam potentior Deus iam ſuſceperit; paratum fore cibum, quipro-

ximi

ximi diei itinere feffi reficiantur. ἀρκετὸν — αὐτῆς, *sua cuique diei molestia, aerumna satis est.* Τῇ ἡμέρᾳ, cuique diei. Articulus enim eft diftributivus. Habet haec vita fuas afflictiones; *quas nihil est necesse metu augeri.* Ἀρκετὸν (fc. ἐστὶ,) conftr. cum κακία. Solent enim Graeci adiectivum neutrum mafculino aut foeminino iungere. *Isocrates* ad Demon. τέρψις γὰρ σὺν τῷ καλῷ μέν ἄριστον. Κακία h. l. eft κακὸν, vel ἡ κακότης, *res adversae, afflictio,* *Hieronymus* epift. 147. *Sufficit nobis de praesentibus huius seculi cogitare angustiis.* *Seneca* epift. 13. *Etiamsi futurum est malum, quid iuvat dolori suo occurrere? satis cito dolebis quum venerit: interim tibi meliora propone.*

CAP. VII.

1. **M**ὴ — κριθῆτε) *Nolite rigide* (vel temere) *iudicium ferre, ne vobis idem eveniat.* Κρίνειν ut דין cum vi quadam acceffória fignificat *sinistre, inique, severe iudicare,* f. pro κατακρίνειν, *condemnare*, quocum permutatur Rom. II, 1. Non vetat Iefus fimpliciter et in univerfum omnia de aliorum dictis et factis iudicia, fed ea, quae privato, eoque temerario et maligno aufu, vel ex nimia curiofitate per contemtum et fuperbiam fiunt, quo proximum temere damnamus, illius dicta et facta finiftre interpretantes. ἵνα μὴ κριθῆτε. *ut ne iudicemini,* fc. viciffim, tum a Deo, tum ex talionis iure ab aliis hominibus, quorum cenfuris merito veftro exponimini. Apud Iudaeos celebris diftinctio eft inter מדת הדין et מדת הרחמים, menfuram Iudicii et menfuram mifericordiae. Solet autem Chriſtus hoc et alia prudentum dicta,

cta, ex iis quae in huius vitae curfu obfervarunt petita, transferre ad doctrinam coeleftem, et quod illi primum dixerunt de iudiciis aliorum hominum, idem de iudicio ipfius Dei poft hanc vitam exercendo vult intelligi.

2. ἐν ᾧ — ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν) *Quid enim de aliis facitis iudicium, idem fiet de vobis; et qua mensura mensi fueritis aliis, eadem vobis remetietur.* Senfus eft: *Par pari vobis referetur.* Pro ἀντιμετρηθήσεται quod habet Lucas c. VI, 38. lege μετρηθήσεται, fenfu tamen eodem. *Remensum vobis ibitur.* Vulgatiffimum hoc apud Iudaeos adagium. בְּמִדָּה שֶׁאָדָם מוֹדֵד מוֹדְדִין לוֹ: Vid. LIGHTFOOT ad h. l. et BUXTORFII Lex. Talm. pag. 1171. Utuntur et Arabes.

3. τί δὲ — ὀ κατανοεῖς) Senfus eft: *Qui fit, ut sis tam perspicax ad minora aliorum vitia, quum ad tua longe maiora conniveas?* κάρφος, *festuca*, aliquid ftipulae inftar. Graeci κάρφην, gen. foem. vocarunt *foenum aridum et tenue.* Facile apparet, per τὸ κάρφος, *festucam*, vitium, f. crimen grave effe intelligendum. βλέπεις, *aspicis, spectas*, non enim reprehenditur, qui aliorum errores videt, et intelligit, fed qui in alios intuetur ftudio reprehendendi. Proverbium inter Iudaeos frequentatum. *Cicero* de off. I, 41. *Fit, nescio quo pacto, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Idem* Tuscul. *III*, 31. *Avari avaros, gloriae cupidi gloriosos reprehendunt: est enim proprium stultitiae, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum.*

4. ἢ πῶς — ὀφθαλμῷ σȢ; *Quomodo corrigere poteris alios quum longe maiora tua vitia non animadvertas?* Πῶς vim habet negandi. Non dicere pote-

ris

ris fratri tuo. Vel: *Qua fronte?* Et hoc notum inter Iudaeos fuit adagium. Vid. comma ſequens.

5. Ὑποκριτὰ, eſt Vocat. nominativo ſimilis in lingua aeolica et boeotica, vel ut alii exiſtimant ex dialecto Macedonica, unde latinum hypocrita. *Clark.* ad Iliad. I, v. 175. *Simulator*, tu, qui non ex animi bonis, quae habent alii, ſed ex aliis vitiis carpendis laudem apud homines quaeras. ἔκβαλε — ἀδελφȣ σȣ) *Te ipsum primum corrige, et tum demum de aliorum vitiis corrigendis cogita.* Nam ἐκβάλλειν τὴν δοκὸν ἐκ τȣ̃ ὀφθαλμȣ̃ ἀυτȣ̃, *eximere trabem ex oculo suo*, idem eſt, quod *seipsum a graviore crimine immunem praestare, nec amplius ei indulgere:* et ἐκβάλλειν τὸ κάρφος ἐκ τȣ̃ ὀφθαλμȣ̃ idem eſt, quod *admonendo et corripiendo facere, ut alter quoque a vitio quodam leviore sibi caveat.* Utraque phraſis formata eſt ad hebraicas phraſes, quae occurrunt in Codice Talmudico *Erachin* fol. 16. c. 2. Ibi quippe R. Tarphon inducitur dicens, mirari ſe, ſi quis in hac generatione redargui ſe ab alio patiatur, quia, ſi quis dicat: *tolle*, vel *exime festucam ex oculis tuis*, ei dici viciſſim poſſit: *tolle*, ſeu *exime trabem ex oculis tuis.* Tantundem fere et in Cod. Bava bathra fol. 15. c. 2. legitur. Scriptores profani non quidem ipſas illas de *trabe* et *festuca* phraſes uſurparunt: ſed uſurparunt tamen ſuper eadem re alias quasdam locutiones figuratas. Horatius *crimina* cuiusque propria *tubera*; aliorum vero *verrucas* vocat. Lib. I. Sat. 3. v. 73. ſſ. *Seneca* de Vita Beata c. 27. *Papulas observatis alienas, ipsi obsiti pluribus ulceribus. Hoc tale est, quale si quis pulcherrimorum corporum naevos, aut verrucas derideat, quem vera scabies depascitur.* καὶ τότε —

ἀδελ-

ἀδελφȣ̃ σȣ) Διαβλέπειν idem eſt ac βλέπειν v. 3. Διαβλέψεις pro imperativo διάβλεψον ut ſaepius.

6. Ne quis ſuſpicaretur, omnem etiam de rebus manifeſtiſſimis iudicandi libertatem tolli, ſubiungit Chriſtus praeceptum ad eam prudentiam pertinens, quam alibi vult cum ſimplicitate coniungi. μὴ δῶτε ἅγιον — τῶν χοίρων) i. e. *Hominibus canum more vobis oblatrantibus, et spurcis, non temere proponite doctrinam coelestem.* Proverbium eſſe, docet auctor libri, qui מבחר הפנינים (electio gemmarum) inſcribitur, ubi ſic legitur: *Ne proiicite gemmas coram porcis;* et in Scholio: *Adagium est: Ne tradite sapientiam ei, qui non novit dignitatem eius; nam pretiosior est gemmis, et volutat se in sterquilinio.* Canum eſt πρὶν σκέψασθαι εἰ φίλος ᾖ προσιὼν, ὑλακτεῖν, ut loquitur Andronicus Rhodius VII, 10. Hinc canibus iure aſſimilari poſſunt, qui monitis, etſi amicis ac ſalutaribus, oblatrant, vel ſolent bene conſulentibus illudere. *Porcis* comparantur homines toti immerſi voluptatibus obſcoenis. ἅγιον eſt, quicquid Deo eſt conſecratum. Nonnulli monuerunt, per τὸ ἅγιον intelligendum eſſe aliquid, quod canibus obiici poſſit, nimirum carnis victimarum particulam, *Opferfleisch.* Sed quis credat, canes eum laceraturos eſſe, qui iis carnes proiicit? Boltenius (*Bericht des Matthaeus* ad h. l.) arbitratur, in Evangelio hebraico extitiſſe vocabulum קדשא, quod non tantum *sanctum*, ut Graecus Matthaei interpres expreſſerit, ſed etiam *annulum auricularem* ſignificet, atque hoc ſenſu illud h. l. eſſe accipiendum. Haec coniectura praeſupponit, Evangelium Matthaei hebraice ſcriptum eſſe, quod, ut mihi videtur, nullo modo probari poteſt; nec locus noſter lucem inde accipit. ὁ μαργαρίτης (ſc. λίθος) *margarita, unio.* Cum utroque comparatur doctrina

Chriſti.

Chrifti. Iudaei doctrinas et Lectiones pulchras ac notatu dignas vocarunt margaritas. Cf. Prov. II, et infra c. XIII, 45. Docet Chriftus, doctrinam evangelicam non effe tradendam iis, qui vitiis et praeiudiciis ita funt occoecati, ut facile praevideri poffit, veritatem iis rifui fore. Seneca epift. 29. *Nulli nisi audituro dicendum est.* μήποτε — ὑμᾶς) In his verbis eft ἐπάνοδος, five ὑςέρησις, ac fi effet: μήποτε (ἔτοι fc. χοῖροι) καταπατήσωσιν αὐτὰς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ (ἐκεῖνοι fc. κύνες) ςραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς, ut Matth. XII, 22. τὸν ΤΥΦΛΟΝ καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ ΒΛΕΠΕΙΝ. cf. Hebr. X, 33. 34. Senfus: *ne illam,* (doctrinam coeleftem) *exponant risui, vos autem vexent et interficiant.* Plerumque fit, ut obftinati contemtores divinae veritatis in eius profeffores immane odium concipiant, plebemque et poteftates in ipfos concitent: quod in Iudaeis praefertim Chriftus eiusque Apoftoli experti funt.

7. αἰτεῖτε — ἀνοιγήσεται ὑμῖν) *Enixissimis precibus efflagitate a Deo vobis necessaria.* Verbis αἰτεῖν, ζητεῖν, κρέειν idem denotatur, ftudium fcilicet precandi. Haec admonitio v. 7 — 11. refpicere videtur ad c. VI, 33. ubi dixerat Iefus, Apoftolis hoc praecipue agendum effe, ut religionem propagarent, et homines ad virtutes hac religione dignas inftituerent. Ad hoc difficillimum munus obeundum, opus erat auxilio divino, quod his verbis promittitur recte et conftanter petentibus. Nec tamen hoc promiffum ad folos Apoftolos reftringendum effe videtur. Nam conftans et rectum ftudium precandi nunquam omni fructu caret. Si Deus non dat, quod volumus, dat quod bonum eft, ἀγαθὰ, v. 11. vel meliora.

8. πᾶς γὰρ ὁ α τῶν) petens, ab homine, multo magis a Deo. πᾶς, *quisquis.* Intelligendum eft dictum de

iis

iis qui petunt, quae petenda funt, et a quo et quomodo petitionem fieri iubet Deus. *Philemon.* Πάντ' ἐςιν ἐξευρεῖν, ἐὰν μὴ τὸν πόνον φεύγῃ τις, ὃς πρόσεςι τοῖς ζητουμένοις. Sicut et pulfanti fores aperiuntur, quod intelligatur illum velle intromitti.

9. ἢ τίς ἐςιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος κ. τ. λ.) Apud Hebraeos *quis* faepe ponitur pro *si quis*, ut Ief. L, 10. Exod. XXXII, 33. et aliis locis, ubi hebraea vocula מי fignificat *si quis*. Hunc morem imitati funt Scriptores N. T. ut infra c. XII, 11. XXIV, 45. ἐὰν poft ὃς pofitum folet παρέλκειν, five eft particula potentialis, pro ἄν. Μὴ autem interrogativum hic eft, ut fit fenfus: *Si quis inter vos est, quem filius panem rogaverit, an lapidem ei dabit?* Adagium autem hoc de pane et lapide ab Hebraeis ad alias etiam gentes tranfiit ut ex *Plauto* apparet: *Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera.*

11. Εἰ οὖν — αἰτοῦσιν αὐτόν;) *Quodsi igitur vos, quamvis illiberales, quicquid prosit liberis vestris dare soletis, quanto magis* etc. πονηροὶ, *maligni, parci, illiberales.* Apud Hebraeos עין טוב et עין רע ita fibi opponuntur, ut prius vultum benignum et liberalem, pofterius illiberalem, avarum et fordidum indicare videatur. Prov. XXIII, 6. οἴδατε δόμ. ἀγαθὰ διδόναι) οἴδατε, *soletis*; nam in omnibus linguis *scire* ponitur pro *solere.* οἴδατε μισεῖν. Pro ἀγαθὰ Lucas c. XI, 13. habet πνεῦμα ἅγιον. Intelliguntur beneficia fingularia, infignia dona. Τοῖς αἰτοῦσι αὐτὸν, fc. υἱοῖς f. τέκνοις, amicis, et familiaribus Meffiae, quibus facta fit copia patrem potentiffimum adeundi.

12. Πάντα οὖν — ποιεῖτε αὐτοῖς) *Quomodo vultis* (aut exfpectatis) *ut alii erga vos se gerant, in omnibus ita vos gerite erga illos.* Eft lex naturae. Vid. loca

a *Wetstenio* citata. Iubet Chriftus operam nos dare, ut aliis praeftemus ea, quae ratio dictat, *non inique nos ab aliis postulaturos.* ἔτος — προφῆται, i. e. ἐν τούτῳ ἐςὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, *haec summa est eorum, quae in lege et a Prophetis sunt dicta. Hinc pendet lex et Prophetae* infra c. XXII, 4. Sic etiam Hebraei. In Cod. Talmudico Sabbath fol. 31. 1. *Historia* narratur *de gentili quodam, qui venit ad Schammai, eique dixit; Fac me proselytum ea conditione, ut totam legem doceas me, dum in uno pede sto. Abegit eum* (Schammai) *decempeda, quam in manu habebat. Venit ad Hillelem, isque proselytum ipsum fecit, eique dixit: Quod exosum tibi est, alteri ne facias. Haec tota lex est: cetera sunt explicatio eius. Abi perfectus.* Quod autem hic de fumma legis et Prophetarum dicitur, id intelligendum eft de *lege* et *monitis spectantibus mutua inter se hominum officia.*

13. εἰσέλθετε — πύλης) *Per angustam portam* (ad falutem, veluti arcem) *contendite.* Senfus eft: *Imitamini exempla paucorum*, (qui nempe ea incedunt via, quae ad aeternam felicitatem ducit.) Via ad aeternam felicitatem comparatur cum anguſta via per arctam portam. Coelum, fedes felicitatis conftantiffimae et omnibus numeris abfolutae fpectatur tanquam civitas et arx, in monte praecipite et fuper omnia humana longiffime evecta, ad quam per viam arctam, per portam anguftam fit enitendum. Ἐισέρχεσθαι, per emphafin h. l. eft *contendere, eniti.* Lucas c. XIII, 24. ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν. Nimirum optima quaeque difficiles habent aditus; et Chriftus iubet nos magis fpectare, quo ducat via, (i. e. vivendi ratio) quam an commodum habeat ingreffum. Huius generis fimilitudines apud profanos etiam extant, e. g.

Ce-

Cebetis Tab. defcribens τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν παιδίαν, oftendit: Θύραν τινα μικρὰν, καὶ ὁδὸν τινα πρὸ τῆς πύλης, ἥτις ἐ πολὺ ὀχλεῖται, ἀλλὰ πάνυ ὀλίγοι πορέυονται, καὶ ἀνάβασις στενὴ πάνυ, καὶ κρημνὸς ἔχουσα ἔνθεν κἀκεῖθεν βαθεῖς. ὅτι πλατεῖα — ἀπώλειαν) *Nam lata est porta et spatiosa est via abducens in exitium, quam multi ingrediuntur.* Seneca de V. B. c. 1. *Tritissima quaeque via et celeberrima maxime decipit*, i. e. vel in errorem, vel in perniciem deducit.

14. ὅτι στενὴ ἡ πύλη) *Sed angusta est porta.* Plurimi Codd. habent τί, quod Helleniftae haud raro ponunt pro ὡς, ut fenfus fit: *quam angusta est porta?* fed recepta lectio praeferenda videtur. Particula ὅτι bene graeca, fed rarior fignificatio eft: *sed*, (ut *Keuchenius* ad h. l. oftendit,) quam ignorantes librarii, mutarunt ὅτι in τι. *Griesbachius* tamen τί legendum cenfet, et hanc lectionem, utpote difficiliorem, infolentiorem et exquifitiorem, nec non teftibus ex omnibus textus recenfionibus, et e cunctis codicum claffibus abunde fuffultam defendit. τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς) *via arcta, angusta*, vel *confragosa.* ζωὴ autem eft *vita beata*, felicitas aeterna.

15. Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν) *Cavete autem vobis a falsis doctoribus.* ψευδοπροφῆται funt *doctores falsi.* Nam Hebraeis et ii, qui ad populum docendum procedebant, Prophetae dicebantur. Sermo effe videtur praecipue de Pharifaeis, quorum doctrina morum doctrinae Chrifti in multis prorfus erat contraria, primo quidem intuitu auftera, fed revera laxa, et omnibus fceleribus aperiens ianuam. Intelliguntur autem fimul omnes falfi doctores, Pharifaeis fimiles, etiamfi Chrifti fectatores fe profiterentur. v. 21. ὅιτινες ἔρχονται — ἅρπαγες) *qui*

 ve-

veniunt ad vos induti vestibus e pellibus ovium confectis, sed intus sunt lupis rapacibus similes; i. e. *qui externe pietatem et mansuetudinem simulant, sed intus sunt pietatis hostes,* homines avari et crudeles. Ἐνδύματα τῶν προβάτων funt *vestes ex pellibus ovinis confectae,* alias μηλωταὶ, δέρματα αἰγεῖα dicta, qui habitus fere Prophetarum veterum fuit; illud autem, ἔρχονται ἐν ἐνδύμασι προβάτων eft ex graecismo paulio exquifitiore, et denotat: *veniunt ad vos induti vestibus, confectis ex pellibus ovium,* Indicatur vero *externa illa species sanctae, innocentis et mansuetae vitae, quam falsi doctores illi prae se ferebant.* λύκοι ἅρπαγες *lupi raptores.* Sic et in *Aesopi* fabulis lupus inducitur ovina pelle obtectus.

16. ἀπὸ τῶν — αὐτῶς, *dictis et factis facile dignoscetis eos;* fi nempe propius eos infpexeritis. Pietas quidem ab iis vel maxime fimulatur, fed verum eft illud *Mimi: Cito ad naturam ficta reciderunt suam.* Καρπὸς tropice denotat *effectum* alicuius rei, hinc etiam dicta et facta hominis in utramque partem, five bona, five mala. Ipfi doctores falfi comparantur cum arboribus, et facta eorum cum fructibus arborum; more Hebraeorum folemni, Pf. I. Matth. III, 8. Ἐπιγνώσεσθε, *cognoscere poteritis.* Verum quidem eft, ex moribus folis non poffe cognofci, utrum aliquis fit verus doctor, an minus. Nam pii etiam homines errare poffunt. Sed hoc facile poffunt perfpicere omnes vel parum attenti, eos non effe verae pietatis doctores, qui praecepta de amore Dei et proximi, et leges aequi et iufti parvi faciunt, qui fummam religionis in caeremoniis ponunt, qui ipfi funt faftuofi, odii et invidentiae pleni, maledici, avari, voluptatibus dediti etc. quales erant plerique Pharifaeorum; erant etiam ii,

qui

qui in utraque ad *Timotheum*, in *Iudae* epiftola, et *Petri* fecunda defcribuntur. μήτι συλλέγουσι) Activum perfonale pro paffivo imperfonali eft pofitum, ut faepe. *Num de spinis colliguntur uvae, aut de tribulis ficus?* Quemadmodum hoc naturae repugnat, fic etiam contra naturam eft, ab homine malo exfpectare virtutis et verae pietatis continuos fructus. Haec et quae v. 17. 18. continentur, locutiones funt proverbiales, quibus fimiles etiam apud Profanos occurrunt. Sic *Theognis Gnomologus*: Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος. *Non etenim e scilla rosa nascitur aut hyacinthus.* *Seneca* epift. 87. *Non nascitur ex malo bonum, non magis quam ficus ex olea. Ad semen nata respondent.*

17. πᾶν — πονηροὺς ποιεῖ) *Unaquaeque arbor bona bonos fructus edit, mala autem malos.* Δένδρον σαπρὸν eft *arbor malae indolis*, ein Baum schlechter *Art*, atque adeo δένδρον ἀγαθὸν, *arbor bonae indolis.* Σαπρὸν, proprie *putidum*, faepe dicitur quicquid eft *inutile*, *non idoneum*. Formula καρπὸς ποιεῖν eft hebr. עשה פרי, Gen. I, 11. 12. *proferre fructus.* Δένδρον σαπρὸν eft *arbor mala*, quod intelligitur ex oppofito. Ipfum Graecorum vulgus quicquid *turpe* et *malum* effet, vocavit σαπρόν. *Phrynichus*: σαπρὰν οἱ πολλοὶ ἀντὶ τοῦ αἰσχράν. Applicatio eft facilis. Qualis fit animus hominis cognofcitur ex eius moribus. Homo malus non diu latere poteft, quin factis animum prodat.

19. Vid. fupra c. III, 10.

20. ἀπὸ — αὐτοὺς) Quum libenter homines moribus fuis convenientia doceant, ex factis iftiusmodi fufpectos ipfos habete, priusquam dogmata fua vobis inftillent.

21. ὃ πᾶς — ἐν ὀρανοῖς) *Non omnes, qui ore profitentur me esse Messiam, pro veris discipulis meis agnoscentur,* (et falutis participes erunt,) *sed ii, qui faciunt quod optimus Pater meus iubet.* Ἐισέρχεσθαι ἐις τὴν βασιλέιαν τῶν ὀρανῶν nihil aliud eft, quam *fieri civem regni Christi,* h. e. verum Chrifti difcipulum, dignum cui beneficia, veris eius cultoribus in hac et futura vita parata tribuantur, ut recte colligitur ex v. 23. ὀδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Cf. fupra III, 2. Ὁ λέγων, κύριε, κύριε, i. e. qui nomen meum profeffus fuerit, meque pro magiftro fuo agnoverit. Apud Iudaeos enim difcipuli magiftros compellabant *Dominos,* et illi contra *servorum* nomine veniebant. In verbis: ὀ πᾶς negatio eft particularis; nam et qui obediunt Deo, dicunt Chrifto: Domine, Domine, i. e. fe Chrifti fectatores profitentur. At obedientia veros et falfos Chriftianos diftinguit. Τὸ θέλημα τὸ πατρὸς. quod iubet pater, et hoc quidem loco ipfa religionis chriftianae praecepta. Ποιεῖν τὸ θέλημα τὸ πατρὸς dicuntur, qui ferium habent obediendi propofitum, nimirum οἱ πίςιν ἔχοντες ὀ νεκρὰν, ἀλλὰ δι᾽ ἀγάπης ἐνεργεμένην. Haud raro enim *agendi* verbis fignificatur *studium,* fed *tale, quod data occasione actuosum est.* — Non titulus Chriftianum facit, fed vita.

22. Πολλοὶ ἐρᾶσι μοι) Sermo, qui excludendis e regno divino affignatur, non exponit quid ifti *revera sint dicturi,* fed quid accommodate ad perfonam v. 21. fibi impofitam dicere *possint,* omninoque comparatus eft ad generale illud λέγειν κύριε (v. 21.) infigni τῶν τῷ ὀνόματι κυρίε πολλὰς δυνάμεις ποιησάντων exemplo *illustrandum atque subiiciendum sub sensus.* Vid. Storrii *diss. exeg. in libror. N. T. histor. aliquot locos.* P. III. Tubing. 1794. p. 3. Hoc genus προσωποποιίας frequen-

quentant libri facri. Cf. DATHIUM in GLASSII Philog. S. p. 1359. fqq. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Intelligitur dies novisfimus, qui dicitur ἐσχάτη ἡμέρα, et ἡμέρα κρίσεως multis in locis. ȣ τῷ σῷ ὀνόματι — ἐποιήσαμεν;) *Nonne tua auctoritate docuimus — daemonia eiecimus — multa miracula edidimus? Verbum* προφητεύειν faepe fignificat *docere*. Vid. fupra v. 15. Alii hic retinent ufitatiorem fignificationem *vaticinari, praesagire futura*; quia de factis infignibus, omnique admiratione dignis eft fermo. Δαιμόνια ἐκβάλλειν, *morbos curare* incurabiles vifos plerisque. Vid. fupra c. IV, 24. Δυνάμεις, *miracula*. Nam δύναμις, hebr. חַיִל, meton. effecti faepe eft *miraculum*, res quae nonnifi adiutrice potentia divina effici poffit. Defignantur h. l. homines, qui huiusmodi mirabilia effecerunt ὀνόματι χριςȣ̃, i. e. non tantum auctoritate Chrifti, fed etiam potentia et auxilio Chrifti freti. Sic enim fumitur haec phrafis etiam Marc. IX, 38. coll. Luc. IX, 49. ubi aliquis, qui non erat difcipulus, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησȣ̃ daemonia eieciffe dicitur. Hic certe non auctoritate, non iuffu Chrifti daemonia eiecit, fed potentia eius fretus, ufus formula, qua difcipuli uti folebant: in nomine Iefu volo ut daemoniacus fanitati reftituatur. Hoc noftro loco autem, ubi fermo eft de hominibus, qui fe pro difcipulis Iefu gerebant, (dicebant ei κύριε,) Phrafis ὀνόματι Χριςȣ̃ utroque fenfu accipi poteft. Docet igitur Iefus, nonnifi homines probos et praeceptis divinis convenienter viventes fibi fore gratos et acceptos, atque felicitatis veris Chriftianis paratae participes; nec poffe defectum emendatae et probae vitae factis externis, quantumvis fpeciofis compenfari. 1 Cor. XIII, 1—3. Perfpicimus inde, caute tractandum effe locum de miraculis et argumentis pro veritate religionis chriftianae inde defum-

tis.

tis. Patravit miracula Iesus; patraverunt etiam, vel patrare visi sunt falsi doctores et fraudatores. Matth. XXIV, 24. Sed erat inter alia hoc discrimen, quod Iesus et eius Apostoli sanctissimam agebant vitam, nec unquam quaerebant honores, aut pecunias, sed tantum aliorum hominum utilitatem et commodum. Io. VIII, 46—50. VII, 18. Quod secus erat in falsis doctoribus et fraudatoribus. Nec (quod obiter moneo,) negligendum erat *Francisci Baconis de Verulamio* egregium dictum: — *Nunquam Deus edidit miraculum, quo converteretur Atheus; quia poterat ipso naturae lumine ad notitiam Dei perduci; verum miracula ad convertendos idololatras et superstitiosos designata sunt, qui Numen agnoverunt; sed in Cultu eius aberrarunt.* (De augm. scientiar. Lib. III, c. 2. p. 144.)

23. *ὁμολογήσω αὐτοῖς*) *Profitebor, palam dicam ipsis.* Graeci vocem *ὁμολογεῖν* isto sensu non usurpant, sed est ex Hebraismo יָדָה. Sermo, qui hic iudici tribuitur, non iubet de sententia his nominatim *verbis pronuntianda* cogitare, sed *illuminat oculisque subiicit* commemoratum supra v. 21. decretum de eo, quod futurum sit. Vid. dicta ad v. 22. *οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς*) *Nunquam vos pro meis habui*, vel etiam: *nunquam vos approbavi*, ut Rom. VII, 15. more Hebraeo, apud quos ידע ita sumi solet, *ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν*) Ita LXX. vertunt in Ps. V, 6. פֹּעֲלֵי אָוֶן, qui velut artem peccandi exercent, *ἁμαρτωλοί*, *scelesti, improbi.*

24. *πᾶς οὖν — τὴν πέτραν*) *Qui igitur has meas doctrinas auditas vita et moribus exprimit, is similis est ἀνδρὶ φρονίμῳ, viro sapienti, prudenti, qui domum rupi imposuit*, qui futuros casus secum reputat

et

et ſibi proſpicit, ne id quod ſuſcepit negotium fruſtra ſuſceptum eſſe appareat. Ceterum conſtructio huius commatis tota eſt hebraica. Graece eſſet: πάντα ἐν ἀκούοντα μου τοὺς λόγους τούτους — ὁμοιώσω ἀνδρὶ κ. τ. λ. Ὅστις et αὐτὸν hebraico more redundant.

25. καὶ κατέβη — ἐπὶ τὴν πέτραν) *Quum enim imber delaberetur, et inundationes ingruerent, ventorumque vis in domum impingeret, immota illa stabat, rupi quippe superstructa.* Καὶ κατέβη — καὶ οὐκ ἔπεσε, eſt conſtructio hebraica cum ו, e. g. Gen. XIX, 1. וַיַּרְא וַיָּקָם, *quum eos videret, surrexit,* LXX, ἰδὼν δὲ ἐξανέστη. Βροχὴ Alexandrini uſurpant pro גֶּשֶׁם Pſ. LXVIII, 10. Καταβαίνειν, pro יָרַד, quo verbo utuntur Hebraei de imbre delabente, Pſ. LXXII, 6. Ieſ. LV, 10. οἱ ποταμοὶ h. l. ſunt *inundationes, diluvia.* Προσπίπτειν, h. l. eſt *irruere, impetu ferri.* οὐκ ἔπεσε, *non corruit,* ſimplex pro compoſ. ut נָפַל et πίπτειν Ieſ. XXX, 13. 25. τεθεμελίωτο, pro ἐτεθεμελίωτο. Sic et apud Ioſephum aliquoties invenies πεποιήκει. Applicatio eſt facilis. Quicunque vitam vivit doctrinae meae congruentem, is ſibi ſuisque commodis optime conſulet; firmus ſtabit in calamitatum procellis, nec unquam vere miſer, ſed in hac et futura vita tranquillus et beatus erit. Nam inundationes, procellas, eſſe imagines magnarum calamitatum, notum eſt. 2 Sam. XXII, 17. Ieſ. XLIII, 2. Pſ. XXXII, 6. Ier. LI, 1.

26. 27. Horum verborum ſenſus eſt facilis, comparandus cum v. 25. Similes ſententias ex Rabbinorum ſcriptis vide ap. *Wetst.* Chriſtus autem hoc vult docere: Externa opera ſine interna pietate cordis, et ſincero virtutis ſtudio, miracula etiam, ſunt quidem inſtar ſplendidi aedifi-

cii;

cii; ceterum fi animus ifta gerentis fpectat inanem hominum laudem, quaeftum et voluptatem, corruent omnia, fi quando ingruerit vehemens tentationum procella. Cuius autem affectus fixus eft in doctrina evangelica et ftudio virtutis, is, a folo Deo expectans praemium recte factorum, adverfus omnes malorum iniurias, impiorum atrociffimas perfecutiones, et mortem ipfam ftabit inconcuffus et infractus usque ad diem illum, cum perfeverantia victrix malorum fuam feret coronam.

28. *καὶ ἐγένετο — διδαχῇ αὐτȣ̃*) *Finita hac oratione, vehementer admirati sunt homines eius doctrinam.* ἐγένετο, hebr. וַיְהִי poteft omitti, non laefa oratione. Ἐξεπλήσσοντο, Vulgata recte vertit: *admirabantur.* Refpondet hoc verbum hebraico תָּמַהּ, quod Pf. XLVIII, 6. Symmachus vertit ἐκπλήσσεσθαι, LXX. θαυμάζειν. Apud *Diodor. Sic.* hoc verbum fignificat *re aliqua nova et insolita stupere*, ut *Munthius* ad h. l. notat.

29. *ὡς ἐξȣσίαν ἔχων, καὶ ȣ̓χ ὡς οἱ γραμματεῖς*) Senfus eft: *Fuit enim doctrina eius efficax* (vi ac pondere praedita,) *non sicut illa Pharisaeorum.* Verba ὡς ἐξȣσίαν ἔχων periphraftice pofita funt pro ἐν ἐξȣσίᾳ, *efficaciter.* Cf. Luc. IV, 36. Pharifaei aliique Iudaeorum doctores vanis difputationibus tempus inutiliter terebant, et populo etiam proponebant varias variorum Rabbinorum et antiquiorum doctorum fententias de ritibus et caeremoniis fuae fuperftitionis. Sed Iefu doctrina non tantum fua fe utilitate atque evidentia commendabat, fed et animos movebat, et ad obfequium praebendum flectebat.

CAP.

CAP. VIII.

1. Καταβάντι — ὄρους) Quum defcendiffet e monte, et iam redire vellet Capernaumum, ubi domicilium ad tempus habebat, v. 5. Cf. fupra IV, 13. Lucas haec gefta effe dicit ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων. C. V, 12. Ἠκολούθησαν αὐτῷ) Redundat αὐτῷ ex hebr. Idiotismo. Qui loco καταβάντι δὲ αὐτῷ fcripfere καταβάντος, f. καταβαίνοντος δὲ αὐτοῦ, evitare voluerunt, ne in eodem commate bis effet αὐτῷ. Vid. *Griesbachius.*

2. λεπρὸς) *Leprosus.* Mifera leproforum erat conditio, quia ab urbibus et conforțio humano erant exclufi, Levit. XIII. XIV. Vid. *I. D. Michaelis* in notis ad verf. biblior. germ. ad ifta capita, eiusdemque *Biblioth. Orient.* Tom. XVII. Cf. PAULUS, Commentar. p. 629. ff. et p. 635. f. προσεκύνει αὐτῷ) Marc. I, 40. γονυπετῶν. Ita procidit, ut genua Chrifti contingeret. Videtur omnino magnum aliquid et eximium de Iefu concepiffe animo, nimirum liberrimam fanandi poteftatem. Sed an hunc effe promiffum Meffiam crediderit, dubitari poteft, quum ipfe Iefus id nondum palam effet profeffus, neque is rumor in vulgus manaffet. κύριε) Moris erat Iudaeis, hoc modo quemvis etiam ignotum appellare. Io. XX, 15.

3. Καὶ ἐκτείνας — λέγων) *Igitur manu illum tangens Iesus, dixit.* Phrafis ἐκτεῖναι τὴν χεῖρα propter τὸ παρέλκον in Hebraismis eft ponenda. Iudic. XV, 15. 2 Reg. VI, 7. Gen. VIII, 9. Quod Iefus leprofum manu tetigit, erat fignum boni ominis, quod ei fidem faciebat, fanationem certo fecuturam. Nifi enim Chriftus fanationis fuiffet certus, non ipfum tetigiffet, quod fine pollutione et magna Iudaeorum offenfione fieri non potuiffet. Opera autem virtute divina patrata femper exemta fuerunt a prae-

cep-

ceptis ritualibus. Cf. 1 Reg. XVII, 19. sqq. 2 Reg. IV, 34. θέλω, καθαρίσθητι) Sacerdotes post longam explorationem pronunciabant, utrum quis a lepra purgatus esset: at Christus verbo eum sanabat. Haec est illa μεγαλοφροσύνη, quam in Mose miratus est *Longinus*. Καὶ εὐθέως — ἡ λέπρα, *et statim purgando remota est haec leprae lues.* Nam καθαρίζειν non solum est *purgare*, sed interdum etiam sensu praegnanti *sordes removere, purgamenti instar e medio tollere* apud LXX. Deut. XIX, 13. et quod Levit. XIX, 23. περικαθαρίζειν τὴν ἀκαθαρσίαν dicitur, id in eodem argumento apud *Philonem* (Alleg. leg. L. I.) καθαρίζειν ἀκροβυστίαν redditur.

4. ὅρα μηδενὶ εἴπῃς) Hoc loco videtur Christus non diutius silentium imperasse, quam dum sanatus a lepra se sacerdoti stitisset explorandum. Notandum est enim, hoc miraculum in Galilaea accidisse Marc. I, 39. Iussit igitur Christus hominem, abiecta omni mora, festinare Hierosolymam, ne, si tempus narrando tereret, rumor prius ad aures sacerdotis perveniret, isque laudibus Iesu invidens immundum pronunciaret, qui mundus erat, quo facto magna pars beneficii in leprosum collati periisset. τῷ ἱερεῖ) Cuidam e sacerdotum numero, cui ceteri eam provinciam delegaverant. Levit. XIII, 22. τὸ δῶρον) *Oblationem*, (tibi leproso praescriptam) duos passerculos. Levit. XIV, 4. 7. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς) *Ut testeris illis, te esse sanum.* Αὐτοῖς referri potest ad homines tum praesentes, ut habeant documentum sanitatis recuperatae; ut sacerdoti testanti omnes credant, te esse mundatum et recipiendum in communionem; nam ubi Sacerdos testimonium perhibuerat et sacrificium erat oblatum, tum nemo dubitabat sanitatem esse restitutam. Potest etiam αὐτοῖς intelligi de sacerdotibus, licet praecesserit τῷ ἱερεῖ, per synthesin numeri,

meri, ftilo populari familiarem; vel ἱερεῖ collative, vel αὐτοῖς ut לָהֶם diftributive, *cuique eorum* eft fumendum. Vid. *Storr* obfervatt. ad analogiam Synt. p. 374. Poffunt etiam haec verba iungi praecedentibus ὃ προσέταξε Μωσῆς, hoc fenfu: *ut sit lex* αὐτοῖς, *tanquam legem istis hominibus*, nempe leprofis *praescriptam*. Levit. XIII, 59. c. XIV, 2. 54. Μαρτύριον enim faepe effe Synonymum τοῦ νόμου et διαθήκης, fatis conftat. Exod. XVI, 34. XXV, 16. 2 Reg. XI, 12. aliisque locis. Non audiendus eft Paulus, qui (im *kritischen Kommentar* ad h. l.) contendit, Iefum non fanaffe hunc leprofum, fed ad preces eius tantum declaraffe, morbum eius non effe contagiofum, eum *brevi* (εὐθέως) fanatum; et a facerdote mundum declaratum iri, ut fenfus verborum: θέλω, καθαρίσθητι fit, volo te edocere, quae *sit natura morbi* tui, et verba: καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα, fignificent: brevi et feliciter lepra ipfius fanata eft. Quam contorta fit haec explicatio nemo non videt. Repugnant etiam loca Marc. I, 45. et Luc. V, 15. omnino hic conferenda. Quid de nova hac ratione interpretandi ftatuendum fit, bene docuerunt Gabler, (*Neuestes theologisches Iournal* Tom. IX. p. 285. fqq.) Krummacher *Ueber den Geist und die Form der Evangelischen Geschichte* p. 202. fqq. Cf. Kuinoel ad h. l.

5. Εἰσελθόντι — ἑκατόνταρχος) Pro τῷ Ἰησοῦ, leg. αὐτῷ. Sic enim habent plerique codices, verfiones et Patres. Τῷ Ἰησοῦ pofitum eft propter initium Lectionis ecclefiafticae. Hiftoria, quae hic narratur eadem effe videtur, quam Lucas c. VII, 1. fq. narrat; nam in utraque narratione περιστάσεις loci et temporis conveniunt; omnisque diverfitas in eo eft, quod Matthaeus centurionem ipfum ad Iefum veniffe, Lucas autem eum mififfe legatos dicit.

dicit. Matthaeus, ut faepe, ita etiam hic brevitatis ftudiofus fuiffe videtur. In omnibus fere fcriptorum hiftoricorum libris, ubi de eadem re agunt, eiusmodi diverfitates occurrunt. *Centurio*, de quo hic fermo, natione quidem gentilis, fed veri Dei cultor, per baptismum Profelytarum in ecclefiae Iudaicae communionem veniffe videtur. Nam, ut alia taceam, fi idolorum cultor adhuc fuiffet, vix credibile eft, Seniores Iudaeorum Iefum rogaturos fuiffe, ut fe in eius domum conferret, quum inter omnes conftet, quanto odio Iudaei perfecuti fint gentiles, et quam ftudiofe confortium eorum fugerint. Plura argumenta attulit Io. Guilielm. Ravius, Theologus Erlangenfis, in differtatione: *Praeterita quaedam ad narrationes* Matth. VIII, 5. fqq. et Luc. VII, 2. fqq. Sine dubio hic Centurio Herodi tetrarchae militabat.

6. ὁ παῖς μȣ) *Servus meus. Pollux* III. 8. καλȣνται παῖδες οἱ δȣλοι παρὰ τοῖς ἀττικοῖς κἂν ὦσι πρεσβύτεροι. Sic etiam Latinis puer faepe eft fervus, mancipium. βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς) *Decumbit domi paralysi laborans.* βεβλῆσθαι decumbere, ut infra v. 14. Παράλυσις, nervorum refolutio, duplex eft, una cum contractione, altera cum remiffione nervorum. Totum latus pari facilitate vis morbi pertentat, quando ad alterum fpinalis medullae principium delabitur. Quin univerfum fere corpus comprehendit, et in Apoplexiam deinde migrat. Vid. Thomae Bartholini *commentar. de Paralyticis N. T.* Lipf. 1685. Decumbebat ifte centurionis fervus, et quod Lucas addit, cum mortis periculo: quare credibile eft παράλυσιν hic dici, non partis, fed totius corporis refolutionem, ἀποπληξίαν fcilicet. δεινῶς βασανιζόμενος) *gravibus doloribus afflictus.* Vox βασανίζεσθαι minus graeca quibusdam vifa apud optimos fcriptores, et *Iosephum*

phum quoque occurrit. Proprio quidem fenfu denotat *tormentis cruciari*; translate autem *graviter affligi.*

8. ὀυκ εἰμὶ ἱκανὸς) vid. c. III, 11. Summae modeftiae documentum funt haec verba. εἰπὲ λόγον) *Iube.* Alii leg. λόγῳ. Sic enim habent Codd. quamplurimi, Verfiones quaedam, et Patres nonnulli. Et effet ficut illud *Terentii*: Quin tu uno verbo dic, quid eft, quod me velis. Λόγον, quae paucorum codicum lectio eft, vel e rhythmo antecedentis vocis μόνον ortum duxit vel debetur fcribis, phrafin εἰπὲ λόγῳ non fatis intelligentibus.

9. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπος — καὶ ποιεῖ) Hebraismus: εἰμὶ καὶ λέγω, pro ὢν λέγω. Senfus enim eft; καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπος ὢν ὑπ' ἐξουσίαν, ἔχων δὲ ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, λέγω τούτῳ. *Nam et ego, quum sim alienae subditus potestati, tamen militibus, in quos potestatem habeo, verbo, quid fieri velim, edico.* Similis Conftr. eft Rom. VI, 17. et infra c. XVIII, 21. Ait autem, fe effe ὑπὸ ἐξουσίαν, nimirum non imperatoris tantum et procuratoris, fed et tribuni. Parent mihi, inquit, milites et fervi citra exceptionem, ut mos habet disciplinae militaris, quae non fcifcitando imperia, fed parendo conftat. Sic tibi parent vires naturae. Ut meis verbis, qui homo fum aliorum obnoxius imperiis, parent tamen inferiore loco pofiti milites; fic tuo verbo creaturae, mare, tempeftates, morbi cedere tenentur. Ex Schulzii et Michaelis fententia vis huius comparationis maior erit, fi ftatuamus, centurionem locutum effe ex fenfu illa aetate communi Orientalium populorum, exiftimantium, huius generis morbos effe angelos Satanae. Cf. 1 Cor. V, 4. 5. Paulus (Commentar. p. 644. f.) exiftimat, centurionem hoc voluiffe: iube aliquem ex tuis difcipulis ad me venire,

ad

ad servum meum sanandum. Sed huic coniecturae tota narratio repugnat.

10. ὀδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίςιν εὗρον) *Neque inter Iudaeos omnes tantam fidem inveni;* nam Ἰσραὴλ metonymice denotat omnes posteros Iacobi, vel Israelitas; et Centurio, utpote gentilibus oriundus, optime discerni poterat ab Israelitis, quanquam Iudaeorum Sacris addictus erat. πίςις h. l. firmam de divina Iesu potentia animi persuasionem significat. Nimirum Iudaei putabant, praesentia Christi opus esse, ut sanari posset: at Centurio de potentia Christi magnificentius sentiebat.

11. πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν — τῶν ἐρανῶν) *Ex omnibus totius orbis nationibus homines fruentur coelestibus gaudiis cum Abrahamo etc.* Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, i. e. *omnibus totius orbis nationibus.* Hebraei enim, quorum loquendi consuetudinem Matthaeus imitatur, universum terrarum orbem indicaturi, vel orientem nominant et occidentem, (Ies. XLV, 6.) vel orientali et occidentali plagae quasi comites adiungunt septentriones et meridiem. Ps. CXII, 3. Ἀνακεκλίθαι μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν ἐρανῶν est *accumbere, coenare cum Abrahamo* etc. *in coelo*, easdem cum iis epulas capere, i. e. *eadem cum iis felicitate, iisdem gaudiis frui in coelo.* Nam ἀνακεκλίσθαι verbum convivale est. Gentiles aeque ac Iudaei delicias vitae coelestis sub convivii imagine repraesentarunt, quia nil praestantius in hac vita et iucundius putabant magnifico convivio. Ἡ βασιλεία τῶν ἐρανῶν h. l. est *ipsum coelum*, locus aeterni praemii, ubi iam Abrahamus, Isaacus et Iacobus versantur. Nam statim v. 12. opponitur τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, locus infernalis. Non sine causa Abrahami, Isaaci et Iacobi h. l. fit mentio. Omnes Iudaei

tam

tam sanctos se existimant, ut cum extraneo nolint cibum capere: at multi extranei cum ipsorum maioribus, quorum nomina Iudaei solent iactare, cibum capient, ipsis Iudaeis exclusis. Christus nondum clare, tacite tamen significat, multos ex gentibus professuros esse doctrinam suam. Intelligebant hoc auditores fortassis de Proselytis in Iudaeorum sectam transgressuris et circumcidendis.

12. οἱ δὲ υἱοὶ — ὀδόντων) *Ii vero, quibus praecipue destinata erant gaudia regni coelestis, eiicientur* (e coenaculo ubi Abrahamus) *in loca inferni tristissima, gravissimasque dabunt poenas.* Nomen υἱὸς, ut apud Hebraeos בן, vocabulis locorum ita iungitur, ut declaret *eum, qui est, habitat in loco eo*, cuius vocabulum additum est. Sic 1 Maccab. IV, 2. οἱ υἱοὶ τῆς ἄκρας sunt *custodes arcis.* Cf. Esr. II, 1. Hic autem homines Iudaei οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας dicuntur, non, quo in regno coelesti habitandi atque degendi potestatem ac ius revera habeant, sed quod in regno isto locum sibi deberi falso sibi persuadeant, exclusis gentibus ceteris omnibus. Quum autem υἱὸς, hebr. בֵּן saepe etiam usurpetur de eo, cui aliquid destinatum est, (ut בֶּן מָוֶת de *mortis damnato*, υἱὸς θαλάμȣ de eo *qui in thalamum admittitur,*) υἱοὶ τῆς βασιλείας possunt etiam esse ii, *quibus regnum destinatum erat* vi promissionis. Rom. IX, 4. Multi ex his ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, *detrudentur in tartara*, in locum, in quo homines scelerati post mortem puniuntur. *Tenebrae* sunt imago *miseriae*, sicuti lux est imago *felicitatis.* Τὸ ἐξώτερον pro Superlativo. Gloss. vett. habent: ἐξώτερος *exterior, exter, externus.* Interpretes nonnulli volunt *tenebras exteriores* hic opponi copioso taedarum, lampadum, lych-

norum lumini, quo coenaculum illuſtrabatur. Coenaculum crebris luminibus per noctem collucebat; expulſus coenaculo atque domo in tenebris verſatur, quoque longius removetur, eo craſſiores tenebrae ipſi offunduntur, infra c. XXII, 13. XXV, 30. Eſſet ergo σκότος ἐξώτερον *locus, qui longissime remotus est a coelesti gaudio, quod lucis nomine solet appellari.* Alii alludi putant ad coniectionem in carcerem ſqualidum, ſive ad ergaſtula, quae apud Romanos erant carceres ſubterranei, loca prorſus tenebroſa in agris, in quae a dominis dedebantur ſervi omnino mali. Ad tale ergaſtulum hic alludi, non alienum eſt a veriſimilitudine. Nam ſtatim additur: ἐκεῖ ἔςαι ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, *ibi erit fletus et stridor dentium.* Nimirum ſervi egregie mali compedibus ferreis conſtricti ſemper, ſine ſpe ſalutis in ergaſtulis iacebant, ita ut et fletus eſſuderint, et crepitus dentium ediderint, prae indignatione et impatientia. Matth. XXII, 13. XXV, 30. Senſus igitur eſt: Ibi miſerias, easque graviſſimas et diriſſimas ſentient.

13. ὕπαγε) Hebraei, quum, quod petitur concedunt, ſolent dicere לֵךְ, interdum tamen eſt etiam averſantis, interdum imperantis. Has ſignificationes diſtinguebat pronunciatio. Interdum in prima illa notione addebatur ἐν εἰρήνῃ, vel ſimile aliquid. ὡς ἐπίςευσας γενηθήτω σοι) Sc. ὅτως. Ita res tibi eveniat, quemadmodum credidiſti. *Paulus*: γενηθήτω, *fiat*; ich ſende deswegen jemanden, σοι, *dir zu lieb*, ſuae hypotheſeos cauſſa. ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, illo ipſo temporis momento; ὥρα enim hic ſignificat illud ipſum tempus, quo Chriſtus eo ſermone fuit uſus. Addunt codices nonnulli et paucae verſiones: καὶ ὑποςρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον ἀυτȣ̃ ἐν ἀυτῇ τῇ ὥρᾳ

ὥρᾳ εὗρε τὸν παῖδα ὑγιαίνοντα. Sed hoc additamentum huc traductum eſt e loco parallelo Luc. VII, 10. quod quum non ſatis accommodatum videretur ad narrationem Matthaei, qui τῶν πεμφθέντων nullam iniecerat mentionem, mutarunt pluralem in ſingularem.

14. εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρȣ) Petrus et Andreas Bethſaidae habuerant larem, antequam Chriſtum ſectarentur. Tum autem domicilium habebant Capharnaumi, ubi uxorem duxerat Petrus.

15. Καὶ ἠγέρθη — αὐτοῖς) *Et surgens* (de lecto) *ministravit illis.* Διακονεῖν notat *famulari, ministrare*, quocunque hoc fiat modo, h. l. *cibos et alia necessaria ad mensam afferre, mensae curam sustinere.* Loco διηκόνει αὐτοῖς codices 94. inter quos nonnulli ſunt vetuſtate ac praeſtantia inſignes, legunt διηκόνει αὐτῷ. Accedunt etiam verſiones nonnullae una cum Origene aliisque graecis Patribus. Griesbachius tamen αὐτοῖς praeferendum, et contra Millium, Bengelium, Wetſtenium et Matthaeium defendendum eſſe cenſuit. Cui equidem vel eam ob cauſſam aſſentior, quod αὐτοῖς eſt lectio obſcurior, difficilior et apparenter falſa, quippe quae contextui repugnare videtur. Nam v. 14. Matthaeus unius Ieſu mentionem iniecerat, et ſequente comm. de ſolo Ieſu narrare pergit: προσήνεγκαν αὐτῷ. Hinc interiacens αὐτοῖς prorſus incongruum eſſe putantes librarii, interpretes et commentatores, e proxime ſequente commate facile arripuerunt αὐτῷ. Verum enim vero diſcipulos nonnullos Ieſum comitatos tum fuiſſe, non ſolum e Marci I, 29. manifeſtum eſt, ſed ab ipſo etiam Matthaeo comm. 18. (ἐκέλευσεν, ſc. diſcipulis) et comm. 23. innuitur. Ergo Matthaeus recte ſcribere potuit διηκόνει αὐτοῖς.

16. ὀψίας δὲ γενομένης) Deeſt ὥρας, quod nomen Marcus addit. λόγῳ, *unius verbi imperio*, ſolo nutu. Ad reliqua vid. ſupra c. IV, 24.

17. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου) Ieſ. LIII, 4. *Ita ut* (hoc etiam ſenſu) *illud recte dici potuerit, quod vaticinatus est Iesaias* etc. Accommodative, ut nonnulli putant, locus Ieſaiae a Matthaeo refertur ad ſanationem morborum, quem Petrus 1 Ep. II, 24. proprie refert ad remiſſionem peccatorum. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν) *Infirmitates nostras abstulit, et oneri sanandi morbos nostros supposuit humeros.* Neglecta LXX. interpretum verſione preſſius hebraearum vocum indolem expreſſit Matthaeus. Λαμβάνειν, נָשָׂא frequentiſſime etiam ἀναιρεῖν, ἀφαιρεῖν, ἐπιλαμβάνειν, *auferre*, βαστάζειν vero סָבַל, *auxilium ferre* ſignificat; nam *auxilium*, *cura*, noſtro loquendi et concipiendi modo aliquid oneris habet et moleſtiae. Sic igitur Salvator βαστάζειν τὰς νόσους dicitur, pro quibus ſanandis curam geſſit. Eundem ſenſum Ieſaiae etiam verbis ineſſe, non male ſuſpicatus eſt *Gottfr. Olearius* ad hunc Matthaei locum.

18. ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν) *Iussit traiicere*, ſc. ſtagnum Genneſarethicum, ſ. trans mare Galilaeum, in regionem eam, ubi Bethſaida, Chorazim aliaeque urbes erant ſitae. Ἀπέρχεσθαι, ut hebraicum בּוֹא etiam de navigantibus dicitur. Deut. XXX, 13. Ion. I, 3.

19. Εἷς, pro τὶς, *quidam*. Sic Hebraei etiam uſurpant אֶחָד. Storr obſervatt. ad analog. et Syntax. hebr. pertinent. p. 124. ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ) *Discipulus tuus ero.* Cf. notata ad c. IV, 19. 20. Erat hic

legis

legis peritus, quales plerique eius aevi, honorum et lucri ſtudioſus; quare quum magnam Chriſto tot miracula edenti potentiam brevi adfuturam opinaretur, ſectam eius profiteri voluit. Sed Chriſtus, paupertatem ſuam profitens, ipſum hominis ulcus tetigit.

20. αἱ ἀλώπεκες — κεφαλὴν κλίνῃ) *Vulpes quidem habent sua lustra, et aves latibula; sed filius hominis ne domicilium quidem habet proprium.* Φωλεὸς eſt *lustrum, latebra, latibulum, cubile.* Κατασκηνώσεις autem non ſunt *nidi*, ſed *latibula, loca in quibus consident et quiescunt volucres noctu, etiam interdiu*, tutae ab omni coeli iniuria. Hanc vocabuli κατασκήνωσις interpretationem confirmat uſus verbi κατασκηνȣ͂ν, Matth. XIII, 32. Marc. IV, 32. Luc. XIII, 19. ubi uſurpatur de aviculis, quae in ramis arbuſcularum, non nidulantur, ſed omnino conſident, et quieſcunt, et quaſi habitant. ὁ δὲ υἱὸς τȣ͂ ἀνθρώπȣ) Hoc modo Chriſtus nunquam niſi a ſe ipſo appellatur, ſi excipias locum Act. VII, 56. cf. Apocal. I, 13. XIV, 14. De cauſſa appellationis variae ſunt interpretum ſententiae. Pleriſque Chriſtus hac voce deſcripſiſſe videtur, ſuam illam κένωσιν, de qua agitur Philip. II, 7. Nam אָדָם Hebraeis ſaepiſſime deſignat hominem *contemtae sortis*, e. g. Iud. XVI, 7. 11. Pſ. LXXXII, 7. et Pſ. XLIX, 3. opponuntur בְּנֵי אָדָם iis, qui ibidem dicuntur בְּנֵי אִישׁ. LXX. בני אדם verterunt γηγενεῖς, i. e. *ignobiles*, quos et Latini *terrae filios* vocabant. Hanc rationem fuiſſe volunt, cur Apoſtoli nunquam Chriſtum exaltatum hoc nomine appellaverint, ſi Stephanum excipias. Alii cum Dan. Heinsio ſuſpicantur, Ieſum ſibi hoc nomen tribuiſſe primi hominis reſpectu, qui אדם ſive ὁ ἄνθρωπος vocatur, ut ὁ ἄνθρωπος ſit *ho-*

homo primus; υἱὸς τȢ ἀνθρώπȢ qui poſt illum ἐξό-χως, ſic dicitur, idem qui ſecundus Adam dicitur. Hanc ſententiam confirmari putant eo, quod in ſcriptis Iudaeorum frequens eſt mentio primi et ſecundi Adami; (vid. *Neue Schalom* fol. 160. 2.) et quod amavit Ieſus obſcure ſignificare dignitatem ſuam, quam iam tum palam praedicare ob multas cauſſas nec potuit nec voluit. Hac igitur denominatione Ieſum obſcure ſignificaſſe volunt, ſe eſſe *Messiam*. Accedit, quod phraſes ὁ υἱὸς τȢ ἀνθρώπȢ et Meſſias promiſcue uſurpantur, ſive permutantur Io. XII, 34. Matth. XVI, 13. Hanc ſententiam diligentius expoſuit, novisque argumentis probavit Wesselius Scholten, Amſtelodamenſis, in *Specimine hermeneutico-theologico de appellatione τȢ υἱȢ τȢ ἀνθρώπȢ, qua Iesus se Messiam professus est*, quod Praeſide Iodoco Heringa publico examini ſubmiſit. Traiecti ad Rhenum. 1809. 8. Summa prolixae diſputationis eſt haec: Appellatio ὁ υἱὸς τȢ ἀνθρώπȢ, quoties a Ieſu fuit adhibita, toties indicat certum *illum hominem*, qui forma humana, Danieli in viſo ſymbolico (cap. VII, 13.) fuit propoſitus; atque adeo Regem illum, a Deo conſtitutum, qui humane hominibus eſſet imperaturus, eundem, qui *Messiae* nomine indicatus fuit. — Maxime haec appellatio accommodata fuit ad diverſos notitias et ſenſus, quibus imbutos deprehenderet Conſervator noſter ſuae aetatis homines. Potuerunt enim, qui ex audientium numero eſſent perſpicaciores, eique fidem habentes, Meſſiae deſcriptionem intelligere, ex eiusque dictis efficere, eum eſſe hunc *hominis filium* a Daniele promiſſum. Qui autem minori eſſent, aut intelligentia, aut veri diſcendi ſtudio, potuerunt neſcire hanc appellationis vim; potuerunt dubii de eo haerere; potuerunt odorari aliquid, nec tamen omnino Ieſu mentem aſſe-

assequi. Qui Iesu adversarentur, quaerentes calumniandi caussas, cupientesque affectati regni crimen impingere, nihil potuerunt, audita hac appellatione, lucrari, ne quidem intellecta ea, et cognito Iesu, semet τὸν υἱὸν τῦ ἀνθρώπε appellantis, consilio. Denique nec turba hominum seditiosorum, in Messia promisso Romanorum debellatorem exspectans, potuit facile hac appellatione concitari ad tumultuandum, adhibito Iesu Messiae nomine.,, Nos in hac sententia acquiescimus, nec plura addimus. Tota haec disputatio est lectu dignissima. Iam respondet Iesus legis perito: Filius hominis ὀκ ἔχει πῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ, i. e. *ne domicilium quidem habet proprium*, in ultima est egestate, a quo frustra expectes terrenam felicitatem. Phrasis τὴν κεφαλὴν κλίνειν significat primum *quiescere*, deinde *habitaculum*, s. *domicilium habere*. Homines enim habitacula appetunt maxime propterea, ut quietem ibi capiant: sed qui corpus quieti dant, ii in primis hoc agunt, ut caput quiescat. Sic etiam Chrysostomus et Theophylactus hunc locum interpretati sunt. Vid. *Fischeri* Prolusf. p. 285. ff. Affirmavit igitur Iesus his verbis, inopiam suam tantam esse, ut ipso etiam domicilio atque habitaculo careat. Habitavit Capharnaumi in conducto, aut divertit apud discipulos.

21. ἕτερος τῶν μαθητῶν) alios quispiam, i. e. ἄλλος. Sed et ἕτερος non semper de duobus tantum ponitur. Matthaeus brevitatis caussa omittit, quod Lucas cap. IX, 59. refert, Iesum his verbis compellasse hominem: ἀκολέθει μοι, huncque respondisse, quod iam sequitur: ἐπίτρεψόν — πατέρα μῦ) Permitte ut domum redeam, (ibique maneam) ad mortem usque Patris. Nondum mortuus erat hominis pater. Nam apud Iudaeos mortui sepeliebantur eodem die, quo obierant; (Act. V, 7—10. Matth. IX, 23.) quem

quem morem Iudaei etiamnum ſervant. Voluit igitur iuvenis poſt mortem patris demum redire ad Ieſum, quia non moriturum eſſe Meſſiam putavit.

22. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς) Eſt ſententia paradoxa. Nam νεκροὶ in parte dicti priori improprie dicuntur homines inertes ad negotia, qualia poſtulabat Ieſus a ſectatoribus ſuis perpetuis, ut irent et docerent homines. Senſus igitur eſt: *Eorum esse, curam rerum corporalium animi culturae antevertere, quibus animus hebes atque iners torperet.* Iudaei nominatim idololatras et alienos a vera religione appellare ſolebant *mortuos.* Vid. *Michaelis* ad h. l. Senſum bene expreſſiſſe videtur Paulus (I. c. pag. 338.): *Es giebt Todte* (geiſtig - Unthätige) *genug, um Todte zu begraben. Du — lebe, sey thätig fürs Gute.*

23. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ) Plures illis duodecim hic intelligi, ſatis apparet ex comm. 27.

24. σεισμὸς μέγας) i. e. *vehementissima tempestas.* גָּדוֹל סַעַר Ionae I. 4. *Virgil.* Aen. I. 135. Sed *motos* praeſtat componere *fluctus.* Et *quati aequora,* dicunt Poetae. ἐν τῇ θαλάσσῃ. Intelligitur lacus Genneſaret. cf. v. 18.

25. σῶσον ὑμᾶς, i. e. eripe nos e tam praeſenti periculo. ἀπολλύμεθα) *actum est, perimus.*

26. ὀλιγόπιστοι, *o exigua fide praediti.* Vid. not. ad c. VI, 30. ἐπετίμησε) Vulg. *imperavit.* Uſurpatur interdum pro: *additis minis praecipere,* ut infra c. XII, 16. Eſt autem haec phraſis hebraica, ut apparet ex Pſ. CVI, 9. et Naum. I, 4. et adhibetur, ubi de inhibenda maris tempeſtate agitur, quod vis vi obiici et opponi videatur.

27.

27. ποταπός ἐςιν ἔτος) *Quantus vir iste est?* Incipiunt maius quiddam humana magnitudine in Chrifto fufpicari; nam Dei ἐπίθετον eft Pf. LXV, 8. *compescens fremitum marium.* Audiverant eum fanaffe aegrotos, quod faepe medici etiam faciunt; at nunc vident vento etiam imperare, quod omnium hominum vires longe fuperat.

28. τῶν γεργεσηνῶν) alii leg. γαδαρηνῶν, al. γερασηνῶν. Sed Origenes praetulit γεργεσηνῶν, eumque fecuti funt, provocantes ad codices, Victor ant. Epiph. Auctor fynopf. Theophyl. Sed verior lectio videtur effe γαδαρηνῶν, ante Origenis tempora recepta, quam reiicere nulla nos cogit neceffitas. Licet enim Gadara non immineat lacui Tiberiadis, hoc tamen non impedit, quo minus tota regio metropoli late circumiacens χώρα γαδαρηνῶν appellaretur; nam *Gadara* metropolis fuit Peraeae, cui imminebat *Gerasa*, vel *Gergesa*, locus ignobilis. Idem igitur eft, ac fi Matthaeus fcripfiffet: Venit Iefus in Peraeam, vel in regionem Gilead. δύο δαιμονιζόμενοι — ἐξερχόμενοι) δαιμονιζόμενοι, cf. annotata ad c. IV, 24. Fuerunt autem fepulcra Iudaeorum in fpeluncis in agro, fub terra longe protenfa, ita ut arcus magnum ambitum complectentes repraefentarent, in quae intrare et exire poterant. χαλεποὶ λίαν — ἐκείνης) *adeo feri, ut nemo illa via posset* (tutus) *transire.* χαλεποὶ, δεινοὶ, *saevi et mali*, qui hominibus valde erant molefti. Phreneticos et furiofos fuiffe, dubio caret; nam eiusmodi homines in paroxismis robuftiores effe, viresque habere auctas, experientia docet. *Actuarius*, Medicus Graecus, inter Melancholiae varia genera refert λυκανθρωπίαν; qui hac detinentur, nocte intempefta hac illacque circumcurfitant, atque in monumentis folitudinibusque oberrant, luporum in morem: verum interdiu revertuntur, et ad fefe redeunt, ac domi refi-

reſident. P. *Aegineta* III, 14. de Melancholia et inſania: putant aliqui, ſe animalia bruta eſſe, et illorum voces imitantur — quidam vero etiam putant, ſe ab aliquibus maioribus poteſtatibus impeti, et futura praedicere etc. In *Hieros. Trumoth:* Haec ſunt ſigna τȣ̃ שוטה, *stulti: Exit nocte, et pernoctat inter sepulcra, et vestes suas lacerat, et quodcunque ei datur, pessundat.* Cf. Marci V, 3—5.

29. τί ἡμῖν καὶ σοί;) *Quid rei nobis tecum?* Subaud. πρᾶγμα. Hoc ſi ex uſu latini ſermonis interpreteris, contemtum videtur inducere. At Hebraeis aliud ſignificat, nimirum: *cur mihi molestiam exhibes?* 2 Sam. XVI, 10. 2 Paralip. XXXV, 21. Ἰησȣ̃ υἱὲ τȣ̃ θεȣ̃) Ieſu, Meſſia. Ieſum a multis pro Meſſia haberi, ab aliis percipere potuerant. Fortaſſis etiam Ieſum ſaepe viderant et docentem audiverant. ἦλθες — ἡμᾶς;) *Tune huc venisti ante tempus nos cruciatum?* Ita loquuntur maniaci; nam ſe eſſe malos daemones putant. Ego ipſe aliquando mulierem vidi melancholicam, quae conſtanter aſſeveravit, ſe eſſe cacodaemona. Cf. Marc. V, 7. πρὸ καιρȣ̃, *nimium mature.* Poenam ipſis decretam differri rogant. Poſſumus etiam cum Wetſtenio ſic explicare: Recordabantur maniaci, quomodo vi et vinculis conſtricti, modo medicamentum ingratum et purgans bibere, modo venae ſectionem pati, et ad praeſcriptum medici vivere fuerint coacti, quibus ſimilia metuebant.

30. ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων) In montibus fuit grex porcorum, ſecundum alios Evangeliſtas. Marcus, c. V, 11. et Lucas VIII, 32. habent ἐκεῖ. Vulgata: *non longe.* Sic μακρὰν (i. e. κατὰ μακρὰν ὁδὸν) recte verti poteſt. Nam hebr. רחוק, quod Alexandrini reddunt μακρόθεν et μακρὰν, diſtantiam quamcunque, etiam

etiam propiorem, prout res ferunt, designat. Exod. XXXIII, 7. Ios. III, 4. Reddere possis: *In einiger Entfernung.* Sed fortassis Vulgata et Itala sic vererunt propter ἦν ἐκεῖ Marci et Lucae, et propter ea, quae de porcorum grege mox narrantur, quippe quae occupare videbantur, porcos haud longo abfuisse intervallo ab eo, quo haec gesta fuere, loco. Iudaeis quidem non licebat porcos alere, at Gadarae et in ea regione plures erant Gentiles. *Ioseph.* Antiq. XVII, 11.

31. οἱ δὲ δαίμονες — τῶν χοίρων) Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, *si exire nos iubes.* Ἀπόστειλον ἡμᾶς praeferendum esse videtur alteri lectioni, ἐπίτρεψον ἡμῖν, ex *Luca* forte invectae. Vid. *Griesbachium* et *Birchium* ad h. l. *Daemones* dicuntur a Iesu petiisse, ut ipsis permitteret irruendi in gregem porcorum; sed intelliguntur ipsi Maniaci, quibus idea fixa (ut Medici loquuntur) erat haec, se esse immundos spiritus. Verba igitur haec sunt furiosorum hominum, qui aptius domicilium eligere sibi non posse putabant post sepulcra, quam porcos. Cf. notata ad v. 28. 29. Referuntur Marc. V, 9. sqq. Luc. VIII, 30. alii etiam horum hominum sermones, quibus mentis alienationem et insaniam prodiderunt.

32. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς) *Maniacis* nempe. Insanientes, qui eum rogaverant, alloquitur Iesus, non daemonas. οἱ δὲ — εἰς τὴν ἀγέλην τ. χοίρων) Alii legunt εἰς τοὺς χοίρους. *Hi autem abeuntes* (e conspectu Iesu) *irruerunt in istum porcorum gregem*, vel *in porcos*, non in *corpora* porcorum; quis enim oculis conspicere potuisset, daemones ingressos esse in porcorum corpora? sed sensus est: Homines furentes, agros percurrentes in gregem irruerunt eumque dederunt praecipitem. Promiscue id quod maniaci dixerunt et fecerunt il-

lis

lis ipfis et daemonibus tribuitur. Evangeliftae narrant res geftas prout in fenfus incurrebant. Audiebant fpectatores fermones infanientium, qui fe malos fpiritus effe dicebant; videbant actiones eorum. Haec dicta et facta Evangeliftae narrant. Ergo nobis non obftat Lucas, dicens c. VIII, 33. τὰ δαιμόνια ingreffa effe in porcos; i. e. in gregem porcorum; nam alio etiam loco, (c. XI, 14.) δαιμόνιον vocat hominem, qui δαιμονίζομενος vocatur apud Matthaeum, c. XII, 22. Omnia quae Chriftus prodigiofe fecit, fimpliciter hominibus utilia et benefica fuerunt. Cur autem hoc unum factum a regula exceptum fit, ratio fuiffe videtur, quod voluit Chriftus eos, quorum torpor monitis et beneficiis difpelli non poterat, ifto modo excitare, ut confiderarent quis ipfe effet, et quam digna doctrina eius, quae reciperetur. Fortaffis etiam Iefus hoc ipfo docere voluit, quanto pluris facienda fit vita duorum hominum univerfo porcorum grege. ὥρμησε — κατὰ τȣ̃ κρημνȣ̃) *fereba-tur totus grex porcorum e praecipitio*; κατὰ ponitur pro ἀπὸ, ut in illo *Homeri* κατὰ πέτρης βαλέειν, de faxo deiicere. Obfervare licet, in calida anni tempeftate, quum e grege porcorum agitatur unus, omnes cum impetu fequi porcum agitatum, et, fi forte ad loca aquofa, vel rivum venerint, fe dare praecipites. Simile quid ante paucos annos apud Erfordiam accidiffe ferunt. Digna ceterum funt lectu, quae *Schulzius* ad hanc hiftoriam contra *Michaelem* monuit.

33. οἱ δὲ βόσκοντος — πόλιν) *Subulci autem, fuga elapsi in urbem veniunt.* οἱ βόσκοντες fubftantive hic ufurpatur. Ἀπελθόντες pleonaftice pofitum eft, ut ἐξελθόντες v. 32. τὰ τῶν δαιμονιζομένων) i. e. περὶ τ. δαιμ. *Quae Daemoniacis accidissent.* Sic enim recte Hellenismus illuftratur. Cf. Marc. V, 14—16. ubi additur ma-

nia-

niacum fuiſſe *καθήμενον — καὶ σωφρονοῦντα*, ſedentem poſt vagos impetus (v. 32.) et rationis compotem.

34. *ὅπως μεταβῇ*) i. e. *ἀποχωρήσῃ*, *digrederetur, migraret.* Nimirum peccatorum ſibi conſcii vim in Chriſto divinam metuebant. Feb. 28. 1857.

CAP. IX.

1. Εἰς *τὴν ἰδίαν πόλιν*) Civitas noſtra dicitur, ubi domicilium habemus. Erat Capernaum, c. IV, 13. Cf. Marc. II, 1. et Luc. V, 17. ſqq. Sic LXX. *εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.* 1 Sam. VIII, 22. Gen. XXIII, 10.

2. *παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον*, *hominem arthriticum, in lecto decumbentem.* Ex Wedelii ſententia (in Exercitatt. Medico philolog. I, 8. 3.) laboravit paralyſi, quam univerſalem vocant, quae infert movendi impotentiam membrorum plenariam, ſine colore omni, cum reſolutione et flacciditate tendinum ac muſculorum, citra *τάσιν* ſeu tenſionem et ſtricturam ullam. Sed eſt mera coniectura. *καὶ ἰδὼν — τὴν πίστιν αὐτῶν*) *Quum cognovisset fiduciam eorum*, nempe amicorum; *quum cerneret animum eorum auxilii securum.* Sic ſenſum bene expreſſit Reichardus. Videtur Chriſtus inprimis ad fidem baiulorum reſpexiſſe. Convertit ſe autem ſermone ſuo ad aegrotum, quia is alloquio, ſolatii pleno indigebat. *θάρσει τέκνον*) *Bono animo esto, fili.* *τέκνον* amica et blanda eſt compellatio, ut Marc. X, 24. Paralyticus ſibi conſcius, ſe ſua culpa atque intemperantia morbum contraxiſſe, et graviora commeritum fuiſſe, inter ſpem metumque dubius pendebat. *ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου*) *Remissa tibi sunt peccata tua*, h. e. auctoritate, qua polleo, volo, ut tua tibi remittantur peccata.

Vo-

Vocem ἀφέωνται, *Suidas*, *Eustathius* aliique, quos secutus eſt *Olearius*, aoriſtum ſecundum modi ſubiunctivi eſſe, ſtatuerunt, ut ſit pro ἀφῶνται. Sed Herodianus atque Etymologici Magni conditor praecipiunt, ut ἀφέωκα pro ἀφέηκα vel ἀφέικα uſurpetur, ſic ἀφέωνται quoque pro ἀφέηνται vel ἀφεῖνται poni. Eſt igitur ἀφέωνται hic ut 1 Io. II, 12. praeteritum indicativi. Utrum eligas, certum eſt, Ieſum his verbis ſignificare voluiſſe, ſibi omnino competere poteſtatem remittendi peccata. Sed *remittere peccata* h. l. eſt tollere poenam, vel conſequens peccatorum, morbos; nam αἱ ἁμαρτίαι, חַטָּאוֹת ſaepe ſunt *poenae peccatorum*, e. c. Levit. XIX, 17. *morbi* autem omnes ab Hebraeis habiti ſunt pro poenis peccatorum, ut patet ex Iac. V, 14. 15. Pſ. CIII, 3. Io. IX, 2. adeoque remittere peccata in hoc negotio idem eſt ac ſanare a morbo. Ex his igitur Ieſu verbis aegrotus colligere poterat, eum, qui quod maius eſt dediſſet, non negaturum quod minus erat, et qui morbi cauſſam ſuſtuliſſet, etiam morbum ipſum ſublaturum eſſe. Paulus et Thiessius (ad h. l.) opinantur, hominem iſtum fuiſſe melancholicum, et ſine cauſſa credidiſſe, ſe ſumma virium debilitate laborare; Ieſum autem ei hunc ſcrupulum ademiſſe, ita et animo confirmatus, et viribus ſuis uſus, pedibus domum redierit. Laudat ſimile exemplum apud Livium II, 36. Contra hunc novam *psychologicam* interpretandi rationem diſputavit W. T. Langius in den *Bemerkungen über die psycho-logisch - historische Erklärungsart der Neutesta-mentl. Wunderbegebenheiten*, in Flattii Magazin für chriſtl. Dogmatik und Moral. Particula IX. p. 130. ſq. Tübing. 1803. 8.

3. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς) *intra se cogitabant.* οὗτος βλασφημεῖ, *hic iniurius est in Deum*, impie loquitur. βλασφημεῖν, *maledicere*, vel homini, vel Deo. Cogitabant, neminem peccata posse remittere, nisi Deum, et qui nomine Dei loqueretur, et a Deo missus esset. 2 Sam. XII, 13. Cf. Marc. II, 7. Luc. V, 21. Tum vero Iesum a Deo missum non esse sumunt, et hinc colligunt, eum, qui sibi potestatem a Deo non acceptam arrogaret, se ipsum Deum facere, adeoque blasphemum esse.

4. ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν) *Iesus, perspiciens intimas eorum cogitationes.* Inter εἰδέναι et ἰδεῖν haec differentia est, ut illud ad *intelligentiam mentis*, hoc autem ad *sensum oculorum* pertineat. Unde videbatur dicendum fuisse εἰδώς. Sed eius discriminis non solum scriptores N. T. sed et alios minus tenaces esse, patet ex locis, a *Loesnero* in observatt. et Philone laudatis. Talmudici, titulo de Synedrio ex Ies. XI, 3. probant contra Barchochebam, Messiae cogitationes hominum cognitas esse. Quod cum non posset, interfecerunt eum. ἱνατί ἐνθυμεῖσθε πονηρά) *Quamobrem cogitatis prava*, nimirum me a Deo missum non esse, me esse blasphemum, neque posse peccata remittere, ab eorum poena liberare. Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ex Hebraismo redundat.

5. τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον;) pro: πότερον γάρ ἐστι; Utrum est *facilius?* εἰπεῖν) *dicere*, nimirum cum effectu, ut eventus verbis respondeat. Reliqua huius et sequentis versus varie interpunguntur. Sic autem optime mihi cohaerere videntur: *Utrum enim facilius est? Dicere, remittuntur tibi peccata? an dicere: surge et ambula?* Nimirum mihi quidem utrumque aeque proclive est, et peccata condonare, et morbum dicto tollere. Vos hoc posterius putatis esse difficilius.

6. Ἵνα δὲ εἰδῆτε — τῷ παραλυτικῷ) verba: τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ, non ſunt Parentheſis. Recte monuit *Heinsius*, illud τότε turbaſſe interpretes; τότε autem putavit eſſe Hebraeorum אָז, *solummodo*, aut *simpliciter*; aliis eſt τό, τε aut τόδε, *hocce*. Utrum eligas, (quoad ſenſum) nihil refert. Senſus nimirum eſt: Quo vero cognoſcatis (εἰδῆτε, ut v. 2. 4.) *me* (filium hominis) *potestatem habere remittendi peccata in terra, hocce etiam* (vel ſimpliciter) *dico paralytico*: ἐγερθεὶς ἆρόν σε τὴν κλίνην κ. τ. λ. Ad verbum λέγει nimirum ἀπὸ τῦ κοινῦ referri debet ὁ υἱὸς τῦ ἀνθρώπυ. Ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας, tollere externum incommodum, quod eſt conſequens peccati. Vid. dicta ad v. 2. Ἐπὶ τῆς γῆς, hominibus. *Ut cognoscatis me habere potestatem remittendi peccata, nunc etiam sanitatem restituo aegroto isti.* Ἐγερθεὶς — κλίνην) i. e. ita convaleſce, ut tollere poſſes lectum tuum. Act. IX, 34. κλίνη, pro quo Marcus c. II, 11. habet κράββατον, Lucas c. V, 19. 24. κλινίδιον, eſt lectulus apud Orientales etiam nunc ad portandum facilis; conſtat enim duabus ſtragulis, quarum alia tegitur dormiens, alia ſubſtrata. Vid. Beobacht. über d. Orient. T. III. p. 177.

8. οἱ ὄχλοι) Enallage: *populus*: homines iſti. τοῖς ἀνθρώποις) Itidem enallage numeri, familiaris omnibus prope linguis, quoties aliquid ἀόριςον denotare volumus. Admirabatur enim plebs, ulli hominum tantum iuris datum eſſe, quia nullum talis rei exemplum in omni vetuſtate extabat. Fortaſſis tamen ἐξυσία, abſtracto poſito pro concreto h. l. idem eſt ac ἐξυσίαν ἔχων, ἄρχων, ἐνεργητής Gen. XLIX, 10. hebr. שֵׁבֶט *sceptrum*, *Symmachus* vertit ἐξυσία, LXX. ἄρχων. Cf. Rom. XIII, 1. Tum ſenſus eſſet:

eſſet: *quod hominibus virum tam praepotentem largitus esset Deus.* Similis locus eſt Luc. VII, 16.

9. Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς) *Iesus autem domo egressus* mare verſus, ut patet ex Marc. I, 13. Ἄγειν pro βαδίζειν, ut in illo Terentii: quo te agis? Παράγειν, *digredi*, quod oſtendit particula ἐκεῖθεν. ἐπὶ τὸ τελώνιον) ἐπὶ, *ad*, τελώνιον, *vectigaliarium, telonarium, Zollhaus.* Ματθαῖον λεγόμενον) Eum nimirum, qui Apoſtolus poſtea eſt factus c. X, 3. quique hunc librum ſcripſit. Ipſe Matthaeus de ſe ſcribit, uti Ioannes in Evangelio, Thucydides, et Herodotus. Lucas (c. V, 27. ſeqq.) et Marcus (c. II, 13. ſeqq.) eandem narrantes hiſtoriam nominant Levin, Alphaei filium. An diverſa tantum ſint nomina unius eiusdemque perſonae, an vero duo portitores ſimul vocati ſint a Chriſto, equidem definire non auſim. Quum tamen Marcus et Lucas in plerisque cum Matthaeo conſentiant, et alii etiam Apoſtoli binomines fuerint (Simon Petrus, et Lebbaeus Thaddaeus,) praeferenda eſſe videtur eorum ſententia, qui Levin et Matthaeum diverſa tantum eſſe nomina unius eiusdemque perſonae exiſtimant.

10. ἐν τῇ οἰκίᾳ) Matthaei ſcilicet, aut Levis, ſicut liquet ex Marco et Luca. καὶ ἰδοὺ — μαθηταῖς αὐτοῦ) Senſus eſt: Quum ibi accumberent Ieſus et diſcipuli eius, accidiſſe inopinato, ut multi venirent et una accumberent portitores et profani homines. Τελῶναι non ſunt *publicani*, ſed *portitores*, publicanorum operae, quae portorium exigunt. Ἀρχιτελῶναι autem, *publicani*, ſunt *portitorum*, ſ. *operarum magistri. Publicani*, qui vectigalia certa argenti ſumma redemerant, erant equites Romani, et pro honeſtiſſimis habebantur. *CIC. in Orat. pro Planco.* Ii vero, per quos equites portaria exigebant,

erant liberti et servi, ac sortis humilioris provinciales. De his in Evangeliis est sermo. Quum autem vectigalia vi saepe extorquerent, ac plus quam iure debebatur, postularent, (Luc. III, 13.) factum est, ut maximum odium gentis Iudaicae, libertati adsuetae, incurrerent, ac ipsis etiam gentilibus displicerent, qui dicere solebant: πάντες τελῶναι πάντες εἰσὶν ἅρπαγες. *Dio Cassius*, Lib. XLII. aliique. Inde ratio reddi potest, cur portitores cum peccatoribus coniungantur, et cur Iudaei cum iis noluerint conversari, edere et bibere. Vid. SAL. DEYLINGII obsservatt. sacr. T. I. p. 206. sqq. de *Publicanorum ordine* etc.

11. ἰδόντες) i. e. *cum rescivissent*; non enim credibile est, Pharisaeos in domum portitoris intrasse. ἐσθίει) *convivatur*; synecdochice. Contra quam fieri oportere legisperiti docebant. Portitores enim et similis vitae homines eodem loco habebant, quo ethnicos; unde coniungi solent τελῶναι καὶ ἐθνικοί.

12. ὀ χρείαν — ἔχοντες) Sensus est: Sicuti medici solent versari libenter cum aegrotis, sic ego crebrius versor cum portitoribus et peccatoribus, ad eorum animos sanandos. οἱ ἰσχύοντες, *robusti*, i. e. *sani*. Sic. Ies. XXXIX, 1. חָזַק est *convalescere*. Loquitur Christus ex suppositione. Si vos tales estis, quales vobis videmini, sane meae operae non indigetis. Sic *Antisthenes*, apud Diog. Laert. VI, 6. quum obiectum illi esset, quod cum improbatae vitae hominibus versaretur: *Etiam medici*, inquit, *cum aegrotis*.

13. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν) *Discite vero*, *quid hoc sibi velit*. Πορευθέντες pleonastice hic positum est, ut hebr. לֵךְ. Cf. c. XIX, 21. Rabbinis usitata phrasis: צֵא וּלְמַד, quae in aliis quoque linguis obtinet, e. g.

Aen.

Aen. IX, 634. I, verbis virtutem illude ſuperbis. Non intelligitis, quid ſibi velint effata Prophetarum: ἔλεον θέλω καὶ ὁ θυσίαν) 1 Sam. XV, 22. Hoſ. VI, 6. et aliis locis. *Acceptior mihi est beneficentia quam victima.* Nam ἔλεος, apud Hoſeam eſt חֶסֶד, *beneficentia.* Huic opponitur זֶבַח θυσία, quae vox hic ſynecdochice omnem rituum obſervationem ſignificat, quia in eo operum genere ſacrificia excellebant. θέλω, חָפַצְתִּי, *delector, acceptum habeo.* Ad ἔλεον pertinet, peccantem hominem ad bonam frugem revocare, ad θυσίαν, abſtinere a convictu hominum flagitioſorum. Illud καὶ ὁ, וְלֹא non ſimplicem ſed comparatam negationem deſignat; (cf. ſequentia apud Hoſeam) Senſus igitur eſt: pietatem in animo poſitam et humanitatis officia apud Deum multo maioris eſſe momenti, quam rituum ceremoniarumque obſervationem; et Chriſtus recte inde colligit, ita obſervandum illud inſtitutum de vitanda familiari conſuetudine τῶν ἀτάκτων, ut non negligantur interim occaſiones, eos reducendi in rectam viam. ὁ γὰρ ἦλθον — εἰς μετάνοιαν) Conſtr. ὁ γὰρ ἦλθον καλέσαι εἰς μετάνοιαν δικαίους ἀλλ' ἁμαρτωλούς. *Enimvero non tam ad pios quam ad impios corrigendos veni.* Non *iustos*, i. e. non eos, qui aut iuſti ſunt, aut ſe iuſtos eſſe ſomniant, quales erant Phariſaei; ſed *peccatores*, qui ſpem melioris vitae faciunt. Verba εἰς μετάνοιαν deſunt in multis Codd. Verſſ. et patribus quibusdam, et e Luca illata eſſe videntur.

14. Τότε, quum Ieſus Phariſaeorum ſuperſtitionem notaſſet. Οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου. Sed cum diſcipulis Ioannis etiam legisperiti e ſecta Phariſaeorum hanc quaeſtionem Chriſto propoſuiſſe videntur. Cf. Marc. II, 18. Luc. V, 33.

λέγοντες,) *quaerentes ex eo, ut c.* II, 1. διατί — ὀ νηςέυȣσι) *Qui fit, ut, quum nos et Pharisaei saepius ieiunare soleamus, tui discipuli non ieiunent?* πολλὰ pro κατὰ πολλὰ, *multum, saepe.* Agitur et hic, non de publicis ieiuniis, ſed de privatis. Norant diſcipuli Ioannis, cur ipſi et Pharifaeorum diſcipuli ieiunare ſolerent, nimirum ipſi ob captivitatem magiſtri, pro quo preces apud Deum fundebant, Pharifaeorum autem diſcipuli ob magiſtrorum ſuorum mandata. Sed quaerunt, cur discipuli Chriſti nulla ſibi ieiunia indicerent? non agerent ſtatos dies ieiunii?

15. μὴ δύνανται — ὁ νυμφίος;) *Decetne conuivas nuptiales moestos esse inter ipsa solemnia nuptiarum?* Μὴ δύνανται; *num possunt? num decet eos?* In interrogatione μὴ eſt negatio. Senſus eſt: *non convenit iis.* Οἱ ὑιοὶ τȣ̃ νυμφῶνος, *conviviae nuptiales.* Νυμφὼν enim eſt thalamus nuptialis, conclave in quo celebrantur nuptiales epulae; et *filius* thalami nuptialis per notum hebraiſmum, qui eſt in illo conclavi, i. e. conviva nuptialis. Hoc enim ſenſu hebr. בֵּן additur Subſtantivis, ſic e. g. *filius urbis, domus*, eſt particeps urbis vel domus, i. e. eius incola. Πενθεῖν, pro quo nonnulli Codd. et Syrus habent νηςέυειν ex *Marco* et *Luca*, notionem ieiunandi includit; nam ieiunium luctus eſt ſignum ſive conſequens. Cf. ſupra c. VI, 16. Ἐφ' ὅσον — ὁ νυμφίος, i. e. *inter ipsa solemnia diei nuptialis;* quamdiu ſponſus convivis eſt praeſens. Ἐλεύσονται — νηςεύσȣσιν) *Venient autem, sponso ab illis sublato, tempora, quibus agent ieiunium.* Permiſcentur ſimilitudo et applicatio ſimilitudinis ad Ieſum eiusque diſcipulos. Non dicit Ieſus, ſe eſſe ſponſum ecçle-

clesiae, ſed comparat ſe cum ſponſo, qui convivas laeto excipit convivio. Quemadmodum abſonum eſſet, inquit Ieſus, ſi ſponſus vellet, ut convivae nuptiales die nuptiarum eſſent moeſti, et ieiunium agerent: ſic eſſet abſonum, ſi ego diſcipulis meis praeſens vellem eos ſeverius tractare. Veniet tempus, quo vitam agent moleſtam, me ab illis ablato. Sat malorum olim perferent; agant iam vitam laetam et commodam.

16. *ȣδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκȣς ἀγνάφȣ ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ) Nemo assuit particulam panni impexi* (i. e. novi) *vestimento veteri.* Ἐπιβάλλειν, *assuere.* Ῥάκος ἄγναφον eſt pannus, cui fullo manum nondum adhibuit, ac proinde *rudis* vel novus; γναφεύς fullo eſt, qui curandas poliendasque veſtes accipit; *ἐπίβλημα, additamentum*, particula panni, quae veſti detritae adſuitur. *αἴρει γὰρ — σχίσμα γίνεται) Nam assumentum aufert aliquid vestimento, et fit maior at deformior hiatus.* Notetur, ſermonem eſſe de panno *impexo*, qui imbre madefactus facile contrahitur, et a veſtimento vetuſtate contrito aliquid aufert. Πλήρωμα idem quod modo *ἐπίβλημα*, eſt nominativus. Αὐτȣ̃ intellige *τȣ̃ ῥάκȣς. αἴρει ἀπὸ τȣ̃ ἱματίȣ* dictum *ἐλλειπτικῶς* pro *τὶ ἀπὸ τȣ̃ ἱματίȣ.* Vetera inſtituta Phariſaeorum, inquit Chriſtus, et doctrina mea nova ac perfectior non bene cohaererent. Abſurda et intempeſtiva eſſet haec diverſarum rerum combinatio.

17. *ȣδὲ βάλλȣσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκȣ̀ς παλαιȣ́ς) βάλλȣσιν*, imperſonaliter, *non immittitur vinum novum* etc. *ἀσκὸς παλαιὸς, uter vetustate detritus.* Orientales utribus ad ſervanda vina utuntur. Sunt autem hi utres pelles, culei, urcei coriacei, intrinſecus pilloſi, piceque extrinſecus obducti. *Herodot.* L. II, c. 121. *Michaelis* Orient.

Orient. Bibl. Tom. VII. p. 29. Οἶνον νέον LXX. habent, ubi in hebr. eſt *muſtum*, Ieſ. XLIX, 26. Nova mea doctrina, longe nobilior ac perfectior traditionibus Phariſaeorum nihil habet commune cum miſeris illis inſtitutis ac ritibus ieiuniorum. Non multum differt *Mori* explicatio (vid. eius diſſertatt. theolog. p. 94. ſeqq.) monentis, in his ſimilitudinibus (v. 14—17.) eſſe univerſam ſententiam hanc: *neminem facile in vita communi id facere ſolere, quod a re, loco, tempore, natura abhorreat.* Si quis e. c. inter convivium moeſtus eſſe incipiat, aut muſtum utre attrito condat, aut recentem pannum veſtimento veteri adſuat, is certe ab omnibus inepte agere iudicaretur. Sic et ego, Chriſtus inquit, profecto facerem quod ab re, loco, tempore alienum eſſet, ſi diſcipulos meos, quos aliquando calamitoſiſſimam vitam acturos eſſe ſcio, in praeſenti commodius vivere non paterer, ſed eos ſine cauſſa maturius iuſto moleſtiis onerarem.

18. ἄρχων τὶς ἐλθὼν) Vera lectio eſſe videtur ἄρχων εἷς ἐλθών. Nam Matthaeus εἷς pro τις ponere amat, e. gr. c. VIII, 19. XVI, 14. XVIII, 28. et verſiones paene omnes huic lectioni favent. Ingreſſus eſt in domum, in qua Capharnaumi habitabat, v. 1. cap. IV, 13. ἄρχων) nimirum τῆς συναγωγῆς, quod addit Lucas VIII, 41. cf. Marc. V, 22. Hebraeis dicitur Caput conventus רֹאשׁ הַכְּנֶסֶת cuius erat ſcripturam poſt ſacerdotes et Levitas populo praelegere, facienda in Synagogis praecipere, et munera tam in ordiendis precibus, quam in ſcripturarum lectione diſtribuere. Iunguntur illi ἱερεὺς et ſeptem boni civitatis, ſive Seniores, פַּרְנָסִין dicti. Illi ſtipendium etiam perſolvebatur. Quae omnia *I. Rhenferdius* ex Codice Theodoſiano, Epiphanio et ſcriptis Iudaeorum diligenter eruit.

Cf.

Cf. Campeg. Vitringa de Synag. Vet. L. II, c. XI. *ἄρτι ἐτελεύτησεν*) *iam, modo* mortua eſt. Id ex coniectura dicit, de ea, quam moribundam reliquerat. Cf. Marc. V, 23. Luc. VIII, 42. Poſſumus etiam vertere: *Filia mea iam moritur*, h. e. in eo eſt ut moriatur. Nam aoriſtus tempus indefinitum, adeoque etiam praeſens ſignificat. *ἐπίθες τὴν χεῖρά σου*) Notum erat Iudaeis, ſolere Deum Prophetis hunc exhibere honorem, ut in alios dona ſua conferret ad Prophetarum preces, quarum Symbolum erat manuum impoſitio. *Iairus*, ut credibile eſt, arbitrabatur ſanationem a Ieſu non niſi precibus poſſe praeſtari.

20. *γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα*) *Sanguinis profluvio laborans.* Eos quos tetigiſſet, polluebat ex iure Iudaico. Paneadenſem fuiſſe mulierem, *Eusebius* refert, H. E. lib. VII, c. 18. et ſtatuam poſitam Chriſto a foemina addit. *τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ*) *κράσπεδον*, *lacinia quae est in pallio*, Graecis etiam *πτερύγιον* dicta, Hebraeis צִיצִית. fila contorta lanea, angulis inferioris partis pallii annexa, quae Moſes palliis Iudaeorum annecti iuſſerat, ut ſe a gentilibus diſtinguerent et memores eſſent legis. Num. XV, 38. Cf. *Lightfootum* et alios Hebr. antiq. Scriptores.

21. *ἔλεγε ἐν ἑαυτῇ*) i. e. *cogitabat.* Eſt enim, (ut ſcite ait Plato in Sophiſta) *ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς ἄνευ λόγου.* v. ſupra v. 3. *ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι*) *Si vel eius vestem tetigero, convalescam.* Ex his foeminae verbis colligit *Grotius*, exiſtimaſſe eam, ſe poſſe ſanitatem furtim a Chriſto ſurripere, eſſeque emanationem, morborum *ἀλεξιτήριον*, naturalem magis, quam arbitrii Chriſti. Sed potuit etiam alia eſſe cauſſa, cur contactu potius quam ſermone miſera monere vellet Ieſum de ſua miſeria. Impuritas nempe legalis cum

iſto

isto morbo coniuncta, et pudor prohibebant, quo minus coram omni populi multitudine miserum corporis habitum exponere auderet. Voluit igitur aliam inire viam, confisa, fore ut Iesus contactu etiam de sua miseria et fide moneri possit.

22. θάρσει θύγατερ. ἡ πίστις σου σέσωκέ σε) θάρσει, *bono esto animo.* Solent enim trepidare, qui clam aliquid agunt, timentes ne deprehendantur. At Christus erigit foeminam, ac insignem illam de divina potentia persuasionem ipsi ad sanitatem profuturam esse dicit. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης) *ab eo momento.* Significatur ille temporis articulus, quo haec dicta sunt. Cf. Marc. V, 25. sqq. et Luc. VIII, 43. sqq.

23. τοὺς αὐλητὰς) *Tibicines.* Tibias in luctu usitatas apud Iudaeos, Iosephus de B. I. L. III. nos docet. Idem mos fuit etiam profanis gentibus; sed inde non sequitur, a profanis gentibus hunc morem ad Hebraeos esse deductum; et in antiquissimis Hebraeorum scriptis eius moris vestigia reperisse sibi visi sunt nonnulli. ὄχλον θορυβούμενον) *turbam tumultuantem;* i. e. strepentem, et ad funeris pompam concurrentem. Sed verbum θορυβεῖσθαι notat quoque *lamentari, naenias canere,* ut hebr. הָמָה. Ies. LIX, 11. Possunt igitur intelligi maxime *praeficae* i. e. mulieres mercede conductae, quae naenias, i. e. carmina lugubria in funeribus ad tibias canebant.

24. οὐ γὰρ — καθεύδει) Καθεύδειν alias quidem per Euphemismum haud raro de mortuis usurpatur, ob similitudinem quandam, quae morti cum somno intercedit. Sed h. l. propter verbum oppositum ἀπέθανε, haec significatio admitti non potest. Quid enim hoc esset: *Non mortua est, sed mortua est?* Nec tamen inde sequitur,

puel

puellam non fuiſſe mortuam. Nam potuit Chriſtus hoc verbo uti, quia puellam a mortuis excitare iam ſecum conſtituerat. Michaelis quidem veriſimilius eſſe putat, puellam non fuiſſe mortuam, ſed animi deliquium paſſam eſſe; agnoſcit tamen in hoc Ieſu facto miraculum, et quidem duplicem ob cauſſam: 1) quia Ieſus noverat, puellam non vere eſſe mortuam; 2) quia ſubito, nullo remedio adhibito eam in vitam revocavit. Cf. Paulus ad h. l.

25. ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος) *Quum autem turba dimissa esset.* Nam verbum ἐκβάλλειν, quod in verſione Alexandrina reſpondet Hebr. הוֹצִיא, Eſr. X, 3. et שַׁלַּח Exod. XII, 23. h. l. notat *dimittere.* Dimiſit autem Ieſus turbam, ut ii, quos huius rei teſtes et ſpectatores eſſe voluit, omnia accuratius videre poſſent. Εἰσελθὼν, *ingressus*, nempe conclave, in quo puella iacebat. Aderant una parentes puellae, Petrus, Iacobus et Ioannes. Marc. V, 37. 40. ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς) *prehendit manum puellae.* Vocabulum proprie ſignificat vi adhibita aliquid retinere; hic autem et aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, *prehendere*, vel *tangere.* Cf. c. XII, 11. Αὐτῆς pertinet ad κοράσιον v. 24. per ſyntheſin generis, ut Matth. XXVIII, 19. et aliis locis.

26. ἡ φήμη αὕτη) *Huius rei fama.* εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην) i. e. χώραν, regionem.

27. Καὶ παράγοντι — τυφλοὶ) *Illinc vero abeuntem Iesum secuti sunt duo coeci.* Παράγειν, haud raro ſignificat *abire*, *discedere*, ut hebr. עָבַר, quod Alexandrini Ioſ. X, 29. 31. ἀπέρχεσθαι vertunt. υἱὲ Δαβίδ) Frequentiora Chriſti miracula iam hoc effecerant, ut a quibusdam non propheta tantum, ſed promiſſus ille Meſ-

ſias

ſias crederetur. Idem autem valet ὁ υἱὸς Δαβὶδ et ὁ χριςὸς. c. XII, 23.

28. εἰς τὴν οἰκίαν) *domum* quum veniſſet, eam nimirum in qua Capernaumi conſueverat habitare, quum in ea urbe ſibi domicilium delegiſſet; nam nihil additur ex quo alia domus intelligatur. Coeci eum ſecuti ſunt.

30. Ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ) *viſum receperant.* Phraſis פָּתַח עֵינַיִם ſignificat *coecis viſum dare*, Ieſ. XXXV, 5. Nam qui nihil vident, eorum oculi Hebraeis dicuntur clauſi. ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς) *graviter interminatus est eis, ſevere praecepit, interdixit.* Nec ἐμβριμᾶσθαι plusculum aliquid ſignificat quam ἐπιτιμᾶν, reſpondet enim גָּעַר apud *Symmachum* Ieſ. XVII, 13. ubi *Aquila* habet ἐπιτιμᾶν. Λέγων — γινωσκέτω) Quod Ieſus inſigniora nonnunquam miracula ad plurium notitiam emanare noluerit, hoc multum offenſionis habere videtur religionis Chriſtianae adverſariis. Sed ex ſapientiſſimis cauſſis Ieſus interdum miracula ſua celebrari et depraedicari vetuit. Veluti in hac noſtra hiſtoria legimus, coecos ſanatos Ieſum habuiſſe pro Meſſia v. 27. Demonſtravit quidem Ieſus re et factis ſe eſſe Meſſiam, ſed ipſum Meſſiae titulum in ſermonibus ſuis ad populum ſtudioſe evitavit. Praevidit enim fore, ut populi de gloria et regno Meſſiae praeconceptis opinionibus iuxta ac affectibus, ſuperbo Romanorum imperio accenſis, graviſſimae turbae exorirentur, occaſioque adeo ſubnaſceretur eius adverſariis, mundanum regnum quaſi affectaret, calumniandi. Haec igitur praecipua cauſſa fuiſſe videtur, cur Ieſus interdum miracula ſua manifeſtius praedicari nollet. Cf. etiam c. XVI, 20. Io. VI, 14.

31. ἐξελθόντες) sc. domo ipsius Christi, vel potius ex urbe; non enim probabile est, homines illos praeceptum Christi statim violasse, et in ipsa urbe rem divulgasse. διεφήμισαν αὐτὸν) ad verbum, *diffamarunt eum*; sed h. l. est: *famam de ipso dissipaverunt.* Ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ, per omnem illum tractum, in quo sita erat Capharnaum. Vid. *Paulum* ad h. l.

32. Ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον) Vulgaris erat opinio, omnium graviorum morborum auctores esse malos genios; non igitur mirum, si hic mutus a malo daemone facultate loquendi privatus credebatur. Haud dubie mutus factus erat vel ex morbo nerveo, vel apoplexia, vel melancholia. Miraculo sua constat veritas et dignitas, sive is morbus ex naturalibus caussis, sive a malo genio fuerit ortus. Quapropter admirabundi exclamabant spectatores: οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως) Ponitur οὕτως pro τοιοῦτο, vel subaud. τί et γενόμενον. Sensus est: Tot signa, tam admirabilia, tam celeriter, neque contactu tantum, sed et verbo, et in omni morborum genere, a nemine antehac edita, ne a Mose quidem. Similis phrasis Iud. XIX, 30.

34. De sensu huius loci vide infra c. XII, 24.

35. περιάγειν nunc intransitive est, *peragrare, obire*, ut cap. IV, 23. διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Erant plerumque in urbibus tantum Synagogae, ad quas conveniebant omnes, qui in earum urbium erant territorio. Ex hoc loco videtur posse colligi, in vicis quoque maioribus aliquas fuisse constitutas. πᾶσαν νόσον) omnis generis morbos. Cf. c. IV, 23. ἐν τῷ λαῷ) Deest in multis Codd. et Verss. nec legunt Chrys. et Theophylact. Videtur additum esse e loco simili, c. IV, 23.

36. ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν) *Commiseratione intima commotus est eorum caussa.* Verbum σπλαγχνί-

ζομαι

ζομαι nusquam occurrit apud LXX. ut notavit *Vorstius* Phil. ſ. P. I, c. 2. Reperitur tamen in Origenis Hexapl. uſurpatum a Symmacho pro hebr. חָמַל, Deut. XIII, 9. Cf. Luc. I, 78. ἦσαν ἐκλελυμένοι) *debilitati*, vel *viribus defecti, enervati.* Sed plurimi Codd. Patres et Verſſ. habent ἐσκυλμένοι, *vexati.* Σκύλλεσθαι autem proprie non de quavis moleſtia dicitur, ſed de fatigatione et laſſitudine ex via. Haec imago repraeſentabat, quales eſſent illorum doctores, qui ipſos multis ceremoniis fatigabant. ἐῤῥιμμένοι) *disiecti, palantes.* Hoc pertinet ad ſectarum ſtudia, quod miſeri homines hinc a Phariſaeis, inde a Sadducaeis in partes traherentur, ita ut quid ſequerentur, quid fugerent, non ſatis eſſet ipſis exploratum. ὡσεὶ πρόβατα) quemadmodum ποιμένες ſunt reges et doctores, ita πρόβατα ſunt ſubditi et populus. μὴ ἔχοντα ποιμένα) qui nimirum paſtorali animo gregem curet, gregis commodo non ſuo ſtudens, quod eſt καλȣ̃ ποιμένος officium. Ioh. X, 11. Locutio ſumta ex Num. XXVII, 17. 1 Reg. XXII, 17.

37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς) i. e. Ingens eſt hominum multitudo, quorum animi erecti ſunt ad recipiendam ſalutarem doctrinam. Comparatio ſumta ex eo, quod quum ſit ſeges matura, et iam reſecanda falce, multis meſſoribus opus eſt. Per *messem* Chriſtus indicat hominum expectatione ſanioris doctrinae iam ſatis erectorum multitudinem. Cf. Io. IV, 35. Multa eſt occaſio docendi; et multi ſunt auditores, qui doceri cupiunt. Verbis οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι indicat Chriſtus magiſtrorum inopiam. Pauci ſunt, inquit, erudiendae plebi operam navantes. Ἐργάται, proprie agricolae, operarii, h. l. doctores.

38. Δεήθητε — θερισμὸν αὐτȣ̃) *Expetite igitur a messis domino, ut operarios ad suam messem emittat.*

tat. Ὁ κύριος τῦ θερισμῦ est Deus. Nam ὁ θερισμὸς est ingens illa multitudo hominum, qui egent institutione. v. 37. Omnium autem horum dominus est Deus. Ἐκβάλλειν, hebr. שָׁלַח, (Exod. XII, 33. Ps. XLIII, 3.) idem est ac *emittere*, ἀποςέλλειν. Aliis emphasis inesse huic verbo videtur, ut sit *emittere*, *extrudere*, i. e. cum festinatione mittere. Cic. ad Famil. XIV, 6. Pollicem, si adhuc non est profectus, quamprimum fac extrudas.

CAP. X.

1. Τὲς δώδεκα μαθητὰς) Familiariores ceteris et convictores quotidianos, aliquanto prius a se selectos, ut ex *Luca* VI, 12—16. apparet. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξεσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων) *Instruxit eos potestate in daemones impuros.* Suppl. κατὰ, *adversus spiritus impuros*, i. e. malos, sensu morali. Sic habent codices non pauci, Verss. Cyr. Theophyl. Sed sine dubio est interpretamentum; nam sine praepositione etiam recte dicitur, Io. XVII, 2. Rom. IX, 21. Polyb. II, 5. τὴν ἐξεσίαν τῶν σωζομένων — τὴν τῶν χρημάτων ἐξεσίαν. Sirac. X, 4. ἡ ἐξεσία τῆς γῆς, *dominium in terram.*

2. Ἀποςόλων) ἀπόςολος, *legatus,* qui cum mandatis ab aliquo mittitur. LXX. hebr. שָׁלוּחַ vertunt ἀπόςολον, ut 1 Reg. XIV, 6. In communi Graecorum usu ἀπόςολοι dicebantur certi homines, qui negotii gerendi gratia, magis quam deferendi nuntii, aliquo mittebantur. At notione peculiari ac propria illi duodecim discipuli Christi sic dicti sunt, quibus ipse auctoritatem amplissimam dedit Ecclesiam suam fundandi, constituendi, docendi, et doctores illis pastoresque imponendi, qui deinceps iure ordinario eam essent

recturi.

recturi. Praecipue notae Apoſtolorum fuerunt, quod a Chriſto immediate electi et miſſi ſunt, ut eſſent teſtes reſurrectionis ipſius et omnium quae vidiſſent. (Gal. I, 1. Act. I, 8. 21. 22. X, 41. 42.) et quod iuſſi fuerunt ire per totum mundum, ac inſtituere in religione omnes gentes. Marc. XVI, 15. Vid. *Is. Casauboni* Exercitatt. XIV. Cur *duodecim* praeciſe elegerit Ieſus, vix definiri poterit. Reſpexiſſe eum volunt ad duodecim tribus Iſraelis. Infra c. XIX, 28. Luc. XXII, 30. Πρῶτος — ἀδελφὸς αὐτȣ̃) Petrus et Andreas diſcipuli Ioannis hactenus fuerant. Io. I, 37. ſeq. Petrus hic vocatur πρῶτος. *Beza* in notis Edit. I. ſuſpicatur, hoc vocabulum ab aliquo fuiſſe additum, qui Petri primatum vellet ſtabilire. Iſtam tamen ſuſpicionem tum in editionibus ſequentibus, tum ad Marci III, 19. depoſuit. Et profecto non erat, cur Beza ſuſpicaretur vocem πρῶτος malo conſilio additam fuiſſe. Πρῶτος enim h. l. eſt primus ordine, non primus dignitate. Videntur Andreas et Petrus omnium primi ad Apoſtolatum vocati fuiſſe, Io. I, 37. ff. Petrus autem ante fratrem nominatur, quia eum fortaſſis annis ſuperabat. Accedit, quod Petrus omnibus ceteris Apoſtolis animo eſſet ſuperior. Non videtur ipſe Chriſtus, certum aliquem ordinem dignitatis inter diſcipulos ſuos inſtituiſſe. Si enim inſtituiſſet, ſine dubio omnes Evangeliſtae illum ordinem conſtanter ſervaſſent; quod ſecus eſſe ſcimus, diverſo enim ordine recitata ſunt nomina Apoſtolorum ab Evangeliſtis. Iudas tamen Iſcariotes ubique ultimum, Petrus vero ubique primum, et Ioannes cum fratre Iacobo tertium et quartum, vel quartum quintumque locum tenent. Gal. II, 9. Act. XV, 7. 13. infra c. XVII, 1. XXVI, 37. Exiſtimant nonnulli, ordinis inter Apoſtolos ſervati rationem poſitam fuiſſe in tempore, quo unusquisque eorum in diſciplinam fuerit admiſſus;

quod

quod a verisimili non prorsus abhorret. Inter omnes autem Apostolos tres cariores fuisse Christo, fortassis ob insigniores animi dotes et docilitatem, Petrum nempe, Iacobum et Ioannem, ex ipsa historia Evangelica constat. Vid. e. c. Matth. XVII, 1. sqq. c. XVI, 37. Quicquid sit, hoc certissime constat, omnes Apostolos, quod ad potestatem attinet, fuisse pares, nec ulli eorum imperium in ceteros fuisse delatum, vel etiam usurpatum. Luc. XXII, 25. seq. De nomine Petri vid. infra c. XVI, 18. Ἰάκωβος — ἀδελφὸς αὐτȣ̃) Vide annot. ad Marc. III, 17.

3. Φίλιππος) vid. supra c. IV, 18. Βαρθολομαῖος) i. e. *filius Tholomaei.* Proprio nomine videtur vocatus fuisse Nathanael Io. I, 45—49. XXI, 2. Θωμᾶς, hebr. תְּאֹם, *gemellus*, Δίδυμος, Io. XX, 24. ἀλφαίȣ) Sc. υἱός. Alphaei nomen pro vario pronunciandi modo etiam scribitur Cleopas, Luc. XXIV, 18. Io. XIX, 25. καὶ Λεββαῖος, ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος) Haec duo cognomina eiusdem significationis esse videntnr. Λεββαῖος לִבָּאִי, a לֵב cor, Θαδδαῖος, תַּדָּאִי a תַּד, *pectus.* Taddai nomen erat Iudaeis usitatum. Marcus et Lucas eundem Iudam vocant, quam vocem Matthaeus leviter inflexit, ut a Iuda Iscariote distingueret.

4. ὁ Κανανίτης) i. e. *Zelotes.* Nam Lucas c. VI, 15. habet: τὸν καλȣ́μενον Ζηλωτήν. Est cognomen Hebraeum קַנָּא, chald. קַנְאָן cui nomini Matthaeus addidit Graecanicam terminationem. Zelotae erant privati, qui non expectata iudicis sententia delinquentes ulciscebantur, exemplo, ut prae se ferebant, Pinehasi. Hi postremis Reipublicae Iudaicae temporibus fuerunt seditiosissimi pariter ac flagitiosissimi. Ios. B. I. IV, 3. 9. Pharisaeis addicti et honorati

norati erant. Pro κανανίτης codices pervetusti et egregii quum h. l. tum etiam Marc. III, 18. habent κανανᾶιος s. Χαναναῖος. Probabile est, librarios graecos, formam inusitatam κανανίτης adstupescentes, in eius locum substituisse notius ipsis χαναναῖος. Vid. GRIESBACHIUS ad h. l. ὁ Ἰσκαριώτης) *Iscariota*. Nominis huius rationes varii varias reddiderunt, hic non repetendas. Nonnullis videtur hoc nomen contractum esse ex אִישׁ יִשָּׂשכָר, quod extat Iud. X, 1. sed addita terminatione Graecis familiari, Ἰσσακαριώτης, et ex corrupta, ut fit, pronunciatione Ἰσχαριώτης vel Ἰσκαριώτης. Alii rectius Iudam hoc nomen accepisse putant ab oppido quodam *Ischarioth*, vel *Iscarioth* in tribu Ephraim, vel a vico ignobili *Karioth* in tribu Iuda. Cur Christus non divites, non Pharisaeos et doctos, sed Galilaeos sibi delegerit, iam diximus ad c. IV, 18.

5. παραγγέιλας αὐτοῖς, λέγων) *additis mandatis in haec verba.* παραγγέλλειν, *denunciare, edicere.* εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε) *versus gentes*, vel *viam quae fert ad gentes, ne abieritis*, ut Ierem. II, 18. καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε) εἰς πόλιν, subaud. τινά. Vetat Christus legatos suos egredi fines Palaestinae. Per agrum Samaritanorum transire non vetat; Samaria enim inter Iudaeam et Galilaeam sita est media, tribubus Ephraimi et Manassis Iosephi filiorum assignata, et erat is transitus opportunus ex Galilaea tractum Hierosolymitanum petentibus. Prohibet autem oppida intrare, ut appareat, Samaritanorum caussa non institutam hanc legationem. Voluit Christus servari Iudaeis nobilitatis suae privilegium; cuius praelationis illustre signum est hoc, quod in ipsis instituendis primam curam poni volunt: quod etiam post

Christi

Chriſti reſurrectionem ab Apoſtolis diligenter ſervatum eſt. Act. II, 39. c. XIII, 46.

6. πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ) *Ad cives e familia genteque Israelis misere perditos.* Cf. LXX. Ierem. L, 6. 7. tum a ſenatu publico, ſive magnatibus, tum a doctoribus male habitos, negligentia et incuria efferatos. Cf. Io. X, 8. 10. 13. cum Matth. XXIII, 1—4. 13—16. IX, 36. XV, 24.

7. ἤγγικεν ἡ βασ. τ. οὐρ.) cf. c. III, 2. ex quo patet, nihil nunc quidem ultra mandatum Apoſtolis, quam ut Iudaeos ad vitam meliorem hortarentur, et ad Meſſiam audiendum pertraherent, a quo accepturi eſſent cetera, quae ad ſalutem ipſis eſſent neceſſaria. *Iesum* eſſe hunc Meſſiam, tum temporis nondum palam profeſſi ſunt discipuli, Matth. XVI, 20.

8. νεκροὺς ἐγείρετε) Haec verba deſunt in quampluri- mis Codd. Verſionibus et Patribus quibusdam. Nec legimus ullum mortuum ab Apoſtolis vitae redditum, ante Chriſti reſurrectionem. Accedit, diſcipulos Luc. X, 17. commemoraturos fuiſſe reſuſcitationem mortuorum, ſi hoc donum ipſis fuiſſet conceſſum. Laudant tanquam maximum: καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν. Quid his, aliisque argumentis opponi poſſit, docet *Griesbachius*, l. c. cui, non obſtante codicum omittentium numero, in textu retinendum videtur νεκροὺς ἐγείρετε. Fatetur tamen id non extra omnem dubitationis aleam poſitum eſſe. δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε) Dictum eſt non inuſitatum apud Hebraeos. Vid. *Wetst.* *Gratis*, inquit *Christus*, accepiſtis, nempe poteſtatem hanc ſanandi. Qui medicinam faciunt, multum temporis et pecuniae impenderunt, ut artem illam addiſcerent; ſed diſpar erat Apoſtolorum ratio, quibus poteſtas miraculis ſanandi conceſſa fuit. Alias in ſuſpicionem

niſſent turpis lucri quaeſiti. Quanquam autem Apoſtolis non licebat pro ſanationibus pecuniam accipere, non tamen prohibebantur ab iis, quibus *docendis* operam navabant ea accipere, quae ad victum erant neceſſaria. Docuerunt potius Chriſtus et Apoſtoli tum verbis, tum exemplo, aequum eſſe ut, qui rebus omnibus neglectis, procurandae aliorum ſaluti vacarent, ab ipſis viciſſim honeſte alerentur. Cf. v. 10.

9. Μὴ κτήσησθε — ζώνας ὑμῶν) *Nolite portare aureos vel argenteos, vel aeneos nummos in Zonis vestris.* Ad verbum: *Nolite vobis comparare aureos — nummos in Zonas vestras.* κτᾶσθαι proprie et frequentiore uſu valet *comparare*, ſive *acquirere* quod poſtea poſſideas. *Vulgata* male reddit: *Nolite possidere.* Non enim hic interdicitur harum rerum poſſeſſio; ſed de hac una profectione agitur, ad quam vult Dominus Apoſtolos accingi absque ullis ſarcinis, atque adeo absque viatico; non modo ut nullis impedimentis retardentur, ſed etiam ut hac providentiae divinae quaſi deguſtatione ad futuram illam functionem Apoſtolicam praeparentur. μηδὲ χαλκὸν *neque aes.* Aenei enim erant *asses* et *quadrantes.* ζώνην Lucas dixit βαλάντιον, c. X, 4. XXII, 35. Zonae cavae apud Hebraeos eo fine erant receptae, ut pecunia illis reconderetur. Sed et apud Romanos tales Zonae in uſu erant. Livius XXXIII, 29. *Negotiandi ferme caussa argentum in Zonis habentes.* A. Gellius XV, 12. *Quum Roma profectus sum, Zonas, quas plenas argenti extuli, eas ex provincia inanes extuli.*

10. μηδὲ πήραν ἐις ὁδὸν,) *neque manticam ad iter faciendum,* ſc. *comparate vobis,* ex Verſu antec. πήρα, *mantica* latine, in quam viatores condere panem et obſonioli aliquid ſolebant. *Peram* latine dixit etiam *Martialis.*

tialis. H. l. intelligitur *viaticum.* μηδὲ δύο χιτῶνας) χιτῶν, *tunica, vestis interior.* Graeci, Romani, eorumque exemplo Iudaei illius aetatis gerere solebant fere duas tunicas, quarum una, quae cutem tangeret, a Latinis *interula* dicitur, et *subucula*, etiam *indusium*; ab Graecis, et quidem ab Atticis χιτωνίσκος, a reliquis ὑποδύτης, ac Iudaeis חָלוּק: alteram, togae et pallio propiorem, atque adeo inter subuculam et exteriores vestes mediam, Attici χιτῶνα, ceteri Graeci ἐπενδύτην nominant. Vid. *Fischeri* Prolusf. p. 81. ff. Homines delicatiores duabus tunicis usi fuerunt. *Ios. Ant.* XVII, 5. 7. *Sueton. in Aug.* c. 82. μηδὲ ὑποδήματα) ὑπόδημα, proprie *subligaculum*, deinde *calceus.* Erant autem soleae tantum vel ligneae vel coriaceae, quae corrigiis supra pedem firmatae fuerunt. Vulgo aut nudis pedibus incedebant, aut calceati, sed non tanquam ad iter. μηδὲ ῥάβδον, *neque baculum.* Obstare videtur Marcus c. VI, 8. ubi discipulis conceditur ῥάβδος in verbis: εἰ μὴ ῥάβδον μόνον. Hanc difficultatem ita tollere voluit Heinsius, ut statueret τὸ εἰ μὴ apud Marcum idem esse, quod, *imo nec.* Alii pro εἰ μὴ legi malunt μήτε. In variis MSS. Codd. *Matthaei* extat ῥάβδους, pro ῥάβδον, quod etiam Luc. IX, 3. legimus. Sed verisimilius est, quod etiam *Millius* statuit, lectionem ῥάβδους ad tollendam hanc pugnam a librariis vel sciolis huc translatam esse. Recte monet *Schulzius* ad h. l. non esse opus nimia hac diligentia in conciliandis his Matthaei et Marci locis. Nam singula et omnia quae hic commemorantur, pertinent ad unam eandemque exprimendam sententiam, et quidem hanc: discipulos non esse debere sollicitos de comparandis necessitatibus. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν) τροφή, *victus.* Sensus

esse videtur: Deo providente, victum accipietis ab illis ipsis, quibus docendis, sanandisque operam navabitis; idque iure aequissimo.

11. Ἐις ἣν — ἄξιος) *In quamcunque vero urbem, aut in quem pagum veneritis, sciscitamini, quis ibi sit dignus*, sc. vestro consortio, bonae existimationis, docilis, *avidus regni coelestis, qui suspiret Messiam promissum, et maioris profectus spem de se praebeat*, ut recte ERASMUS Roterod. in Paraphrasi ad h. l. Respicitur ad v. 7. κἀκεῖ μείνατε) Vetat hospitem talem mutare, ut facere solent, qui diutius aliquo loco mansuri, quam commodissima hospitia captant. Nam hospitium quotidie mutare solent homines, quibus omnia sunt fastidio, qui nullo hospitio contenti sunt. Κἀκεῖ pertinet ad *domum*; ἕως ἂν ἐξέλθητε ad *urbem* aut *pagum*.

12. ἀσπάσασθε ἀυτὴν) sc. ὀικίαν, i. e. eos, qui in ea domo versantur. Addunt quidam: λέγοντες, ἐιρήνη ἐν τῷ ὄικῳ τούτῳ, quia non putant satis cohaerere, quod sequitur ἡ ἐιρήνη ὑμῶν. Atqui in illo ἀσπάζεσθαι vis ipsa vocis ἐιρήνης, i. e. *salutis*, s. *incolumitatis* satis comprehendebatur.

13. καὶ ἐὰν μὲν — ἐπ' ἀυτὴν) *Et si quidem familia fuerit digna, salus, quam vos precati estis, isti vere contigat.* ὀικία (ut v. 12.) ii, qui in domo versantur. *Xenophon* etiam posuit ὀικίαν pro *familia*; hic *ipsum Patremfamilias* simul comprehendit. Ἀξία, suppl. τȣ́τȣ boni illius in salutatione optati. ἐλθέτω ἡ ἐιρήνη ὑμῶν ἐπ' ἀυτὴν) *Eveniat illi familiae felicitas a vobis optata.* Nam ἐιρήνη, ut hebr. שָׁלוֹם non tantum *pacem*, sed et *felicitatem*, *prosperitatem*, *salutem* significat. 1 Sam. XXV, 6. 2 Sam. XI, 7. 2 Reg. IV,

26.

26. et multis aliis locis. Εἰρήνη ὑμῶν, *salus, quam vos apprecati estis.* Ἐλθέτω ἐπὶ, ut hebr. בוא subsequente על sensu bono et malo usurpatur. Deut. XXVIII, 2. 15. Ios. XXIII, 14. 15. Ἐὰν δὲ μὴ — ἐπιστραφήτω. *Sin autem non sit digna, vota vestra careant eventu.* Perinde erit, atque si nulla hinc a vobis dicta salus fuisset. Votum dicitur reverti ad proferentem, si optato eventu caret, ita ut alter non tantum nullam utilitatem inde percipiat, verum etiam magnum damnum merito et sua ipsius culpa patiatur, cf. comm. 15. Ies. LV, 11. Ps. XXXV, 13. VII, 17. Sensus totius versus: Bene precamini ei, quod etiam ratum erit, si sit digna; sin minus, frustra illi bene precati fueritis.

14. καὶ ὃς ἐὰν τῇ — ποδῶν ὑμῶν) *Si quis autem vos non admiserit, vestramque doctrinam respuerit, relinquite eius domum vel urbem, excusso pulvere pedum vestrorum.* Ὃς ἐὰν μὴ dictum est pro: ἐάν τις μή: ut ap. *Arrian.* in Hist. Ind. XV, 11. Cf. *Raphel.* in Notis Polybian. Δέχεσθαι, h. l. est *excipere hospitio.* Τοὺς λόγους esse *doctrinas* Apostolorum, facile patet. *Excutite pulverem*, i. e. confirmate talibus hominibus, vos nihil amplius commercii cum ipsis habituros. Dicite: Veneramus huc non nostri commodi, sed salutis vestrae caussa; nunc, quando monitis nostris auscultare non vultis, res vestras vobis habete. Idem erit sensus, si dicamus, Christum respexisse ad sententiam Iudaeorum, qui statuebant, omnem gentium terrae pulverem polluere contactu et gestatu. Loca habet *Wetstenius.* Si quis vos non audit, sit vobis ut Ethnicus, (infra c. XVIII, 17.) cuius contactus polluit: missum eum facite eumque fugite.

15.

15. γῇ σοδ.) *urbi*, i. e. incolis urbis Sodomorum. cf. II, 6. *ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως*) *die universalis iudicii.* Peccata non praecise tantum ex suapte natura, verum etiam ex aliis circumstantiis rerum et personarum aestimanda sunt.

16. ἐγὼ ἀποστέλλω — λύκων) *Ego vos emitto, ut si quis emiserit oves inter lupos.* Praesens ἀποστέλλω futurum tempus simul includit. Quae enim sequuntur, non tam ad hanc legationem pertinent, quam ad eas, quas Christus postea apostolis erat mandaturus. ἐν μέσῳ λύκων, pro: εἰς μέσον. Christus dicit, versaturos eos tanquam oves inter medios lupos, i. e. *in summo discrimine vitae.* Proverbii figura. Ut veterum quidam imposuit filio suo nomen ὀιόλυκος, quod diceret, eum se esse relicturum in maximis periculis, tanquam ovem inter lupos. Vos, humanos, ingenioque mites, et plane inermes, periculis hominum scelestissimorum et impiorum, caedem et sanguinem prophetarum et doctorum sitientium, obiicere non dubito. Matth. V, 11. 12. XXIII, 31. 34. *γίνεσθε οὖν — αἱ περιστεραί*) *Estote ergo prudentes more serpentum, et malitiae expertes, ut columbae.* Serpens h. l. *prudentiae* est symbolum; nam Φρόνιμος, hebr. עָרוּם (Gen. III, 1. ubi LXX. habent Φρονιμώτατος,) est vocabulum μέσον, significans et prudentem et subdolum, h. l. eum, qui animum attentum habet ad cavendum. Serpens pedes hominum, ne ab iis obteratur, diligentissime observat. Patres ecclesiae haud pauci inter alia huc referunt, quod serpentes in praesentissimo vitae periculo totum corpus ictibus lubentes obiiciant, ut caput occultent atque integrum servent. Plura collegit ANDR. SCHOTTUS *in Adagialibus sacris N. T.* Quum igitur Christus discipulis suadet serpentum prudentiam, hoc vult, ut sint cauti

in

in periculis ſibi imminentibus, et fuga aut latebris ſibi conſulant. *Columba* eſt avis adeo placida et manſueta, ut multi eam felle carere putarint. Vid. *Suiceri* theſaur. ſub voce περιςερὰ, et *Schottum* l. c. Vult igitur Chriſtus, ut diſcipuli ſint ἀκέραιοι, more columbarum, i. e. *ut neminem laedant*, *nemini noceant.* Vocem ἀκέραιος *Eustathius* ad Iliad. χ a κεραΐζω derivat. Ita enim is: ὅθεν ἀκέραιος λέγεται, ὡς μηδένα κεραΐζων, ὅ ἐςι βλάπτων. Eſt igitur ἀκέραιος, *qui alium non laedit*, *innocens*, *malitiae expers.* Bene monet CICERO Lib. II. *de officiis*, multos eſſe, qui verſutos homines et callidos admirantes, malitiam ſapientiam iudicent. Ideo Chriſtus prudentiae comitem adiungit innocentiam. Ἀπλὲςατοι, in cod. Cantabrig. obvium, interpretamentum eſt vocis ἀκέραιοι, quod e margine irrepſit. Vid. Griesbach. ad h. l.

17. προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων) *Cavete, inquam, vobis ab hominibus* (huiusmodi,) qui ſunt lupis ſimiles, v. 16. Magna cautione utimini in conſuetudine hominum, ne ſine cauſſa et neceſſitate periculis vos exponatis. παραδώσεσι — μαςιγώσεσιν ὑμᾶς) *Rapient enim vos ad synedria*, (in ius,) *et in synagogis suis flagellabunt.* Negant nonnulli in Synagogis fuiſſe ſumtas poenas civiles, proptereaque συναγωγὴν hic de conventu civili et iuridico, vel Synedrio accipiendam cenſuerunt. Sed συναγωγαὶ h. l. a συνεδρίῳ diſerte diſtinguuntur; nec praeterea deſunt Scripturae loca, in quibus flagellandi poena in Synagogis inflicta narratur, v. c. Act. XXII, 19. Denique ex monumentis Iudaicis probavit *Seldenus* (de Synedr. I, 7.) idem inter Iudaeos receptum fuiſſe. Cf. etiam *Wetstenium* ad h. l.

28. καὶ ἐπὶ — τοῖς ἔθνεσιν) *Sed Praesidibus etiam et Regibus sistemini mei caussa, ut et ad illos exte-*

ras-

rasque gentes doctrina salutaris perveniat. Ἐπὶ ἡγεμόνας ad Praeſides provinciarum, Proconſules, Procuratores. βασιλεῖς ſtrictiori ſignificatu. Conſtitit huic oraculo ſua fides, quum Petrus apud Neronem, Ioannes apud Domitianum, alii apud Parthorum, Scytharum, Indorum reges cauſſam dixere. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν, *ut doctrinam salutarem* (hac occaſione) *iis et gentibus exteris annuncietis*, f. fiet, ut vos ad Praeſides Regesque perducti, doctrinae meae iis tradendae latiusque propagandae occaſionem nanciſcamini. Μαρτύριον, ut hebr. עֵדוּת, non tantum *testimonium*, ſed ſaepe etiam *legem*, *doctrinam* ſignificat. Pſ. CXIX, 14. 24. 36. 1 Cor, I, 6. et aliis locis. Alii haud commode ita explicant: Erit hoc pro teſtimonio, illos (Iudaeos incredulos) et gentiles eſſe inexcuſabiles, quod Evangelium nihili fecerint, tantamque ſalutem neglexerint. Vide ſupra c. VIII, 4.

19. Ὅταν δὲ — λαλήσητε) *Quodsi ipsis traditi fueritis, ne solliciti sitis, quomodo et quid loquamini*, quid dicturi ſitis ad veſtram defenſionem; *quomodo* acturi ſitis veſtram cauſſam. Hoc non ita intelligendum eſt, ac ſi diſcipuli plane non debeant meditari defenſionem coram magiſtratibus, ſed hoc tantum dicitur, magna ſollicitudine animi in defendendo non fore opus. Nam vox μεριμνᾶν non *qualemcunque meditationem*, ſed *animi anxietatem* ſignificat, et *laboriosam praeparationem*, qualis eſſe oratorum ſolet. Πῶς ἢ τί, *quibus verbis*, vel *quid*. Τὸ πῶς alii ad verba, quibus in defendendo ſit utendum, alii ad parrheſiam, prudentiam, circumſpectionem in dicendo referunt, ſenſu non multum diverſo. Quicquid ſit, hoc apparet, Chriſtum contra timiditatem ſuos diſcipulos confirmare velle. δοθήσεται — τί λα-

λαλήσετε) *Suggeretur enim vobis illo tempore, quid dicendum sit.* Δίδωμι, et παραδίδωμι, ut hebr. נתן faepe fignificat *suggero, doceo.* Prov. IX, 9. 1 Cor. XI, 23. Io. XVII, 7. 8. Cf. Luc. XII, 12. Etiamfi quid vobis antea defit, eo ipfo tempore ope coelefti fupplebitur, fpiritu divino fuppeditante et animo fapientiam et ori eloquium, fimplici gravitate ipfam nudae veritatis naturam referens.

20. ὐ γὰρ — ἐν ὑμῖν) Negatio non abfolute, fed comparate interpretanda. *Non tam vos eritis, qui loquemini, quam per vos Spiritus S.* Ἐν hebr. ב *per.* Sic 2 Sam. XXIII, 2. πνεῦμα κυρίυ ἐλάλησεν ἐν ἐμοὶ, *per me.* Deus ipfe vobis fapientiam et animi fortitudinem infpirabit, linguam et mentem veftram gubernabit. Act. VI, 10.

21. παραδώσει — αὐτοὺς) *'Imo frater fratrem morti tradet,* (ad mortem tradet,) *et pater filium; et assurgent liberi adversus parentes, eosque morte mulctandos curabunt.* Senfus eft: Parentes et liberos, fratres et confanguineos in contrarias abituros effe fententias, in una eademque familia nonnullis affentientibus doctrinae Chrifti, aliis eam reiicientibus. Ἐπαναςήσονται, *assurgent,* fc. teftes in iudicio forenfi. Haec figna temporum Meffiae afferunt etiam Talmudici. cf. *Wetstenium* ad h. l. Θανατώσεσιν αὐτὲς, *morte mulctandos eos curabunt;* videtur enim hic accipi in coniugatione Hiphil, quod declarat praecedens illud εἰς θάνατον. Notandum eft, praedicere Chriftum difcipulis, quae ipfis eventura effent poft refurrectionem, et in coelos afcenfionem.

20. καὶ ἔσεσθε — ὄνομά μυ) *Eritis igitur* (in tanta hominum perverfitate) *exosi omnibus ob doctrinae meae professionem.* Ὑπὸ πάντων, i. e. a plerisque hominibus; ita enim haud raro fumi folent particulae univer-

verſales, cf. XII, 15. διὰ τὸ ὄνομά μȣ, *mei caussa.* Moris erat diſcipulos vocari ex magiſtrorum nomine. Senſus igitur eſt: *Eam ob caussam, quod vos discipulos meos profiteamini.* Cf. 1 Petr. IV, 15. 16. Act. V, 41. ὁ δὲ ὑπομείνας ἐις τέλος, ȣ̃τος σωθήσεται) *Qui vero animo constanti atque obfirmato perduraverit,* nempe in profitenda et propaganda religione mea, nihil deterritus malorum hominum minis et vexationibus, *iste servabitur.* Saluti hoc ei erit. Ὑπομένειν, hebr. קָוָה eſt *patienter expectare, sperare,* ut afflictionibus non ſuccumbas, Thren. III, 21. 25. 26. h. l. autem *non desciscere, sed constantem esse in religione.* Iac. I, 12. Luc. VIII, 15. coll. v. 13. Ἐις τέλος i. e. *constanti animo.* Σωθήσεται, *erit hoc ei saluti.*

23. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ) Grotius τὸ διώκωσιν, ſtricte ſumendum putat: pro ἐκβάλλειν, quia ſequitur Φέυγειν. Sed non opus eſt. Nam διώκειν eſt *accusare, litem intendere, vexare.* Vid. ſupra c. V, 11. Senſus eſt: *Si vos vexabunt in hac urbe, properate in aliam.* Potius hic de perſeverantia, quam de vitanda perſecutione diſſerit Chriſtus, ſicut Φέυγειν Graecis, et *fugere* Latinis interdum de ſola curſus celeritate dicitur. Φέυγετε ἐις τὴν ἄλλην) pro ἄλλην legunt Codd. nonnulli ἑτέραν et addunt: κἂν ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, Φέυγετε ἐις τὴν ἄλλην. Conſentiunt fere quaedem Verſſ. et Patres non pauci. Facili librariorum ſaltu a priore Φέυγετε ἐις τὴν ad poſterius Φέυγετε ἐις τὴν omitti potuerunt. Hiatum autem admiſſum fuiſſe, librarii vix animadvertebant, quia ſenſus integer reſtabat omiſſis iſtis verbis, quae paene ſuperflua videri poterant. Hac ipſa de cauſſa pro interpretamento haberi nequeunt verba controverſa.

Vid.

Vid. Griesbachius ad h. l. *ὀ μὴ τελέσητε — ἀνθρώπȣ)* *Vix confectum erit a vobis iter per urbes Israeliticas, quum ego ipse adero.* *Τελεῖν τὰς πόλεις* concisum eſt loquendi genus, et ita ſupplendum: *τελεῖν ὁδὸν διὰ τὰς πόλεις*; *non conficietis iter per urbes*, ſ. *non peragrabitis urbes.* *Elsnerus* obſervat, *Ciceronem* eodem ſenſu dixiſſe *obire urbem*, (Lib. de Finibus c. 19.) et *Thucydidem*, idem *Aristidem* *τελεῖν* de itinere abſoluto dixiſſe. *Ἕως ἂν* videtur accipi pro: *πρὶν ἤ*. Intelligitur autem adventus Chriſti ad evertendam Rempublicam Iudaicam, vel etiam patefactio Meſſiae per miſſionem illam copioſiſſimae gratiae Spiritus S. in Apoſtolos et alios credentes, quo certiſſimo indicio conſtitit, Chriſtum regem eſſe conſtitutum a patre cum pleniſſima poteſtate.

24. *ὀκ ἔςι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον)* *Discipulus non est potior magistro*; non tractatur mitius. Discipulus, *dum est discipulus*, magiſtrum ſibi ſemper proponit, et bene ſecum agi putat, ſi eodem cibo, quo magiſter, paſcatur: neque ſperat, ſe domo, qua magiſter excluſus eſt, receptum iri. Hoc non repugnat iſti adagio graeco: *πολλοὶ μαθηταὶ κρέισσονες διδασκάλων*, quod agit de iis, *qui discipuli fuere*, et nunc magiſtros doctrina ſuperant. Multa ſunt proverbia, quae inter ſe pugnare videntur, quia de alia atque alia re agunt.

25. *Ἀρκετὸν — ὁ κύριος αὐτȣ)* *Sufficit discipulo, si eandem sortem habuerit, quam magister, et famulo, si eandem, quam dominus.* *Ἀρκετὸν*, ſc. *ἐςι*, vel *ἔςω*, *sufficiat*, i. e. *sufficere debet.* *ἵνα γένηται* *ut idem fiat*, i. e. *eveniat.* Sic 2 Sam. XVIII, 32. יִהְיוּ כַנַּעַר אֹיְבֵי אֲדֹנִי. Act. XII, 18. *τί Πέτρος ἐγένετο.* Proverbium Hebr. דיין לעבד להיות כרבו Vid. *Vorstius* de Adagiis N. T. cap. IX.

εἰ τὸν — οἰκιακοὺς αὐτοῦ) *Quum Patremfamilias Beelzebul appellarint, quanto magis eius domesticos!* (fc. eadem ignominia afficient.) Iudaei principem malorum daemonum appellare folebant Beelzebul, ut difcimus ex Luc. XI, 15. Cur autem fic appellaverint, non fatis certe conftat. Βεελζεβοὺλ (non Βεελζεβοὺβ) eft vera lectio; eam enim omnes Graeci Codices N. T. et Verfio Italica, Gothica et Coptica exhibent. Hieronymus, quum nefciret quid fit Βεελζεβοὺλ, mutavit hoc vocabulum in Βεελζεβοὺβ, *Beelzebub*, quod nomen legitur 2 Reg. I. (a בַּעַל, dominus, et זְבוּב, mufca) quae vox Deum mufcarum fignificat, qui nimirum facrificiis placatus, mufcas Accaronitarum regionem infeftantes abegerit. Sed per hiftoriam non poteft oftendi, Iudaeos id nominis Diabolo tribuiffe. Fuit quidem Hebraeis in more pofitum, ut rerum, quas defpicatui habebant, ipfum etiam nomen levi mutatione in aliud, quod rem foedam et contemtibilem fignificabat, inflecterent. Sed in hoc non apparet, qui fit contemtus, quum potius nomen laudem habere videatur, fi verum fuiffet, Deum Accaronitarum mufcas, regionem infeftantes, potuiffe abigere. Quod autem ad vocem Βεελζεβοὺλ attinet, plerique eam interpretantur *dominum luti*, vel *sordium*, eamque compofitam effe putant ex בַּעַל, *dominus* et זֶבֶל, quod Syris et Arabibus *stercus* fignificet. Quum autem Iudaei vocabulum זְבוּל, quod fordes indicat, de idololatria ufurparint, Beelzebul effe dominum idololatriae, auctorem et adiutorem idololatriae, Satanam. *Gussetus* in Lexic. vocabulum compofitum putat ex בַּעַל *dominus* et זְבוּל *habitatio*, *domicilium*, ut fignificet *dominum domicilii*. Hanc etymologiam, addit, accommodatam effe locis Evangeliorum, ubi de domiciliis daemonio-

niorum diſtribuendis, ut vel ibi maneant, vel alio migrent, agi ſoleat. *Michaelis* principes daemoniorum dictos eſſe putat *dominos domus* a domibus coeleſtibus. Aſtrologi nempe coelum dividebant in XII. domos, et cuique domui unum ex planetis praeficiebant, qui *Dominus Domus* vocabulo artis aſtrologicae vocatur. Quum autem hi planetae ab ethnicis, aſtrologiam intime cum cultu vanorum numinum coniungentibus, *dii*, a Iudaeis dii gentium *mali daemones* haberentur, factum inde videtur, ut princeps daemonum, forte non unus omnium, ſed tamen primarius alicuius ordinis, et reliquis praevalens *dominus domus coelestis* vocaretur. Storrius (de ſenſu hiſtorico p. 138.) illud Βεελζεβὲλ habendum eſſe putat pro chaldaico et ſyriaco בעל דבבא quod *hostem*, Σατανᾶν, διάβολον, ſignificat. Sic Iudaei Ieſum compellabant, quia hoſtem religionis patriae eum eſſe putabant. Io. VII, 12. 47. VIII, 48. IX, 18. ἐκάλεσαν) ἐπεκάλεσαν habent Codd. permulti, et Patres nonnulli, *cognominarunt*.

26. ἐδὲν γάρ ἐςι κεκαλυμμένον ὃ ἐκ ἀποκαλυφθήσεται) Eſt proverbium, Profanis etiam uſitatum, teſte *Tertulliano*, in Apologetico, c. VII. *Bene autem*, inquit, *quod omnia tempus revelat, testibus etiam vestris proverbiis et sententiis.* Horatius Lib. I. Epiſt. VI. v. 24. *Quicquid sub terra est, in apricum proferet aetas.* Cf. *Schotti* Adagialia N. T. Erigit Chriſtus ſuos diſcipulos, admonens fore ut tandem vincat veritas, et tum ipſorum innocentia, tum adverſariorum improbitas appareat. Uti nempe in vita communi nihil eſt tam abſconditum, quod non aliquando in notitiam hominum perveniat, ſic et error et veritas, improbitas et probitas ſuo tempore palam fient. Ceterum κεκαλυμμένον denotat remotum a viſu; κρυπτὸν, remotum ab auditu.

27.

27. Ὃ λέγω — δωμάτων) *Quae ego vos privatim doceo, ea publice docete; quaeque familiariter vobis edissero, ea in vulgus emittite.* Omnes has phrafes effe proverbiales, facile patet. Δῶμα eft *tectum.* Nam LXX. Hebraeorum גג per δῶμα exprimunt, Proverb. XXV, 24. et ab οἴκῳ f. *domo* diftinguunt. Haec autem δώματα feu *tecta* apud Hebraeos non fuerunt, ut hodie in culmen faftigiata, fed plana, ut quicquid rerum gereretur, audiri et confpici a tranfeuntibus poffet, ut apparet Deut. XXII, 8. 2 Sam. XI, 2. XVI, 22. Praedicare itaque fuper tecta, eft publice vel palam concionari. Hoc igitur dicit Chriftus difcipulis: Non ea tantum, quae ego nunc ad populum loquor, fed et quae vobis folis familiariter ediffero, et poftea per Spiritum clarius explicabo, (ut de promiscua gentium vocatione et exfpiratione Iudaicorum rituum) palam omnibus enunciate.

28. μὴ φοβηθῆτε κ. τ. λ.) pro φοβηθῆτε habent φοβεῖσθε Codd. permulti, Euf. Cyr. Theodoret. et pro ἀποκτεινόντων Codd. non pauci et Patres nonnulli ἀποκτενόντων legunt. *Non tam eos timete, qui corpus vestrum, non autem animam possunt interimere, quam potius eum formidate, qui animam cum corpore potest punire.* Μὴ *non tam*, quia μᾶλλον fequitur. ἀποκτεινόντων, *qui interimere possunt.* Cf. cap. V, 13. Fuit haec fententia haud dubie celebris inter Iudaeos ab Esdrae temporibus. *Sapient.* XVI, 13. 14. 15. Cf. *Wetst.* ψυχὴν ἀπολέσαι) alias eft *occidere, vitam eripere* infra v. 39. c. XVI, 25. hic vero mors corporis a fupplicio animae in gehenna aperte diftinguitur. Eft igitur ψυχὴ h. l. πνεῦμα, animus, mens, quae intra nos cogitat, vult, et libere agit, et ἀπολέσαι eft *punire, miserum*

red-

reddere. Cf. Luc. XII, 4. 5. Homines nonnifi corpus interficere poffunt; Deus autem totum hominem, corpus et animum in altera vita punire poteft.

29. ἀσσαρίε) *Assarium* eft diminutivum a latino as, affis, quod Iudaei affumferunt, et fcribunt אִיסָר. Notandum autem באיסר, vel כבאיסר idem ipfis notare rem viliffimam, vel quae pretium nullum habeat. Senfus igitur eft: *Duo passerculi pro minimo pretio venduntur.* ἐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν) i. e. χάμαζε. *Non perit. Cadere humi* Hebraeorum more dicitur, נָפַל אַרְצָה 1 Sam. XIV, 45. 1 Reg. I, 52. Atque quod Luc. XXII, 18. dicitur ἀπόληται id Act. XXVII, 34. πεσεῖται redditur. GRIESBACHIO tamen ἐπὶ τὴν γῆν valde fufpectum effe videtur: nam omittunt teftes pauci quidem, fed perantiqui, et propter confenfum Novatiani cum Origene ac codice Stephani notabiles. Librarii fortaffis addiderunt, quia πίπτειν, absque adiuncto pofitum eis minus ufitatum videretur ac duriusculum, intellectuque difficile. Verum fic faepe pro *mori* aut *perire* ufurpatur, tam in N. T. ut 1 Cor. X, 8. Apoc. XVII, 10. quam apud Alexandrinos, ut 1 Chron. XXI, 14. Pf. LXXXI, 7. Ier. VIII, 12. Ezech. XXVII, 27. 34. quibus locis in hebraico textu eft נָפַל. ἄνευ τῦ πατρὸς) i. e. nefciente, aut non permittente Deo.

30. ὑμῶν δὲ — ἠριθμημέναι εἰσὶ) *Vestros autem pilos adeo Deus in numero habet.* Eft dictum proverbiale: numerare enim folemus ea, quae habemus in pretio, ficut ea quae contemnimus dicimus nullo loco numerare vel extra numerum habere. Deinde pilus fignificat rem minimam, etiam Graecis et Latinis. Hinc hebraea locutio: ne pilus quidem eius peribit, i. e. ne minimum quidem damnum fentiet, 1 Sam. XIV, 44. Senfus itaque eft:

Ut-

Utcunque in vos faeviant homines, certi eftote nihil damni vobis eventurum, nifi quod futurum fit in veftram aliorumque utilitatem.

31. διαφέρετε) *Pluris estis.* c. VI, 26. Paullo ante dixerat Chriftus, duas aviculas unius affis aeftimari. Quum igitur pafferculorum curam agat Deus, multo magis hominum fibi carorum res curabit, iisque profpiciet.

32. ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ) Videtur haec conftructio imitari ufum Syriacum, quo omnia verba confitendi cum ב conftruuntur. Ἐν ἐμοὶ idem eft h. l. ac ἐμὲ. Eft igitur pro ὁμολογεῖν τινὰ, quod plus eft quam *agnoscere*, nempe verbis et factis oftendere, fe effe partium alicuius. Senfus: Qui *libere*, ore et factis, *profitebitur apud homines*, (mihi adverfantes,) *doctrinam meam.* ὁμολογήσω — ὀρανοῖς) i. e. *eum praemiis afficiam die illo iudicii*, in vita illa aeterna. Ὁμολογεῖν nunc dicitur tropice, et fpectatur factum adiunctum. Meffias nempe (figura, qua ponitur antecedens pro confequente) profiteri fuum fectatorem dicitur, quum ei amorem fuum declarat, praemiis eum afficit. Ἔμπροσθεν τȣ̃ π. μ. eft periphrafis futuri iudicii. Nam לִפְנֵי יְהוָה idem eft ac in fanctuario, Num. VIII, 9. 10. Luc. I, 8. hic autem in fanctuario fupremo, fede Dei, Matth. XVIII, 10. Ief. VI, 1—4. pro quo Lucas (cap. XII, 8.) habet: ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων ἀγγέλων τȣ̃ Θεȣ̃, in fenatu fummi Dei, in foro divino, eodem fenfu; nam tempus illud, quo homines coram Deo et angelis praemia accipient et poenas dabunt, eft tempus futuri iudicii.

33. ὅϛις ἂν ἀρνήσηταί με) In loquendi formula ἀρνεῖσθαι τινὰ eft Ellipfis omiffumque μὴ εἰδέναι, quod interdum etiam additum invenitur. *Abnegare* itaque eft, di-

cere:

cere: se nihil cum aliquo commercii habere, eum non nosse. ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ) *nec ego eum agnoscam pro meo*; sc. nisi subsecuta sit poenitentia, ut Petro evenit, non afficiam eum praemiis. Vid. v. 32.

34. Μὴ νομίσητε — μάχαιραν) *Nolite putare, me auctorem fore consensionis* et amicitiae *Iudaeis. Non concordiam, sed discordias* et inimicitias *pariet* inter eos *doctrina mea.* Μάχαιρα h. l. ita opponitur εἰρήνῃ, ut hoc vocabulum *consensionem* et *concordiam*, illud *dissensionem* et *discordias* significet. Simili modo Hebraei nomina חֶרֶב et שָׁלוֹם ita opponunt, ut illud *bellum et caedem*, hoc *pacem* et *concordiam* significet. Ier. XIV, 13. Βάλλειν exprimit hebraicum verbum שָׁלַח, quod saepe est *iubere ut aliquid fiat*, *auctorem esse alicuius rei*, ut Amos VIII, 11. Ezech. XIV, 13. 21. V, 16. s. Vocabulum ἡ γῆ ad solam Palaestinam, non omnino ad omnes orbis terrarum regiones, quas doctrina Christiana peragratura erat, pertinet.

35. Ἦλθον γὰρ — πενθερᾶς αὐτῆς) *Faciam enim, ut filius patri, filia matri, nurus socrui adversetur.* Διχάζειν proprie significat *bipertiri*, *diffindere*, *dividere in duas partes.* Matthaeus autem hoc verbum ad animum refert, ut sit *auctorem esse dissensionis et discordiae*, cuius notionis origo ducenda esse videtur ab usu verbi Hebraei פָּלַג, quod fortassis illa aetate sensu, quo diximus, usurpatum fuit. Deinde et verbum פְּלַג in libris scriptorum Talmudicorum, et nomen פְּלוּגְתָא in paraphrasibus Chaldaicis V. T. legitur de dissensionibus et discordiis. Vid. Buxtorf. Lex. h. v. et cf. *Fischeri* Proluss. p. 334. s. not. 53. Ἄνθρωπος hic recte vertitur *filius*;

nam opponitur Patri, et νύμφη est *nurus*, quia focrui opponitur.

36. καὶ ἐχθροὶ — οἰκιακοὶ αὐτοῦ) *Et* (ut) *domestici se invicem infestent.* Alluditur v. 35. 36. ad locum Micheae c. VII, 6. Oftendit Iefus, ventura tempora non minus periculofa, quam ea fuerunt, quae deplanxerat *Micheas;* ideo verba eius repetit, et dicit *se venisse, ut sereret discordias.* Praedicit igitur, fore, ut, dum alter doctrinae falutaris fautor, alter inimicus fit, multa inde diffidia inter neceffarios, gravesque fuis affeclis calamitates inftent. Hoc ita eveniffe, fatis conftat. Nam hiftoria tefte fcimus, propter doctrinam Chrifti multa orta effe diffidia in Palaeftina et in Romano imperio, ita ut alter alterum accufaret, domo eiiceret, omnibus modis vexaret, nec alter alteri fidem haberet. Recte monent interpretes, non indicari hic confilium et voluntatem Chrifti, quafi ipfe voluiffet haec evenire, fed effectum et eventum. Praevidit Iefus, fore, ut propter doctrinam fuam multae orirentur diffenfiones et difcordiae; fed noluit propter haec diffidia defiftere a propofito introducendi et per Apoftolos fuos propagandi novam hanc fuam religionem humano generi utiliffimam. Non obftat, quod fumma religionis chriftianae eft, *amare alios.* Referuntur enim haec ad feditiones et calamitates *tunc* ortas in Palaeftina et orbe Romano occafione doctrinae Iefu, quam Iudaei et Pagani opprimere conabantur. Non eft fermo de effectu religionis chriftianae in omnibus omnino locis, temporibus et feculis.

37. ὑπὲρ ἐμὲ) i. e. *prae me.* Vulg. plus quam me; πλέον ἐμοῦ. οὐκ ἔστι μου ἄξιος) non eft idoneus, vel conveniens mihi, i. e. meae difciplinae, ut Lucas interpretatur c. XIV, 29. *non est dignus, ut sit discipulus meus.*

38.

38. καὶ ὃς — ἄξιος) *Qui non paratus est, sicut me habet praeeuntem, ad atrocissima et ignominiosissima quaevis toleranda, is non est dignus qui pro meo discipulo habeatur.* Refpicitur ad morem, quo ad fupplicium crucis condemnati, lignum crucis portare debebant ad fupplicii locum. Crux, longe miferrimum et crudeliffimum fupplicium, quo apud ipfos Romanos fervi tantum nequiffimi, aliique homines infigniter fcelerati et viles affecti perhibentur, imago eft, non cuiusvis aerumnae et moleftiae, fed necis tantum, et fupplicii omnis generis, inprimisque infigniter diri. Iam, quum ii, qui crucem humeris impofitam portant, hac re declarent, fe paratos effe fubire faeviffimum fupplicium: accidit, ut formulae λαμβάνειν τὸν σαυρὸν ἀυτȣ̃, βασάζειν τὸν σαυρὸν ἀυτȣ̃ etc. de iis omnibus ufurparentur, qui, quamvis infontes et innocentes, tamen parati effent ad perferendum diriffimum fupplicium. Ἀκολȣθεῖ ὀπίσω μȣ, eft Hebraismus; nam Hebraei verbis fequendi fubiungunt pleonaftice particulam אחרי, ut Iud. III, 28. IV, 16. et alibi. Sectatur autem Chriftum, qui doctrinam eius profitetur, et vitam fuam, quatenus fieri poteft, ad dicta ipfius ac facta componit.

39. ὁ εὑρὼν — εὑρήσει ἀυτήν) Senfus eft: *Qui conservare studet vitam suam, is se reddet miserum; qui vero mortem oppetit mea caussa, is felicitati suae prospiciet.* Εὑρίσκειν τὴν ψυχὴν (apud Lucam c. IX, 24. τὴν ψυχὴν ἀυτȣ̃ σῶσαι) in priori membro eft *conservare vitam suam.* Nam ψυχὴ h. l. non eft *animus*, fed *vita* proprio fenfu. Εὑρίσκειν pro hebr. שמר, *conservare*, habent LXX. Prov. II, 20. *Vitam suam servare velle*, eft, nolle religionis cauffa mortem oppetere; malle vivere in his terris, quam in vincula

 coniici

coniici religionis caussa, adeoque mortem subire. Illis enim temporibus saepe mortis pericula adeunda erant religionis christianae professoribus. In praedicato: ἀπολέσει αὐτὴν, (sc. ψυχὴν,) ψυχὴ est *felicitas*; amittet suam felicitatem; miserum se reddet. Plane contrario sensu sumuntur phrases in altero membro: καὶ ὁ ἀπολέσας — εὑρήσει αὐτήν. Horum enim verborum sensus est: *Qui vero mortem oppetit mea caussa*, propter nominis mei professionem, is felicitati suae prospiciet. Sunt igitur haec acute dicta, qualia multa sunt in sermonibus Christi.

40. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται.) *Qui vos benigne excipit*, (de vobis bene meretur,) *is eodem loco habebitur, ac si de me ipso bene meritus esset.* Solatur iterum discipulos Christus, ostendens, inter tot infesta non defore ipsis solatia a piis hominibus, quos Deus in id ipsum excitet, magna proposita mercede. Contra, iniuria legato facta, ipsi principi facta esse iudicatur.

41. Ὁ δεχόμενος — δικαίου λήψεται.) *Qui recipit* (amplectitur, amat) *Prophetam, qua Prophetam*, (quia Propheta est,) *is mercedem prophetae accipiet; et qui recipit pium* et probum, *quia probus est, is mercedem probi accipiet.* Εἰς ὄνομα est hic pro ᾗ, *qua, quatenus, quia*, imitatione Hebraeorum, qui in talibus exprimendis utuntur voce לְשֵׁם. Dicunt etiam שֵׁם עַל: item מִשֵּׁם et בְּשֵׁם. Vid. Buxtorf. Lexic. Talmud. voce שֵׁם. Προφήτης autem h. l. esse videtur quivis doctor a Deo missus, legatus divinus, quales erant Apostoli. *Mercedem legati divini, mercedem probi accipiet*, i. e. Deo aeque carus erit, ut legatus, ut pius; sive: largam habebit eius beneficii mercedem.

42.

42. Καὶ ὃς ἐὰν — τὸν μισθὸν ἀυτȣ̃) *Et quicunque vel uni horum, quamvis sint infimae conditionis, vel poculum frigidae obtulerit, quia est discipulus meus, is, credite mihi, suo praemio non destituetur.* Adiectiva μικρὸς et μέγας, imitatione Hebraeorum vocabulorum קָטֹן et גָּדוֹל non ſemper ad ſtaturam et quantitatem hominum, ſed ſaepe aliam eorundem conditionem pertinent. Significant quippe haud raro *plebeios* et *illustres.* Quapropter verſio graeca, quam *Iac. Usserius* ex bibliotheca Arundelliana in lucem produxit, verba Eſth. I, 20: לְמִגָּדוֹל וְעַד קָטָן interpretatur: ἀπὸ πλȣσίȣ ἕως πτωχȣ̃, i. e. *divites et pauperes, illustres et plebeios.* Ποτήριον ψυχρȣ̃ eſt proverbiale loquendi genus, quo hodieque in multis linguis utimur, quoties minimum aliquod beneficium ſignificatum volumus. His commatibus (40. 41. 42.) una eademque ſententia continetur, variis verbis expreſſa. Nam δέχεσθαι, quod proprie eſt hoſpitio excipere, h. l. ſignificat *ornare beneficiis, benefacere. Discipuli Christi, Prophetae, iusti,* οἱ μικροὶ ſpectantur qua homines, qui nullos habent titulos, aut externam dignitatem, ſed ſine ſpe lucri et commodorum huius vitae de aliis bene merentur. Qui tales beneficiis ornat, is oſtendit, ſe nihil facere ob externas dignitates, non contemnere eos, qui iis carent, adeoque ſuperare ſapientia et pietate alios, qui ex titulis et externa dignitate alios aeſtimant. Is igitur, quia re et factis oſtendit, ſe eſſe ſapientem et probum, magna praemia a Deo accipiet.

CAP.

CAP. XI.

Refert nunc Matthaeus, quomodo excepta fint dicta et facta Iefu a varii generis hominibus, vel quid effectum fit eius fermonibus et miraculis, c. XI, 2. — XVI, 12.

1. Ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων) *Cum finem fecisset Iesus praecipiendi.* Διατάσσειν denotat *edicere*, unde διατάξεις et διατάγματα dicuntur principum edicta. Sed h. l. nihil aliud declarat, quam praeceptis aliquem formare et inftituere. ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν) in urbibus *eorum*, i. e. Galilaeorum. Solent Hebraei pronomen relativum ponere, ubi nullum nomen anteceffit, quod tamen facile intelligitur. Vid. *Storrii* obfervationes ad analogiam et Syntaxin Hebraeor. p. 399.

2. ὁ δὲ Ἰωάννης — αὐτοῦ) Cauffa captivitatis memoratur infra c. XIV, 3. 4. Detinebatur autem Ioannes captivus *Machaerunte*, de qua agit *Iosephus* Antiquitt. Iudaic. L. XVIII, c. 7.

3. εἶπεν αὐτῷ) *interrogari eum iussit.* σὺ εἶ — προσδοκῶμεν;) *An tu es Messias ille promissus, an vero alius nobis est expectandus?* Ante σὺ εἶ omiffa eft particula interrogandi μήτι, ut faepe apud LXX. e. c. Gen. XXVII, 21. 24. ὁ ἐρχόμενος, הַבָּא Meffias, cuius adventus, per Prophetas praedictus tunc inftare credebatur, Ioh. VI, 14. Non diferte traditur, cur Ioannes discipulos ad Iefum miferit; ergo opus eft coniecturis. Sui cauffa Ioannes non quaefivit, an Iefus effet Meffias; hoc enim fcivit, et publice profeffus eft, Io. I, 29. fqq. Videtur autem miratus effe, Iefum nondum inchoaffe regnum

fuum,

fuum, fed quafi tergiverfari. Saltim non liquet, num aliunde quam cum reliqua gente Iudaica, ex V. T. oraculis edoctus fuerit, qualis Meffias futurus, quae fata expecturus, inprimisque, quo tempore, et quo modo imperium fuum inauguraturus fit. Vid. *Charles William Batt* differtation on the meffage from St. John de Baptift to our Saviour etc. London 1789. et cf. *Eichorns* Allgem. Biblioth. der bibl. Litterat. Tom. III. partic. 5. p. 913. fq. Fortaffe inter difcipulos eius fuerunt, qui addubitarent adhuc, quos certiores reddere voluit; quod verifimile fit ex verbis, quae v. 6. leguntur. Ceterum cf. Luc. VII, 20. 21.

4. ἀπαγγείλατε — καὶ βλέπετε) Noluit Chriftus expreffis verbis declarare, fe effe Meffiam, propter varias populi expectationes. Quare difcipulos Ioannis opera fua confiderare iubet. Ubi res ipfa loquitur, non opus eft multis verbis.

5. τυφλοὶ — ἀκούουσι) Hoc argumentum difcipulis Ioannis erat evidens. Nam his verbis haud dubie refpicitur ad Ief. XXXV, 5. 6. ubi dicitur: *Tunc aperientur oculi coecorum, et aures surdorum reserabuntur etc.* Infunt quidem his verbis ex mente Prophetae imagines propheticae, quibus laetitia de reditu Ifraelitarum in patriam exprimitur; fed talia loca ad tempora Meffiae applicabantur, et inter criteria Meffiae referebatur, quod miracula fit perpetraturus, et laeta annunciaturus, quapropter ftatim h. l. fequitur: πτωχοὶ εὐαγγελίζονται) Ief. LXI, 1. Pauperibus, hominibus humilis atque abiectae conditionis Evangelium, res laetiffima, nempe adeffe regnum Meffiae, annunciatur. Etiam in hoc Iefaiae loco proprie fermo eft de laeto reditu Ifraelitarum in patriam; fed recepta erat fententia, hanc promiffionem praecipue pertinere ad tempus Mef-

Messiae. Haec igitur Christi verba discipulis Ioannis fidem facere poterant, se pro Messia agnoscendum esse. Εὐαγγελίζονται hic sumendum passive: ut solent Graeci passiva formare etiam ab activis dativum regentibus, quum εὐαγγελίζω etiam cum Acc. reperiatur.

6. καὶ μακάριος — ἐν ἐμοὶ) *Beatus vero ille, qui non fuerit alieno a me animo*, qui mihi non fuerit infensus ac infestus. Σκανδαλίζεσθαι proprie significat *impingere, offendere*, e. c. ad lapidem; deinde metaphorice significat *alieno ab aliquo esse animo, infensum ac infestum esse.* In aliis etiam linguis verba, quae proprie *impingere, offendere* significant, per eandem metaphoram usurpari solere, satis notum est. Quod σκανδαλίζεσθαι construitur cum ἐν, quum vulgo dicatur προσκόπτειν τινὶ, aut πρός τι, id fit more Hebraeorum, qui suum כָּשַׁל, quod itidem *impingere* significat, cum Nominibus construunt interveniente praefixo בְּ. e. c. Ies. VIII, 15. Sensus huius commatis est: Beatus ille, qui me meamque doctrinam non repudiaverit; non offensus fuerit statu meo humili ac paupere, et imminentibus mihi vexationibus. Vide infra c. XXVI, 31. Hoc dixit discipulis Ioannis, ut animi eorum persanarentur.

7. Τούτων δὲ — περὶ Ἰωάννου) *His* (discipulis Ioannis) *abeuntibus, Iesus ad circumstantem turbam de Ioanne sic disseruit;* Ioannem auditoribus ita commendavit. Ἤρξατο λέγειν, i. e. *dixit.* τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι;) *Quid exiistis in desertum specturi?* Qualem putabatis esse Ioannem, quem in deserto vidistis, quem estis admirati? Christus vult amovere a Ioanne suspicionem levitatis, quasi nunc mutatus, coeperit de Christo dubitare. Expediebat, ut populus quam optime sen-

ſentiret de Ioanne, qui tam praeclare teſtificatus fuerat de Ieſu. *κάλαμον ὑπὸ ἀνέμȣ σαλευόμενον;*) *Arundinem a vento agitatam?* Arundines in deſerto Iudaeae copioſiſſime creſcebant, atque in tribu Ephraim peculiaris erat vallis, quae vocabatur arundinetum. Pſ. LXVIII, 31. Nonnulli noſtra verba tropice intelligunt, ſic: Putatisne Ioannem ſibi tam parum conſtare, ut nunc propter carceris ſqualorem aliter de me et de ſuo munere ſentiat quam antea? Sed non opus eſt. Probanda potius videtur eſſe *Grotii*, aliorumque interpretatio, qui vocem *κάλαμος* collective ſumunt, ut Chriſtus dicat: habuiſtis puto cauſſam aliquam, ob quam tanto ſtudio in loca illa deſerta cucurriſtis. Neque enim credibile eſt, vos coiviſſe, ut arundines vento agitatas videretis. Hoc ideo Chriſtum dixiſſe, quia extra Ioannem nihil ferme aliud iſtis in locis erat ſpectare. Hanc explicationem confirmare videtur antitheſis hominis opulenti, et cuius luxum et magnificentiam ſpectare omnes geſtiant, nimirum curioſitatis gratia; nam ſtatim v. 15. ſqq. levitatem et inconſtantiam populi reprehendit.

8. *ἀλλὰ*) Eleganter uſurpatur haec particula etiam commate ſequenti, ut interrogationi interrogatio alia iungatur, quo ſenſu etiam apud *Xenoph. Demosth. Arrian.* aliosque occurrit. *ἄνθρωπον — ἠμφιεσμένον;*) *Hominem pretiosis vestibus indutum?* Veſtis mollis mollem et effoeminatum arguit animum. Innuit igitur Chriſtus ſimul, Ioannem nec voluptatibus deditum fuiſſe, ut qui aſpera victus ratione in deſerto contentus fuerit, (infr. v. 18. coll. ſupra c. III, 4.) nec impio Regi Herodi ſerviliter fuiſſe adulatum, ſed eius inceſtum et reliqua flagitia reprehendiſſe. Luc. III, 19. *Μαλακὰ ἱμάτια* ſunt quaelibet teneriores et pretioſiores veſtes, ſive ſericae illae fuerint, ſive laneae, ſive byſſinae. vid. Kypkius ad h. l. *ἐν τοῖς*

οἴκοις

οἴκοις τῶν Βασιλέων εἰσὶν) *in aulis regum vivunt*, non in locis defertis. Si igitur aliquid novi videndi audiendique gratia in defertum exiviftis, ftulte feciftis.

9. ἀλλὰ — προφήτην;) Si haec vera fuit cauffa, cur tum ad eum conflueretis, prudenter egiftis. Si vero eum habuiftis pro Propheta, cur ergo eum nunc refpuitis? Cur eius verbis fidem non amplius habetis? Affirmo vobis, eum omnino effe Prophetam. περισσότερον προφήτε) *amplius, plus quam Prophetam*, vel excellentiorem Propheta; nam Propheta eminus nunciat, Ioannes vero digito quafi monftravit Meffiam.

10. ἰδε ἀποστέλλω — ἔμπροσθέν σε) *Praemittam tibi legatum meum, qui homines ad adventum tuum* (ad te rite excipiendum) *praeparet.* Malach. III, 1. Ἄγγελόν με, *nuncium meum.* מַלְאָכִים dicebantur non quivis Prophetae, fed qui de re magna a Deo ad populum erant legati, ut Mofes Num. XX, 16. *Haggaeus* cap. I, 13. Πρὸ προσώπε eft Hebraeorum לִפְנֵי, quod ufurpare folent, ubi dicendum eft id, quod Latini *praeire*, et *praemittere* dicunt. Difficultatem aliquam hic parit diverfitas, quae in textu Hebraeo fe prodit ubi extat לְפָנַי, πρὸ προσώπε με. Nempe apud Prophetam dictio ad populum dirigitur; hic ad ipfum Meffiam. Apparet hinc etiam, verba Prophetarum non citari a Chrifto κατὰ λέξιν: fed ita, ut voces interdum mutentur, manente fententia: quomodo et apud Graecos faepiffime citantur *Homeri* verfus, mutata perfona aut modo verbi. Quod ad fenfum attinet, Malachias promittit popularibus fuis aetatem auream, ufus imaginibus ab adventu regum Orientis defumtis, qui legatum, adventum eius annunciantem praemittere folebant.

Le-

Legatum illum promiſſum fuiſſe Ioannem Ieſus his verbis declarat. Cf. c. III, 3.

11. ἐκ ἐγήγερται — τȣ̃ βαπτιςȣ̃) *Maior* (i. e. praeſtantior) *Ioanne nullus ante ipsum PROPHETA unquam extitit.* Nam de Prophetis hic eſt ſermo. cf. v. 9. 10. Μέιζων, maioris dignitatis et nobilitatis. Οὐκ ἐγήγερται, *non exortus*, *s. suscitatus est.* Prophetae proprie dicuntur, ἐγείρεσθαι (Luc. VII, 16. Io. VII, 52.) ut ſignificetur, eos peculiari quadam numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel iam natos ex reliquorum numero ſeligi. Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, i. e. ἐν γεννητοῖς ὑπὸ γυναικῶν. Haec particulae ὑπὸ ellipſis a vulgari Graecismo diſcrepat, et Hebraismum ſapit. Nam יְלִידֵי אִשָּׁה, *nati mulierum* ſunt homines. Sic Iob. XIV, 1. אָדָם יְלוּד אִשָּׁה LXX. *βροτὸς γεννητὸς γυναικὸς.* *Sirach* c. X, 17. habet *γέννημα γυναικὸς.* Ὁ *δὲ μικρότερος — αὐτȣ̃ ἐςιν*) Senſus eſt: *Sed ignobilissimus in coetu Messiae* (doctor chriſtianus, qui nullius eſt famae) *multa prae eo* (Ioanne) *habet praecipua.* Βασιλεία Θεȣ̃, *coetus Messiae.* Μικρὸς et μέγας h. l. eodem fere ſenſu quo ſupra, c. X, 42. ſumuntur, de homine *obscuro* et *illustri.* Μικρότερος in hoc coetu Meſſiae, qui nullam habet famam, celebritatem nominis eſt nactus. Μέιζων autem nunc ſignificat eum, qui multa habet prae altero praecipua, qui pluribus commodis fruitur. Vel ignobiliſſimus in coetu Meſſiae hoc habet praecipuum prae Ioanne, hoc fruitur commodo, quod eſt teſtis et ſpectator omnium illorum, quae a Ioanne et Prophetis praedicta ſunt. (v. 13.) Ioannes ante Paſſionem, reſurrectionem et aſcenſionem Chriſti morti traditus eſt, adeoque vivus ea non

non potuit ſcire, quae viderunt et cognoverunt Apoſtoli et alii, qui illa aetate fuerunt membra in coetu Meſſiae.

12. ἀπὸ δὲ — βιάζεται) *A tempore, quo Ioannes Baptista praedicare coepit, usque nunc doctrina de regno coelesti magna vi traditur.* Ioannes nempe multorum animos excitavit ad doctrinae coeleſtis ſtudium. Ieſus autem ipſam hanc ſalutarem doctrinam luculenter et efficaciter tradidit. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν h. l. eſt *doctrina* de regno coelorum, i. e. doctrina Chriſti. βιάζεσθαι h. l. paſſive de re uſurpatur, quae quaſi vi et impetu extorquetur; in quam impetus fit. Lucas cap. XVI, 16. pro βιάζεται habet εὐαγγελίζεται. *Pollux* Lib. IV, c. 3. ſegm. 25. βιάσασθαι inter verba, quae rhetorum dicendi vim exprimunt, refert, et cum σφοδρύνασθαι, ἰσχῦσαι, πεῖσαι coniungit. Similiter ἀναγκάζειν apud Graecos et *cogere* apud Latinos idem eſt quod *persuadere et permovere rationibus*. SCHLEUSNERUS in Lexico: *doctrina christiana summa cum cupiditate accipitur ab hominibus*, ſeu, quod eodem redit, *homines summo desiderio flagrant, ut recipiantur in sectatorum Christi coetum*. Καὶ βιασταὶ — αὐτήν) *Et avide eam arripiunt homines.* Βιασταὶ (ſine articulo,) non eſt Subiectum Propoſitionis, ſed pertinet ad Praedicatum; ἁρπάζουσιν αὐτὴν βιασταὶ, *rapiunt eam violenti*, i. e. *vi summa et impetu summo*, vel ut Cic. de ſenect. c. 8. aviде arripiunt. Nonnullis in vocabulo βιασταὶ videtur eſſe alluſio ad publicanos et milites, qui ſummo conatu ſibi rapere videbantur bona illa a Phariſaeis neglecta. Cf. Luc. VII, 29. 30. Publicani et milites, qui concuſſionibus et rapinā antea vixerant, iam ſibi ipſis vim faciebant, et omni animi contentione id agebant, ut prioris vitae maculas eluerent, veraque poenitentia emendarent, ieriis Baptiſtae

ad-

admonitionibus locum concedentes. Rapiunt id, quod proprie videbatur competere Sacerdotibus, Levitis, Doctoribus. Vox βιαστής occurrit apud *Philonem* de Agricult. Vid. *Loesner.* βιασταὶ autem eſt pro βιαζόμενοι. Alias aliorum interpretationes vid. ap. KUINOELIUM, in Commentar. ad h. l.

13. πάντες — προεφήτευσαν) *Nam vates omnes et lex ad Ioannem usque* (de me) *vaticinati sunt.* Illi nempe rem futuram ſignificabant, hic praeſentem monſtrat. Προεφήτευσαν cum emphaſi pronunciandum eſſe videtur. Prophetae futura tantum vaticinati ſunt, quae nunc praeſentia clare et perſpicue cernuntur. Prophetare et videre opponuntur infra c. XIII, 16. 17. Omnes Prophetae obſcure et aenigmatice vaticinati ſunt de iis, quae Ioannes ex parte vidit, vos autem plane perſpicitis. 1 Petr. I, 10. II, 12.

14. εἰ θέλετε δέξασθαι) ſc. εἰς τὴν καρδίαν. Deut. XXX, 1. Si patimini, verum vobis dici, vel: ſi capere et intelligere datum eſt vobis. Ἠλίας) promiſſus Maleach. III, 23. Spiritu videlicet ac virtute Eliae ſimilis, (Luc. I, 17.) non autem ipſa illius Eliae perſona Io. I, 21. *Chissuk Emunah* c. 39. Fuit res nota in gente Iudaica, non adfuturum Meſſiam, niſi poſt adventum Eliae Prophetae. Plura vid. ap. *Wetsten.* ὁ μέλλων ἔρχεσθαι) *Qui venturus erat*, ἐρχόμενος, ut modo v. 3. de Meſſia dixerat. Nam haec participia ad imperfectum etiam pertinent. Ioannes omnium Prophetarum eſt ultimus, Meſſiae praecurſor.

15. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω) *Qui potest haec percipere, percipiat!* Ἔχειν ὦτα. ſc. τῆς ψυχῆς, (quod addit *Philo*, de *Charit.*) *cui est intelligendi, attendendique facultas.* Ἀκούειν ſaepe eſt *intelligere* ut Ieſ. XXXVI, 11. *obedire*, 1 Reg. III, 9. Si igitur ἀκούειν h. l. prima vice eſt *intelligere*, altera vice *obsequium praestare*,

stare, ſenſus erit: *Qui haec dicta mea intelligit, is ea mente retineat*, iisque obſequium praeſtet. *Wer Verstand hat, denke nach.* Proverbiale dicendi genus, quo in rebus feriis ſumma poſtulabatur attentio. Erat autem haec res maxime notanda, quia adventus Ioannis ſignum erat, Meſſiam etiam adeſſe.

16. τίνι — ταύτην;) *Cuinam vero comparem huius aetatis homines?* Iam Pharifaeorum, aliorumque Iudaeorum moroſitatem et incredulitatem graviter reprehendit Ieſus. Τίνι δὲ ὁμοιώσω;) Exordium familiare Iudaeis parabolam inceptantibus, ut apparet tum ex Talmudicis libris, tum Marci IV, 30. Luc. XIII, 18. 20. Γενεὰν ταύτην, *homines huius aetatis.* ὁμόια ἐςὶ παιδαρίοις) παιδίοις habent plurimi Codd. et Patr. gr. Ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, *in plateis sedentibus*, verſantibus. Hebraei plateas et vias, omninoque oppidorum loca publica vocare ſolent רְחֹבוֹת, ut Zach. VIII, 5. et חוּצוֹת, Amos V, 16. *Quadrat in eos puerile illud carmen etc.*

17. ηὐλήσαμεν — ἐκόψασθε) *Tibia cecinimus vobis, et non saltastis: lamentati vobis sumus, et non planxistis.* Non tantum in funeribus, ſed etiam in nuptiis et choreis tibiis canebatur. θρηνεῖν; קוֹנֵן (Ierem. IX, 16.) eſt *naenian canere*; κόπτεσθαι, *pectus tundere, ferire palmis, plangere.* Lucas c. VII, 32. uſus eſt verbo κλάιειν, nam fletus cum planctu coniunctus eſſe ſolebat. Senſus eſt: Nihil eorum quae nos agimus et dicimus, vobis placet. Studia veſtra ſemper contraria ſunt noſtris. Adagium deſumtum a pueris in foro ſedentibus, qui ludendo imitari ſolent, quae a maioribus natu ſerio agi viderunt, et nunc nuptias celebrant, nunc funera deducunt, nunc aliud huiusmodi agunt, neque tamen quosdam, qui

mo-

morofiores funt, movere poffunt, ut et ipfi talibus operam navent. Pueris iftis morofioribus Pharifaeos fimiles effe vult Chriftus, quibus nec Ioannis Baptiftae durior ac feverior, neque Salvatoris Chrifti liberior vita placebat. Eft autem dictum huic noftro fimile, quod ex R. *Papa*, in *Gemara* Codicis Talmudici Sanhedrim refertur: Plorant ei, qui neicit, arrident ei, qui nefcit: vae ei, qui bonum a malo difcernere nefcit.

18. Ἦλθε γὰρ — Δαιμόνιον ἔχει) *Ioannes enim, quum severam vitam ageret, insanire eum calumniati sunt.* Μήτε ἐσθίειν μήτε πίνειν, i. e. *parco et modico victu uti*, eft figurata oratio καθ' ὑπερβολήν. Prodiit infignis aufteritate vitae, ieiunans et abftinens ab omnibus deliciis ciborum, abftemius et aquae potor. δαιμόνιον ἔχει, *insanit*, eft homo melancholicus et furiofus. Apud *Sophoclem* Aiac. v. 244. δαίμων a Scholiafte explicatur per μανίαν. Cf. Io. X, 20.

19. Ἦλθεν ὁ υἱὸς — καὶ ἁμαρτωλῶν) ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, pro ἐγὼ ἦλθον. *Quum ego contra a communi victu non abstinerem, hominem edacem, vini appetentem, atque improbissimorum hominum amicum me sunt criminati.* Ἐσθίειν καὶ πίνειν, popula- riter vivere, omnibus femet accommodare, nec ullius afpernari confortium, vefci quibuslibet, et bibere quod apponitur; non agere vitam aufteram. Quum Chriftus populariter viveret, calumniati funt eum tanquam hominem edacem etc. Iudaeorum plerique nec feveritate Ioannis, nec facilitate Chrifti commoveri potuere, ut doctrinam eius amplecterentur, fed utrumque refpuerunt atque criminati funt. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς) *Attamen probatur sapientia a cultoribus suis.* καὶ hic iumitur pro ἀλλὰ, nimirum Hebraeorum exemplo,

apud

apud quos ו saepissime ita ponitur. Ἡ σοφία quid h. l. sit, non convenit inter interpretes. Sunt, qui intelligant τὴν βελὴν τȣ̃ θεȣ̃ (Luc. VII, 30.) sapientissimum nimirum Dei consilium, Iudaeos et Ioannis severitate, et Christi comitate ad poenitentiam revocantis, ne quid inexpertum relinqueret, atque etiam ne quid illi caussari possent. Alii, ut *Sebast. Munsterus* et *Iac. Perizonius*, quorum rationem probat *Io. Frid. Fischerus* (in prolus. 25. de vitiis Lexicorum N. T.) intelligunt *doctrinam divinam* a Ioanne et Christo traditam, a principibus civitatis Iudaeorum ut malam et inutilem reprehensam atque repudiatam, sed a vulgo ut utilem et bonam, probatam et laudatam. Doctrina autem divina, cuius copiae multitudini Iudaeorum ab Ioanne et Christo exponebantur, dubitari non potest, quin recte appelletur ἡ σοφία, quum ab ipsis Iudaeis hoc ornata nomine legatur. Matth. XIII, 54. Marc. XI, 2. Haec igitur sapientia ἐδικαιώθη, *probatur et laudatur*. Hanc verbi δικαιȣ̃σθαι potestatem confirmat auctoritas glossematis ἐτιμήθη, (*diligitur, magni aestimatur,*) quod repererat *Io. Matthaeus Caryophilus* in codice aliquo Romano, ut *Fischerus* l. c. notat. Sic etiam Luc. VII, 29. δικαιῶσαι τὸν Θεὸν est *laudare Deum*, ut sapientissimum atque optimum. Aoristus vero uterque a Graecis, sicut praeterita, etiam ab Hebraeis et Latinis ita usurpantur tum, quum continuatio rei alicuius significetur, ut non tam praesentium, quam omnium potius temporum vim habeant. Ἀπὸ (pro ὑπὸ, solent enim hae particulae permutari) τῶν τέκνων αὐτῆς, *a cultoribus suis*, quemadmodum et *Syrus* reddidit. Hebraismus. בן, *filius*, cum Genit. virtutis et vitii, significat deditum iisdem esse. Ergo τὰ τέκνα τῆς σοφίας sunt *alumni ac*

secta-

sectatores doctrinae divinae, ipſi etiam ſapientes. Kühnius (*in spicil. obs. e Philone*) σοφίαν h. l. eleganter dici putat pro σοφῷ, ut σοφία ſit *magister Dei verus*. Storrius (diſſert. de ſenſu vocis δίκαιος p. 44.) ſic vertit haec verba: *Sapientia divina fecit, ut insons habeatur a cultoribus suis*, i. e. factis ſuis v. 23. ſ. ſatis ſe *purgavit* ſapienti cuique; in perſuadenda Iudaeis veritate, eorumque ſalute procuranda ſuas profecto partes non ſivit deſiderari. Tum ἡ σοφία, abſtracto poſito pro concreto, eſt Deus, ſapientiſſimus; δικαιοῦν autem eſt *exculpare*, *insontem declarare*, ut Gen. XLIV, 16. מַה — נִּצְטַדָּק, LXX. τί δικαιωθῶμεν; Varias aliorum expoſitiones huius loci attulit *Wolfius* in curis ad h. l.

20. ὀνειδίζειν τὰς πόλεις) *vituperare*, *reprehendere*. Alibi hoc verbum denotat *convitiari*; ſed h. l. ſumitur eo ſenſu, quo *Plato* etiam dixit: ὀνειδίζων ἕνα ἕκαστον. Alexandrini hoc verbo exprimunt hebr. הוֹכִיחַ Ieſ. XXXVII, 4. τὰς πόλεις, i. e. incolas urbium. cap. II, 3.

21. Χοραζίν) Teſte *Hieron.* (in Ieſ. IX, 1.) in littore maris Genneſareth, et (de locis hebr.) in ſecundo lapide a Capharnaum. Vid. Bachiene *Beschreibung von Palaestina*, Part. II. §. 701. ſq. Βηθσαϊδάν, vel potius Βηθσαϊδά, nam prior illa ſcriptura librariorum errori deberi videtur, qui ex aliis Evangeliorum locis (Marc. VI, 45. VIII, 22.) quartum caſum pro quinto ſubſtituerunt. Origo nominis eſt Hebraica, בֵּית צַיָּדָה *domicilium piscatorium*, i. e. oppidum, cuius civium pars maxima vitam piſcatu tolerat. Erat vicus, ſ. oppidum in Galilaea inferiore propter litus occidentale lacus. A Ioanne c. XII, 21. dicitur Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, quia aliud huius nominis oppidum, (quod, mutato vocabulo priſtino, *Iu-*

lias, in honorem Iuliae, imperatoris Augufti filiae appellatum eft,) extitit, fitum ultra mare Galilaeae, in *Peraea*, *in inferiori Gaulonitide.* Iofeph. de B. I. L. II, c. 13. Vid. Fifcheri Prolus. XXIX. *Tyrus* et *Sidon* erant urbes Phoeniciae, ob mercaturam celeberrimae et opulentiffimae. Vid. quos laudavit SCHLEUSNERUS in Lexico fub his vocibus. Πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ (fc. καθήμεναι, quod et Codd. nonnulli habent,) μετενόησαν, *olim certe cum maxima luctus contestatione mentem mutassent.* Hebraeis שַׂק eft cilicium, veftis atra, ex materia craffa, quaeque non laxa eft, fed corpus fere premit. Coniunguntur cilicium et cinis Ief. LVIII, 5. Ierem. VI, 26. Dan. IX, 3. aliisque locis. Conftat fuiffe veterum confuetudinem inter profanas etiam gentes, ut in gravi luctu fefe iacentes pulvere et cinere adfpergerent. *Plutarch.* de fuperftitione, *Lucian.* de luctu, 13. Πάλαι, ad vetufta illa tempora referendum — *prisco illo tempore*, quo difficilius erat poenitentiam agere. μετενόησαν ἂν, *forte poenitentiam egissent.* Senfus effe videtur: *Vos longe peiores estis Tyriis et Sidoniis. Facilius esse puto, hominibus idolorum cultui deditis meliorem mentem persuadere quam vobis.* Chriftus hic populariter videtur dixiffe, quid humano iudicio, rebus expenfis admodum effet probabile. Cum Galilaei omnia miracula omnesque admonitiones fpernerent, defperata erat ipforum falus: peffimis peiores erant et infanabiliores. De fcientia Dei non eft fermo, nec de eiusdem bonitate; quafi id, quod unice Tyrios ad bonam frugem perducere poterat, neglexiffet. Iam dudum *Alex. Morus* (in Notis) σφοδρότητα, quam Patres καταφορικὸν λόγον, feu vehementem et impetuofum fermonem appellant, agnovit, addiditque, impetus eiusmodi patheticos fub leges fedatae orationis revocari non debere.

22. πλὴν λέγω) *Quin etiam dico.* Hebr. אך. Correctio, qua utimur, quum ſuperiora quidem minime reprehendimus ut falſa, ſed tamen amplificamus. Poteſt etiam verti: *ideo, igitur.* ἀνεκτότερον ἔςαι) *tolerabilior erit conditio.* ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως) In communi illo generis humani iudicio. Tyriorum et Sidoniorum minor duritiei gradus erat.

23. ἡ ἕως — καταβιβασθήσῃ) *Quae es ad astra sublata, ad infima deprimeris,* i. e. *quae nunc florentissima es, miserrima olim eris.* Verbum καταβιβάζειν, notat ex alto *deiicere,* quemadmodum ἀναβιβάζειν, in altum attollere. Proverbialis eſt locutio, etiam Graecis et Latinis, *ad astra tolli,* aut ſublimi vertice ſidera ferire, pro eo, quod eſt, rebus florentibus et illuſtri loco eſſe. Huic contrarium eſt εἰς ᾅδȣ, h. e. ad *infima loca,* qualia ſunt ſepulcra, demergi, quo *fortunarum eversio* ſignificatur. Ieſ. XIV, 12. et LVII, 9. Florebat Caphernaum piſcatu, mercatu, et quae alia eſſe ſolent commoda ad mare ſitarum urbium. Iam Chriſtus ei urbi, perſeveranti in incredulitate, graviſſimas clades denuntiat, quas non dubitamus eveniſſe bello *Vespasiani*, et motibus, qui tum in Galilaea acciderunt. Simul autem graviores poenas in futuro ſeculo denuntiat. Ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον, *hodie adhuc florerent.* Μένειν, hebr. עָמַד, *manere in sua conditione.*

25. A tam triſti ſpectaculo imminentis urbium exitii oculos Chriſtus avertit, erigitque ad Deum, qui mirabili ſua ſapientia effecerat, ut doctrina a civibus Chriſti, a ſacerdotibus et doctis, qui primi illam recipere debuiſſent, reiecta, praeter omnem exſpectationem pauperes et indoctos aſſeclas reperiret. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, pro τότε,

Sic LXX. reddunt בָּעֵת הַהִיא Ief. XX, 2. ἀποκριθεὶς εἶπε, *dixit.* Ἀποκριθεὶς redundat; et hebr. Verbum עָנָה ufurpatur etiam de eo, qui incipit, aut continuat fermonem. ἐξομολογῦμαι — νηπίοις) *Celebro* (laudo) *te, pater, omnium rerum summe moderator, quod coelestem hanc doctrinam, quam non capiunt homines sapientiae opinione turgidi, agnoscendam das iis, qui humiliter de se sentiunt.* Ἐξομολογῦμαι, *celebro,* laudo, Hebr. הוֹדָה, quod non tantum *confiteri,* fed et *laudare, celebrare* fignificat, e. c. Gen. XLIX, 8. 2 Sam. XXII, 50. Non eft vertendum hic *gratias ago,* ut Erafmus fecit. Nam hic non agitur de beneficio quodam, pro quo gratias agi oporteat; fed de recto quodam facto, quod nemo improbare, omnes vero laudare debeant. Notandum eft etiam, LXX. faepe coniungere αἰνεῖν et ἐξομολογεῖσθαι, e. g. 2 Paral. V, 13. In verbis fequentibus: ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα etc. eft Hebraifmus, ut c. VIII, 9. Ufitata locutio effet: ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. Non enim pro occultatione, fed pro revelatione proprie Deum celebrat Chriftus. Ταῦτα, nimirum *coelestem doctrinam,* vel myfteria regni coeleftis, quae tum temporis nondum clare revelata erant. Cf. comma 27. Ἀποκρύπτειν, *celare,* non docere. Ἀποκαλύπτειν, *docere;* nam de immediata revelatione h. l. non eft fermo. Συνετοὶ alias funt, qui ingenio funt promto, et ad res intelligendas facili. Hic autem *sapientes et prudentes* per conceffionem nominantur, qui fibi tales videbantur. Tales enim oportuerat effe Scribas et Pharifaeos, qui tamen erant omnium maxime rudes. Νηπίοις hic apparet opponi συνετοῖς, i. e. *iis qui sibi multum sapere videbantur.* Sunt ergo νήπιοι,

פתאים

פְּתָאיִם Pſ. CXVI, 6. CXIX, 130. *indocti, rudes*, ſimplices et ingenui, atque hactenus infantibus ſimiles, diſcendi cupidi, quales erant Apoſtoli. Inſuper notandum eſt, *eventum* h. l. ut ſaepius, propterea Deo adſcribi, quia permiſit, nec potentia ſua abſoluta impedivit, ut nobilium et divitum maior pars religionem repudiaret. Cf. 1 Cor. I, 26. 27.

26. Ναὶ ὁ πατὴρ — ἔμπροσθέν σε) *Recte hoc a te, pater, fit*; laudo tuum hoc, pater, conſilium et voluntatem. Ἐυδοκία idem eſt ac θέλημα, *voluntas*, hebr. רָצוֹן. Nam in Alexandrinorum, reliquorumque V. T. interpretum verſionibus nomina εὐδοκία et θέλημα, atque verba εὐδοκεῖν et θέλειν ſaepe permutantur. Sic e. c. Pſ. XXX, 8. pro רָצוֹן in verſione Alex. eſt θέλημα, ſed in Symmachi reliquiis εὐδοκία. *Hesychius* etiam: εὐδόκησεν, ἐθέλησεν. Ἐυδοκία ἐγένετο ἔμπροσθέν σε idem valet, quod εὐδόκησας, i. e. ἠθέλησας. Ἔμπροσθέν σε, hebr. לְפָנֶיךָ Exod. XXVIII, 38. loco pronominis ſimplicis: *tibi*. Pro particula autem ὅτως recte ſubſtitui poſſunt verba: τοῦτο ποιῆσαι. Pertinent itaque haec verba Chriſti ad conſilium Dei et voluntatem, quam ut bonam et ſapientiſſimam probat et laudat.

27. πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός με) *Omnia*, (ad ſalutem hominum facienda atque docenda) *aperuit mihi pater meus*. Non dubito, παραδιδόναι h. l. eſſe, *docere, revelare*, (quo ſenſu hebr. נָתַן ſaepiſſime apud Rabbinos occurrit) propter ea quae immediate ſequuntur. Chriſtus nimirum dicit, omnium myſteriorum ad ſalutem humanam pertinentium revelationem ſibi eſſe creditam. Cf. Io. I, 18. VII, 16. XVI, 15. XVII, 7. 8. ὐδεὶς ἐπιγινώσκει

τὸν

τὸν υἱὸν, ἐι μὴ ὁ πατὴρ) *Quae sit ratio muneris Messiae demandati, nemo praeter patrem* (nunc) *novit.* Υἱὸς concise dictum, pro eo quod faciendum atque docendum filio demandatum erat a patre: et ἐπιγινώσκειν h. l. denotat cognitionem accuratam, sive ut Chrysostomus loquitur τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν. ἐδὲ τὸν πατέρα τὶς ἐπιγινώσκει ἐι μὴ ὁ υἱὸς) *Nec decreta et consilia patris*, (ad salutem humani generis spectantia) *ullus hominum praeter filium perspicit.* De voce τὸν πατέρα idem notandum; quod modo de *filio* diximus. Ne prophetae quidem ea, quae super istis rebus praedixerunt, viderunt, nisi per transennam quod dicitur. Vide 1 Petr. I, 10. καὶ ᾧ ἐὰν βέληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι) *Et cuicunque filius voluerit patefacere.* Hoc utrumque referendum, tum ad id, quod de patre, tum ad id, quod de filio noscitur. Filii enim sapientiae permissum erat, et quibus, et quantum et quando vellet aperire. Scilicet tum temporis nondum consilii erat, omnia quae concernebant opus redemtionis omnibus promiscue revelare, ob multorum imbecillitatem, aliasque caussas.

28. δεῦτε — πεφορτισμένοι) *accedite ad me doctorem, o vos omnes, qui estis defatigati et onerati!* κοπιᾶν, *fatigatum esse*, quod plus denotat, quam laborare. Intelliguntur autem qui onere ceremoniarum a Rabbinis et Sapientibus impositarum opprimebantur, Act. XV, 10. infra XXIII, 4. vel etiam afflictionibus, curis, aut vitiorum conscientia laborantes, malorum sarcina gravati. ἀναπαύσω ὑμᾶς) *reficiam, recreabo animos vestros:* nempe doctrina mea coelesti, promissis etc.

29. ἄρατε τὸν ζυγόν μυ ἐφ' ὑμᾶς) *Submittite vos iugo, quod vobis impono*, i. e. recte percipite doctrinam

nam meam. Nam ζυγὸν esse doctrinam Christi, patet ex v. seq. Quaelibet lex et morum disciplina comparatur cum *iugo*, metaphora ducta a iuvencis, qui iugo imposito assuefaciuntur ad arandum, ad onera trahenda etc. Ierem. V, 5. Sirac. LI, 26. ubi ζυγὸς et παιδεία permutantur. Iudaei etiam legis suae studium עוֹל תּוֹרָה, *iugum legis*, dicunt. Vid. *Wetst.* μάθετε ἀπ' ἐμοῦ) Absolute, sine relatione dicitur, ut sensus sit: *date vos in meam disciplinam.* ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ) *Nam clemens sum, et modesto animo.* Πρᾶος, *comis* et *clemens*, ταπεινὸς τ. καρδ. *humilis corde* i. e. ταπεινόφρων, ut interdum Graeci unò vocabulo declarant, (cui opponitur ὑπερήφανος, homo superbus et ferox,) *modestus*, qui non altos gravesque spiritus gerit, adeoque disciplinae suae alumnis non graviora impositurus sit, quam ferre valeant. Christus his verbis se non proponit in exemplar τῆς πραότητος καὶ ταπεινώσεως, (quanquam eum in his etiam imitari debemus;) sed *hoc loco* rationem reddit, quare ad se accedere, et docentem audire debeant, nempe quod non durus et ferox esset, ut Pharisaei, (infra c. XXIII, 4.) qui neque mites erant, neque humiles, quum onera illa legis crudeliter exigerent, et superbirent quod plebem Iudaeam sibi vectigalem viderent. Sensus est: Habebitis Doctorem mitem atque benignum; non severum morosumque, sicut Pharisaei. καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν) *Tum veram animi tranquillitatem consequemini.* Amat Christus loqui prophetarum verbis. Extant haec apud Ierem. VI, 16.

30. ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι.) *Mea enim disciplina et suavis est, et facilis.* φορτίον respondet hebr. מַשָּׂא, et denotat idem

quod

quod ζυγὸς sc. *doctrinam, disciplinam.* Dicit autem Christus doctrinam suam esse χρηστὸν, suavem, iucundam, et ἐλαφρὸν, minime molestam, in oppositione ad Pharisaeos, qui gravia onera imponebant.

CAP. XII.

1. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ) *Per id tempus.* Haec autem verba significant, hanc historiam haud narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca et Marco. ἐπορεύθη — σπορίμων) *Transivit Christus die quodam Sabbati sata.* Τοῖς σάββασι, *die quodam Sabbati.* Τὰ σάββατα interdum hebdomada, (vid. infra c. XXVIII, 1.) saepius autem, *septimum diem* significat. Imitati sunt Evangelistae Alexandrinos, qui pro hebraica voce שַׁבָּת nunc singulari numero σάββατον, (Exod. XXXI, 14.) nunc plurali σάββατα (Ierem. XVII, 21. 24.) usi sunt. Pluralem numerum usurparunt, ad exprimendam diei septimi sanctitatem. Διὰ τῶν σπορίμων, *per sata*, i. e. per agros frugibus consitos: per hos enim olim semitas fuisse, constat e Codice Mischnico *Demai.* οἱ δὲ μαθηταὶ — ἐσθίειν) *Discipuli autem eius esurientes evellebant sibi spicas ad comedendum.* Ἤρξαντο τίλλειν, i. e. ἔτιλλον, *evellebant.* Nam verbum ἄρχεσθαι saepe abundat.

2. ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ) Vulsionem spicarum intelligunt, non deambulationem. Nam ambulat et Christus: at Pharisaei solos discipulos notant. Licebat vellere spicas ex alieno agro Deut. XXIII, 25. At quaestio erat, utrum illas liceret vellere aut fricare *Sabbato?* Moses quidem interdixerat Sabbato facere מְלָאכָה, opus servile.

vile. Quid autem opus ſervile eſſet aut non eſſet, iuris erat controverſi, Doctoribus inter ſe diſſidentibus.

3. οὐκ ἀνέγνωτε — καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ) David quidem ſolus acceſſit ad Sacerdotem, 1 Sam. XXI, 1. 2. petiit autem panes etiam pro comitibus, qui alibi ſubſtiterant. Comm. 3. 4. Summus ſacerdos erat interpres legis in caſibus dubiis, cuius decretum pro regula erat. Deut. XVII, 8. 13. Apte igitur allegavit Ieſus hoc exemplum adverſus traditiones Phariſaeorum.

4. πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ) *Ut ingressus est aedem sacram*, πῶς, pro ὡς Luc. VI, 4. Οἶκος τοῦ θεοῦ, ἡ σκηνή. Exod. XXIII, 19. 1 Sam. I, 24. Nam templum adhuc nullum extabat. τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως) *Panes Deo sacros.* Hebraei vocant לֶחֶם פָּנִים *panes facierum*, quod coram Domino appoſiti, tota hebdomade manerent in aurea menſa huic cultui conſecrata. Exod. XXV, 30. LXX. modo dicunt ἄρτους προσώπου, modo προκειμένους, ſaepiſſime vero ut hic, προθέσεως. Genit. autem eſt loco participii, pro: οἱ προτεθέντες ἄρτοι *propoſititii panes.* οὓς οὐκ — μόνοις) *Quos neque illi, neque comitibus eius, sed solis sacerdotibus, edere licebat.* Exod. XXIX, 33. Levit. XXIV, 6. 9. Inſunt autem legibus exceptiones, quarum nulla eſt aut receptior aut iuſtior, quam ea quae fluit ex neceſſitate. Εἰ μὴ *sed*, hebr. אִם־לֹא. Pſ. I, 2. 4.

3. ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, *in templo Sabbatum violant.* Verbo βεβηλοῦσι Chriſtus catachreſtice utitur, pro: *Labores peragere.* Hoc ipſo loquendi genere utuntur Hebraei veteres in Talmude, et ex illis *David Kimchi*, quum dicunt recte interdum violari Sabbatum, idque probant exemplo operarum ſacerdotalium;

Sa-

Sacerdotes enim die Sabbati animalia mactabant, excoriabant, lavabant, portabant, nec tamen violati Sabbati rei fiebant. *Vitringa* de decem otiofis p. 125. commode huc refert *Maimonidae* et *Bartenorae* obfervationem, ad c. V. *Pesachim*, אין שבות במקדש, i. e. *nullum in sanctuario seu templo otium esse.* Innuit Chriftus, in ipfo quoque templo tale quid facere licuiffe Sacerdotibus, quod alibi nec illis, nec cuiquam fas erat.

6. λέγω δὲ — ἐςὶν ὧδε) *Atque hoc vobis confirmo, hic adesse maiorem templo*, fc. Dominum templi, qui in iftis rebus pro arbitrio agere poteft. Obiicere poterant Pharifaei, a Sacerdotibus labores peragi die Sabbati in ufum templi. Cui obiectioni Iefus opponit, fe fuamque praefentiam effe multo maioris momenti. Pro μείζων al. leg. μεῖζον, fubint. τι, i. e. maius quidpiam templo. Plus templo erat omnis Propheta, Chriftus autem eft Dominus templi. Malach. III, 1. Alii: Valetudo hominis, vel difcipulorum meorum, maioris momenti eft, quam cultus externus.

7. εἰ δὲ ἐγνώκειτε, τί ἐςιν) *Si vero intelligeretis, quid hoc sibi velit.* Vid. fup. c. IX, 13. οὐκ ἂν κατεδικάσατε τὰς ἀναιτίας) *non condemnassetis insontes.* Debebatis factum difcipulorum excufare neceffitate, quae legem non habet, prout excufare foletis factum Davidis. Quum autem apud vos non fit idem de utrisque iudicium, manifeftum eft, vos malevolentia et ftudio partium actos ita iudicare, et naturalem aequitatem, quae lex eft omnibus ritibus potior, violare. Infra c. XXIII, 3.

8. κύριος — ἀνθρώπε) *Ego enim etiam Sabbati* (ut templi) *Dominus sum*, i. e. *possum dispensare ab observatione Sabbati*; quod modo fecerat, permittens difcipulis fuis, ut evellerent fpicas die Sabbati. καὶ

deeft

deeft in multis Codd. Verff. et Patr. Sed recte retinetur, et vertitur *etiam*. Chriftus enim dicit, fe non tantum templi, fed et Sabbati effe Dominum. Secundum *Grotium* υἱὸς ἀνθρώπε h. l. eft *homo quivis*, quia *Marcus* addit: Sabbatum eft hominis cauffa, non homo Sabbati cauffa. Tandem interpretationem probarunt multi alii, quos nominat Wesselius Scholten l. c. pag. 100. fq. ipfe vero defendit eam fententiam, quam nos cum aliis probavimus. Verofimilius nimirum eft, Iefum intelligi, qui quam faepiffime in N. T. hoc nomine (ὁ υἱὸς ἀνθρ.) defignatur; ille et Dominus templi eft, et dominus Sabbati: ille novit verum fenfum legis a patre fuo latae, fcitque fabbatum effe propter hominem, non hominem propter fabbatum, ut eft apud Marcum. Cf. notata ad Matth. VIII, 20.

9. καὶ μεταβὰς — αὐτῶν) *Inde vero discedens, in quandam eorum synagogam ingressus est.* Ἐκεῖθεν, nempe ex agris, ubi evenerant modo commemorata. Αὐτῶν, Iudaeorum, Capharnaumi.

10. τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν) *Arida s. tabida* manus h. l. eft, cui fuccus vitalis, f. humidum radicale deficit; quae ita eft vitiata, ut nihil ibi in fuccum et fanguinem convertatur. Vid. *Michaelis* ad h. l. et cf. 1 Reg. XIII, 4. 6. *Hieronymus* in Commentar. (ad v. 13.) ex Evangelio, quo ufi funt Nazareni et Ebionitae, refert, hominem hunc fuiffe cementarium, atque iftiusmodi vocibus auxilium precatum effe: *Cementarius eram, manibus victum quaeritans. Precor Te, Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.* εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν;) Non tam quaerentium eft, quam negantium. Secundum Rabbinorum opinionem *periculum vitae* tantum pellit Sabbatum. Quosnam vero mor-

morbos iudicent periculofos, quibusque adhibenda medicina fabbato, vide in *Hieros. Avodah Zarah.*

11. τίς ἔςαι — ἐγερεῖ;) *Quis est inter vos, qui unicam quam habet oviculum, si ea die Sabbati in cisternam inciderit, non extrahat?* Conftructio tota eft hebraica. κρατήσει, eft pleonasmus. Lucas fine pleonasmo habet: ἀνασπάσει, c. XIV, 5. Βόθυνος h. l. non eft quaevis *fovea*, fed *cisterna*, aquis recipiendis et colligendis inferviens. Lucas (c. XIV, 11.) habet Φρέαρ, hebr, בור 1 Sam. XIX, 22. ἐγείρειν h. l. *extrahere.* In Talmude negatur quidem, licitum effe Sabbato ovem ex foffa extrahere; fed Buxtorfius in *Synagoga Iadaica* c. XI. monet, negatam illam ovis extractionem non in Mifchna, fed in Gemara, cuius aetas recentior eft, occurrere. Vid. Wolf. in curis ad h. l. Ufu receptam fuiffe illam fententiam, vel inde patet, quod nemo adverfariorum Chrifto contradixit.

12. Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτε;) Particulam οὖν hic pofitam effe pro ἀλλά, vel δέ, exinde patet, quod ftatim fubiicitur argumenti conclufio. *Quanto vero discrimine praestat homo ovi?* Ne obiicerent Pharifaei in fuo iure agi de vita, hic de membri integritate, occurrit Chriftus, oftendens, tanto hominem pecude effe potiorem, ut merito hominis fanitas pecudis vitae praeponderet.

13. λέγει τῷ ἀνθρώπῳ) Vera doctrina de fabbato expofita, iam omnem calumniae anfam praecidit. Nam fine contactu fola voce hominem fanat, quod ne fpeciem quidem violati fabbati habere poterat. καὶ ἐξέτεινε καὶ ἀποκατεςάθη ὑγιὴς, ὡς ἡ ἄλλη) Hic quoque coniunctio cum verbo vim participii habet. Senfus enim eft: ἐξέτεινε ἀποκαταςαθεῖσαν ὑγιῆ: neque enim extendere manum potuiffet, nifi virtute divina reftitutam.

14.

14. οἱ δὲ — ἀπολέσωσιν) *Pharisaei autem, inde egressi, consilia de eo perimendo conferebant.* συμβέλιον λαμβάνειν, aut ut Marcus loquitur, ποιεῖν, non eſt *consilium vocare*, ſed *consilium capere*, ſive id fiat in legitimo conſeſſu, ſive aliter. Eſt ergo συμβέλιον idem, quod Platoni συμβελή, qui et συμβελὴν ποιεῖν dixit. Rariſſima hac ſignificatione vocem συμβέλιον habet Graecus ignotus apud Origenem, Prov. XV, 23. ἐξελθόντες) ex ſynagoga ſcilicet, in qua haec erant geſta, v. 9. ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι, *ut eum perimerent.* Vitae eius inſidiati ſunt.

15. ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν) *Secessit inde*, ad lacum Tiberiadis, Marc. III, 7. Id agentibus Phariſaeis, ut eum perimerent, prudenter ſe ſubduxit, ut qui noſſet, nondum horam ſuam veniſſe. Πάντας, nempe qui ſanari ab eo cuperent; ſic ſaepe interpretandae ſunt particulae univerſales.

16. καὶ ἐπετίμησεν — ποιήσωσιν) *Et severe illis interdixit, ne se palam facerent.* Non doctrinam ſuam occultari iubet, neque miracula, quae in omnium conſpectu patrare veritus nunquam fuit, ſed *personam*, in quam coniuraverant irae aeſtu accenſi Iudaei.

17. ὅπως — λέγοντος) Ieſ. XLII, 1. ſeq. Affert hunc Prophetae locum Matthaeus, ut oſtendat, illam ἀναχώρησιν Ieſu non eſſe vel propterea factam, quod cauſſae ſuae diffideret, vel quod diffideret Patris coeleſtis praeſidio, ſed quod ad pugnam ſe cum ſuis componere nollet adverſus Phariſaeos, quippe cuius regnum de hoc mundo non eſſet.

18. ἰδὲ ὁ παῖς με) *Ecce servum meum. Septuaginta* multis in locis de ſuo quaedam addiderunt ad explicandam Hebraicorum verborum ſententiam: ut hoc loco ante ὁ παῖς με poſuerunt Ἰακὼβ, et ante ὁ ἐκλεκτός με, Ἰσ-

Ἰσραήλ. Et videtur hic Prophetae locus ab iisdem interpretibus ita fuisse intellectus, quasi de Hebraeo populo ageret. Chaldaeus autem Paraphrastes *Messiae* nomen hic addidit. *R. Abarbanel*, et *R. Kimchi* etiam hunc locum de Messia explicant. παῖς *servus*. hebr. עַבְדִּי. Vide *Dathii* annotationem ad hunc Iesaiae locum, et cf. filii mei, *Ernesti Frid. Caroli* Scholia. ὃν ᾑρέτισα) *quem elegi*, i. e. *prae ceteris amo*. In Hebr. est אֶתְמָךְ. LXX. posuerunt ἀντιλαμβάνεσθαι, *suscipere*. Sunt et aliae diversitates inter huius loci Versionem τῶν LXX. et Matthaei, quas studio praetermittimus. ἀγαπητός μου) Hebr. בְּחִירִי. LXX. ἐκλεκτός μου, ex quo apparet eandem esse vim vocis ἀγαπητοῦ et ἐκλεκτοῦ, vel etiam *unicus*. Vid. Matth. III, 17. Phrasis εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου, ut illa: ἐν ᾧ εὐδόκησα, idem valet, quod ὃν ἐγὼ φιλῶ. et phrasis אֲשֶׁר אָהַבְתִּי Gen. XXII, 2. Θήσω τὸ πνεῦμα — ἀπαγγελεῖ) *Dotibus eum instruam, ut veram religionem gentibus tradat.* θήσω) נָתַתִּי, LXX. ἔδωκα. Πνεῦμα h. l. videtur esse *virtus divina*, *afflatus divinus*. Κρίσις מִשְׁפָּט, quod est in Hebraeo, interdum etiam *legem*, sive normam vivendi indicat.

19. οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγάσει) *Non rixabitur aut clamabit.* Quum in Hebraeo duae sint voces eiusdem significationis, *clamorem* denotantes, Matthaeus alterius loco substituit ἐρίζειν, ut ostenderet, de eo clamore hic agi, qui signum esse solet excandescentis animi. LXX. οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει. Antecedentibus consentire videtur *Gottfr. Olearii* interpretatio, qui haec verba ad tumultum, qualis in bello manibusque confertis excitari solet, refert. Ceterum nihil frequentius est apud Graecos

Scrip-

Scriptores, quam clamorem, in praelio ſublatum, voce *κραυγῆς* deſignare; et *ἐρίζεσθαι* de ea, quae manibus fiat confertis, contentione, multoties uſurpatur. *ὀυδὲ ἀκέσει — Φωνὴν ἀυτȣ̃)* *Nec vox eius in publico audietur.* In Hebraeo eſt בַּחוּץ, *ἔξω*, quemadmodum hic habent *ὁι* LXX. Quia vero platea eſt extra aedificia, ideo eo nomine frequentiſſime appellatur. Aliis verbis repetitur, quod modo dictum erat.

20. *Κάλαμον — ȣ̓ σβέσει) Arundinem quassatam non confringet, et ellychnium fumigans non extinguet.* Videtur fuiſſe Adagium apud Hebraeos. Calamum iam confractum tam facile eſt conterere, quam ſcintillam in ellychnio extinguere. Hinc adagium de eo, qui tantum abeſt, ut miſerum hominem, humi quaſi iacentem et moriturum, ſublevet, ut etiam inſultet. Ab iſto animo Chriſtus prorſus fuit alienus. Toleravit aliorum ſequiores mores, nec in eo fuit iracundia vel vindictae cupiditas. Non praecipitavit in ruinam ſua culpa iam ſatis miſeros. Pro potentia ſua facile perdere potuiſſet inimicos ſuos. Sed hoc facere noluit. *Λῖνον*, *linum*, h. l. eſt ellychnium, materiae nomine poſito pro eo quod ex ea materia confectum eſt, ut alibi *λῖνα* dicuntur retia ex lineis ſeu tenuibus linis contexta. *Τυφόμενον*, כֵּהָה ſignificat id, quod prope eſt ut extinguatur, qualia ſunt ellychnia, in quibus fumus aliquod flammae veſtigium refert. LXX. *λ. καπνιζόμενον. ἕως ἂν ἐκβάλῃ ἐις νῖκος τὴν κρίσιν)* Communis fere eſt interpretum ſententia, Matthaeum exprimere vim verborum Ieſaiae v. 3. l. c. לֶאֱמֶת יוֹצִיא מִשְׁפָּט quod LXX. vertunt: *ἐις ἀλήθειαν ἐξόισοι κρίσιν.* Quid ſi Matthaeus reſpiceret ad v. 4. dicti capitis? עַד — יָשִׂים בָּאָרֶץ מִשְׁפָּט.

Ad

Ad utrumque locum refert *Bengelius* in Gnomone. Cf. eiusdem Apparatum crit. ad v. 21. et *Bowyeri* coniecturas. Si lectio noſtra genuina eſt, ſenſus eſſe videtur: *usque dum caussam*, de qua diſceptatur, *obtinuerit*, atque adeo ex illo certamine victor diſceſſerit. Ἐκβάλλειν hic idem eſſet, quod alias ἐξάγειν, et ἐξάγειν ἐις νῖκος τὴν κρίσιν ſ. κρίμα dicitur is, *qui in iudicio caussam vicit*; quod pluribus oſtendunt *Krebsius* in obſ. in N. T. ex *Iosepho*, et *Grotius* ad h. l. Placet etiam *Loesneri* huius loci explicatio. Nimirum κρίσιν, utrum pro iudicio ipſo ſumas, an pro lite et cauſſa, de qua agitur, promiscuum eſt, ut patet e Philone. Iam vero ἐις νῖκος denotat *plane, prorsus*, ex Hebraico נֶצַח, ut ex *Drusii* aliorumque ſcriptis notum eſt. Verborum igitur ſententia haec eſſet: *donec omnem litem prorsus composuerit et dirimerit*, i. e. *donec plane evicerit*, *se esse Messiam*; nam de ea re decertabatur inter eum et Phariſaeos. *Hieronymus* ob recurrens verbum *iudicii*, colon Ieſaiae hoc loco per errorem excidiſſe putat. Quicquid ſit, ipſa quidem ſententia placidam et moderatam actionem Meſſiae decentiſſime exprimit.

21. καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτȣ͂ ἔθνη ἐλπιȣ͂σι) Ieſaias habet: לְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵלוּ. Senſus eſt, exteras gentes fiduciam collocaturas in profeſſione religionis Meſſianae; nam תּוֹרָה Hebraeis frequenter ſignificat id, quod Graeci elegantiores dicunt αἵρεσιν, Helleniſtae autem idem vocant ὄνομα, quia moris eſt, ſectatores ab inſtituti ſui auctore nominari. Poteſt etiam ἐν τῷ ὀνόματι αὐτȣ͂ ſimpliciter dictum eſſe pro ἐν αὐτῷ. Nam ὄνομα ſaepe redundare, notum eſt. Ceterum vulgo Graeci conſtruunt: ἐλπίζειν τινὶ. Phraſes ἐλπίζειν ἐις τινα, et ἐν τινὶ formatae ſunt iuxta

heb-

hebraeas, et significant *confidere alicui*. Pf. XXI, 8. Deut. XXXII, 57.

22. τυφλὸς καὶ κωφός) Ex morbo, non vero a nativitate videtur fuiffe furdus. λαλεῖν καὶ βλέπειν) Chiasmus eft, pro βλέπειν καὶ λαλεῖν.

23. ἐξίσαντο) ἐξίσασθαι fignificat prae admiratione apud fe non effe, et de ftatu mentis deiici. μήτι ἐτός ἐςιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;) Nonne hic eft *Messias?* Ob miracula, cum quibus venturum Meffiam populus expectabat.

24. εἰ μὴ ἐν τῷ βεελζεβὲβ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων) De Beelzebub cf. fupra c. X, 25. Inter impuros fpiritus unum effe, qui praefideat, non tantum Iudaeorum, verum etiam incantatorum et Philofophorum fuit fententia. Senfus eft: „Vi potentioris daemonis expellit infirmiorem: quo facto homini non beneficium praeftat, fed ipfum in poteftatem hoftis feverioris atque malignioris tradit." Sic *Wetstenius*. Hoc infanum convitium Iefus manifeftiffima ratione refellit in fequentibus.

25. πᾶσα βασιλεία — ὁ ςαθήσεται) *Omne regnum intestino dissidio divisum, intereat oportet; nec ulla civitas aut familia intestinis discordiis secum pugnans, stabilis erit.* Τὸ μερίζεσθαι i. e. *divisum esse aut partitum*, idem hic valet ac *dissidere*, five in varias factiones fciffum effe; hebr. חָלַק 1 Reg. XVI, 21. Βασιλεία et πόλις, per meton. *cives* et *domestici*. Proverbium notiffimum inter Hebraeos, quale illud *Ciceronianum*, (de amicitia) *Quae domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis atque dissidiis funditus possit everti?* Qui fapiunt hoc agunt, ut res fuas ftabiliant, quod nifi concordia fieri non poteft.

26. *καὶ εἰ — ἡ βασιλεία αὐτοῦ;)* *Quodsi igitur Satanas Satanam deturbat, ipse sibi adversatur; quomodo igitur consistere possit eius regnum?* Applicat Iesus id, quod dixerat com. 25. ad rem praesentem. *Si unus daemon expelleret alterum, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη, in contrarias factiones divisus esset. Satanas* h. l. est princeps Daemoniorum cum omni societate sua, cum ceteris spiritibus malis. Is dividitur in factiones, quando ceterorum spirituum vim impedit et minuit; quod omnino fieret, si Satanas eiiceret alios Spiritus e corporibus. Si ergo hoc ita est, *πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; quomodo consistet regnum eius?* quomodo salva potest esse societas omnis? Hac responsione Iesus ad absurdum deducit Iudaeos.

27. *οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι;)* *Cuius ope Vestrates eos eiiciunt?* Num et eos dicetis ope potentioris daemonis eiicere infirmiores? *Filii vestri*, i. e. *Discipuli vestri*, sive Vestrates, populares vestri, *πολῖται* ut LXX. habent Gen. XXIII, 11. pro hebr. בְּנֵי עַמְּכֶם. Nonnulli e Iudaeis, exorcismis usi, videbantur Daemonia eiicere, et morbos pellere, ex arte sua quaestum facientes. Eiusmodi exorcismi eventum suum saepe habuerunt, non quod vis ulla in syllabarum pronunciatione esset sita, sed propter adhibita simul medicamenta. Christi argumentum est tale: In pari caussa par iudicium fieri oportet. Creditis, discipulos vestros daemonia eiicere vi divina; cur de me idem non creditis? *ὑμῶν ἔσονται κριταί)* *Hi igitur ipsi calumniae vos convincent*, i. e. ipsorum factum sufficiet vobis convincendis atque condemnandis; ut infra v. 42. et 43. Haec retutatio desumta est ab aequitate.

28.

28. εἰ δὲ — τȣ̃ Θεȣ̃) *Quodsi vero adiuvante Deo eiicio Daemonia, pervenit ad vos regnum Dei*, facio ut regnum Dei inter vos inſtituatur, ut augeatur inter vos numerus eorum, qui Deum vere colant. Ἐν πνεύματι Θεȣ̃, *per potentiam divinam*, adiuvante Deo. Permutantur notiones ſpiritus et potentiae; quod enim uno in loco dictum eſt fieri ſpiritu, id in altero potentiae divinae tribuitur. Cf. Luc. XI, 20. 1 Petr. III, 18. *Regnum Dei* opponitur regno Satanae. De phraſi: *venit regnum Dei* vid. notata ſupra ad c. VI, 20. Concluſio pluribus conſtat propoſitionibus, quae addendae ſunt, et ita cohaeret: Si per divinam omnipotentiam eiicio daemonia, patro miracula adiuvante Deo. Ex quo conſequitur, me eſſe legatum divinum; ſi autem ſum legatus divinus, credendum eſt mihi, quum nuncio vobis regnum Dei.

29. ἢ πῶς — διαρπάσει;) *Aut quomodo aliquis ingredi domum potentis alicuius, atque suppellectilem eius diripere potest?* (Hoc non poteſt) *nisi prius subegerit ipsum; ita demum domum eius spoliabit.* Simili rem illuſtrat Ieſus. Si, quod omnes fatentur, qui vincit fortior eſt eo, qui vincitur, facile perſpicietis, me longe eſſe potentiorem daemoniorum principe. Τȣ̃ ἰσχυρȣ̃, i. e. δυνατȣ̃, ſive ad copias et facultates, ſive ad corporis robur referas, גִּבּוֹר Ieſ. XLIX, 24. Articulus h. l. habet ſignificationem indefinitam — *Potentis alicuius.* Σκεύη, hebr. כְּלִי denotat res et ſuppellectilem omnem.

30. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμȣ̃, κατ' ἐμȣ̃ ἐςι) (*Etiam hic valet illud:*) *Qui non est amicus, censetur inimicus.* Proverbium Iudaicum in utramque partem uſurpatum; nam et dici ſolebat: *Qui non est contra nos, pro nobis est.* Luc. IX, 50. Sunt enim proverbia proverbiis in ſpeciem

contraria. Notandum eſt autem, in ſententiis eiusmodi modo primae, modo ſecundae, modo tertiae perſonae pronomina uſurpari ἀορίϛως pro quovis homine. Senſus eſt: abſurdiſſime ſuſpicamini me a partibus diaboli ſtare, quem videtis aperte ab ipſo diſſidere, et bellum ipſi inferre. Ego, qui diabolum vinco, non poſſum cum eo iniiſſe pactum. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει) *Quique me non adiuvat, ille mihi obstat.* Non male Erasmus in Paraphraſi ad h. l. παραφράζει. „Ego Dei partes ſequor, non Beelzebub. Proinde, qui non eſt in caſtris meis, is hoſtis et adverſarius eſt meus. Et qui me non adiuvat in colligendo, is adverſatur diſpergendo." Haec eſt applicatio illius proverbii.

31. διὰ τοῦτο) Referendum eſt hoc ad totam orationem quae praeceſſit, hoc modo: Quum tam manifeſtis rationibus conſtet, quae facio non Daemonum, ſed Dei virtute fieri, videte quam gravem poenam in vos arceſſatis, quum dicitis, iſta vi Daemonum effici. Marc. III, 30. Videbat mentium inſpector, agnoſcere ipſos virtutem vere divinam, ſed quidvis potius comminiſci, quam ut plebem paterentur a ſuo magiſterio ad Chriſtum tranſire, v. 25. πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις) *Quodvis peccatum et convitium remittetur hominibus*, i. e. *remitti poterit*; nam verbum, quod actum denotat, interdum de potentia, ſ. quadam conditione, intelligendum. ἡ δὲ τοῦ πνεύματος — ἀνθρώποις) Senſus eſſe videtur: *Qui opera manifeste divina tanquam diabolica criminatur, is vix impetrabit veniam.* Πνεῦμα, ſive ut Lucas habet τὸ ἅγιον πνεῦμα eſt *vis divina* in miraculis Chriſti conſpicua, oppoſita malorum daemonum operationibus. Cf. Scholia noſtra ad Gal. IV, 29. 1 Cor. X, 3. Eo ſenſu Chriſtus ſupra v. 28. dixerat,

ſe

τε ἐν πνεύματι Θεῦ, vi *divina*, non ope principis daemoniorum eiicere daemones malos. Πνεύματος autem hic dicitur, pro: κατὰ τῦ πνεύματος, ficut *pudor patris*: *erga* patrem, et *conviciari spiritum*, eft dicere, id quod ope divina efficitur, effici ope diabolica, per fraudem magicam. Committebatur igitur hoc peccatum ab iis, qui opus, *ipsismet spectantibus* divina virtute patratum, a fpiritu malo factum fuiffe, malitiofe dicebant. Atrociffimum fuiffe hoc peccatum, facile patet. Qui enim tot tantisque miraculis, quae nonnifi divina virtute patrari poterant, obtrectabat, ille erat inemendabilis. Qua enim alia ratione ad mentem faniorem potuiffet reduci?

32. καὶ ὃς — αὐτῷ) *Et Filio hominis si quis maledixerit*, *id illi poterit ignosci*, i. e. *Si quis mihi propter humilem meam conditionem externam obtrectaverit*, *veniam impetrare poterit.* Εἰπεῖν λόγον κατά τινος, idem eft ac βλασφημεῖν τινὰ, *contumeliose loqui de aliquo.* *Filius hominis* autem eft Meffias, qua eft homo, et qua eft afpectabilis inter homines. Iudaeorum convicia de filio hominis erant: effe eum fraudatorem, natum effe ex patre fabro lignario, ergo non effe legatum divinum; educatum effe eum Nazarethae, unde nihil boni venire poffit; effe rebellem, qui tributa folvi prohibeat etc. Huius peccati facilior erat venia. Qui enim Chrifto non credebat, vel quia ipfius humilitate offendebatur, vel quia auctoritate Doctorum ab eo alienabatur, adhuc erat fanabilis, et poterat miraculis eo adduci, ut errorem fuum agnofceret ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τῦ πνεύματος — ἐν τῷ μέλλοντι) *Qui autem opera divina* (Dei vim) *criminatur*, *is nunquam remissionem accipiet.* In antiquis Hebraeorum Monumentis faepe opponuntur עוֹלָם הַזֶּה et עוֹלָם הַבָּא, fed integra

phra-

phrasis significat: *nunquam.* In Codice Talmudico *Chasidim* extat historia de quodam aegroto, ad quem accesserit medicus, ut ei mederetur, eique dixerit: Si aquam biberis, eris in periculo; si item certum cibum ederis, eris itidem in ipsius vitae discrimine. Nihilominus aegrotus ille dixit filio suo: Da mihi cibum illum interdictum: Sin minus, *non condonabo tibi* לא בעולם הזה ולא בעולם הבא i. e. *nunquam tibi condonabo.* Significant nostra Matthaei verba nihil aliud quam quod Marcus c. III, 29. dicit: ὀυκ ἔχει ἄφεσιν ἐις τὸν ἀιῶνα, *nunquam habet remissionem*, nec est ex talibus colligendum, quod post hanc vitam quoque remissio quaedam futura sit. Vid. *Vorstii* Philolog. sacr. c. II. p. 41. f. edit. *Fischer.* Est igitur in his etiam verbis Christi σφοδρότης, cuius exemplum habuimus supra c. XI, 21. nec eiusmodi impetus pathetici sub leges sedatae orationis revocari debent. Alii cum *Chrysostomo* exponunt: *punietur graviter, et in hoc et in futuro seculo.* Sic etiam *Grotius, Michaelis* et plerique alii. Ad nostram sententiam proxime accedit *Doederlini*, Theologi Ienensis, interpretatio, in Th. Dogm. P. II. pag. 95. edit. 2dae. Populariter nempe dictum videtur, ut si quis graviter offensus negaverit, se cum adversario unquam in gratiam rediturum, quum hoc tantum velit, se commissi sceleris veniam aegre concessurum. Sensus verborum Iesu itaque esset: *Equidem quascunque iniurias tolerare potius, quam hanc impietatem excusare et condonare vellem. Iede andere Sünde kann dem Menschen eher vergeben werden als diese.*

33. ἤ ποιήσατε — γινώσκεται) *Ponite* (si ponatis) *arborem bonam, et fructus eius erit bonus, vel malam ponite et fructus edet malos: e fructu enim dignoscenda est arboris ratio* (s. indoles). Hoc vult dicere

cere Chriſtus: Si negare non poteſtis bona eſſe, quae ego ad ſalutem hominum facio, fateamini oportet, me bonum et benignum eſſe. Sin autem malum me eſſe, et malo daemone agi putatis, oſtendite quid mali fecerim, tali conſortio dignum. Qualis enim arbor, talis fructus. Quodſi ex fructibus cognoſcitur arbor, cuius ſit indolis, utrum bona ſit, an vero mala; ex dictis et factis meis facile intelligere poteritis, utrum ego ſim bonus, an vero malus. Quales vero vos ſitis arbores, ſatis proditis, quando ope diaboli me daemonem eieciſſe, malitioſe dicitis. Edite igitur fructus bonos, ut, vos bonas eſſe arbores, innotescat. Ποιήσετε. i. e. *ponite*, vel *statuite*. Ita et Latini dicunt *fac*; pro quo Graeci dicerent τίθετι. Argumentatur Chriſtus ab effectu ad cauſſam, et oſtendit, calumnias eorum ne ad communem quidem hominum ſenſum cohaerere.

34. γεννήματα — ὄντες;) *Quomodo igitur vos, viperina proles, possetis bene loqui, improbi quum sitis?* De phraſi γεννήματα ἐχιδνῶν, vid. ſupra c. III, 7. Senſus noſtri loci erit: *Ex malis maioribus orti mali homines, a vobis ipsis documentum sumite, quam vera sit illa sententia. Nam quum intus mali sitis, videmus etiam mala esse, quae profamini.* Pro ſubiectae materiae ratione, τὸ δύνασθαι intelligendum, non κατὰ τὴν φυσικὴν ἀκρίβειαν, ſed κατὰ τὴν ἠθικὴν πλατύτητα. Ἀγαθὰ λαλεῖν *recte sentire et indicare*, cuius contrarium h. l. eſt βλασφημία, v. 31. cf. v. 32. Hoc autem intelligendum eſt, non de uno aut altero actu, ſed de eo, quod ἐπὶ πολὺ accidit, quod etiam ſubiecta ratio apertiſſime oſtendit. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ) *Quae enim sunt in animo, os eloquitur.* περίσσευμα, *abundantia, copiae* (θησαυρὸς v. 35.) et περίσσευμα τῆς καρδίας, quicquid in animi

quaſi

quafi penu reconditum eft, *desideria, cogitationes, sensus animi.* Sicut ventriculus, quod in fe abundat, evomit, ita et cor. Qualis animus, tales funt fermones hominis.

35. Ὁ ἀγαθὸς — πονηρά) *Bonus homo e bono pectoris penu bona, malus autem e malo mala exprompit.* Τῆς καρδίας poft ἀγαθοῦ θησαυροῦ, eft interpretamentum, e commate praecedente, vel e loco parallelo Luc. VI, 45. petitum. Vid. *Griesbachius* ad h. l. Ἐκβάλλειν, *proferre, exprömere*, προφέρειν, Luc. VI, 45. Utroque verbo utuntur LXX. pro hebr. הוֹצִיא. Καὶ *sed.*

36. λέγω δὲ — ἡμέρᾳ κρίσεως) *Mihi credite, homines rationem reddere oportebit aliquando de dictis et vocibus perniciosis, quas emiserint, omnibus.* Ῥῆμα ἀργὸν h. l. eft *sermo damnosus et perniciosus*, qui aliis valde obeft, et facit ut peccent. Codices nonnulli iuniores pro ἀργὸν habent πονηρὸν, haud dubie ex gloffemate, quod vero vim vocis ἀργὸν bene exprimit. Sic etiam interpretes, Syrus et Hebraeus, a Sebaft. Munftero editus, tranftulerunt. Sic apud Xen. Cyrop. I, 3. 8. μὴ λυσιτελεῖν eft *perniciosum esse, exitium afferre;* et ap. Cic. off. I, 10. III, 13. *inutile* dicitur de eo, quod *detrimentosum* eft. Hanc autem fignificationem h. l. tenendam effe, feries orationis Iefu docet. Pharifaei enim tales voces emiferant, quibus vulgus leve facile adduci poterat, ut Iefum, non legatum divinum, fed magum effe crederet. (Vid. *Io. Frid. Fischerus* de vitiis Lexic. N. T. Prolus. 25.) Docet igitur Chriftus, homines non tantum de factis, fed et de dictis et fermonibus perniciofis atque damnofis reddituros effe rationem atque iuftas poenas daturos in illo iudicii die, et altera poft mortem corporis vita.

37.

37. ἐκ γὰρ — κατακριθήσῃ) *Quisque enim ex sermonibus suis convinci poterit, an fuerit bonus, an vero malus.* Καταδικάζεσθαι opponitur τῷ δικαιοῦσθαι ut hebr. הִרְשִׁיעַ et הִצְדִּיק ſibi opponuntur, Prov. XVII, 15. Illud eſt *condemnari*, hoc *absolvi*. Videtur eſſe proverbialiter dictum. Coram tribunalibus nempe auditur reus, et confeſſione eius nititur ſententia iudicis, qui reum vel abſolvit, vel damnat, et in ferenda ſententia non tantum facta ſed et verba, ſermones, et propriam confeſſionem hominis rei reſpicit. Proverbium hoc Chriſtus ad divinum iudicium refert, quaſi dicat: Etiamſi facta alia non extarent, ex ſolis ſermonibus facile conſtabit, probi an improbi ſitis. Itaque καὶ, quod ſequitur, vim habet disiunctivam.

38. τότε ἀπεκρίθησαν τινες) Non iidem qui Chriſtum magicae artis accuſaverant, ſed alii, qui non accuſantium, ſed dubitantium ſpeciem prae ſe ferebant. *Lucas:* (c. XI, 15.) ἕτεροι δὲ πειράζοντες. Διδάσκαλε, θέλομεν — ἰδεῖν) *Velimus a te aliquod prodigium edi.* Θέλομεν, *velimus*, ſeu *optamus*. Vid. *Raphelii* notas Xenophonteas ad h. l. Hunc ſenſum indicare voluiſſe videntur, qui hic ſcripſerunt θέλωμεν. Σημεῖον, i. e. *signum* vel *documentum legationis divinae*, hic non miraculum quodcunque, quum plura quotidie ederet Ieſus, ſed tale indicat, quod Matth. XVI, 1. Marc. VIII, 11. et Luc. XI, 16. vocatur σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, h. e. eiusmodi, quod in coelo et circa res coeleſtes verſaretur. Petebant ſignum de coelo eiusmodi, cum Moſes manna dedit de coelo, Ioſua ſtitit ſolem, Samuel tonitru et grandinem excitavit, Elias ignem et pluviam demiſit. Phariſaei nimirum, quum viderent, populum miraculo, in coeco et muto edito, eo perductum, ut clamaret: *nonne iste est Davidis filius?*

V. 23.

v. 23. bonam hanc de Chrifto opinionem ex animis hominum abolere, vel faltem dubiam facere voluerunt poftulatione figni huius generis, indicaturi hoc ipfo, omnia ifta, quae huc dum vidiffent, non fufficere. Sed Pharifaei et hoc dicebant tentantes Iefum; ut occafionem reperirent illi obtrectandi. Si edidiffet, dixiffent fafcinatione oculorum ea videri quae non funt, nimiam diftantiam impedire, quo minus diftincte res videri poffit etc. Fortaffis etiam tale defiderabant miraculum, ex quo appareret, eum liberaturum effe Iudaeos a Romanorum poteftate. Eiusmodi fignum Chriftus edere nec debuit, nec voluit.

39. Γενεὰ μοιχαλὶς, *adulterina soboles*, quae falfo parentes iactat *Abrahamum*, *Isaacum*, *Iacobum*. Io. VIII, 39. 41. Ief. LVII, 3. καὶ σημεῖον — προφήτε) *Sed non dabitur ei aliud documentum* (divinae meae legationis) *nisi signum*, *quod est Ionas Propheta.* Sic enim ad verbum reddendum eft, ex Hebraismo. Documentum legationis meae divinae erit hoc, quod mihi eventurum eft aliquid fimile ei quod Prophetae Ionae evenit. Non dicit Iefus, id quod evenit Ionae fuiffe Ninivitis σημεῖον, f. fidei argumentum, quo et Ionam divinitus miffum ut crederent, adducerentur, et ad obfequium fermonibus eius praeftandum, permoverentur. Ninivitae enim non ipfi viderant id, quod Ionae evenerat. Ad frugem redierunt εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, infra v. 41. Hoc unum dicit Iefus: Ex iis, quae *mihi* evenient, luculenter apparebit, a Deo me effe miffum. Quid autem intelligendum fit, ftatim comm. 40. dicitur. καὶ pro ἀλλά. Petebant fignum de coelo: promittitur autem fignum ab inferis, nimirum refurrectio, quae omnium miraculorum maximum atque efficaciffimum fuit. Non vindicabo vos in eam, quam expetitis libertatem, inquit Iefus; fed moriar, et tertio die re-

refurgam. Aliter totum hunc locum explicat D. *Paulus* in Commentar. τὸ σημεῖον non effe miraculum, (de quo v. 40.) fed τὸ κήρυγμα Iefu, exiftimat. Comma fequens parenthefi includendum, continere putat non ipfius Iefu verba, fed falfam explicationem fermonis Iefu. Quae coniectura, an probanda fit, alii iudicent.

40. ἐν τῇ κοιλίᾳ τȣ̃ κήτȣς) κῆτος alii per *piscem magnum* in genere verti volunt, alii per Balaenam; alii malunt *carchariam* canem, quem alias et *lamiam* vocant, alii rurfus ingentem pifcem, *Orcam*, quem *Theod. Hasaeus* in fingulari *disquisitione de Leviathane Iobi et ceto Ionae* (Brem. 1723. 8.) ita defcribit, ut intelligatur, os eius, fauces, et guttur et ventrem tantae effe capacitatis, ut fingula eorum vel pluribus hominibus capiendis paria fint. Belluam hanc marinam nomen *Orca* fortitam effe volunt a vafis olearii vel vinarii fimilitudine, quam referat. *Plin.* L. IX, cap. 6. Singularis eft *Lessii* fententia, (vid. eius *vermischte Schriften*, 1782. 8.) in navim, cui nomen *magnus piscis*, fingulari providentia Dei advectam, receptum effe Ionam, et tertio die expofitum littori. Nec tamen prorfus nova eft haec fententia. *Clericus* enim in Biblioth. Vet. et Nova Tom. XX. Part. II. refert, fuiffe aliquem, qui fufpicatus fit, omnem illam hiftoriam Ionae ita capiendam effe, quod Propheta, in mare antea praecipitatus, tandem beneficio navis cuiusdam e fluctibus et vitae periculo evaferit, quam ipfe deinde magni pifcis nomine et habitu defcribat. In navis huius parte inferiore per triduum vinctum iacuiffe, donec a navarcho expofitus libertati fuae vindicaretut. Vid *Wolfii* cur. ad h. l. qui etiam refert, fuiffe nonneminem, qui, quicquid hoc eft, pro fomnio Prophetico habuerit, quam fententiam etiam *Hermannus von der Hardt* va-

riis

riis libellis, latine et germanice editis, et ante paucos annos *Henr. Adolph. Grimm*, Prof. Duisburg. ornare ſtuduerunt. Aliam ſententiam Viris doctis examinandám propoſuit filius meus, *Ern. Frid. Carolus* in Scholiis in Vet. T. Partis VII. Vol. II. p. 354. qui alludi putat, ad mythum, fortaſſe Phoenicium, inter Graecos quoque pervulgatum, de Hercule a Marino monſtro devorato, ſed incolume inde egreſſo. Sive vera fuerit Ionae hiſtoria, ſive ſomnium propheticum, ſive denique fictio poëtica, nihil refert. Chriſtum enim illuſtrandi cauſſa ſaepe fictionibus adeo vulgo creditis uſum eſſe, patet ex iis, quae infra ad v. 43. 44. 45. dicentur. Hanc docendi rationem popularem perſona doctoris ingenui non eſſe indignam, laudandam potius et imitandam, aequus et peritus harum rerum arbiter quivis facile concedet. *ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς) intra terram*, in ſepulcro. Hebraiſmus. Alludit Chriſtus ad verba *Ionae*, qui ſe proiectum dicit בִּלְבַב יַמִּים, *εἰς καρδίας θαλάσσης* ut transferunt LXX. *τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας*) Chriſtus duas tantum noctes et unum diem in ſepulcro latuit; ſolet autem dies quo ſepultus eſt, et dies quo reſurrexit connumerari, eodem modo, quo transfiguratio Chriſti Matth. XVII, 1. poſt ſex dies, Luc. IX, 28. poſt octo dies contigiſſe narratur. Thalmud. Hieroſolym. Schabbos: *Dies et nox constituunt* עונה *νυχθήμερον noctiduum; et pars* עונה *est sicut totum.* Plura exempla vid. ap. *Wetsten.* Non abhorruiſſe ab uſu ſermonis inter Iudaeos recepti, ut dies duo et noctes tres appellentur dies tres et noctes tres, abunde liquet ex eo, quod nunquam Apoſtolis controverſia mota fuit a Iudaeis de ſpatio hoc dierum trium et noctium, quo ſe Chriſtus in ſepulcro manſurum eſſe praedixerat. Igitur hoc vult Ieſus: Sicuti Ionas triduum fuit in viſceribus belluae immanis, et tamen in vita conſervatus

eſt:

eſt: ita etiam Meſſias per triduum erit in viſceribus terrae, et tamen vitae reddetur.

41. ἄνδρες Νινευῖται) Ninivitae, quos ut profanos contemnitis. Illud ἄνδρες addere fere ſolent Graeci, Latini praetermittunt. Hebraei quoque addunt, ſed primitivis, non derivativis; dicunt enim: Viri Ninive, ſicut Viri Ieruſalem. ἀναστήσονται — κατακρινοῦσιν αὐτὴν) *Aſsurgent contra hanc nationem, eamque condemnabunt*, i. e. *Surgent in iudicio divino, et declarabunt, vos merito damnatos, si ad ipsos conferamini.* Γενεὰ hic, ut v. 39. non eſt univerſa natio Iudaica, ſed gens perverſa Phariſaeorum. Ἀναστήσονται, *surgent*, pro ſimplici accipitur, atque refertur ad iudiciorum conſuetudinem; ſolent enim aſſurgere, qui in publicis coetibus aliquid ſunt dicturi. Surgent tanquam actores, vel teſtes, et reos peragent Iudaeos. Μετὰ, *adversus*. ὅτι μετενόησαν — Ἰωνᾶ) *Nam ad Ionae exhortationem ad frugem rediere.* Εἰς *propter*; nam in rariori illa ſignificatione hic ſumitur ut hebr. ל. καὶ ἰδοὺ — ὧδε) *Et tamen hic longe praestantior Iona est.* καὶ ἰδοὺ, *et tamen*, ut ſupra c. VII, 4. πλεῖον. hebr. יוֹתֵר. Plus vobis praeſtitum eſt, quam illis in Iona. Multo praeſtantior eſt mea doctrina; illuſtriora ſunt miracula a me edita. Quod igitur non redire vultis ad frugem, id indicio eſt, vos multo eſſe peiores et inſanabiliores Ninivitis. Simile dicendi genus habuimus ſupra c. XI, 23. 24.

42. Βασίλισσα νότου — κατακρινεῖ αὐτὴν) Regina auſtralis traditur veniſſe ex Arabia, quae nobis quidem eſt verſus Orientem, illis autem, qui in Palaeſtina ſunt, verſus meridiem eſt. Huius igitur reginae facta augebunt Iudaeorum culpam. Apparebit in illo die, illam multo melio-

liorem fuiſſe his hominibus. (v. 41.) ὅτι ἦλθεν — Σολομῶντος) *Venit enim e longinqua regione ad audiendam sapientiam Salomonis.* 1 Reg. X. Πέρατα τῆς γῆς, *termini terrae,* in ſacris litteris dicuntur *longinquae et procul remotae terrae*, hebr. קַצְוֵי אֶרֶץ Pſ. XLVIII, 10. et קְצֵי הָאָרֶץ Pſ. LXI, 3. et aliis locis. πλεῖον Σολομῶντος) Mulier delicata, inquit Chriſtus, fama Salomonis excitata eſt, ut moleſtum iter, relicto throno ſuo ſuſciperet, et illi pretioſa munera afferret: ego ad vos ultro veni, in urbibus veſtris praedicavi, munera nulla poſtulavi, etc. nec tamen vultis mihi monenti locum dare.

43—45. ὅταν δὲ — τῇ πονηρᾷ) *Quando enim impurus daemon reliquit hominem, peragrat loca deserta, quaerens* (alium) *habitandi locum, nec tamen reperit. Tandem veterem sedem repetere constituit, et reversus reperit eam vacantem, scopis mundatam et ornatam. Tum vero assumtis pluribus sociis, se ipso adeo peioribus, tam firmiter cum his sedem ibi solet figere. ut conditio istius hominis longe fiat miserior quam fuerat antea. Hoc ipsum quoque huic nationi accidet.* Huius loci ſenſus, demta imagine hic eſſe videtur: *Nam contumacia et improbitas huius gentis crescit indies, et ad extremum non poterit sanari amplius.* Δὲ, h. l. ſignificat *enim*, ut ſaepius. Sic cohaerent haec tria commata cum v. 41. et 42. Similitudo deſumta eſt ab iis aegrotis, qui tum temporis daemoniaci dicebantur. Notandum eſt nempe, univerſa haec dicta eſſe ex opinione hominum tum viventium, et concludi κατ᾽ ἄνθρωπον, ſumi nempe id eſſe, quod homines eſſe credunt, et inde colligi aliquid, quod eſt iam per ſe verum. Putabant nempe Iudaei, morbos plane ſingulares

et

et graviſſimos ortos eſſe a daemoniis, quia cauſſas morborum reperire non poterant, nec tamen morbos eſſe negabant. Ergo impurum daemonium (τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα) egredi ex homine dicebatur, quando morbus ceſſabat. Ex eadem vulgi opinione redit daemonium, quum morbus denuo inchoat; daemonium cum ſeptem (i. e. pluribus) aliis venit, quum morbi vis fit vehementior et creſcit, ut fit cum tempore. Sic homines illis temporibus loquebantur. Iam Chriſtus cum morbis corporis comparat morbos animi, quibus Iudaeorum maxima pars tum laborabat, ut patet ex verbis comm. 45. ὅτως ἔϛαι τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ. Quemadmodum nempe daemoniacus, cuius morbus, quum ſanatus eſſe videretur, redit, in dies fit miſerior, quoniam morbus eius in dies augetur; ſic quoque (Ieſus inquit) haec aetas hominum mala et perverſa in dies fit peior et miſerior. Iſti homines a minoribus peccatis ad maiora progrediuntur. Iam me accuſant, quod ope diaboli miracula patrem; mox me ut rebellem et fraudatorem interficient. Ceterum ἀνύδρȣς τόπȣς intellige loca deſerta, in quibus nemo libenter habitet. Nam LXX. interpretes pro אֶרֶץ בְּלִי מָיִם Pſ. LXIII, 2. צִיָּה Iob. XXX, 3. מִדְבָּר Ieſ. XLI, 19. et יְשִׁימוֹן ſaepe habent γῆ ἄνυδρος. Alludere videtur Chriſtus ad expulſionem daemonum per exorciſmos. Poterant quidem Iudaei exorciſtae medicamentis adhibitis, lucida intervalla aliqua obſeſſo inducere, ita ut inhabitans daemon in tempus aliquod miteſcere, nec hominem turbare videretur; ſed mox rediit priſtinum malum. Hic ergo Exorciſtae arti ſuae ita conſulere volebant, ut dicerent, Daemona in loca arida amandatum, locum habitandi non inveniſſe, rediiſſe ergo in priſtinam ſuam manſionem, quam aptam ſibi ac paratam

tam iam olim fuerat expertus. ἀνάπαυσιν) i. e. *habitandi locum*; ita enim Hebraei ufurpant מָנוֹחַ. Ief. XXXIV, 4. Pf. CXXXII, 14. Hanc ἀνάπαυσιν, domum, (corpus hominis obfeffi) daemonium rediens invenit σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον *vacantem*, fcopis mundatam, et ornatam; i. e. *possessionem non vacuam tantum, sed et paratam*. Nihil eft impedimenti, quo minus poffit eam domum intrare. ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα) Quicquid in fuo genere ad plenam menfuram pervenit, feptenario numero fignificatur. καὶ γίνεται — τῶν πρώτων) τὰ ἔσχατα, fc. κακά. *Posterius malum longe fit gravius, quam fuerat antea.* Nos hodie diceremus: Si febris expulfa eft, et fanatus valetudinem non curat diligenter, redit idem morbus, et recidiva febris multo eft periculofior et infanabilior. οὕτως ἔσαι καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ) Eodem modo fefe habet res cum mala hac natione (Iudaica) quam ad meliorem frugem perducturus eram. Sanare eam volui, et liberare ab ignorantiae et vitiofitatis morbo. Sed refpuit medicinam. Quia igitur miraculis meis et beneficiis fe non promoveri patitur, longe peiori loco erit, quam fi me nunquam audiviffet, meaque miracula nunquam vidiffet.

46. ἰδοὺ, ἡ μήτηρ — αὐτοῦ) Nomina fratrum Chrifti legimus infra, c. XIII, 55. An confobrini, an vero germani fratres intelligendi fint, valde dubium eft. Cf. ad c. XIII, 55. a nobis notanda. εἱστήκεισαν) habet terminationem plusquamperfecti, fed fignificationem imperfecti. ἔξω) *Foris.* Prae turba non poterant ad Iefum accedere. Luc. VIII, 19. Cum autem mater non folum, fed et fratres veniffent, et omnino cum ipfo colloqui expeterent, videntur de re magna et negotio urgente agere cum eo cupiiffe, ni-

mi-

mirum audita Pharisaeorum calumnia, videntur Iesum de periculo monere, eique, ut se propere subduceret, suadere voluisse. Cf. Marc. III, 21. 22. et *Paulum* ad h. l.

48. Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου) ostendens, se in mandato sibi officio nihil tribuere sanguinis propinquitati, sed voluntati divinae quam maxime obtemperantes, eos sibi esse carissimos.

49. Καὶ ἐκτείνας — ἀδελφοί μου) *Et demonstratis extensa manu discipulis, hi, inquit mihi sunt instar matris et fratrum.* Tam cari mihi sunt, ac mater et fratres. Hebraei solent haud raro omittere כ similitudinis, quod Alexandrini interdum supplent, ut 1 Sam. XXV, 16. *erant nobis murus*, חוֹמָה, ubi habent: ὡς τεῖχος. Cf. Deut. XIX, 4. et Ierem. XXVI, 18.

50. Ὅστις γὰρ — μήτηρ ἐστι) *Quisquis enim patris mei celsissimi voluntati obsequitur, is mihi aeque carus est ac* etc. Cf. supra c. VII, 21. VI, 9. Christus opponit patrem in coelis matri quae in terris erat, simulque indicat, se peculiari modo Dei filium esse.

CAP. XIII.

1. Ἀπὸ τῆς οἰκίας) Quae angustior erat, quam ut auditores capere posset, ut apparet supra c. XII, 46. ἐκάθητο) docentium more, ut supra V, 1.

2. εἰς τὸ πλοῖον) *Navem aliquam.* Nam articulus τὸ hic indefinite sumitur.

3. Ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ) *docuit eos multa.* Nam λαλεῖν τινι, saepe est *docere aliquem.* Marc. cap. IV, 2. ἐδίδασκεν αὐτούς. ἐν παραβολαῖς) παραβολὴ, (παρὰ τὸ παραβάλλειν, quod inter alia quoque *comparare*, unum

cum altero conferre significat,) est *comparatio, collatio unius cum altero*, Hebraeis מָשָׁל, a radice מָשַׁל, quae non tantum *dominari*, sed et *comparare*, *alterum alteri simile dicere*, significat. Ps. XLIX, 13. Ies. XIV, 10. Cicero *collationem* dixit. Interdum itaque Parabola Scriptoribus N. T. est quaecunque comparatio et illustratio ex alia re ducta, vel etiam proverbium. Proprie autem *parabola* est fictae alicuius rei ad aliam significandam narratio; *fabula*. Duplex genus est parabolarum a Christo propositarum; unum, quod pertinet ad illustrandam morum doctrinam, et officia vitae continet; alterum, quod obscure significat regni divini indolem et fata futura, quorum intelligentia certa difficilior erat, quia non nisi intellectis aliis, aut a Iesu expositis, obtineri posset. Multa de duplici hoc parabolarum genere commentatus est *I. Iac. Hess* in libro: *Ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn.* Sect. VI. Ad usum practicum parabolarum utilis est liber *I. L. Ewaldi*, cui titulus: *Der Blick Iesus auf Natur und Menschheit, oder Betrachtungen über die Gleichnisse unsers Herrn.* Lips. 1786. Adde: *Sammlung und Erklärung der parabolischen Erzählungen unsers Herrn, von G. L. Bauer.* Leipz. 1782. *Storr dissert. de parabolis Christi*, et alios. Ex earum parabolarum genere, quibus significantur regni divini natura et fata futura, sunt eae, quae iam sequuntur. Caeterum huiusmodi παραβολῶν, qualibus Christus usus fuit, apud Hebraeos et in Palaestina plurimus usus fuit, uti et Hieronymus, qui in Palaestina vixit, ad c. XVII. Matthaei notavit. De eodem Hebraeorum more etiam constare potest ex Talmudicis et Rabbinicis scriptis; in his enim non aliae modo, sed et tales, quae parabolis sacris perquam similes sunt, reperiuntur, e. c. de di-

divite epulone et paupere, de operariis a patrefamilias in vineam vocatis etc. Similem huic, quae fequitur parabolam ex Talmude Hierofol. in *Kilaim* cap. I. attulit *Lightfootus* in Opp. Pofth. p. 42. Chriftus eam populo propofuit, fine addita explicatione, (Vid. notata ad v. 10.) difcipulis fuis vero fenfum eius expofuit infra v. 18. fqq. Ἰδὲ — σπείρειν) *Ecce, abiit sator quidam ad serendum.* In Participio ὁ σπείρων articulus eft ἀόριστος, pro: σπείρων τις, refpondens Hebraeorum ה, praefixo verbis et participiis; nam Hebraeos linguae penuria coegit pro verbalibus participia ponere.

4. 5. Ἃ μὲν fc. σπέρματα, f. σπαρέντα, *grana.* Ἄλλα δὲ — βάθος γῆς.) *Alia autem* grana *inciderunt in loca petrosa, ubi parum terrae habebant; et celeriter quidem progerminarunt, quoniam non habebant satis profundam terram.* τὰ πετρώδη, f. χωρία, vel μέρη. Εὐθέως h. l. non fignificat *statim, subito,* fed *celeriter,* opinione citius, ut 3. Io. v. 14. et εὐθὺς Io. XIII, 32. Ἐξανέτειλε) Sic LXX. reddiderunt צָמַח, Gen. II, 9.

6. Ἡλίε — ἐκαυματίσθη) *Sed per solis aestum torrefacta sunt.* In Palaeftina feritur menfe Novembri, ubi plerumque coelum nubibus eft tectum. Crefcit igitur fructus in locis lapidofis: fed excrefcit, quando fol nubes disfipat. διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν) *Quia satis altas radices agere non poterant.* Hebraei faepe negant fimpliciter, quod cum reftrictione negandum eft, e. g. Gen. XLVIII, 10. ἐκαυματίσθη, *torrefacta sunt*, ut *Columella* loquitur. Nam τὸ καῦμα ardorem declarat, a quo deducitur καυματίζεσθαι, ardore exhauriri et torreri.

7. ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι) i. e. *excreverunt spinae.* Virgil. *Carduus et spinis surgit paliurus acutis.* Sic

LXX. Ief. XXXII, 13. vertunt hebr. verbum עָלָה, eo-dem fenfu.

8. ὁ μὲν fc. σπέρμα, granum, i. e. ἑκατονταπλα-σίονα, ut Lucas habet, c. VIII, 8. aliud femen ex iactis fert centum, fc. fui generis grana, vel ἑκατοντάχεν, ut loquitur Theophraftus. Quod de Sybaritano agro a *Var-rone* proditum, de re ruftica: a Plinio de Byzacio et Ba-bylonia. *Herodotus* I, 193. de regione Babylonica inquit: Cereris fruges tam bene fert, ut femper reddat ad ducen-tena. Cumque fuam etiam ipfa bonitatem fuperat, tunc fert ad trecentena. Quae *Niebuhr* de fertilitate Orientis tradit, funt incerta, fatente ipfo Viro integerrimo. Vid. eius defcriptio Arabiae p. 151. fqq. *Herodotum* et noft-rum locum putat loqui non de tritico, fed de *Holco*, i. e. *Dúrra, kleinen Mais, oder dem sogenannten tür-kischen Waizen.* Nec Arabes (quod ad plebem attinet) alio pane, nifi ex Dúrra confecto facile vefcuntur, Triti-cum autem vendunt. Plura habet *Wetstenius.* Notan-dum autem eft, h. l. fermonem effe de fingulis granis, non de coris; unum granum reddidiffe centum alia etc. Vid. *Michaelis* ad h. l. Quod hodie in Orientis regionibus agri minus fertiles funt quam prifcis illis temporibus, id tri-buendum eft pigritiae incolarum, qui in colendis agris funt negligentiores. Sic *le Gentil* narrat (Voyages Tom. II.) in Philippinis infulis hodie nonnifi fexagena reddere agros, qui olim centena cum quinquagenis reddidiffent.

9. ὁ ἔχων ὦτα, ἀκουέτω) Vide c. XI, 15.

10. ἐν παραβολαῖς) Per *parabolas* f. fimilitudines *obscure*; nempe fine addita explicatione. Αἱ παραβολαὶ, five comparationes, fimilitudines, funt vel *perfectae*, vel *imperfectae*. Perfectae funt, quae προτάσει et ἀποδόσει con-

conſtant; imperfectae, quae alterutra ſolummodo, ubi non additur, quanam in re ſimilitudo iſta conſiſtat. Tales parabolae habent aliquid aenigmaticum; et ex hoc genere erat ea, quam Ieſus modo propoſuerat. Mirantur igitur diſcipuli, et interrogant, cur populum per ſimilitudines ſine addita explicatione edoceat?

11. ὑμῖν — οὐρανῶν) *Vos intelligere potestis obscuros sermones de regno Dei.* Μυστήριον in ſe ſignificat quamlibet rem occultam, arcanam, hominibus ignotam, hoc autem loco nominatim obſcurum ſermonem, qui eget explicatione, doctrinam hactenus incognitam. Μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ſunt parabolae, vel obſcuri ſermones, quibus deſcribitur natura regni Dei, coetus chriſtiani. Iſtas parabolas, (inquit Ieſus diſcipulis ſuis) ὑμῖν δίδοται γνῶναι, *vos potestis intelligere.* Δίδωμι inter alia ſignificat, *concedo, facultatem tribuo.* Cur autem intelligere poterant? Quia erant diſcipuli interioris admiſſionis, ἐσωτερικοί, qui doctorem interrogare, et eandem rem ſaepius audire poterant. Ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται, *illi autem non possunt intelligere.* Qui hic dicuntur ἐκεῖνοι, eos Marcus c. IV, 11. vocat τοὺς ἔξω. Sunt autem *Exoterici, extranei*, qui non ſunt in alicuius magiſtri ſchola. Tales erant omnes praeter diſcipulos Iudaei, qui Chriſtum non ſemper ſequebantur, ſed modo eum curioſi adibant, audiebantque, modo domum redibant. Hi non poterant intelligere parabolas de regno Dei, quia non erant in ſchola magiſtri, nec poterant eandem rem ſaepius audire.

12. ὅστις γὰρ — ἀπ' αὐτοῦ) *Qui enim habet*, (et recte utitur acceptis) *ei plus dabitur, et ipſe ditescet; qui autem parum habet, ei etiam exiguum quod habet auferetur.* Eſt proverbium, quod ad varias res ac-

com-

commodari poteſt. Proprie dicitur de divitibus et pauperibus. Divites enim facile opes augere poſſunt; pauperes vero, qui pauca habent, nec paucis recte utuntur, facile ad ultimam egeſtatem rediguntur. *Habere* hic dicitur, qui abundat re aliqua: *nihil vere habere*, hyperbolice, pauca admodum poſſidens, *pauper*. Apud *Demosth.* et *Aristophanem* (in *Pluto* 596.) ἔχειν et πλουτεῖν ut Synonyma coniunguntur. Contra μὴ ἔχειν, aut μηδὲν ἔχειν pauperem esse, apud *Aristophan. Plut.* 552. πτωχοῦ μὲν βίος ὃν σὺ λέγεις ζῆν ἐστι μηδὲν ἔχοντα. Sic etiam nos de eo, cui eſt curta ſuppellex, dicere ſolemus: *Er hat nichts.* Iam ſi hoc proverbium ad praeſentem rem applicatur, ſenſus eſt: *Qui enim fundamenta religionis bene iecit, is indies maiores faciet*, vel facere poteſt, *progressus*. Ἔχειν eſt *habere aliquid cognitionis*; nam de religionis cognitione eſt ſermo. Is igitur, qui attento animo audit initia doctrinae, qui audita intelligit, iisque convenienter vivit, is in cognitione veri magis magisque proficiet. Περισσευθήσεται, *ditescet datis.* *Qui autem vix primis labris degustavit doctrinam, is facile pauculorum, quae didicit, oblivisci potest.* Ὅστις οὐκ ἔχει, in applicatione proverbii eſt *tiro*, qui paucula et fere nihil didicit. *Ab eo igitur auferetur quod didicit*; paucula illa e memoria elabentur, ſi non audierit probo animo. Haec proverbialis ſententia infra c. XXV, 29. ſenſu paululum diverſo uſurpatur.

13. διὰ τοῦτο — συνιοῦσι) *Propterea per fabulas* (obſcure) *loquor, quoniam, quum vident, non vident, et quum audiunt, non audiunt, neque intelligunt.* Eſt etiam haec locutio proverbialis, de iis, qui quae vident et audiunt, non capiunt. Quum ſimul non poſ-

possint consistere, βλέποντες εἶναι, et tamen μὴ βλέπειν, facile apparet, voces diversa significare. Ergo vox βλέπειν semel quidem proprie, deinde vero figurate est accipienda. *Vident, sed non recte audiunt*, i. e. ut statim additur: ἐ συνιᾶσι, *non capiunt*. Sciunt Scriptores quoque profani, esse etiam τῆς διανοίας ὄμματα, *mentis oculos*. Possis etiam vertere: *Quoniam, quum videre videantur, non vident; et quum audire videantur, non audiunt. Eurip.* Bacch. v. 332. καὶ Φρονῶν ἐδὲν Φρονεῖς, *et sapiens nihil sapis*. Sensus igitur nostri loci est: *Ideo in parabolis*, (obscure) *ad illos loquor, quia, quum videant* (miracula) *tantundem est ac si non viderent; quum audiant* (doctrinam meam) *tantundem est, ac si nec audirent, nec intelligerent*. Fusius explicatur. quod com. 12. dictum erat. Non contumacia his hominibus exprobratur; qui enim sermonem allegoricum non intelligit, propterea nondum est contumax; sed simpliciter hic describitur ignorantia et imbecillitas, cui attemperanda sit ratio docendi, ut nec plane nescii maneant, nec doceantur ea, quae capere nequeant.

14. καὶ ἀναπληρῦται — ἣ λέγεσα) *Et eventum habet in iis effatum Iesaiae, quod huius est argumenti*. Locus Prophetae extat Ies. VI, 9. 10. Nemo dubitabit, haec verba a Iesaia dicta esse Iudaeis ista aetate viventibus, et tum temporis eventum habuisse. Dicit igitur Iesus, nunc idem accidere, quod tempore Iesaiae accidit. Iudaeos sui temporis ingenium maiorum suorum referre. Ἀκοῇ — ἴδητε) *Audietis, neque tamen intelligetis. videbitis, neque tamen perspicietis*. Nomen ἀκοῇ verbo ἀκέσετε est additum, ut verbum infinitum שָׁמוֹעַ, quod in textu Hebraeo est, repraesentetur.

Ce

Ceterum Iefaias utitur verbis imperativis, LXX autem, quos Matthaeus fequitur, partim indicativo, partim fubiunctivo. Sed eodem res recidit. Si enim dicam: *Audite auribus, quantum lubet, nihil intelligetis; et intendite oculorum aciem, nihil conspicietis tamen;* idem valebit ac fi dicam: Audietis quidem, fed ita ut nihil intelligatis, intendetis oculorum aciem, fed ita ut confpiciatis nihil. Cur autem nihil intelligant, ftatim dicitur.

15. Ἐπαχύνθη — τούτου) *Stupidum est huius populi ingenium.* Παχύνεσθαι, hebr. הַשְׁמֵן, proprie fignificat *pinguem esse*, deinde vero *stupidum, tardi, hebetis ingenii esse.* Sic etiam Latini dicunt: *Pingui Minerva; pingue ingenium.* Pinguedinem enim effe fignum ftupiditatis, pervicaciae, torporis, et animi ab omni fenfu alieni, communis fere Veterum fententia fuit. Καρδία *mentem, ingenium*, νοῦν, διάνοιαν, non mentem et animum fimul indicat. Hoc autem Iudaeorum vitium mentis, haec ftupiditas oriebatur (v. 13.) e fegnitie et negligentia audiendi doctrinam, et perpendendi cauffas miraculorum Chrifti. Hebraeum verbum הַשְׁמֵן *Kimchi* et plerique Hebraeorum magiftri ad Infinitivum referunt, ita fcilicet, ut fubaudiatur particula עַל vel מִן, vel aliqua fimilis, quafi dicas διὰ τὸ παχῦναι τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ τούτου: notum enim effe, aiunt, in eiusmodi ufu verba tranfitiva et paffiva promifcue ufurpari, ut mox ἐπιστρέψωσι. Sed recte הַשְׁמֵן habetur pro imperativo, et verba הַשְׁמֵן לֵב־הָעָם הַזֶּה vertuntur: *Ostende Iudaeis, mentes eorum esse pingues et obesas.* Nam in omnibus linguis veteribus, atque adeo in Hebraea, *facere aliquid* dicitur faepenumero is, qui *docet* vel *narrat, aliquid*

quid esse vel fieri. Ier. I, 10. coll. v. 9. c. XXXI, 28. καὶ τοῖς ὠσὶ — ἐκάμμυσαν) i. e. *aures et oculi eorum hebetati sunt.* Βαρέως ἤκουσαν, *graviter audiunt.* Hos vocant Graeci βαρηκόους, Latini ſurdaſtros. καμμύω per Syncopen pro καταμύω, quod Wetſtenius pluribus exemplis oſtendit. Apud *Hesychium* et *Suidam* explicatur per μυντίζεσθαι et μυωπάζειν, quod poſterius legitur 2 Petr. I, 9. *Oculos sibi occlusere, aut sugillavere, conniverunt.* De mentis auribus et oculis ſermonem eſſe, facile patet. Totius biennii praedicatione nihilo facti erant meliores. μήποτε — ἰάσωμαι αὐτοὺς) *Adeo ut nec videant, nec audiant, nec intelligant, ad frugemque redeant, atque adeo ego eos sanare possim.* Μήποτε h. l. eſt hebraicum פֶּן, *ne.* Τῇ καρδίᾳ (i. e. νῷ) συνιέναι dicitur is, qui mente aſſequitur et percipit vim atque veritatem doctrinae ſibi propoſitae. Verbum ἰᾶσθαι in genere notat *iuvare*, ſeu *malo liberare*, et a Graecis profanis non tantum ad corpus, ſed etiam ad animum transfertur. *David Kimchi* aliique expoſuerunt de peccatorum venia. Marcus etiam pro eodem poſuit: καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα. Quum Ieſus dicit, ſe propter ſtupiditatem populi obſcure et *per parabolas* (v. 13.) proponere naturam regni divini, mirum videri poſſet rem non ſatis conſiderantibus, cur non potius claris et perſpicuis verbis eum inſtituerit? Nam quo quis eſt ſtupidior, eo maior perſpicuitas in eo erudiendo requiritur. Sed Chriſtus ſapientiſſimas habuit cauſſas, cur hac potiſſimum ratione populum inſtruendi uteretur. Ex hiſtoria nempe conſtat, Iudaeos in ea fuiſſe opinione, Meſſiam fore regem ſplendidum. Si igitur audiviſſent a Ieſu, regnum Dei nihil aliud eſſe niſi ſocietatem religioſam, quam nos eccle-

ſiam

fiam dicimus, et membrum regni divini effe, nihil effe aliud nifi cultorem Dei, prorfus eum fpreviffent, nec eius fermonibus praebuiffent aures. Nec tamen Iefus prorfus de natura vera regni divini tacere voluit, quia attentio excitanda erat ad rem maximi momenti, et quia fpes erat, fore, ut multi auditorum poft refurrectionem eius et exaltationem in coelos, ex ipfo eventu cognofcerent, fuiffe ab ipfo praevifa fata religionis fuae. Nam parabolae de regno Dei funt fimul propheticae.

16. Ὑμῶν δὲ — ὅτι ἀκέει) Ex Hebraeorum loquendi ufu ipfa corporis membra fenfuumque inftrumenta poni folent per fynecdochen pro toto homine, ut 2 Reg. II, 5. coll. v. 9. Iob. XXIX, 11. Deut. III, 21. Igitur fenfus loci noftri eft: *Vos autem beati, qui videtis, quae ob oculos sunt, et auditis quae vobis traduntur*, i. e. qui ita videtis et auditis, vel difcitis, ut animo percipiatis, et intelligere poffitis vobis tradita. Quid hoc fibi velit, id intelligitur e contrario, v. 13.

17. πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι) Non praecife fermo eft h. l. de uno alterove Propheta proprie fic dicto, fed in univerfum de veri honeftique amicis, Dei veri cultoribus. Ἐπεθύμησαν ἰδεῖν, *cupiebant videre*, i. e. eo usque vivere optabant, dum illa viderent. Καὶ ἐκ εἶδον) Non ifta omnia, neque tam clare intellexerunt. Hebr. XI, 13. 1 Petr. I, 10. 11. imo ne angeli quidem, ut a Petro ibidem fignificari videtur.

18. ἀκέσατε τὴν παραβολὴν) *accipite* fenfum parabolae. Cf. Marc. IV, 13. et Luc. VIII, 11. feqq. τε σπέιροντος, pro περὶ τε σπέιροντος.

19. παντὸς ἀκέοντος — βασιλείας) *Quoties aliquis audit doctrinam de regno* (coelorum) i. e. doctrinam falutarem. Ὁ λόγος τῆς Βασιλέιας eft *institutio de reg-*

no

no Dei, *doctrina religionis.* τῆς βασιλέιας pro περὶ τ. βασ, Matth. IV, 23. Haec comparatur cum femine. Luc. VIII, 11. Docet Iefus hac parabola, fe auctorem effe novae et melioris religionis, cuius femina iam tum fparferat, et quam Apoftoli propagaturi erant; varios huius religionis explicat effectus, praecipue inter Iudaeos; docet, quaenam praecipua futura fint impedimenta eius, quid vitare, quid facere debeant ii, qui felicitatis cultoribus Meffiae promiffae participes fieri cupiant. Παντὸς ἀκȣ́οντος, ad verbum: *omni audiente.* Sed conftat huiusmodi cafus abfolutos in particulam *quum* refolvi folere; et oratio ipfa, quod ad fubiectum attinet, potius indefinita eft, quam univerfalis, ut fit fenfus: *Quoties aliquis audit.* Optime λόγος femini comparatur; nam et latine fermo a ferendo dici creditur. Etiam *Plutarchus* (de puer. educ. c. IV, §. 4.) τὸν λόγον vocat femen. μὴ συνιέντος) i. e. μὴ προσεχόντος, fc. *animum. Nec attendit.* Ita in Pf. XLI, 1. ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν. ἔρχεται — καρδίᾳ ἀυτȣ̃) *Malus ille eripit id quod inseminatum erat animo eius*, i. e. doctrinam ipfi propofitam. Ἔρχεται ex Hebraismo redundat. Aufertur vel eripitur cognitio, quando in oblivionem venit, vel quando fic agimus, quafi veritatum nobis traditarum effemus obliti. Dicitur *Diabolus* impedire fructum doctrinae verae, ut ne homines ferventur. Quomodo autem impediat, non dicitur. Ergo hoc inprimis tenendum eft, inftitutionem fieri irritam negligentia, quando homo non fatis attendit doctrinis religionis. Hoc vitio laborabant Iudaeorum permulti. Vana enim opinione de fplendidiffimo regno Meffiae capti, ea tantum audire geftiebant, quae vanam fpem terrenorum commodorum alerent, doctrinam contra coeleftem de via ad veram huius et futurae vitae feli-

licitatem oblivioni tradebant. Quod avibus in parabolae explicatione refpondet malus daemon, apud Iudaeos novum non erat, qui foliti daemonas appellare aves. Patet ex libro *Zoar* et de morte Mofis. ὅτός ἐςιν, ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς) i. e. *Qui talis est*, μεταφορικῶς dici poteft, *iuxta viam consitus*. Homo fatus, (σπαρείς) hic dicitur eadem ratione, qua fatum agrum vocamus, qui femen excepit. Germanice: *der an dem Weg besäet ist.* Homo enim *agro* comparatur, *non semini.*

20. ὁ δὲ ἐπὶ — λαμβάνων αὐτὸν) *Qui autem super saxosa consitus est, significat eum, qui doctrinam auditam statim libenter acceptat*, i. e. ei fidem habet. Ὁ δὲ, fc. σπαρεὶς. ὅτός ἐςιν, *illum significat*, μετὰ χαρᾶς, i. e. *libenter*, Hebr. X, 34. λαμβάνειν, feu δέχεσθαι, *acceptare*. Videmus hinc, vix fieri poffe, ut, qui ad verbum Dei diligenter advertat, eidem non adhibeat affenfum.

21. ὀυκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ) i. e. *eandem doctrinam non patitur radices in animo agere.* Ἐν ἑαυτῷ, hebr. בְּלִבּוֹ, Exod. IV, 14. Non diligenter eandem expendit, eiusque praeftantiam mente affequitur. Non eft in ipfo bene meditatum, rebus omnibus expenfis, propofitum fummi boni adipifcendi, fpretis rebus aliis. Hoc ipfum ςερέωμα τῆς πίςεως Paullus vocare videtur Col. II, 5. et qui id confecuti funt, ἐῤῥιζομένοι ἐν ἀγάπῃ Ephef. III, 18. Eadem fimilitudine ufus Cicero dixit: *virtutem altissimis defixam radicibus.* πρόσκαιρός ἐςι) *temporarius, instabilis est*, fibi non conftans, quemadmodum *amicitiae* vocantur *temporariae.* Senec. Epift. IX. *temporaria liberalitas.* Ad tempus tantum religioni adhaeret. Γενομένης δὲ — σκανδαλίζεται) *Orta enim cala-*

mi-

mitate et vexatione ob religionis professionem, statim offenditur, ab eaque defcifcit. Repente religionem abiicit, ut repente admiferat. Grotius h. l. θλῖψιν pro *privata*, διωγμὸν pro *publica vexatione* accipiendum arbitratur. In verbo σκανδαλίζεται eft hic μετάληψις, quae ex antecedenti confequens fignificat. Nam ἐκ τȣ̃ σκανδαλίζεσθαι vult intelligi τὸ ἀφίςασθαι, quod Lucas expreffit, ficut qui viae falebris offenditur, aliam fibi viam eligit. Aliud hominum genus defcribitur, qui religionis doctrinae fidem effent habituri, fed metu calamitatum et vexationum propter eam perferendarum eam abnegaturi. Hoc a multis effe factum, hiftoria tefte fcimus.

22. Ὁ δὲ — ἀκȣ́ων) *Consitus autem inter spinas, significat illum, qui audit doctrinam.* Vide v. 20. Repete ἐκ κοινȣ̃: Καὶ μετὰ χαρᾶς λαμβάνων: aut ut fupra infraque dicitur συνιῶν. Καὶ ἡ μέριμνα — ἄκαρπος γίνεται) *Sed in quo cura rerum terrenarum et fallaces divitiae suffocant doctrinam, ita ut expers fructus sit.* In verbis: καὶ ἡ μέριμνα illud καὶ Hebraeo more pofitum eft vice relativi: *Sed in quo.* μέριμνα τȣ̃ αἰῶνος τȣ́τȣ eft ftudium earum rerum, quae in hac vita fplendidiffimae videntur, in quo genere excellit honorum et gloriae cupido. Αἰών, hebr. עולם varia fignificat e. c. *aeternitatem, vitam hominis, tempus humanae vitae*, aut fimpliciter *tempus*. Hic autem, ut alibi fignificat *mundum*, κόσμον, *et res quae in mundo sunt, res terrenas.* Pro divitiis autem fapienter hic pofuit Matthaeus ἀπάτην τȣ̃ πλȣ́τȣ, oftendens, effe quidem divitias in rerum mediarum numero, fed plerumque inefcari homines earum dulcedine, et a vera pietate abduci. Nam ἀπατᾶν fignificat *extra viam ducere*, vel facere ut aliquis a via aberret. Igitur ἡ ἀπάτη τȣ̃ πλȣ́τȣ funt *divitiae*

vitiae fallaces, et deceptrices hominum. Ἄκαρποι, *fructus* (maturi) *expers*, pro quo Lucas dixit: ȣ̓ τελεσ-φορȣ̃σι, i. e. ad meſſem usque non perferunt frugem. Iſti quidem in eo ſunt diſſimiles prioribus, quod et doctrinam ſatis intelligunt, et ab ea non ſubito et omnino deficiunt, non tamen in minori verſantur periculo, quia a priori ſtu-dio paullatim remittentes, ipſi non ſentiunt, res ſuas in deterius labi; quo fit ut tandem ſecuri dormiant, et ſic communi cum reliquis exitio involvantur.

23. ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν) Plane ſimili modo *Phi-lo*, libro de *praemiis* ἀρετῶσαν χώραν vocat τὴν λογι-κὴν ψυχὴν, quae a Deo ſit conſita. ὃς δὴ καρποφορεῖ) *Qui videlicet constanter fert fructum*, τελεσφορεῖ. Lucas hic dicit: καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ. De uno ge-nere hominum loquitur Chriſtus, cuius poſtea varias ſpe-cies enumerat. ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριά-κοντα) Significatur fructuum diverſitas pro vario ſoli in-genio et culturae induſtria. Centuplus autem fructus pro ſumma ubertatis menſura ponitur. Docet igitur hac pa-rabola Chriſtus, ut quis fiat particeps beneficiorum mem-bris regni Dei, vel cultoribus Meſſiae promiſſorum, opus eſſe, ut diligenter doctrinam religionis ediſcat, in animum admittat, memoria teneat, atque praeceptis religionis con-ſtanter obſequium praeſtet, ita ut indies ſapientior et me-lior fiat.

24. ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν ȣ̓ρανῶν ἀνθρώπῳ σπεί-ροντι) Haec phraſis non ita intelligenda eſt, ac ſi regnum divinum cum ſatore compararetur, ſed ſenſus eſt: ſimile quiddam accidit regno coelorum, eccleſiae videlicet, ſive quum praedicatur Evangelium, atque quum quispiam ag-rum etc. Hanc explicationem confirmat Marcus, cap. IV, 26. Ἀνθρώπῳ hic eſt *alicui*, more Hebraeo. Explica-tio-

tionem parabolae vide infra com. 36. seqq. quam anticipare nolumus.

25. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους) ἀνθρώπους hic indefinitum est, non universale, quasi dicas: *quum dormiretur*, i. e. *nocturno tempore*. Cf. Iob. XXXIII, 15. Hoc autem nihil est aliud quam descriptio opportunitatis. ζιζάνια) Hebraei vocant זונין quam dicunt esse vocem Arabicam, et significare triticum adulterinum seu viciam. *Wetst.* Vid. *Goezius* ad h. l. Sed est potius *lolium temulentum*, *Lolch*, *Tollkorn*, *Tobkraut*, *Schwindelhafer*, *Sommertrespe*. Lolium aliquam similitudinem habet cum tritico, et hanc habet vim, ut inebriet, et cibis mixtum valde noceat valetudini. Inest etiam lolio hoc vitium, ut caliginem oculis inducat. Ovid. Fastor. I, v. 691. *Et careant loliis oculos vitiantibus agri.* SERVIUS in Eclog. 5. *Qui lolium manducant, coecitatem patiuntur.* Ἀνὰ μέσον, *inter*, hebr. בְּתוֹךְ.

26. Ὅτε δὲ — ζιζάνια) *Ubi vero effloruit herba*, (s. germen), *fructumque edidit; tunc lolium quoque conspectum est.* Βλαστάνειν de herba cum e seminibus eiecta surgit, adeoque pro *crescere*, *efflorescere* usurpatur. Καρπὸν ποιεῖν h. l. est descriptio non messis, sed eius temporis, quo apparere sata incipiunt.

27. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι) Haec allocutio non habet in Christi explicatione ullam specialem ἀνταπόδοσιν. Nam in parabolis multa ad contextum narrationis abhibentur, non omnia ad vivum resecanda. οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ ἀγρῷ) Hebraismus, pro quo Latini dicerent: *Certe tu probum semen in agro severas.*

28. Ἐχθρὸς — ἐποίησεν) *Hoc homo quidam mihi infensus fecit.* Ἐχθρὸς ἄνθρωπος, pro ἐχθρός τις.

Θέ-

Θέλεις — αὐτὰ) *Visne ut illud* (lolium) *evellamus et colligamus.* Ἀπελθόντες pleonaſtice poſitum eſt. Συλλέγειν h. l. eſt *evellere et colligere,* ut hebr. אָסַף Deut. XXVIII, 38.

29. Cauſſa, cur paterfamilias lolium extirpari nolit, haec eſt, quia radices lolii et tritici ita inter ſe implicatae et nexae ſunt, ut lolium evelli non poſſit, niſi triticum ſimul extrahatur.

30. Δήσατε αὐτὰ εἰς δεσμὰς) *ligate ea in faſciculos.* Exod. XII, 22. Πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτὰ) Comburi iuſſit Paterfamilias lolium, ne tritico immixtum cerebrum turbaret, et valetudini noceret, vel fimo iniectum in agros iterum coniiceretur.

31. Ὁμοία ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως) *Simile est regnum Dei* (ſimilis eſt eccleſia) *grano ſinapis. Sinapi* planta longe eſt alia, quam in noſtris oris: nam poſt multos demum annos fructum profert, et in maximae arboris altitudinem excreſcit. Hieroſ. Peah, fol. 20. 2. *R. Simeon, ben Calaphta dixit: Caulis ſinapis erat mihi in agro meo, in quam ego ſcandere ſolitus ſum, ita ut ſcandere ſolent in ficum.*

32. ὃ μικρότερον — σπερμάτων) *Quod minimum est omnium ſeminum.* Μικρότερον, pro μικρότατον, ſive μικρότερον ὑπέρ τι τῶν ἄλλων σπερμάτων. Hinc in adagium vulgare abiit: *Pro quantitate grani ſinapis; pro quantitate guttulae ſinapis,* frequentiſſime apud *Rabbinos* rem vel quantitatem minutiſſimam innuentes. ὅταν δὲ — κλάδοις αὐτοῦ) *Ubi vero adolevit, maximum est olerum, atque in arboris magnitudinem excreſcit, ut et aves ſub eius ramis commorari ſoleant.* Κατασκηνοῦν non eſt *nidulari,* ſed *commorari,* ha-

habitare, versari, quiescere. In hac parabola Iesus solam πρότασιν protulit, ἀνταπόδοσιν vero omisit. Plena et omnibus partibus absoluta comparatio foret, si ita dixisset: Quemadmodum granum sinapis parvum quidem est, et procera tamen planta ex eo provenit: ita regni Dei, i. e. ecclesiae, parva quidem sunt initia, sed a parvis initiis mox progressus fiet ad maxima.

33. Ὁμοία ἐστιν — ὅλον) *Ita se res habet cum doctrina salutari* (et regno Messiae amplificando,) *ac si mulier quaedam fermentum commisceat cum tribus Satis farinae, donec sit totum fermentatum.* Ἐνέκρυψε respondet hebraico עוּג, quod non tantum *tortam vel placentam formare* sed etiam *depsere* significat. Ezech. IV, 12. Vid. *Alb. Schultens.* ad Iob. XXX, 25. Unde LXX. עֻגָה vertunt ἐγκρυφία. εἰς ἀλεύρου σάτα τρία) i. e. *in Epham farinae*; nam tria sata constituunt unam Epham. Satum autem (סְאָה, chaldaice סָאתָא, unde σάτον,) continet duplum Hin, sex cabos, viginti quatuor Login, centum quadraginta quatuor ova. *Alphes.* in *Pesach.* c. 5. *Kimchi* in *Mictol.* Ut paululum fermenti totam massam fermentat, ut ex parvo semine sinapis ingens arbor crescit: ita doctrina Evangelii ex parvis initiis maximum incrementum capiet, seque longe lateque diffundet. De sapientissimo consilio, quo Iesus has aliasque similes parabolas proposuit, legi possunt quae *Morus* observavit in Commentat. *de caussis allegoricae explicandae*, in Dissertatt. Theolog. et Philolog. p. 392. Quum nempe Iesus auditores imperitos haberet, quos nihilo minus admonere vellet, ex altera parte de lento suo disciplinae progressu, ex altera, de numerosissima sectatorum multitudine certissime exspectanda; neque vero posse hoc sine

circuitione femper proloqui, ne per illa bonas mentes deprimeret, levesque plane abigeret, per haec iactator videretur, qui incredibilia diceret: propofuit quasdam fimilitudines, quibus olim in memoriam revocatis intellecturi effent, non mirum effe, fi res ita potiffimum fe haberet; eum enim praedixiffe. — Huiusmodi igitur fermones ab iis demum plane intellecti funt, qui eventum cognoverunt, et viciffitudines coetus chriftiani viderunt. Hi autem, quum eventum dictis refpondere cognofcerent, facile convinci potuerunt de auctoritate, fide, divinaque legatione Chrifti, qui haec tam accurate adumbrata praedixerat.

34. καὶ χωρὶς — αὐτοῖς) Nempe de fatis fuae religionis. Nam ad ea praecipue reftringenda eft haec fententia.

35. ὅπως — πρωΦῆτε) *Ita ut vere de se dicere posset Iesus, quod olim de se dixit Propheta.* Ὅπως et ἵνα non femper cauffam, fed faepe eventum indicant. Locum ex Pf. LXXVIII, 2. qui infcribitur *Asapho*, defumtum effe, dubio caret. Perpauci, iique iuniores Codd. *Iesaiae* nomen exhibent, et tales iam Hieronymi aetate extiterunt. Is enim comment. in Pf. LXXVIII. teftatur, multos Evangeliorum codices illud Prophetae nomen exhibere, et Porphyrium quoque hoc obiecisse, ut Evangeliftae fidem et peritiam fufpectam redderet. Sed nec antiqua verfio latina, quam hodie *Italam* vocamus, nec *Syriaca* exhibuit hoc nomen, quod luculento argumento eft, in illis quoque Codd. non fuiffe lectum, ex quibus antiquiffimae illae verfiones confectae fuerunt. *Asaphus* 2 Chron. XXIX, 30. vocatur הַחֹזֶה, i. e. נָבִיא, *Propheta, vates.* Dicti funt autem נְבִאִים non tantum ii, qui futura praedicebant, et legati Dei extraordinarii ad homines erant, fed interdum etiam omnes ii, qui laudes Dei

car-

carminibus celebrabant, vel carmina ſacra conficiebant, *Poëtae* et *cantores*, *heilige Sänger*, *heilige Dichter.* Exod. XV, 20. 1 Sam. X, 10. 11. Sic etiam cantores a Davide conſtituti, נְבִאִים dicuntur 1 Chron. XXV, 1. 2. *Ἀνοίξω — κόσμȣ) Per similitudines loquar, effabor quae inde ab orbe condito obscura* (ignota) *fuerunt.* Ἀνοίγειν ϛόμα αὐτȣ̃ interdum, ut hic eſt *loqui*, et quod amplius eſt, *libere loqui.* Ἐρεύξομαι, *docebo*, hebr. אַבִּיעָה. Verbum autem הַבִּיעַ, quod proprie de fontibus aquas ſcaturientibus uſurpatur, eleganter transfertur ad eos, qui *verba faciunt*, *canunt*, *docent.* Verbo ἐρεύξομαι pro Hebraeo אַבִּיעָה utuntur LXX. etiam Pſ. XIX, 3. et aliis locis, quanquam hic poſuerunt φθέγξομαι, quod ſenſum bene exprimit. Κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμȣ) *Quae ignota erant ab exordio mundi.* Participium κεκρυμμένα poſitum hic eſt vice nominis αἰνίγματα, quia quod ſequitur ἀπὸ καταβολῆς κόσμȣ cum participio cohaeret. Ita Paulus hoc ipſum, de quo hic agit Chriſtus, vocat μυϛήριον χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένον, Rom. XVI, 25. Cf. Col. I, 26. 1 Cor. II, 7. *Parabolae* aut *problemata* in Pſalmo iſto laudata non ſunt iſtiusmodi, de quibus apud Matthaeum agitur. Aſaphus enim מְשָׁלִים et חִידוֹת vocat antiquiſſimorum temporum hiſtorias, quas convertebat ad hortandos populares ſuos, ut ſibi caverent ab imitandis peſſimis maiorum ſuorum moribus. Sed parabolae Chriſti reſpiciebant futura, hactenus obſcura et omnibus ignota. Ergo locus Pſalmi non affertur a Matthaeo ut vaticinium, ſed hoc tantum dicitur: Ieſum docendi genere uſum eſſe, ſimili ei, quo olim uſus erat divinus vates, ſc. ſimilitudinibus novis et inſolentibus, nunquam antea auditis.

36. *Φράσον*) i. e. *declara et explica*; eſt enim *Φράζειν* h. l. diverſum a *λέγειν*, vel *λαλεῖν*, unde *Φράσις* Graecis dicitur, qui Latinis ſtilus. In Gloſſario Heſychiano: *Φράσον. εἰπὲ, λέξον, ἑρμήνευσον.* *Origenes* ad Io. IV, 36. haec Matthaei verba ita laudat: *Διασάφησον ἡμῖν τ. παρ.* In verſione τῶν ό hebraica verba הָבִין et הוֹרוֹת ipſo verbo Graeco *Φράζειν* explicata leguntur, Iob. VI, 24. XII, 8. Verba igitur. *Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολήν*, omnino vertenda ſunt ita: *Explica nobis vim et sententiam similitudinis.* Vid. *Fischerus*, prolus. 28. *Τῶν ζιζανίων τῦ ἀγρῦ*, *de zizaniis, quae in illo agro satae fuisse dixisti.* Eſt enim articuli τῦ vis h. l. *ἀναφορική*.

37. *ὁ σπείρων — τῦ ἀνθρώπυ*) *Homine, qui sparsit bonum semen in agro suo, significatur Messias.* Deſcribit ſe Ieſus tanquam auctorem novae et numeroſiſſimae ſocietatis hominum, qui religionem ſuam profeſſuri eſſent. Docet autem hac parabola, numeroſiſſimam quidem ſectatorum multitudinem, in toto orbe terrarum diffuſam, ſe eſſe habiturum, ſed in hac ſocietate ſemper malos cum bonis fore mixtos, illo demum extremi iudicii die ſeparandos, ut illi aeterna felicitate fruantur, hi autem iuſtiſſime puniantur.

38. *ὁ δὲ ἀγρὸς, ἐςὶν ὁ κόσμος*) *Ὁ κόσμος*, *orbis terrarum.* *Ἐςιν — εἰσι — significat — significant* — hebr. הוּא et הֵם ut Gen. XL, 18. Docet igitur Ieſus, non tantum in Palaeſtina, ſed in univerſo Romano imperio; et in omni terrarum orbe fore olim numeroſiſſimam ſectatorum ſuorum multitudinem. *Τὸ καλὸν σπέρμα* h. l. ſunt fruges e bonis ſeminibus enatae, et his nunc ſimiles eſſe dicuntur: *οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας*, ſc. *τῶν ὀρανῶν*. Hebraiſmus. *Subditi vel cives regni Messiani; Chri-*

stia-

stiani boni et veri. Hi autem procul dubio *filii regni* dicuntur ideo, quod in regno coelesti aliquando versaturi sint, quodque ibi versandi potestatem ac ius habeant. Vid. supra c. VIII, 12. τὰ δὲ ζιζάνια — πονηρȣ̃) *Lolium autem significat diabolo similes,* (improbos) Ὁ πονηρὸς procul dubio h. l. est *diabolus*, v. 39. et οἱ ὑιοὶ τȣ̃ πονηρȣ̃, sunt ii, qui 1 Io. III, 10. vocantur τὰ τέκνα τȣ̃ διαβόλȣ, improbi, qui diabolum imitantur, atque faciunt quod ipsi gratum est. Cf. infra v. 41.

39. Ὁ δὲ ἐχθρὸς — ὁ διάβολος) *Inimicus autem, sator eius* (lolii) *significat diabolum.* Satanas, diabolus sistitur ut maxime contrarius consiliis, voluntati et institutis Dei et Christi. Ad eum saepe refertur etiam quicquid impedit religionis christianae scientiam, exercitium et progressum. Sed nuspiam excluduntur caussae aliae, e. c. negligentia, cupiditates pravae, mala exempla etc. Nec dicitur uspiam, quomodo Satanas id agat, quod ei adscribitur. Ergo modus certo definiri nequit, nec opus est ut definiatur, quum non sit modus alius resistendi diabolo, quam qui est resistendi vitiis, pravis cupiditatibus, aliisque peccatorum illecebris. συντέλεια τȣ̃ αἰῶνος) *Finis huius mundi*, tempus iudicii universalis. Οἱ δὲ θερισαὶ ἄγγελοί εἰσιν) Deus, eiusque filius spectatur ut summus Rex, more Hebraeorum et Orientalium Regum magno satellitum comitatu splendidissime stipatus, ubi in publicum prodiit. Hi eius comites, legati, ministri, amici, dicuntur ἄγγελοι, Dan. VII, 10. Iob. I, 6. Saepe etiam hoc nomen transfertur ad res eas, quibus Deus utitur tanquam voluntatis suae ministris. Ps. LXXVIII, 49. LIV, 4. XXXIV, 8. 1 Reg. XIX, 5.

40. ὥσπερ — αἰῶνος τȣ́τȣ) Συλλέγεται, *colligi solent* tempore messis. Eleganter docet Iesus, malos homines

mines sapientissimo Dei consilio nunc tolerari, tum ut illis spatium poenitentiae concedatur, tum quia in hac vita puniri non possunt, quin etiam innocentes illis permixti communi calamitati involvantur, tum quia bonorum Christianorum virtus et patientia est exercenda. Interim non prohibentur quidem magistratus facinorosos punire; saepe enim scelera non aliter nisi vi et poenis coërceri possunt. Minime tamen est dubitandum, quin lenitas ac patientia divina, aliqua saltem ratione, hominibus omnibus, atque inter ceteros etiam magistratibus et ecclesiae propositis imitanda proponatur.

41. καὶ συλλέξουσι — ἀνομίαν) *Et colligent ex regno eius omnes perniciosos et improbos.* Σκάνδαλον proprie significat *offendiculum, impedimentum*, ad quod aliquis impingit, ita ut ipsi grave ac molestum sit. Deinde vero translate σκάνδαλον dicitur quaevis res, quae, dum ab aliquo proficiscitur, alii molesta est, atque adeo displicet; idemque quae alteri praebet perniciei occasionem, ipse denique homo, qui tale quid facit, quod alteri molestum, aut perniciei est occasio. Harum significationum postrema est huius loci. Σκάνδαλα igitur h. l. sunt homines perniciosi, inprimis prava docentes, quales erant falsi doctores in Epistolis Petri et Iudae notati, qui sub specie libertatis christianae docebant, ἀδιάφορα esse ea, quae naturali honestati repugnant. Cum his coniunguntur οἱ ποιοῦντες τὴν ἀνομίαν, *homines improbi*, vitiis dediti. Hos igitur angeli separabunt a probis et piis, ut nullum amplius cum iis consortium locum habeat, quanquam in his terris mixti vixerant. Συλλέξουσι, *collectos secernent.* Nam συλλέγειν sequente ἐκ est verbum syllepticum, vel sensu praegnante idem valet quod ἀφορίζειν, Matth. XXV, 32. In hac sententia exornanda Iesus respexisse videtur ad lo-

loquendi confuetudinem Iudaeorum, qui exiftimabant, Deum, adeoque etiam Meffiam, in cauffis folennibus uti minifterio angelorum. Cf. notata ad Act. VII, 53. et Gal. III, 19.

42. καὶ βαλοῦσιν — τῶν ὀδόντων) *Et iniicient fornaci ardenti, ubi fletus erit stridorque dentium.* Cf. fupra c. VIII, 12. Ἡ κάμινος τοῦ πυρὸς, *fornax urens*, per Hebraismum altero fubftantivo pofito loco adiectivi, ut Pf. XXI, 10. Simul autem alluditnr ad fupplicium vivicomburii, quod in Oriente erat ufitatum. Dan. III, 10. ubi *Theodotion* vertit εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς. Sic quoque LXX. ad v. 11. ex Chifiano codice. Cf. fupra c. III, 12. Senfus eft: Tum exquifitiffimis poenis afficientur mali. Has enim comminationes proprie intelligi non poffe, facile patet. Flagitiofis enim in altero illo feculo non amplius erit σάρξ καὶ αἷμα, ut adeo neque uri, neque dentibus frendere poffint.

43. Τότε — πατρὸς αὐτῶν) *Tunc probi tanquam sol elucebunt in regno patris sui*, i. e. *tunc boni Christiani maxima fruentur gloria et felicitate.* Dan. XII, 2. 3. *Paulus* etiam gloriam eorum, qui inter iuftos maxime excellunt, foli comparare videtur 1 Cor. XV, 41. Non opus eft verba: ἐκλάμπειν ὡς ἥλιος, proprie interpretari de fplendore corporis, qualis eft folis, et, ut huic fplendori locus fit, aetherium corpus adfcifcere. Nam vel eminentior dignitas intelligitur, ut fexcenties aliquis *praefulgere* dicitur, vel inter ceteros folis inftar effe, veluti in citato Danielis loco. Sed poteft etiam, ut diximus, is, qui iubar folare fparfurus dicitur, intelligi fummae et exquifitae felicitatis particeps. Nam omnis illa futura felicitas, fignificata verbo fplendoris quoque notionem exprimente, faepiffime dicitur δόξα, et gaudia illius δεδοξασμένα,

prae-

praestantissima, summa. Rom. VIII, 18. 1 Petr. I, 8. ὁ ἔχων ὦτα ἀκέειν, ἀκεέτω) Clausula haec ad praecedentia est referenda. Hoc nimirum dicit Christus: Advertite animum ad exitum, cui pii atque impii destinantur: id vobis adversus praesentis aevi molestias erit solatium. Ceterum cf. dicta ad v. 33.

44. ὁμοία — ἐν τῷ ἀγρῷ) *Comparatum est cum beneficiis et bonis religionis, quasi cum thesauro etc.* Ἡ βασιλεία τ. ἐρ. h. l. significat beneficia religionis. Solebant et avari, et qui invasionem hostilem metuebant, aurum suum in terra defodere, quod prolixe ostendit *Wetstenius.* Dubium est ius repertorum thesaurorum. Discimus autem ex hoc loco, apud Iudaeos iuris fuisse, ut thesaurus repertus addiceretur emtori agri, non venditori. Quod etiam patet ex *Bava Mezia* apud *Wetst.* ὃν εὑρὼν — ἐκεῖνον) *Quem quis absconditum offendens, tacite abiit venditum omnes suas opes, ut emere posset istum agrum.* Ἄνθρωπος per Hebraismum (אִישׁ) hic positum est pro τις. Εὑρὼν ἔκρυψε, i. e. inventum rursus ingesta terra obtexit, ne videlicet quis ipsum, re patefacta, anteverteret. Fuit enim thesaurus iam occultus et absconditus; hunc autem alius inventum celavit, ne aliis innotesceret. Hoc vero non attenditur in applicatione. καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτε ὑπάγει) ἀπὸ, *prae*; in quo dicendi genere libentius Graeci utuntur praepositione ὑπὸ, quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides. ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτε, i. e. prae gaudio de eo thesauro reperto. Ita qui semel deguſtavit bona illa, quae offert nobis religio, gaudium illud, quod oritur ex Dei veritatumque saluberrimarum cognitione, animi tranquillitatem, laetitiam ob spem certissimam aeternae felicitatis etc. is omnibus aliis rebus posthabitis, unice huius religionis studio se addicet.

45.

45. 46. In hac, ut in praecedenti parabola laudat Iesus eximiam religionis suae praestantiam, et cum ea coniunctam felicitatem, quae tanta sit, ut, qui eam semel degustavit, eam studiosissime, missis ac abdicatis omnibus caducis huius vitae commodis et voluptatibus, sit quaesiturus.

47. Ἡ βασιλεία τῶν ἐρανῶν nunc est *societas christiana.* Haec similis est reti, quod in undas demissum varii generis pisces capiat. σαγήνῃ) Hesych. σαγήνη, πλέγμα τί ἐκ καλάμων ἐις θήραν ἰχθύων. *Ulpianus* appellat *everriculum,* quod Graece σαγήνη dicitur ἐκ παντὸς γένες) *cuiusvis generis,* nimirum *pisces.*

48. σαπρὰ) quisquiliae piscium; quod genus, ut servatu indignum, videmus a piscatoribus abiici.

49. ὅυτως ἔσαι) Idem ἐπιμύθιον, quod in comparatione lolii et frumenti, supra v. 40—43.

51. ταῦτα πάντα) i. e. has omnes parabolas, quamvis duas posteriores ipsis non explicasset.

52. διὰ τἕτο) Quandoquidem video, vos eousque profecisse, ut per vos possitis quae dico, percipere, iam vos admoneo, ut reipsa verorum doctorum munere defungamini. γραμματεὺς μαθητευθεὶς ἐις τὴν βασιλείαν τῶν ὀυρανῶν) Pro ἐις τὴν βασιλέιαν alii legunt τῇ βασιλεία, quam lectionem Griesbachius praefert. Doctor bene paratus atque eruditus ad tradenda praecepta regni coelestis. Apostoli, qui postquam se in disciplinam Christo tradidissent, ab ipso in numerum Doctorum adsciti sunt, opponuntur τοῖς γραμματεῦσιν, Doctoribus Iudaicis, quorum superbia tanta erat, ut ad Christum venire, et ab ipso discere nollent. Hos suos discipulos et novae religionis doctores instar boni patrisfamilias ἐκ θησαυρἕ ἀυτῶν τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ proferre vult. Nam ἐκβάλλειν h. l. ut saepe est *depromere,* προφέρειν. Θησαυρὸς *promtuarium* notat,

tat, vel locum, in quo aſſervantur, quae familiae alendae inferviunt. Καινὰ vero καὶ παλαιὰ ſc. βρώματα, ſ. ὀψώνια ſunt quaecunque ad victum ſpectant. Quemadmodum igitur paterfamilias non ſemper eosdem cibos apponit familiae, ſed modo cibos pridianos et ſemeſos, modo carnes recens coctas etc. ita etiam religionis doctor variarum rerum cognitione inſtructus eſſe debet, ut auditorum variis neceſſitatibus et commodis inſervire poſſit. Ἐκ θησαυροῦ αὐτοῦ, *ex animo suo*, in quo tanquam in promptuario variarum rerum cognitio eſt recondita. Sunt qui τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ ad doctrinam recentiorem Chriſti, et ad veterem V. T. doctrinam referant. Sed referenda eſſe videntur unice ad varios modos tradendi doctrinam coeleſtem, vel ad cuiusvis generis doctrinas. Sic etiam Arabes *vetus et novum* ſimpliciter ponunt ad exprimendam univerſalitatem. Monet igitur diſcipulos, ut in docendo exemplum eius imitentur, qui modo per parabolas, modo claris et perſpicuis verbis inſtruere ſolebat populum. Sic etiam prudens doctor captui et neceſſitatibus auditorum ſe accommodare et omnibus omnia fieri debet.

53. μετῆρεν) יִשָּׂא רַגְלָיו ut Gen. XXIX, 1. *abiit.* Gen. XII, 8. de Abrahamo: וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם, ubi Aquila vertit: καὶ μετῆρεν ἐκεῖθεν, LXX. ἀπέστη.

54. πατρίδα) ſc. χώραν, vel πόλιν. Nazaretham intelligi, ne dubium quidem eſt. Nam quum duas alias etiam patrias habuerit, unam ortus, nimirum Bethlehem; alteram habitationis, nempe Capharnaum, nec unquam legatur in Bethlehem veniſſe, ſequitur haec de Nazareth eſſe accipienda. Patria autem recte vocatur ex longo parentum incolatu. Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη;) *Unde isti tanta sapientia?* Τούτῳ h. l. et v. 56. contemtus cauſſa

dictum

dictum eſt. Sic חָזַק verterunt LXX. 1 Sam. X, 27. ſubiunctis his verbis: καὶ ἠτίμησαν αὐτόν. Sic ἔτος etiam apud Profanos occurrit. Vid. *Markland.* ad *Lys.* p. 601. καὶ αἱ δυνάμεις;) *Tantaque miraculorum patrandorum virtus?* Δύναμις, חַיִל, per meton. effecti ſaepe eſt *miraculum*, res quae nonniſi adiutrice potentia divina effici poſſit.

55. ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;) Marc. VI, 3. ὁ τέκτων *absolute.* Ioſephum fuiſſe fabrum lignarium, ſcriptor vetuſtiſſimus *Iustinus* tradit. Credibile eſt Chriſtum Ioſepho adfuiſſe in fabrili opere, et, ut *Iustinus* ait, aratra feciſſe et iuga; nam a plebe Nazarethana, in cuius conſpectu adoleverat, τέκτων vocatur apud Marcum; et mos ſane laudabilis inter Hebraeos fuit, ut illi etiam, qui ſapientiae ſtudiis operam dabant, opificium aliquod addiſcerent. οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ) Etiam in matre offendebantur, quam χερνῆτιδα fuiſſe, i. e. aut netricem, aut alio manuum labore victum parantem, Chriſtianis *Celsus* obiicit. καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωσῆς, καὶ Σίμων, καὶ Ἰούδας:) Ex Ioſepho et Maria natos eſſe hos, iam olim ſtatuit *Helvidius*, adverſus quem integrum librum ſcripſit *Hieronymus.* In eam ſententiam etiam recentiores nonnulli conceſſerunt. *Herderus* edidit *Briefe zweener Brüder Iesu in unserm Kanon*, cui libro praemiſſa eſt diſputatio ſatis longa, in qua argumentis non ſpernendis oſtenditur, intelligendos eſſe fratres Ieſu germanos. Hanc veterum et recentiorum nonnullorum ſententiam acriter impugnarunt veteres eccleſiae doctores, quia exiſtimabant, Mariam, quae quondam omnipotentiae divinae vi Ieſum edidiſſet, e Ioſepho alios liberos parere non potuiſſe; cui perſuaſioni omnino aliquid ſuperſtitionis ineſt. Cete-

rum

rum nihil certi in hac re eſt, nec ullus occurrit locus in N. T. e quo aliquid certi erui poſſit. *Epiphanius*, quem Graeci ſequuntur, fuiſſe hos omnes filios Ioſephi ex priori matrimonio contendit. Sed docet nos *Origenes*, famam hanc initium ſumſiſſe ex libris, qui falſo Petri et Iacobi nomen praeferebant. Intelligendos eſſe *comprivignos*, quos Ioſephus ex alia quadam marita ſuſceperit, putat etiam *Vorstius*, (Philolog. ſ. p. 71. ſ.) hoc potiſſimum argumento ductus, quod Mariam, matrem Ieſu ſubinde comitati ſint, ut hic, Matth. XII, 46. Io. II, 12. Credibile eſſe, addit, Ioſephum tum temporis iam fuiſſe defunctum, et curam rei familiaris fuiſſe tunc penes Mariam. Aliis placet Hieronymi ſententia, qui *conſobrinos* Domini arbitratus eſt fuiſſe eos, qui hic et ſupra c. XII, 46. *fratres* vocantur. Nam *Iacobus* et *Ioses* erant filii Mariae infr. XXVII, 56. quae erat Cleophae uxor, et matris Domini ſoror, Io. XIX, 25. *Fratres* vocantur conſobrini, loquendi genere etiam Graecis et Romanis noto. An vero hic loquendi uſus hoc etiam loco ſit tenendus, non ſatis certum eſſe videtur.

56. πόθεν ἒν τέτῳ ταῦτα πάντα;) Quum neque antehac Nazaretha abſuerit, neque domi a ſuis potuerit iſta diſcere, ut quorum nemo ſit litteris ſupra plebem imbutus.

57. καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ) *Et contemnebant eum*. Humilitas generis et familiae eius ipſis impedimento fuit, quo minus eum pro divino doctore agnoſcerent. Cf. notata ſupra ad v. 41. de voce σκάνδαλον. Ὀυκ ἔςι — οἰκίᾳ αὐτῒ) *Nuſpiam doctor magis contemnitur, quam in patria ſua et inter ſuos*. Adagium celebre inter Iudaeos, quod cum comparatione intelligendum eſt; quaſi dicas: nuſquam magis, quam inter populares ſuos contemni viros eximios, quales in primis ſunt Prophetae. Sententiae huic perſimiles reperiuntur apud profanos, quos lau-

laudat Wetftenius. Cauffae autem huius contemtus praecipuae funt: recordatio educationis, aemulatio et invidia, perverfa plerorumque cogitandi ratio, qua exotica et peregrina praeferunt domefticis.

58. καὶ οὐκ ἐποίησεν — ἀπιστίαν αὐτῶν) *Et non multa ibi miracula patravit ob eorum levitatem.* Marcus c. VI, 5. οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, addit tamen, paucos aegrotos a Iefu fuiffe fanatos. Cauffa, cur Iefus *pauca* miracula apud Nazarethanos fecerit, vel facere *potuerit*, ἡ ἀπιστία αὐτῶν fuiffe dicitur, i. e. *levitas*, quae in eo erat pofita, quod carebant plena gravique fiducia, cuius ea effet natura, ut confiderent, Iefum poffe efficere, quae aliorum hominum vires excederent. Eodem fenfu vox ἀπιστία occurrit infra c. XVII, 20. Caeterum ex hoc loco multi, iique graviffimi interpretes concluferunt, Iefum fibi eam dixiffe legem, ut miracula nonnifi in gratiam faceret eorum, qui fidem haberent. Qua fententia adverfarii religionis haud pauci ita abufi funt, ut fufpectam reddere veritatem miraculorum Chrifti conarentur. Conftat enim per vim imaginatricem miros effectus multos, qui tamen potentiarum naturae limites non excedant, produci poffe. Unde poft Pomponatium (de Incantam. c. V.) multi, noftra etiam aetate fufpicati funt, fidem a Chrifto requifitam ab aegrotis curandis, nihil aliud fuiffe, quam facultatem imaginatricem vehementius excitatam atque agitatam, quae iuxta cum virtute exhalationum medicarum, ex corpore Iefu prodeuntium, reftituendis corporibus male difpofitis inferviverit. Et negari quidem nequit, Chriftum ab omnibus aegrotis curandis fidem, vel fiduciam poftulaffe; fed nullo modo demonftrari poteft, exhalationes medicas ex corpore eius prodiiffe. Ipfe conftanter affirmavit, fe virtute divina adiutum,

iutum, miracula patrare, (vid. fupra c. XII, 28. et apud Ioannem faepe) eo praecipue confilio, ut fe a Patre fuo vere miffum effe, oftenderet, et infideles ad attentionem excitaret, atque ad fidem adduceret. Cauffa, cur Chriftus apud Nszarethanos pauca miracula facere potuit, haec fuit, quod homines praeiudiciis occupati atque ἄπιςοι faciendorum miraculorum occafionem ei vel nullam vel raram offerrent. Nazareni enim non facturos operae pretium fe putarunt, fi, ut ab aliis magno ambitu factum, aegrotos fuos deportarent ad Iefum, quem noffent humili loco natum, nec ulla humana manuductione ad fublimioris fapientiae ftudia inftitutum. Is igitur occafione deftitutus, contemtus atque repudiatus a plerisque, multa miracula facere non potuit, paucis tantum, in quos per occafionem incidiffet, manuum facta impofitione, fanitati reftitutis. Vid. GOTTFR. OLEARIUS in h. l.

CAP. XIV.

1. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ) Sero Herodi Iefus innotuit, quia raro Tyrannis dicuntur, quae audire eos non iuvat. ὁ τετράρχης proprie eft is, qui quartae parti, τετράδι alicuius regionis praeeft. Sed ufus loquendi hoc nomen iis etiam addixit, qui tertiae vel dimidiae alicuius terrae parti imperarent. Origo nominis ex Galatia, cuius tres partes fingulae quatuor habebant principes. *Strabo* XIV. Inde ad alios, gentis alicuius parti imperantes, nomen tranfiit. HORAT. Serm. Lib. I. Sat. III, v. 12. 13. *Modo reges atque tetrarchas, omnia magna loquens.* Trium Herodum in N. T. fit mentio: is, de quo h. l. fermo eft, vocatus eft cognomine *Antipas*, et fuit filius *Herodis M.* Feruntur duo verfus, diftinguentes illos tres Herodes, quorum

rum in N. T. fit mentio: Herodes *Magnus* pueros, *Antipa* Ioannem, Teque Iacobe *Agrippa* necat, Petrum et capit idem. Antipas Galilaeae et Peraeae praefuit. Ἤκουσεν τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ, *percepit famam de Iesu.* Ἀκοὴ apud optimos fcriptores Graecos interdum fignificat *famam*, ut *Pfochenius* ex Thucydide oftendit.

2. τοῖς παισὶν αὐτοῦ) i. e. fervis, vel famulis, *ministris.* Aulae mancipiis haec dixit liberius, non affeverans, fed dubitans, an, quod quidam dicebant, Ioannem revixiffe, verum effet. αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν) Inter Hebraeos antiquitus fuerunt, qui tranfitionem in alia corpora docerent, vel animarum μετενσωμάτωσιν, quod *Grotius* pluribus oftendit. Vulgi igitur fuit opinio, Ioannis animam aut novum affumfiffe corpus, aut etiam rediiffe in corpus illud, quod a difcipulis erat fepultum. Herodes, ut pater ipfius divitesque tantum non omnes, Sadducaeus erat, quod etiam colligitur ex Marci VIII, 15. et Matth. XVI, 6. Nunc autem confcientiae ftimulis perfosfus atque anxius, dubitat, annon verum effet, quod vulgo putabatur, Ioannem a mortuis rediiffe? Dubitari enim non debet, quin fanctiffimi et innocentiffimi viri per fcelus trucidati imago noctu diuque Herodis animo oberraverit. Vix alii funt magis creduli atque fuperftitiofi, quam illi, qui ea, quae Deus revelavit, credere nolunt, fabulis de portentis Theffalicis fidem habent, et omni doctrinae vento agitantur. διὰ τοῦτο) Scilicet quia Deus eo modo teftatam velit Ioannis innocentiam et Herodis fceleratum facinus. αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ) Dona miraculorum effectricia vim fuam exferunt in eo. Eft in eo virtus miraculorum patrandorum.

3. ὁ γὰρ Ἡρώδης — φυλακῇ) *Nam Herodes Ioannem vinctum carceri iniecerat.* Eft hic ὕστερον πρό-

τερον. Haec enim antea contigerant, et ab Evangeliſta, quoniam mentionem mortui Baptiſtae fecerat, commodiſſime ſunt hic veluti per digreſſionem et parentheſin inſerta, v. 3—12. inde poſtea ad intermiſſam narrationem redit. Ponitur igitur Aor. ἔδησεν vice plusquamperfecti. Sic Matth. XXVI, 48. ἔδωκε, ubi Marcus c. XIV, 44. δεδώκει. Videtur Ioannes ab ipſo Herode accerſitus, et de matrimonio cum Herodiade uxore fratris ſui Philippi, quam abduxerat, et repudiata uxore ſua, Aretae Arabum regis filia, ſibi matrimonio iunxerat, rogatus fuiſſe, ut invidiam, quam inceſtae nuptiae principi apud populum creaverant, placaret, factumque excuſaret. Ioſeph. Antiqq. L. XVIII, c. 7. διὰ Ἡρωδιάδα) *In eius gratiam.* Aliam cauſſam affert *Iosephus* Lib. XVIII. Antiquitt. c. 5. §. 2. Herodem nimirum veritum eſſe, ne tanta Ioannis autoritas apud populum ſubditos ad defectionem impelleret. Sed fuerunt ſine dubio duae cauſſae, quibus commotus Herodes Ioannem in vincula coniici necarique iuſſerit, *exprobratio* nempe *incestus*, et metus rebellionis a plebe imminentis, ita ut alteram Matthaeus, alteram Ioſephus tradiderit, adeoque neuter ab altero diſcrepare, ſed uterque diverſum in narrando conſilium ſpectaſſe cenſendus ſit. τὴν γυναῖκα Φιλίππε) Quae uxor Philippi fuerat, quamque abduxerat Herodes. *Iosephus* (Lib. XVIII. Antiquitt. c. 7.) fratrem illius Herodis Tetrarchae, qui Herodiadem deinde duxit, non Philippum, ſed Herodem vocat. Sed dubium non eſt, quin Philippus idem ſit, qui Ioſepho l. c. dicitur *Herodes.* Scilicet inter filios Herodis M. duo fuerunt *Philippi* nomine inſigniti; quorum alter conſtitutus eſt Tetrarcha Trachonitidis, alter famae paullo obſcurioris, privatus vitam transegit, cuius h. l. Matthaeus mentionem facit. Auctore enim Ioſepho et aliis, ſatis conſtat, multos Herodis M.

filios,

filios, etsi suo quisque nomine proprio, quo ab aliis distingueretur, insigniti fuerint, tamen Herodis nomen quasi commune quoddam habuisse, adeo ut nunc proprio, nunc communi a Scriptoribus appellentur. Ioseph. Antiquitt. L. XVIII, c. 4. 5. Quare non opus esse videtur, ut Φιλίππα vox in Matthaei textu deleatur. Expuncta est a nonnullis eo fortasse consilio, ne hoc loco narrata, perperam de Philippo Ituraeae et Trachonitidis tetrarcha Luc. III, 1. commemorato acciperentur.

4. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης) Forte rogatus de sua sententia super hac re. Nam dixit ipsi Herodi; non in deserto ad populum de hac re sermones habuit; quae res ad seditionem spectasset, et subditos in principem concitasset. οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν) *Nefas est tibi*, utpote circumciso, ac proinde obligato ad observationem legis, per Mosen datae, *habere eam in matrimonio.* Nam ἔχειν significat hic: *habere in matrimonio*, quod expressit Syrus. In abducenda Herodiade duplex fuit Herodis Tetrarchae peccatum. Nam viventi marito uxorem, non ab ipso dimissam, abduxit, quod erat raptus atque adulterium, hoc insigniore iniuria, quod in fratrem committebatur. Accedebat adulterio crimen incesti ex lege Mosis, *Levit.* XVIII, 16. Nam ea lex unam duntaxat habebat exceptionem, si maritus mortuus esset illiberis. Herodiadis autem maritus et vivebat eo tempore, et filiam ex ipsa habebat, Salomen, cuius hic fit mentio. Accedit, quod Herodes uxorem, Aretae Arabum regis filiam expulit, sicque bello, quo multa Iudaeorum millia caesa sunt, occasionem praebuit.

5. θέλων) *Quam cuperet*, non definita voluntate, sed ambiguus animi, instinctu Herodiadis, (Marc. VI, 19. 20.) vel: *etsi in animo haberet.* ὅτι ὡς — εἶχον) *Nam ut vatem eum reverebantur.* Marc. XI, 32. Luc. XX,

XX, 6. Ἔχειν h. l. eſt *putare, existimare*, quo ſenſu etiam Latini verbum *habere* frequenter uſurpant.

6. Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου) *Cum autem natalitia Herodis peragerentur, vel celebrarentur.* In voce γενεσίων ſubintellige ἡμερῶν. Diſputarunt eruditi, utrum per γενέσια *dies recepti imperii*, an *dies natalis* intelligatur; ſed poſterior ſententia eſt praeferenda. Eo enim ſenſu vox γενέσιος eſt apud *Philonem* de mundi opif. et γενέσιος ἡμέρα apud *Iosephum* Lib. XII. Antiquitt. c. 4. Vide *Loesnerum* ad h. l. Ἄγειν ἑορτὴν vel ἡμέραν etiam apud Profanos ſaepe ſic occurrit, ut ſignificet, *celebrare* feſtum vel diem. Ceterum apparet ex ſequentibus, feſtum hoc celebratum eſſe *Machaerunte*, ubi Ioannes, teſte Ioſepho, erat incarceratus. Regia Herodis erat *Tiberias*. Ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος, *Salome*, quam Herodias priori marito pepererat. ὠρχήσατο) Non rudi illo atque incompoſito ſaltandi genere, quod in publicis gaudiis matronis virginibusque Iudaeis antiquitus fuit uſurpatum, ſed *motibus Ionicis*, qui mos a finitimis regnis in aulam Iudaicam pervaſerat. ἐν μέσῳ) *Inspectantibus convivis*, ut recte interpretatur Syrus.

7. Μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν) *iurato promisit.* Nam ὁμολογεῖν h. l. eſt *spondere, promittere.* Sic LXX. Ierem. XLIV, 25. verterunt נָדַר.

8. Προβιβασθεῖσα) ſubornata, vel impulſa, edocta, inſtructa a matre. Plena phraſis eſt, quae apud *Xenophontem* extat Lib. I. Memorab. λόγῳ προβιβάζειν, i. e. verbis inducere ad aliquid faciendum.

9. Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς, *et contristatus est Rex.* Βασιλεύς hic vocatur, qui ſupra v. 1. Tetrarcha vocatus erat. Nam tetrarchae nomen non minus, quam po-

poteſtas nomini et poteſtati regiae propemodum par fuit. Unde veteres Grammatici nomen τετράρχης interpretati ſunt nomine βασιλεύς. Hesychius: Τετράρχαι. βασιλεῖς. Multae cauſſae fuerunt, cur Herodem poenituerit promiſſi. Una ex his ſine dubio erat, quod metueret, et iure metueret populum, qui proelii adverſus Aretam, Arabiae regem, prioris coniugis a ſe repulſae patrem commiſſi infelicem exitum ad ultionem Ioannis occiſi paullo poſt retulit. διὰ δὲ τοὺς ὅρκους) Erant et cauſſae aliae; ſed haec quoque ſpecies arrepta eſt, infirmiſſima alioqui per ſe. Nam iuramenti verba generaliter enuntiata ita ſunt interpretanda, ut illiciti nihil comprehendant. καὶ τοὺς συνανακειμένους) Qui, ut mos eſt aulae, captantes *Herodiadis* gratiam, labantem Herodis animum impellebant.

10. Πέμψας ἀπεκεφάλισε) *Misit, per quem decollaret.* Ita enim Hebraismi vis recte exprimitur, ut ſupra c. II, 16. Elogium Ioannis Baptiſtae memorabile extat apud Ioſephum, Antiqq. L. XVIII, c. 5.

12. καὶ προσελθόντες — αὐτό) *Discipuli deinde cadaver eius sublatum sepelierunt.* Pro σῶμα nonnulli codd. habent πτῶμα, quod ſine dubio gloſſema eſt, e Marc. VI, 29. petitum, et in ſimilibus locis aliquoties recurrens. Pro hebr. נְבֵלָה σῶμα habent LXX. 1 Reg. XIII, 29.

13. Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς) i. e. ἀκούσας οὖν, ſubint. ταῦτα, Ioannem videlicet fuiſſe interemtum. Redit enim Evangeliſta ad narrationem abruptam iam inde a v. 3. ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν) Ex locis Galilaeae frequentioribus in ſolitudinem ſeceſſit; ut inſidias Herodis effugeret; is enim eum videre cupiebat, Luc. IX, 9. Populus Herodi propter interemtum Ioannem iratus, ad ſeditionem pronus fuiſſe

videtur. Κατ' ἰδίαν, fc. χώραν. Πεζῇ) *itinere pedestri*, non navibus fequebantur. Πεζῇ opponi navigationi, a verbo πεζεύειν apparet. Loca e Philone *Loesnerus* habet.

14. ἐσπλαγχνίσθη) Hebr. רחם, intima mifericordia tactus eft. ἐπ' αὐτὰς) Multi Codd. habent ἐπ' αὐτοῖς. Utroque modo, cum ἐπὶ τινὶ et ἐπὶ τινὰ, verbum hoc in N. T. conftruitur.

15. ὀψίας δὲ γενομένης) *Adventante vespera*. ut γενομένης fit pro παραγενομένης. Quum infra v. 23. poft cibum fumtum et feceffum Chrifti iterum legamus ὀψίας δὲ γενομένης, negari non poteft, duas fuiffe ὀψίας Hebraeis, h. e. עַרְבַּיִם, et hic de priori vefpera effe fermonem. Rabbini illud בֵּין עַרְבַּיִם ita interpretantur, ut fecundum ipfos ὀψία prior incipiat, fimul atque fol a meridie ad occafum coepit vergere, maiore diei parte exacta, nobis hora tertia; pofterior autem a fole occafo, nobis hora fexta. Ἔρημός ἐςιν ὁ τόπος) *In deserto versamur.* Ἔρημος τόπος locus eft non tam defertus, quam potius incultus, graminofus (v. 19.) adeoque pafcuis aptus. Vid. ad Matth. III, 1. Sed panes tot hominibus fatiandis non reperiebantur in tali loco. Quodfi etiam, ut verifimile eft, nonnulli cibos fecum geftaverant, non tamen habebant, quantum fatis effet. ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν) Prandii tempus fcilicet, vel: *dies fere praeteriit.* Marc. VI, 35. vel etiam: *iam adest tempus* populum dimittendi. Sic παρελθεῖν ufurpatur Act. XXIV, 7. Luc. XII, 37. et apud probatiffimos auctores graecos.

19. ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τὰς χόρτας) i. e. κατακλιθῆναι, accumbere fuper gramina, vel per herbam, ut faepe Poëtae. καὶ λαβὼν) Deeft καὶ in multis Codd. ut et in Verff.

et

et Patr. quibusdam. ἀναβλέψας εἰς τὸν ἐρανὸν) *suspiciens in coelum.* Aoriſtus pro praeſenti ἀναβλέπων, ſignificatur enim precantis geſtus, ſecus quam ſupra c. XI, 5. et ἀνὰ h. l. idem valet quod ἄνω, ſurſum. εὐλόγησε) Saepe εὐλογεῖν; ut Hebr. בָּרֵךְ nihil aliud notat quam εὐχαριςεῖν; *gratias agere.* Lucas addit αὐτὲς ſc. ἄρτες (c. IX, 16.) ut 1 Sam. IX, 13. εὐλογεῖ τὴν θυσίαν, ubi εὐλογεῖν eſt *bene ominari.* Κλάσας, reſpicit ad panes Hebraeorum, qui, ad modum placentarum, tenues erant, iidemque duri, ut non ſcindi ſed frangi deberent. Vid. *Paul Lucas's dritte Reise nach der Levante,* Tom. I, p. 191. *Niebuhrs Beſchreib. von Arab.* p. 51. 52.

20. καὶ ἔφαγον — ἐχορτάσθησαν) *Et omnes ad satietatem comederunt.* Duo haec verba ſaepius iunguntur, ut Deut. VI, 11. cap. VIII, 10. 12. aliisque locis, ita ut poſterius exprimat adverbium, *satis, abunde,* vel ἔφαγον redundet. τὸ περισσεῦον) ſc. μέρος, יוֹתֵר. δώδεκα κοφίνες) κόφινος, *corbis.* Ex Iuvenale, Martiale et aliis conſtat, Iudaeos tunc temporis nunquam ſine cophino viſos fuiſſe. Iuvenal. (Sat. 3.) *quorum cophinus foenumque suppellex.* Ratio eſt, quia Iudaei, cum viverent inter gentiles, proprios cibos ſecum geſtare coacti ſunt, ne cibis immundis polluerentur. Sed et Chriſti iam aetate in his cophinis aut etiam ſportulis ferre ſecum panem ſolebant, ut apparet infra c. XVI, 7. Marc. VIII, 14. Hinc facile patet, unde Iudaeis in deſerto loco verſantibus tot cophini fuerint?

21. Οἱ ἐσθίοντες) *qui comederant,* et ſatiati fuerant. Praeſens hic eſt pro praeterito, more Hebraeorum, quibus Participia ſunt omnium temporum. ὡσεὶ) *fere.* Sic enim uſurpatur etiam a Terentio et Cicerone. Plane

novam

novam huius narrationis explicationem dedit D. *Paulus* in Commentar. Tom. II, p. 266. ſqq. et p. 282. ſqq. Ex eius nempe ſententia Ieſus diſtribuendo panes et piſces occaſionem dedit illis ex populo, qui cibos ſecum apportaverant, ut exemplum eius ſecuti, et ipſi egentibus neceſſaria ſuppeditarent. Verba (v. 16.) δότε αὐτοῖς, intelligenda ſunt cum reſtrictione: *date* (non omnibus ſed) *egentibus*. Ἔφαγον πάντες (v. 20.) *omnes agebant convivium*, die ganze Volksmenge hielt eine ordentliche Mahlzeit unter ſich. Ἦραν — πλήρεις (ibid.) *Apostoli duodecim canistra, frustis plena apportaverant*. Sie hatten den ganzen übrigen Vorrat von Brodſtücken, 12. Reiſekörbe voll hingetragen. Αἴρειν hintragen (?) περίσσευμα, περισσεῦον, *Vorrat überhaupt*. Sic de miraculo non eſſet cogitandum. Sed quam contorta ſit haec explicatio, nemo non intelligit.

22. Καὶ εὐθέως — τὸ πλοῖον) *Et illico iussit discipulos conscendere navem*. Ὁ Ἰησοῦς poſt ἠνάγκασεν ex Evangeliſtariis, et αὐτοῦ poſt μαθητὰς e Marco in Matthaei textum immigraverunt. Ἀναγκάζω autem h. l. eſt *iubeo, persuadeo*, ut Luc. XIV, 23. Noluit Chriſtus diſcipulos ſuos in partem venire eius molitionis, qua plebs regnum ipſi deſtinabat. Io. VI, 15. Quare coegit eos προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, *ante eum transmittere lacum?* et quidem *Bethsaidam*, ut Marcus addit cap. VI, 45. ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους) *dum dimitteret turbam*, quemadmodum et Hebraeorum עַד interdum uſurpatur. Ipſe vero, populo dimiſſo, in montem quendam aſcendit, precandi cauſſa, ut ſtatim v. 23. dicitur.

24. τὸ δὲ πλοῖον — κυμάτων) *Navis autem iam in medio lacu a fluctibus hic inde agitabatur*. Eleganter Adiectivum μέσος, relatum ad praecedens Subſtan-

tivum

tivum, poſt ſe regit Genitivum eius rei, in cuius medio verſatur, pro: ἐν μέσω τῆς θαλάσσης ἦν. Exempla habet Krebſius e Iofepho. Videtur tamen haec conſtruendi ratio potius ad loquendi conſuetudinem interpretum Alexandrinorum exacta eſſe, ut μέσον τῆς θαλάσσης ſit pro κατὰ μέσον τ. θ. בְּתוֹךְ. Num. II, 17. βασανιζόμενον metaphorice ſumitur de navigio, quod affligebatur a fluctibus. Ita et Polybius L. I. de procella venti: ὥςε καὶ τὰς ςοὰς διασαλεύειν, καὶ τὰς προκειμένας πύργους βασανίζειν. Βασανίζεσθαι igitur eſt *fluctibus agitari* vel *torqueri*.

25. Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ.) *quarta autem vigilia*, hebr. אַשְׁמוֹרֶת. Iudaei, quamdiu, ſua libertate uſi, non multum commercii cum aliis gentibus habebant, noctem nonniſi in tres partes ſecernebant, quarum *primam* vocabant ὀψὲ, ab ὀψία, quoniam partem diei extremam ſequitur, atque adeo initia capit a crepuſculo; *secundam* vocabant φυλακὴν μέσην, Iud. VII, 19. et μεσονύκτιον, quia hora noctis ſexta, h. e. nocte media terminatur: *tertiam* denique ἑωθινὴν, ſive πρωϊνὴν, 1 Sam. XI, 11. Exod. XIV, 24. Sic etiam veteres Graeci noctem in tres μοῖρας, ſive λάχη diſtinguere ſolebant, ut diſcimus ex *Homero* et *Moscho*. Vid. *Relandi antiquitt. sacr. cum animadverss. Ugolianis Ravianis, curante G. I. L. Vogel.* pag. 254. §. XVIII. Poſteaquam vero, a Pompeii M. inde temporibus, Romanorum poteſtati ſubiecti paruerunt, hanc Romanorum conſuetudinem ſecuti, noctem ipſi quoque in quatuor partes, quarum quaeque tres horas, nunc breviores, nunc longiores, pro anni tempeſtate complectebatur, diſtinguebant. Ex poſteriorum igitur temporum ratione locutus eſt Matthaeus, cum mentionem facit τετάρτης φυλακῆς. Plura habet *Krebsius* in obſervatt. in

N.

N. T. e Flavio Iosepho. περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης) Hoc quoque facto insigniter Christus divinam suam potentiam ostendit. Sic Iob. IX, 8. Deus, summus arbiter maris dicitur περιπατῶν ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης. Alii vertunt: *Iesus ad littus ambulavit*; nam ἐπὶ cum genitivo et accus. saepe significat *ad*, *prope*, ut Io. XXI, 1. coll. v. 4. Io. VI, 21. Matth. III, 13. Act. VIII, 36. Vid. Paulus *in Memorabil.* T. VI. p. 70. sqq. et *in novo Diar. Theolog.* Vol. V. P. II. pag. 167. sqq. Quibuscum conferri possunt, quae contra monuit Storrius in *Dissertatt. exeget.* P. I. pag. 15. 16. Uberius explicavit suam sententiam *Paulus*, et adversus nonnullorum obiectiones eam vindicare conatus est in Commentar. Tom. II. pag. 299—318. Io. Adrian. Bolten (*der Bericht des Matthaeus*) ad h. l. vertit: *Da kam Iesus zur vierten Nachtwache zu ihnen geschwommen*, *natando venit ad eos*. Quemadmodum nempe de *navibus* verbum הָלַךְ usurpatur, (Gen. VII, 18. cui loco addi potest Ps. CIV, 26.) sic etiam de hominibus super aqua natantibus. Cf. Io. XXI, 7. Alios de hac re Scriptores nominavit *Kuinoelius* ad h. l. Sed non opus esse videtur longa disputatione. Non enim quaeritur, quid ἐπὶ significare possit, sed quid propter contextum significare debeat. Evangelistas autem credidisse, et narrare voluisse, Iesum in mari, vel per mare ambulasse, e versu sequenti, et 29. 30. clare patet. cf. v. 33.

26. φάντασμά ἐστι) a verbo φαντάζομαι, cuius significatio est *apparere*, seu *praebere conspiciendum*. Φάντασμα est, quum videre aliquis videtur id quod reipsa nihil est, חֶזְיוֹן לָיְלָה, Iob. XX, 8. ubi LXX. habent φάσμα νυκτηρινόν. Φάσμα autem et φάντασμα idem signi-

nificant, Sapient. XVII, 4. coll. v. 15. Pharifaei autem, fpiritus ut exiftere per fe, ita et indutos humana figura hominibus apparere, putabant. Hebraeis fpectrum nocturnum לילית dicitur, de quo non minus portentofa fabulantur, quam de ftrige Latini veteres.

29. *καὶ καταβὰς — Ἰησοῦν*) Haec verba BOLTENIUS vertit: *Da sprang Petrus aus dem Schiffe und schwom, um zu Iesu hinzukommen. Descendit Petrus e navi et natavit, ut veniret ad Iesum.* Sed explicationi huic totus contextus repugnat.

30. *Βλέπων τὸν ἄνεμον*) *quum sentiret ventum.* Verba fenfuum faepe permifceri fatis notum eft. Inprimis vero *βλέπειν* de omni fentiendi cognofcendique genere, five quid oculis five auribus percipiatur, ufurpatur. Sic Gen. XLII. 1. רָאָה eft *accipere aliquid audiendo*, שָׁמַע. v. 2. Cf. etiam Exod. XX, 15. Ierem. XXXIII, 24. Apoc. I, 12.

31. *εἰς τί ἐδίστασας;*) *εἰς τί* pro *διά τί*, Opponitur hic *διστάζειν*, *dubitare, ambigere*, *τῷ πιστεύειν*, et credere hic nihil aliud eft, quam potentiae Dei in Chrifto confidere.

32. *ἐκόπασε*) *requievit*, f. *sedatus est.* Eodem verbo utitur Herodotus in Polymnia, agens de procella a Magis fedata.

33. *οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ*) *nautae ipsi.* *Θεοῦ υἱὸς εἶ*) Cognomen hoc vulgo Meffiae fuiffe datum apparet ex Io. I, 50. et ex iis locis, ubi mox *Christus*, mox *filius* Dei nominatur; nimirum ex Pfalmo II. quem etiam Hebraei veteres de Meffia interpretabantur. Ipfi igitur nautae etiam miraculum agnoverunt.

35.

34. Ἐις τὴν γῆν Γεννησαρέτ) Alii legunt γενησὰρ, ex diverſa ſcribendi ratione. Iudaei et regionem et lacum vocabant גִּנּוֹסָר. Vid. *Buxtorfii Lexicon talmud.* ſub hac voce. Ὕδωρ γεννησὰρ memoratur 1 Maccab. XI, 67. Erat regio amoeniſſima Galilaeae inferioris, ad lacum Tiberiadis ſita.

35. Οἱ ἄνδρες τȣ͂ τόπȣ ἐκείνȣ, *huius tractus incolae.* Nam ἄνδρες, אֲנָשִׁים, ſaepe in univerſum dicuntur *homines*, nulla ſexus ratione habita. Sic Gen. XXVI, 7. אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם ſunt ἐντόπιοι. Quare permutantur ἄνθρωπος et ἀνὴρ, Rom. IV, 6. 8. coll. Pſ. XXXII, 2.

36 ἵνα μόνον — ἱματίȣ αὐτȣ͂) *Ut sibi liceret vel eius togae laciniam attingere.* Nam verba actionis et effectus ſaepe de permiſſione ſunt intelligenda. Levit. XI, 3. 4. 8. Vide ſupra c. IX, 20. ὅσοι ἥψαντο) Cum fiducia recipiendae ſanitatis. Ita ex circumſtantiis reſtringendae ſunt particulae univerſales.

CAP. XV.

1. Οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι) *Doctores et Pharisaei Hierosolymitani*, ut Hebr. XIII, 24. οἱ ἀπὸ Ἰταλίας ſunt *Itali*, in ipſa Italia degentes. Cf. Act. XVII, 13. Itaque hic non ſubaudiendum eſt ἐλθόντες, quamvis negandum non ſit, eos Hieroſolymis veniſſe, quod ex collato Marc. VII, 1. intelligitur. Venerant, ut Ieſu captioſas quaeſtiones proponerent, eique inſidias ſtruerent. Fuit haec privata exploratio, ſed ab illis inſtituta, qui ſcholarum habebant principatum. Nam doctiſſimi quique γραμματεῖς vocabantur, horum autem auctoritatem ſequebatur Phariſaeorum familia, hoc tantum diſtin-

diftincta a ceteris, quod fuper communia praecepta peculiares fibi ceremonias et fuperftitiofos ritus iniunxerat. Ideo autem notatur, hos doctores et Pharifaeos fuiffe Hierofolymitanos, quia in primaria urbe habitabant nobiliffimi magiftrorum et partium iftarum duces.

2. *Cur discipuli tui violant* τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων) παράδοσις in genere eft *doctrina* quaecunque; nam παραδιδόναι eft διδάσκειν, ut et Latinis *tradere*. Vox itaque ifta per fe non fignificat commenta mere humana, fed addi plerumque aliquid folet, ut quum dicuntur παραδόσεις ἀνθρώπων Col. II, 8. aut τῶν πρεσβυτέρων, ut hic atque alibi. Πρεσβύτεροι autem hic non funt fenatores magni Synedrii, fed omnes ii, qui eximium fapientiae nomen apud populum erant confecuti; nam antiquitus fapientes, praefertim aliquo poft mortem tempore, apud Hebraeos vocabantur ἀρχαῖοι, Matth. V, 21. Harum traditionum quaedam interpretationem continebant eorum, quae in lege ambigua videbantur; aliae definiebant id, quod lex divina viri boni arbitrio permiferat; aliae erant, quas ipfi vocabant fepimenta legis, i. e. cautiones, quibus muniti homines a lege violanda longius arcerentur. Magna fuit iftarum traditionum auctoritas apud Pharifaeos et plebem. Perfuafum enim credulae plebi, illa inftituta non effe quidem perfcripta in lege, attamen a Deo Mofi data, deinde a Mofe Iofuae eiusque affefforibus, a quibus porro ad prophetas manarint, a prophetis autem tradita fint Esdrae et qui cum eo erant, deinceps vero parentum commemoratione tranfierint ad pofteros; unde hanc praeceptorum congeriem תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה h. e. *legem oralem* appellant. Neque dubitant Iudaei, quin ea ipfa praecepta nunc in Talmudicis libris contineantur, fcripturae

fci-

ſcilicet mandata, ne oblivione atteri poſſent. *νίπτονται*) Haec lotio Iudaica fiebat definitis geſtibus, et ſanctitatis cauſſa. Arbitrati ſunt enim Hebraeorum magiſtri, ſi quis ethnicus, aut alioqui iuxta legem impurus, aut cibum ipſum potumve attigiſſet, aut quicquam, quod cibum potumve contingeret, (puta ipſorum manus, aut vaſa, in quibus obſonium coqueretur, aut pocula e quibus erant potaturi,) eum cibum potumve talis inquinamenti contagium ad corpus primum ſuum, deinde ad animum immittere. Huius Phariſaicae opinionis non leve veſtigium eſt in Apoſtolis, quum Chriſti dictum de fermento ita interpretantur, quaſi nefas eſſet, vel a Phariſaeis vel a Sadducaeis cibum comparare. Et notant Hebraeorum magiſtri, Iudaeos Samaritis, Samaritas Iudaeis obviis proclamaſſe: noli attingere. *ἄρτον ἐσθίωσιν*) i. e. *cibum capiunt*, ex Hebraeorum idiotiſmo, qui paſſim occurrit.

3. *Διατί — παράδοσιν ὑμῶν;*) *Cur et vos ipsi praeceptum Dei violatis propter instituta vestra?* Διατί καὶ, ut hebr. וְלָמָּה Ezech. XVIII, 31. Num. XX, 4. 5. ſaepe uſurpatur, ubi commotius et incitatius interrogamus. Igitur verba *διατί καὶ ὑμεῖς* verti poſſunt: *cur et vos ipsi? quid est, quod vos ipsi?* Opponit Ieſus ſibi invicem *τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ*, diſciplinam *divinam*, maximi faciendam, nec ſatis aeſtimandam, et *παράδοσιν* mere *humanam*, adeoque ad inſtitutionem divinam nihil aeſtimandam. Sic igitur, antequam de illa, quam obiiciebant, traditione diſputet, convellit fundamentum ipſum, cui tota illorum ratiocinatio innitebatur, et oſtendit exemplo evidentiſſimo, hanc traditionem haud raro cum lege divina pugnare.

4.

4. Illuftrat Iefus exemplo, quod v. 3. dixerat, *praecepta divina* violari a Pharifaeis, per inftituta fua humana. Γὰρ, *exempli gratia.* τίμα) Vox Hebraea eft כַּבֵּד, qua comprehenditur etiam officium honefte alendi parentes. In quem fenfum vox τιμῆς, et verbum τιμᾷν etiam a Paulo ufurpatur 1 Tim. V, 3. 17. Τιμᾷν, hebr. כִּבֵּד ufurpatur faepe de veneratione praemiis tribuendis et aliis factis declaranda; Num. XXII, 17. 37. coll. c. XXIV, 13. Sirac. XXXVIII, 1. coll. v. 12. de *grati animi testificatione*, Prov. III, 9. de *parentibus colendis*, non tantum verbis, fed etiam opera et re, in primis Sirac. III, 3. 5. coll. v. 8. καὶ ὁ κακολογῶν — τελευτάτω) *Item, qui patrem et matrem male habuerit, morte plectatur.* Καὶ h. l. fignificat *porro, item* ut hebr. ו Deut. V, 17. 18. *alibi, alio loco.* Hebr. I, 10. Locus autem extat Exod. XXI, 17. ubi in textu hebraico מְקַלֵּל. Verbum קִלֵּל, quod Alexandrini l. c. interpretati funt κακολογεῖν, *Symmachus* aliique interpretes Exod. XXII, 27. reddiderunt ἀτιμάζειν. Quum igitur κακολογεῖν hic opponatur τῷ τιμᾷν; fine dubio fignificat *contemnere, vilipendere, suumque contemtum prodere verbis et factis*, inprimis cura quae filium decet, parentibus maligne fubtracta. Cf. Marc. VII, 12.

5. Ὑμεῖς δὲ — αὐτοῦ) *Vos autem docetis: Si quis ad patrem et matrem dixerit: Deo dicatum est, quo a me possis iuvari, nec illis res ad vivendum necessarias suppeditet*, fc. is recte facit, non delinquit. Ὅς ἐὰν pro ἐάν τις, more Hebraeorum, qui pronomen אֲשֶׁר vel fimpliciter, vel adiuncto nomine aliquo ita ponere folent, ut fit *si quis*, ut Levit. IV, 22. coll. v. 3. et 27. δῶρον) fuppl. ἐστὶ, vel ἔστω. Eft autem δῶρον h. l. קָרְבָּן

קָרְבָּן, quam vocem *Marcus* hic posuit, nimirum id, quod Deo sacratur. Potest ergo reddi: Deo sacratum *est*, vel Deo consecratum sit. ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς) *quocunque a me possis iuvari.* Nam ὃ ἐὰν saepissime universalem enuntiationem declarat; et ὠφελεῖσθαι τὶ ἔκ τινος est: a quopiam aliqua re iuvari, sive emolumentum aliquod consequi. καὶ) Deest in Codd. nonnullis, nec habent *Orig.* et *Cyr.* Sed lectio recepta omnino est genuina. De constructione verborum in hoc commate sententiae interpretum variant. Nonnulli enunciationem hypotheticam esse putant, sed mancam illam, quae careat parte altera, s. apodosi, ita ut post verba καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ — μητέρα αὐτοῦ addi debeant verba εὖ ἔχει, vel similia. Qui nihil supplendum putant, ii particulam καὶ ante οὐ μὴ τιμήσῃ ita coniungunt cum hoc commate, ut inchoet apodosin, et τιμᾶν sit explicandum: *alere, sustentare.* Sensus ergo esset: *Si quis dixerit patri aut matri: Deo sacratum sit, quocunque possis a me iuvari: tunc nequaquam honoret (alat) patrem suum aut matrem suam.* Quod Deo dicatum erat, id credebatur omnino esse extra hominum potestatem atque commercium; hinc illud קָרְבָּן in hac formula non male Hebraei interpretes exponunt אָסִיר עָלֶיךָ i. e. *prohibitum s. praeclusum esto tibi.* Et quia in nomine κορβᾶν, Dei mentio erat inclusa, (res *Deo* sacra) ideo hoc votum non esse nudum, sed iurisiurandi religionem complecti credebatur, Ex *Lightfooti* sententia inducuntur verba, quasi prolata cum indignatione: ac si, cum a filio alimoniam poscerer egenus pater, responderet ille iracundus, et cum contemtu: *Sicut res sacrata sit, quodcunque meum tibi prodesse possit,* i. e. nunquam ex opibus meis tibi prodero. Christus ostendit,

dit, quam impiae essent Pharisaeorum traditiones, ac in quam nefandas consequentias saepe prolaberentur. Directe alimoniam parentum non negarunt, imo praescripserunt, at consequenter per hanc traditionem omnia ista frustranea fecerunt.

6. ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τȣ̃ Θεȣ̃) *irritum fecistis Dei praeceptum*, quantum in vobis est. Vid. v. 5. Derivatur hoc verbum a κῦρος, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυρȣ̃ν proprie significat, *omni imperio ac auctoritate spoliare*, ἀθετεῖν, Marc. VII, 9. coll. v. 13.

7. προφήτευσε) Ies. XXIX, 13. Προφητεύειν h. l. non est futura praedicere, sed simpliciter *pronunciare*, *dicere*. In vos etiam quadrat Iesaiae dictum.

8. Verba: ἐγγίζει μοι, et τῷ ςόματι αὐτῶν, καὶ desunt in multis Codd. Verss. et Patribus. Potius ex Iesaia videntur addita, quam Marci exemplo praetermissa. Vera igitur lectio esse videtur: ὁ λαὸς ȣ̃τος τοῖς χείλεσι με τιμᾷ. Ἡ δὲ καρδία — ἀπ' ἐμȣ̃) *Hic populus me quidem verbis veneratur, sed alieno a me est animo*, non amat me; externo cultu me prosequitur, sine iusta mentis integritate. Ὁ λαὸς ȣ̃τος, הָעָם הַזֶּה, est oratio indignantis; non enim dicit *populus meus*, sed *hic populus*, quasi nihil amplius ad se pertineret. Exod. XXXII, 9. Τοῖς χείλεσί με τιμᾷ;) *verbis me honorat, inani verborum pompa observanter me prosequitur*. Ex Parallelismo apud Iesaiam פֶּה, ςόμα, שָׂפָה, χεῖλος, sunt Synonyma, per metonymiam pro λόγος, sic enim פֶּה vertunt LXX. 1 Sam. XV, 24. 1 Chron. XII, 23. Ἡ δὲ καρδία — ἀπ' ἐμȣ̃) *Sed animum habent a me alienum*. Vid. Ier. XII, 2. ex versione Alexandrina. Sic de *Delila*,

Sim-

Simſonem non amplius amante Iud. XVI, 15. dicitur : ἡ καρδία σε ἐκ ἔςι μετ' ἐμῦ, *animo es a me alieno; nec me amas.*

9. Μάτην δὲ σέβονταί με) *Suo sibi exitio mihi talem cultum praestant.* Μάτην לַשָּׁוְא, *frustra, inutiliter*, Ier. II, 30. IV, 30. et per λιτότητα, non tantum ſine fructu, ſed etiam *sibi exitio.* Διδάσκοντες — ἀνθρώπων) *Docentes ac sequentes ceterum mera instituta humana.* Sic recte *Thalemannus* vertit. Alexandrini verba Ieſ. XXIX, 13. reddunt ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας, Matthaeus autem ordinem verborum mutavit. Διδάσκειν διδασκαλίας, (ut χαίρειν χαρὰν *laetari*,) ſimpliciter ſignificare videtur *docere, praecipere.* Ἐντάλματα ἀνθρώπων, *humana dogmata* dicuntur Ieſaiae et Chriſto ea, quae fundamentum habent in perſuaſione mere humana, et non divinitus tradita; qualia ſunt illa, de quibus nunc agebatur, ut mox explicatius oſtenditur.

10. τὸν ὄχλον) *de plebe homines*, quos legisperiti ut indoctos, Phariſaei ut parum religioſos, prae ſe faſtidiebant. ἀκέετε καὶ συνίετε) Attentionem deſiderat Chriſtus; quia plerumque homines nolunt *quae iuvenes didicere, senes perdenda fateri.*

11. ὀ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ ςόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον) *Quod comeditur et bibitur non polluit hominem. Cibo et potu* (modice ſumto) *homo non contrahit culpam.* Τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ ςόμα, eſt *cibus et potus.* Similes phraſes ſunt Ezech. IV, 14. Dan. X, 3. Act. XI, 8. coll. X, 14. κοινῦν h. l. non eſt *communicare*, ſed reſpondet Hebr. טִמֵּא, et ſignificat *inquinare, polluere*, et opponitur τῷ ἁγιάζειν. Haec quum ad animum referuntur, ut hoc loco, τὸ ἁγιάζειν *culpae immunita-*

nitatem, τὸ κοινὸν *culpam contractam* significat. Putabant Pharisaei ita immunda esse quaedam natura sua, ut per se, non ex instituto, animam polluerent. Id Christus hic negat. ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος) *Sed quod ore profertur*; cuius generis sunt hominis verba. Generalius apud Marcum, τὰ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, i. e. *ea quae ex voluntate hominis procedunt.* Sed quia eorum multa solent aut ore peragi, aut certe non sine oris adminiculo, ideo hoc exempli caussa Christus addidit, quo evidentior esset Antithesis. τοῦτο — ἄνθρωπον) *Hoc potest hominem poena dignum reddere.* Κοινοῖ idem est ac κοινοῦν δύναται Marc. VII, 15. 18. Malis nempe cuiusvis generis sermonibus homo culpam contrahit, et reus fit poenae. Tales sermones saepe proferebant Pharisaei. Exemplum erat v. 5.

12. ἐσκανδαλίσθησαν) *Offensi sunt.* Nam Pharisaei maximi faciebant traditiones sapientum, et in observatione tum rituum quorundam, quos sibi ipsi imperaverant, tum earum traditionum, maximam divini cultus partem constituebant.

13. πᾶσα φυτεία — ἐκριζωθήσεται,) Sensus propriis verbis expressus esset: *Quodcunque religionis nomine venditur, nec tamen patrem meum habet auctorem, id reiiciendum est.* *Doctrina*, vel *dogma* vocatur planta eadem ratione, qua appellatur semen. Sic etiam Ies. LXI, 3. γενεαὶ et φύτευμα permutantur. A Deo autem non sunt dogmata, quae fundamentum non habent in revelatione divina, rectaeque rationis usu. Tales doctrinae inutiles, et revelationi divinae non tantum, sed et sanae rationi contrariae, erant Pharisaeorum traditiones. Huiusmodi plantae evelli debent; nempe ducendo homines ad veri cognitionem, ut ex sequentibus apparet.

14. *ἄφετε αὐτοὺς*) *Missos facite eos*, qui ſibi ipſi ſapere videntur, neque curate eorum indignationem. Valeant ſtulti Phariſaei cum ſtultis et ineptis conſtitutiunculis. Significat Chriſtus, eorum offenſas tanti non eſſe, ut propterea deſerenda ſit cauſſa veritatis. *ὁδηγοὶ εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν*) i. e. *ipsi rudes et ignari alios erudire volunt.* Ὁδηγοὶ translate ſunt *doctores*, ut ὁδὸς, דֶּרֶךְ eſt *doctrina*; quare ὁδηγεῖν et διδάσκειν permutantur, Io. XVI, 13. coll. XIV, 26. Τυφλοὶ, עִוְּרִים, qui nihil ſciunt, לֹא יָדְעוּ, Ieſ. LVI, 10. Sic in *Menandri* ſententiis τυφλοὶ dicuntur ἀνόητοι. Igitur ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν h. l. eſt aliis ignaris viam ſalutis oſtendere. Sed Phariſaei erant ipſi coeci doctores. Similis et notiſſima comparatio eſt apud *Horatium*: *Ut si coecus iter monstrare velit.* *εἰς βόθυνον πεσοῦνται*) Uterque nimirum adducitur exitio, tum is, qui praeit, tum is, qui ſequitur. Connexio videtur haec eſſe: Si illi conſuli ſibi nolunt, at plebi conſulamus, quae alioqui tam coecis doctoribus uſa, ipſa quoque coeca in exitium ruet.

15. Ὁ Πέτρος) *Marcus* c. VII, 17. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Interrogavit igitur Petrus nomine totius ſocietatis ſ. Collegii Apoſtolorum: Φράσον ἡμῖν τ. παραβ. τ.) *Explica nobis hoc obscure* (et acute) *dictum*. De verbo Φράζειν vid. ſupra c. XIII, 36. Παραβολὴ, מָשָׁל h. l. eſt *scite graviterque dictum, proverbium, apophthegma*. Nam ſententia de eo, quod in os intrat, quodque ex ore profiſciſcitur, non eſt ſimilitudo, ſive comparatio, ſed eſt alia ratione ſcite dictum, et quidem *apopthegma*. Dixerat Ieſus v. 11. cibo et potu neminem pollui. Hoc ſimpliciter dictum et accipiendum idcirco figurate dictum Petrus ſuſpi-

fufpicatur, quod eo alioqui tolli ciborum difcrimen in lege pofitum putabat. Quum autem non fieri poffe cenferet, ut legis Mofaicae auctoritas ceffaret, improprie accipienda effe verba Chrifti, fibi perfuadebat.

16. ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς — ἐστε;) *Vosne etiam adhuc insipidi estis?* ἀκμὴν tefte *Hesychio* idem eft, quod ἔτι, *adhuc*. Aliis elliptice eft pro κατ' ἀκμὴν, *plane*, *omnino*: ἀκμὴ enim florem et vigorem alicuius rei fignificat, quo ad perfectionem pervenit.

17. οὔπω — ἐκβάλλεται) *Nondum intelligitis, id quod ore sumitur,* (editur et bibitur) *in ventriculum deferri, et deinceps per alvum deiici?* Εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, *in latrinam eiicitur.* Nomen ἀφεδρὼν, quod *Suidas* barbarum vocat, vocabulis a Macedonibus fictis annumerandum effe videtur. Significat primo *sellam familiarem, conclave, secessum;* deinde *sedem, podicem,* denique etiam *locum, in quem excrementa alvi egeruntur et confluunt.* Vid. *Fischeri* Prolus. 31. p. 698. f. Quod comeditur et bibitur id in ventriculum, non vero in animum defertur. Cibus igitur non polluit animum, nec cum animo et mente commifcetur, fed partim corpus alit, partim per alvum deiicitur.

18. τὰ δὲ — ἀνθρώπου) *Quod homo ore profert, id ex animo exit, et reum potest facere hominem.* Nihil enim ore pronunciatur, quod non prius fuerit in mente et cogitatione, idque nobis recte imputatur. Cf. v. 11.

19. διαλογισμοὶ πονηροὶ) Pravae cogitationes, quas effectu non fecuto Iudaei ne apud Deum quidem in crimine poni putabant. βλασφημίαι) *maledicta*, i. e. fermones, quibus aliena fama laeditur. Demofthenes et alii faepe ufurpant pro *calumnia.*

20. ταῦτα — ἄνθρωπον) Docet Iesus, hominem vel animum non pollui et invisum Deo reddi cibo aut ore, sed animo impuro et malo. Pharisaeos igitur, qui animum impurum haberent, vere pollutos, inquinatos ac proinde Deo invisos esse.

21. Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς) *Illinc digressus Iesus. Illinc*, i. e. e regione Genesaretensium. c. XIV, 34. Sine dubio ideo e Galilaea inferiore discessit, ut insidias Pharisaeorum effugeret, qui Hierosolymis profecti adversus eum convenerant. εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος) εἰς hic est *versus*, ut Syrus transtulit. Nam εἰς τὰ μεθόρια inquit *Marcus*, i. e. ad confinia Tyri et Sidonis. Neque enim videtur exiisse Christus terrae Hebraeorum fines. Caeterum *Tyrus* et *Sidon* erant emporia vetustissima, mari Syriaco in Phoenicia regione adiacentia, a se invicem non nisi duobus milliaribus distantia, unde etiam in sacris literis frequenter coniunctim commemorantur. Cf. Marc. VII, 24.

22. χαναναία) Marco Συροφοίνισσα. Nam χαναναῖοι Hebraeis dicti stricte ac peculiariter hi, qui Sidonem et Tyrum, et quod adiacet orae maritimae habitabant. *Stephanus* de urbibus: Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. Sidonii accensentur Cananaeis Iud. I, 31. Quod autem ἑλληνίς haec mulier *Marco* dicitur, significat, nec Hebraeam fuisse gente, nec ἰουδαΐζουσαν. Neque tamen sequitur fuisse idolorum cultricem. Nam et in Iudaea et in vicinis regionibus et alibi multi erant viri foeminaeque εὐσεβεῖς σεβόμενοι τὸν θεὸν, extra professionem Iudaismi, qualis *Cornelius*, *Lydia* atque alii. ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα) Pronomen αὐτῷ coniungendum est cum Participio λέγουσα. κακῶς) *misere*, i. e. δεινῶς, ut habet *Origenes*.

23. *ὀυκ ἀπεκρίθη ἀυτῇ λόγον)* *Ne verbum quidem illi respondit.* Voluit nempe mulieris conſtantiam et fidem eo magis omnibus probatam reddere, et diſcipulos edocere, gentiles non eſſe contemnendos, nec eos eſſe dicendos *ἁμαρτωλὲς* et *κύνας*, Iudaeorum more. Sed aliam etiam cauſſam commemorat *Marcus*, c. VII, 24. Deverterat nempe Ieſus in domum quandam, et praeſentiam ſuam ignorari volebat, haud dubie propter Phariſaeorum inſidias. Igitur valde importuno tempore haec mulier ad eum veniebat, et auxilium eius implorabat; quod ei non potuit non eſſe moleſtum. *ἠρώτων)* i. e. *ἐδέοντο.* Nam ſicut apud Latinos *rogandi* verbum ambiguum eſt, ita etiam *τὸ ἐρωτᾷν* apud Graecos. *Ἀπόλυσον ἀυτὴν*, *dimitte eam,* fer ei auxilium. Intercedebant pro illa foemina, quoniam illius clamores illis moleſti erant.

24. *ὀυκ ἀπεςάλην — Ἰσραὴλ)* *Tantum ad miseros ex gente Israelitica pertinet munus meum* ſc. ſanandi aegrotos. *Ἐις* pro *πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα*, *ad oves perditas*, (hebr. צֹאן אֹבְדוֹת, Ier. L, 6.) i. e. *ad miseros.* Metaphora deducta eſt ab ovibus, quae aberrarunt, et eſt imago miſeriae et infelicitatis. *ὄικε Ἰσραήλ,)* gentis Iſraeliticae. *Ὄικος*, *familia.* Habebant enim omnes tribus communem patrem, Iſraelem. Vide ſupra c. IX, 36. Ceterum haec verba dixit Ieſus non mulieri Cananaeae, ſed diſcipulis, qui eum comitabantur.

26. *ὀυκ ἔςι καλὸν)* i. e. *ὀυ πρέπει.* Syrus לָא שַׁפִּיר. *βαλεῖν τοῖς κυναρίοις)* *proiicere catellis*, ſ. *canibus.* *Κυναρίοις* idem eſt ac *κυσὶ.* Nam apud Graecos multa verba habent quidem formam, non autem vim diminutivorum, certe non ſemper, nec ubique. Hoc titulo, ex virulentia et contemtu *Iudaei* gentiles dedecorarunt. Nam ſeſe nomi-

minarunt τέκνα Θεȣ̃, reliquas vero gentes κύνας. *Midr. Tillin: Nationes mundi (i. e. Ethnici) assimilantur canibus.* Ex communi gentis loquela potius, quam ex fenſu ſuo Phraſeologia hac utitur Chriſtus, cui Gentiles non tam exoſi, et cui in more fuit loqui cum vulgo. Cf. Marc. VII, 27.

27. ναὶ κύριε) Ita eſt Domine. Particula in hoc loquendi genere aſſentientis, ſed ita ut obſecrationi ſubſerviat. καὶ γὰρ — κυρίων αὐτῶν) *Sed tamen canibus comedere licet de micis* etc. Καὶ γάρ, *sed tamen.* Ἐσθίει, *comedere licet.* Sic אַךְ־לְ Levit. XI, 3. 4. 8. Quaſi dicat: Et ego nec multa nec magna nimium beneficia poſtulo, ſed unum, quod obiter et ſine aliorum detrimento concedi mihi poteſt. Reliquias canibus dari, receptum ubique.

28. Μεγάλη σȣ ἡ πίσις) *Magna est tua fides*, i. e. fiducia, perſuaſio de mea potentia et voluntate iuvandi miſeros. γενηθήτω σοι ὡς θέλεις) *Quod rogas, fiat.* Θέλειν faepius idem eſt, quod αἰτεῖν. Vid. Matth. XXVII, 15. coll. Marc. XV, 6.

29. Μεταβὰς ἐκεῖθεν) *Quum inde discessisset*, nempe e finibus Tyri et Sidonis, v. 21. Venit παρὰ (i. e. πρὸς) τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, Marcus cap. VII, 31. addit: ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως. Cf. Matth. IV, 25.

30. κυλλȣ̀ς) *mancos*, qui unam manum debilem habent. Attici mancos etiam χωλȣ̀ς τὰς χεῖρας vocarunt. καὶ ἔῤῥιψαν — Ἰησȣ̃) *Et posuerunt eos ad pedes Iesu.* Nam ῥίπτειν h. l. eſt *ponere, collocare.*

31. Ὥσε — λαλȣ̃ντας) *Ita ut homines admirarentur, quum viderent mutos loquentes.* Dubium

non-

nonnullis vifum fuit, utrum βλέποντας ad τὲς ὄχλες, an vero ad coecos, quibus Iefus vifum reddiderat, referre debeant; unde orta eft magna lectionis varietas, de qua vid. GRIESBACHIUS ad h. l. Κωφὸς non furdum tantum, fed mutum etiam denotat. ἐδόξασαν) magnifice extulerunt et collaudarunt.

32. ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι) Multi Codd. habent ἡμέραι, et tunc poft ἡμέραι τρεῖς, fc. εἰσί, ponendum eft punctum. προσμένεσί μοι, i. e. a latere meo non difcedunt. ὀκ ἔχεσι τί φάγωσι) non quod toto triduo ieiunaverint, fed quod tertio die, viatico deficiente, fame premi coeperint. νήσεις) *ieiunos*, i. e. impaftos, ut loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil eos cibi tot diebus fumfiffe, ne verifimile quidem eft. Μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ, *ne plane viribus deficiant in itinere*. Ut enim verba ligandi et ftringendi apud Orientales fenfum habent firmitatis et vigoris, fic verba folvendi vim habent imbecillitatis, languoris, laffitudinis, confiliique inopiae. Sic חָזַק apud Syros et Arabes proprie *constrinxit*, apud Hebraeos *firmus factus est*, *invaluit*, *valide egit*. Ief. XXII, 21. cui opponitur רָפָה, *solutum*, *remissum esse*, Ief. XXXV, 3. Similem hiftoriam habuimus fupra, c. XIV, 14. ff. Novam *Pauli* explicationem (Commentar. T. II. pag. 392. ff.) aliis examinandam relinquimus.

35. ἀναπεσεῖν) Supra ἀνακλιθῆναι. Plane nihil differt ἀναπίπτειν, ἀνακλίνεσθαι, et ἀνακεῖσθαι ubi de conviviis agitur; neque refert, humine an in lectis difcumbatur.

37. σπυρίδας) *Sportas, corbes*, in quibus panes et alii cibi afferυabantur. Cap. XVI, 9. *Cophini* nominantur, eodem fenfu.

39.

39. εἰς τὰ ὅρια μαγδαλὰ) *Magdala* erat caftellum et oppidum trans Iordanem ad lacum Tiberiadis. *Marcus* εἰς τὰ μέρη δαλμανεθὰ. Alii legunt μαγαδὰν.. Sed nihil mutandum: Dalmanutha enim fuit locus intra limites Magdalenfes, ut oftendit *Lightfootus* in Chorogr. Marco praemiffa c. V.

CAP. XVI.

1. Πειράζοντες) *tentantes*, i. e. ut experirentur, ecquid poffet hoc praeftare quod petebant; fed captiofe, et malo animo ad id petendum ipfos inftigante, quaerentes calumniae occafionem. Ἐπηρώτησαν — αὐτοῖς) *Rogarunt, ut prodigium aliquod e coelo ipsis spectantibus ederet.* Σημεῖον ἐκ τῦ ὀρανῦ, fortaffis quale edidit Samuel, tonitrua eliciens, Iefaias, umbram regredi iubens in folario, vel potius Mofes, quum Mannam Deus coelitus deplueret. Digna funt lectu, quae *Michaelis* notavit ad h. l. p. 229. *Paulus* intelligit *Batkol, ein ominöses Signal vom Himmel her.*

2. εὐδία) fc. ἄυριον ἔσαι. Εὐδία, *serenitas, coelum serenum.* Apud Theophraftum εὐδία eft ἐφημερία. πυῤῥάζει γὰρ ὁ ὀρανὸς) *rubet coelum;* nam πυῤῥὸν rubrum dixere, feu rutilum. Haec eadem prognoftica apud *Aratum* licet legere, communi etiam ufu obfervata.

3. Σήμερον — ὁ ὀρανὸς) *Hodie tempestas erit; nam rubet triste coelum*, i. e. rubet coelum, nubibus admixtis. χειμὼν, proprie *hyems*, h. l. *tempestas procellosa et turbida.* Nam in orientalium regionibus hyems eft nebulofa et pluviofa. Vid. *I. D. Michaelis* ad Iob. XXXVII, 6. atque Efr. X, 9. Apud Profanos etiam εὐδία

et

et χειμὼν opponuntur. Loca habet *Wetstenius*. Profani etiam συγνότητα de *coelo tristiore* et *obnubilato* ufurpant, quod *Raphelius*, *Kypke* et *Wetstenius* notant. Verba comm. 2. 3. ὀψίας usque ad ȣ δύνασθε omìffa funt ab Origene in Cod. Vatic. iunioribus nonnullis, et exemplaribus plerisque, quae laudavit Hieronymus. Fortaffis librarii nonnulli iam ante Hieronymi tempora confulto haec praetermiferunt, ne fcilicet, (quae Bengelii ingeniofa eft coniectura,) in regionibus alia tempeftatum prognoftica habentibus, Dominus videretur minus vera dixiffe; nam quae hoc loco dicuntur, non in omnia convenire climata, docent phyfici. Caeterum de hac lectionis varietate Griesbachius copiofe difputat. Ὑποκριταὶ — ȣ δύνασθε;) *Vos Simulatores coeli faciem potestis dignoscere, temporum autem signa non potestis!* Ὑποκριταὶ omittunt complures ad utramque recenfionem pertinentes teftes, veteres et graves. E Luc. XII, 56. irrepfiffe videtur. πρόσωπον) פָּנִים, *externa species*, *facies*. Sed et Latini ita loqui folent, e. g. *Naturae facies*, *facies coeli* etc. διακρίνειν, i. e. ita difcernere, ut inde praedicatis, quae immineat tempeftas, atque ad ea praefagia componatis res veftras. τῶν καιρῶν, horum temporum, vel huius temporis, ut vertit Syrus. Senfus hic eft: Si divina providentia tam benigna fuit in homines, ut fereni, venti, pluviae figna quaedam praemitteret; quanto aequius credi eft, ab eadem providentia data effe figna imminentis adventus Meffiae? Sed vos ad illa figna confideranda fatis eftis diligentes; de adventu Meffiae figna pofcitis, quafi nulla fint data, quum data fint et multa et certiffima, praecipue vaticinia veterum Prophetarum, miracula a me edita, et ipfa doctrina mea.

4.

4. ἐπιζητεῖ) *requirit*, vel insuper quaerit, tot aliis signis non contenta. τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ) signum illud Ionae. Cf. supra c. XII, 39.

5. ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτῦ εἰς τὸ πέραν) i. e. *quum in ulteriorem ripam* a littore lacus Tiberiadis orientali ad littus occidentale *proficiscerentur*. Nam ἔρχεσθαι in N. T. saepe est *ire*, ut Luc. XV, 19. Luc. II, 44. Videtur enim Christus, (ut Hieronymus ex Marco colligit) hos sermones in ipso itinere atque adeo in navi habuisse, et quae apud Lucam est historia c. XII. ab hac esse diversam. Potest tamen ἔρχεσθαι h. l. significare, *in viam se dare*, *iter parare*, ut Matth. XXVIII, 1. Act. XX, 14. coll. v. 15. c. XXVIII, 14. coll. v. 15. Cf. Henr. Stephani *Thesaur. linguae graecae* ad hanc vocem. Ἄρτες λαβεῖν, *panes secum sumere*, pro μετ' ἑαυτῶν λαβεῖν, ut Matth. XXV, 3. Sic לָקַח, sequente אֵת Gen. XXII, 3.

6. Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων) *Studiose vobis cavete a fermento* (i. e. ab institutis, falsa doctrina) *Pharisaeorum*. Duo nomina vel verba, quae fere idem significant, saepius iunguntur. Sic Exod. XXXI, 13. Alexandrini habent ὁρᾶτε καὶ φυλάξασθε, ubi in hebraeo: אַךְ תִּשְׁמֹרוּ, vel ὁρᾶτε καὶ προσέχετε est pro: ὁρᾶτε ἵνα προσέχητε. Natura fermenti est, vim suam late spargere; ideo supra vera doctrina fermento comparata est. Hic et apud Paulum ad Galatas, falsa dogmata fermento comparantur eandem ob caussam. Alibi mala exempla. Sensum horum verborum Christus ipse explicat infra com. 12.

7. διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς) *Disceptabant inter se*. Ἐν pro *inter*, non pro *intra*, seu *apud*. Nam inter se col-

colloquutos certum eſt ex Marc. VIII, 16. ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν) Sc. *ideo hoc dixit.* Exiſtimabant diſcipuli, Ieſum, quum ſciret, deeſſe illis panes, monere eos in tempore, ne panem ſibi ab hominibus Phariſaicae aut Sadducaeicae ſectae compararent, plane, quaſi is panis ipſos eſſet inquinaturus.

8. Τί — ὀλιγόπιστοι) *Cur dubii estis, parum mihi confidentes?* cur de cibo ſolliciti eſtis? Διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, *dubii estis, animo pendetis.* De voce ὀλιγόπιστοι vid. ſupra c. VI, 30.

9. Οὔπω νοεῖτε, *nondum sapitis:* Etiamnum tardi eſtis in percipiendis dictis meis? τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων) *Quinque panes quinquies mille (hominum)* i. e. quibus pavi quinque millia hominum; quod genus dicendi a vulgi conſuetudine petitum eſt, ſicut pleraque alia. Cf. Marc. VIII, 18.

11. Πῶς οὐ νοεῖτε — Σαδδουκαίων;) *Quomodo non intelligitis, me non de pane dixisse, quum ad cavendum fermentum Pharisaeorum et Sadducaeorum vos hortarer?* Hic ſine dubio horum verborum eſt ſenſus. Sed variat lectio. Pro ἄρτου habent ἄρτων multi e praeſtantioribus omnium familiarum codicibus: quibus tamen alii earundem familiarum codices repugnant. Εἶπον ὑμῖν προσέχειν valde ſuſpectum eſt. Praeferenda eſſe videtur lectio: εἶπον ὑμῖν; (ſupple εἰπών, בְּאָמְרִי, *dicens, dicendo:*) προσέχετε δὲ κ. τ. λ. Δὲ reſpicit id, quod iam v. 6. dictum, et ſermocinatione interpoſita, abruptum fuerat, denuo menti imprimendum. Omittunt δὲ nonnulli Codd. et Verſſ. Iuniores quidam Codd. habent: προσέχειν, προσέχετε. Vide Griesbach. ad h. l.

12.

12. ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισ. κ. σαδ.) Doctrina Pharifaeorum ducebat ad fuperftitionem, fimulatam pietatem, fuperbiam et alia vitia; Sadducaeorum autem ad abnegandam fidem providentiae divinae et immortalis vitae poft mortem corporis. Ideo Chriftus difcipulos a doctrina Pharifaeorum et Sadducaeorum cavere iubet.

13. ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησȣ̃ς) ἐλθὼν hic iterum eft, *quum proficisceretur*, non *quum venisset*. Habiti enim funt hi fermones ἐν ὁδῷ, ut ait *Marcus*, c. VIII, 27. In fequentibus usque ad c. XX, 16. refert Matthaeus inprimis dicta et facta Iefu proxime ad difcipulos et futuros Apoftolos fpectantia. Καισαρείας τῆς Φιλίππȣ) Duae urbes Palaeftinae fuerant nomine Caefareae nuncupatae, altera ad mare mediterraneum fita, opus Herodis M. magnificum et fingulare, quae et Stratonis turris, Iofeph. L. XV. tum temporis fedes Procuratoris; altera, de qua hic fermo, prope fontes Iordanis, poftea Paneas dicta, a *Philippo*, Tetrarcha Galilaeae exornata, et in honorem Imperatoris Romani Caefarea appellata, de qua idem Iofeph. Libr. XVIII. ita: Φίλιππος δὲ πανεάδα τὴν πρὸς ταῖς πηγαῖς τȣ̃ Ἰορδάνȣ κατασκευάσας, ὀνομάζει καισάρειαν. τίνα με — τȣ̃ ἀνθρώπȣ;) Nonnulli interpretes haec verba fic interpungunt: τινα με λέγȣσι οἱ ἄνθρωποι ἐ̃ιναι; τὸν ὑιὸν τȣ̃ ἀνθρώπȣ; *Quemnam me dicunt homines esse? Num filium hominis*, i. e. *Messiam?* quam interpunctionem *Beza*, *Piscator*, *Clericus*, *Mastrichtus* aliique probant. Ita in altero membro repetendum effe λέγȣσι με. Alii commate pofito poft ἐ̃ιναι, vertunt: *Quemnam me dicunt homines esse? me inquam, qui sum Messias?* Alii denique με, quod in nonnullis verfionibus deeft, omittendum effe cenfentes, vertunt: *Quemnam homines dicunt filium hominis (*i. e. *me)* effe? Tum με, quod

cod.

cod. vaticanus et verfiones complures omittunt, fi genuiunm eft, redundat. Non tantum generatim quaefivit Iefus, quaenam fuerit hominum de fe opinio, fed nominatim etiam, quid de perfona *filii hominis*, quam de fe ufurpare folebat, fenferint. Vid. *Scholten* ad h. l. libro fupra laudato p. 119. fqq. Οἱ ἄνθρωποι, i. e. *plebs*, de plebe homines; non Pharifaei et Sadducaei. Recte mihi videtur vertere haec verba *Reichardus* ita: *Quaerit ex iis, quemnam ipsum vulgo homines ferrent?*

14. Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν) Vide fupra c. XIV, 2. Ἠλίαν) Quia Elias corpore furfum raptus legitur, ideo is ipfe rediturus putabatur, et quidem ante Meffiae tempora; quam receptam fuiffe magiftrorum fententiam; nimirum ex male intellecto *Malachiae* vaticinio, docemur infra c. XVII, 10. Extant eius fententiae veftigia in Hebraeorum libris; quorum tamen nonnulli venturum eum volunt in alio corpore, ut *David Kimchi* notavit ad *Malachiam*. Ἰερεμίαν) Hebraei exfpectabant reditum Ieremiae, ut ex Gorionide apparet. Imo quidam animam Ieremiae renatam in *Zacharia* exiftimabant, quomodo animam Phineae in Elia. ἢ ἕνα τῶν προφητῶν) qui fcilicet nunc refurrexerit Luc. IX, 8. Haec autem qui opinabantur, eos apparet nihil audiviffe de natalibus Iefu, primamque de eo famam ex miraculis, et quidem nuper admodum, accepiffe. Cf. D. Leonh. Bertholdi *Christologia Iudaeorum, Iesu Apcstolorumque aetate*. Erlangae 1811. p. 58. feq.

16. ἀποκριθεὶς — Πέτρος) Refpondit Petrus fuo et condifcipulorum fuorum nomine. Fuit Petrus, ut hiftoria evangelica docet, homo fervidi ingenii, promtus ad agendum et animofus. Quare Patres ei tribuunt θερμότητα, promtitudinem ad fufcipiendas actiones praeclaras, et generofam mentem, quae facile ad quidvis audendum fpecie

ho-

honesti oblata impelleretur. Laudabilis omnino indoles, quae vero, nisi recti notitia dirigatur, audaciam pariat interdum perniciosam. Vid. Is. CASAUBONI Exercitatt. ad Annales Baronii XIV. nr. VII. Σὺ εἶ — τοῦ ζῶντος) *Tu es Messias, filius unice veri Dei.* Ὁ Χριστὸς, *Messias*; ponitur enim h. l. Christi nomen pro officii appellatione, non proprio nomine, ut alibi saepe. Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ h. l. est merum Synonymum τοῦ Χριστοῦ, ut Io. VI, 69. XI, 27. Matth. XXVI, 63. Sic etiam Io. I, 50, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ et ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ coniunguntur. Reges dictos esse filios Dei patet ex 2 Sam. VII, 14. coll. Hebr. I, 5. Ps. II, 6. 7. aliisque locis. Vid. *Koppii* N. T. Vol. I. p. 91. sqq. De divina natura Christi Petrus tum temporis nondum erat edoctus. Ceterum Deus hic vocatur ὁ ζῶν, quod est nomen veri et unice colendi numinis, 1 Sam. XVII, 26. 36. Ps. XLII, 3. ut distinguatur ab idolis et numinibus paganorum fictitiis, vita carentibus; unde hi ipsi Dii vocantur מֵתִים, νεκροὶ, Ps. CVI, 28. Cf. etiam Sapient. XIII, 10. 17. 19. XIV, 29.

17. Μακάριος — Ἰωνᾶ) *O! te beatum, Simon, fili Ionae!* Βὰρ esse בַּר Chaldaeorum atque Syrorum, ac idem esse, quod in Hebraeorum sermone vocabulum בֵּן, *filius*, omnibus est notum. Iona hic non esse יוֹנָה quod nomen est unius e duodecim prophetis, sed יוֹנָא pro יוֹחָנָא sive יוֹחָנָן, Drusius et Grotius existimarunt. Quum vero Ἰωνᾶς, h. l. יוֹנָה fuerit nomen masculinum apud Iudaeos haud inusitatum, haec sententia non est verisimilis. Vid. FISCHERI *Prolusiones de vitiis Lexicorum* p. 651. sqq. Moris erat apud Hebraeos, ut nomini paullo communiori discri-

mi-

minis caussa adderetur Patronymicum, ut videre est in veteri foedere multis locis. ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι) *Hoc te non docuerunt homines.* *Caro et sanguis*, quoties Deo opponuntur, *hominem* significant in Hebraismo. In scriptis Iudaeorum frequentissime *Rex carnis et sanguinis*, et Deus S. B. opponuntur; qua phrasi indicant, hominem etiam potentissimum, et prudentissimos habentem consiliarios, si Deo comparetur, nihil esse. Multa loca collegit CAROL. BÜTTINGHAUSEN in specim. horar. hebr. ac arabic. Frf. ad M. 1758. p. 49. 50. Hebraei quidem per בָּשָׂר synecdochice intelligunt *hominem*, ut Ps. LVI, 5. coll. v. 12. quare בָּשָׂר vertitur ἄνθρωπος a LXX. Gen. VI, 13. sed utrumque, σὰρξ καὶ αἷμα nonnisi in serioribus scriptis coniungi solet, ut Sirac. XIV, 19. coll. Sapient. VII, 1. 2. Nostro loco per metonymiam innuuntur *imperfecti et ieiuni doctores*, quales erant Pharisaei et Sadducaei. Ἀποκαλύπτειν, *docere.* Si, inquit Christus, Doctores Iudaicos et Sacerdotes, si nobiles et principss, eosque qui maximam auctoritatem habent, audires, aliter longe de me iudicares. Ἀλλ' — οὐρανοῖς) Hoc non intelligendum est de immediata sed de mediata revelatione. Nam ἀποκαλύπτειν iterum est *docere.* Didicerat nempe Petrus hanc veritatem, Iesum esse Messiam, in ipsius Iesu schola et conversatione. Quod autem Petro contigit, ut discipulus Iesu fieret, et ingenio tam felici praeditus esset, ut hanc veritatem mature intelligeret, id omne tribuendum erat Deo eiusque providentiae.

v. 18. κἀγὼ — πέτρος) *Et ego vicissim de te affirmo, te Petri nomine esse dignum.* Proprium nomen Petri erat SIMON: quum autem ad Iesum adduceretur, is, qui statim ex vultu indolem viri, et promitudinem ad res

prae-

praeclaras. fuſcipiendas cognoſceret, ei nomen Petri impoſuit. Io. I, 43. Nunc igitur, quum Petrus tam praeclarum ſpecimen profectuum ſuorum edidiſſet, laudat eum Ieſus. Non poenitet, inquit, me tibi nomen *Petri* dediſſe. Video enim te hoc nomine eſſe dignum, et magnum fore religionis meae fulcrum. In more poſitum fuiſſe Hebraeorum doctoribus, ut diſcipulis ſuis nova imponerent nomina, docet *Büttinghausen* in *hor. hebr.* pag. 51. Sed idem mos receptus fuit apud populos ſeptentrionales, ut docet *Erici*, Danus, in *tentamine philolog. Antiquitt. quo nomina propria et cognomina veterum Septentrional. illustrantur.* Havn. 1753. Πέτρος reſpondet nomini Syriaco *κηφᾶς*, a כֵּיפָא *petra.* Πέτραν autem ὄρος, *montem*, ſive *rupem*, etiam apud Homerum interpretantur Critici. Et Chriſtus imponit ipſi nomen *Petri*, non Petrae, quia terminatio foeminina non videbatur eſſe conveniens viro; quanquam et hoc notandum eſt, Atticos Scriptores, Sophoclem et Aeſchinem etiam πέτρον dixiſſe, quorum loca indicavit *Io. Alberti* Obſ. Philolog. *καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρα — ἐκκλησίαν*) *Nam* (*καὶ*, *nam*, ut hebr. ו ſaepe,) *super hac petra exstruam ecclesiam meam.* Figuratae huius locutionis ſenſus prorius eſt: *Efficiam te primum constantem religionis meae professorem, cuius ministerio ecclesia mea fundabitur. Petra* nec eſt *confessio Petri*, nec *Christus*, ſemetipſum digito vel nutu deſignans (quas interpretationes nec contextus admittit,) ſed ipſe Petrus. Dominus ſyriace loquens nulla uſus eſt agnominatione, ſed utrobique dixit *Cephas*, quemadmodum Gallicum nomen *Pierre* tam de proprio quam de appellativo dicitur. Deſignavit itaque digito aut nutu *Petrum*; id enim conveniebat propoſito reddendae rationis impoſiti nominis. Ita de

de *Abrahamo* dictum: Nomen tuum erit Abraham, quia patrem multarum gentium te conftitui. *Iacobo:* Ifrael erit nomen tuum, nam ut principem te geris apud angelos et homines. Ita Chriftus: Petrus a me nominatus es, quia eris quafi Petra. Promittit autem, fe aedificaturum effe ecclefiam fuam fuper Petro. Alluditur ad morem in Palaeftina receptum, aedificia, diluviis ac turbinibus obnoxia in folo petrofo exftruendi, ut aquarum ventorumque vim eludere poffint. Matth. VII, 24. 25. Petram igitur, feu firmum folum ante omnia circumfpicere debet, qui domum durabilem exftruere cogitat; *petra* primum eft, unde opus inchoandum. Sic igitur Chriftus Petrum, virum conftantem et magno animo praeditum elegit, per quem inchoaret opus novae religiofae focietatis condendae. Ecclefia nempe eft focietas chriftiana. Nam vocabulo ἐκκλησίας fignificatur civium conventus, ut Act. XIX, 32. 39. Hebraei קָהָל vocant univerfum Ifraelitarum coetum, Deum colentium. Deut. IX, 10. XVIII, 16. ubi LXX. habent ἐκκλησίαν. Sed poftea communis loquendi confuetudo fecit, ut pro eorum coetu acciperetur, qui Chriftum profitentur, ficut Synagoga de Iudaeis proprie et peculiariter dici coepit. Quid autem h. l. fit οἰκοδομεῖν, id poteft illuftrari ex locis 2 Cor. VI, 16. 1 Petr. II, 5. 1 Cor. III, 9. Eph. II, 20. Ecclefia nempe comparatur *templo*, cui fundamenti loco funt Apoftoli. Quum ergo dicit Chriftus οἰκοδομήσω, tempus illud refpicit, quo *Petrus* primus omnium Iudaeis (Act. II, 14. fqq.) deinde et alienigenis (Act. X. et XV, 7.) erat annunciaturus id ipfum, quod hic profitebatur, nempe Iefum effe Chriftum et unigenitum Dei filium. Refurrectionem nimirum Iefu, cui confequens eft, eum effe Chriftum et Dei filium, crediderunt et Iudaei et gentes tum communi Apoftolorum, tum peculiari etiam

Petri teſtimonio. Per hunc modum *Petrus* factus eſt petra ſive fundamentum populi chriſtiani. πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς) *Quam* (meam eccleſiam) *nulla, ne potentissimorum quidem hostium vis destruet.* Αὐτῆς refer ad vocem praecedentem ἐκκλησίαν. Πύλαι ᾅδου, *tartareae potestates, consultationes et molimina diabolorum, tyrannorum, et hostium ecclesiae.* Nam שַׁעַר, cui πύλη reſpondet, notat eiusmodi portam, ubi habetur iudicium, vel imperium, aulam principis, dominandi poteſtatem, unde Regia imperatoris Turcarum *Porta* nuncupatur; ᾅδης autem, שְׁאוֹל, *inferi* eſt *orcus, tartara,* tota umbrarum reſpublica, *Todenreich.* Integra phraſis πύλαι ᾅδου occurrit Ieſ. XXXVIII, 10. ubi in hebr. שַׁעֲרֵי שְׁאוֹל alibi שַׁעֲרֵי מָוֶת, πύλαι θανάτου, Pſ. IX, 14. aliisque locis. Κατισχύειν τινός, *praevalere adversus aliquem,* vi opprimere aut evertere. Facile perſpicitur, Chriſtum his verbis (καὶ πύλαι — αὐτῆς,) eccleſiae ſuae polliceri ſecuritatem ab interitu. De modo autem ſenſum conſtituendi variant interpretum ſententiae. Vid. *Wolfii Cur.* ad h. l. Secundum *Wetstenium,* qui αὐτῆς ad verba: ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ referre videtur, Chriſtus praedicit Petro, eum in diſcrimen vitae venturum, nec tamen eo abſterritum iri, quo minus conſtanter in doctrina magiſtri perſeveraret, mortemque adeo ipſam, hoſtium terribiliſſimum vinceret, atque triumpharet. Rom. VIII, 35—39. Act. XII, 3—19.

19. καὶ δώσω σοὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν) Ad verbum: *Et tradam tibi claves regni coelorum* ſ. *ecclesiae.* Quid autem hoc ſit, facile intelligitur. Nimirum ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν hic, ut ſaepius, eſt *coetus Christianus, ecclesia.* Vid. notata ſupra ad c. III, 2. Hanc ſuam eccleſiam Chriſtus modo comparaverat cum *do-*

mo

mo ſuper petram exſtructa, v. 18. Cui claves domus traduntur, ei fit poteſtas, quosdam in domum admittendi, quosdam excludendi pro Domini arbitrio. Senſus igitur horum Chriſti verborum eſt: Dabo tibi facultatem, ex Iudaeis et gentibus, dignos in eccleſiam meam admittendi, repellendi vero ab ea indignos. Alii vertunt: *Tradam tibi potestatem in regnum meum.* Nam *clavis* interdum etiam poteſtatem et imperium ſignificat. Cf. Ieſ. XXII, 22. Apoc. I, 18. ſenſu fere eodem. Intelligitur enim facultas et poteſtas credituros in Ieſum recipiendi in ſocietatem chriſtianam, et quaſi oſtium fidei aperiendi Iudaeis et ethnicis. Act. II, 14. ſeqq. X. et XV, 7. ϰαὶ ὅ ἐὰν — ἐν τοῖς ȣρανοῖς) Variant interpretes in explicandis his verbis. Omnium optime ea interpretatus eſſe videtur D. THADDAEUS A S. ADAMO, Theol. Prof. in Academia Bonnenſi, in *Commentat. bibl. in effatum Christi Matth.* XVI, 18. 19. Colon. 1789. 4. Notandum igitur eſt, *δέειν* et *λύειν*, quando de *clavibus* eſt ſermo, idem eſſe ac *claudere*, et *aperire*. *Ianuae* enim Veterum claudebantur funibus, quibus ligandis vel ſolvendis claves adhibebantur: unde quod nobis eſt ianuas *claudere* et *aperire*, id iis fuit *ligare* et *solvere*. *Serae* non erant, niſi obices quidam, peſſuli, vectes, repagula, quibus vinculo adſtrictis, oſtia occludebantur, ſolutisque valvae patebant. Illuſtravit hunc ritum *Molinus*, in diſſert. *de clavibus Veterum*, Upſal. 1684. edita, et in *Alberti Henr. de Sallengre* Tom. III. *Novi Thesauri Antiquitt. Rom.* recuſa. Clavem autem Veterum accuratius deſcripſit REIMMANNUS in *Iliade post Homerum.* cap. 10. §. 8. et tabula aeri inciſa, expreſſit. Conferri poteſt *Homerus* Odyſſ. δ. v. 802. ϑ. v. 447. et φ. v. 45. 240. Referas huc non inepte ſimulacrum foeminae, dextra clavim, ſiniſtra funes

tenentis, quod extat apud *Mich. Angel. Causseum*, in Simulacris Deorum, tab. XV. Tom. V. antiquitt. Romanar. p. 776. Δέειν igitur, quando de perfonis ufurpatur, erit, *repellere* et *excludere*, λύειν, *admittere*. De *personis* autem omnino h. l. eft fermo; neutro enim faepius utuntur Evangeliftae, ubi de hominibus utriusque fexus fermo eft, e. c. Matth. XVIII, 11. Io. VI, 37. Ergo vertere poffis verba noftra: *Si quos repuleris* (ab ecclefia mea) *in terra, ratum id erit apud Deum, si quos admiseris* (in ecclefiam meam) *itidem id ratum erit apud Deum.* Sic totius commatis fenfus erit: Tibi, Petre, facultatem concedo, poft meum in coelos reditum, Iudaeis et gentibus aditum ad ecclefiam meam referandi. Si quos indignos repereris, ut in coetum Chriftianorum admittantur, eosque a fidelium focietate excluferis; alios vero ob animum docilem, moresque ad Evangelii normam compofitos, dignos iudicaveris, ut in coetum difcipulorum meorum recipiantur: ego in coelis ad dextram patris mei confidens, utrumque ratum habebo. Nihil igitur novi Petro his verbis promittitur, fed idem, quod v. 18. dictum fuerat, aliis verbis exprimitur. Sed liceat alias etiam nonnullas huius loci commemorare explicationes. *Io. Lightfootus, Io. Seldenus, Henr. Hammondus, Salomo a Til, Io. Christoph. Wagenseilius, Philipp. a Limborch*, multique alii verba δέειν et λύειν accipiunt de fola doctrina ab Apoftolis determinanda, vel faltem de praeceptis et interdictis. Nec poteft negari voces hebraeas אָסַר et שְׁרָא, quibus refpondent graecae δέειν et λύειν ex ufu Scholae Hillelianae et Schammaeanae adhiberi in doctrinis et iudiciis feu cenfuris, de rebus licitis et non licitis fecundum legem, ut *ligare* idem fit quod prohibere feu prohibitum declarare, *solvere* vero idem

idem ac permittere, aut declarare licitum. Ita fenfus effet: *Quodcunque (in lege Mosaica) ligaveris h. e. prohibueris, id prohibitum erit, sanciente auctoritate divina; et quodcunque solveris, i. e. permiſeris, vel permissum et licitum docueris, id erit licitum et permissum.* Nec omittendum effe videtur, δέειν et λύειν, de perfonis ufurpatum, interdum effe *reum declarare et absolvere.* Sic *Munthius* ex Diodoro Siculo attulit verba: ὅσα ἐγὼ δήσω, οὐδεὶς δύναται λῦσαι, i. e. *quoscunque ego noxios pronunciavero, nemo absolvere, aut a noxa immunes iudicare sustinebit.* Herodotus etiam Lib. II, c. 121. ἀπολύειν habet pro *absolvere*, et καταδέειν pro *condemnare.* Alii, inter quos eft *Godofr. Olearius*, alium h. l. applicant fignificatum, quo δέειν idem notat, quod *morbum infligere*, λύειν vero *liberare a morbo*, ut Luc. XIII, 16. Explicant igitur locum noftrum ita, ut dicant, Salvatorem hic Petro atque Apoftolis promittere poteftatem morbos immittendi atque fugandi extraordinariam, qua in Ananiam et Sapphiram Petrum ufum effe, in Elymam Magum Paulum, affatim conftat. Eodem fenfu explicanda effe putant verba κρατεῖν et ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας loco huic fimili, Io. XX, 23. Quicquid fit, hoc faltim certum eft, in utroque loco Petro reliquisque Apoftolis fingularem promitti poteftatem ad perficienda ea, in quibus iis opus erat peculiari auxilio.

20. Τότε διεςείλατο — ἐςιν ὁ χριςός) *Tum interdixit discipulis suis, ne cuiquam proderent, se esse Messiam.* Pro διεςείλατο codices nonnulli habent ἐπετίμησεν, de qua lectionis varietate cf. *Griesbach.* in Comment. crit. ad h. l. Ἰησοῦς, quod nonnulli ponunt ante ὁ χριςός, haud dubie interpretamentum fuit, prorfus fuper-

perfluum, quia *Iesus* nomen eft proprium, quo apud omnes nofcebatur. Omittunt etiam codices, verfiones et Patres complures. Noluit Iefus difcipulos Meffianam fuam dignitatem, quam Petrus modo profeffus fuerat, hoc tempore, in hisce regionibus ac his hominibus palam praedicare, nec adverfus eos, qui aliter (v. 14.) de ipfo iudicarent, pro magiftri gloria pugnas inutiles pugnare. Praeterea iis eo erat, ut Iefus multa pateretur, et fupplicio crucis afficeretur. Ergo non erat nunc opportunum, haec palam dicere, quia de Meffia mortuo defperaffent. Porro ii, qui aliquo modo credidiffent, Iefum effe Meffiam, regnum mundanum cum ftrepitu quaefiffent. Noluit autem Iefus occafionem praebere rebellioni et feditionibus. Cf. dicta ad c. IX, 30.

21. Ἀπὸ τότε — εἰς Ἱεροσόλυμα κ. τ. λ.) *Ab hoc tempore coepit Iesus clarius exponere discipulis suis, sibi eundum esse Hierosolyma* etc. Δεικνύειν h. l. idem valet, quod apud Marcum cap. VIII, 31. διδάσκειν, et quidem apertius docere, l. c. v. 32. Sapientiffimo confilio Iefus nunc demum coepit difcipulis fuis exponere de ultimis fuis fatis, et animos eorum, felicitatem terrenam expectantium praeparare, ne nimis offenderentur mox ipfi obventuris. Antea enim animi eorum nondum fatis praeparati et firmi fuerant, ad talia percipienda. Et tamen Iefus ne nunc quidem fidem apud eos inveniebat, ut fequentia docent. Caeterum ex his Iefu praedictionibus, quibus eventus accuratiffime refpondit, et ex firmo eius propofito mortem acerbiffimam et ignominiofiffimam fubeundi, facile demonftrari poteft, eum ab omni fraude et impoftura, pia etiam, quam vocare folent, prorfus fuiffe alienum. Ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, *a Senioribus*. Ἀπὸ hic iterum pro ὑπὸ pofitum eft, quod Marcus et Lucas ha-

bent,

bent. Πρεσβύτεροι ſunt, non ſolum aetate ſed dignitate etiam antiquiores et priores, olim *patres*, deinde *senatores* dicti, a populo diſtincti, זְקֵנִים, unde συνέδριον ipſum haud raro πρεσβυτέριον vocatur, *membra senatus publici Hierosolymitani*, Luc. XXII, 66. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ nonnulli interpretes recentiores intelligunt proverbialiter, de tempore mox futuro. Hebraei nempe tempus praeteritum quodcunque per *heri et nudius tertius* exprimunt (Exod. IV, 10. v. 16.) *tempora* autem *secutura* per *post biduum tertio die* ut Hoſ. VI. 2. cf. 1 Sam. XX, 12. Iac. IV, 13. Sed vid. notata ad c. XII, 40. Fuerunt noſtra aetate, qui negarent, Ieſum reſurrectionem ſuam praevidiſſe et praedixiſſe, e. g. Paulus in *Meletem. ad historiam dogmatis de resurrectione mortuorum*, Ien. 1796. et *krit. Kommentar.* ad h. l. Thiessius et alii. Sed contortas eorum interpretationes ſatis refutavit Süskind *in dem Magazin für christl. Dogmatic und Moral etc.* edito a D. Io. Frid. Flatt. Partic. VII. Tubing. 1801. p. 181—226. (*Einige Bemerkungen in Beziehung auf die Frage: ob Iesus seine Auferstehung bestimmt vorhergesagt habe?*) Cf. Kuinoelii *Commentar.* ad h. l. Iam ante iſtas diſputationes, (a. 1784.) Francisc. Volkmar Reinhard ediderat *Programma de Christo, suam dum viveret resurrectionem praedicente*, recuſum in eius opuſculis academicis Volum. II. Lipſ. 1809. p. 30. ſq. quod conferri meretur. Ipſi Apoſtoli ingenue fatentur, ſe illos Domini ſermones, quum ab ipſo haberentur, *ne intellexisse quidem*, Marc. IX, 32. Luc. IX, 45. c. XVIII, 34. Io. XX, 9. Sed cauſſa eſt in promtu. Non intellexerunt nimirum, quia vulgaris Iudaeorum de Meſſia perſuaſio, mentibus eorum penitus

in-

infixa, eos impediebat, quominus praedictionibus eius de morte et resurrectione sua fidem adhiberent.

22. Καὶ προσλαβόμενος — λέγων) *Tum Petrus eum seorsim abducens admonuit his verbis.* προσλαμβάνεσθαι significat et *complecti* et *seorsim abducere*, ut solent familiarius aliquid dicturi. ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ, i. e. ἐπετίμησε, ut Marc. IV, 39. Luc. VIII, 24. Est autem ἐπιτιμᾷν idem ac ἐπιπλῆξαι, *increpare, obiurgare, invehi in aliquem.* Cum μέμφομαι permutat Thomas Mag. Sed h. l. Matthaeus sine dubio hac voce exprimere voluit hebraicum הוֹכִיחַ, quod interdum vertitur ἐλέγχειν. Vid. les. L, 2. Ἵλεώς σοι κύριε) ἵλεως, attice pro ἵλαος. Supplendum est: ὁ Θεὸς et διαμένῃ vel ἔστω. *Tibi, Domine, Deus propitius permaneat!* s. absit, ut, quod dicis, tibi contingat: *Misereatur tui Deus.* Est vox abominantis et dehortantis, respondens hebraicae formulae חָלִילָה לְּךָ, et verti potest etiam *Deus hoc omen avertat! hoc Deus prohibeat! Das wolle Gott nicht! Gott behüte!* Cf. 1 Paralip. XI, 19. Gen. XLIII, 23. *Ioseph.* Lib. VII. Antiquitt. c. 11. §. 8. ǜ μὴ ἔσαι σοι τǜτο) *Hoc tibi non eveniet.* Est locutionis praecedentis ἐξηγητικόν. Futurum enim more Hebraeo positum est pro optativo. Tantundem ergo hoc est, quasi dicas μὴ γένοιτο quomodo LXX. saepe vertunt חָלִילָה. Ios. XXII, 29. XXIV, 16. *Vulgata* non inerudite *absit* hic posuit. Ceterum habemus hic aliud exemplum θερμότητος Petri, de qua diximus supra ad comm. 16. Eo audaciae progressus est, ut magistrum ipsum reprehendere non vereretur. Putabat nempe, ea quae magister de calamitatibus sibi instantibus, et de morte crucis dixisset, minime convenire Messiae dignitati, eumque parum consentanea dixisse. Si

tale

tale aliquid immineat, regia utendum esse potestate, qua se suis conservet, neque ferendum esse, ut tam indigna sibi eveniant. Petrus igitur sicuti verba Christi de morte, ita etiam de eius resurrectione proprie accepit; sed cum receptis de Messia opinionibus conciliare non potuit.

23. ὕπαγε ὀπίσω μου) i. e. *extra conspectum meum; facesse hinc, apage te a dorso meo.* Σατανᾶ) Hebraeum est שָׂטָן, quod LXX. modo ἐπίβουλον, modo διάβολον reddiderunt, et saepe significat eum, qui alteri *dat consilia mala, inutilia, perniciosa; malum consiliarium.* 2 Sam. XIX, 23. Ostendit Christus, Petrum amoris specie, revera sibi esse adversatorem. σκάνδαλόν μου εἶ) *Offendiculo mihi es,* i. e. *tu es consultor pessimus; tu impia mihi suades, et nefaria.* Quantum in te est, *horrorem mihi ignominiae, cruciatuum et mortis iniicis:* quem horrorem in Christi carne modo maiorem, modo minorem fuisse apparet. ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων) Φρονεῖν τά τινος Graecis eleganter notat, *alicui bene cupere, facere quae alteri grata sunt, stare a partibus alicuius,* e. g. Φρονεῖν τὰ τῶν Ἀθηναίων. Sensus itaque est: Non sectaris partes Dei, sed ea curas magnique facis, quae hominibus placent, et ad vitae huius commoda pertinent. Putabat nempe Petrus Iesum fore regem civilem. Quapropter ea potius faciunda censebat, quae mortales, auctoritatem naturae sequentes, probarent, quam quae Deus de salute hominum restituenda et stabilienda decrevisset.

24. ὀπίσω μου ἐλθεῖν) i. e. πορεύεσθαι. Sensus est: *Qui vult discipulus meus esse,* religionem meam amplecti. ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν) *Negligat semetipsum; obliviscatur quasi sui et suorum commodorum, adeo-*

que

que vitam suam despiciat. Nam ἀπαρνεῖσθαι ἑαυτὸν est *contemnere, despicere vitam suam.* Qui nempe spernit rem aliquam, is se possessorem eius et dominum esse, fere dissimulare, et, si non verbis semper, tamen re ipsa negare solet. Alexandrini ἀπαρνεῖσθαι usurparunt pro hebr. מָאַס Ies. XXXI, 7. quod alibi reddiderunt ἐξουθενεῖν, 1 Sam. VIII, 7. et ὀλιγωρεῖν, Prov. III, 11. Est igitur hic ἀπαρνεῖσθαι ἑαυτὸν, quod apud Lucam μισεῖν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν c. XIV, 26. Alludit autem Christus ad vulgi opinionem, quam deinde refellit; nam is vulgo desertor sui, suique prodigus dicitur, qui vitae commoda, vitamque ipsam non omni studio conservat. Eiusmodi desertor sui alio sensu Christianus esse debet. Facienda nimirum rerum mortalium, vitaeque ipsius, si opus sit, iactura, hoc argumento, quod in ea iactura maximum situm sit lucrum. ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ) *Suscipiat crucem suam,* cf. c. X, 38. i. e. ne detrectet mala, quae ipsi inferuntur ob caussam pietatis; nam de hoc malorum genere proprie hic agitur. καὶ ἀκολουθείτω μοι) *Tum sectatorem meum se esse profiteatur;* vel καὶ idem est ac ἵνα, ὅπως, *quo se meis partibus favere palam profiteatur.* Eadem constructio est Ierem. XXV, 5. ἀποστράφητε — καὶ κατοικήσατε. Sic etiam Act. II, 38. coll. III, 19.

25. ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι) Vide supra c. X, 39. ubi haec verba exposuimus.

26. τί γὰρ — ζημιωθῇ) *Quid prodesset homini si omnes mundi divitias acquireret, sed non aliter quam cum vitae iactura?* Τί ὠφελεῖται i. e. κατά τι; ut mox τὴν ψυχὴν. pro κατὰ τ. ψυχὴν. Nam ὠφελεῖν in activo cum accusativo personae, (ut τοὺς φίλους ὠφελεῖν) et accusativo rei, (ut τὸ κοινὸν ὠφελεῖν apud Xenoph.) con-

coniungitur; unde fit, ut accusativo rei in passivo retento, accusativus personae in nominandi casum abeat. Similis constructio est Matth. XI, 5. 1 Cor. IX, 17. ψυχὴ h. l. est *vita temporalis*, et ζημία simpliciter opponitur τῷ κέρδει. Sententia est proverbialis, quam Christus a vita temporali ad alteram et aeternam transfert. τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτȣ̃) ἀντάλλαγμα, *compensatio, pretium redemtionis.* τί δώσει est πόσα ἂν δώσῃ, quam multa ac magna libenter daret homo in mortis periculo constitutus sui conservandi gratia! Argumentatur Christus a vita hac temporaria ad felicitatem illam, quam religio promittit. Nam si omnia quae possidemus, arbitramur recte impendi, ut nosmetipsos in hac vita servemus, quanto magis huius vitae commoda ipsaque haec mortalis vita impendenda sunt, ut felicitatis, quam Messias suis cultoribus et in hac et in futura vita largietur, participes reddamur?

27. Μέλλει γὰρ — τὴν πρᾶξιν αὐτȣ̃) *Venturus est enim Messias maiestate (potestate) patris sui praeditus, comitantibus angelis suis, et tunc pro suis quemque factis rependet.* Omnino futurum esse, docet Iesus, ut damnum sentiat, qui vitae pepercerit, commodum, qui pro Evangelio vitam spreverit. Δόξα כָּבוֹד, quum de Deo usurpatur, significat eius *maiestatem*, proprietates eius et virtutes, propter quas ipsi summi honores debentur. Saepe autem tantum certum quoddam proprietatum divinarum genus, pro dicentis et scribentis consilio indicatur, e. c. Ps. XIX, 2. ubi δόξα Θεȣ̃ est *potentia Dei.* Iam quum Christus statim addat, se venturum esse, ut sectatorum doctrinae suae quisque ab ipso ferat praemia factis suis digna, haud dubie verbis ἡ δόξα τȣ̃ πατ-

πατρὸς fignificatur *potestas, quam Deus habet, statuendi de vita et factis mortalium*, quam quidem poteftatem ipfe Iefus profeffus eft fibi a patre effe conceffam: Io. V, 22. 27. coll. Act. XVII, 31. Ἐν δόξῃ, *praeditus, inftructus potestate.* Sic enim praepofitio ἐν haud raro ufurpatur, e. c. Luc. I, 17. Pf. CII, 17. Μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτȣ͂, in comitatu angelorum. Hunc vero fuum adventum, quo maieftatem fuam fit declaraturus Iefus; multos tum fibi adftantes, vifuros effe atque fenfuros, dicit v. 28. Quum igitur Iefus illo tempore, et in illa hominum aetate non venerit ita, ut confpicuum fecum haberet angelorum comitatum, fequitur tropice explicandam effe phrafin μετὰ τ. ἀγγ. α. *de splendido et magnifico adventu.* Paffim Deus dicitur, *venire cum angelis*, ubi magnificum opus divinae potentiae fignificatur. Hoc loco intelligitur laeta Evangelii propagatio per orbem terrarum, una cum deftructione Hierofolymorum et civitatis Iudaicae, ut docemur v. 28. Monet nempe Iefus morte ignominiofa et duris fatis fibi fuisque obventuris nihil decedere fuae dignitati; nam gloriofam fucceffuram pofthaec effe regni fui manifeftationem, iudiciumque regia poteftate in omnes refractarios, et contemtores exercendum. καὶ τότε — πρᾶξιν αὐτȣ͂) *Et tunc quemlibet pro suis factis aut beabit aut puniet.* Fidos fibi, et conftantes in profeffione nominis fui, participes reddet felicitatis cum religione coniunctae; refractarios vero et contemtores cum Iudaeis puniet. Cf. infra c. XIX, 28. 29.

28. Ἀμὴν λέγω — βασιλείᾳ αὐτȣ͂) *Affirmo vobis hoc, esse quosdam ex his adstantibus, qui non morituri sint prius, quam Messiam viderint auctoritatem potestatemque suam publice ostendere.* Hoc, quod modo dixerat (v. 27.) adeo certum effe, inquit Iefus,

ſus, ut ipſum regnum illud glorioſe adminiſtrantem haud pauci ex illis ſenſuri ſint; propagationis nempe evangelicae doctrinae et inſignium iudiciorum in gentem Iudaicam teſtes αὐτόπται. Γεύσασθαι θανάτε idem valet quod ἀποθνήσκειν. Phraſis haec Syris frequentata (טעם מותא) inde deſumta eſt, quod Veteres mortem fingebant ſub imagine viri, manu geſtantis poculum venenatum, quod morienti ebibendum eſſet. Vide *I. D. Michaelis Abhandlung von der syrischen Sprache*; p. 48. *Romershausenii observationes in N. T. ex Syriacis scriptoribus*, aliosque. Ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτε, *venientem cum (ἐν) regno suo*, i. e. auctoritatem ſuam poteſtatemque publice oſtendentem. Sic Deus dicitur אתא, ἔρχεσθαι, quum ſignificatur, eum praeſentem eſſe, vel liberando vel perdendo, eum potenter agere, documenta edere potentiae et maieſtatis luculentiſſima, ſplendidiſſimaque. Ieſ. XXXV, 4. Zachar. XIV, 5. Chriſtus igitur ἔρχεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτε dicitur, *quum se gerit ut Regem, quum regnat, hostesque sibi subiicit.* Cf. Matth. XXV, 31. Geſſit ſe autem ut Regem Ieſus poſt reſurrectionem et aſcenſum in coelos, dum Spiritum S. miſit, Evangelium propagavit per ſigna et miracula, et punivit Iudaeos. His enim et aliis certiſſimis teſtimoniis cognoſcebatur, eum iam regnare. Iam homines tum Ieſu adſtantes viderunt haec omnia. Nam XV annos poſt eius reditum in vitam coepit late propagari doctrina chriſtiana, et XL annis poſt hos ſermones deſtructa eſt Iudaeorum civitas, ita ut quidam horum viderent Meſſiam ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτε. Cf. infra c. XXIV, 14. 34.

CAP.

CAP. XVII.

1. **K**αὶ μεθ' ἡμέρας — κατ' ἰδίαν) Quanquam Iefus perfpicuis verbis declaraverat, (c. XVI, 27. 28.) morti ignominiofae et perpeffionibus gloriofam fucceffuram effe regni fui manifeftationem, haec tamen difpellere non poterant exortas in Apoftolorum, atque Petri inprimis, animis nebulas. Voluit igitur Deus luculento modo eis declarare, hunc Iefum effe Meffiam. Hunc huius memorabilis facti fuiffe fcopum, ipfe Petrus 2 ep. I, 16. f. teftatur. Olearius in obfervatt. facris ad h. l. inprimis operam dat, ut oftendat, omnem hanc μεταμόρφωσιν eo confilio factam, ut Apoftolis per *signum quoddam e coelo* datum conftaret veritas fiduciae in Chrifto collocatae; quae eft etiam *Michaelis* coniectura. Paulus (Commentar. T. II. p. 537. ff.) negat, difcipulorum cauffa haec eveniffe; cafu potius factum effe, ut difcipuli, e fomno expergefacti, Iefum (ipfo invito) cum duobus viris ignotis, quos per coniecturam pro Mofe et Elia habuiffent, colloquentem audirent et confpicerent. Quod nunc narratur, factum effe dicunt *Matthaeus* et *Marcus* μετ' ἡμέρας ἕξ, *Lucas* vero diebus octo. Computavit nempe Lucas diem, qua Chriftus, quae capitis XVI extremis occurrunt, differuerat, eam item, qua montem cum fuis confcenderat; quibus omiffis, fex tantum intermedios dies reliqui Evangeliftae numeraverunt, receptam numerandi rationem utrinque fectantes. Conftat etiam, Iudaeos octo dies appellaffe id, quod ab uno fabbato eft ad alterum. Io. XX, 26. *Iosephus* Antiquitt. VII, cap. 9. ut quum vulgo dicimus *post septimanam circiter.* Voluit autem Iefus fpectatores effe fuae maieftatis *Petrum, Iacobum et Ioannem*: iis enim familiarius ufus eft, et obtinuerunt etiam hi tres eam inter ceteros difcipu-

los auctoritatem, ut Paulo quoque *ii* appellentur, *qui sint in praecipua existimatione.* Gal. II, 9. καὶ ἀναφέρει — κατ' ἰδίαν) Montem, in quo haec facta funt, fuiffe *Thabor;* antiquiffima eft fententia, quae nititur eo, quod hic mons non procul eft a Caefarea, ad quam res antea enarratae evenerant. Sed hoc non eft certum; nam per octo dies longum itineris fpatium abfolvere potuit Iefus cum difcipulis. Refutavit illam traditionem, et *Hermonem* fuiffe iftum montem ftatuit *Büschingius* in Harmonia Evangeliftarum. Sed nec hoc certum eft. Addit Lucas c. IX, 28. conceffiffe Iefum cum difcipulis in montem προσεύξασθαι, quod verbum *meditationem* cum precibus ad Deum fufis fignificat. Solitudinem faepius quaefivit Salvator, meditationi et precibus peragendis accommodatam, inprimis vero montes.

2. καὶ μετεμορφώθη — ὡς τὸ φῶς) *Et mutata est eius forma illis spectantibus; resplenduit enim vultus eius more solis; vestes autem eius splendidae erant lucis instar;* Bene iam *Hieronymus* notavit, verbum μετεμορφώθη haud ita effe intelligendum, quafi Iefus priftinam formam et faciem perdidiffet, vel amififfet corporis veritatem. Nam Graecis μορφὴ faepe eft ὄψις, θέαμα, *facies rei exterior.* Hoc tantum dicitur, in vultu eius confpectum effe eximium fplendorem, vel fingularem maieftatem, quae verbis defcribi vix pofiit. (Cf. Luc. IX, 29.) Verba enim: καὶ ἔλαμψε — ὡς ὁ ἥλιος, declarant, qualis fuerit illa μεταμόρφωσις. καὶ ante ἔλαμψε (ut hebr. ו faepius) verti poteft: *nam.* Veftimenta λευκὰ hic funt λαμπρὰ, *splendida,* f. *candida.* Ergo non eft opus, ut pro τὸ φῶς legamus ὡς χιὼν, quam lectionem exhibent nonnulli codices, forfan ex gloffa e Marco margini adfcripta. *Candor* fplendore differt ab *albedine.*

Hinc

Hinc lux *clara* dicitur Plauto (Amphit. A. 1. Sc. III. v. 49.) et Lactantio (Inftit. VI, 2.) ipfique *soli* tribuitur *candor* a Cicerone, nec non *coelo*, per quod fcilicet candida *solis* lux diffunditur. Quaenam fuerit cauffa fplendoris in veftibus Iefu confpicui, nemo facile definire aufit. Paulus exiftimat haec contigiffe primo mane, exoriente fole, et cauffam huius fplendoris fuiffe Phoenomenon, in altis montibus, fole exoriente non infolitum. Vide etiam Herderi *Erläuterungen zum N. T. aus einer neu-eröfneten morgenländischen Quelle*, p. 116. Idem in libro *vom Erlöser der Menschen* (Riga 1796. p. 113. fqq.) *visionem* hoc loco enarratam effe, defendit. Quae hic narrantur a difcipulis in fomnis vifa et audita effe, ftatuerunt Moscher, Erklärung der Sonntagsev. P. I. p. 610. Thiess *das N. T.* Vol. I. p. 291. alii. Aliae interpretationes huius loci reperiuntur in libris iis, quos Wolfius in Curis et Koecherus in Analectis ad h. l. laudarunt. Novas coniecturas, (ut alios taceam,) propofuerunt D. Io. Wilh. Rau, in Programm. 1797. fcripto, et D. Io. Philip. Gabler (*Neues theol. Iournal* Tom. I. p. 500. fqq.) Summa eorum, quae in h. l.. commentatus eft *Gabler*, haec fere eft: Ea, quae hic narrantur, evenerunt poft illud colloquium, quod Chriftus cum difcipulis habuit, Matth. XVI, 13—28. Sex diebus praeterlapfis Iefus cum difcipulis fuis, Petro, Iacobo et Ioanne feceffit in montem. Poftquam ibi cum iis per aliquod tempus collocutus eft, feorfum precatus eft, et difcipuli eius exemplo incitati ipfi etiam precati funt, interim vero fomno opprimebantur. Iam fomnium nobis faepius ea reddit, quae vigilantes cogitavimus. Somniabant ergo (vel Petrus folus fomniabat; nam haud raro de omnibus vel pluribus difcipulis dicitur, quod de folo Petro valet,) Iefum infigni fplendore cingi,

Mo-

Mosen et *Eliam* apparere, atque cum eo colloqui. Iam quae in fomnio vidimus, ea faepius, ut experientia docet, quum evigilamus, primo momento adhuc ob oculos verfantur. Itaque difcipuli, fulguribus et tonitru ex fomno excitati, fed fomno nondum penitus excuffo, confpicere fibi vifi funt Mofen et Eliam etc. De hac coniectura quid ftatuendum fit, alii viderint. Qui plura defiderat, adeat *Küinoelii* Commentarium. Nos nihil definimus.

3. καὶ ἰδοὺ — συλλαλοῦντες) Non tantum Eliam, fed etiam Mofen temporibus Meffiae apparere debere, antiqua fuit apud Iudaeos traditio, ut patet ex locis doctorum Iudaicorum, a *Lightfooto*, *Schoettgenio* et *Wetstenio* citatis. Debarim rabba fect. 3. fol. 255. 2. *Dixit Deus S. B. Mose, per vitam tuam, quemadmodum tu vitam tuam posuisti pro Israelitis* בעולם הזה, (temporibus V. T.) *sic quoque* לעתיד לבא, *temporibus Messiae, quando Eliam Prophetam ad ipsos mittam, vos duo eodem tempore venietis.* Non Mofen et Eliam, fed ignotos Viros adfuiffe Iefu, atque cum ipfo in nubem, folis orientis fplendore colluftratam ingreffos effe, D. *Paulus* opinatur.

4. Καλὸν — εἶναι) *Belle hic nobis est*; perplacet nobis hic remanere. Cf. 2. Reg. II, 19. Ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνὰς) *Tria figamus tentoria.* Etiam hebraicum נָטָה ab Alexandrinis, Paralip. XV, 1. exprimitur graeco ποιεῖν. Σκηνὴ eft tentorium e frondibus arborum, qualia Iudaei fefto tabernaculorum figere folebant. Quemadmodum iter facientes, quum pervenerunt ad convallem, fluvium arboribus obfitum, aut amoenum eiusmodi locum, ibi oblectare fe avent, temporis et negotiorum fuorum nulla habita ratione; fic Petrus, oblitis huius vitae cu-

tis et aerumnis, praefentis vifionis fplendore ac iucunditate permulctus, hic voluit figere tabernacula, et gaudio frui diutino.

5. ἔτι — αὐτῶς) *Dum* (Petrus) *haec loquitur, nubes lucida eos circumdedit.* Νεφέλη φωτεινὴ, *nubes lucida*, nimbus corufcans, fulgura emittens, fymbolum praefentiae numinis fplendidiffimae, quo vectus Deus altitonans, huius univerfi fummus arbiter olim apparuit, Exod. XVI, 10. XL, 34. Ezech. XLIII, 2. Paulus: *eine Nebelwolke, in welche* zum Theil *die Sonne hinein schien.* Verbum ἐπισκιάζειν plerique inepte hic reddunt *obumbrare* et *inumbrare.* Quomodo enim nubes ignea et lucida obumbret homines? Debet potius reddi: *cingere, circumdare, circumfundere.* Alexandrini enim verbum סָכַךְ, quod proprie refpondet verbis σκεπάζειν et περικαλύπτειν, interdum reddiderunt verbo ἐπισκιάζειν, Pf. XCI, 4. CXL, 8. haud dubie eam ob cauffam, quod notione obumbrandi notio circumlegendi et circumfundendi continetur. Ergo difcipuli repente magno fplendore funt circumfufi. Splendore autem hoc, tanquam figno adfpectabili praefentiae divinae, moniti funt, Deum hic peculiari modo operari; uti fulmen, tonitru, tempeftas faepe indicabat praefentiam Dei in aliquo loco. καὶ ἰδὲ, φωνὴ — ἀκέετε) *Et ecce vox e nube delapsa est, indicans: hic est filius meus dilectus, quem singulari amore amplector, fidem ei habete,* praeceptis eius obtemperate. Vox e nube delapfa eft *tonitru*, quod Hebraeis faepe dicitur קוֹל אֱלֹהִים Pf. XXIX, 3. XVIII, 14. cf. Matth. III, 17. Λέγειν, ut hebr. אָמַר et דָּבַר non femper de viva et articulata voce ponitur, verum etiam ita, ut fimpliciter notet, *indicare, declarare* Pf. XIX, 2. 3. 4.

υἱός

υἱός μȣ ἀγαπητὸς, *filius meus carissimus*, i. e. Messias. Cf. c. III, 17. Ακȣ́ειν, ut hebr. שָׁמַע pro compos. ὑπακȣ́ειν, Deut. XVIII, 15. Iof. I, 17. Hunc in modum Apostoli sibi explicabant tonitru. Mosen et Eliam iam discessisse, antequam vox illa coelestis exaudiretur, docent Matthaeus v. 8. Lucas c. IX. 36. et Marcus c. IX. 8. Cf. supra c. III, 17. Sic igitur *confirmata* est discipulis veritas iam *manifestata*, Iesum esse Messiam.

6. ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν) nempe audito tonitru, prae metu, quasi semianimes. Sicut lux subita efficit, ut oculos in terram deiiciamus; ita mirum non est, si maior consternatio corpora ipsa, in terram deiiciat. Similia nostris verba in simili argumento habent LXX. Levit. IX, 24. Discipuli igitur, per fulgura et tonitrua, numinis praesentis signum, attoniti et velut fulmine tacti, proni ceciderunt, inprimis quum viso vel apparente Deo, moriendum sibi esse putarent veteres. Iud. VI, 22. 23. Vid. *I. D. Michaelis* in versione german. ad h. l.

8. ἐπάραντες — μόνον) *Quum autem tollerent oculos, viderunt neminem nisi Iesum solum.* *Tollere oculos* more Hebraeorum saepe pleonastice ponitur; hic autem est vel per ἀναβλέποντες, Gen. XXII, 4. vel περιβλεψάμενοι, quod Marcus habet c. IX, 8.

9. Vid. notata ad cap. XVI. 20. Τὸ ὅραμα, *hanc visionem*, מַרְאָה Gen. XLVI, 2. Exod. III, 3.

10. καὶ ἐπηρώτησαν — πρῶτον;) *Quaerebant autem ex eo illi, cur id vetaret, quum tamen legis doctores, Eliam prius* quam Messiam, *venire oportere dicerent?* Sic Reichardus haec verba explicat in sua versione. *Quaerebant.* Haud dubie unus, forsan Petrus, nomine omnium quaesivit. Doctores Iudaici publice docent, Eliam

in vitam rediturum; et opem laturum esse Messiae in regno suo instituendo. Cur nobis non licet profiteri, nos Eliam in monte vidisse? Expectandane est solennior eius apparitio? ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον) Adde ex sequenti commate: καὶ ἀποκαθιστάναι πάντα. Nam utrumque tradebant Hebraeorum magistri, et venturum Eliam, et omnia curva correcturum.

11. ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα) i. e. debuit venire, et corrigere mores populi, praeparare animos ad recipiendum mox venturum Messiam; ἔμελλεν ἔρχεσθαι καὶ ἀποκαθιστάναι, quomodo et Cap. XI, 3. τὰ πάντα, restrictive, omnia, quae nimirum sunt prava et corrupta. Haec debuit instaurare ac reformare. Io. XIV, 26. ὁ ἐρχόμενος est ὃς ἔμελλεν ἔρχεσθαι. Spectant sine dubio haec verba ad *Ioannem Baptistam*, ut patet ex v. 13. Vox ἀποκαθιστάναι sumta esse videtur ex *Malachia* c. III, 24. ubi apparet השיב hebraeum versum esse per ἀποκαταστήσει καρδίαν, non male: nam ἀποκαθιστάναι inter cetera est, *reponere in verum et naturae congruentem statum.* Iudaei, qui Christi vivebant aetate, locum illum Malachiae c. III, 23. 24. acceperunt de *Elia Thesbite*, quod etiam recentiores Iudaei faciunt, qui credunt hunc Eliam adhuc vivere, et venturum bis: semel in diebus Messiae, et iterum quum venerit Gog et Magog. *Iuchas.* Sed angelus etiam locum ita interpretatur, ut eum ostendat in *Ioanne Baptista* impletum iri, Luc. I, 17.

12. Ἠλίας ἤδη ἦλθε) Nempe in persona Ioannis Baptistae; nam de eo esse sermonem, discipuli statim intelligebant. καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, *sed eius nullam rationem habuerunt*, non venerati sunt eum ut legatum divinum. Nam οὐκ ἐπιγινώσκειν eodem sensu dicitur, ut

hebr.

hebr. יָרַע לוֹ, 1 Sam. II, 12. Exod. V, 2. Ier. II, 8. Ἐποίησαν — ἠθέλησαν, *egerunt cum eo ut libuit*, male eum tractarunt. Ποιεῖν h. l. eſt *tractare, male habere*, hebr. עָשָׂה Gen. XXII, 12. Pſ. CXVIII, 6. Ὅσα ἠθέλησαν, i. e. πρὸς τὸ θέλημα αὐτῶν, *pro libidine, pervicacia sua*, ut Luc. XXIII, 25. Verbo ἠθέλησαν deeſt nominativus, qui diverſis modis ſuppleri poteſt. Intelligendi ſunt autem *Iudaei*, quae vox tam Herodem, et Galilaeos proceres, quam pontifices, ſenatores et legisperitos, illos Baptiſtae, hos Chriſti interfectores comprehendit. Poteſt etiam vox ἠθέλησαν accipi imperſonaliter. ἔτω καὶ — ὑπ᾽ αὐτῶν) *Ita futurum est, ut etiam filius hominis multum ab iis vexetur.* Ὁ ὑιὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ, pro ἐγώ. Non meliorem ſortem experiar Ioanne, quem ἐκ ἐπέγνωσαν.

14. Univerſa haec narratio lucem accipit ex Marc. c. IX, 14. ſqq. omnino hic conferendo. γονυπετῶν αὐτῷ) Permulti Codd, habent αὐτόν. Dicunt autem Helleniſtae γονυπετεῖν τινι, et γονυπετεῖν τινα, ut Marci I, 40. X, 17. Γονυπετεῖν modo eſt *genibus advolvi;* modo *in genua procidere*, qui geſtus diverſi ſunt. Nam genibus advolvi eſt ſupplicantium geſtus, quem Poetae paſſim depingunt. Ad flexionem genuum pertinet illud *Plinii* ; *Regem adorant, genua submittunt.*

15. σεληνιάζεται) Morbo comitiali vel caduco, quem epilepſiam etiam vocant, laboraſſe hunc hominem, ſymptomata quae commemorantur, oſtendunt, et paſſim eruditis interpretibus obſervatum eſt. Rationem quoque addunt, cur *Lunatici* eo morbo laborantes dicantur, ideo nempe, quia ſecundum varios lunae motus et adſpectus morbus iſte nonnullos invadit. πολλάκις — ὕδωρ) Nimirum, ſi paroxis-

roxiſmo corripitur ſtans ad foſſam, vel ad aquam, facile ita iactitari poteſt, ut in aquam incidat. Si corripitur paroxismo in aedibus ad ignem, in illum coniicitur.

16. ἐκ ἠθυνήθησαν, *non potuerunt*; nam verbum hoc non ab ἀδύναμαι ſed a δύναμαι repetendum eſt; et frequens eſt, ut augmentum ſyllabicum ε in temporale per η Atticorum more convertatur, quod ex ἤμελλον et ἠβουλόμην patet.

17. Γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, *genus hominum pervicax et perversum.* Γενεὰ, hebr. דוֹר h. l. non eſt *aetas*, ſed *progenies*, *genus hominum*, *Menschenart.* Γενεὰ ἄπιστος eſt gens ſ. progenies *pervicax*, *fiducia carens*, vel etiam *levis*, (vid. infra v. 20.) διεστραμμένη autem, *perversa*, quae aliter agit ac debet, פְּתַלְתֹּל, Deut. XXXII, 5. Ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; *quousque vobiscum degam?* Quamdiu opus erit vobis praeſentia mea atque opera! Reprehendit Ieſus diſcipulos, quod nonniſi ſe praeſente et adiuvante aegrotis opem ferre auderent; (v. 20.) fortaſſis etiam patrem aegroti, (Marc. IX, 23. 24.) ut Bolten ſuſpicatur, qui hunc locum ita vertit: *Was sind doch die heutigen Menschen unglaubig und verkehrt!* Indignabundus pergit; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; *quousque vos perferam?* mores veſtros aequo feram animo? Exiſtimant interpretes, non in Apoſtolos haec dicta eſſe, ſed vel in Phariſaeos tum praeſentes, vel in patrem aegroti eiusque amicos. Sed Apoſtolos notari, ipſa ſeries orationis probare videtur. Horum enim ἀπιστίαν expreſſis verbis reprehendit Ieſus, infra v. 20. Dederat iis poteſtatem in daemonia, alioſque ſanandi morbos, iisque ſe affore promiſerat, ut poſſent talia facere. Nunc autem dubitaverant de promiſſis illis, et rem

nimis

nimis difficilem eſſe putaverant. Qui autem niti debent promiſſis, et tamen dubitant, ii agunt perverſe.

20. ἀπιςίαν) Codices aliquot inſignes habent ὀλιγοπιςίαν, ſed manifeſto eſt interpretamentum, emolliendae ſententiae duriori inſerviturum. Vid. Griesbachius ad h. l. Ἀπιςίαν vocat, comparate ſcilicet ad eam, quam pro ratione diuturnae inſtitutionis et impoſiti muneris habere debebant, fiduciam; *levitatem* latine recte dixeris: nam haec Apoſtolorum levitas in eo poſita erat, quod carebant gravi plenaque fiducia, cuius ea eſſet natura, ut plane confiderent, ſe ope atque auxilio Dei et Chriſti adiutos, omnia efficere poſſe, quae omnes mortalium vires excederent. ὡς κόκκον σινάπεως) Granum ſinapis inter minima recenſetur. Unde proverbialis haec locutio, cuius ſenſus eſt: *Si tantum fidei habueritis, quantum est granum sinapis.* Latine diceremus: Si vel tantillum haberetis fiduciae. Particula graeca ὡς, ut Hebraeorum כ non tantum qualitatis et ſimilitudinis, ſed etiam magnitudinis et quantitatis index eſt. Caeterum proverbium hoc formatum eſt more Hebraeorum, qui, quum *rem admodum exiguam* denotare volunt, dicunt eam eſſe, כְּחַרְדָּל, ut *sinapi*, et כְּגַרְגִּיר חַרְדָּל *ut granum sinapis.* Vid. Vorstii Diatrib. de Adagiis N. T. cap. II. pag. 757. ſqq. edit. Fiſch. ἐρεῖτε — ἀδυνατήσει ὑμῖν) *Et iusseritis hunc montem illuc dimoveri, dimovebitur, nihilque non poteritis.* Hyperbolica et proverbialis eſt haec locutio. Soliti ſunt *Iudaei* Doctores ſuos illuſtriores de profunditate doctrinae aut virtutum ſplendore hac phraſeologia magnificare: *Ille est eradicator (aut transplantator) montium.* Vide *Lightfootum* ad Matth. XXI, 21. Senſus ergo eſt: *res difficillimas praestaretis.* Graecis ἀδυνατεῖν ſumitur

active,

active, *non posse*, Helleniſtis autem imperſonaliter, *impossibile esse*. Quod hic apoſtolis dicitur, reſtringendum eſt ad ſubiectam materiam: *nihil non poteritis*, *eorum ſcilicet, quae ad testimonium doctrinae, et conciliandam muneri vestro auctoritatem pertinebunt.*

21. τῦτο δὲ τὸ γένος) ſc. *daemonum*. Senſus tamen non alius eſt, ac ſi Chriſtus dixiſſet: *Hoc genus morborum aliter curari non potest, nisi* etc. nam accommodavit ſe uſui linguae, quemadmodum et nos multis hodienum utimur phraſibus ex Sacris atque religionibus Gentilium natis. ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ) Supra dixerat Chriſtus, fiducia opus eſſe ad haec praeſertim maioris notae miracula. Nunc oſtendit, quomodo ea parari poſſit, *precibus* nimirum *fervidis*. Ieiunium ideo adiungit, quia ad preces in primis requiritur animus demiſſus, cui rei inſervit ieiunium. Paulus per νηστείαν h. l. intelligendam eſſe putat frugalitatem, praeſertim abſtinentiam a vino, carnibus etc. qua hoc genus morborum optime curari poſſit, quaſi Chriſtus docere voluerit, quid ipſi aegroti facere debeant, ut ab hoc malo liberarentur.

22. ἀναστρεφομένων) *Versantibus*; nam ἀναστρέφεσθαι, reſpondens hebr. הלך, ſignificat *circumire, vagari, errare*. Exech. XIX, 6. Quae hactenus narrata ſunt, geſta ſunt in Galilaea, et quidem in itinere, a partibus Nazarethae vicinis lacum verſus. Ad ſequentia cf. quae monuimus ſupra c. XVI, 20. 21.

24. οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες) *Qui didrachma exigere solebant*. Δίδραχμον ſc. νόμισμα, erat מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל Exod. XXXVIII, 26. ubi *Aquila* habet δίδραχμον. Qui hoc exigebant, non erant publicani Romanorum: nusquam enim inter Romana tributa didrachmum invenies: ſed miſſi

a

a ſacerdotibus, qui שְׁלִיחִים Hebraeis, Helleniſtis ἀπόσολοι vocati ſunt. Nam δίδραχμον hoc a Iudaeis penſitatum eſt in uſum templi ad ipſa *Veſpaſiani* tempora, et habuit ortum ex ipſa Moſis lege. Deus nempe per Moſen (Exod. XXX, 11—16 XXXVIII, 25—28.) iuſſerat in uſum tabernaculi capitatim pendi σίκλε τὸ ἥμισυ, inquit *Ioſephus*, addens: ὁ δὲ σίκλος νόμισμα ἑβραίων ὤν, δέχεται δραχμὰς τέσσαρας: nempe Atticas, quod ipſe alibi adiicit. Lex illa Moſis non fuit perpetua, ſed temporaria, temporibus tamen ita exigentibus repetita. Chriſti aetate ſolebant omnes per orbem terrarum diſperſi Iudaei iſtud didrachmum conferre, *Ioſ. Ant.* XVIII, 9. 1. Quam pecuniam poſtea Veſpaſianus fiſco addixit, templo deſtructo *Ioſ.* de *B.* Iud. VII, 6. 6. Hieroſolymis quidem colligebatur didrachmum in ipſo templo, XXV. menſis Adar, a menſariis ei negotio praepoſitis; in aliis vero partibus idem factum per alios. Ex hac pecunia emebatur ſacrificium quotidianum, vacca rufa, ſuffitus, ſal, lignum, panes propoſitionis etc. Cf. *Michaelis* Moſaiſches Recht. P. III. §. 173. ὀ τελεῖ τὰ δίδραχμα;) Particula ὀ nihil hic negat, ſed interrogat, ut alibi ſaepe, pro ὀχὶ. Τελεῖν, ut hebr. שַׁלֵּם h. l. ſignificat *ſolvere*. Non pro imperio agunt, ut aut Romanorum aut Regis Herodis publicani, ſed quaerunt, an ſolvere ſoleat. Credibile eſt, multos, quia non cogebantur, id onus detrectaſſe.

25. προέφθασεν — λέγων) *Antevertit eum Ieſus dicens*, ſ. hac quaeſtione. Προφθάνειν h. l. metaphorice eſt *occupare*, *anticipare*, *zuvorkommen*, quo ſenſu hebr. קִדֵּם uſurpatur 2 Sam. XXII, 6. 19. Iob. XXX, 27. Petrus exactoribus reſponderat, magiſtrum daturum eſſe δίδραχμον, nec tamen habebat unde ſolveret. Debuerat

igitur

igitur interrogare Iefum, an folvere vellet, quia nemo, qui id onus detrectaret, cogebatur. Quod, quum neglexiffet, Iefus praecipitantiam eius tacite reprehendere videtur, propofita quaeftione: οἱ βασιλεῖς τῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;) *A quibusnam reges humani vectigalia aut censum exigere solent?* Οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς) hebr. מַלְכֵי־אֶרֶץ, Pf. II, 2. CXXXVIII, 4. *reges humani*, oppofiti Deo, fummo regi. Similitudinem a regibus terrae ad coeli regem deduxit hoc modo: Videmus paffim a regibus immunes tributorum haberi, fi non et alios, certe filios fuos. At hoc δίδραχμον nomine Dei exigitur. Quis igitur dubitet, quin Deus me, filium fuum unicum velit hoc onere fublevatum? Ex mente igitur ipfius Dei, cuius negotium fe agere facerdotes dicebant, liberum fe Chtiftus probat. Plurali numero utitur, non quod ad alios eam extendat libertatem, fed quod comparatio id exigebat, fumta non ab unius, fed ab omnium regum more ac coufuetudine. Τέλη, *tributa*. *Census* nomine vocantur onera quaevis aut perfonarum aut capitum, ut ex titulo Digeftorum de cenfibus apparet. Syrus reddit: כְּסַף רֵישָׁא, *argentum capitis*. Ἀλλότριοι h. l. funt, qui non ad familiam alicuius pertinent, qui non funt familiares. Sic etiam LXX. אֲחֵרִים reddunt ἀλλοτρίους.

26. οἱ υἱοὶ) Sc. regum. Confequens erat, Iefum filium Dei non adftrictum effe legi pendendi tributi.

27. σκανδαλίσωμεν) Ne dicant, a me templum contemni. Docet nos Chriftus exemplo fuo, etiam cum difpendio aliquo, fi ita opus fit, redimere finiftras fufpiciones. βάλε — ἆρον) *Hamum mittito, et primum exinde eductum piscem sume.* Ἀναβαίνειν h. l. non eft *ascendere*, fed *educi*; nam Helleniftae verbis neutralibus in-

interdum utuntur pro passivis. Sic LXX. passivum הָעֳלָתָה Nah. II, 8. (gr. 7.) per ἀνέβαινε reddunt. Στατὴρ, *duo didrachma*, *siclus*, שֶׁקֶל. *Sicli argentei*, et simpliciter *sicli*, *etiam argentei*, praeeuntibus Alexandrinis Iudaeis ab interpretibus V. T. e. g. ab Aquila et Symmacho Ex. XXXVIII, 24. Num. III, 47. Ios. VII, 21. dicuntur στατῆρες. Hesychius: στατὴρ', τετράδραχμός: ita enim legendum censent viri docti, pro τετράγραμμος. Innuunt verba, notum fuisse Christo, in eo pisce esse staterem. ἀντὶ ἐμῦ καὶ σῦ) ἀντὶ pro ὑπὲρ. Nam proprie ἀντί τινος significat loco aut vice alicuius. Ex recentiorum nonnullorum Interpretum inprimis *Pauli* mente Iesus iussit Petrum *vendere* piscem, atque ita ex eo, non autem in ore piscis staterem *invenire*, i. e. *acquirere*, sibi *comparare*. Vid. *Neues theol. Iournal von Ammon* etc. Vol. VI. P. III. p. 859. sqq. Contra disputavit Storrius *im Magazin für christl. Dogmatik und Moral* etc. P. II. ad cuius obiectiones respondit Paulus (in Commentar. ad h. l. Tom. II. p. 615. sqq.) locum sic explicans: Sermo est vel de pisce magno, vel de piscibus pluribus a Petro capiendis; nam πρῶτον vel Adverbium vel Accusativus esse, et ἰχθὺς collective accipi potest. Ἀνοίξας τὸ στόμα ἀυτῦ, verti debet: *solve eum* (piscem) ab hamo. Εὑρίσκειν notat: *accipere*, *auferre*, *parare*, et post εὑρήσεις subintelligendum est ἐν ἀυτῷ, quod quidem ad στόμα, sed aeque recte ad ἰχθὺν referri, et explicari potest, *pro eo*, *loco eius* (piscis), ut sensus sit: pro eo pisce accipies στατῆρα. Piscem esse vendendum, per se intelligebatur, nec opus erat, ut Iesus Petrum de ea re admoneret. — Quam parum haec interpretatio legibus grammaticis sit consentanea, Storrius l. c. satis ostendit. Cf. etiam Kuinoelii Commen-

mentar. ad h. l. HEISCHKEIL (vid. *neue theol. Blätter*, Vol. II. P. I. p. 81.) in formula: ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, articulum τὸ, interpofito commate, a voce στόμα feiungit, et pro τοῦτο ita collocatum putat, ut certam aliquam partem fuppellectilis circumiectae denotet; tum ante στόμα fupplet praepofit. κατὰ, idque idem effe credit ac *supra*, f. *superne*, quo fignificatu in verfione Alexandrina paffim legatur. Unde pofteriora huius commatis verba, quae a prioribus, tanquam obiter et alio confilio dictis, feparari vult, germanice fic reddit: *Mache das (dieses da) auf*, *sc. etwas von den vorhandenen Geräthschaften*, *oben darauf wirst du einen Stater finden.* Hanc vero interpretationem contortam nemo facile probabit.

CAP. XVIII.

1. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ) *Isto tempore.* Alexandrini hebr. עֵת, *tempus*, faepius vertunt ὥραν, e. c. Exod. IX, 18, Ruth. II, 14. Difcipuli etiam alias de ifta re, de qua h. c. quaerebant, egerunt, ut ex collatione fcriptorum videtur colligi poffe, fed tunc ptaecipue, poftquam Chriftus Petro claves regni coelorum tradidiffet, eumque cum Iacobo et Ioanne, relictis reliquis Apoftolis, in montem fecreto abduxiffet. Tres enim ifti fupra Collegas fefe extuliffe, et novem reliqui ipfis invidiffe videntur. τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;) Μείζων, pro μέγιστος. Vid. fupra, c. XIII, 32. Quis noftrum fub rege Meffia locum honoratiffimum tenebit? quis erit imperator? quis confiliarius? quis procurator? c. XX, 21. An is, qui primus in doctrinam tuam fe tradidit? an qui tibi fanguine eft coniunctior? an qui te frequenter hofpitio excepit? an aetate provectior?

2. προσκαλεσάμενος παιδίον) Solebat Christus, populorum orientalium more, per imagines corporeas visui subiectas doctrinam suam repraesentare. Illud προσκαλεσάμενος ostendit, puerum fuisse maiusculum, ut qui ambulare posset.

3. ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία) *Nisi iterum animum puerorum indueritis.* Στραφῆτε καὶ γένησθε pro πάλιν γένησθε. Nam verbum στραφῆναι, et ἐπιστρέφειν LXX interpretes haud raro usurpant pro hebraico שׁוּב; ubi id verbum vim adverbii obtinet, v. c. Mich. VII, 19. Mal. I, 4. Interdum illud שׁוּב vertitur πάλιν, ut Gen. XXX, 31. Ies. VI, 13. c. XXIII, 17. Alii ἐὰν μὴ στραφῆτε reddunt: *nisi resipueritis.* Pueris similes vult fieri Christus sectatores suos, modestia et honorum periturorum despicientia; quod ea aetas longissime absit a studio honorum, quod ne ad iuventam quidem se ad virilem et robustam aetatem referri solet; nam, ut *Horatius* ait: *Conversis studiis aetas animusque virilis quaerit opes et amicitias, inservit honori.* οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν) Tantum abest ut primas sedes habituri sitis; ne partem quidem habebitis in regno coelesti.

4. ὅστις οὖν — τῶν οὐρανῶν) *Qui igitur ita moleste de se sentiat, sicut hic puer, iste magnus erit in regno Messiae*, magnus erit Christianus, et hoc nomine prae ceteris dignus. Ταπεινοῦν ἑαυτὸν *modeste de se sentire*, nunquam se aliis praeponere, facileque se contemni pati. Τὸ παιδίον hic spectatur non qua aetatem, sed qua indolem suam, qua nec titulos nec externam dignitatem affectat. Qui ergo huiusmodi puerum imitatur, (Iesus inquit,) *is est permagnus in regno Messiae*, *est excellens Christianus.* Superat enim alios cognitione,

tione, quia recte exiſtimat, hominis dignitatem veram non pendere a titulis et externis honoribus. Sed et *virtute* alios ſuperat, quia non affectat vanam gloriam et perituros honores; neminem contemnit qui externis dignitatibus caret; nec ſi ipſe habet, ſe propter eas effert.

5. καὶ ὃς — ἐμὲ δέχεται) *Et qui vel tali puero benefecerit mei caussa, is mihi benefacit.* Vox δέχεσθαι, qua proprie ſignificat *hospitio excipere* h. l. notat: *ornare beneficiis*, ut Act. XXI, 17. Cf. Marc. IX, 41. Παιδίον τοιοῦτον, hominem qui indole hunc puerum refert, obſcurum, nullius externae dignitatis. Nam παιδίον hic exempli loco ponitur pro quovis puero et quovis homine qui puerum modeſtia et vacuitate a cupiditate honorum imitatur. Ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, *quia est meus discipulus*, quamquam ab aliis contemtus. Ἐμὲ δέχεται, *mihi benefacit.* Hunc ita amabo et remunerabor, quaſi meipſum beneficio ornaſſet.

6. ὃς δ' ἂν — εἰς ἐμὲ) *Quodsi vero quis* dictis vel factis *offenderit vel minimum eorum, qui in me credunt.* Τοὺς μικροὺς h. l. non eſſe infantes, ſed *modestos, quanquam contemtos Christianos*, inde patet, quod ὃς δὲ perſpicue refertur ad alterum illud ὃς ἐὰν v. 5. et μικροὶ τοῦτοι reſpondent iſtis qui v. 5. παιδία dicebantur. Ita vox μικρῶν et ἐλαχίστων ſumitur etiam c. X, 42. c. XXV, 40. Πιστεύειν εἰς Ἰησοῦν eſt, *esse sectatorem Iesu*, credere, eum non eſſe vulgarem hominem, ſed, ſi non Meſſiam, ſaltim divinum doctorem et inſignem prophetam, cui proinde fides habenda, cuius doctrinae obſequium praeſtandum ſit. Io. VI, 69. De verbo σκανδαλίζειν ſupra ad c. V, 29. diximus. Hoc loco eſt *dictis vel factis efficere, ut quis a Christi caussa alienior fiat.* Quo modo Ieſus inciderit in hanc

ad-

admonitionem, intelligitur e Marco (c. IX, 38. sqq.) qui refert, Ioannem interpellasse Iesum, eique narrasse, se cohibuisse studia hominis cuiusdam ignoti, qui nomine Christi daemonia exturbasset. Hunc igitur castigavit Iesus, dicens: Qui meo nomine daemonia exturbat, is a meis stat partibus, eandemque quam vos caussam propagat. Ergo non erat a vobis contemnendus; tali enim acerbitate irritari poterat et averti a studio honoris mei propagandi, omninoque a caussa mea alienior fieri. Matthaeus, non commemorata occasione, qua Iesus haec dixit, duos Christi sermones diversos, propter argumenti similitudinem in unum coniunxit. Vid. D. Io. Aug. Noesselti eruditam in hunc locum disputationem, in opuscul. Fascic. I. edit. 2da. Docet igitur Christus, occasione hac arrepta, quam graviter peccent ii, qui Christianos male tractando, occasionem deserendae religionis iis praebent. συμφέρει — θαλάσσης) *Ei praestiterit, suspensa in collo eius mola asinaria ad mare demergi.* Deest ἀνταπόδοσις: *potius quam tale quid committeret*, i. e. *is gravissima poena dignus est.* Post συμφέρει omissa est particula potentialis ἄν, itemque μᾶλλον, quod supplet Marcus c. IX, 14. Graeca ratio postulabat, ut verbo συμφέρει infinitivus simpliciter adderetur; sed Evangelistae Hebraeos in eo etiam imitantur, ut verba εἰπεῖν, διδόναι, συμφέρει, quae verbis אָמַר, נָתַן, et טוֹב respondent, non infinitivos, sed coniunctionem ἵνα cum modo suo sequi iubeant. Vid. Fischeri Prolusf. p. 412. Μύλος *saxum molare.* Ὀνικὸς epitheton est adiectum, ad indicandam molam maiorem ac graviorem, qualis est, quae non manu, sed asinorum opera versari solet; quomodo et Syrus et Latinus interpres intellexerunt. Marcus c. IX, 42. exponit λίθον μυλικόν.

Mos

Mos καταποντισμὸ, faxo ad collum appenfo, ufitatus Iudaeis non fuit, fed fola quatuor fupplicia apud eos nota fuiffe, ex omni hiftoria et interpretum confenfu apparet; ignem, lapidationem, gladium, ftrangulationem. Quare a vicinis Syris tractum hoc loquendi genus. Mos idem in Graecia. Scholiaftes ad Equites *Aristophanis*: ὅταν γὰρ κατεπόντεν τινὰς, βάρος ἀπὸ τῶν τραχήλων ἐκρέμων. *Suidas* in Lexico fub voce ὑπέρβολον λίθον: Quum aliquos in mari fubmergebant, de collo fufpendebant lapides et faxa grandiora, ne ex aquis emergerent illi, quos fubmergere volebant. Caeterum fenfus proverbii eft: *praestaret ei, ut prorsus e conspectu hominum submoveretur;* (cf. Apoc. XVIII, 21.) quoniam autem de homine perniciofo fermo eft, ideo dicitur: ut in mare proiiceretur.

7. οὐαὶ — σκανδάλων) *O miseros homines offensarum caussa!* i. e. *gravissima mala evenient hominibus propter offensiones.* Per τὰ σκάνδαλα intelliguntur quaevis malae actiones, quas dum alii vident, aut de illis differentes audiunt, ad fimiles actiones invitantur. Dicuntur autem ifto metaphorico nomine, quod, dum alii eas vident, aut de iis loquentes audiunt, ad eas quafi offendunt. Τῷ κόσμῳ, *hominibus,* et illis qui offendunt, et illis, qui offenfi aliorum improbitate, aut a pietate deficiunt, aut alioqui graviter delinquunt. Nam אוי Hebraeum, et fumtum inde οὐαὶ Helleniftarum, plerumque dolentis vox eft. Ἀπὸ h. l. denotat: *propter,* ut hebr. מִפְּנֵי, quod LXX. vertunt ἀπὸ, Exod. III, 23. ἀνάγκη — σκάνδαλα) *Non aliter quidem fieri potest, (ob hominum perversitatem) quam ut scandala dentur, vel existant;* nam ἐλθεῖν interdum ufurpatur pro hebr. הָיָה. Act. VII, 11.

Gen-

Gen. XLI, 40. Quid h. l. sit illud ἀνάγκη, interpretatus est Lucas c. XVII, 1, dum scripsit, ἀνένδεκτον εἶναι, i. e. non contingere, ut scandala, seu malae actiones, quae alios offendant, non perpetrentur. Caussa vero, cur aliter non contingat, est hominum perversitas, quam Deus aversatur quidem, sed permittit tamen. Apud Graecos scriptores ἀνάγκη, aut ἀναγκαῖον haud raro significat id, quod fieri aliqua de caussa oportet, ut Luc. XIV, 18. Hebr. IX, 23. πλὴν) Adversativa haec ostendit, sapiente Dei permissione culpam peccantium non levari: unde sequitur, de tali hic agi necessitate, quae libertatem non tollat.

8. Iam admonet Iesus suos, ne ipsi se ullo modo abripi patiantur a religionis professione; cohortatur eos, malint cupiditates pravas reprimere, externa commoda omnia negligere, quam religionem relinquere et cupiditatibus pravis indulgere. εἰ δὲ — ἀπὸ σοῦ) i. e. *Si quid, etiamsi alias tibi carissimum, te incitet ad peccatum, vel studio pietatis obsit, abstinendum tibi est ab eo.* Proverbialis est locutio. Ἡ χείρ, ὁ ποῦς, tale aliquid, quod nobis aeque carum est ac manus nostra, ac pes; vel aliud membrum corporis nostri. καλόν σοι — αἰώνιον) Plena oratio esset: Si vel carissima corporis membra praecidenda sunt, ne totum pereat corpus, quando magis abiiciendae sunt a nobis cogitationes minus rectae, ut aeternum evitetur exitium? Καλὸν positum est pro ἄμεινον, ut in *Senar. Graec.* καλὸν τι νήφειν, ἢ τὸ πολλὰ κραιπαλᾶν. Insuper Hebraei pro comparativo, quo carent, positivum ponere solent, quos imitantur Alexandrini, caeterique scriptores Iudaei. Sic טוב Iud. IX, 2. ἀγαθὸν, et ἀγαθὸν atque καλὸν Tob. XII, 8. Suppleri etiam potest μᾶλλον, ut supra v. 6. χωλὸς opponitur δύο πόδας ἔχοντι, qui ha-

bet duo pedes ſalvos et integros, ut *κυλλὸς τῷ δύο χεῖρας ἔχοντι*, per chiasmum.

10. Redit nunc Chriſti oratio eo, unde paulisper declinaverat. *μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων*) *ne contemnatis aliquem ex parvis istis*, i. e. vere piis, novae meae religionis cultoribus, modeſtis, adhuc infirmis fide qui hac parte parvulis ſunt ſimiles. *οἱ ἄγγελοι — οὐρανοῖς*) i. e. *Primores angelorum curam eorum gerunt.* *Ἄγγελοι αὐτῶν*, *angeli qui illis dati sunt custodes*, qui ad eos tutandos ablegantur. Si verba *οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς* coniungas, ſenſus erit: *Angeli coelestes, qui eorum curam gerunt.* *Ἄγγελοι ἐν οὐρανοῖς* ſunt *angeli sublimes et coelestes*, velut magnates Dei excelſiſſimi. Chriſtus ita loqui eſt ſolitus, quomodo ſe loquentem a Iudaeis optime ſciebat intelligi. Iudaei autem veteres novique crediderunt ſingulis, ſaltem piorum, additum a Deo cuſtodem angelum; quam ſententiam multi hic a Chriſto approbari, haud ſcio an ſatis recte, putant. Videtur potius hoc tantummodo indicari: Viliſſimae ſortis et conditionis Chriſtianos ſubeſſe curae et tutamini principum legatorum coeleſtium; amari ab iis et ſuſpici. Hi angeli, piorum tutores dicuntur *βλέπειν τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς*, *apparere coram patre*, quae phraſis deſumta eſt a more regum, quos adſpicere quotidie non cuivis miniſtrorum licet, ſed ſolis regni proceribus 1 Reg. X, 8. Idem eſt, videre faciem regis, ac ſtare coram rege. Porro *regi apparere est familiarem esse et amicum regis*, *ministrum intimae admissionis*; unde Eſth. I, 14. רֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ׃ a LXX. eleganter dicuntur *οἱ ἐγγὺς τοῦ βασιλέως*, *consiliarii intimi regis.* Videtur igitur Chriſtus hoc velle: Chriſtianos omnes, viliſſimae etiam ſortis,

Deo

Deo ita eſſe caros, ut curam eorum miniſtris ſuis maxime familiaribus demandaverit. Nefas igitur eſſe, eos καταφρονεῖν, *negligere*, offendere, innocentiae eorum et ſimplicitati inſultare. Paulus per τὰς ἀγγέλους, *angelos tutelares*, intelligit homines, qui minorum curam habent. Senſus: *Werdet Schutzengel der Iugend; denn durch diese Pflichterfüllung nähert man sich der Gottheit. Wer ein Schutzengel der Iugend war, ist iezt gewiſs im Himmel in vorzüglicher Seligkeit.*

11. ἦλθε γὰρ — ἀπολωλὸς) *Munus enim Messiae est, ut salutem det hominibus perditis*, neglectis, et ovium more errantibus. Alia cauſſa additur, cur nemo Chriſtianus et pius ſit negligendus et contemnendus, v. 10. De nomine ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου vid. ſupra cap. VIII, 20. *Messias venit*, i. e. *ego veni*, nam de ſeipſo loquitur Ieſus. Ἦλθον, *eo spectat munus meum.* Matth. V, 17. Τὸ ἀπολωλὸς, neutrum pro maſculino. Matth. X, 6. XV, 24. Eo ipſo, quod Pater coeleſtis miſit filium ſuum, ſatis declaravit, quod nolit vel unum horum minimorum perire. Eſt tamen hic verſus admodum ſuſpectus; nam in ipſo omittendo codices B. *ı*. 13. Syra hieroſolymitana, latini aliquot codices, Hieronymus ac Iuvencus concinunt cum L. 33. Copta et Origene. Intruſus eo conſilio videtur, quo ſequentia aptius cohaererent antecedentibus, neque orationis filum abruptum eſſe autumaretur. Veriſimile eſt e Luc. XIX, 10. huc eſſe translatum.

12. τί ὑμῖν δοκεῖ;) Illuſtrat Ieſus enunciatum ſuum (v. 10.) pulcra imagine, quae iisdem fere verbis extat Luc. XV, 4. ſq. ad declarandum, quantum gaudium naſcatur ex uno ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, et cur errantes ac infirmi non ſint negligendi. ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα,) *Si quis habeat centum oves.* Γίνεται

ἐμοὶ, *habeo*, more Hebraeorum, quibus הָיָה cum לְ fignificat *habere*. Lucas c. XV, 4. *ἔχειν* pofuit. Hanc comparationem alibi quoque, fine aliquantum diverfo Chriftus ufurpat: quod et in aliis comparationibus obfervare eft. Senfus eft, magnopere gaudere Deum converfione hominis peccatoris. Cetera acceffio funt comparationis, quae figillatim applicari ad *ἀνταπόδοσιν* nihil neceffe eft, *ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη*, *relinquens nonaginta novem in montibus*, in locis defertis et montofis, ubi tutae funt. Lucas habet c. XV, 4. *ἐν τῇ ἐρήμῳ*, *in locis pascuosis*. Vid. Matth. III, 1. Aliis interpunctio: *ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς*, *per montes vagabitur*, melius convenire videtur, ut tanto maius quaerendae per folitudines medias aberrantis ovis ftudium demonftretur. Sed nefas effet deferere nonaginta novem oves, nifi tutae effent in montibus, i. e. in locis pafcuofis relictae. In parabola tamen non fingula ad vivum funt refecanda.

13. *Καὶ ἐὰν γένηται — μὴ πεπλανημένοις*) *Et si eam invenerit, profecto de ea magis gaudebit, quam de nonaginta novem servatis.* *Ἐὰν γένηται εὑρεῖν*, pro *εὕρῃ*. Hebraicum הָיָה faepe pleonaftice ponitur, et omittitur ab Alexandrinis Gen. XLVI, 33. *χαίρειν* plerumque cum *ἐν* conftruitur; fed Hebraei שָׂמַח non tantum cum בְּ, fed etiam cum עַל, *ἐπὶ*, conftruere folent, e. g. Ion. IV. 6.

15. *οὐκ ἔστι θέλημα — τούτων*) Maxime difplicet patri veftro coelefti, fi vel unus tenuiffimae conditionis hominum pereat. רָצוֹן לִפְנֵי יְהוָה ut Exod. XXVIII, 38. ubi LXX. *δεκτὸν ἔναντι κυρίου* verterunt, plerumque verti folet *εὐδοκία*. Eft autem *λιτότης*: non eft gratum Deo, pro

pro eo, quod proprie diceretur; Deo quam maxime displicet. Faciunt ergo, qui pios offendunt, contra veram ac feriam Dei voluntatem.

15. ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου) *Si vero alter te offenderit.* Ἀδελφὸς, h. l. denotat eum, qui religionis vinculo cum aliquo coniunctus eſt, diſciplinae Chriſti alumnus, ut contextus docet. Ἁμαρτάνειν εἰς τινὰ, *laedere aliquem*, ut hebr. חָטָא ſequente לְ Gen. XX, 9. Iud. XI, 27. Alexandrini Ier. XXXVII, 18. verterunt ἀδικεῖν. Agitur autem proprie de delictis, quae imbecillitati humanae ex ira, invidia, habendi cupidine ſolent obrepere, quaeque ad alterius iniuriam pertinent. Hoc enim ſignificat εἰς σέ. Similia his quae ſequuntur, habentur in ſcriptis Hebraeorum, ut patet ex locis citatis a *Drusio*, *Lightfooto*, aliisque. Sicut enim Chriſtus errores Iudaicos libere reprehendit; ita quaecunque ad pietatem ac probitatem faciebant, ad verbum prope in ſua dogmata tranſtulit. ἔλεγξον — μόνου) *Secreto, remotis testibus eum corrige*, admone, ut errorem fateatur, et reſipiſcat. Hebraeum הוֹכִיחַ in *Levitico* XIX, 17. LXX, quos ſequuntur alii Helleniſtae, transferunt ἐλέγχειν. Hoc eſt, quod *castigare* dixit *Plautus*. Hoc fieri debet primum verbis mollibus: deinde ſi opus ſit, paullo acrioribus, ut recte praecipiunt Hebraei. ἐάν σου ἀκούσῃ) *Si monitis pareat*, hoc eſt, ἐὰν μετανοήσῃ, ut *Lucas* explicat. ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου) κερδαίνειν eſt, ad bonam frugem revocare, ac proinde in ſalutis viam reducere: ita haec vox ſumitur 1 Cor. IX, 19—22. 1 Petr. III, 1. Non ait Chriſtus, *tibi* bene conſuluiſti, ſed *fratri*: id enim praecipue propoſitum nobis laeſis eſſe debet. Nam noſtra tantum aut res aut exiſtimatio agitur temporaria; illius ſalus aeterna.

16.

16. ἕνα ἢ δύο) ut eodem modo, si fieri potest, pudor ipsi exprimatur, quod addunt Hebraei. Ideo tales assumi debent, quorum aliquid apud ipsum auctoritas valeat. ἵνα — ῥῆμα) *Ut duorum vel trium testium sermone totum negotium confirmetur.* Ἐπὶ ϛόματος, hebr. עַל־פִּי, i. e. *sermone ac testimonio*; nam oris vocabulum interdum accipitur pro sermone. Πᾶν ῥῆμα, *tota res*, vel *negotium de quo agitur*. Sunt ipsa verba legis ex Deut. XIX, 15. ex Versione LXX. Lex ista Mosis proprie ad facti controversias pertinens, in proverbium transiit, ita ut et de rebus aliis usurpetur, quemadmodum videre est Ioan. VIII, 17. 2 Cor. XIII, 1. Sensus hic est, ut is, qui peccavit, si te unum non est reveritus, illos saltem duos aut tres adhibitos revereatur; et illorum consensu motus iniquitatem facti sui agnoscat.

17. παρακέσῃ αὐτῶν) i. e. ἐὰν ἐ μετανοήσῃ. Vox frequens Graecis scriptoribus, sed et LXX. interpretibus usitata. τῇ ἐκκλησίᾳ) *Universo coetui*, vel communitati, cuius es membrum. *Coram multis*, inquit liber Musar. cf. 2 Cor. II, 6. 1 Tim. V, 20. Usitatissimum erat apud *Iudaeos*, obstinatos in hac vel illa perversitate, post indultam admonitionem, publico praeconio in Synagoga notare, ut *Lightfootus* ostendit. ἔϛω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης) *Tractabis eum ut ethnicum et portitorem*; habeas eum pro homine profano et flagitioso, cuius commercium et consuetudinem fugias. Quando omnia monita contemsit, libera te ipsius cura; habe eum, quo loco habes ἐθνικόν, i. e. a religione plane alienum: aut Iudaeum quidem, sed ἁμαρτωλὸν, hoc est, talem, qui vitae sit flagitiosae, quales haberi solebant τελῶναι καὶ πόρναι. Talibus autem non desinebant deberi communia huma-

humanitatis officia, ut male ſentiebant Iudaeorum plerique, ſed ea tantum, quae ad propriorem amicitiam pertinent. Caeterum hanc admonitionem eſſe temporalem et localem, noſtris inſtitutis non accommodatam, recte, ut opinor, monent eruditi. Nempe haec publica admonitio non poteſt habere locum niſi in coetu minore, ne ſpeciem quidem auctoritatis civilis prae ſe ferente, ſeque ipſum e Chriſti praeceptis liberrime gubernante. In ſtatum eccleſiae externum et civilem, qui apud nos eſt, haec diſciplinae chriſtianae pars parum convenit. Vid. Nitzsch. Theol. Wittenberg. *de iudicandis morum praeceptis in N. T. a communi omnium hominum ac temporum usu alienis.* Commentat. VIII, p. 165. ſqq.

18. ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς κ. τ. λ.) *Quodcunque communi consensu decreveritis,* (de tali peccatore,) *ratum erit apud Deum.* Sententia a vobis lata, (i. e. non decretis Iudaicis, aut γράμματι, ſ. ſcripto legis Moſaicae, ſed doctrinae meae et praeceptis virtutis conſentanea) apud ipſum Deum rata erit. Idem plane, quanquam aliis verbis, exprimitur a Paulo 1 Cor. VI, 2. 3. Vid. *Nitzsch.* l. c. Campeg. Vitringa *de Synagoga Vetere* p. 754. ſ. hunc ſenſum huius loci eſſe putat: *Quaecunque vos licita aut illicita pronunciaveritis: quae vos praeceperitis, vel prohibueritis, ea ratihabenda sunt in curia coelesti.* Ex eius ſententia Chriſtus hoc voluit: Si hoc remedio, quod nunc praeſcripſi, vobis non ſatis cautum videatur contra ſcandala in eccleſia ſuboritura, veſtrum erit, alia remedia, prout occaſio tulerit, excogitare et adhibere. Concedo enim vobis poteſtatem (quam et Petro iam ante conceſſi,) poſt meum a vobis diſceſſum talem conſtituendi diſciplinam, quam rerum tempo-

porumque conditionem efflagitare cenfebitis. Caeterum cf. notata fupra ad c. XVI, 19.

19. πάλιν) *praeterea iterum.* In antiquis Codd. additur ἀμήν. ἐὰν δύο ὑμῶν — ἐν οὐρανοῖς) *Si duo vestrum unanimi consensu aliquid* (animarum falutem concernens) *petant, dabitur id illis a Deo.* Manifefta eft connexio cum fuperioribus: quod hic folveritis, in coelo folutum erit. Id univerfali propofitione confirmat: Deus praeftat, quicquid duo concorditer petunt, ficut in ea, de qua egit, fpecie, fi nempe is, qui fratrem admonuit, et frater admonitus, aut etiam alii, fi qui fuerunt adhibiti, Deum precantur, ut culpam condonet. Verba περὶ παντὸς πράγματος, cum ea reftrictione funt intelligenda, fi boni ad finem bonum aliquid petant.

20. οὗ γάρ — ἐν μέσῳ αὐτῶν) *Si enim duo vel tres concorditer aliquid petant, in rebus ad religionem meam pertinentibus, ego adiuvo eorum preces.* Sicut modo συμφωνεῖν ab ore ad animum transferebatur, ita hic σὺνάγεσθαι per translationem eft ὁμονοεῖν, quomodo latine etiam dicimus *convenire.* Actor. IV, 27. Εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, mei cauffa, propter me et religionem meam, vel cum fiducia in me. Syrus בשמי, quomodo בְּשֵׁם fumitur Pf. XX, 8. et 1 Sam. XVII, 45. ad fignificandam fiduciam, quam in aliquo ponimus. cf. Io. XIV, 13. 14. In verbis ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν, i. e. μετ' αὐτῶν, rurfum translatio eft, qualis fupra in voce συνάγεσθαι. Sic latine *adesse alicui* dicitur, qui ei favet, auxiliumque praebet. Eft autem hoc Chrifti dictum fimillimum tritae inter Hebraeos fententiae: *Ubi duo consident, sermonem habentes de lege, Schechinah est inter ipsos.*

21. ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μȣ, καὶ ἀφήσω αὐτῷ) *Quoties peccanti in me remittam?* Hebraismus, pro quo Graeci dicerent: ποσάκις ἁμαρτήσαντι ἀφήσω: Ἀφήσω, pro ἀφιέναι δεῖ, *remittere oportet*; nam futurum saepe de debito et officio explicandum eſt. Mal. I, 6. II, 7. ἕως ἑπτάκις;) *Ioma.* R. Ioſe filius Iudae dixit: Homini in alterum peccanti, ſemel remittunt; ſecundo remittunt, tertio remittunt, quarto non remittunt. S. D. Amos II, 2. Iob. XXXIII, 29.

22. ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ) Non eſt hoc *septuagies et septies*, ſed ad numerum usque *septuagies septenum.* Ἑπτὰ dixit Matthaeus pro ἑπτάκις, ſecutus conſuetudinem Hebraeorum, qui pro verbis שֶׁבַע פְּעָמִים nonnunquam uſi ſunt ſimpliciter nomine numeri שֶׁבַע, e. c. Pſ. CXIX, 164. Prov. XXIV, 16. Numero ſepties ſeptuagenario indicatur numerus maximus et infinitus. Opponit Chriſtus hunc numerum, ut multo maiorem, numero ſeptenario ex more Hebraeorum. *Quotiescunque in te peccaverit.* Cf. Gen. IV, 24.

23. διὰ τȣτο) Ellipſis, pro: διὰ τȣτο λέγω ὑμῖν ὅτι, ὡμοιώθη — δȣλων αὐτȣ) *In coetu Messiae Deus sic tractabit subditos, ut ille rex, qui voluit rationes conferre cum suis ministris.* Ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, i. e. βασιλεῖ τινὶ, quomodo Hebraei אִישׁ ſumere ſolent, c. XX, 1. Ne quis exiſtimaret, id, quod modo dictum erat de condonatione, durum eſſe et iniquum, docet Ieſus adhibita ſimilitudine, eſſe id aequiſſimum. Deum, ait, in civitate, quam per Meſſiam adminiſtraturus ſit, ita ſe geſturum eſſe adverſus ſuos, quomodo ſe geſſit rex quidam adverſus miniſtros, qui ſiſcum ipſius tractarent. Nam ubi de regibus agitur, *servi* dicuntur omnes ſubditi, ſed praecipue, qui

ſunt

fiunt in aulico minifterio, ut 1 Reg. IX, 22. ubi vox עֶבֶד in eodem commate fignificatu duplici, et quidem oppofito invenitur. Hoc loco de miniftris fermo effe videtur, propter v. 28. 29.

24. Εἷς, pro τις ut Hebraeorum אֶחָד, quod LXX. verterunt τις, Gen. XXVI, 10. ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων) *debitor decies millium talentorum.* Τάλαντον eft talentum hebraicum, כִּכָּר, quod aequabat tria millia ficlorum, h. e. valebat mille et quingentos thaleros, atque adeo decies mille talenta funt quindecim millies millia thalerorum, 15 Millionen. Apud Graecos μύρια ut apud Latinos fexcenta dicere pro *multis* ufitatum eft. Hoc loco fignificatur infinita pecuniae vis, atque debitum, cui folvendo minifter regis nunquam fuiffet par.

25. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτῦ ἀποδῦναι) *Quum non esset solvendo.* ἔχειν pro δύνασθαι frequenter ponitur. πραθῆναι) Liberi homines cum uxoribus et prole, ubi folvendo non effent, fervi fiebant creditorum, moribus Hebraeorum, quod docemur 2 Reg. IV, 1. καὶ ἀποδοθῆναι, *ut solvi possit.* Ἀποδῦναι apud LXX. refpondet hebr. הֵשִׁיב Levit. XXV, 28. *restituere, solvere.*

26. μακροθύμησον) *Indulgeas mihi.* Μακροθυμεῖν etiam Sirac. XXXV, 18. cum ἐπὶ conftruitur. Omnino hic vertendum eft: *indulge mihi*; nam indulgere eleganter Latinis dicitur de creditoribus, qui diutius quam dictum fit, alios debere patiuntur. Vid. *Corn. Nepos*, Attic. c. II. καὶ πάντα σοι ἀποδώσω) Promifit, quod nunquam praeftare poterat.

27. Σπλαγχνισθεὶς — αὐτῷ) *Dominus misertus ministri illius, non modo ipsum liberum abire iussit,*

ve-

verum etiam debitum omne prorsus ei remisit. Plus igitur indulſit, quam ille petierat.

28. Ἐξελθὼν δὲ ὁ δȣ̃λος ἐκεῖνος, *egressus vero ille minister*, e palatio regis. Εὗρεν, *offendit*, ut מָצָא Gen. XXXVII, 15. Num. XV, 32. *offendere, obvium habere.* Ἕνα τῶν συνδȣ́λων αὐτȣ̃, *aliquem commilitonum, collegarum suorum.* Εἷς iterum pro τις, ut ſupra v. 24. ἑκατὸν δηνάρια) Denarius eſt octava pars thaleri: erant ergo, ſi noſtrae monetae rationem habemus, ἑκατὸν δηνάρια duodecim thaleri et duodecim groſſi. Oblitus clementiae Regis homo omni ſenſu humanitatis deſtitutus, κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, *collum ei obtorquebat.* Propria eſt verbi ratio in creditoribus, qui debitores ſegnes obtorto collo corripiunt, atque ſolvendum aes alienum acerbe cogunt. Loca laudat *Wetstenius.* ὅ, τι ὀφείλεις) εἴ τι habent Codd. tantum non omnes, et Patres. Solet εἰ ſaepe non conditionem, ſed generalitatem ſignificare.

29. πεσὼν — ἀποδώσω σοι) Totidem verbis ſupplex obſecravit eum, quot miniſter ingratus et inhumanus Regem obſecraverat.

30. ἀπελθὼν) Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi conſuetudine, vel vertendum eſt: *Pergens.* Niſi malimus intelligere, abiiſſe cum eo, quem videlicet ipſemet in carcerem rapiebat. Ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακήν, *carceri eum dedit obaeratorum.* Hoc iure Moſaico non erat receptum, ſed apud exteras gentes obtinuit. *Nep.* Miltiad. c. VIII. Cimon c. I.

31. οἱ σύνδȣλοι αὐτȣ̃) Syrus habet *collegas eorum*, tam debitoris quam creditoris. Ἐλυπήθησαν σφόδρα, *aegerrime tulerunt.* Sic LXX. Nehem. V, 6. וַיִּחַר לִי מְאֹד

trans-

transtulerunt καὶ ἐλυπήθην σφόδρα. Διεσαφησαν, *accurate et diligenter narrarunt.* 1 Maccab. XII, 8. 2 Maccab. I, 18. hebr. בֵּאֵר Deut. I, 5.

34. τοῖς βασανιςαῖς) βασανιςαὶ h. l. non ſunt *tortores*, ſed vocantur ita *custodes carceris*, δεσμοφύλακες. Nam βάσανος in N. T. non quaeſtionem ſolum, ſed omnem omnino cruciatum atque moleſtiam ſignificat; et ipſe carcer vocatur corporis cruciatus *L. ult. c. qui bon. ced. poss.* Igitur παραδιδόναι τὸν ὀφειλήτην τοῖς βασανιςαῖς eſt *debitorem dare in nervum, nervo vinciri iuberi.* Nervus autem fuit genus vinculi ferrei, vel lignei, quo, ut cervices et manus, ita etiam pedes impediebantur. Vid. *Fischeri* Proluſſ. de vitiis Lexicor. p. 458. ſq. Utitur autem hic rex ille non ſolo creditoris iure, ſed et iudicis.

35. οὕτως) Haec plena eſt comparatio, habet enim ἀνταπόδοσιν, cuius ſenſus idem eſt, qui in illis Iacobi verbis: ἡ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος, et ſupra c. VI, 15. niſi quod hic additur, iam accepta beneficia divinae indulgentiae nihil profutura immiſericordibus. Ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος, *pater meus sublimis et excelsus,* παντοκράτωρ, *huius universi dominator.* Vid. notata ad Matth. VI, 9. Ποιήσει ὑμῖν, *affectus erit erga vos, tractabit, excipiet vos.* Vid. ſupra c. XVIII, 12. Ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν, idem ac ἐκ καρδιῶν, *ex animo, integro et sincero animo,* ut ἐκ ψυχῆς, Eph. VI, 6. coll. v. 5. Marc. XII, 30. 33. τὰ παραπτώματα αὐτῶν) Deſunt haec verba in Codd. quibusdam, Verſſ. non paucis et Patr. Saepe offenſae comparantur debitis pecuniariis, non quod non multum interſit: ſed quia ſicut ex debito naſcitur ius exigendi, ita ex offenſa ius quoddam naſci videtur reſcindendae amicitiae; quo iure qui non utitur, benig-

nignitatem suam ostendit, eatenus similis ei, qui debitorem per acceptilationem liberat.

CAP. XIX.

1. Μετῆρεν — Ἰουδαίας) *Contulit se e Galilaea in Iudaeae regionem.* Μεταίρειν h. l. intransitive significat *transire, discedere.* Cf. supra c. XIII, 53. Vulgata *migravit.* πέραν τοῦ Ἰορδάνου) Quum Christus nollet via breviore per Samariam Hierosolyma petere, traiecto Iordane per Peraeam iter facit. Marci X, 1.

3. καὶ προσῆλθον — λέγοντες αὐτῷ) *Tum Pharisaei callide et insidiose adorti sunt eum, interrogantes* etc. Marc. X, 2. Ἀνθρώπῳ, *marito*, nomine generis posito pro speciei nomine; nam ex relato ad γυνὴ patet, intelligi *maritum.* Marc. X, 2. ἀνδρί. Ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα. Vid. Matth. I, 19. Κατὰ πᾶσαν αἰτίαν verti potest *propter quamvis culpam;* nam αἰτίαι sunt *culpae;* αἰτίαν ἔχειν, accusari, *crimen habere* Tibull. I, 7. 47. Philo coniungit cum ἐγκλήμασι, ut *Loesnerus* ostendit. Sed h. l. rectius redditur: *quamcunque ob caussam, etiam levissimam.* Sic enim *Iosephus* etiam intellexit, Antiqq. Lib. IV, c. VIII, §. 23. usus his verbis: καθ' ἅς δηποτοῦν αἰτίας. Κατὰ significat *propter*, ut saepe apud optimos Scriptores. Schola *Hillelis* et *Sammaei* locum Deut. XXIV, 1. interpretationibus quam maxime sibi contrariis explicabat. Qui disciplinae erant *Hillelis*, dicebant, uxorem eiici posse cum *ob crimen aliquod turpius et gravius*, עֶרְוַת דָּבָר, tum etiam עַל כָּל דָּבָר κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, *ob quamcunque caussam, etiam levissimam:* qui autem *Sammaei* placita se-

ſequebantur, ii diſertis Scripturae S. verbis preſſius inhaerebant, et contendebant, ob cauſſam non *quamcunque*, ſed *turpem* tantum, v. c. μοιχίαν, πορνείαν etc. virum poſſe dimittere uxorem. Hanc igitur rem, quae tunc temporis in controverſia verſabatur, diſceptandam, etſi animo maligno, πειράζοντες αὐτὸν, detulerunt Phariſaei ad Chriſtum. Sciebant nempe, Chriſto improbari divortia, quod legi Moſis contrarium eſſe putabant.

4. Οὐκ — αὐτὰς;) *Nonne legistis creatorem ab initio masculum et foeminam condidisse?* ὁ ποιήσας, i. e. ὁ κτίσας, *Opifex*, *rerum Auctor*. Sic Deus vocatur apud Philonem de Opific. mundi. Participium eſt abſolutum, ex Hebraeo idiotismo; הַבּוֹרֵא vel הָעֹשֶׂה ut loquuntur Hebraei. Graeci diſertiores dicerent ὁ δημιουργός. ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτὰς) redundat αὐτὰς, ex Hebraiſmo. Vis autem argumenti tota poſita eſt non in verbis ἄρσεν καὶ θῆλυ, neque in eo, quod dictum eſt δύο, ſed com. 5. 6. in voce προσκολληθήσεται, et in eo, quod ſequitur, εἰς σάρκα μίαν, quod oſtendit ſequens illatum. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. Cetera vero addita ſunt ad contexendam orationem.

5. καὶ εἶπεν) Deus ipſe per Moſen; (Gen. II, 24.) ei enim potius adſcribenda ſunt haec verba, quam *Adamo*. προσκολληθήσεται) *agglutinabitur*, *adhaerescet*, individuo ſcilicet vitae conſortio, quod oſtendunt praecedentia. Magna eſt coniunctio inter parentes et liberos, quum liberi quaſi pars ſint parentum; attamen maior ex inſtituto divino inter coniuges. καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν) *et ambo in unum veluti hominem coalescent*. εἰς h. l. more hebraeo redundat. Hebraei enim verbo הָיָה cum לְ utuntur ad nominativum exprimendum, ut l. c. Gene-

ſeos

feos. בָּשָׂר faepiffime Hebraeis *hominem* fignificat, et vox σαρκὸς eodem fenfu ufurpatur ab Helleniftis. Simpliciffima igitur eft interpretatio, quam etiam expreffit *Plato*: ὥςε δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι, et vetus proverbium effe *Aristoteles* ait de amicis: μία ψυχή. *Pythagoras* etiam hanc amicitiae vim atque naturam effe dixit, ut unus fiat e pluribus. Nulla autem arctior amicitia, quam mariti et uxoris, quae communionem requirit affectuum, corporis, prolis, vitaeque denique totius. Atque in ipfo coniugio, ut ait Cicero, prima eft focietas.

6. ὥςε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σάρξ μία) *Quare* (coniugio inito) *non amplius duo sunt putandi, sed arctissime uniti* et coniuncti. Εἰσὶ, *esse censentur.* Videmus hic, duo non *pluribus* opponi, fed *uni.* Ante foedus matrimonii duo erant, poftea pro uno cenfentur legis interpretatione, ut tam praeter naturam fit uxorem a viro divellere, quam membrum a corpore refcindere. Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, *quod igitur Deus consociavit.* Nam συζευγνύειν, hebr. חָבַר, Ezech. I, 11. eft *consociare.* Unde σύζυγος, *coniux.* 3 Maccab. IV, 8. Errant qui hoc ad cauffas et occafiones coniugiorum contrahendorum referunt. Non enim de iftis agitur, fed de ipfa matrimonii natura, cui Deus auctor ineffe voluit ius amicitiae arctiffimum. Si igitur fine gravi culpa, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, amicitiae ceterae diffolvi non poffunt, quanto minus ifta, quae tot pignorum vinculo continetur, unde pendet honefta tum propagatio, tum educatio nobiliffimi animantis, creati ad divinam imaginem? ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω) Quod facit, qui aut innocentem uxorem extrudit, aut etiam tolerare recufat ea, quae funt tolerabilia.

7.

7. *τί οὖν — αὐτήν;*) *Cur igitur Moses praecepit dare libellum divortii, eamque* (uxorem) *sic repudiare? τί* pro *διατί.* Βιβλίον ἀποστασίου, ספר כריתת. Cf. LXX. Deut. XXIV, 1. Καὶ. *et sic.* Non male ex lege, formam negotio praefcribente, permiffionem inferunt. Qui repudianti uxorem praecipit, ut libellum det divortii, divortium aliquatenus permittit. Sed non quicquid permittitur, legibus praefertim civilibus, fas piumque eft, ut Chriftus oftendit. *ἀπολῦσαι*) Cf. c. V, 32.

8. *Ὅτι Μωσῆς — ὑμῶν*) *Moses vobis ob pervicaciam vestram permisit etc. Hieronymus* Comment. in h. l. ftatuit: „Non *Deus* hoc permififfe dicitur, fed *Moyses*, ut iuxta Apóftolum confilium fit hominis, non imperium Dei." *πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν*) *πρὸς* hic refpondet Hebraeo אֶל, quod interdum fignificat *propter*, 1 Sam. IV, 21. 2 Sam. I, 24. c. XXI, 1. Sed monent Philologi, Profanis etiam receptam fuiffe hanc huius propofitionis notionem. Σκληροκαρδία *inhumanitas*, vel potius *impietas* imperium Dei detrectans. Nam LXX. עָרְלַת לְבַבְכֶם Deut. X, 16. verterunt *τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν.* PAULUS inhumanitatem, non univerfae nationis, fed maritorum intelligendam effe exiftimat. *Ἀπ' ἀρχῆς — οὕτω*, *ab initio autem* (fc. ex confilio et praecepto divino) *ita non factum est*, plane egregie conftitutum fuit. Illa Mofis conftitutio de libello repudii eft quidem a priftina illa valde diverfa, fed pro tempore tamen erat neceffaria. Quia fcilicet Ifraelitae obduruerant adverfus aequitatem a natura Deoque praefcriptam, ideo Deus iura fcripfit, non tanquam optimae reipublicae, fed tanquam faeci Ifraelis. *ἐπέτρεψεν ὑμῖν*) *Permissio* opponitur *mandato*.

9.

9. εἰ μὴ ἐπὶ πορνέιᾳ) Deeſt εἰ in Codd. quamplurimis, et omittitur etiam a Damaſc. et Theophyl. Senſus eſt: *quum non sit adultera.* Quod favet *Origeni*, dicenti: πορνείας mentionem non fieri in vim ſtrictae exceptionis, ſed exempli gratia, nimirum ut graviores mores a levioribus diſcernantur. μοιχᾶται) *Adulterium committit.* Hanc ſignificationem retinendam puto. Qui enim repudio iniuſto validum matrimonium diſſolvit, et aliam uxorem ducit, pro adultero eſt habendus. Quod pertinet ad rem, de qua h. l. ſermo eſt, cf. dicta ſupra ad c. V, 31. 32.

10. Λέγουσιν — αὐτοῦ) Interrogabant diſcipuli *privatim*, ἐν τῇ οἰκίᾳ, Marc. X, 10. εἰ οὕτως — γαμῆσαι) *Si talis est conditio mariti cum uxore, non expedit nubere.* Nam ſi res ita ſe habet, ut modo dixiſti, etiam cum uxore peſſima, omnibus vitiis dedita, vivendum erit. Αἰτία, דְּבָרָה, *conditio.*

11. οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον) *Non omnes sufficiunt huic rei;* id eſt: non ita ſunt comparati, ut hoc praeſtare, nempe uxore carere poſſint. λόγος, *res*, et h. l. haec res οὐ γαμῆσαι. Ὀυ χωροῦσι, *non capaces sunt.* Multi enim ſunt imbecilliores, quam ut pares ſint ſublimi propoſito. Aliis λόγος eſt *vox.* Non omnes capiunt hanc vocem: οὐ συμφέρει γαμῆσαι. ἀλλ᾽ οἷς δέδοται) *Sed illi tantum, qui huius rei facultatem divinitus acceperunt.* Δέδοται, ſc. ἐκ Θεοῦ. 1 Cor. VII, 7.

12. εἰσὶ γὰρ — ἐγεννήθησαν οὕτω) *Sunt quidam castrati, qui ex utero matris ita nati sunt;* i. e. *Sunt homines, quibus natura ipsa virilitatem ademit.* Hi Veneris aeſtu nunquam vexantur. De ſignificatione vocabuli εὐνοῦχος docte diſſeruit Fischerus de Vitiis Lexi-

 cor.

cor. N. T. Proluſſ. XXI. Proprie nempe eſt *cubicularius*, cuſtos cubiculi: deinde *homo castratus*; a Matthaeo autem transfertur primo ad hominem natura eviratum, deinde ad eum, qui ſua ſponte coniugio abſtinet. καὶ εἰσὶν — ἀνθρώπων) Videtur Ieſus, (ut monet Fiſcherus) his verbis complexus eſſe homines eviratos eos, qui a Graecis peculiari nomine θλιβίαι vel θλαδίαι appellantur, quibus, vel induſtria ab ipſis parentibus, aliisque, in ipſo in vitam introitu, vel in progreſſu aetatis caſu quodam et fortuna, teſticuli ita compreſſi ſunt atque contuſi, ut rebus uti Venereis nequeant. καὶ εἰσιν — ȣρανῶν) Senſus eſt: *Sunt alii similes castratis; qui seipsos quasi castrarunt religionis propagandae caussa.* Ἐυνȣ̃χισαν ἑαυτȣ̀ς, abſtinent ſponte ſua a coniugio et rebus venereis, eſt hyperbolica dicendi formula, ut ἐκκόπτειν τὴν δεξίαν, et ſimiles Matth. V, 29. 30. Intelliguntur ii, qui nec hominum manu, nec malignitate naturae impediti, ſed ſponte ſua libidinis ardorem ita reſtinguunt, ut uxores ducere nolint, quo, curarum ſollicitudinumque coniugii vinculis non impediti, praecepta doctrinae divinae plenius poſſint cognoſcere, aliisque tradere. Reſpicere videtur Ieſus nominatim ad Apoſtolos, quarum nonnulli ſaltim a coniugio abſtinuiſſe videntur, ut ſine impedimentis negotia civitatis Chriſti enixius expedire, atque res Chriſtianorum adiuvare tuerique poſſent. Hoc ſenſu occurrit εἰς τὴν βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃ Matth. XIII, 52. Petrum tamen et alios Apoſtolos in coniugio vixiſſe, patet ex 1 Cor. IX, 5. ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω) i. e. qui ſe huic rei (ut abſtineat a matrimonio) parem ſentit, is eam ſuſcipiat.

13. τὰς χεῖρας ἐπιθῇ, καὶ προσέυξηται) Manuum impoſitio apud Iudaeos indicabat invocationem divinae potentiae. Hebraeis ſemper obſervatum, ut ad eos, qui ſanctimonia praeſtare caeteris crederentur, pueros deferrent, ipſo-

ipforum precibus Deo commendandos per manuum impofitionem; qui mos hodieque apud ipfos manet. Genef. XLVIII, 14. f. Hunc autem morem Chriftus probans, oftendit, ifti etiam aetati prodeffe aliorum preces. ἐπετίμησαν αὐτοῖς) *obiurgando arcebant eos*, nempe eos, qui infantes attulerant. Marc. X, 13. Confabulatio de matrimonio et iucunda erat et feria; quaeftiones curiofas Magiftro proponere in animo habebant; ideo aegre ferunt, fe intempeftive, ut putabant, interpellari.

14. τῶν γὰρ τοιέτων — ἐρανῶν) *His enim qui similes sunt, ii sunt apti, ut fiant membra coetus mei.* Ἡ βασιλεία τῆ θεῆ h. l. ut faepe eft *coetus cultorum Dei, coetus Christianorum*, ecclefia. Dicitur regnum Dei *esse* alicuius hominis, fi is eam habet animi dispofitionem, ut membrum huius coetus effe poffit. Τῶν τοιέτων, qui animo et fenfu infantibus fimiles, modefti et dociles funt, atque difciplinam facile admittunt. Non dicitur τῶν τέτων, iftorum infantum, qui in ulnis geftabantur. Saepe inculcat Iefus, neminem, ne ultimum quidem hominum, ne infantem quidem minimum effe contemnendum. Magnae enim felicitati deftinatum effe hominem quemcunque a Deo. Eo minus, inquit, infantilis aetas ifta fpernenda eft, quia et adulti, qui fe in meam dedunt difciplinam, debent quafi repuerafcere, exutis fcilicet vitiis, quae maior aetas fupervexit.

15. ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας) Ita ut fimul more Hebraeo preces pro iis conciperet. Hoc enim eft εὐλογεῖν, Marc. X, 16. Ἐπορεύθη ἐκεῖθεν, ex oppido Peraeae, in quo hactenus commoratus erat. Cf. v. 1. et Marc. X, 17. 10.

16. εἰς προσελθὼν) Veniffe hunc, non *calumniandi* animo, ut νομικὸν illum, Lucae memoratum c. X, 25. fed *discendi* cupidum, ex *Marco* et *Luca* apparet. διδάσκαλε ἀγαθέ.) Ἀγαθὲ omittunt nonnulli Codices, verfio

Aethiop. *Origenes* et *Hilarius*. Sed videtur vox omiſſa eſſe ab iis, qui non intellexerunt verba commatis 17. τί με λέγεις ἀγαθόν; pro quibus ſubſtituerunt: τί με ἐρωτᾷς περὶ τȣ͂ ἀγαθȣ͂; Verba: διδάσκαλε ἀγαθὲ per ſe omnino verti poſſent: *Doctor optime, dilecte, dilectissime*, ut Poſitivus ſit pro Superlativo. Sed propter comma ſequens alii ἀγαθὸς malunt vertere *perfectus*, ex uſu hebraici ſermonis; nam טוב ſaepe ſignificat *perfectum*. Gen. I, 31. Griesbachius, omnino hic conferendus, ἀγαθὲ ſalvo ſenſu abeſſe poſſe exiſtimat, quamvis ſequatur εἷς ἐςιν ὁ ἀγαθός. Tenendum ſcilicet eſt, (utor eius verbis,) τὰς ἐντολὰς, quarum mentio fit comm. 17. eſſe ἐντολὰς τȣ͂ Θεȣ͂. Ad interrogationem igitur: Rabbi, quid *boni* faciendum mihi eſt, ut aeternam felicitatem conſequar? Ieſus reſpondit: Quid eſt, quod de *bono* a te praeſtando me interroges? Unus eſt *Optimus* Maximus; *huius* praecepta ſervare te oportet, ſi *bene* recteque agendo aeterna ſalute dignum eiusdemque participem reddere te cupis, nec opus eſt, ut *huius* de eo quod faciendum fugiendumve ſit legibus, alia mandata ſuperaddantur. Τί ἀγαθὸν — αἰώνιον) *Quid mihi faciendum boni, ut aeternam salutem adipiscar?* Τί ποιήσω; i. e. τί με δεῖ ποιεῖν; ut c. XVIII, 21. Ἔχειν h. l. idem valet, quod λαμβάνειν. ἐπιτυγχάνειν. Ζωὴν αἰώνιον eſſe *felicitatem*, *beatitudinem aeternam*, nemo dubitabit. Hanc Iudaeis tenuiter cognitam aperte a Chriſto praedicari audiebat.

17. τί με λέγεις ἀγαθὸν, ȣ̓δεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς) Lectionem τί με ἐρωτᾷς περὶ τȣ͂ ἀγαθȣ͂; εἷς ἐςιν ἀγαθὸς, *Erasmus*, *Grotius*, *Millius* et *Bengelius* probant. Griesbachius etiam praefert eam vulgari τί με λέγεις ἀγαθὸν, e Marco et Luca invectae; illam enim prae-

praeter eos teftes, qui ἀγαθὲ damnant, etiam verfiones nonnullae, et veteres Patres graeci ac latini complures tuentur. Teftium auctoritati novum robur addit canon criticus, qui lectionem cum parallelorum locorum lectione in fingulis verbis confonantem, ei, quae e fimilibus locis difcrepat, pofthabendam effe iubet. εἷς ἐςιν ὁ ἀγαθὸς iisdem fere teftibus, qui lectioni τί με ἐρωτᾷς περὶ τȣ ἀγαθȣ favent, nititur. Vulgaris lectio, aeque ac ceterae adhuc excuffae, e Marco et Luca irrepfit. Ex eodem parallelismi fonte profluxit etiam σου poft πατέρα comm. 19. et ἐφυλαξάμην, et ἐκ νεότητός μȣ v. 20. Putat quidem Grotius, utriusque lectionis fenfum eodem recidere. Sed videntur potius, qui fic legi voluerunt, haec verba retuliffe ad illa commatis 16. τί ἀγαθὸν ποιήσω; quafi Iefus dixiffet: *Tu ex me quaesivisti, quid boni faciendum sit tibi, ut consequaris aeternam felicitatem. Cur autem interrogas me de bono agendo?* Quod fenfum horum verborum ex lectione recepta attinet, nonnulli fic explicant: *Cur me nominas perfectum? Nemo est ex omni parte perfectus nisi Deus.* Nimirum habuit homo ifte Iefum nonnifi pro doctore aliquo, pro mero homine et propheta. Refpondet igitur Chriftus: Cur tu, qui me habes pro doctore, pro homine, me appellas *perfectum*? Si tibi non fum nifi homo, nimium mihi tribuis. Fortaffis fuppleri debet διδάσκαλον poft ἀγαθὸν, ex v. 16. *Cur me nominas optimum magistrum? Nemo nisi Deus est absolute bonus* et perfectus fc. διδάσκαλος, *doctor* et magifter. Is tibi per lumen rationis et in lege Mofaica revelávit, quid faciendum tibi fit, quid fugiendum, ut confequaris felicitatem aeternam. Quod *ad officia hominis* attinet, (de his enim folis erat fermo, non de aliis doctrinis viam falutis fpectantibus,)

tibus,) nihil aliud a me difcere potes, quam quod Deus te iam docuit. Cum his verbis fequentia: εἰ δὲ θέλεις — ἐντολὰς, fic cohaerere videntur: *Si igitur velis aeternae salutis esse particeps, diligenter observa praecepta,* nempe Dei, qui eft optimus perfectiffimusque doctor. Δὲ, *igitur*, ut 2 Cor. II, 1. Chtiftus doctrinam morum accuratius quidem expofuit, Matth. V, 20. feqq. fed aeternas leges boni et iufti, in libris Mofis et Prophetis contentas, non fuftulit, (ibid. v. 17.) nec nova praecepta dedit. Cf. *Michaelis* ad h. l.

18. ποίας) i. e. τίνας; ita apud *Platonem* aliquoties ποῖα pro τίνα, et in N. T. paffim occurrit. Videtur autem ideo hoc quaerere iuvenis, quia in lege Mofis plurima funt mandata, in quorum unum aliquod facile fit impingere; fcire igitur cupit, ad quae potiffimum attendere debeat. Chriftus autem, ad interrogatum refpondens, ea potiffima effe dicit mandata, quae in officiis mutuis, non quae in ritibus confifterent.

20. πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην) Non falfo hoc eum dixiffe, quod ad exteriorem et civilem iuftitiam attinet, ex *Marco* difcimus. τί ἔτι ὑστερῶ;) Quid mihi deeft ad infiftendum iter vitae aeternae? Nam ὑστερῶ τέτε nihil aliud eft Graecis quam hoc mihi deeft. Credidit igitur iuvenis ifte, plus aliquid requiri; fed quid effet, ignorabat.

21. εἰ θέλεις τέλειος εἶναι) *Si inter provectiores esse cupis.* Τέλειος h. l. eft difcipulus *provectior*, fectator difciplinae Chrifti primi ordinis, non tiro, fed excellens in fcientia divina, 1 Cor. II, 6. πνευματικὸς, 1 Cor. III, 1. adeoque is, qui non tantum doctrinae Iefu obfequitur, fed etiam ad eam cum opum et vitae difcrimine propagandam fe obligat, uti fecerant Apoftoli. Ὕπαγε — πτωχοῖς) *I venditum facultates tuas, et in pauperes*

ero-

erogato. Καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν ὀρανοῖς, *sic adipisceris opes coelestes:* longe aliter ditefces, et plane egregie ornaberis. Maxima tibi bona in coelis conciliabis. Matth. VI, 19—21. Καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, *deinde ad me sectandum praesto sis.* Tum demum eris meus fectator τέλειος. Qui Apoftoli munere fungi vellent, omnibus divitiis et poffeffionibus fuis abdicare fe debebant, ut paratiores effent huic negotio. Hoc ergo eft, quod et ab ifto iuvene exigitur verbis iftis: ἀκολούθει μοί. Sciebat Dominus, curam fervandae augendaeque rei familiaris huic iuveni obftituram, quo minus animo ac corpore fe in Chrifti difciplinam traderet: ideo eum tentat, an hoc a fe impedimentum removere poffit, divenditis elargitisque rebus, quae ipfum a verae fapientiae ftudio avocabant.

22. Ἀκούσας — κτήματα πολλὰ) *Quo audito vir iuvenis abiit tristis, erat enim praedives.* Ὁ νεανίσκος h. l. eft *vir, qui adhuc est annis florentibus,* quod patet ex Luc. XVIII, 18. ubi ἄρχων vocatur. Ita נַעַר Gen. XLI, 12. et 2 Chron. VIII. 7. Κτήματα Helleniftis funt *fundi, agri, praedia, domus* etc. Alexandrini hoc vocabulo utuntur pro hebr. שָׂדֶה, *ager* Prov. XXIII, 10. et כֶּרֶם *vinea,* Prov. XXXI, 16.

23. ἀμὴν — ὀρανῶν) *Hoc vobis confirmo, longe difficillimum est homini diviti, accedere ad coetum Messiae.* Quod hic dixit δύσκολον, infra vocatur ἀδύνατον v. 26. Solent nimirum ifta promifcue ufurpari in rebus iftius generis. Εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ὀρανῶν, *accedere ad coetum Messiae,* et fieri eius fectatorem. Divites, inquit Iefus, difficulter fieri poffunt fectatores mei. Opes plerumque funt malorum irri-

tamen-

tamenta, aut certe bonorum impedimenta. Cauffa eft, quia plerumque hi, qui divites funt, folent divitiis fuis confidere, et quafi in illis ponere fummam boni, ut *Marcus* indicat c. X, 24. Augebatur illis temporibus difficultas per pericula, quibus expofiti erant omnes qui Chrifto nomen dabant. Qui enim publice profitebantur, Iefum effe Meffiam, excommunicati, et opibus fuis privati funt. Io. IX, 22. 34. XII, 42.

24. εὐκοπώτερόν ἐστι, — τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν) i. e. *difficillima est res*, ut dives fiat civis regni Meffiae. Pro κάμηλον duo Codd. habent κάμιλον. Graeci quidam, ut et *Theophylactus* notat, ad funem nauticum haec traxerunt, fed perperam, ignorantia adagii inter Hebraeos et Arabes ufitati, non minus de elephante, quam de camelo. *Coranus* in Sura Alharab. 7. *Non ingredientur paradisum, donec transeat Camelus foramen acus.* Conftat etiam ex Talmude, Hebraeos, quum aliquid, quod difficulter, vel prorfus non fieri poffet, defignare vellent, dixiffe, *elephantem* non tranfire per foramen acus. In Codice Talmudico Bava mezia: *Fortasse tu ex Pumbedita es, qui introducunt elephantem per foramen acus*, i. e. qui impoffibilia, aut incredibilia praeftare poffunt. Vid. *Vorstium* de Adag. N. T. c. III. *Lightfootum* et *Wetstenium*, qui plura habent loca. Adde, quod εἰσελθεῖν, (quae vera eft lectio,) de inceffu vel ingreffu animalis facillime intelligitur, de fune aut rudente non item. In talibus autem adagiis nihil neceffe eft, exactam inter partes collatas comparationem inftitui, quum foleant ornari hyperbolis.

25. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ) omittunt αὐτοῦ multi Codd. et Verff. nonnullae. τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;) ἄρα h. l. non tantum eft particula interrogans, fed etiam illativa.

Mo-

Movit apoftolos, quod viderent, etiam eos, qui divites non effent, tangi tamen divitiarum cupiditate, et fufpicati funt, fi ita fe res haberet, ut nemo divitiarum amans falvari queat, perpaucos habituros effe fpem falutis.

25. παρὰ ἀνθρώποις τῦτο ἀδύνατόν ἐςι) *Per homines hoc fieri non potest.* Non eft humanae opis tam tenacia vincula abrumpere. παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐςι) Trita inter Hebraeos fententia ex loco Gen. XVIII, 14. *Deus omnia efficere potest.* Poteft etiam frangere vim cupiditatum, fi homines recte utuntur Evangelio, et enixis precibus auxilium eius implorant. Poteft removere impedimenta per vias providentiae fuae, permittendo ut dives honoratus per cafus varios et malitiam aliorum hominum opes et honores amittat, et fic experientia edoctus, quam caducae et viles fint divitiae ad bona illa aeterna comparatae, pronior fiat ad amplectendam religionem.

27. ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολυθήσαμέν σοι) Duo quae Chriftus a iuvene exegerat, Petrus a fe fociisque fuis ait praeftita, vere, quanquam ut multi putant, iactantius paulio. Tertium non addit, de bonis venditis, donatisque pauperibus, quia neque hoc ab illis exegerat Chriftus, neque conveniebat eorum tenuitati. Hac fiducia interrogat *Petrus*, ecquid praemii fit futurum? Poterat eum Chriftus retundere, dicendo, quod feciftis, vobis feciftis, non mihi. Sed pro fua bonitate fpem illorum fovet, aitque, non carituram peculiari honoris praemio iftam qualiscunque iacturae tolerantiam.

28. ὅτι ὑμεῖς — τῦ Ἰσραήλ) *Vos, discipuli mei, in magna illa rerum conversione, quum tanquam Messias gloriose regnabo, proximi eritis mihi dignitate, et Israelitis imperabitis.* Verba ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ quidam coniungunt cum antecedentibus ἀκολυθήσαν-

τές

τές μοι, alii rectius cum fequenti commate. Παλιγγενεσία hic non eft *resurrectio mortuorum*, *et iudicandi incredulos potestas*, fed potius *ipsum Messiae regnum, inchoandum post resurrectionem Christi* — ingens illa orbis in melius converfio, quae acceffione gentium ad fidem Chrifti contigit, quam explicationem contextus fuadet. Eadem voce utitur *Iosephus* Lib. XI. Antiquitt. cap. III. §. 9. de reditu Iudaeorum e Babylonia in patriam. Et *Cicero* ad Attic. Lib. IV, 6. conditionem fuam, qua, revocatus ab exilio, priftinam dignitatem recuperaverat, vocat παλιγγενεσίαν. Plura loca habet *Wetstenius*. Iudaeis id tempus feculum futurum appellari conftat. Cf. etiam Act. III, 21. Verborum: ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ fenfus eft: *quum, me esse Regem Messiam certissimis documentis declaratum fuerit*, nempe poft refurrectionem meam et ascenfum in coelum. Θρόνος δόξης, כִּסֵּא כָבוֹד, 1 Sam. II, 8. eft *thronus illustris*, cui quis fublimis infidet. Throno autem maieftatico et fplendidiffimo infidere idem eft ac *iudicare, imperare*. 1 Reg. I, 24. Ief. XVI, 5. Pf. XLVII, 9. Igitur *sedere in throno splendidissimo* idem eft ac βασιλεύειν 1 Cor. XV, 25. *imperare, summa cum maiestate omnibus rebus regendis praeesse*. Καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, proximum mihi regi honorem occupabitis. Nam metaphorice haec verba intelligenda effe, facile patet. Reges nempe, quum abfunt a fuis civitatibus, amicum unum vel etiam plures habere folent, qui ipforum nomine civibus praefint, eorumque faluti et rationibus omni in genere confulant. Atque hac ipfa dignitate et poteftate Apoftolos ornatum iri oftendit Iefus, fimulac ipfe in coelum fuerit receptus. Dixit autem, fedebitis ἐπὶ δώδεκα θρόνους, quia eorum erant totidem, quot

in populos olim defcripta erat Iudaeorum civitas, ut fenfus fit: *Eritis vicarii potestatis meae.* Sed ut intelligerent Apoftoli, qualis futura effet poteftas illa, qua effent ufuri, adiecit verba, κρίνοντες τὰ δώδεκα Φυλὰς τῦ Ἰσραὴλ, i. e. *ita ut praesitis civitati Iudaeorum*, hactenus nempe, ut eos doceatis, quid credendum fit et faciendum. Κρίνειν hic per Metalepfin denotat *praeesse*, quia plerumque praefides iuri dicundo vacant. Sumta eft translatio a veteri ftatu regni Ifraelitici, in quo οἱ Φυλάρχαι proxime ad regiam maieftatem accedebant, et in publicis coetibus iuxta eius folium fedebant in fellis curulibus. Ipfum verbum שָׁפַט faepe fignificat *praeesse* alicui civitati, *gubernare* et *administrare* res alicuius civitatis, ut 1 Sam. VIII, 5. Ief. XL, 23. ubi LXX. שׁוֹפְטִים reddiderunt ἄρχοντας. Ergo hoc vult Iefus: Vos, difcipuli mei, poft meum in coelum reditum, docendo et falutariter agendo Ifraelitis publice confuletis; exponetis Iudaeis pro me opes doctrinae divinae, eosque iubebitis vitam omnem ad eius normam dirigere. Sicut enim Chriftus per doctrinam et fpiritum fuum imperavit; ita etiam Apoftoli leges de religione ferendo praefuerunt iis, qui ex Iudaeis Chrifto nomen dabant. Sed fpectari poteft etiam in univerfum adiunctum hoc, quod iudex alios dignitate praeftat. Ergo hac phrafi: *iudicabitis duodecim tribus Israelis*, hoc etiam dicitur: omnibus Iudaeis praeferemini; praecipua prae omni illa gente fruemini felicitate. Hic mihi verus huius loci fenfus effe videtur. Alias aliorum interpretationes Kuinoelius recenfuit, fuamque addidit, de quibus alii iudicent. Obfcura haec dicta tum temporis fuiffe Apoftolis facile augurari poffumus. Sed hoc nos offendere non debet. Nam Chriftum iis plura praedixiffe, quae de-

mum

mum poft eius reditum in vitam intelligere poterant, fatis conftat.

29. καὶ πᾶς — λήψεται) Poft πᾶς ὃς addunt τις multi Codd. et Patres nonnulli. Ab Apoftolis tranfit oratio ad fingulos Chrifti fectatores. *Relinquere domus, fratres, sorores* etc. eft *posthabere* illas res illosque homines, poffeffiones quascunque, res pretiofiffimas, vinculo confanguinitatis adfinitatisque coniunctiffimos, atque adeo unice amatos ac dilectos. Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, *propter me, et professionem doctrinae meae.* Matth. X, 22. Ἑκατονταπλασίονα λήψεται, i. e. *eximia praemia*, multo maiora bona et commoda accipiet, quam ea fuerant, quae ob religionem meam amifit et pofthabuit. Saepe numerus centenarius ponitur pro numero magno, vel indicat magnitudinem rei. Ἑκατονταπλασίονα LXX. habent pro מֵאָה פְּעָמִים 2 Sam. XXIV, 3. Sermo eft omnino de eo, quod eventurum fit in hoc ipfo feculo, ut fequentis membri oppofitio evincit, et clare exprimit *Marcus*, c. X, 30. Eventus praedictionem confirmavit; nam pro una domo multa reperierunt hofpitia; pro fratribus et fororibus paucis innumerabilem difcipulorum Chrifti multitudinem; pro filiis omnes, quotquot ipfi ad fidem Chrifti converterant; pro agris omnia Chriftianorum bona, quae erant communia. Act. II, 45. IV, 34. 35. Gal. IV, 15. καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει, *tandem felicitatem aeternam adipiscetur.* Καὶ hic reddi poteft *ad postremum, tandem*, ut tempus praemii definiatur, Marc. X, 30.

30. Πολλοὶ δὲ — πρῶτοι) *Multi autem qui se fore primos existimant, infimi erunt; et qui sibi infimae conditionis esse videntur, ii primum locum obtinebunt.* Πρῶτοι in priori membro funt, ii qui fe pri-

primores, et maximis praemiis dignos eſſe exiſtimant; ἔσχατοι vero in poſteriori membro ſunt ii, qui modeſte de ſe ſentiunt, ſe infimae conditionis ſectatores Ieſu, et vix ullo praemio dignos eſſe arbitrantur. Quod ſaepiſſime in vita obſervatur, inquit Ieſus, hoc etiam inter vos locum habebit. Non illi apud me primi erunt, qui ſe primos eſſe exiſtimant, vel quia primi vocati ſunt, vel quia mihi coniunctiores ſanguine, vel aetate collegis ſeniores ſunt: ſed illi primi erunt, qui, licet hac in parte aliis inferiores, doctrinam praedicando plures labores et moleſtias ſuſtinuerint, et maiori alacritate et ſtudio rem geſſerint. Transgreſſio eſt ad ſequentem tractationem, quae non debebat divelli ab hoc capite.

CAP. XX.

1. Ὁμοία γάρ ἐςιν ἡ βασιλεία τῶν ἐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ) Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur, ex hebraei ſermonis conſuetudine. *Fiet enim in coetu Meſſiae id fere, quod factum est a quodam Paterfamilias.* Ex coniunctione γὰρ apparet, hanc parabolam necti cum praecedentibus, et illuſtrari effatum c. XIX, 30. Meſſias in remunerandis ſectatoribus ſuis omnibus, inprimis Apoſtolis ſic ſe geret, ut ille Paterfamilias. In Gemara Hieroſolymitana Codicis Berachot extat ſimilis parabola de operariis a patrefamilias in vineam vocatis. ἅμα πρωὶ) ſimul mane i. e. *cum prima luce.* Vulgata: *primo mane.* εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἀυτȣ) *Quos ſcilicet mitteret* in vineam ſuam. Vel εἰς eſt pro ל hebraeo. Syrus: *in uſum vineae ſuae.*

2. Συμφωνήσας δὲ ἐκ δηναρίȣ τὴν ἡμέραν) *Pactus autem cum iis denario in diem.* Vulgata ad verbum:

ex

ex denario. Sed Latini non exprimunt praepoſitionem. Ἐκ denotat cauſſam, *propter* quam aliquid fit. Sic ἐκ διαβολῆς, *propter calumniam* habet *Philo* de Iof. τὴν ἡμέραν, ſubauditur κατὰ diſtributiva particula, ſed cuius non videtur propria ſignificatio hic uſurpari, quum de uno tantum die agatur. Suppleri etiam poteſt εἰς. *Denarius*, nummus Romanorum argenteus, aequabat decem aſſes, poſtea ſedecim, et conficiebat octavam partem noſtri imperialis, ſive tres groſſos, ac reſpondebat Graecorum drachmae. Denarius illis temporibus erat merces diurna, quae operariis dari ſolebat. Tob. V, 14. Tacit. Annal. I, 17.

3. Περὶ τὴν τρίτην ὥραν) Conſtat diem a Iudaeis deſcriptum eſſe in duodenas partes ſibi aequales, (Io. XI, 9.) eiusque initium factum ab hora prima, nobis hora ſexta matutina. Ἐν τῇ ἀγορᾷ) *In foro* negotiationis et rerum venalium. In foro plerumque verſabantur homines otio dediti, quos ἀγοραίους vocat Lucas Actor. XVII, 5. *forenses* Cicero ſaepe, Plautus atque alii *scurras*. Sed in foris verſabantur etiam ii, qui operam ſuam aliis locare cuperent.

6. περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν) Sero admodum; nobis hora quinta pomeridiana. ἑστῶτας ἀργοὺς) Deeſt ἀργοὺς in quibusdam Codd. Verſſ. et Patribus. Irrepſiſſe videtur e comm. 3. vel e poſteriori commatis noſtri membro. Vid. *Griesbachius* ad h. l.

8. ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ) *Xenophon.* ὁ ἐν τοῖς ἀργοῖς ἐπίτροπος. Idem οἰκονόμος alibi, latine *dispensator*, *villicus*, *procurator*. Inprimis ita dicebantur ſervi, quibus herus rei domeſticae curam, rationes accepti et expenſi etc. commiſerat, qui alias dicuntur οἰκονόμοι. Κάλεσον, pro συγκάλεσον, *convoca*. Interpretes Alexandrini etiam hebr.

קרא

קָרָא Exod. VII, 11. expresserunt graeco verbo συγκαλεῖν. Ἀρξάμενος — πρώτων) *Incipiens ab ultimis usque ad primos*, h. e. ita, ut primi et ultimi eandem mercedem accipiant. Aequalitas mercedis notatur. Videntur nempe operarii hora undecima conducti diligentius laborasse, quam reliqui, ideoque eandem mercedem acceperunt.

9. ἔλαβον ἀνὰ) Acceperunt singulos denarios, vel singuli denarium unum. Sic vocem hanc sensu distributivo usurpant medici. Loca habet *Wetstenius*.

11. ἐγόγγυζον) γογγύζω, *murmuro*, *musso*, denotat indignationem secum sentire, nec tamen eam licite proferre et aperire.

12. ἐποίησαν) Hebraice עָבְדוּ. Ruth. II, 9. idem ac ἐργάζεσθαι. Καὶ ἴσους — ἐποίησας *et tamen istos nobis pares fecisti*, in mercede distribuenda. Τοῖς βαστάσασι — καύσωνα, *qui per totum diem labore et aestu solis meridiani defatigati sumus*. Τῆς ἡμέρας, i. e. διὰ τῆς ἡμέρας, *per totum diem*. In Orientis regionibus aura frigidior per aliquot tantum horas post solis ortum spirat, per reliquum diei tempus sol flagrantissimus urit. Cf. Gen. XXXI, 40. Plane huic similis est locus in Rabbinico tractatu *Berachot*, fol. 5. *Hi coeperunt murmurare: nos tota die laboravimus, hic vero ne duabus quidem horis, et nihilominus plenam mercedem accepit. Quibus respondit Dominus: hic duabus horis plus praestitit, quam vos tota die.* Idem Christus innuit verbis v. 16. οἱ ἔσχατοι πρῶτοι.

13. ἑταῖρε) Hoc vocabulo solemus leviter notos compellare. Hebraeis רֵעַ sic ponitur. Latini dicerent: *bone vir*, aut *mi homo*. οὐκ ἀδικῶ σε, *nulla te iniuria affeci*.

14.

14. θέλω δὲ) Hoc modo reiicere solemus importunos responsatores: ita volo; ita mihi videtur. τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καί σοι) Quum Paterfamilias non semel hic promittat, pro ratione operae praestitae se mercedem praebiturum, consentaneum est ut intelligamus, postremos tantum unius horae spatio, quantum priores toto die laborasse. Respexit fortassis etiam voluntatem et animum operariorum.

15. Ἢ οὐκ — τοῖς ἐμοῖς;) *Annon licet mihi facultatibus meis pro lubitu uti?* Τοῖς ἐμοῖς, sc. χρήμασι, *bonis meis*, hebr. אֲשֶׁר לִי, ut idem sit quod ὑπάρχοντα. Matth. XIX, 21. ἢ ὁ ὀφθαλμὸς — εἰμι;) *num tuam invidiam movet mea beneficentia?* Pro ἢ in permultis libris et manu scriptis et editis εἰ legitur. Sed vulgare ἢ tuentur non solum codices vetustissimi, verum etiam versiones pleraeque. Ὀφθαλμὸς πονηρὸς, *oculus malus*, invidentiam declarat, quoniam nimirum elucent huiusmodi affectus potissimum in oculis. Prov. XXIII, 6. Sirac. XXXI, 3. XXXV, 8. 10. Ἀγαθὸς autem h. l. est *benignus*, *beneficus.*

16. οὕτως) Variae sunt interpretum de scopo huius parabolae sententiae. Secundum *Wetstenium* Paterfamilias est Deus; dispensator, Christus; vinea, natio Iudaica Ies. V, 1. Ps. LXXIX, 9. 15. operarii, Apostoli: murmurantes illi ex Apostolis, qui tum supra alios sese efferebant quod primi vocati essent; postremi, qui post alios vocati erant, praecipue Paulus, qui solus plus quam omnes laboravit, Evangelium gratis praedicavit, plurimasque regiones adivit. Sed huic sententiae repugnare videntur sequentia: πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ, quae in Apostolos vix quadrant. Ex *Grotii* sententia (ad c. XIX, 30.)

30.) οἱ πρῶτοι funt Iudaei, οἱ ἔσχατοι autem publicani, peccatores et gentiles; et Chriftus futurum indicat, ut Gentiles, Iudaeis foederis fecum initi antiquitate fuperbientibus, atque inter Iudaeos hi, qui ob prioris vitae peccata erant contemtiffimi, aliis poenitentiae remedium contemnentibus, aequiffimo Dei iudicio praeferantur. Alii aliter. Ego malim *operarios* effe in genere omnes eos qui profitentur Chriftianismum: non tantum Apoftolos, tempore et ordine πρώτες, fed etiam caeteros Chrifti fectatores. Nam haec parabola illuftrat ἐπιμύθιον quod extat Matth. XIX, 30. habita ratione v. 28. et 29. *Murmurantes* autem funt ii, qui exteriori iuftitiae confidunt, nec vera fide et pietate funt praediti, ita ut fit fenfus: Deum in remunerando non refpicere ad hominum Pharifaicam fuperbiam, et perverfas de fuis meritis opiniones, fed ad veram animi pietatem, et fingularem in exercendis bonis operibus diligentiam. Reliqua, de temporis quo quisque laboravit, diverfitate, funt acceffio comparationis, quae figillatim applicari ad ἀνταπόδοσιν nihil refert. Hanc explicationem fequentia verba fuadent. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί) *Nam multi sunt invitati, sed pauci sunt egregii, i. e. multi religionem profitentur, sed pauci eximia mentis indole praediti sunt.* Κλητοὶ, funt ii, qui et invitati funt ad regnum coelefte, et in coetum Chriftianorum recepti; omnes externe Chriftiani. Ἐκλεκτὸν eft, quod in re quaque eft eximium. Hellenistae ita folent interpretari Hebraeum בָּחוּר et alias faepe ἐκλεκτοὶ funt qui aliis praeftant, in militia praecipue. Ἐκλεκτοὶ itaque h. l. funt vere Chriftiani, quorum fides et obedientia Deo grata eft, qui aliis praeftant.

17. καὶ ἀναβαίνων — εἶπεν αὐτοῖς) Referuntur nunc ultima Iefu in his terris dicta, fata et facta. Notatu dignifimum erat, quod Iefus iam in ultimo in urbem itinere praedixit, quae fibi effent eventura. Ex hoc enim apparebat, non invitum eum fufcepiffe tot ac tantas moleftias, ipfumque mortis ignominiofae fupplicium. Erat etiam haec praedictio infigne praefcientiae documentum. Ἀναβαίνειν h. l. eft *proficisci*, ut hebr. עָלָה, cui hoc verbum apud LXX. refpondet. Nam primariae quarumlibet regionum urbes confiderantur ut in altiori loco fitae. Unde עָלָה et ἀναβαίνειν fignificat proficifci Hierofolyma, metropolin, urbem facram. 1 Reg. XII, 27. 28. Zachar. XIV, 17. Παρέλαβε — ἐν τῇ ὁδῷ) *Assumsit duodecim discipulos in itinere seorsim*, fc. a reliqua fequentium turba, cui haec non indicavit, ne praedicendo irritaffe in fe Iudaeorum odia videretur. Apoftolis autem faepius eadem dixit, et in dies expreffius, ut in pofterum teftes effent praefcientiae ipfius.

18. παραδοθήσεται) Non dicit, fibi hoc eventurum ab uno Apoftolorum, ne rixas inter ipfos concitaret. κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ) Non fententiam iudiciali poteftate pronunciando, fed praeiudicio auctoritatis fuae. Marc. XIV, 64. Cf. ad totum hoc comma Matth. XVI, 21.

19. τοῖς ἔθνεσιν) i. e. τοῖς ἐθνικοῖς, more Hebraeorum, qui גוים vocant non tantum nationes integras, fed et fingulos alienigenas. Apertum autem eft, *Pilatum* intelligi, cum omni fatellitio fuo. Actor. IV, 27.

20. τότε προσῆλθεν — υἱῶν αὐτῆς) Fuit haec *Salome* uxor Zebedaei, mater Iacobi maioris et Ioannis. Marc. XV, 40. αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ) *Ut aliquid ab ipso peteret.* Illud τί praefationem petitionis indicat; folent enim ali-

aliquid poſtulaturi, praefari, non multa a ſe, ſed unam rem peti, ne inverecundi videantur. Cf. 1 Reg. II, 16. 20. Videtur *Salome* hanc fiduciam concepiſſe ex eo, quod nulla aliorum Apoſtolorum mater Chriſtum ita perpetuo ſectaretur, eique tam ſedulo inſerviret. Haec eſt *Salome*, cuius colloquia quaedam cum Chriſto apud Aegyptios ferebantur.

21. εἰπὲ — βασιλείᾳ σου) *Iube hos duos filios meos tibi esse dignitate proximos in regno tuo.* Cf. c. XIX, 28. *Dextrae* Regis aſſidere, ſignificat locum a Rege principem habere. 1 Reg. II, 19. Tertius autem in regno locus conſequenter deſcribitur ſeſſione ad *sinistrum* Regis latus. Nam ut quisque in regno maior; ita Regi in publicis conventibus propior ſedebat. Apud Perſas ex Cyri inſtituto, honoratiores, et quibus plurimum fidei habebatur, Regibus ad ſiniſtram aſſidebant, quod haec inſidiis magis pateat. Vid. *Xenophontis Cyrop.* Lib. VIII. ab initio. Apoſtoli iſtam Ieſu orationem XIX, 28. in eam partem acceperant, ut ſperarent, regnum aliquando iri reſtitutum Iudaeis, (Act, I. 6.) ita ut ipſe eorum rex eſſet, Apoſtoli amici eius et familiares. Quapropter Iacobus et Ioannes matri auctores extitere, ut rogaret magiſtrum, vellet ipſos conſtituere amicorum ſuorum, i. e. caeterorum Apoſtolorum principes.

22. οὐκ οἴδατε, τί αἰτεῖσθε) *Non intelligitis, quid id sit, quod petitis.* Cum Iacobo et Ioanne agere inſtituit Ieſus, quod noſſet, matrem non ſponte ſua, ſed filiorum hortatu ipſis a ſe tantos petiiſſe honores. Exiſtimatis, inquit, vos rem poſtulare multis humanis commodis plenam. At longe aliter ſe res habet. Dignitatis illius poteſtatisque comites erunt permulta et permagna incommoda atque mala, quarum gravitatem non omnes ſuſtinere

possunt. δύνασθε — μέλλω πίνειν;) i. e. *Potestisne mecum res adversas tolerare?* Per כּוֹס hebraeum, cui respondet Hellenistarum ποτήριον, significatur sors prospera aut improspera, quae Deo inspectante et moderante cuique obtingit. Qui hac sorte utuntur, aut eam perferunt, ii dicuntur שֹׁתוֹת הַכּוֹס, et πίνειν τὸ ποτήριον. Ierem. XLIX, 12. Poculo autem, quod ab se exhaustum iri, ait Iesus, intelligitur supplicium vitae ultimum, cum omni genere contumeliarum gravissimarum, acerbissimarumque. Supra v. 18. sq. Caeterum Latinis etiam *poculum* saepe est sors adversa. Tibull. *Tristia cum multo pocula felle bibit.* Plautus Aulul. II, 3. 12. *Nam ecastor malum moerorem metuo ne mistum bibam.* καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι;) Haec verba et in hoc et in sequenti commate videri possunt interpretamenti caussa ex *Marco* adiecta; desunt enim in codicibus et versionibus antiquis plerisque. Facile apparet, horum verborum sententiam a sententia verborum πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, et τὸ μὲν ποτήριον μου πίεσθε, non discrepare, quum nomen βάπτισμα, *sortem adversam* significet, et βαπτίζομαι ex consuetudine loquendi hebraica idem sit, quod μέλλω βαπτίζεσθαι.

23. Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, *vos quidem idem quod ego, poculum ebibetis;* perferetis quidem sortem, similem ei quae mihi subeunda est. Τὸ δὲ καθίσαι — τοῦ πατρός μου) *Sed summam illam apud me dignitatem non licet mihi concedere, nisi quibus a patre destinata fuerit.* Οὐκ ἔστιν ἐμὸν, sc. ἔργον. Non decet, non licet, non convenit. Ἀλλ' hic est εἰ μή, quemadmodum LXX. saepe vertunt כִּי אִם. Sic quoque ἀλλὰ apud Marcum c. IX, 8. a Matthaeo c. XVII, 8. εἰ μὴ redditur.

ditur. Refpondet igitur Iefus, non licere fibi proximam a fe dignitatem ulli Apoftolorum tribuere, nifi iis, quibus illa deftinata effet a patre fuo, habita fcilicet ratione virtutum mentis et fructuofae induftriae in docenda et propaganda religione.

25. Οἴδατε — κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν) *Scitis principes nationum in eas dominari, et magnates (vicissim) eos in potestatem suam redigere,* Ἄρχοντες h. l. funt *reges*, βασιλεῖς, Luc. XX, 25. In verbis κατακυριεύειν et κατεξουσιάζειν non eft emphafis, fed pofita funt pro κυριεύειν et ἐξουσιάζειν apud Lucam l. c. *Regum* et principum in civitatibus eft, exercere imperium. Μεγάλοι videntur effe magnates, miniftri principum. Hi interdum κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, in poteftatem quafi fuam redigunt *ipsos*, fc. reges et principes. Sic *Seianus* ante paucos annos Tiberium ita in poteftatem fuam redegerat, ut is omnia ex eius nutu gereret. Sed μεγάλοι poteft etiam fignificare *reges magnos*, ad difcrimen *minorum dominorum*. Tum fenfus effet: Quomodo populi tractantur a regibus, ita reges ipfi ab his, qui inter ipfos plurimum viribus pollent, fic e. g. Romanorum imperatores habebant inftrumenta fervitutis adeo reges.

26. οὐχ' οὕτως δὲ ἔσαι ἐν ὑμῖν) *Vos non decet illos imitari.* Non licet vobis pro imperio agere cum aliis. ἀλλ' ὃς — διάκονος) *Sed qui cupiat inter vos esse maximus, is se ut vestrum ministrum gerat.* Θέλει γενέσθαι; *cupit esse.* Θέλειν pro hebr. חָפֵץ. Μέγας pro μέγισος. Vid. Matth. V, 19. Qui veftrum, inquit Iefus, in regno meo excellendi defiderio tenetur, is fciat, fibi maius quam caeteris onus minifterii et induftriae imponi. Non tantum neminem defpiciat, fed etiam commo-

da

da sua rationibus publicis postponat. Hoc tantum caeteris erit maior, quo sit melior.

27. Καὶ ὃς — δοῦλος) Idem repetitur aliis verbis. *Qui velit inter vos esse princeps, se ut famulum vestrum gerat.* Πρῶτος, hebr. ראש, quod LXX. 1 Chron. XI, 6. ἄρχων vertunt.

28. Ὥσπερ — ἀντὶ πολλῶν) *Quemadmodum et ego* (Messias) *munus meum suscepi, non eo consilio ut mihi ministretur, sed ut aliorum commodis inserviam, adeoque vitam meam profundam pro multis*, morte mea redimam multorum felicitatem. Suum exemplum proponit discipulis imitandum. Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, pro ἐγώ, ut supra c. XVII, 13. Ἔρχεσθαι saepe de iis dicitur, qui in publicum prodeunt negotii suscipiendi et gerendi caussa, ut supra c. XI, 18. 19. Δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, hebr. נַפְשׁוֹ idem est ac ἑαυτὸν, 1 Tim. II, 6. Gal. II, 20. Λύτρον proprie est pecunia, quae datur pro captivo ab hostibus redimendo, vel mulcta iudici data pro redimenda vita, כֹּפֶר et פִּדְיוֹן, Exod. XXI, 30. ubi LXX habent λύτρα. Cf. Num. XXXV, 31. Latius autem sumitur, ubi neque de pecunia, neque de hostibus, neque de iudice, quibus pretium solvatur, sermo est. Δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν, *profundere vitam suam ad redimendam multorum felicitatem.* Sic Gen. XXII, 13. ἀντὶ Ἰσαὰκ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, *pro vita Isaaci filii sui redimenda.* Ἀντὶ πολλῶν, i. *pro universa hominum multitudine.* Vid. Rom. V, 15. coll. v. 12. 18. Codex Cantabrigiensis ad calcem huius commatis haec habet: ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε ἐκ μικροῦ αὐξῆσαι, καὶ ἐκ μείζονος ἔλαττον εἶναι. εἰσερχόμενοι δὲ, καὶ παρακληθέντες δειπνῆσαι, μὴ ἀνακλίνεσθαι εἰς τοὺς ἐξέχοντας τόπους, μήποτε

ἐν

ἐνδοξότερός σου ἐπέλθῃ, καὶ προσελθὼν ὁ δειπνοκλήτωρ εἴπῃ σοι, ἔτι κάτω χώρει καὶ καταισχυνθήσῃ. ἐὰν δὲ ἀναπέσῃς εἰς τὸν ἥττονα τόπον, καὶ ἐπέλθῃ σου ἥττων, ἐρεῖ σοι ὁ δειπνοκλήτωρ. σύναγε ἔτι ἄνω, καὶ ἔσαι σοι τοῦτο χρήσιμον. Haec appendix legitur etiam non ſolum in plerisque Italiae libris et apud Patres nonnullos latinos, ſed etiam in margine Syrae philoxenianae, addita nota, inveniri haec in exemplaribus *graecis* hoc loco. *Griesbachius* ſuſpicatur, eum, qui graeco Matthaeo primus haec aſſuit, ex apocrypho quodam Evangelio haec mutuatum eſſe; apocryphi autem auctorem relata ab iis, qui Chriſtum docentem coram audiſſent, ſuo modo utcunque retuliſſe literisque conſignaſſe. — Caeterum cantabrigienſem hic refutant vaticanus codex et ſahidica verſio, auctario iſto carentes. Vid. *Griesbachius.*

29. Ἀπὸ Ἱεριχὼ) Chriſtus per Peraeam iter fecerat, c. XIX, 1. iam traiecto Iordane per Ierichuntem pergit Hieroſolyma. Haec urbs ab Hieroſolymis tribus fere milliaribus diſtabat. Multa hic omittunt tres Evangeliſtae, Matthaeus, Marcus et Lucas, quae referuntur a Ioanne, c. X, 22. — XI, 57. Vid. *Michaelis* ad hunc locum noſtrum. Quum Evangeliſtae non ſervent accuratum temporis ordinem, non neceſſe eſſe videtur, ut de iis conciliandis anxie ſolliciti ſimus. Cf. tamen *Storrium über den Zweck der evangeliſchen Geſchichte und der Briefe Iohannis*, p. 344.

30. Δύο τυφλοὶ) Lucas (c. XVIII, 35.) unius tantum coeci mentionem facit, et hunc coecum ſanatum eſſe tradit, priusquam Ieſus Hierichuntem veniret; Matthaeus contra et Marcus, (qui etiam hunc coecum filium Timaei fuiſſe notat,) id factum eſſe docent poſt egreſſum ex urbe. Itaque nonnulli arbitrati ſunt, Ieſum unum eorum ſanaſſe ante ingreſſum in urbem,

bem, alterum poft egreffum ex urbe, Matthaeum vero compendii ftudiofum, ambos illos hoc loco comprehendiffe; quae Theophylacti fuit fententia. Alii exiftimant, unum tantum notum fuiffe, alterum ignotum, vel unum tantum auxilium Chrifti imploraffe. Cf. STORRIUM *über den Zweck der evangelifchen Gefch. und der Briefe Iohannis*, p. 345. §. 66. Sed poteft etiam omnis haec diverfitas orta effe ex diverfitate narrationum ore propagatarum. Huiusmodi difcrepantiae etiam apud alios hiftoriarum Scriptores paffim reperiuntur; adeoque Evangeliftarum fides hiftorica hoc modo non minuitur, fed potius ipforum veritatis ftudium confirmatur. υἱὸς Δαβὶδ) Sic Iudaei κατ' ἐξοχὴν nominare folebant *Meffiam*.

31. Ὁ δὲ ὄχλος — σιωπήσωσιν) Metuebat populus, ne ad aures Pharifaeorum perveniret, Iefum publice nomine Meffiae appellari, quod omnibus eum comitantibus crimini dare potuiffent. μεῖζον,) adverbialiter: *magis.*

32. Στὰς) quum ftetiffet, i. e. *substitisset.* Φωνεῖν, *vocare*, h. l. fignificat *advocare*, *arcessere.* Quum Iefus iam morti effet proximus, non recufavit titulum Meffiae. τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;) Ut fides pofcentium manifefta fieret.

33. Ἀνοιχθῶσιν) ut fupra c. IX, 30. *ut visum recipiamus.*

CAP. XXI.

Inter praecipua Iefu Chrifti facta notandus eft ultimus ille, isque maxime folennis in urbem Hierofolymitanam ingreffus, quem omnes quatuor Evangeliftae commemorandum effe iudicaverunt. Ab hoc Iefu introitu in urbem usque ad vefperam, qua a Iudaeis captus eft, fpatium eft quin-

que

que dierum. Sunt noſtra hac aetate, qui calumnientur, feciſſe Ieſum ſpem externi et civilis regni a ſe inſtituendi, res novas molitum eſſe, adeoque ſeditionibus dediſſe occaſionem. Sed hanc calumniam res ipſa refellit. Nam per hos quinque dies nihil aliud fecit Ieſus, quam quod per triennium fecerat; nihil novi ſpectavit, ſed ſe ſui prorſus ſimilem geſſit. Declaravit quidem liberius et luculentius quam unquam antea, ſe eſſe Meſſiam; ingreſſus eſt urbem inter publicas acclamatiónes; ſingulari uſus eſt auctoritate, regiique aliquid prae ſe ferre coepit; ſed a ſeditione excitanda, et rebus novis moliendis adeo alienus fuit, ut potius omnem affectati regni politici ſuſpicionem quam longiſſime a ſe amoveret. Nam, ut legimus Luc. XXI, 37. interdiu in templo docuit per hos quinque dies, ſed noctu, egreſſus urbe, pernoctavit circa montem, qui mons olearum dicitur, in ſolitudine, remotus a turba hominum. Quum vero per triennium multa feciſſet, quae fidem facerent, ſe eſſe Meſſiam a Deo promiſſum, iam tandem publice etiam profiteri voluit ac debuit id, quod Iudaei ex dictis et factis colligere potuiſſent, ſi mens fuiſſet recta. Sed in omnibus ita ſe geſſit, ut facile pateret, ſe non affectare regnum civile, nec talem eſſe Meſſiam, qualem Iudaei ſibi fingebant Conferri poſſunt: I. M. H. HARRAS *Bemerkungen über den lezten Einzug Iesu in Ierusalem*, in EICHHORNII *Biblioth. univers. literaturae biblicae*, Tom. X. partic. 2. et D. Io. GUIL. RAU *Progr. ad illustrandam Evangelistarum de solemni I. Chr. in urbem Hierosolymam ingressu narrationem.* Erlang. 1798.

1. Καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα) *Et quum pergerent versus Hierosolyma.* Quae hic narrantur, geſta ſunt die XI. menſis Niſan, et quidem die lunae ſeptimanae, in qua

qua Iesus ultimo supplicio affectus est. καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, *et venissent Bethphagen, ad montem olivarium;* vel potius; *quum in via essent ad Bethphagen.* Cf. v. 2. *Bethphage* erat vicus ad montem olivarum situs. *Mons olivarum,* ab olivis praecipue nomen adeptus erat, et imminebat urbi ab oriente, et ab urbe itinere Sabbati (Act. I, 12.) i. e. quinque stadiis distabat. Alii existimant, Bethphagen fuisse tractum aliquem montis Oliveti, ita dictum a ficubus, quibus consitus erat, a פַּג *ficus immatura, grossus,* et בֵּית quod non solum *domum,* sed etiam *regionem* significat. Quamvis enim praecipue ab olivis nomen desumeret mons *olivetus,* produxit tamen et ficus et palmas, et pro harum varietate in diversis montis tractibus enascentium, varia etiam istis tractibus indita sunt nomina. *Gem. Sota.* 9. *invenerunt senem rebellem in Bethphage ter. Glossa: quicquid est in ambitu exteriore Hierosolymorum, vocatur Bethphage.* Ex mente igitur Talmudicorum Bethphage nomen esset integri tractus, non villae aut oppidi. Sed vicum fuisse, non procul a Bethania, propiorem Hierosolymis, ad orientem montis olivarii, plerique consentiunt. Vid. *Büschingii Harmonia Evangelistarum.* p. 35. f. Hoc patet etiam e commate sequente. Marcus c. XI, 1. et Lucas c. XIX, 29. praeter Βηθφαγῆ commemorat Βηθανίαν. Hoc ita intelligendum esse videtur: Iesum venisse in confinia Bethaniae et Bethphages, in eam montis olivarum regionem, ubi utriusque vici agri contermini sunt. Bethania erat vicus ultra montem olivarum situs, quindecim ab Hierosolymis stadiis distans.

2. Πορεύθητε — ἀπέναντι ὑμῶν) *In proximum hunc vicum abite.* Hunc vicum non alium fuisse nisi Bethphagen,

gen, facile perfpicitur. καὶ εὐθέως — ἀγάγετέ μοι) Afinis vehi non folum ignobiliores, fed et honeftiores, ipfique principes folebant; quia terra Canaan non adeo ferax erat equorum, quam vicinae regiones et praecipue Aegyptus. Iud. X, 4. XII, 14. 1 Sam. XXV, 20. 1 Reg. I, 33. Equis in bello maxime utebantur; afinus erat Symbolum pacis. Hodie adhuc frequentem effe ufum afinorum in oriente, notum eft. Vid. *Niebuhrs Reisebeschreibung nach Arabien*, Pars I. p. 167. et *Beschreibung von Arabien*. p. 44. 164.

3. Ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι) *Si quis vobis contradixerit*. Cf. Marc. XI, 3. Luc. XIX, 31. Εἰπεῖν h. l. eft *interrogare*, ut Matth. XIII, 10. coll. Luc. VIII, 9. Igitur verba haec etiam verti poffunt: *Si quis vero vos interrogaverit*, fc. cur hoc facitis? Ὁ κύριος, i. e. ὁ διδάσκαλος, Matth. VIII, 25. X, 24. 25. ἀποστελεῖ) ἀποστέλλει habent Codd. tantum non omnes. Sed praefens h. l. habet vim futuri. Notum fuiffe Iefum iis, ad quos miffi fuerunt difcipuli, dominis nempe afinae, per fe patet.

4. Τοῦτο δὲ — λέγοντος) De hac phrafi vide notata ad c. I, 22. Effatum, quod Matthaeus citat, legitur Zachar. IX, 9. fed non totidem verbis, ut Evangelifta magis fenfum quam verba fpectaffe videatur.

5. Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών) *Dicite filiae*, i. e. *civitati Sion*, i. e. incolis Hierofolymitanis. Hoc depromtum eft ex Ief. LXII, 11. Zacharias autem l. c. habet: *Exulta valde, filia Sion: iubila, filia Ierusalem*. Quod fenfum verborum attinet, notandum eft, urbem Hierofolyma in fe continuiffe colles quosdam, quorum unusquisque fuum fibi peculiare nomen habuit, ut ex Iofepho conftat. Collis *Sion* prae caeteris celebris fuit; et

inde

inde factum eſt, ut eius nomine quandoque urbs tota deſignaretur. Porro בת ציון, et ϑυγάτηρ Σιὼν nihil aliud, quam *ipsos urbis Hierosolymorum incolas, ipsos Hierosolymitanos* ſignificat. Nam in ſacris literis ii, qui urbem aliquam, vel regionem incolunt, perſaepe urbis vel regionis eius בנת, *filia* vocantur. Cf. Ieſ. XLVII, 1. Ier. XLVI, 24. Thren. II, 2. Eſt figura, ſcriptoribus orientalibus in ſtilo ſublimiori uſitata, qua populum aut civitatem ut *mulierem, puellam, virginem* ſiſtunt. Quod ipſum ex ſcriptoribus Arabicis illuſtrari poteſt. Sic *Achmed Arabsiades* in vita Timuri Part. I, p. 230. edit. *Mangeri, Persiam* ſub imagine *formosae virginis* ſiſtit, qua potiri Tamerlanus vehementer cuperet. Unde et metropolis אם reliquarum circumiacentium quaſi *mater* Hebraeis appellatur. *Sal. Glassii* Philolog. ſacra, edit. Dathii pag. 1024. et p. 101. Ἰδὲ — πραῦς) *Venturus tibi rex est mansuetus et placidus.* Πραῢς, hebr. עני, quod non tantum pauperem, ſed etiam manſuetum ſignificat. Sic etiam Alexandrini h. l. reddiderunt. Deſcribitur igitur rex *mansuetus, mitis, facilis* et *popularis.* Caeterum verba צדיק ונושע הוא quae apud Zachariam praecedunt, a Matthaeo ſunt omiſſa. καὶ ἐπιβεβηκὼς — ὑποζυγίε) *Et insidens asino et pullo filio asinae*, i. e. aſinae pullo vectus; eſt enim in his verbis Hendiadys; vel καὶ ante πῶλον reddi debet: et *quidem.* Πῶλος, ὄνος et ὑιὸς ὑποζυγίε ſunt Synonyma. Υἱὸς ab Helleniſtis etiam uſurpatur de *animalibus*, ex Hebraiſmo frequentiſſimo, et ὑποζύγιον ſc. ζῶον vel κτῆνος eſt animal, ſub iugo incedere ſolitum, ſ. geſtandis oneribus aſſuetum. Verbis υἱὸν ὑποζυγίε accuratius definitur praecedens πῶ-

πῶλον, nempe intelligendum esse *pullum asinum* adhuc lactantem, qui matrem sequeretur. Caeterum hoc Zachariae effatum omnino continet descriptionem Messiae, regis talis, qualem Iudaei tum temporis expectabant; quod *Eckermannus* etiam concedit. Vid. eius *Theolog. Beytr. Erstes Stück*, pag. 87. sq. Adde (Christ. Theophil. Kuinoel) *Messianische Weissagungen des A. T.* p. 107. sqq. Rabbinos etiam hunc locum de Messia interpretatos esse, alii dudum monuerunt, quorum nonnullos nominat *Wolfius* in curis ad v. 4. huius cap.

7. Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον) Pullo tantum opus erat. Sed asina etiam adducta est, quasi in pompam. καὶ ἐπέθηκαν — ἱμάτια αὐτῶν, *et imposuerunt illis* (asinae puta et pullo) *vestimenta sua*. Vestimenta Orientalium erant pallia, vel lintea, sine arte et ornatu. Haec imposuerunt asinae et pullo loco ephippii et sellae, qua Hebraei veteres et Persae carebant. καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν) *Et collocarunt eum super illis*, vel potius *uni ex illis*, sc. pullo. Vel omissum est nomen εἷς, vel Pluralis positus est pro Singulari, quomodo fieri nonnunquam solet apud Hebraeos. Sic Iudic. XII, 7. Iephta sepultus dicitur *in urbibus* Gilead, h. e. *in una illarum*. Similia loca ex *Iosepho* apud Krebsium invenies. Pro ἐπεκάθισαν multi Codd. Verss. et Patres habent ἐπεκάθισεν, *insedit*. Verbum καθίζω apud Profanos et transitivam et intransitivam habet significationem, ut et *insidere* et *collocare* inferat. Sed lectio ἐπεκάθισεν e Marci XI, 7. ubi legitur ἐκάθισε, in hunc locum translata esse videtur.

8. Ὁ δὲ πλεῖστος — ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ) *Plerique autem e populo straverunt etiam viam, alii vestimentis, alii arborum frondibus*. Lightfootus putat, eos iuxta

viam

viam tentoriola et tabernacilla ex veftibus et ramis confinxiffe, ad morem fefti Scenopegiae. Sed fubftraviffe videntur ipfi veftes, tanquam *tapetes*, ut 2 Reg. IX, 13. Nam tabernacula ex frondibus et ramis fieri breve et inexpectatum iter Iefu vix permittebat. Straverunt igitur ifti homines veftimenta et frondes ἐν τῇ ὁδῷ, *iuxta viam*, ad utramque extremitatem viae, ita ut equitans per mediam viam fine periculo iter facere potuerit. Hebraei, omninoque populi Orientis regi advenienti reverentiae teftificandae cauffa, veftes, flores, tapetia fubfternere folebant 2 Reg. IX, 13. Hoc honore excipiebatur Alexander M. (Iofeph. Ant. II, 8. 5.) et Agrippa quum Hierofolyma veniret (Philo de Legat. ad Cai. L. I.). Hunc morem etiamnum obtinere apud Orientales docent nos itineraria. Vid. *Chardins Reisen*, Tom. III. p. 103. f. 209. edit. in forma minore. *Schulz Leitungen des Hoechsten*, p. 442. f. Tom. V. al.

9. Ὁι δὲ ὄχλοι — λέγοντες) *Homines autem praecedentes et subsequentes alta voce clamabant.* Erant Iudaei, qui partim ad feftum properabant, partim, comperta Lazari refufcitatione, ex urbe egreffi, obviam proceſſerant Chriſto Io. XII, 9. fqq. Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ) *Opitulare Messiae.* Hebr. הוֹשִׁיעָה־נָּא *serva*, vel opitulare quaefo. Fuit autem haec folennis formula acclamationis, ideoque hebraice expreffa ab Evangeliftis, qua utebantur Iudaei in fefto tabernaculorum, quum ramos geftarent ex Domini mandato, Levit. XXIII, 40. Tunc etiam recitabant Pfal. CXVIII, 24. 25. 26. Quumque feftum fumma laetitia peragerent, eodem modo laetitiam ob adventum Meffiae, cuius tempora omnibus feftis repraefentari credebant, iam exprimunt. Dubitat tamen

Wol-

Wolfius in curis ad h. l. an haec acclamatio e folemnibus fefti tabernaculorum defumta fit. Poteft etiam repetita effe e Pf. CXVIII, 25. qui partem magni Hallel conftituit. εὐλογημένος) בָּרוּךְ, fc. יְהִי, laudandus et extollendus, vel etiam: *salve: willkommen.* 1 Sam. XV, 13. cf. *Goeze* ad h. l. ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίε) *Qui venturus erat divino mandato ac potestate.* Sic intelligenda funt haec verba, fi ἐν ὀνόματι κυρίε refertur ad ὁ ἐρχόμενος. Alii malunt referre ad εὐλογημένος, quia haec verba petita funt ex Pf. CXVIII, 26. ubi accentuum ratio τὸ בָּרוּךְ ad בְּשֵׁם יְהוָה referre iubet. Tum fenfus erit: *Fortunetur numine Iovae is, qui venturus erat,* Meffias, laetiffima Ifraelitarum fpes. Nam εὐλογεῖν, ut hebr. בָּרֵךְ fignificat etiam *fausta quaevis apprecari*, et interdum conftruitur cum בְּשֵׁם יְהוָה, e. c. Pf. CXXIX, 8. ubi phrafes εὐλογία κυρίε ἐφ' ὑμᾶς, et εὐλογήσαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι κυρίε eandem habent vim. ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις) fc. μέρεσι, vel ὀρανοῖς. *O qui es in coelis altissimis,* ut *Beza* vertit. Τὰ ὑψιστὰ, neutrum plurale loco nominis fubftantivi ὕψος, idem eft ac ὁ ὀρανός. Sic Iob. XXXI, 2. מִמְּרוֹמִים, ubi Alexandrini habent ἐξ ὑψίστων. Commutantur etiam ἐν ὑψηλοῖς et ἐν ὀρανοῖς Hebr. I, 3. et VIII, 1. Erant igitur gratulationes publicae et maxime folennes, quibus excipiebat populus dominum. Permifit autem Iefus, ut haec fierent, quia iam tempus aderat, quo declarandum et profitendum erat publice, fe effe illum Meffiam a Deo promiffum, omniumque Iudaeorum votis diu expetitum.

10. Καὶ εἰσελθόντος — ἡ πόλις) *Postquam autem ingressus erat Hierosolyma, perturbata est tota civitas,*

tas, variis haud dubie pro ingeniorum diverſitate motibus excitatis, trepidantibus Phariſaeis, inveterato odio atque invidia actis, exultantibus iis, qui ſpem patrum mox implendam ſperarent.

11. Ὁ προφήτης) Quem hactenus ut prophetam agnovimus, nunc ut verum Meſſiam veneramur.

12. Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ) Chriſtus hic ſe geſſit pro domino templi, et filio Dei, egitque pro auctoritate, omnibus circumſpectis, Marc. XI, 11. ut qui in domo ſua verſaretur. In univerſum hic monendum eſt, per *ἱερὸν* ſeu templum non intelligi palatium illud, quod הֵיכָל dicebatur, et Sanctum cum Sancto Sanctorum comprehendebat, ſed potius ſpatium aliquod quadratum, quaquaverſum ſpatium 500 ulnarum comprehendens, quod מִקְדָּשׁ appellabatur. Intra hoc ſpatium tria erant atria, mulierum ſcilicet, Iſraelitarum et Sacerdotum. Ante atrium vero mulierum erat ſpatium חֲנֻיוֹת, i. e. *tabernae* dictum, in quod aditus patebat pollutis a mortuo, et gentibus, unde nonnullis *atrium gentium* audit, ubi indies vendebantur vinum, ſal, oleum, aliaque requiſita ad ſacrificia; itemque boves et pecora, in ſpatioſa area atrii gentium. Auxerat emporium appropinquans *Pascha*, ad quod quum requirerentur innumera pecora, divendenda illuc adducebantur. Ex hoc loco eiecit Chriſtus τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας. Evertit etiam menſas τῶν κολλυβιστῶν. Quinam fuerint iſti *collybistae*, optime diſcas ex *Talmude* et *Maimonide* in tractatu Shekalim. Cap. I. *Praeceptum affirmativum est de Lege, ut det unusquisque ex Israele dimidium Sicli annuatim; etiam pauper qui ex eleemosyna sustentatur, ad hoc tenetur, ab aliis nummum emendicans* etc. Trapezitae vendebant peregre advenientibus hemi-

hemisiclum, non sine lucro. Idem c. 3. *Opus est, ut habeat unusquisque hemisiclum, quem pro se persolvat. Quum ergo accedit ad Trapezitam, ad Siclum mutandum duobus hemisiclis, lucrum ei aliquod reddere tenetur, quod vocatur* קולבון (κόλλυβος.) τὰς καθέδρας τῶν πωλέντων τὰς περιςερὰς, *sellas vendentium columbas.* Vox καθέδρα h. l. non accipienda est de cathedris Doctorum in templis docentium, quas columbarum venditores occuparint, ut nonnullis visum est, sed de sedibus, quas sibi propolae ibi comparare solebant. Columbis defungebantur pauperes vice maiorum victimarum, ut passim in *Mose* videre est. Has autem solebat, accepto pretio, dare offerentibus praefectus oblationum, ut notat *Maimonides* de *Instrumentis sanctis* cap. VII. cui consentit liber *Shekalim* cap. V. sect. 1.

13. Γέγραπται — κληθήσεται) Ies. LVI, 7. *Aedes mea precibus destinata est.* Marcus ex Iesaia addit πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Recte. Nam atrium gentium Proselytis etiam et omnibus verum Deum colentibus ex aliis nationibus patebat. Sed strepitus negotiatorum impediebat cultum Dei. ὑμεῖς δὲ — λῃςῶν) *Vos autem eam in latronum speluncam commutastis;* vos ita profanatis locum sacrum, ita vos geritis in templo, ut latrones in speluncis suis solent. Latronibus similes erant in eo, quod templo abusi sunt ad sordida lucra captanda, ad occultanda spolia et furta; faciebant fere idem, quod Arabes, Cananaei, Idumaei facere solebant, in antris petrarum et montium insidiantes hominibus. Cultus eorum non tam erat cultus Dei, quam negotiationis occasio. Mercatores e templo eiecit Iesus bis, semel primo muneris anno, quo venit Hierosolyma, (Io. II, 14.) iterum nunc paullo ante mortem. Iudaei in hoc,

quod emporia habuerunt in templo, imitati sunt Graecos et Romanos, qui in porticibus templorum habebant eiusmodi fora. Hanc templi profanationem tolerare Iesus noluit. Ceterum nulla hic esse vestigia seditionis, facile intelligitur. Nam Iesus pro auctoritate sua solus hoc fecit, nec turba hominum nec discipulis adiuvantibus.

14. Καὶ προσῆλθον — χωλοὶ) *Adducti sunt ad eum coeci et claudi.* Hellenistae interdum neutralibus utuntur pro passivis. Sic ἐξέρχεσθαι usurpatur pro ἐκβάλλεσθαι Matth. XII, 44. et ἀπελθεῖν et βληθῆναι synonymice permutantur. Marc. IX, 43. coll. v. 47. Vid. *Goezium* ad h. l. *Schleusnero* in Lex. magis placet: *adierunt eum precibus.*

15. Τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε) *res stupendas quas fecerat,* solennem introitum in urbem, et eiectionem mercatorum e templo. Θαυμάσια, sc. ἔργα Sirac. XLIII, 25. ubi θαυμάσια καὶ παράδοξα ἔργα coniunguntur. Insolitum et plane inauditum erat, hominem privatum, ut putabant principes sacerdotum et Pharisaei, sine auctoritate Synedrii talia ausum esse. Maxime autem iis displicebat, quod se pro Messia gereret, et faustas acclamationes populi et puerorum probare videretur. παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡσαννὰ) Pueri vel a primis annis edocti sunt fasciculos tractare, atque agitare, atque agitantes *Hosanna* canere. *Succah,* cap. 3. Repetebant itaque verba, quae ex parentibus vel aliis maioribus natu audiverant, ut puerilis aetas adultorum facta imitari solet.

16. Οὐδέποτε ἀνέγνωτε) Pf. VIII, 3. ὅτι ἐκ στόματος — αἶνον;) *Per infantes et lactentes laus tibi dabitur.* Ex versione Alexandrinorum, qui pro hebraico עז posuerunt αἶνον. *Dathius* vertit: *Ex ore infantum et lactentium parasti munimentum,* sc. contra inimicos

tuos,

tuos, quod in textu sequitur. Sermo est in Psalmo de existentia et providentia Dei, quae ex operibus naturae tam clare pateat, ut omnes non obtusi et stupidi ingenii homines, pueri adeo eam facile cognoscere possint. Hoc dictum applicat Iesus ad rem praesentem. Me esse Messiam, inquit, vel pueri perspicere possunt. θηλάζων hic pro eo cui lac praebetur; alibi pro ea quae lac praebet. ἆινος, ὁ ἔπαινος, *collaudatio, laus.*

17. Ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως) Non pernoctavit Iesus in urbe, sed potius in villis prope urbem, praecipue in latere montis oliveti sitis. Luc. XXI, 38. Hoc autem fecit non tantum propter insidias vitae suae structas, sed etiam, ut omnem affectati regni terrestris suspicionem quam longissime a se amoveret, quam fovere poterat urbs per se populosa, concursus aliunde ad festos dies, et nocturnum tempus eiusmodi conatibus opportunum. Cf. Io. VI, 15. εἰς Βηθανίαν) *Hieronymus* de loc. Heb. *Villula in secundo ab Aelia milliario in latere montis oliveti.* ηὐλίσθη) Utuntur hac voce Graeci saepe, ut vertant לין, quod est *pernoctare.* Sed potest hic proprie sumi haec vox, ut significet *sub dio agere.* Luc. XXII, 39.

18. Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν) *Mane vero urbem repetens.* Die XII. mensis Nisan, die Martis eius septimanae, in qua supplicio crucis affectus est. Ἐπανάγειν, *regredi.* Sirac. XXVI, 28.

19. Μίαν, pro τινὰ, ut supra c. VIII, 19. XIX, 16. Ἐπὶ τῆς ὁδȣ, *iuxta viam.* Nam ἐπὶ Alexandrini interdum usurpant pro hebr. עַל, *iuxta*, e. c. Num. XXVI, 3. 2 Reg. II, 7. Καὶ ȣ̓δὲν — μόνον) Vid. notanda ad Marc. XI, 13. ubi hic locus accuratius explicandus erit. καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ) Solebat Christus per

 signa

signa et symbola doctrinam suam adumbrare. Hic ficum, arborem in Iudaea vilissimam, et quidem nulli propriam, sed in via publica stantem, arborem quae neque fructus ferebat neque promittebat, elegit, in qua demonstraret, tantam suam esse potentiam ad puniendos nocentes, quantam demonstraverat in beneficiis conferendis; et simul praefiguraret imminens Iudaeorum contumacium exitium, quod tempore fructuum nullos tulissent, ut clarius indicatur a comm. 33. ad 41.

21. Τὸ τῆς συκῆς) sc. γενόμενον, vel ἔργον, σημεῖον, *hoc quod factum est ficui*. τῆς συκῆς est genit. obiecti. τῷ ὄρει τέτῳ) Vide supra c. XVII, 20.

22. Πάντα) Vide supra c. XVIII, 18. 19.

23. Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῦ λαῦ) καὶ οἱ γραμματεῖς, quod addit *Marcus*. His tribus hominum generibus describitur synedrium magnum, cuius erat, veros falsosque prophetas discernere. Cf. Marc. XI, 28. Disputabant autem cum Iesu, magna populi multitudine praesente; quod innuunt verba: προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι. ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ;) *Qua auctoritate?* Unde tibi ius istud? Nam synedrii erat, ius docendi in templo concedere, ab iis autem nullum ius Christus acceperat. Supererat igitur, ut Dei mandato se tueretur, cuius in templum ius summum erat. ταῦτα ποιεῖς) nempe, quod publice doces, et nuper propria auctoritate negotiatores e templo eiecisti.

24. ἐρωτήσω — λόγον ἕνα) *Vicissim ego vobis quaestionem aliquam proponam*. Κἀγώ, *vicissim ego*. Sic וַאֲנִי reddunt LXX. Deut. XXXII, 21. λόγος, h. l. est *res*, τί; Cf. Act. XV, 6. Ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, *ad quam si mihi responderitis*. Εἰπεῖν, h. l. significat *respondere*.

dere. Cf. Marc. XI, 29. Hinc etiam Alexandrini אָמַר per ἀποκρίνεσθαι reddiderunt, Gen. XXIX, 26. Exod. XXI, 5.

25. Τὸ βάπτισμα — ἀνθρώπων;) Senſus eſt: *A quo Ioannes potestatem accepit docendi et baptizandi? An a Deo, vel ab hominibus?* Τὸ βάπτισμα eſt ſynecdochice Ioannis praedicatio totumque adeo eius miniſterium. Marci I, 4. ἐξ pro ἀπὸ, hebr. מִן. Οὐρανὸς, coelum, apud Talmudicos frequenter ſignificat Deum, et ſolet opponi coelum hominibus. Sic Dan. IV, 23. שְׁמַיָּא de Deo uſurpatur. Cf. not. ad Matth. III, 2. διελογίζοντο) Rationes conferebant in utramque partem, ut conſtat ex ſequente dilemmate. οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ) Tum in ceteris, tum in teſtimonio, quod de me perhibuit. Nam Ioannes non ſemel declaravit, Ieſum eſſe verum Meſſiam.

26. πάντες — προφήτην) *Nam omnes Ioannem ut vatem reverebantur.* Ἔχειν h. l. eſt *aestimare, censere, reputare.* Cf. Marc. XI, 32. Luc. XX, 6.

27. Οὐδὲ — ποιῶ) Errant, qui effugia et latebras Chriſtum quaeſiviſſe, et quaeſtionem quaeſtione eluſiſſe, ſibi perſuadent. Expectabat potius reſponſionem, ex qua argumenta demonſtrandae rei, de qua agebatur, peti potuiſſent. Nam affirmata quaeſtione propoſita, prono nexu ſequebatur, ſe eſſe Meſſiam. Poſtquam vero inimicos ita deprehendit animo perverſos, ut fateri, quod res erat, nollent, ſe quoque dicturum negavit, ex qua poteſtate faciat iſta. Et ſane fruſtra fuiſſet eius oratio, diſſimulantibus illis ex malitia factum, in totius populi ſenſus incurrens, in quo manifeſta auctoritatis ſuae argumenta poſita eſſent. Contentus igitur erat, malitioſae calliditatis eos conviciſſe, paratus interea, ſi ingenue fuiſſet reſponſum, ex ipſa re-

ſpon-

ſponſione auctoritatem ſuam eiusque origines demonſtrare. Ne autem aliquid intentatum relinqueret, quod ad eos evincendos pertineret, parabolas addidit v. 28. ſqq. quibus perverſos eorum mores, contumaciam, malitiam et ſecuturas iuſtas poenas graphice depingit.

28. Ἄνθρωπος) Addunt τὶς codd. haud pauci. *Aliquis.* Ἐργάζȣ, *operam fac.* Nam ἐργάζεσθαι proprie ſignificat *opus rusticum facere, agrum colere.*

29. Εἶπεν, ȣ̓ θέλω) Imago publicanorum et meretricum, qui diu ita vixerant, quaſi iura negarent ſibi nata; deinde vero ad frugem redierunt, et Ieſum pro doctore divino agnoverunt. Cf. v. 31.

30. Ἐγὼ Κύριε) ſc. ὑπάγω, quod etiam Codd. nonnulli addunt. *Praesto adſum, recte pater.* Matthaeus pronomine ἐγὼ reddidit vocem Hebraeorum הִנֵּנִי, qua uti conſueverunt ii, qui oſtendere alteri vellent, ſe paratos eſſe accepta mandata peragere. LXX transtulerunt ἰδȣ̀ ἐγὼ, Gen. XXII, 1. 1 Sam. XXII, 12. *Pater* uſu loquendi Hebraeorum vocatur κύριος, ut Gen. XXXI, 35. Filius hic imago eſt principum Iudaeorum, qui oratione ac vultu pietatem profitebantur, revera homines ſuperbi, invidi, crudeles. Paratos ſe eſſe fingebant ad peragenda mandata divina in omnibus rebus: ſed contumaciam ſuam abunde declararunt vel eo, quod Ieſum divinitus miſſum, reſpuerent. Nec Ioannem, nec Chriſtum admittebant.

31. Ἀμὴν — βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃) *Scitote, portitores et meretrices citius quam vos pervenire ad felicitatem in regno Messiae exspectandam;* improbiſſimos quosque *vobis monstratores esse viae in regnum Dei.* Illi vos docere poſſent, quid agendum ſit iis, qui beneficiorum Meſſiae participes eſſe cupiant. Debebatis eos recte ducen-

tes

tes fequi, quorum vos duces effe oportuit. Chriftus τελώνας et πόρνας per fynecdochen fpeciei pro genere in exemplum peccatorum κατ᾽ ἐξοχὴν talium commemorat.

32. Ἦλθε γὰρ — ἐπιστεύσατε αὐτῷ) *Quum enim Ioannes vobis traderet veram doctrinam, non habuistis ei fidem*, non paruiftis eius monitis. Ἐν h. l. fignificat *cum*, hebr. ב. Cf. Luc. XIV, 31. *Venire cum aliqua re* apud Hebraeos et Arabes eft *afferre aliquid*. Hof. V, 6. 2 Ioan. comm. 10. Φέρειν διδαχὴν. Ὁδὸς δικαιοσύνης idem eft ac ὁδὸς ἀληθείας, *vera religio, doctrina vera*, 2 Petr. II, 2. coll. v. 21. Alexandrini fic expreſſerunt hebr. דֶּרֶךְ צְדָקָה Prov. XVI, 31. et דֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל Prov. XXI, 16. Ὁδὸς nempe eft *doctrina*, et δικαιοσύνη eft *veritas*. Ioannes ἦλθε ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, i. e. ὁδηγῶν εἰς δικαιοσύνην, vel διδάσκων τ. δ. *docens, quomodo ad veram religionem et virtutem pervenire possetis*. Καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ, *sed vos non agnovistis eum pro vero et divino doctore*; non admififtis eius doctrinam; non paruiftis eius monitis. Ὑμεῖς δὲ — αὐτῷ) *Vos tamen ad hoc exemplum non resipuistis, ut idem faceretis*. Applicatio fimilitudinis v. 29 — 31.

33. Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε) *Aliud exemplum accipite*. ἀμπελῶν) eft imago reipublicae et religionis iudaicae, Deo auctore conftitutae. Cf. Ief. V, 1. f. ubi v. 7. haec explicatio additur: Vinea Iovae omnipotentis eft *familia Israelitarum* et *Iudaei* praedium eius amoeniffimum, fingulari fummi numinis cura excultum, et contra vim hoftium cuiuscunque generis, bonis legibus et difciplina tam civili quam facra optime munitum. Φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε) *Muro circumdedit*, ne beftiae vaftarent. Φραγμὸς

μὸς, *septum, murus*, quo ager, hortus, vinea cingitur, *Feldmauer*, גדר, Prov. XXIV, 31. Ληνὸς, hebr. יקב, lacus, fovea in monte vel faxo, in qua reftagnat aqua; h. l. *lacus torcularis*. Hefych. ληνὸς, ὅπε ςαφυλὴ πατεῖται. ᾠκοδόμησε πύργον) *turrim extruxit*, unde tanquam e fpecula fures obfervarentur a cuftodibus, ipfique domini vineae delectandi cauffa habitarent. Nam πύργος eft aedificium privatum, in loco edito, profpectus cauffa in vineis, hortis, villis exftructum; non igitur cogitandae funt turres, p. 72. Murum, turrim, torcular nihil neceffe eft figillatim explicare, quum in univerfum iis omnia fignificentur, quae aut ad tutelam, aut ad ornatum pertinent: omnia denique beneficia, quibus ad bonam frugem a Deo provocamur. ἐξέδοτο ἀυτὸν γεωργοῖς) Ἐξέδοτο, *elocavit*, certa fructuum pactione, quod genus colonos Romani partiarios vocant. Sequitur enim: ἀπέςειλε λαβεῖν τὲς καρπὲς ἀυτε. Γεωργοὶ in applicatione parabolae funt doctores, facerdotes, et primores populi.

34. Ὅτε δὲ — καρπὲς ἀυτε) *Tum, instante vindemia, servos suos ad agricolas mittit, qui annuum e vinea reditum sibi apportarent*. Sic recte vertit Reichardus. Nam ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν eft *anni tempus colligendis fructibus opportunum*; λαβεῖν, *colligere*.

35. Καὶ λαβόντες — ἐλιθοβόλησαν) *At vero agricolae servos eius alios verberarunt, alios interfecerunt, alios lapidaverunt*. Οἱ δῦλοι in applicatione funt Prophetae miffi a Deo, ut facerdotes ac primores populi officii fui admonerent, et inquirerent, an populus pietatis fructus ferret. Λαβόντες more hebraico h. l. pleonaftice pofitum, in verfione recte omittitur. Δέρειν, quod alias eft *pel-*

lem

lem detrahere, excoriare, h. l. ut faepe, eft pro δέρειν *verberare, percutere,* ut Act. XXII, 19.

37. Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου) *Rationem habebunt filii mei; sie werden Achtung vor meinem Sohn haben.* Sic Symmachus vertit נָשָׂא פָנִים 1 Sam. XXV, 35. Cf. Sap. II, 40. Oftendunt haec verba, non quid futurum effet, fed quid iure ac merito expectaretur. *Filius* h. l. eft Meffias, Iefus ipfe.

38. Κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ) *Ut patrimonio eius potiamur.* καὶ h. l. valet *ut.* Cf. c. V, 15. His verbis oftenditur, facerdotes ac principes Iudaici populi hoc egiffe fummo ftudio, ut divinam legem cogerent ambitioni fuae et quaeftui infervire; quod idem eft, ac fi colonus domino poffeffionem intervertat.

41. Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει) *malos male perdet.* Loquutio petita ex puriffimo fermone Graeco. Indicat enim τὸ κακοὺς exitii cauffam, τὸ κακῶς eiusdem gravitatem; figura autem repetiti paene eiusdem verbi indicat convenientiam fupplicii ad delicti magnitudinem, ut recte obfervat *Raphelius* in notis Polyb. ad h. l. Ex collatione aliorum fcriptorum Marc. XII, 9. et Luc. XX, 16. apparet, primum hoc fimpliciter dixiffe fenatores, ignaros quo fenfus dicti evaderet; (cf. 2 Sam. XII, 5. 6.) quum vero Chriftus apertius fignificaffet, ad ipfos haec pertinere, avertiffe a fe omen. Cf. quae notavit Goez ad h. l.

42. Οὐδέποτε ἀνέγνωτε) Pf. CXVIII, 22. Quod minime in fe quadrare poffe arbitrabantur, id ad ipfos potiffimum, ad plebem autem confequenter pertinere *Iesus* oftendit Pfalmi teftimonio. λίθον — γωνίας) *Lapis, inutilis visus architectis, lapis angularis est factus.* Ego, quem ne dignum quidem veftrae focietatis membrum iudicatis,

catis, ſum caput eccleſiae ſummum, verus Meſſias. λίθον pro λίθος, ut in illis *Petronii* verbis: Hunc adoleſcentem, quem vides, malo aſtro natus eſt. *Virgilius:* Urbem, quam ſtatuo, veſtra eſt. Οἱ οἰκοδομοῦντες, i. e. οἱ ἀρχιτέκτονες, more hebraeo, Participium pro nomine. Significantur ii, quorum eſſet familiam Dei augere, ornare et excolere, membra ſenatus publici Hieroſolymitani. Act. IX, 11. coll. v. 5. Εἰς κεφαλὴν γωνίας, eſt genus dicendi hebraicum, pro: κεφαλὴ γωνίας, hebr. רֹאשׁ פִּנָּה. Caput autem h. l. eſt *extremitas, die Ecke. Lapis angularis* totius aedificii iuncturam ſuſtinet, et primus in oculos incurrit; ergo eſt Symbolum hominis, qui omnibus eſt conſpicuus, et magna praeditus auctoritate, ſicuti contra lapis repudiatus ab aedificantibus eſt Symbolum hominis contemti. Senſus igitur huius dicti eſt: Is, qui ab omnibus contemtus erat, a Deo in luce collocatus, et magno honore affectus eſt. Chriſtum intelligi, dubio caret. Is enim, quem Iudaei ne in vivis quidem videre voluerunt, et interfecerunt, a Deo omnium dominus eſt declaratus. Sententia haec, a Chriſto ad exprobrandam Iudaeis coecitatem ſuam et in ipſo repudiando pervicaciam ex V. T. oraculis allegata, identidem in N. T. repetitur, e. g. Act. IV, 11. Rom. IX, 33. 1 Petr. II, 6. παρὰ — ὀφθαλμοῖς ἡμῶν) Αὕτη, ſc. κεφαλὴ γωνίας. *Is ipse lapis angularis a Domino nobis obtigit, et est mirabilis in oculis nostris.* Retinuit Matthaeus verſionem Alexandrinam, tanquam uſu tritam, quae hic plane et tantum non moroſe Hebraeum textum expreſſit. Alii foemininum poſitum eſſe exiſtimant pro neutro, τοῦτο vel ταῦτα, hebraico more, vel *haec res*, זֹאת. Quicquid ſit, ſenſus omnino eſſe videtur: Deo ita volente, is qui contemtus erat ab hominibus, Dominus omnium conſtitutus eſt: quae res omni admiratione eſt digna.

43.

43. Διὰ τȣ̃το λέγω ὑμῖν) *Propterea*, quia hunc lapidem reieciftis, ampliusque reiecturi eftis, *confirmo vobis*. ὅτι ἀρθήσεται — καρπȣ̀ς αὐτῆς) *Regnum Dei vobis eripietur et alii nationi tradetur, quae fructus suos edet*, accommodate illi doctrinae vivet. Ἡ βασιλεία τȣ̃ Θεȣ̃ h. l. funt *iura et privilegia civium Dei*. Iudaei hactenus maximis beneficiis et privilegiis prae omnibus reliquis gentibus ornati fuerant; erant populus, Deo inprimis carus. Haec iura illis ademtum iri, Iefus pronunciat. Senfus igitur eft: Iudaica natio non amplius erit populus Dei; alia natio habebitur pro populo Dei, dignior hoc nomine. Ἔθνος h. l. non tantum gentiles fignificat, fed coetum hominum e Iudaeis atque gentilibus collectum, omnes pios chriftianae doctrinae profeffores.

44. Καὶ ὁ πεσὼν — λικμήσει αὐτόν) *Et quicunque in illum lapidem impegerit, confringetur; in quem vero lapis ille inciderit, eum conteret*. Alludit Iefus ad verba Ief. VIII, 14. 15. et XXVIII, 16. ubi lapis offenfionis commemoratur. Πίπτειν ἐπὶ τὸν λίθον idem eft ac *impingere, offendere in lapidem*, כשׁל, προσκόπτειν τῷ λίθῳ, Rom. IX, 32. id vero h. l. eft Meffiam, melioris religionis auctorem ftatoremque reiicere, defpicere, dicta eius et facta finiftre interpretari. Λικμᾶν pròprie eft: *ventilare triticum, ita ut minutae partes in auras dispergantur*, metaphoricè: *cònterere, comminuere*, et ex adiuncto: *penitus perdere*. Ἐφ᾽ ὃν — αὐτόν) i. e. quoscunque illè lapis, ipfe Meffias, offenderit capitales difciplinae fuae hoftes, ad frugem redire nefcios, illos everfa republica Iudaica, mifere perdet. Sic *Virgil*. Aeneid. XII, 684. fqq. de heroe, qui impetu non retorquendo, et vi inexpugnabili irruit in hoftem, facile comminuendum: *Velut montis saxum de* ver-

vertice praeceps quum ruit — armenta virosque involvens secum. Quoad rem, hoc commate idem bis dicitur. Cf. 1 Petr. II, 8. In allegoria igitur ineſt hoc: Qui Meſſiam eiusque doctrinam repudiant, ii miſeri ſunt et erunt. Nunc Sacerdotes et Phariſaei intelligebant quidem, parabolum ad ſe ſpectare; v. 45. ſed ira commoti vitae Ieſu inſidiabantur.

46. Καὶ ζητȣ̃ντες — εἶχον) *Et quanquam eum libenter prehendissent, veriti tamen sunt vulgus, quod illum pro Propheta habebat.* Participium ζητȣ̃ντες interdum per *etiamsi, quanquam,* circumſcribendum eſſe, apparet ex Matth. VI, 27. VII, 11. Ζητεῖν, h. l. eſt Synonymum τȣ̃ θέλειν, Cf. c. XII, 46. Κρατεῖν, *comprehendere, prehendere,* violenter manibus iniectis, aut dolo. ὡς προφήτην εἶχον. vid. v. 26.

CAP. XXII.

Similis parabola extat Luc. XIV, 16. ſqq. alio tempore propoſita, non tamen prorſus eadem eſt fabula. Iterum Ieſus Iudaeis exprobrat contumaciam, beneficiorum divinorum contemtum ac animi levitatem, iisque iuſtas poenas comminatur.

1. Ἀποκριθεὶς, h. l. redundat, ut Matth. XI, 25. et innumeris aliis N. T. locis.

2. Ὡμοιώθη — τῷ υἱῷ αὐτȣ̃) *Deus fere sic aget cum iis, qui ad religionem per Messiam instituendam, invitantur, ut ille Rex, qui convivium filio suo parabat.* Ἡ βασιλεία τῶν ȣ̓ρανῶν h. l. eſt ratio Dei agendi cum iis, qui ad coetum Meſſiae, ad religionem eiusque beneficia invitantur, vel ipſe Deus, ſummus Rex, qui, cum Rege *humano* comparatur. Γάμοι hic non ſunt *ipsum matri-*

mo-

monium, ſed *convivium*, ut vertit Syrus. Cf. *Esther* I, 5. ubi τοῖς LXX. מִשְׁתֶּה eſt γάμος. Hoc autem loco non intelligitur *convivium nuptiale*, ſed *inaugurationis*. Nam ex moribus Orientalium Reges die inaugurationis conſiderantur ut ſponſi et mariti, rite et ſolemniter iungendi civitati et ſubditis, qui ſponſae et coniugi comparantur. Legas velim Pſ. XLV. tot. Exemplum huiusmodi convivii die inaugurationis inſtituti habemus 1 Reg. I, 5. 9. Comparatur igitur Deus cum Rege, qui filium ſibi conſortem imperii adiungit, et die inaugurationis convivium parat, ad quod proceres regni, et primores populi invitantur.

3. Καὶ ἀπέστειλε — γάμους) *Et emisit famulos ad invitandos convivas*. Κεκλημένοι ſunt *convivae*, ſive ſemel ſint, ſive bis invitati. Quod nonnulli putant, ita tuliſſe Veterum mores, ut futuri convivae bis invitarentur, primum iuſto tempore ante convivium nuptiale, ut convivae rite ſe praeparare poſſent; deinde brevi ante epulas ipſas, ut opportune adeſſent, id vix Veterum auctoritate confirmari poterit. Siſtuntur potius homines, qui invitati quidem erant, ſed ipſo die convivii non veniebant; quare iterum invitabantur. Vid. tamen Christ. Theoph. Kuinoel peric. *evang*. Vol. II. p. 108. et Scriptores ibi cit. Καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν) *Sed venire recusarunt*, ſine dubio eam ob cauſſam, quod novum regem agnoſcere, eiusque imperio ſe ſubiicere nollent. Τοὺς κεκλημένους in applicatione parabolae eſſe Iudaeos, primos ad beneficia religionis per Meſſiam inſtitutae invitatos, facile patet. *Servi* autem ſunt Apoſtoli, a Chriſto in his terris verſante miſſi ad invitandos Iudaeos.

4. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους) Significatur invitatio apertior, facta per apoſtolos eorumque adiutores, poſtquam,

Chri-

Chrifto refufcitato, in coelum evecto, et *spiritu* defuper miffo, nihil ultra divinae liberalitatis requiri poterat. τὸ ἄριςόν μȣ ἡτοίμασα) *Convivium meum paravi*, f. paratum eft. Ἄριςον in Homeri quidem carminibus pofitum extat de cibo, qui mane capitur, a Latinis *ientaculum* dictus; fed fucceffu temporis, quum apud Veteres maxime folenne effet, nonnifi femel in die cibum capere, ἄριςον dicebatur *prandium*, cibus, quem praeter *coenam*, femel adhuc, tempore plane indefinito, five mane, five ante, five circa meridiem capiebant. In dialecto vero Alexandrina ἄριςον eo quoque fenfu ponebatur, ut declararet idem quod δεῖπνον, εὐωχία, δοχή, *coena*, *epulum*, *convivium solenne*. Vid. Io. Frid. Fischer de vitiis Lexic. p. 580. et quos laudavit Kuinoel in peric. evang. ad h. l. Οἱ ταῦροι — ἕτοιμα) *Tauri mei et arietes saginati sunt mactati, et omnia parata*. Τὰ σιτιςὰ funt *arietes saginati*. Cf. 2 Sam. VI, 13. 1 Chron. XV, 26. Θύειν, ut hebr. זָבַח, non tantum eft *sacrificare*, fed etiam, ut h. l. *mactare*, e. g. Deut. XII, 15. coll. Io. X, 10. Opes regiae his verbis defcribuntur, quae funt imago beneficiorum per Chriftum et doctrinam eius oblatorum.

5. Οἱ δὲ ἀμελήσαντες — ἐμπορίαν αὐτȣ̃) *Hi autem his neglectis, discesserunt alius in praedium suum, alius ad sua negotia*. ἴδιον ἀγρὸν pro ἀγρὸν αὐτȣ̃, nam Alexandrini quoque fuffixum ו exprimunt vocabulo ἴδιος Iob. VII, 10. Prov. XXVII, 8. Caducarum rerum ftudio beneficia aeterna pofthabuerunt.

6. Οἱ δὲ — ἀπέκτειναν) *Caeteri autem servos comprehensos ignominiose tractarunt, atque occiderunt*. Significantur iterum Iudaei, quorum multi eo temeritatis proceflerunt, ut legatos divinos, Apoftolos, aliosque religionis

gionis chriſtianae doctores ignominioſe tractarent, quovis modo vexarent, adeoque interficerent.

7. Ἀκούσας — ἐνέπρησε) *Quo audito, rex iratus misit copias suas, homicidas illos peremit, eorumque urbem cremavit.* Poſt ὁ βασιλεὺς addunt ἐκεῖνος permulti codices antiquiores et recentiores, verſiones, Damaſc. Theophyl. Lucif. Per τὰ ϛρατεύματα ſignificantur Romani, qui licet inſcii divinorum decretorum, Hieroſolyma devaſtarunt.

8. Οὐκ ἦσαν ἄξιοι) nimirum lauto hoc convivio; ſeu non merebantur, ut huic celebritati intereſſent. Ἄξιος a ſcriptoribus etiam graecis haud raro ita abſolute poni, probarunt Albertus et Elsnerus ad Matth. X, 11.

9. Εἰς τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν) *In exitus viarum rusticarum.* Matthaeus nempe vocabulo διέξοδοι expreſſit cum Alexandrinis interpretibus nomen hebraicum תוצאות, ita ut αἱ διέξοδοι τῶν ὁδῶν eſſent αἱ ἔξοδοι τῶν ὁδῶν, *exitus viarum rusticarum*, qui iidem intelligerentur eſſe earum aditus. Huic interpretationi non parum ponderis addit auctoritas verſionum veterum, ut oſtendit Io. Frid. Fischerus *de vitiis Lexicor. N. T.* qui etiam aliorum interpretationes diiudicat. p. 636. ſqq. Intelliguntur itaque ὁδοὶ non urbicae, ſed ruſticae, quae ſint imagines agrorum gentium exterarum, ad quas Deus poſt reditum Chriſti in coelum Apoſtolos miſſurus erat. Cf. Luc. XIV, 21. 23.

10. Καὶ ἐξελθόντες — ἀγαθούς) *Et egressi congregarunt quotquot repererunt, nobiles et ignobiles.* Ἀγαθὸς enim omnino dicitur is, qui in ſuo genere perfectus eſt, ſicut πονηρὸς *mancus, imperfectus.* Nihil tamen obſtat, quo minus probi et mali intelligantur. Ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων) *completum est coenaculum convivis.*

vis. In uno exemplari legitur νυμφὼν thalamus, sine dubio ex interpretamento. *Lucas* c. XIV, 23. ὁ οἶκός μȣ.

11. Εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον ȣκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμȣ) *Conspexit hominem, qui non indutus erat vestimento coenatorio*, i. e. hominem haud praeparatum ad convivium, sed sordidis vestibus indutum. Similis parabola reperitur in *Koheleth* R. IX, 8. et *Midrasch Mischle* XVI, 11. ubi illi, qui curarunt et unxerunt se, poliverunt vestimenta sua, praepararunt se ad convivium, opponuntur illis, qui dederunt operam negotiis suis, et in regium palatium intrarunt *in turpitudine sua.* Homo sordidis vestibus indutus h. l. est, qui externe quidem profitetur religionem, sed turpiter vivit.

12. Ἑταῖρε — γάμȣ;) Quum inhumani et iniusti domini videatur, hominem ex triviis in convivium adactum, atque adeo sine sua culpa male vestitum, ex convivio hanc ob rem praecipitem dare; hanc difficultatem ita tolli posse post b. Wolfium nonnulli putant, ut dicant, ipsos convivii dominos eiusmodi vestes exhibere convivis solitos fuisse. Et recte quidem. Nam populorum Orientalium reges et principes etiamnum solent iis, qui in ipsorum conspectum venire volunt, vestes splendidas (*Kaftans*) mittere et donare, et qui has contemnunt et repudiant, in gravissimam eorum indignationem incurrunt. Cf. Gen. XLV, 22. 2 Reg. V, 22. X, 22. Esth. VI, 8. VIII, 15. Paulsen *Regierung der Morgenländer* p. 452. f. 466. sqq. Faber zu Harmars *Beobachtungen über den Orient.* T. II. p. 117. Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε;) *Heus tu, qua fronte, non indutus vestimento coenatorio, huc intrasti?* Cf. Cap. XX, 13. VII, 4. ἐφιμώθη) *obmutuit*, seu *conticuit*, quia excusare se non poterat.

13.

13. Διακόνοις) *ministris*, i. e. iis, qui convivis ministrabant. εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον) Vide ſupra cap. VIII, 12.

14. Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί) Vide ſupra c. XX, 16. Caeterum totius huius parabolae argumentum eſt hoc: Vobis, Iudaei, beneficia regni Meſſiani offeruntur; doctrina mea vobis traditur; vos autem maximam partem praeiudiciis et vitiis veſtris indulgentes, eam repudiatis, et legatos meos contumelioſe tractabitis. Ergo respublica veſtra devaſtabitur. Aliae gentes participes reddentur bonorum commodorumque, quae religionis doctrina cultoribus ſuis praebet; ii vero, qui religione ſuſcepta, ei non convenienter vivunt, felicitate regni mei excludentur.

15. Τότε — ἐν λόγῳ) *Tum digressi Pharisaei ab eo, consultarunt de eo per sermonem illaqueando.* Phariſaei qui erant inter Synedrii legatos. Πορευθέντες, *digressi ab eo*, quum clam ſe ſubduxiſſent. Marc. XII, 12. ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον) Synedrium Chriſtum interrogaverat, qua auctoritate munus docendi et abuſus templi reformandi ſuſcepiſſet, c. XXI, 23. ſqq. Quum autem publica auctoritate nihil profeciſſent homines callidi, iam Phariſaei privatas molitiones adhibent, et captioſis quaeſtionibus eum tentant. Verbum παγιδεύειν proprie uſurpatur de aucupibus et venatoribus, qui volucribus et feris inſidiantur; deinde vero per metaphoram notat *insidiose alicuius perniciem quaerere.* λόγῳ (τινὶ) *sermone quodam*, interrogatione quadam. Voluerunt aliquid ab ipſo elicere, cuius obtentu accuſari poſſet rerum novatarum apud Romanum Praeſidem. Nam alioqui nulla ſpes erat, illum interficiendi.

16. Μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν) Huius vocis terminatio *latina* eſt, (ut Ciceroniani, Pompeiani, Caeſariani). Evan-

gelium hebraicum, quod Mercerus edidit: *cum servis Herodis*, i. e. aulicis. Hi itaque ſtabant a partibus Herodis Antipae, qui imperatori Romano valde erat deditus, eique tributum pendere licitum eſſe putabat. De *Herodianis* vid. *Wolfii curas* ad h. l. et cf. *Harwoods Neue Einleitung in das Studium des N. T.* ex verſione *Schulzii*. P. II. pag. 15. 16. Contrariam ſententiam defendebant Phariſaei. Sive ergo cum Herodianis ſive cum Phariſaeis feciſſet Chriſtus, homines iſti impii optimam eius accuſandi occaſionem habuiſſent. ἀληθὴς εἶ) *verax*, veritatis es amans. τὴν ὁδὸν τȣ͂ Θεȣ͂) Hebr. דֶּרֶךְ, qua via hominibus ſit incedendum ut ad Deum et felicitatem aeternam perveniant, i. e. *legem divinam, praecepta vitae Deo placentia, religionem.* ἐν ἀληθείᾳ) בֶּאֱמֶת, ἀληθῶς, vere et ſincere. ȣ̓ μέλει σοι περὶ ȣ̓δενὸς) *Non soles studio et cupiditati alicuius hominis aliquid dare*, nempe quo minus ea praecepta fideliter tradas. ȣ̓ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων) πρόσωπον, Heb. פָּנִים, *persona*, vel externa perſonae conditio. Senſus eſt: Nullius hominis, qualicunque ſit dignitate, aut vitae ſorte, ita rationem habes, ut a veri rectique tramite deflectas, prave et inique iudicando, vel ad captandam benevolentiam, vel ad invidiam avertendam.

17. Ἔξεστι δȣ͂ναι κῆνσον καίσαρι) *Licetne?* ſc. per civitatis et religionis noſtrae inſtituta. Haec enim praeſcribebant, ut Iudaei Deo ſolverent tributum, Exod. XXX, 12. quod deſtinatum erat uſibus templi Hieroſolymitani, nempe dimidiam partem ſicli. Ex quo autem *Pompeius* Syriam fecerat provinciam Romanam, et ſimul Palaeſtinam Syriae finitimam ſubiecerat imperio Romano, tributum ſolvendum erat etiam Romanis. Erat itaque tum temporis Iudaea provincia tributaria, et Κῆνσος h. l. nihil aliud eſſe videtur

quam

quam *tributum quotannis solvendum, in singula capita impositum*, Φόρος, ut Lucas habet c. XX, 22. *dasKopfgeld.* Iudaei impatienter tulerunt hoc onus, et quaerere coeperunt, an cum officio, quod fibi ipfis, quod civibus, patriae et pofteris, imo quod Deo ipfi deberent, confiftere poffet obedientia Romanis praeftita? Negabat hoc *Iudas Galilaeus*, cum Zelotis, ad feditiones pronis, quorum partibus etiam Pharifaei favebant. Iofeph. XVIII, 1. 1. Aliis contra, qui pacem fuadebant, rebellio non tam iniufta, quam inutilis et intempeftiva videbatur. Iofeph. de B. I. II, 16. 4. Vicit tandem fententia eorum, qui defectionem agitabant, tanta animorum confpiratione, ut tota natio ad arma concurreret, omnesque communi exitio involverentur. Ergo valde captiofa erat quaeftio Iefu propofita.

18. Τὴν πονηρίαν αὐτῶν) *malitiam et calliditatem eorum.* Exiftimabant Pharifaei, fe ita callide Chrifto laqueos tetendiffe, ut, quocunque fe verteret, illos effugere non poffet. Si pro Romanis diferte pronuntiaffet, civium fuorum et difcipulorum animos a fe alienaffet. Si vero contra Romanos pronuntiaffet, imo fi vel verbum dixiffet, quod eo fpectare poterat videri, ipfum tanquam feditionis auctorem poteftati praefidis tradidiffent, Luc. XX, 20. XXIII, 2.

19. Τὸ νόμισμα τȣ͂ κήνσȣ) Date mihi nummum aliquem eius monetae, in qua tributum exigi folet. In eo autem nummorum genere ufitatiffimus erat denarius, Caefaris imagine fignatus, diverfus a ficlo dimidiato, quotannis a quolibet Ifraelita in fanctuarium folvendo.

20. Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;) Nummos imperantium vultu ac nomine fignari, Perficum creditur effe inftitutum.

21. *Λέγουσιν αὐτῷ. Καίσαρος.*) Ergo ipſi fatebantur, numisma, quod Caeſari ſolvendum erat, non eſſe ſiclum templi, in aerarium ſacrum conferendum, ſed ipſum monetae genus, quo tunc tributum Romanis ſolvi ſolebat. *ἀπόδοτε — τῷ θεῷ*) *Solvite igitur Caesari, quod debetis Caesari,* (*δηνάριον*, nummum publicum, qui imaginem Caeſaris habet impreſſam,) *et Deo, quod debetis Deo,* (dimidium ſicli templo dicatum). Videtis ipſi, Caeſarem non exigere a vobis ſiclum ſacrum, Deo ſolvendum, ſed tributum eo nomine vobis impoſitum, quod a Romanis victi eſtis. Sequitur ergo, vos ſolvere debere tributum Romanis. Sed ſolvendum eſt etiam tributum in uſus templi, ob legem divinam. Vide *Michaelis* Moſaiſches Recht. P. III. p. 216. ſqq. Ceterum ſi quid Caeſar, aut alia poteſtas praecipiat adverſum legi divinae, Deo potius quam hominibus parendum eſt. Ita Chriſtus ſapientiſſimo reſponſo et ſeditionis motae et violatae religionis calumniam in quaeſtione inſidioſiſſima effugit.

23. *Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν*) *Qui hominum in vitam restitutionem negant.* Non tantum reſurrectionem corporum, ſed et animorum immortalitatem, et praemia futurae vitae negabant Sadducaei. Fundamentum huius opinionis fuit, nullam ſubſtantiam eſſe extra Deum praeter res ſenſibiles. Act. XXIII, 8. IOSEPHUS, *de B. Iud.* II, c. 8. I. 14. *ψυχῆς τε τὴν διαμονὴν, καὶ τὰς ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι.*

24. *Μὴ ἔχων τέκνα*) *Sine liberis.* Prudenter Matthaeus hic poſuit *τέκνα*, et ſtatim *μὴ ἔχων σπέρμα*, quomodo זֶרַע ponitur Gen. XXXVIII, 8. quod ad utrumque ſexum pertinet. Luc. XX, 28. *ἄτεκνος.* Extat lex, de qua h. l. agitur, Deut. XXV, 5. ſqq. *ἐπιγαμβρεύσει — τὴν γυναῖ-*

γυναῖκα αὐτȣ͂) *Frater uxorem eius ducat.* Vocabulum ἐπιγαμβρέυειν respondet hebraico יִבֵּם, quod significat *iure affinitatis aliquam ducere,* quomodo et LXX. τὸ ἐπιγαμβρέυειν usurpant. Genes. XXXVIII, 8. Ὁ ἀδελφὸς αὐτȣ͂, vel, eo recusante, proximus agnatus, saltim ex posteriorum temporum consuetudine, ut ex Ruthae historia liquet. Hoc autem intelligitur de eo, qui maritus non esset. καὶ ἀναςήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτȣ͂) *Ex eaque sobolem suscipiat fratri.* Deut. XXV, 7. Σπέρμα, *sobolem,* hebr. זֶרַע, *posteritatem;* in Ruthae historia τὸ ὄνομα, quia nimirum lex illum postnatum filium defuncti nuncupabat. Ergo τῷ ἀδελφῷ est *in memoriam atque honorem fratris.*

25. Ἀφῆκε) Quomodo haereditas relinqui dicitur.

28. Τίνος τῶν ἑπτὰ ἔςαι γυνή) *Cuiusnam ex septem erit uxor?* Pharisaei statim post inchoatum visibile regnum Messiae, quale sibi animo fingebant, resurrectionem futuram esse putabant; unde *Iosephus* Pharisaica de futurae felicitatis ratione commenta comparat iis, quae apud Graecos de fortunatis insulis canebantur. Sadducaei autem a Christo putabant resurrectionem doceri secundum easdem opiniones, quibus utebantur Pharisaei, qui talia futura corpora sibi animo fingebant, qualia sunt in his terris, unde sequebatur, etiam in altera illa vita locum fore matrimoniis. Argumentum satis firmum contra resurrectionem esse putabant, quod, hac posita, necessario statuendum sit, turpissimam Polyandriam in illa altera vita locum esse habituram.

29. Μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς) *Non intelligentes scripturas,* nimirum *verum sensum scripturae.* μηδὲ τὴν δύναμιν τȣ͂ Θεȣ͂) *Neque omnipotentiam divinam.* Non intelligitis, quam late pateat vis divina, quae, quantaque

Deus

Deus efficere poſſit. Putabant enim, non poſſe ſuſtentari animas ſine corpore carneo.

30. Ἐν γὰρ — ἐκγαμίζονται) *Etenim in altera illa vita nec viri uxores ducunt, nec feminae nubunt.* Ἀνάστασις h. l. eſt conditio hominum poſt reſurrectionem mortuorum. ἀλλ' ὡς — εἰσι.) *Sed angelorum more in coelo degunt.* Senſum explicat Lucas, c. XX, 36: οὐ γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. *Nam angelorum sunt similes.* Atqui hi ſunt ſpiritus, nullo corpore carneo inſtructi. Si igitur nos in futura illa vita angelorum ſimiles erimus, non habebimus corpus carneum, e ſuccis, carnibus et oſſibus conſtans, aptum propagationi. Ergo ne locus quidem erit matrimonio. Natura futurorum illorum corporum deſcribitur 1 Cor. XV, 42. ſeq. Ex hac igitur comparatione hominum in vitam reſtituendorum cum angelis non ſequitur, nos carituros eſſe corporibus. Id enim, quod Ieſus dicit, non eſt referendum ad animum. Profecto non cohaereret diſputatio, ſi ſenſus eſſet: Non erimus in altera illa vita apti matrimonio, quoniam animus noſter in aeternum durabit. Nexus potius eſt: Non erimus apti matrimonio, quoniam futura illa corpora noſtra non habebunt carnem et ſanguinem, ſed immortalia erunt, quemadmodum angeli ſunt immortales; nec opus erit ſexuum commercio, cuius ope, ſingulis pereuntibus, univerſitas conſervatur.

31. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν) i. e. quod rem ipſam attinet. Nam hactenus obiectioni tantum reſpondit. Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν h. l. alterius vitae ſtatum denotat, non reſurrectionem corporum, ſaltim eam non ſolam. Diſputat nimirum Ieſus contra Sadducaeos, qui animos et ſpiritus ullos eſſe plane negabant, et morte omnia finita eſſe dicebant. Act. XXIII, 8. οὐκ ἀνέγνωτε — Ἰακώβ) Exod. III, 6. cf. Luc. XX, 38. Hebr. XI,

XI, 16. Vox Dei, ubi poſſeſſivum caſum poſt ſe habet, ſignficat *benefactorem optimum* atque *potentissimum*, *εὐεργέτην*. Ergo ſenſus verborum: *Ego sum Deus Abrahami* etc. eſt hic: Ego ſum Deus is, qui Abrahamo, Iſaaco et Iacobo benefeci, benefacio et ſemper benefacturus ſum, εὐεργέτης et Patronus eorum perpetuus. Hunc ſenſum ineſſe verbis, ex ſequentibus patet, ubi Ieſus infert: *οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς — ζώντων) Deus non est εὐεργέτης et Patronus mortuorum, sed viventium.* Ergo recte concluditur: Si Deus nunc adhuc eſt Deus (Patronus et εὐεργέτης) Abrahami, ſequitur Abrahamum vivere et exiſtere. Nam non exiſtenti beneficia tribui haud poſſunt. *Corpus* etiam rediturum eſſe in vitam in ſe ex his verbis non ſequitur, niſi ſumas animum ſine corpore aliquo exiſtere non poſſe, adeoque Abrahamum mortuum, ſtatim indutum eſſe corpore ſubtiliori alio. Sed non opus eſt. Nam Ieſus adverſus Sadducaeos diſputabat, qui plane negabant eſſe animos, et morte omnia finita eſſe dicebant.

34. *Οἱ δὲ — ἐπὶ τὸ αὐτὸ) Pharisaei autem, quum audissent, eum Sadducaeos ad silentium redegisse, convenerunt.* Φιμοῦν, quod reſpondet hebr. חָסַם Deut. XXV, 4. proprie notat *os capistro obstringere*, 1 Cor. IX, 9. deinde vero per metaphoram *ad silentium redigere.* Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ſc. χωρίον, יַחַד Pſ. II, 2. ubi LXX. habent: *ἐπὶ τὸ αὐτό.*

35. *Καὶ ἐπηρώτησεν — λέγων) Tum unus ex iis, legis doctor eum explorandi caussa interrogavit.* Phariſaei igitur partes ſuas uni demandaverant, prae ceteris idoneo, nempe legis perito e ſecta Phariſaeorum. *πειράζων αὐτὸν, exploraturus eum.* Interpretes haud pauci exiſtimant, hunc legisperitum bono animo adiiſſe Ieſum, et ver-

verbum πειράζειν in bonam partem interpretandum esse, *sententiam alicuius explorare*, ob locum parallelum Marc. XII, 34. Sed videtur legis peritus hanc interrogationem malo animo proposuisse. Nam diserte dicitur εἷς ἐξ αὐτῶν, e numero et secta Pharisaeorum, qui convenerant, ut Christo insidias struerent. CHRYSOSTOMUS et THEOPHYLACTUS, suspicantur, hominem illum maligno quidem animo accessisse, sed meliori discessisse a Iesu. Haec sententia mihi olim probabilis est visa. Sed re accuratius considerata, mihi nunc verisimile est, apud Matthaeum et Marcum non de uno eodemque legis perito esse sermonem. Ὁ νομικὸς apud Matthaeum erat ex numero Pharisaeorum, qui insidiandi caussa adversus Iesum convenerunt. Sed ὁ γραμματεὺς apud Marcum sponte sua statim post eius cum Sadducaeis disputationem ad eum accessit, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς (Sadducaeis) responderat, ergo bono animo. Pharisaei autem non statim, sed post communem deliberationem (ap. Matthaeum v. 34.) igitur alio die partes suas alicui demandaverunt qui cum Iesu disputaret; isque eandem ei quaestionem, sed malo animo proposuit. Ὁ γραμματεὺς, apud Marcum videtur potius fuisse unus ex eorum numero, qui postea *Karaeis textuales, scripturarii* appellati sunt, alieni non tantum a traditionibus Pharisaeorum, sed etiam ab erroribus Sadducaeorum. De huius sectae antiquitate placitis et fatis disputavit IAC. TRIGLANDIUS *in diatribe de secta Karaeorum, syntagmati trium scriptorum de tribus Iudaeorum sectis* (Delphis a. 1703. 4. edito) adiecta, cap. III. et IV. Accedit, quod iste γραμματεὺς vix ausurus fuisset asserere praesentibus Pharisaeis, Deum et proximum diligere, esse πλεῖον πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν, atque sic Pharisaeis qui contrarium statuebant, in os contradicere.

re. Videtur igitur *Marcus*, quod faepius fecit, hanc narrationem, quia Matthaeus eam omiferat, ut memoria dignam Commentariis fuis inferuiffe. Ceterum non eft mirum, hanc quaeftionem Servatori noftro faepius propofitam fuiffe; erat enim maximi momenti, et controverfa. Nec obftat, quod Marcus ftatim addit v. 35. καὶ ὀδεὶς ὀκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι, conftat enim Evangeliftas, quod περισάσεις rerum geftarum attinet, temporis ordinem faepe negligere. Sic Lucas cap. XX, 40. haec verba ftatim poft difputationem Iefu cum Sadducaeis, Matthaeus cap. XXII, 46. poft propofitam Pharifaeis de Meffia quaeftionem ponit, Marcus vero v. 35. quaeftionis illius poft illa verba mentionem facit. Si vero concedamus, Marci notationem temporis, quo adverfarii Iefu defierint ei quaeftiones proponere, praeferendam effe, tres Evangeliftae in eo conveniunt, illos eam ob cauffam a captiofis quaeftiunculis abftinuiffe, quod perfpexiffent, Iefum non tantum Pharifaeis et Sadducaeis, fed etiam homini, difcendi cupido aptiffime refpondiffe, utque adeo difputando nihil ad eius perniciem effici poffe.

36. ποία — νόμῳ;) *Quodnam praeceptum est in lege maximum*, graviffimum? ποία, pro τίς, ut c. XIX, 18. μεγάλη pro μεγίση, *gravissimum, praecipuum.* Iudaeorum nempe doctores praecepta legis dividebant in gravia et levia; quaenam vero praecepta ad graviora, quaenam ad leviora referenda effent, quodnam reliquorum omnium effet maximum et graviffimum, inter fe diffentiebant. Vid. Grotius et Schoettgenius hor. hebr. ad h. l. et cf. Matth. V, 19.

37. Ἀγαπήσεις — διανοίᾳ σε) *Dilige Dominum, Deum tuum, animo integerrimo omnique contentione.* Deut. VI, 5. Ἀγαπήσεις, *dilige.* Fut. pro Imperativo.

tivo. Κύριον, hebr. יְהֹוָה, *numen summum*, aeternum, immutabile. Τὸν Θεόν σȣ, *cui tu vitam tuam et quicquid in te est boni, debes.* Cf. fupra v. 31. *Diligere Deum* eſt, *colere Deum*, eique fide et obſequio eſſe addictiſſimum. Supervacanea eſt illorum diligentia, qui καρδίαν, ψυχὴν, διάνοιαν, nimium ſubtiliter hic diſtinguunt, quum vocum multarum cumulatio nihil quam intenſius ſtudium deſignet; ſicut et Latini dicunt: corde, animo, atque viribus. Nam καρδία, לֵב, eſt *animus*, *mens*, et idem fere ſignificant etiam vocabula ψυχὴ et διάνοια. Alii καρδίαν לֵב ad *voluntatem*, διάνοιαν ad *intellectum*, ψυχὴν ad *appetitiones* pertinere exiſtimant. Vid. *Goezius* ad h. l. *Marcus* et *Lucas* habent: ἐξ ὅλης δυνάμεως σȣ, qui tamen explicationis cauſſa addunt etiam διανοίας vocabulum: cuius hic is eſt ſenſus, qui apud *Thucydidem*: διάνοιαν ἔχω πρὸς τὸ καλὸν τῆς πράξεως, i. e. *in id intentus sum.* Idem autem valet, ſive dicas pro *viribus*, ſive *omni studio atque contentione.* Senſus igitur totius huius praecepti eſt: Dilige et cole numen ſummum, aeternum, potentiſſimum, benigniſſimum, omnium rerum creatorem et conſervatorem, omnium beneficiorum auctorem ſummum, optimum, maximum animo integerrimo, ſummaque contentione, ita ut in eum ſemper et ubique animum habeas intentum, omnibusque animi et corporis tui viribus recte et ſapienter, atque ſic utaris, ut ei proberis.

38. Αὕτη — ἐντολή) *Hoc est praecipuum et maximum praeceptum.* Πρώτη καὶ μεγάλη ſunt mere Synonyma; unde Marcus c. XII, 30. μεγάλη omiſit. Vid. ſupra ad v. 36.

39. Ὁμοία αὐτῇ) Ita tamen, ut priori dignitate concedat, unde δευτέρα dicitur apud Marcum. Similis autem dicitur, quia actus itidem non externos tantum, ſed et internos praecipit, et vim ſuam quam latiſſime extendit; adde et quod priori neceſſario nexu cohaeret, 1 Io. IV, 20. ἀγαπήσεις — σεαυτὸν) Levit. XIX, 18. Tam ſincere bene cupias omnibus, quam tibi ipſi; tam prodeſſe ſtudeas cuivis, *cui prodesse ullo modo potes, quam tibi aliorum opem exoptas.* Ὁ πλησίον eſt ὁ ἕτερος, *quivis alius*. Rom. XIII, 8. Πέλας et πλησίον ſignificant *prope*. Deinde ὁ πέλας et ὁ πλησίον ſignificant *talem, qui prope est, vicinum, socium, domesticum, propinquum genere;* non autem talem modo, ſed et *quemvis alium*. Quod autem ſcriptores ſacri Pronomine σȣ addito, dicunt ὁ πλησίον σȣ, id faciunt more Hebraeorum, qui, quum *quemvis alium* deſignant, voce רֵעַ utuntur, eique Pronomen quoddam affixum adiiciunt, e. c. 1 Reg. XX, 35. 1 Sam. XV, 28. Levit. XIX, 18. Ἀγαπᾷν hic eſt *bene velle alicui, benigne et liberaliter cum alio agere, ei quovis modo prodesse.* Ὡς ut et Hebraeum כְּ, ſaepe comparat res ſimiles, ſed inaequales, ut Matth. V, 48. Io. XVII, 21. Act. III. 22. Eſt ergo ὡς σεαυτὸν *sincere diligere*, quomodo nosmetipſos diligere ſolemus. Ita amicus dicitur alter ipſe. Cf. Matth. VII, 12.

40. Ἐν ταύταις — ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται) *Ab his duobus praeceptis reliqua omnia quae in lege Mosis et Prophetarum libris vobis praescripta sunt, pendent.* Hac formula Hebraei non minus, quam Graeci et Latini utuntur de rebus, quae ex aliis tanquam fonte, fluunt, in quibus caput omnis rei eſt. Recte itaque THALEMANNUS vertit: *his duobus praeceptis*

doctri-

doctrina tota legis et prophetarum continetur. Paulus dixit, in eodem praecepto omnem ἐντολὴν ἀνακεφαλαιοῦσθαι, i. e. *contineri*, ut vertit Syrus. Rom. XIII, 9. Hebraei magiſtri ſtud ipſum dilectionis praeceptum vocant τὸ καθ' ὅλȣ legis.

41. Συνηγμένων — Ἰησȣ̃ς) In templo haec eſſe geſta, patet ex Marc. XII, 35. ſed alio fortaſſis die hanc quaeſtionem Ieſus Phariſaeis et γραμματεῦσι propoſuit.

42. Περὶ τȣ̃ Χριςȣ̃) De illo promiſſo Meſſia. Hanc quaeſtionem Ieſus propoſuit Phariſaeis, ut eos convinceret, quam parum cognita ipſis eſſet vera dignitas ac provincia Meſſiae. Exſpectabant nempe regem terreſtrem, qui more aliorum in his terris principum ſplendide regnaturus eſſet. Sed ex verbis Pſalmi: κάθȣ ἐκ δεξιῶν — ποδῶν σȣ concludere debebant Phariſaei, Meſſiam non in his terris viſibili modo, ſed in coelis, cum Deo regnaturum eſſe, unde ſequebatur, etiam Davidem eius imperio ſubeſſe, et ob eam cauſſam eum ἐν πνεύματι Dominum ſuum appellaſſe. *Pauli* nova explicatio eſt contorta, et legibus grammaticis contraria. Nec *Kuinoelii* nova explicatio placet.

43. Ἐν πνεύματι) Spiritu prophetico. Erat enim David προφήτης Act. II, 30. et per ipſum loquebatur Spiritus S. 2 Sam. XXIII, 2. Act. I, 16. κύριον αὐτὸν καλεῖ) Pſ. CX, 1. Ad Meſſiam pertinere hunc Pſalmum, agnoverunt Hebraei veteres, et ipſos Phariſaeos Chriſti aetate hunc Pſalmum de Meſſia intellexiſſe, ex eadem hac diſputatione patet. Ieſus igitur ex conceſſis cum Phariſaeis diſputat, eisque hunc locum eo conſilio proponit, ut illis meditandi materiam de Meſſiae dignitate ſuppeditet. Vid. D. Eckermanni *Theologische Beyträge*, Erſtes Stück, p. 107. ſqq. De Meſſia hunc Pſalmum explicant etiam *Da-*

thius

thius et *Michaelis* cum plerisque. Cf. KUINOELII *Messianische Weissagungen des A. T.* p. 82. fqq.

44. Κάθȣ ἐκ δεξιῶν μȣ) *a me secundus esto: regna mecum.* A regibus fūmta eſt tralatio, quibus haeres proximus, aut alioqui a rege princeps, dexter aſſidebat; is, qui deinde ſequebatur, ſiniſter. 1 Reg. II, 19. Matth. XX, 21. Quod hic dicitur *Deo dextrum sedere*, id Paulus 1 Cor. XV, 25. exprimit βασιλεύειν. Ergo Phraſis: *Messias Deo dexter* ſedet, idem ſignificat ac *regnat cum Deo.* ἕως ἂν — ποδῶν σȣ.) *Tibique subiiciam omnes inimicos tuos.* Ἕως ἂν, hebr. עַד, verti poteſt *ut, ita ut, et tum*, ut Gen. XXXVIII, 15. Ieſ. XLII, 4. Matth. I, 25. Vid. SCHLEUSNERI Lexic. N. T. ſub voce ἕως. Θεῖναι τȣ̀ς ἐχθρȣ̀ς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, *facere hostes scamnum pedum*, i. e. ὑποτάσσειν *subiicere hostes.* Ὑποπόδιον τῶν ποδῶν eſt ſervitutis, et quidem abiectae, circumſcriptio. Imago deſumta eſt a conſuetudine victorum, qui cervici victi pedem imponere ſolebant, quo ſignificarent, ſe victores eſſe. Cf. Iudd. III, 26. Ieſ. LXIII, 1. fqq. Quo ſenſu haec verba accipienda ſint, quando de Meſſia eſt ſermo, patet ex 1 Cor. XV, 25. fqq.

45. Εἰ ȣ̓̃ν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν κύριον, πῶς υἱὸς αὐτȣ̃ ἐϛι;) Inverſa locutio, nam directa locutio fuerat: εἰ υἱὸς αὐτȣ̃ ἐϛι, πῶς αὐτὸν κύριον καλεῖ; ſed utro modo pronunties, vis argumenti eodem recidit. Davides, Meſſiam, unum ex poſteris ſuis *Dominum* appellans, divinius aliquid ei ineſſe agnovit.

46. Οὐδὲ ἐτόλμησέ τις.) Sadducaeorum, Phariſaeorum, aut legisperitorum, quibus omnibus os obſtruxerat. ἐπερωτῆσαι) Nempe πειράζων, quod ex ſuperioribus repetendum eſt. Nemo amplius illum tentare quaeſtiunculis audebat.

CAP.

CAP. XXIII.

1. Τότε — λέγων.) *Deinde Iesus populum, inprimis discipulos suos ita allocutus est.* Ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις, *docuit populum.* Καὶ h. l. valet *inprimis*, ut Marc. XVI, 7. Non ipſos legis doctores et Phariſaeos; ſed populum et diſcipulos ſuos allocutus eſt Ieſus.

2. Ἐπὶ τῆς — οἱ Φαρισαῖοι) *Legisperiti et Pharisaei vobis explicant legem Mosis.* De ſignificatione vocis γραμματεῖς vid. notata ad Matth. II, 4. Non omnes γραμματεῖς faciebant cum Phariſaeis, ut patet ex Act. XXIII, 9. Cf. etiam notata ad Matth. XXII, 34. Hoc noſtro loco legis doctores diſtingui videntur a Phariſaeis, tanquam *Textuarii*, Karaei, ſeu literam Moſis ſcriptam tantum tractantes a patronis traditionum, propterea vero coniungi, quod utrique populum docendi poteſtate inſtructi fuerint. Nam *in cathedra Mosis sedere* nihil eſt aliud niſi *docere et explicare legem Mosis.* Καθέδρα Μωσέως, מוֹשַׁב מֹשֶׁה, eſt *cathedra, in qua sedentes magistri* legem aut populo publice, aut diſcipulis privatim interpretabantur, quomodo cathedrae vox Graecis quoque et Latinis uſurpatur, unde philoſophos *cathedrarios* dixit Seneca. Archiſynagogi aut alii publico magiſtri munere fungentes, in cathedra ſtantes legebant ipſa verba legis; deinde ſedentes legem interpretabantur. Luc. IV, 17. ſqq. Ἐκάθισαν, *sedent*, aor. pro praeſenti.

3. Ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε) *Omnia igitur, quae vos iusserint observare, observate.* Εἰπεῖν, i. e. διδάσκειν, unde Alexandrini hebr. הוֹרָה Ioh. XII, 7. vertunt εἰπεῖν. *Omnia*, ſed et ſola illa quae vos doceant ex ſcriptis Moſis, non alia, quae non ex ſcriptis

Mo-

Mofis, aut ad verum eorum fenfum docent aut tradunt, fi vel maxime dixerint effe traditiones Mofaicas. In lege Mofis multa erant praecepta, de quorum fenfu ambigi poterat. In iis explicandis operam non malam navabant οἱ νομικοὶ, gnari linguae et hiftoriae veteris, fine quarum cognitione legis pleraque recte intelligi nequibant. In his ergo eos Chriftus vult audiri a plebe, et eorum interpretationes, quamquam forte in duriorem partem nimium inclinantes, recipi. Id vero non eo pertinebat, ut fi quid docerent, manifeftis praeceptis divinis ipfique pietati contrarium, ut de Corbona parentibus praeferenda, fequendi effent duces coeci. κατὰ δὲ — μὴ ποιεῖτε) *At mores eorum ne imitemini.* λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι, *iubent enim, quod ipsi negligunt.* Comparative verba huius commatis fumenda effe putat Tobler, (*Gedanken zur Ehre Iesu Christi und seines Reichs*, p. 66. et 98. fq.) hoc fenfu: *Praestat omnia observare, quae illi pro vero sensu legis Mosaicae vobis venditant, quam mores eorum imitari.*

4. Δεσμεύουσι — κινῆσαι αὐτὰ) Senfus eft: *Dictant enim aliis difficillima praecepta, sed ipsi ne minimum quidem observant.* Ratio redditur, cur mores eorum non fint imitandi. Sunt nempe ifti homines aufteri in alios, fibi autem indulgent, et ne minima quidem praecepta divina obfervant. Δεσμεύειν proprie eft *in fasciculos ligare*, improprie *vinculis legum et praeceptorum constringere*, δογματίζειν. Φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, proprie *onera gravia et portatu difficilia*, improprie *praecepta aliis molesta et difficilia.* Lex ipfa per fe erat onus fatis δυσβάστακτον, fed Iudaici doctores praecepta eius quam latiffime extendebant, neque admittebant probabiles exceptiones. τῷ δακτύλῳ δὲ αὐτῶν

ὀ ϑέλουσι κινῆσαι αὐτὰ, ipſi in talibus ſunt negligentiſſimi. Proverbialis locutio, qua Romani utentes, dicunt etiam: *extremo* digito attingere.

5. Παντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ ϑεαϑῆναι τοῖς ἀνϑρώποις) *Omnia vero faciunt ad ostentationem.* Cf. ſupra c. VI, 1. ſqq. Si quid ad legis praeſcriptum faciunt, id dant aurae populari. πλατύνουσι γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν) *Dilatant enim phylacteria sua.* Phylacteria ſunt membranulae, quibus hae quatuor legis Moſaicae Periochae inſcriptae ſunt: Exod. XIII, 1—10. Exod. XX, 1—17. Deut. VI, 5—9. Deut. XV, 13—21. Has thecis inſertas Iudaei preces facturi, fronti et brachio ſiniſtro alligant. Iudaeorum nempe doctores ſenſum literalem locorum Exod. XIII, 9. Deut. VI, 8. craſſiſſimum retinentes, ex proprio cerebro Tephillin, quae capiti et manibus applicarentur, effinxerunt. Vocant autem תְּפִלִּין a תְּפִלָּה, preces; graece vocantur φυλακτήρια, i. e. *observatoria*, eo quod ſint memorativa legis, Denkzettel, ac *conservatoria* etiam fortaſſis, eo quod vim quandam habere exiſtimentur ad fugandos Daemonas. Quomodo conficiantur prolixe deſcribunt *Buxtorf.* Synagog. Iudaica IX. et *Wagenseil* Sota p. 397—416. Credibile eſt, poſt reditum demum e captivitate Babylonica hoc excogitatum eſſe, prout tunc alia quoque huius generis ad iugum legis divinae magis aggravandum prodiere. Vid. Christ. Schoettgenius in hor. hebr. ad h. l. et cf. quos Schleusnerus laudat in Lex. ſub hac voce. Lata et admodum conſpicua fecerunt ſibi *Scribae et Pharisaei* ſua phylacteria ut proportionatam inde apud populum reportarent devotionis famam atque aeſtimationem, quum haec pro indiciis ſtudii legis, ac ſignis devotionis aeſtimaren-

rentur. καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν) *Magnas faciunt fimbrias vestimentorum.* Fimbriae in veſtium limbis, quibus fila hyacinthina addita erant, in mentem revocare debebant Iſraelitis praecepta Dei. Vide Num. XV, 38. 39. Has fimbrias, צִיצִית, magnas ſibi faciebant Phariſaei ut populo pietatem ſuam probarent.

6. Φιλοῦσι δὲ τὴν πρωτοκλισίαν) *Amant primum in conviviis locum*; votis expetunt, tanquam ingens bonum, atque etiam data occaſione velut iure ſuo ſibi vindicant. Καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς) *Et primam in synagogis sedem.* Vetuſtiſſimo Iudaeorum more, qui nullo in ſynagoga munere fungebantur, ſedebant aetatis ordine diſtincti. Sed multis in locis irrepſit conſuetudo, ut eruditionis famam aliquam conſecuti honoratius ſederent, quo pertinet hic locus. Extant in Hebraeorum libris decreta de hac re, quo loco legisperiti, quo Phariſaei ſedere debeant.

7. Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς) *Et salutationes officiosas in locis publicis.* Ἀσπασμοί, *salutationes*, populis Orientis receptae in prolixa apprecatione, votis conceptis, et percontatione benevola conſtiterunt. Poteſtas nominis ἀγορὰ, et in plurali numero ἀγοραὶ in dialecto Macedonica, certe Alexandrina tam late patuit, ut indicarentur *omnia loca publica*, i. e. non tantum *fora*, ſed etiam *plateae* et *viae* oppidorum. Vid. *Fischeri* Prolus. XI. de vitiis Lexic. N. T. ῥαββὶ) Vox Syriaca indeclinabilis, רַב et רַבָּא, *magnus*, item *magister* cum affixo primae perſonae eſt רַבִּי, magiſter mi. Solebat autem in ſalutationibus vox Rabbi bis exprimi, ut apparet ex Marci c. XIV, 45. R. *Nathan* in Aruch obſervat, an-

te Hillelem reminem Rabbinum fuiffe vocatum: *Maimonides* nec Hillelem ipfum, fed Simeonem eius filium.

8. Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής) *Vos autem nolite vocari Rabbi; unus enim est magister vester.* Pro καθηγητής Codd. quidam habent διδάσκαλος, quod *Beza*, *Grotius*, *Seldenus*, praeferunt, nam vocem Rabbi et Rabboni a fcriptoribus noftris ubique reddi διδάσκαλε, nusquam καθηγητά, *Grotius* contendit. Sed videtur διδάσκαλος alterius interpretamentum effe, faltem utraque vox nihil differt. *Glossar.* καθηγητής, *Doctor.* Plura loca vid. ap Weften. Vetat Chriftus iftas appellationes expetere eo fenfu, quo a Iudaeis expetebantur. Nam qui eruditi erant inter Iudaeos, cum nomine doctoris auctoritatem etiam fibi vindicabant, quod vifum effet docendi, et credi fibi volebant. Verba Rabbini effe verba Dei dicebant. At Chrifti fectatores non debebant populum ea docere, tanquam obfervatu neceffaria, quae ipfis talia videbantur, fed ea tantum, quae Chriftus ipfe neceffaria pronunciaffet. Iudaeorum alii alios fectabantur magiftros, et ab eorum pendebant auctoritate: fed inter Chriftianos eo modo dici, ego fum *Cephae*, ego *Pauli*, *Apollo*, nefas eft, Cf. 2 Tim. IV, 3. Erat igitur hoc praeceptum Chrifti neceffarium quidem, fed locale. Licuiffet Apoftolis aliis in locis his ipfis nominibus uti, fi forte ea alicubi alio fenfu, qui nihil fuperftitiofae venerationis haberet, doctoribus vulgo tributa effent. Nempe univerfale praeceptum; cui locale illud tanquam fundamento innitetur, erat hoc: abftinendum effe doctori verae religionis omni honore externo, qui fcopo muneris fui adverfetur, veri reverentia morali magis impedienda quam adiuvanda. Atque hoc ipfum Chriftus difcipulis fuis iniungere voluit; fed fecit, more fuo, et ex popularitatis lege, accommodate

ad

ad conditionem eorum localem, h. e. interdixit iis ufu certorum honoris nominum, quae apud Iudaeos, vitio doctorum et auditorum, perverfe ufurparentur. Vid. D. Car. Lud. Nitzch *de iudicandis morum praeceptis* etc. Commentat. VI, pag. 100. fqq. ὁ χριϛὸς) omittunt permulti Codd. Verff. et Patres. Videtur irrepfiffe ex comm. 10. ἀδελφοί ἐϛε) Unius illius doctoris difcipuli. Eftis eiusdem doctrinae et difciplinae confortes, condifcipuli. Decet vos ab omni partium, fectarum et factionum ftudio effe alienos.

9. Πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς) Senfus eft: *Doctorum humanorum neminem vocate Patrem.* Nam de doctoribus h. l. eft fermo. Qui nempe fapientem aliquem tanquam fcholae principem fectabantur, et velut in nomen eius iuraverant, eius fapientis filii vocabantur, ipfi illum vocabant אֲבִי vel אַבָּא. Sed quia אַבָּא maior erat titulus quam רַבִּי, ideo Chriftus hunc fibi, illum patri vindicat. Ἐπὶ τῆς γῆς, i. e. ἐξ ἀνθρώπων, vel *terrenum*, imperfectum, erroribus obnoxium. Πατὴρ ἐπὶ τῆς γῆς opponitur patri ἐν ὀυρανοῖς, doctori fummo, celfiffimo, fallere et falli nefcio. εἷς γάρ ἐϛιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς ὀυρανοῖς) Unus eft veftrae familiae princeps ac dogmatum auctor, Deus qui per filium vobis ipfe omnia fcitu neceffaria revelavit. Io. VI, 45. 1 Theff. IV, 9. Itaque illo fenfu, quo Iudaei fapientes patres fuos vocabant, ChrIftiani patrem neminem debent agnofcere. Sed alio fenfu patres recte vocantur, qui nos in Chrifto per Evangelium genuerunt, 1 Cor. IV, 15.

10. Μηδὲ — χριϛὸς) Vid. comm. 8. Ex mente igitur Chrifti difcipuli eius unum Deum agnofcere debebant auctorem verae religionis fummum, (πατέρα) et doctorem

eius auctoritate praeditum, (καθηγητὴν) unum Meſſiam; nihil Petro, nihil Iacobo tribui volebat: ſcilicet eum in finem, ut divina verae religionis origo, quacum ex mente Chriſti coniunctim cogitanda eſt eiusdem praeſtantia moralis, nulla auctoritate humana obſcuraretur, nec ullo modo vel doctores ad arrogantiam, vel auditores ad ſectarum ſtudium, reverentiae veritatis morali inimiciſſimum, inclinarentur. Cf. NITZSCH, l. c. p. 100.

12. Ὅςις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται) *Quisquis vero se super alios efferre voluerit, deprimetur.* Sententia Chriſto ſaepius uſurpata, celebris haud dubie apud Hebraeos, quod docent loca ap. Wetſtenium. Dicitur ὑψῶν ἑαυτὸν is, qui magnifice de ſe ſentit, nimium ſibi tribuit, aliis ſe praefert, eosque ſuperciliofe ſpernit: tum vero etiam honores ambit, primos accubitus ſibi vindicat etc. Talis igitur ταπεινωθήσεται, *contemnetur*, indignus erit aeſtimatione; nec Deo nec hominibus prudentibus probabitur. καὶ ὅςις — ὑψωθήσεται) Quisquis vero humiliter de ſe ſuisque rebus ſentit, is honore vere dignus eſt, ac ipſi Deo, mentium inſpectori probatur.

13. Κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν) *Impedimento estis aliis, ne intrent regnum coelorum*, nempe clavibus ſublatis, ut *Lucas* loquitur, c. XI, 52. i. e. ſuppreſſa vera interpretatione et quotidiana inculcatione locorum, in quibus agitur de poenitentia, fide et dilectione non ficta: quibus omiſſis, omnem operam impenditis ritibus urgendis et ampliandis. Regnum coelorum comparatur cum civitate Matth. XVI, 18. 19. quam doctores Iudaeorum, tanquam praefecti et moderatores, penes quos erat poteſtas populum Dei doctrina et ſapientia imbuendi, bonis civibus augere debebant. At illi hominibus potius praecludebant viam ad ſalutem. Ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσ-

θε,

θε, sc. εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἐρανῶν, *nam vos ipsi non vultis participes fieri regni divini*, non admittitis doctrinam Messiae, qua animis emendari et cives regni divini fieri possetis. ἐδὲ τὲς εἰσερχομένες) Praesens pro futuro: eos, qui alioqui intraturi erant, si viam recte panderetis. At nunc non modo non panditis, sed obstruitis etiam rituum septis, quibus occupati animi, ad meliora nequeunt penetrare. Caeterum in hoc et sequentibus versibus est *Apostrophe*, quam vocant, cuius figurae magna est efficacitas ad commovendos animos. Nempe legisperiti et Pharisaei non ipsi praesentes erant, quum Iesus haec diceret Vid. v. 1. Sed ad ipsos, tanquam praesentes essent, orationem flectit, et male ipsis fore, sermone directo pronunciat, ut discipulos et populum eo efficacius ab improbis eorum moribus dehortetur.

14. *Graeci*, *Hieronymus* et *Antiqui* non habent hunc versum, sed est *Marci* XII. et *Lucae* XX. tantummodo. *Albertus Magnus* de Marco et Luca interpositum putat. Alii Codd. in his etiam Codices quos *Matthaei* inspexit omnino omnes, idque a primis manibus et in contextu versum hunc ante v. 13. habent. Omissioni occasionem dedisse videtur particula ϰαὶ aliquoties repetita. ὅτι ϰατεσθίετε — χηρῶν) *Surripitis bona viduarum.* ϰατεσθίειν, *devorare* h. l. metaphorice est *ad se rapere, et in usum suum convertere.* Τὰς οἰϰίας, i. e. *opes, bona*, ut hebr. בָּתִּים Gen. XLV, 18. quod Alexandrini vertunt ὑπάρχοντα. ϰαὶ προφάσει μαϰρὰ προσευχόμενοι) *Idque* (efficitis) *sanctitatis specie longis utentes precibus.* Καὶ hic habet vim intendendi, et latine verti potest *idque.* Μαϰρὰ, pro ϰατὰ μαϰρὰ, neutrum plurale pro adverbio. Multum diuque precando; in locis publi-

cis,

cis, ubi ab omnibus conſpiciebantur, (Matth. VI, 5.) conciliabant ſibi famam ſingularis in Deum pietatis, qua ſpecie ſanctitatis deceptae mulierculae, profuſa in eos liberalitate, ſuis ſe opibus ſpoliabant. *διὰ τῦτο — κρίμα)* *Quapropter gravior vos manet poena.* Κρίμα, *poena.* Περισσότερον, idem quod μεῖζον κρίμα, Iac. III, 1.

15. *περιάγετε — προσήλυτον)* *Peragratis mare et terram ut faciatis proselytum.* Περιάγειν h. l. ut ſupra c. IV, 23. ſumitur intranſitive omiſſa voce ἐμαυτὸν, *circumire, peragrare.* Ξηρὰ, ſc. γῆ, ſive ὁδὸς, hebr. יַבָּשָׁה. Apud Profanos ξηρὸν tantum in Neutro de terra occurrit, e. g. ἐν τῷ ξηρῷ, ἐις τὸ ξηρὸν. Tota phraſis eſt proverbialis, ſimulque hebraica, ſollicitum inquirendi laborem ſignificans. *Proselytus* (a πρὸς et ἔρχομαι) qui ſe a gentiliſmo adiunxit Iudaiſmo. Diſtinguebantur Proſelyti in גֵּרֵי שַׁעַר *proselytos portae*, qui et גֵּרֵי תוֹשָׁב ſeu תוֹשָׁבִים πάροικοι et παρεπίδημοι dicebantur, et גֵּרֵי צֶדֶק, *Proselytos iustitiae.* Illi repudiata idololatria tantum ſeptem praecepta Noachidarum obſervabant, nec ad eccleſiam Iſraeliticam pertinebant, ſed in republica tantum tolerabantur: hi integram legem recipiebant, eamque ob cauſſam in ipſam eccleſiae communionem tranſeuntes, eodem cum reliquis eius membris iure fruebantur. Hoc loco de poſterioris generis proſelytis eſt ſermo. Exempla, quanto ſtudio Iudaei flagraverint proſelytos faciendi narrat *Iosephus*, Antiqq. Lib. XX, cap. 2. Vid. etiam Io. Andr. Danzii diſſertat. *de cura Iudaeorum in proselyt. faciendis.* Ienae 1688. 4. Plures citavit *Wolfius* in curis ad h. l. Καὶ ὅταν — διπλότερον ὑμῶν) *Et si factus fuerit, redditis eum vobis peiorem;* propric *poenis*

ris dignum, maiorem vobis hypocritam, vel ſimulatorem. Ὑιὸς γεέννης, *filius gehennae*, i. e. *gehenna et cruciatibus infernalibus dignus.* Nam υἱὸς, ut hebr. בֵּן in tali nexu ſignificat idem quod ἄξιος, *dignus;* ut בֶּן מָוֶת, υἱὸς θανάτου et ſimilia. Verba διπλότερον ὑμῶν vulgo vertunt: *duplo magis quam vos*, eo ſenſu, ut duplo gravior eorum ſit poena, qui decipiuntur et pervertuntur, quam eorum qui alios decipiunt et pervertunt. Sed haec explicatio vix poteſt habere locum, quum in nulla lingua eiusmodi numeralia, multiplicativa et proportionalia, vi ſignificationis ſuae gradus comparationis admittant. Probo igitur *Kypkii* ſententiam, qui putat, vocem διπλότερος, quae in comparativo nusquam apud profanos comparet, et nonniſi h. l. in ſacris legitur, denotare hominem *fallacem, dolosum, simulatorem, hypocritam.* Sicut nempe ἁπλοῦς eſt homo ſimplex, ita διπλοῦς, *homo duplex* eſt hypocrita, qui pietatem ſimulans omnibus vitiis eſt mancipatus. Διπλότερον igitur explicandum erit ut adiectivum in accuſativo hoc modo: *facitis eum gehenna dignum*, qui *fraudulentior*, imo inſignior ſit *hypocrita, quam vos estis.* Inſigniores autem hypocritas faciebant proſelytos Phariſaei, dum non ſatis curabant ut veterem in Gentilismo malitiam et ſuperſtitionem abiicerent, ſed novae adiungendae occaſionem et exemplum ipſis ſuggerebant, efficiebantque ut ſimulatam pietatem apud Iudaeos prae ſe ferrent, et ſierent peiores quam antea fuerant.

16. Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, *duces coeci*, indocti doctores. Vid. ſupra c. XV, 14. ὃς ἂν — οὐδέν ἐστιν) *Si quis iuraverit per templum, non tenetur*; nullius momenti eſt huiusmodi iuramentum. Magiſtri Hebraeorum alia iu-

tamen-

tamenta magna, alia parva cenſebant. Magnis iuramenta per Deum ipſum, et κορβᾶν, per templum autem et altare minoribus iuramentis accenſebantur. Horum gratiam facile faciebant Iudaei doctores, ſi quis ſe inconſulto calore iuraſſe diceret: at iuramenti κορβᾶν non item. Οὐδέν ἐστιν, *non tenetur*, vel potius: nullius eſt momenti vel effectus. ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ) i. e. pecunia in gazophylacium miſſa; auro in *Corbonam* oblato. Non igitur aurum templi hic intelligendum eſt illud, quo micabant undique parietes et laquearia. ὀφείλει) *tenetur, obstrictus est*. De implenda nimirum promiſſione hic agitur. Diſtinctio haec phariſaica ſpectabat ad quaeſtum et ad ditandum aerarium. Cf. ad totum hunc locum Matth. V, 33. ſqq.

17. Ὁ ναὸς, ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσὸν) Templum ſanctius eſſe pecunia in gazophylacium miſſa Chriſtus dicit; nullam enim aliam ob cauſſam, quam quia templi uſibus ſerviret, ſacri iuris erat haec pecunia, ut apud Romanos donaria, apud Graecos ἀναθήματα.

21. Καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι (al. leg. κατοικήσαντι) αὐτὸν) Hic oſtendit Chriſtus, omnia iſta, quae illi vocabant minora iuramenta, maximis eſſe aequiparanda. Nemo enim tam ſtultus cenſeri debet, ut rem inanimem teſtem advocet ſuae cogitationis et perfidiae vindicem. Quare in iſtis iuramentis cenſeri debet ineſſe metonymia, et per templum intelligi is, cuius eſt templum.

22. Ἐν τῷ οὐρανῷ) Illuſtrat Chriſtus quod dixerat exemplo ſimili. Nam, inquit, et qui per coelum iurant, cenſendi ſunt teſtem illum invocare, cui coelum pro ſolio eſt. Cf. c. V, 34.

23. Οὐαὶ — καὶ τὴν πίστιν) *Heu vobis, legisperiti et Pharisaei, simulatores, qui mentham, et anethum et cuminum decumatis, neglectis gravioribus*

legis

legis praeceptis de iure et aequo, de benignitate atque fide! γραμματεῖς h. l. ſunt interpretes legis traditionariae e ſecta Phariſaeorum. Ἀποδεκατεῖν, *decimam ſolvere.* Ita δεκάτην ἀποδεκατεῖν pro eo, quod eſt decimam ſolvere, dixerunt LXX, Gen. XXVIII, 22. Deuter. XIV, 21. τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον) *Lucas*, omiſſo aneto et cumino, exemplum mentae et rutae poſuit, adiiciens deinde nomen generale καὶ πᾶν λάχανον. Τὸ κύμινον, *cuminum*, hebr. כַּמֹּן, in agris et hortis ſatum, (Ieſ. XXVIII, 25—27.) quod Botanici vocare ſolent cuminum ſativum, vel Romanum, vel cuminum ſemine longiore. Ol. Celsius, in Hierobotan. P. I. p. 516. ſqq. Ex mandato divino omnium frugum decima erat ſolvenda. Quaeſtio autem fuit de oleribus, an lege decimarum comprehenderentur? Phariſaei affirmabant. Addita erat haec decimatio a Rabbinis *Babyl. Ioma* fol. 83, 2. Chriſtus ut τὸ ἀκριβὲς Phariſaeorum in rebus iſtiusmodi oſtenderet, minutiora olera ſpeciatim nominavit. Decimarum perſolutionem non ſimpliciter reiicit, ſed reprehendit Phariſaeos, quod eam potiſſimum cum praeiudicio et fraude praeſtantiorum praeceptorum ſectarentur. ἀφήκατε — πίστιν) *Negligitis graviora legis praecepta, iuſtitiam, humanitatis officia, et erga alios homines fidem.* Verbum ἀφίημι h. l. ſine dubio exprimit hebraicum עָזַב, quod etiam ſignificat *miſſum facere*, et ab Alexandrinis καταλείπω et ἀφίημι vertitur; inprimis de neglectu divinorum praeceptorum uſurpatur 2 Reg. XVII, 16. Τὰ βαρύτερα maioris momenti praecepta, et praeſtantiora, ſed et *difficiliora*, ad quae ſervanda requiritur cupiditatum moderatio, et pravos effectus vincendi ſeverum ſtudium. Nam graeca vox βαρὺ utrumque ſignificat, *praeſtans*, et

id

id quod eſt difficile. Huiusmodi praeſtantiora et difficiliora praecepta ſtatim nominantur. Κρίσις, ut hebr. מִשְׁפָּט ſumitur modo latius, ut omnia hominum inter ſe officia comprehendat, modo ſtrictius, ut ea denotet, quae iure exigi poſſunt, oppoſita miſericordiae ſive beneficentiae. Ὁ ἔλεος, humanitatis officia. Deſumta eſſe videntur haec verba ex Mich. VI, 7. πίστις h. l. videtur eſſe *fides et obsequium erga Deum*, et *fides erga homines, Treu und Glaube*, אֱמוּנָה, Ierem. V, 1. Lucas c. XI, 42. habet τὴν ἀγάπην τȣ̃ Θεȣ̃. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι) Non definit Chriſtus iuris controverſiam, ſed hoc dicit: quando ita vobis lubet legem interpretari, praeſtandum quidem illud fuerat, ſed ita, ut maiora ac potiora non omitterentur.

24. Διυλίζοντες — καταπίνοντες) i. e. *In minutis rebus dubii et anxii haerentes, at res gravissimas temere negligentes.* Nam τὸ *percolare culicem et camelum deglutire* proverbiale eſt, denotatque in rebus minimis ſuperſtitionem, rerum autem graviorum neglectum. Praeterea etiam κάμηλον καταπίνειν pertinet ad locutiones hyperbolicas. Κώνωψ hic *culicem* ſignificat *vinarium*, qui in vino aceſcente natus, eodem alitur et nutritur. Iudaei colo aut ſudario vinum percolare ſolebant, ne culex vinarius, aut aliud quoddam animalculum immundum ab incautis deglutiretur. Vid. Buxtorf. ad rad. סָנַן. Hinc factum eſt, ut Phraſis Rabbinica סָנַן יַבְחוּשִׁין διυλίζειν κώνωπα et figurate acciperetur, et quidem ita, ut ſignificaret a peccatis levioribus cavere, ut interim graviora admittere non dubites. Ceterum ipſum quoque illud *peccata graviora admittere* peculiari Phraſi, figurate expreſſum eſt: καταπίνειν τὴν κάμηλον. *Ioh. Vorstius* de Adagiis N. T. p. 771. edit. *Fischeri.*

25.

25. Καθαρίζετε — ἀκρασίας) *Purgatis externum poculi et patinae, quod autem intus est, plenum est rapinae et intemperantiae*; i. e. cibus et potus in patinis et poculis, inique a vobis eft acquifitus, et intemperanter a vobis deglutitur. Τὸ ἔσωθεν eft *cibus ac potus*, qui in paropfide et poculo continetur. Potus et cibus per metonymiam dicitur γέμειν ἐξ ἁρπαγῆς, quando comparatus eft pro pecunia, maximam partem per rapinam, per oppreffionem viduarum et orphanorum parta; idem dicitur γέμειν ἐξ ἀκρασίας, quando intemperanter abliguritur et abfumitur. Pro ἀκρασίας tamen habent ἀδικίας codices plurimi et optimi; quae lectio etiam in nonnullis verfionibus et Patribus extat, et omnino praeferenda effe videtur. Tum ἀδικία eft cibus et potus iniuftis artibus acquifitus. Alii ob locum parallelum Luc. XI, 39. ubi legitur τό τε ἔσωθεν ὑμῶν, his verbis hunc ineffe fenfum putant: Quum corpus lavatis, animo non purgato, tantumdem agitis, ac fi diligenter lavaretis patinas et pocula, quum interim cibus et vinum plena effent impurae fecis. Scriptores enim noftri faepe partes comparationis permiscent, quando alterum ex altero facile poteft intelligi. Sic etiam h. l. externa et interna poculi immundities cum ea, quae eft in animo, permifcetur. Plena oratio fuerat: ἔσωθεν δὲ γέμουσι τὰ ποτήρια καὶ οἱ πίνακες ἀκαθαρσίας. οὕτως καὶ ὑμεῖς τὸ μὲν ἔξωθεν καθαρίζετε, ἔσωθεν δὲ γέμετε ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκαθαρσίας. Sed prior explicatio praeferenda effe videtur. Nam Hebraei nunc a re comparata ad imaginem, (c. XIII, 22.) nunc ab imagine ad rem comparatam redeunt, ut Rom. IX, 33.

26. Καθάρισον — καθαρὸν) i. e. *cura inprimis, ut cibus et potus qui in patinis et poculis continetur*,

tur, legitime sit acquisitus; tum enim externum vasorum purum erit, non tibi nocebit. Τὸ ἐντὸς τῦ ποτηρίυ eſt id, quod in poculo continetur, *potus.* Καθαρίζειν potum et cibum, nihil aliud eſt, niſi curare ut legitime ac iuſte ſit acquiſitus. Τὸ ἵνα h. l. ſumitur ἐκβατικῶς, et innuitur quid futurum ſit, ſi Phariſaei et legisperiti iuſto et legitimo modo ſibi comparaverint ad uſum vitae neceſſaria ac iucunda; nihil nimirum tum ab externa patinarum et poculorum immunditie eſſe metuendum, ſiquidem animus ſibi bene conſcius nulla re coinquinetur.

27. Τάφοις κεκονιαμένοις) *Sepulcris dealbatis.* Κονιάζειν, *calce obducere, dealbare.* Iudaei ſepulcra ſolebant ſignare calce, tum ornamenti cauſſa, tum ne quis imprudens locum calcaret atque pollueretur, ut *Wetstenius* ex Scriptis Iudaeorum oſtendit. Prohibitum nempe erat Iudaeis, loca immunda adire, id quod eo usque Rabbiniſtae extendebant, ut tota ſepulcri longitudo, quae e. g. in ſpelunca vel agro erat, et ſub terra longius protendebatur, immunda quoque iudicaretur. Ne igitur Iudaei polluerentur, tantum ſpatii, quantum ſepulcrum intus complectebatur, exterius quoque in ſuperficie et lateribus calce oblinebatur.

29. Ὅτι οἰκοδομεῖτε — δικαίων) *Nam vatum sepulcra instauratis, et exornatis monumenta piorum,* inſontium, iniuſte peremtorum. Οἰκοδομεῖν hic eſt *instaurare*, et reaedificare, ut hebr. בָּנָה Ier. XXXI, 38. Κοσμεῖν τὸ μνημεῖον τινὸς apud Graecos ſignificat, ſepulcrum alicuius quocumque honore afficere, omnes obſervare ritus qui in honorem mortui vel in ipſa ſepultura vel poſt eam ſolemnes ſunt. Vid. *Kypkii* obſervatt. ad h. l. Tales ritus et honores apud Iudaeos erant frequens aedifi-

catio

catio ſynagogarum et conſuetudo preces fundendi apud maiorum ſepulcra, rogandique mortuos, ut pro orantibus apud Deum intercedant; recitatio laudum maiorum etc. Vid. VITRINGA *de synagoga vetere*, Lib. I. Part. I. c. 2. p. 219—24. Aliis κοσμεῖν h. l. eſt in ſepulcris dealbatis ponere *cippos*, στήλας, i. e. columellas cum memoria et titulo aliquo. 1 Maccab. XIII, 27. ſqq. Ceterum Chriſtus non ſimpliciter taxat Iudaeorum erga Prophetas et pios reverentiam, ſed hypocriſin, quam in hac etiam re oſtendebant. Vultis quidem, inquit, videri magni facere prophetas aliosque Dei ſervos, quorum monimenta non ſine oſtentatione reficitis, ſed nihilo meliores eſtis, quam illi erant, qui eos interfecerunt. Iam enim animo geritis, quod brevi proditiuri eſtis reipſa. Idem meditamini, quod illi faciebant.

30. Εἰ ἦμεν — τῶν προφητῶν) *Si maiorum nostrorum aetate vixissemus, non fuissemus eorum socii in occidendis prophetis.* Pro ἦμεν optimi codices habent ἤμεθα, e dialecto Alexandrina, quae imperfectum ἦμεν pro ἦν frequentat. Εἶναι h. l. eſt *vivere, in vivis esse.* Vid. ſupra c. II, 18. ἐν τῷ αἵματι) *in caede.* Sicut enim Graeci φόνον dicunt ἀντὶ αἵματος, ita Helleniſtae αἷμα ἀντὶ φόνε, quia caedes plerumque non ſine ſanguine patratur.

31. Ὥςε — τὲς προφήτας) *Igitur ipsi adversus vos testes estis, filii quod sitis eorum, qui interfecerunt Prophetas.* Genuini parentum veſtrorum eſtis filii, ut natura, ita ingenio et indole. Ἑαυτοῖς, *contra vos ipsos.* Nam hebr. ל interdum vertendum eſt: *contra*, ut Ier. I, 18. Cf. Marc. VI, 11. cum Luc. IX, 5. Elegantiſſime hoc a Salvatore dicitur, aliquam habens aequivocationem. Nam et eorum ab illis parricidis originem na-

natalesque ducendos, et imitationem operum eorundem, similitudinemque ingenii atque morum significare potest.

33. Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν) *Vos maiorum vestrorum impietatem et contumaciam, vestra ipsorum improbitate augete*; supplete, quod maioribus vestris ad improbitatem deest. Quando vultis, hoc agite. Ita modum imperativum non raro usurpant Hebraei. Q. d. Pergite vos quoque imitari maiores vestros, ut tandem vestra improbitas ad summum gradum perveniat. Rabbini dicere solent: Deus non capit ultionem ab hominibus, donec impleta fuerit mensura eorum. Vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. sub voce סְאָה. Pro πληρώσατε Codices quidam, sed pauci, habent ἐπληρώσατε. Sed recepta lectio genuina esse videtur. Nihil tamen impedit, formae imperativi ex Hebraismo significationem praesentis tribuere, ut sensus sit: *Etiam vos impletis mensuram, cui implendae operam iam navaverant patres vestri.* Facitis eadem quae illi faciebant.

33. Ὄφεις — τῆς γεέννης) *O gens pessima, ac vere viperina natio, quomodo gehennae supplicium effugietis?* Sensus est: *Homines pessimi, maiorum pessimorum posteri, minime effugietis poenam gravissimam.* Ὄφεις vocat Iesus Scribas et Pharisaeos ob nocendi et occidendi libidinem, et falsae doctrinae venenum. Γεννήματα ἐχιδνῶν, *genimina viperarum*, pessimorum hominum progenies. Cf. Matth. III, 7. πῶς — γεέννης;) *Tales quum sitis, qui fieri potest, ut gravissimum non huius tantum, sed et alterius seculi supplicium evitetis?* Minime effugietis. Κρίσις τῆς γεέννης, poena gravissima, inprimis alterius seculi. *Iudicium gehennae* frequentissima Rabbinis phrasis. Vid. loca, quae *Wetstenius* e Rabbinis ad h. l. congessit.

34.

34. Διὰ τῦτο) Operoſe interpretes in his particulis connectendis laborarunt, hoc ſpectantes, ut ne ex verbis Chriſti perperam aliquis colligeret, Chriſtum ipſum cauſſam eſſe velle exitii hominum illorum, mittendo ſervos ſuos eo fine, ut illos occidendo praecipites in perditionis barathrum ſe coniicerent. Facillime rem expedire videtur GOTTFR. OLEARIUS in *obſervatt. ſacr.* ad h. l. Videtur nempe Matthaeus in mente habuiſſe hebraicam particulam בְּאֵרָךְ ſignificatu eo, quo idem ſit, quod *poſthac* vel *interea*, cuius uſus plurima exempla concordantiae Noldianae ſuggerere poſſint, et quam Scriptores N. T. voculis ἐν τῦτῳ, ἐπὶ τῦτῳ reddere, invenias. Poteſt etiam eſſe pleonaſtica formula tranſitionis. Cf. Marc. XII, 24. et Matth. XXII, 29. THALEMANNUS vertit: *Enimvero e Prophetis, viris ſapientibus ac doctoribus, quos ad vos ablegabo, multos vel occidetis atque ad crucem agetis, vel flagellabitis in ſynagogis veſtris, atque per ſingulas urbes divexabitis.* προφήτας, καὶ γραμματεῖς) Hoc dicit Chriſtus, legatos, qui ad ipſos venturi eſſent, nihilo minores fore iis, quos vocabant prophetas, aut humana ſapientia pollentes, quos appellabant γραμματεῖς, סְפְרִים, et eorum principes, σοφὲς, חֲכָמִים. Hoc autem eo pertinet, ut, ſi eos non audiant, ſint inexcuſabiles, et ex eo iudicio, quod ipſi in parentes ſuos ferebant, ſe ipſos condemnarent. Ἐξ αὐτῶν, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν, ad imitationem hebraici מִמֶּנּוּ, Num. XXI, 1. ςαυρώσετε) Efficietis calumniis, ut Romani quosdam cruci affigant. Non extat quidem exemplum huius rei in hiſtoria; ſed plura monumenta hiſtorica ad noſtram aetatem non pervenerunt.

35. Ὅπως ἔλθῃ — γῆς) *Unde etiam poenas dabitis omnium caedium in iuſtis et probis hominibus* un-

unquam perpetratarum. Ὅπως hic, ut saepe sumitur ἐκβατικῶς, ut innuat *euentum*, et sensus sit: *Unde eveniet* etc. Αἷμα, hebr. דָּם et in plurali דָּמִים non tantum *caedem*, sed etiam, ut hic, *caedis poenam* significat. Αἷμα δίκαιον per hypallagen est poena homicidiorum in probis hominibus perpetratorum. Τὸ αἷμα ἔρχεσθαι ἐπί τινα dicitur ex Hebraismo, ut Levit. XX, 9. 11. ubi Alexandrina versio phrasin דָּמָיו בּוֹ reddit: ἔνοχος ἔσται. Ἐκχυνόμενον h. l. est pro praeterito. ut alibi pro futuro. Sensus igitur huius loci est: tam horribiles fore Iudaeorum poenas (in excidio Hierosolymitano) ut sufficere posse videantur luendis homicidiis omnibus, quae usquam in probis et innocentibus hominibus essent perpetrata. Nec immerito. Nam iure aggravat hoc reum, si, longam seriem punitorum videns, ne sic quidem passus est se a simili delicto absterreri. Id enim animum inemendabilem prodit, atque severiori supplicio dignum est. Ἀπὸ τοῦ αἵματος — θυσιαστηρίου) *A caede pii Abelis usque ad caedem Zachariae, Barachiae filii, quem necastis inter aedem et aram.* Quis sit Zacharias, de quo h. l. sermo est, dubitant interpretes. Plerique respici censent Zachariam, cuius historia narratur 2 Chron. XXIV, 19—25. nec obstare putant, quod ibi non Barachiae sed Iojadae filius appelletur; multis enim exemplis constare, quod binomines fuerint inter Iudaeos. *Hieronymus* notat, in Evangelio Nazaraeorum pro filio Barachiae filium Ioiadae fuisse scriptum. Alii υἱὸν h. l. interpretantur *nepotem*. Alii aliter. Posset etiam accipi de Zacharia propheta, cuius vaticinium adhuc extat. Quanquam enim in libris V. T. de caede huius Prophetae nihil legimus, potuit tamen huius rei memoria conservari per traditionem. Res tamen manet incerta. Cf. *Michaelis* ad h. l. μεταξὺ τοῦ

ναοῦ

ναῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου) Facta est caedes in subdiali, quod חָצֵר vocant Hebraei, αὐλὴν Graeci, Iosephus ὕπαιτρον, in quo erat altare holocaustorum, ita ut subdialis pars aliqua inter altare et aedem templi, quae hic ναὸς stricte dicitur, Hebraeis הֵיכָל, intercederet. Inter aedem et altare fuerunt XI. cubiti, pro ambulacro sacerdotum.

36. Ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην) γενεὰ hebr. דּוֹר. Dicit Christus, fore, ut eius ipsius aetatis plerique hoc horrendum Dei iudicium experirentur. De phrasi cf. Ier. LI, 60. et vers. Alexandr.

37. Ἱερουσαλὴμ) i. e. Ἱεροσολομῖται. ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας) Ut *Iesaiam*; sed et alios, quorum non extant nomina. Hoc crimen saepe commissum esse a Iudaeis, patet ex Nehem. IX, 29. 1 Reg. XVIII, 13. XIX, 10. 14. Ier. II, 30. XXVI, 23. τοὺς ἀπεσταλμένους) Ita vocat eos, qui prophetae ordinarii non erant, sed ad tempus divino spiritu induebantur, qualis ille *Zacharias.* πρὸς αὐτὴν) Locutio Orientalium populorum, qui primae et secundae personae post pronomen relativum aut participium subiungunt verba aut pronomina personae tertiae. ποσάκις — πτέρυγας;) *Quoties volui incolas tuos* (cives tuos) *congregare* (ad me) *quemadmodum gallina suos pullos sub alas congregare solet.* Ὄρνις, *avis, volucris,* per synecdochen *gallina.* Vid. Schleusneri Lex. sub hac voce. Sensus est: *Quoties benevolentiam meam atque tutelam tibi obtuli!* Protegere te volui ut gallina pullos suos alis tegere solet. τὰ τέκνα σου, i. e. *incolas tuos*, indigenos et exteros; nam τέκνα h. l. sunt incolae, ut Zachar. IX, 13. Incolae autem Hierosolymorum hic vocantur Iudaei omnes, quorum metropolis erat Hierosolyma, quo conveniebant omnes sacro-

rum iudiciorumque cauſſa, quo et belli tempore receptum habebant. Hos Chriſtus iam toto triennio multis miraculis, multis adhortationibus ac comminationibus ad veram poenitentiam et fidem perducere ſtuduerat, ut eos hac ratione ab imminenti ira divina liberaret. Nam hoc eſt ſub alas congregare. Similis phraſis occurit Deut. XXXII, 11.

38. Ἰδὲ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος) Οἶκος explicari poteſt de *republica Iudaica.* Saepiſſime οἶκος denotat *familiam*, gentem. Sic Exod. I, 21. Deus benefeciſſe obſtetricibus, ac feciſſe eis *domos* dicitur, i. e. *gentem earum auxisse et propagavisse.* Sed 1 Reg. XI, 38. οἶκος de imperio, per ſucceſſorum unius ſtirpis ſeriem retento, dicitur. Cf. Pſ. CXII, 2. 3. Tota gens Iſraelitica conſideratur ut domus ſeu familia, e qua paterfamilias ſublatus eſt, vel quae prole maſcula caret, cui certiſſimus interitus imminet, cuiusmodi domus apud Graecos paſſim ἔρημος vocatur. Hanc interpretationem multis argumentis confirmavit CHRISTOPH. FRID. LOESNERUS in commentatione *de domo orba.* Lipſ. 1769. Aliis ὁ οἶκος h. l. eſt *templum Hierosolymitanum*, ut ſenſus ſit: *Ecce, haec ipsa domus inanis iam vobis et deserta relinquitur.* Ἔρημος ſit domus, ubi ab habitatoribus ſuis deſeritur, quam deſertionem denique eius ἐρημία, quum nemo ſit, qui curam eius habeat, ruinae atque omnimoda deſtructio ſequantur neceſſe eſt. Vanisſimam nempe illam Iudaeorum fiduciam eſſe Ieſus oſtendit, qua fieri non poſſe putabant, ut hancce gloriae ſuae ſedem deſereret Deus, nominisque ſui hoſtibus proculcandam permitteret. Haec interpretatio ob comma 39. praeferenda eſſe videtur.

39. Λέγω — κυρίου) *Scitote enim, ab hoc temporis momento vos non amplius visuros esse me* (in

hoc

hoc veftro templo) *donec me pro Messia agnoveritis*; i. e. *nunquam* me pofthac in templo videbitis. Sic interpretandum difficilem hunc locum effe putarem. Per particulam γὰρ verba haec cum v. 38. connectuntur, ubi Chriftus dixerat, domum hanc (templum) mox relinquendam effe defertam. Haec praedictio per gradus impleta eft; et primus gradus erat, quod ipfe Iefus templo praefentiam fuam fubtraxit. Verba igitur: ȣ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι, ita reftringenda funt, ut fenfus fit, Pharifaeos eum non amplius vifuros effe in domo, in qua tum una erant, nempe in templo. Verbis ἕως ἂν — κυρίȣ alludere videtur Iefus ad acclamationem populi (c. XXI, 9.) publice eum declarantis pro Meffia. *Non videbitis me*, inquit, donec mihi acclamaveritis: *Benedictus*, etc. i. e. *nunquam* me hic confpicietis. Nam accurate fciebat, Pharifaeos eum nunquam agnituros effe pro Meffia. Simili fenfu ufurpatur ἕως ἂν Matth. V, 26. Eft ergo hoc acute dictum. Innuit autem Iefus fimul verbis his (comm. 38. 39.) fore, ut Deus locum illum plane deleret, iufti iudicii daturus exemplum. Grotius verba ἕως ἂν εἴπητε explicat: *donec libenter admodum dicturi sitis*, et Iefum dicere exiftimat, venturum tempus, quum libenter ipfi ea ufuri fint acclamatione, qua nuper pueri ufi fuerant, fi ea ratione ipfius gratiam poffent eblandiri. *Moldenhawerus* coniunctionem γὰρ urgens, ita interpretatur: *Dico enim vobis, vos ex hoc tempore non experturos esse auxilium meum*, (vel *gratiam meam*) *nisi dixeritis: Benedictus etc*. i. e. nifi me agnoveritis pro vero Meffia.

CAP. XXIV.

1. Καὶ ἐξελθὼν — τȣ̃ ἱερȣ̃) Audiverant difcipuli Dominum dicentem (c. XXII, 38. 39.) ad ruinas fuas fpectare

templum mox praesidio divino nudandum. Quare unus ex iis (Marc. XIII, 1.) nomine omnium, operis magnificentia et firmitate oculos habens praestrictos, monstrandum Salvatori existimavit, quantum opus sit, quod oraculis suis destruat. Monstravit ei aedificia templi magnifica, ut solent, qui operis alicuius magnitudinem et firmitatem admirantur. Cf. Luc. XXI, 5.

2. Ὀυ — ταῦτα;) Nunc quidem adhuc videtis haec magnifica templi aedificia; sed breve post tempus, omnia devastabuntur. Quaestio affirmat, ut saepe. Ἀμὴν — καταλυθήσεται) *Vobis hoc confirmo, fore, ut omnia ista funditus evertantur.* Phrasis est hebraica, (2 Sam. XVII, 13) in qua aliquid est ὑπερβολῆς. Hoc dicitur, templum penitus destructum iri.

3. Πότε ταῦτα — τῶ αἰῶνος;) *quonam tempore haec evenient, et ex quibusnam signis adventus tuus interitusque mundi dignoscetur?* Interrogant discipuli primum de *tempore*, quo Christi praedictio excidium templi concernens eventum esset habitura. Porro quaerunt, *quodnam praesentiae Christi futurum esset signum?* Denique etiam συντέλειαν τῶ αἰῶνος commemorent. Hanc vocem in N. T. de fine mundi accipi Matth. XIII, 39. 40. 49. cap. XXVIII, 20. aliisque locis, certum est. Loquuntur discipuli ex sensu gentis suae. Doctrina nempe *Iudaica* de adventu Messiae erat haec: Messias resuscitabit iustos, deinde mundus vastabitur per millenium, et novus introducetur per istud millenium. Vid. LIGHTFOOT hor. hebr. ad h. l. Putabant igitur discipuli post templi destructionem statim secuturum esse huius mundi interitum, et novi mundi initium. Hoc vero loco per συντέλειαν τῶ αἰῶνος intelligi finem seu consummationem illius aevi, quo status Reipublicae, sacrorumque Iudaicorum

rum perſiſtere debebat, interpretes haud pauci cum HAMMONDO et CLERICO volunt. Hoc ſenſu ſumitur Hebr. IX, 26. coll. 1 Cor. X, 11. Si hoc ſumitur, non tres diverſae quaeſtiones hoc v. proponuntur, ſed παρȣσία Chriſti, excidium templi et συντέλεια αἰῶνος ſunt unum idemque, atque adeo Chriſtus tantum de templi et urbis Hieroſolymitanae excidio hic agit. Τὴν παρȣσίαν τȣ̃ Χριςȣ̃, et τὴν συντέλειαν τȣ̃ αἰῶνος eſſe ſynonyma, ex eo etiam patet, quod *Marcus* c. XIII, 4. habet: πότε ταῦτα ἔςαι, καὶ τί τὸ σημεῖον, ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι, *Lucas* autem: (c. XXI, 7.) πότε ȣ̃ν ταῦτα ἔςαι; καὶ τι τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι; De παρȣσία Chriſti, arctiſſime cum interitu rerum Iudaicarum et συντελείᾳ τȣ̃ αἰῶνος τότε iuncta cf. *Eichhorn* Bibl. der bibl. Litterat. III, 669. ſqq. *T. C. Tychsen* Pr. de παρȣσία Chriſti, et notionibus de adventu Chriſti in N. T. obviis. Goett. 1785. 4. De univerſo hoc loco cf. *I. N. Milow* über Matth. 24. und 25. in *Henke* Magaz. VI, p. 548. et *Ammon* über die Aeuſſerungen Ieſu von ſeiner Zukunft zum Weltgerichte, Neues theolog. Iournal, III, 185. ſq.

4. Καὶ ἀποκριθεὶς — πλανήσῃ) *Iesus autem respondit: Videte, ne quis vos decipiat*, ne quis impoſtor vobis perſuadeat, ſe eſſe Meſſiam. (v. 5.) Hanc cautionem Chriſtus praemittit ſuae reſponſioni, quia diſcipuli, communi Iudaeorum occupati errore arbitrabantur, Meſſiam praeſentem Gentium victorem extiturum, atque triumphorum ſuorum celebritate univerſum, qua patet, orbem eſſe impleturum; porro ex eius victoriis profundiſſimam pacem regni eius eſſe extituram, in qua feliciſſima futura eſſet eorum, qui in partes regni eius venirent, Apoſtolorum et diſcipulorum, conditio; tum denique unam veram reli-

religionem, ſublato omni diſſenſu, idololatria et falſa prophetia omni ſubmota, orbem terrarum eſſe occupaturam. Hanc vero παρȣσίαν illuſtratura eſſe ſigna quaedam luculenta, vel extraordinarios quosdam eventus, quibus adeſſe iam eum ad regnum eiusmodi capeſſendum conſtet, recepta tum fuit, et hodie adhuc eſt Iudaeorum opinio, quam maioris illuſtrationis cauſſa ex recentiorum Iudaeorum ſcriptis propoſuit, et in retro elapſorum ſeculorum hiſtoria et in monimentis Scripturarum accurate inveſtigavit Gottfr. Olearius in obſervatt. ſacr. ad Matthaeum, p. 671. ſqq. Chriſtus igitur oſtendit diſcipulis, talem, qualem illi exſpectarent παρȣσίαν eius fruſtra iam tum ſperari, atque ſerio hortatur, ne imponi ſibi a quopiam patiantur: Βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5. Πολλοὶ — ὁ χριςὸς) *Multi sibi meam dignitatem arrogabunt, se venditantes pro Messia.* Ὄνομα, שם, h. l. eſt *dignitas.* Ἔρχεσθαι ἐπὶ τῷ ὀνόματί τινος eſt, *nomen et dignitatem alicuius usurpare, sibique vindicare; dignitatem alicuius iactare. Messiae* nomine populus iudaicus intelligebat vindicem libertatis. Luc. XXIV, 21. Quare quicunque ſe miſſos divinitus liberatores populi Iudaici dicebant, eo ipſo *Christos* ſe profitebantur, et erant ψευδόχριςοι. Tales erant ii, quorum fit mentio Act. V, 36. 37. VIII, 9. 10. XXI, 38. *Ioseph.* B. I. II. 13. 4. Antiq. XX, 5. 1. καὶ πολλȣ̀ς πλανήσȣσι) Multos ſpe falſa illectos in exitium abripient, ut ex citatis locis apparet. Praedicit igitur Chriſtus, futuros quidem eſſe, qui pro ipſo gerere ſe audeant, ſe vero nuſpiam ſenſibus ſuorum fore deprehendendum. Vid. tamen Eichhornii *Allgem. Biblioth. der bibl. Litteratur,* Tom. III. p. 669. ſqq. qui arbitratur, hoc et ſequen-

quentibus verfibus contineri tantummodo defcriptionem calamitatum, quae excidium Hierofolymitanum antecefſurae effent, poëtice expreffam, more prophetarum, qui ornamentis orationis uti folent; commonere voluiffe Iefum difcipulos, ne quamvis calamitatem pro initio ultimi fati urbis haberent, fed firmiter fibi perfuaderent, coeptam urbis obfidionem unicum fore fignum confummationis rerum Iudaicarum; igitur non opus effe, ut ex hiftoria oftendatur, quomodo fingulae partes huius vaticinii eventum habuerint, fed folam univerfam notionem multarum magnarumque calamitatum cum refpectu ad opiniones Iudaicas effe tenendam. Nos haec aliis examinanda relinquimus.

6. Μελλήσετε — μὴ θροεῖσθε) *Ubi vero bella bellorumque rumores audiveritis, ne animum despondeatis.* Quod attinet ad πολέμες, Wetftenius intelligit bellum Afinaei et Alinaei fratrum Iudaeorum cum Parthis in Mefopotamia et Babylonia geftum, quo ter praelio dimicatum eft, narrante *Iosepho Ant.* XVIII, 9. 1. Verum quidem eft, quod *Eichhornius* l. c. monet, haec bella proxime cum fatis Iudaeorum non fuiffe coniuncta; fed videbantur tamen ipfi Palaeftinae periculofa effe. Praeterea etiam bella minora gerebantur, quae magis ad Iudaeos fpectabant. Vid. *Michaelis* ad h. l. *De rumoribus bellorum Wetstenius* exempla refert. Sic Bardanes et poft eum Vologefes Izati Adiabenorum regi, Iudaeo, bellum indicunt, irrito conatu. *Ioseph. Anton.* XX. 3. 3. Ifti rumores fufpendebant animos Iudaeorum in Palaeftina. Iof. B. I. II. 16. Poteft etiam huc referri *metus belli a Caio*, quum imaginem fuam templo inferre pararet. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε) *Ne despondeatis animum.* Μὴ, five praecedant imperativi βλέπετε, ὁρᾶτε, προσέχετε, five omittantur, conftruitur non tantum cum fubiunctivo, quod fre-

quen-

quentius fieri solet, sed etiam cum imperativo, ut ostendit *H. Hoogeven in doctrina particularum graecarum.* Non igitur opus est, ut vel cum *Henr. Stephano* post ὁρᾶτε ponamus comma, vel cum *Beza* et *Bowyero* legamus θροῆσθε, et ἵνα subintelligamus. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι) Δεῖ spectat Dei consilium, sapienter permittentis ea mala, ad quae Iudaei sua sponte ferebantur, quo magis iustitia ipsius patesceret. οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος) *Sed nondum adest finis*, i. e. interitus reipublicae. Nam τὸ τέλος h. l. est finis Hierosolymorum et civitatis Iudaicae. Haec bella, et rumores de bellis non esse signa (inquit Iesus) totalis exitii reipublicae Iudaicae imminentis; nondum tunc fugiendum esse e Palaestina.

7. Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος) Significat, Iudaeos, et qui aliarum erant gentium iisdem in civitatibus morantes, mutuis inter se caedibus collidendos; quod contigit Caesareae primum, deinde Scythopoli, Ptolemaide, Tyri, Gadaris, rursum Alexandriae, deinde et Damasci. βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν) Significat *tetrarcharum aut provinciarum aperta inter se bella.* Nam βασιλεία ex more hebraici sermonis interdum est *praefectura quaevis.* Huc referri debet Iudaeorum in Peraea habitantium bellum adversus Philadelphenos ob finium controversiam, *Cuspio Fado* procuratore; Iudaeorum et Galilaeorum bellum adversus Samaritas procuratore *Cumano* etc. De his et aliis tumultibus legendus est omnino Iosephus *de B. Iud.* Lib. II, cap. XII—XVI. Ceterum Iudaei etiam tempora Messiae sic descripserunt. *Sohar chadasch* fol. 8. 4. „illo tempore bella in mundo excitabuntur, gens erit contra gentem et urbs contra urbem: angustiae multae contra hostes Israëlitarum innovabuntur." *Breschit rabba*, sect. 42. fol. 41. 1. „dixit R. Eleasar filius Abina: Si videris regna con-

contra se invicem insurgentia, tunc attende et aspice pedem Messiae." *Pesikta rabbathi*, fol. 2. 1. et 28. 3. „R. Levi dixit: statim cum temporibus Messiae pestis venit in mundum, et impii per eam consumentur." Cf. *Theologie des alten Test.* etc. Lips. 1796. 8. §. 187. p. 420. Καὶ ἔσονται — κατὰ τόπους.) *Et fames erunt et pestilentia et motus in diversis locis.* Λιμοὶ καὶ λοιμοὶ saepe iunguntur, ut 2 Coron. XX, 9. Ierem. XIV, 12. XXI. 7. et in proverbio dicitur: μετὰ λιμὸν λοιμός. *Fames* erat *Claudii* tempore. Act. XI, 28. Per σεισμοὺς plerique intelligunt *motus terrae*, omisso τῆς γῆς. Quum vero sub initiis huius calamitatis terrae motum in Iudaea extitisse non satis constet, alii malunt σεισμοὺς interpretari vel de motibus bellicis, vel de animi commotionibus. Κατὰ τόπους, non ubique terrarum, et singulis locis; sed variis, diversis locis. Hi autem terrae motus a Christo praedicti partim in Claudii, partim in Neronis tempora inciderunt. Potuerunt etiam extitisse fames, pestes, terrae motus, de quibus illius temporis scriptores nihil memoriae prodiderunt.

8. Ἀρχὴ ὠδίνων) *Initium calamitatum.* Saepissime in Psalmis et Prophetis maximi dolores doloribus parturientis comparantur. Vid. Exod. XV, 14. Ies. XIII, 8. XXVI, 17. ubi ὠδῖνες, חִיל, חֲבָלִים significant *trepidationem, angorem, miseriam.* Sed plus hic dicit Christus: ea nempe, quae iam memoravit mala, adeo suprema non fore, ut primis demum doloribus pariturae mulieris conferri debeant, post quos dolor multo gravior in partu ipso sequitur.

9. Τότε) i. e. *circa ista tempora;* ita enim solet τότε laxius accipi. Nam quae sequuntur, partim ante iam narratas Iudaeorum calamitates (quod Lucas hoc loco aperte

te ſignificat,) partim inter eas acciderunt. Nunc igitur docet Ieſus, non tam iucundam fore eorum, qui in partes regni eius venturi eſſent, Apoſtolorum et diſcipulorum conditionem, ut ipſi tum ſperabant, ſed multis vexationibus et calamitatibus eos fore obnoxios. παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν) *Vehementer affligent vos*, tormentis tradent, periculis obiicient vos. θλίψις ſunt *flagra*, *carcer*, *aliaeque id genus vexationes.* καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς) efficient, ut quidam veſtrum, ἐξ ὑμῶν, ut *Lucas* inquit, etiam interficiantur, ſive populari tumultu, ut *Stephanus*, ſive iudicii ſpecie, ut *Iacobi* duo. Καὶ ἔσεσθε — ὄνομά μου) *Et invisi eritis omnibus gentibus mei caussa*, ob publicam diſciplinae meae profeſſionem. De phraſi διὰ τὸ ὄνομά μου, vid. ſupra c. X, 22. XIX, 29. Cf. 1 Petr. IV, 16. Non in Iudaeorum tantum venietis odium, ſed et aliarum per orbem gentium. Quod coepit maxime ſub Nerone, qui incenſae a ſe urbis rumori Chriſtianos, ut Tacitus narrat, reos ſubdidit, et quaeſitiſſimis poenis affecit.

10. Σκανδαλισθήσονται πολλοί) Conſpecto iſto omnium gentium adverſus Chriſtianos odio, multi a Chriſtianismi profeſſione deficient. De ſignificatione verbi σκανδαλίζεσθαι vide notata ſupra ad c. XVIII, 6. V, 29. καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους) Vox ἀλλήλων hic latius ponitur, pro eo quod diceremus, *alter alterum odio habebit, ac tradet.* Senſus eſt, futurum, ut Chriſtianorum alii alios tradant, nimirum hi, qui a Chriſtianismo deficiunt, eos, qui perſeverant.

11. Ψευδοπροφῆται) *Falsi magistri*, inter ipſos Chriſtianos. Sicut προφῆται dicebantur Hebraeis non hi tantum, qui praedicebant futura, ſed et qui legem inter-

pre-

pretabantur; ſic etiam Chriſtianorum doctores vocantur προφῆται.

12. Καὶ διὰ — τῶν πολλῶν) *Et propter ingravescentem malitiam refrigescet amor multorum.* Ἀνομία, *legum negligentia, licentia, factionum studium.* Ἀγάπη, *benevolentia, sensus humanitatis.* Sermo eſt de eo, quid eventurum ſit inter ipſos doctrinae chriſtianae profeſſores. Multi inter hos, quum videbunt, ſe ab illis, quos ſanctiſſimos et coniunctiſſimos habebant, prodi, nemini amplius ſident et ſibi ſolis conſulere ſtudebunt; ne beneficia in ingratos collocantes, aut ſibi hoſtem ſtatim emant, aut ipſi tandem egeant.

13. Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται) τέλος h. l. *de fine reipublicae Iudaicae, et destructione Hierosolymorum* capiendum eſſe videtur, (ut v. 6. 14.) ita ut ſenſus ſit: qui ad excidium usque Hieroſolymorum, atque adeo ad finem reipublicae Iudaicae, in fide, ſanctitateque vitae permanſerit, is ſervabitur, ſ. ſingulari Dei providentia incolumis ſalvusque evadet: quam Chriſti praedictionem eventum ſuum habuiſſe, docet hiſtoria de Pella, urbe Decapoleos, et locis montanis, quo homines pii, in ipſo illo funeſtiſſimo bello Hieroſolymitano, ſe contulerunt, ſtragemque communem evitarunt, auctore Euſebio H. E. Lib. III. c. 5. Poſſet vero εἰς τέλος verti *perpetuo, constanter*, et σώζεσθαι intelligi de omni illa ſalute et felicitate, quam religio praeſtat fidelibus ſuis cultoribus et in hac et in futura illa vita. Senſus tum eſſet: *Qui constans perseveraverit* (in tolerandis malis ob religionis meae profeſſionem) *is salutem et felicitatem consequetur* cultoribus meis paratam. Haec explicatio praeferenda eſſe videtur.

14.

14. Καὶ κηρυχθήσεται — τοῖς ἔθνεσι) *Et promulgabitur haec doctrina de regno Dei* (haec religio mea) *in universo imperio Romano, ut gentes quoque exterae ea imbuantur.* Quid fit τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας explicavimus ad Matth. IV, 23. Οἰκουμένη, (fc. γῆ) non femper eft univerfus orbis terrarum, fed interdum imperium Romanum, ut Luc. II, 1. interdum autem magna imperii Romani pars, et inprimis Iudaea, ut Act. XI, 28. Hoc loco magna pars Romani imperii intelligitur; nam ante excidium Hierofolymitanum aliis etiam populis extra Iudaeam non paucis annunciatum eft Evangelium, ut patet ex epiftolis Apoftolorum ad varios et multos coetus chriftianos ex Iudaeis et gentilibus collectos, et ex hiftoriae ecclefiafticae monumentis. Μαρτύριον hic eft *institutio*, *doctrina*, ut 2 Theff. I, 10. 2 Tim. I, 8. et μαρτυρεῖν, *docere*, Io. XVIII, 37. Exemplo gentium etiam barbararum Deus Iudaeos invitare voluit ad obedientiam Evangelii, et non obedientes contumacis incredulitatis apud omnes populos convincere, antequam feverius in eos animadverteret. καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος) finis iudiciorum Dei adverfus gentem Iudaeorum.

15. Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου) *Quum autem confpicietis profanum omnia devastaturum exercitum, de quo Daniel vates vaticinatus est.* Nunc docet Iefus, quo figno cognofcere poffent difcipuli eius et fectatores, adeffe iam interitum urbis et reipublicae Iudaicae, τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; comm. 3. *Quando*, inquit *Hierosolymam exercitibus Romanorum videritis obsessam, tum eius appropinquasse desolationem, et fugiendum esse ex Iudaea cognoscite.* Cf. Luc. XXI, 20. βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως

μώσεως est *abominatio vastatrix, vel desolans.* Illa autem *abominatio* est exercitus Romanus, cum signis et imaginibus, duce Cestio, in solo circa urbem castrametatus, cf. Luc. XXI, 20. et vocatur *desolatio*, s. *desolator*, quia venit ad desolanda et destruenda cum Hierosolyma, tum templum. Τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τῦ προφήτυ) Daniel triplici vice ita loquitur, ut Christus eo respexisse dici possit, nempe c. IX, 27. XI, 31. et XII, 11. ut dubium sit, utrum Servator ad omnia, an ad unum horum locorum alluserit? Maxime probabile est, Dominum respexisse ad Dan. IX. 27. quia ipse ordo et series rerum a Propheta praedict[illegible] an. suadet, ut de eo urbis excidio sermonem esse cre[illegible]mus, quod sequi patratum adversus Messiam facinus, et cum omnimoda sacrorum cessatione coniunctum esse debebat. Hoc inde etiam confirmatur, quod versio τῶν LXX. verba Danielis שִׁקֻּצִים מְשֹׁמֵם expressit βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων. Ceterum interpretationem loci Danielis multis laborare difficultatibus, dissensiones interpretum aperte loquuntur. Vid. *Eckermanni theolog. Beytr.* St. I. p. 120. sqq. Certum est, veteres Iudaeos hunc locum de vastitate genti Iudaicae a Romanis inferenda, intellexisse. IOSEPHUS saltim disertis verbis docet, hoc Danielis vaticinium de Romanis Hierosolyma devastantibus exponendum esse, Lib. X. Antiq. c. XI. §. 7. ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ) Quidam Codd. hebent ἑστὸς. Sed potest etiam ἑστὼς esse Neutrum, contractum ex ἑσταὸς pro ἑστακὸς, adeoque ad βδέλυγμα referri. Vid. *Bowyeri coniect.* ad h. l. Ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Ὅπυ ὐ δεῖ, secundum *Marcum*, non in ipso templo, (id enim non erat nota futurae cladis, sed ipsa clades praesentissima) verum in templi conspectu, in solo circa urbem, quod solum Deo uni, non gentium Diis, sacrum esse oportebat. ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Verba

Verba funt Matthaei, non Chrifti, parenthefi includenda, ex Dan. IX, 25. defumta.

16. Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰεδαίᾳ Φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη) *Tunc Iudaeae incolae* (f. qui in Iudaea fuerint) *se recipiant in montana.* Τότε, i. e. fi non ante fugeritis, tunc faltem fugite, quum primum adventare expanfis fignis exercitum confpicietis, quum poni primum caftra incipient; nam ad id usque tempus patebat fuga, nondum occlufis egreffibus. Fuga fuadetur, non incolis urbis Hierofolymorum; his enim urbe obfeffa non amplius locus fuit fugae; fed ceteris Iudaeae incolis. Illud autem ἐπὶ τὰ ὄρη, ficut alludere ad *Lothi* hiftoriam videtur, ita reipfa quoque eft impletum. Sic ante obfidium Hierofolymorum Hierichuntinos fugiffe εἰς τὴν ὀρεινὴν narrat *Iosephus.* Sed et Chriftiani Scriptores prodiderunt, multis perfugium fuiffe non Pellam tantum, fed et in alia loca regni *Agrippae* et *Syriae.* Eufeb. Hift. eccleſ. L. III, c. 5. Ceterum Iefus his et fequentibus verbis non tam praecipit et iubet, quid faciendum, quam potius docet et vaticinatur, quid eventurum fit, repentinum nempe et improvifum fore hoftium adventum, et obfidionem fecuturum effe certiffimum urbis et reipublicae interitum.

17. Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ καταβαινέτω ἆραι τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτȣ͂) *Qui in tecto domus versabitur, non descendat ad auferenda, quae sunt in domo.* Tecta plana Iudaeorum ita erant comparata, ut non tantum in iis ambulare, fed et ex uno ad alterum progredi liceret. Vid. b. *Fabri Archaeologie der Hebraeer* p. 418. 419. Senfus igitur eft: fi fuper tecto fpeculatus vides exercitum hoftilem urbi appropinquantem, noli tempus terere converfando omnia quae domi habes, aut farcinulam colligendo, fed omni mora abiecta coniice te in pedes, et fuge per tecta,

cta, via breviffima, non per domum. Repentinam fugam fuadet Chriftus, ob praefentiffimum periculum.

18. Τὰ ἱμάτια) τὸ ἱμάτιον habent multi Codd. Verff. et Patr. Sed eft haec vox earum in numero, quae plurali fono fignificationem habent interdum fingularem. τὸ ἱμάτιον autem, ut videtur, eft *pallium*, vel veftis exterior. Chriftus his etiam verbis fummam feftinationem in fuga fuadet. Solebant enim Orientales, ficut Romani, dum opus rufticum facerent, veftem exteriorem humi, vel in cafa deponere. *Hesiod.* Oper. II. 9. Γυμνὸν σπείρειν. *Georg.* I. 299. Nudus ara, fere nudus; i. e. fine toga et pallio.

19. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις) *Gravidis et lactentibus.* Nam gravidae in fuga parturient forfan, et parvi liberi magna fugae funt impedimenta.

20. Προσεύχεσθε — σαββάτῳ) *Rogate* (Deum) *ne istam fugam accidere sinat hiemis tempore,* (f. tempore procellofo et pluviofo,) *vel sabbato.* Χειμὼν non tantum eft hyems, fed etiam tempeftas procellofa et pluviofa. Vid. fupra ad c. XVI, 3. μηδὲ ἐν σαββάτῳ) Iudaei ftatuerunt, non licere die Sabbati ultra bis mille cubitorum fpatium ambulando emetiri. Optandum igitur, dicit Chriftus, ne in Sabbatum incidat fugae neceffitas, oftendens, longe ultra bis mille cubitos fugiendum. Legimus quidem apud Iudaeorum magiftros, vitae periculo ceffare legem Sabbati; fed ea exceptio non omnibus erat probata. Quanquam autem erat ceffatura ante excidium Hierofolymitanum ftricta illa obligatio fabbati, pauciffimi tamen fuere ante excidium templi, qui libertatem fuam intelligerent. Quamdiu autem manebat perfuafio, Chriftianos etiam teneri lege fabbati, contra quicquam facere grave fuiffet delictum. Accedit, quod urbium et oppidorum portae per

totum ſabbati diem clauſae tenerentur, Nehem. XIII, 19. 22. ut adeo fuga impediretur.

21. Ἔσαι γὰρ — μὴ γένηται) *Tanta enim erit istius temporis calamitas, quanta ab orbe inde condito nec fuit unquam, nec in posterum futura est.* Poſt elapſam fugae occaſionem, mala imminebunt omnibus malis humanis graviora, intus latrocinia, fames, peſtis, extra ferrum et flamma. *Ioseph.* de B. I. V. c. 10. §. 5. μήτε πόλιν ἄλλην τοιαῦτα πεπονθέναι, μήτε γενεὰν ἐξ αἰῶνος γεγονέναι κακίας γονιμωτέραν. ἐδ' ἐ μὴ γένηται) Tribus negativis particulis non ter negatur, ſed ut ſimplex negatio certior ac magis fixa appareat, interferuntur illa ἐ μὴ, quae valent πώποτε, ut Marc. XIV, 25. ἐκέτι ἐ μὴ πίω. Cf. etiam Luc. X, 19.

22. Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, ἐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ) *Nisi contraherentur et breviores redderentur dies (excidii sc. Hierosol.) nemo (Iudaeorum) superstes maneret.* κολοβἐν (a κολοβὸς, *mutilus, mancus)* proprie eſt *mutilare*, *detruncare*, deinde etiam *decurtare*, *contrahere*, *abbreviare*. Ante ἐκολοβώθησαν omiſſa eſt particula ἂν, quae temporibus maxime imperfecti et aoriſti praefixa vim habet ſubiunctivi. Vertere poſſes etiam cum *Thalemanno*: *Nisi mitigarentur istae miseriae*; nam αἱ ἡμέραι, dies cenſorii per metonymiam ſunt *ipsae miseriae*. Σάρξ, ut hebr. בָּשָׂר h. l. eſt *homo*, et per ſynecdochen gen. *Iudaeus*. Σώζεσθαι, *in vita servari*, *incolumem evadere*. Sic hebr. הִמָּלֵט *eripere sese*, Gen. XIX, 20. 22. LXX vertunt σωθῆναι. *Nemo Iudaeorum incolumis evaderet* eſt populariter et hyperbolice dictum. Univerſa orationis ſeries docet, ſermonem eſſe, non de omnibus omnino Iu-

daeis

daeis in univerſo terrarum orbe, ſed de iis, qui tempore obſidionis erant Hieroſolymis et in vicinis locis. Horum nemo fere incolumis evaſurus fuiſſet, ſi illa calamitas duraſſet diutius. Bene illuſtrat hanc phraſin *Raphelius* ex *Polybio*, proverbium vetus memorante: εἰ μὴ ταχέως ἀπωλόμεθα, ἐκ ἂν ἐσώθημεν, *nisi celeriter periisse-mus, nunquam salvi fuissemus.* Multa erant, quae Hieroſolymorum expugnationi moram allatura videbantur, hinc rebellio trium principum, et Veſpaſiani ex Iudaea diſceſſus ad capeſſendum imperium, inde Iudaicae gentis obſtinatio, odio Romanorum, proſpera cum Ceſtio pugna et ſpe auxilii tum divini tum Iudaeorum transeuphratenſium aucta, Hieroſolyma urbs munitiſſima, omnibus rebus neceſſariis ad tolerandam longam obſidionem inſtructa. Acceſſerunt conſilia ducum in exercitu Titi, ſuadentium, ut famem hoſtium operiretur, Ioſeph. L. V. c. 12. §. 1. quae iuncta Iudaeae internecionem minabantur. Sed numine divino ſapientiſſime ita moderante factum eſt, ut obſidio omnium exſpectatione celerius finem haberet, dum tyranni Iudaici mutuis vulneribus conciderent, et loca munitisſima amentes ſponte desererent. Iosephus *de B. Iud.* Lib. VI, c. 9. Tacitus hiſtoriar. Lib. V, c. XI. Hoc ita eventurum eſſe, praedicit Chriſtus διὰ τὲς ἐκλεκτὲς, per quos plerique intelligunt Chriſtianos, qui ſparſi per Iudaeam et Galilaeam pecudum ritu caeſi fuiſſent a ſicariis, Zelotis et tyrannis, (utpote averſi a belli conſiliis) ſi bellum diutius duraſſet. Sed intelligi poſſunt in univerſum *probi* et *pii* inter Iudaeos. Credibile eſt multos ex illis, excidium illud oculis ſuis contemplantes, poſtea ad fidem perductos eſſe, veritate vaticinii Chriſti ex eventu cognita.

23. Τότε ἐάν — πιςεύσητε) *Tunc si quis vobis dixerit: ecce Messias hic aut hic, minime ei credite.* Τότε, circa tempus obſidionis, et poſt urbis devaſtationem. ὧδε ὁ Χριςὸς) Meſſias, libertatis vindex, et Iudaeorum liberator, ut ſupra v. 5.

24. Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριςοι) *Existent enim falsi Messiae;* multi ſe gerent pro Meſſia. Eiusmodi impoſtores ante excidium Hieroſolymitanum in Iudaea extitiſſe, e. c. Theudam et Iudae Galilaei filios, et alios, docet Iosephus, Antiqq. Lib. XX, c. 5. et c. 8. §. 6. Statim poſt excidium *Ionathas* multos in Cyrenaicam ſolitudinem perduxit, quem conatum *Catullus* provinciae praeſes armis disiecit. *Ioseph.* de B. Iud. Lib. VII, c. XI. §. 1. 2. *Adriani* temporibus *Barchochebas* palam omnibus dixit, ſe eſſe Meſſiam. καὶ ψευδοπροφῆται) Παραςάται τῶν ψευδοχρίςων, qui ſacrarum litterarum teſtimoniis abutebantur, ut populo perſuaderent, hunc aut illum impoſtorem eſſe verum Meſſiam. Exemplum iterum habet *Ioseph.* de B. Iud. Lib. VI. c. V. §. 2. καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα) *Qui promittent miracula et prodigia.* Διδόναι σημεῖα, alias ſignificat *edere miracula*, (hebr. נָתַן Deut. VI, 22.) Sed interdum etiam ſignificat *promittere* miracula, quo ſenſu נָתַן occurrit Deut. XIII, 2. Iosephus Antiqq. Lib. XX, c. 8. §. 6. de impoſtoribus ſub Felice et Feſto, Iudaeae procuratoribus: οἱ δὲ γόητες καὶ ἀπατεῶνες ἄνθρωποι τὸν ὄχλον ἔπειθον αὐτοῖς εἰς τὴν ἐρημίαν ἕπεσθαι. δείξειν γὰρ ἔφασαν ἐναργῆ τέρατα καὶ σημεῖα, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν γενόμενα. Idem de B. Iud. L. VII, c. XI, §. 1. δείξειν ἔφασαν ἐναργῆ τέρατα καὶ σημεῖα. Sic flammas evomere putatum Barchochebam narrat Hieronymus. ὥςε πλανῆσαι εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκ-

ἐκλεκτοὺς) *ad pios etiam si fieri posset, decipiendos.* Marcus: πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν. Senſus eſt, illos impoſtores omnem operam daturos, ut non tantum malos et ſeditioſos, ſed etiam probos in ſuas pertrahant partes. Cf. v. 22.

26. Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ) Meſſias ſcilicet, quod *Marcus* addit. Solebant id genus impoſtores abducere homines in ſolitudinem, ut tuto ibi manum colligerent, quod apud *Iosephum* paſſim videre eſt. Vide locum Iosephi ſupra citatum, *Archaeol.* Lib. XX, c. 8. §. 6. inprimis vero *de Bello Iud.* Lib. II. c. XIII, §. 4. 5. de Magis et Aegyptio Pſeudopropheta, ſub Felice Iudaeae procuratore, imperante Nerone. μὴ ἐξέλθητε) *Ne ite, ut illorum ductum ſequamini.* ἐν τοῖς ταμείοις) *in conclavi domus,* ut ſupra c. VI, 6. Nam quidam haud ſatis fidentes viribus clam colligebant ſectatores.

27. Ὥσπερ γὰρ — ἀνθρώπου) *Quemadmodum enim fulgur celerrime ab oriente ad occidentem penetrat; ita adventus Filii hominis* (Meſſiae, adventus meus) *celerrimus erit et inopinatus.* Nihil enim velocius fulgure. Τὴν παρουσίαν autem Meſſiae eſſe adventum eius ad iudicandos puniendosque Iudaeos, per ſe patet. Simul vero innuere videtur Ieſus, Meſſiam non amplius eo modo conſpiciendum fore, ut dici poſſit, eum hoc vel illo loco eſſe, ſed inviſibili modo declaraturum ſuam vim et maieſtatem.

28. Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοὶ) *Ubicunque enim cadaver est, ibi aderunt aquilae.* Proverbialiter haec dicta eſſe, facile patet. Sicut cadaveribus aquilae advolare, iisque paſci ſolent; ita, quum urbs et gens impia internecioni matura fuerit, advolabunt illico milites Romani, aquilarum inſtar cum aqui-

lis fuis, atque eam dilacerabunt et exedent. Quoniam tamen proverbia non de una re ufurpari folent, univerfim fenfus erit: Ubicunque funt homines mali et abominandi, ibi adfunt flagella, quibus illi caftigantur. Ipfum proverbium repetitum effe videtur ex Iob. XXXIX, 30. ubi de aquilis: ὃ δ' ἂν ὦσι τεθνεῶτες, παραχρῆμα εὑρίσκονται, (fc. ἀετοὶ, v. 27.) Contra eos, qui putant, aquilas non vefci cadaveribus, lege quae monuit MICHAELIS, (*Orient. Bibl.* Tom. IX. pag. 37. fq.) ad *Forskalii descriptiones animalium*, de *aquila*, *Nisr*, carne et cadaveribus vefcente. Promiscue dici, nunc πτῶμα fimpliciter, nunc addito νεκρὸ, ab optimis graecis fcriptoribus, docuit *Sallierius* ad Thom. Mag. Ecl. Att. p. 765. Vid. etiam *Loesn.* ad h. l. Finem hic effe vaticinii de excidio Hierofolymitano, et refponfionis ad primam et fecundam quaeftionem difcipulorum, plurimorum interpretum eft fententia, propter Marc. XIII, 24. et Luc. XXI, 25. Sed hactenus Chriftus de rebus, urbis excidium praegreffuris dixerat. Nunc vero fequitur poëtica defcriptio everfionis Hierofolymorum et reipublicae Iudaicae.

29. Εὐθέως δὲ — σαλευθήσονται) *Subito autem post illam calamitatem sol et luna obscurabuntur, et stellae splendorem suum amittent, et astra commovebuntur.* Qui haec et quae fequuntur de extremo iudicio et ultimo Chrifti adventu explicanda effe cenfent, ii vim verborum urgent, et omnes a Salvatore allegatas circumftantias. Ex horum fententia particula εὐθέως h. l. denotat *subito*, ut alias faepius, e. g. infra c. XXVI, 49. Marc. XIV, 45. Marc. V, 2. c. IX, 24. et accipiunt non de brevi intervallo, fed de fubito poft longa intervalla eventu. *Sol* et *luna* obfcurabuntur proprie, five gravi tempeftate, futuram devaftationem telluris noftrae ante-

ceffu-

ceſſura id fiat, ſive aliis ex cauſſis. Quod dicitur: οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, id intelligunt *optice*; ſtellas fore quaſi non eſſent, ſine luce; Chriſtum enim non ſectari ἀκρίβειαν aſtronomicam, ſed captui vulgi accommodare ſermonem. Αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, צְבָא הַשָּׁמַיִם *exercitus coelorum* eſt *multitudo stellarum*, alias ἡ στρατεία τοῦ οὐρανοῦ, ut 2 Paralip. XXXIII, 5. Ierem. XXXIII, 22. Verba καὶ αἱ δυν. τ. οὐρ. σαλευθήσονται epexegeſin eſſe putant phraſeos: οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, et ſenſum eſſe: *coelum ipsum quasi concutitur horrenda illa rerum conversione.* Qui locum de Hieroſolymorum everſione adiunctisque rebus unice interpretantur, illi multa habent, quibus cauſſam ſuam tueantur. Verba nempe Matthaei: εὐθέως μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, lucem accipiunt ex Marc. XIII, 24. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, et Luc. XXI, 25. quibus confirmari videtur, ſermonem eſſe de his, quae ſtatim poſt ea quae ante dicta erant ſigna inſtantis adventus Chriſti eventura eſſent. Docuerat Ieſus ſupra v. 15. ſqq. quo ſigno cognoſcere poſſent diſcipuli adeſſe iam interitum urbis et templi. Nunc vero v. 29. ſqq. ipſam everſionem atque totalem Iudaeorum cladem imagine prophetica ob oculos quaſi ponit. Accedit, quod Chriſtus, narrantibus omnibus Evangeliſtis, perituram negat ταύτην τὴν γενεὰν, ante quam *haec omnia* contigerint, infra v. 34. Marc. XIII, 30. Luc. XXI, 32. Ergo quae hic de obſcuratione ſolis, lunae et ſtellarum etc. dicuntur, improprie intelligenda eſſe videntur. Prophetae nempe his ipſis verbis praedicunt tempora calamitoſiſſima ac triſtiſſima, e. g. Ieſ. XIII, 10. Ezech. XXXII, 7. 8. Ioel II, 3. 4. Inprimis huc pertinet locus Ieſ. XXXIV, 4. *Astra coelestia contabescunt; coeli convolvuntur ut volumen.*

וכל--

וְכָל־צְבָאָם יִבּוֹל כִּנְבֹל עָלֶה מִגֶּפֶן *omnesque eorum exercitus decidunt ut folium de vite.* Vix dubium eſt, depingi hoc Ieſaiae carmine veſtationem terrae Edomiticae a Nebucadnezare illatam. Sic *Virgilius* Georg. L. I. vſ. 365. ff.

> Saepe etiam ſtellas, vento impendente, videbis
> *Praecipites coelo labi,* noctisque per umbram
> Flammarum longos a tergo albeſcere tractus.

Stellae cadentes ſunt Phaenomena, quae *Sternschnuppen* vocari ſolent. Si quis obiiciat, Ieſum ſtilo iſto poetico, et ſublimiori dicendi genere, quo prophetae V. T. uſi ſunt, *nunquam* uti potuiſſe, reſponderi poteſt, Ieſum hic, ubi futura praedicit, prophetae agere perſonam, et ſaepe uſum eſſe imaginibus. Deſcribere igitur videtur Ieſus his phraſibus, more et ſtilo prophetico fata Iudaeorum triſtiſſima, totalem aevi Moſaici, quod tum obtinebat, abolitionem, atque reipublicae Iudaicae finem. Nimirum poſt everſionem urbis multa Iudaeorum millia vendita et in ſervitutem redacta ſunt. Confugerant multi Iudaei in Galilaeam; ſed Romani eos perſecuti, ſeveriſſime eos conquiſiverunt, et caſtella in quibus maxime latebant, incendio deleverunt, ut propemodum univerſa Galilaea flagrare videretur. Haec ſtatim poſt excidium evenerunt. Templo autem diruto ceſſavit cultus Leviticus. Commentarii loco eſſe poteſt Iosephus de B. Iud. inprimis Lib. V, c. 13. et Lib. VI. c. I. *Grotius* exiſtimat, Chriſto propoſitum fuiſſe ſignificare diſcipulis, ſicut excidium Hieroſolymitanum habuit ſuas praevias calamitates, ita habiturum et univerſalis iudicii diem. Excidium Hieroſolymitanum figuram et quaſi pignus fuiſſe univerſalis iudicii. —

30. Καὶ τότε — οὐρανῷ) *Ac tunc conſpiciendum se praebebit in coelo filius hominis* (Meſſias) i. e. *tum ho-*

hominés videbunt documentum, *quo cōnstet*, *Messiam in coelo esse*, i. e. regnare, hoſtesque ſibi ſubiice-re. Ita verba haec interpretanda eſſe monet b. Morus, in diſſertt. theolog. et philolog. p. 145. Apud Marcum et Lucam de σημεῖον nihil eſt. Sed plane idem ſenſus eſt phraſium: *Videbunt*, *Messiam venire, gerere se Regem*; et: *videbunt documentum Messiae regnantis.* Nam haec ipſa fata triſtiſſima Iudaeorum, et latior propagatio religionis chriſtianae, quae ſecuta eſt poſtquam illud impedimentum Iudaicae civitatis legisque ritualis ſublatum erat, documento eſſe poterant, Ieſum eſſe Meſſiam, et regnare in coelis. Σημεῖον eſt *documentum*, monumentum, unde aliquid cognoſcatur, concludatur, aut quo aliquid confirmetur. καὶ τότε —— δόξης πολλῆς) *Et tum plangent omnes tribus huius terrae*, *ubi viderint* (animadverterint) *Messiam nubibus vectum summa cum potestate ac maiestate agere*, et regnare. Πᾶσαι αἱ Φυλαὶ τῆς γῆς, *omnes tribus terrae*, ſunt Iudaei qui non crediderunt in Chriſtum. Κόψονται, *plangent*, proprie *tundent se* vel pectora ſua, quod eſt ſignum doloris, poenitentiae, et animi attoniti ob imminentia mala. Videntur haec verba deſumta eſſe ex Zachar. XII, 12. et referuntur ad planctum, exſtiturum ob iudicia illa ſeveriſſima, quae tum exercebantur a Chriſto. Quae ſequuntur verba: καὶ ὄψονται —— νεΦελῶν τῦ ὀρανῦ, non accipienda ſunt proprie de adſpectabili adventu, ſed de luculenta operatione Meſſiae, qua ſuam declarat maieſtatem, ut ſupra c. XVI, 27. qui locus omnino eſt conferendus. Ἔρχεσθαι ἐπὶ τῶν νεΦελῶν τῦ ὀρανῦ ſtilo prophetico et poëtico ſignificat *ostendere maiestatem vel iuvando vel perdendo.* Pſ. XVIII, 18. Ieſ. XIX, 1. Declaravit autem maieſtatem ſuam, partim per abolitionem

eco -

oeconomiae Moſaicae, partim per propagationem ſuae religionis, quae facilior erat, impedimento illo Iudaicae civitatis legisque ritualis ſublato. Alii haec et ſequentia verba comm. 31. proprie de adventu Chriſti ultimo ad iudicium illud univerſale interpretantur.

31. καὶ ἀποςελεῖ — ἕως ἄκρων αὐτῶν.) *Et mittet nuncios suos, qui cum tuba canora congregent omnes quos sibi elegit ex omnibus orbis terrarum plagis.* Per τὰς ἀγγέλους plerique intelligunt *bonos genios*, ut ſenſus ſit: Deum per providentiam ſuam effecturum eſſe, ut boni congregentur, u ſupra c. XVI, 27. Quicquid enim per providentiam Dei ſingularem fit, id miniſterio angelorum interdum tribuitur, quia angeli ſunt miniſtri providentiae divinae. Sed rectius hic intelliguntur legati praeconesque doctrinae Chriſti ubique circumferendae et publicandae. Ἄγγελος enim, ut hebr. מַלְאָךְ ſaepe quemvis nuncium, vel legatum ſignificat, ut Gen. XXXII, 4. Mal. III, 1. Matth. XI, 10. coll. III. 2. 3. Μετὰ σάλπιγγος μεγάλης, *cum tuba canora*, ἓν διὰ δυοῖν. Phraſis μετὰ σάλπ. μεγ. ἐπισυνάγειν deſumta eſt a more apud Iudaeos recepto populum ſono tubarum convocandi; (de quo more vid. Levit. XXV, 9. Num. X, 2. Iudic. III, 27. VI, 34.) et ſignificat ſolemniter, publice, *veluti tubae sono congregare.* Ἐκλεκτοὶ τοῦ Χριστοῦ h. l. eſſe videntur ii, quibus Chriſtus beneficia religionis deſtinavit, quos ſibi delegit, i. e. *futuri Christiani*, non ii qui iam ſunt Chriſtiani. Hos congregabunt legati eius. ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων) i. e. ex omnibus mundi regionibus. ἀπ', ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρου αὐτῶν) Explicatio eius, quod praeceſſerat. Ab uno extremo coelorum ad alterum, i. e. a toto terrarum orbe, qui coelo tegitur. Praedicit igitur Ieſus,

fus, poft interitum civitatis iudaicae fe effecturum effe, ut doctrina fua magis magisque propagetur, et omnibus orbis terrarum nationibus innotefcat. C. v. 30. Alii cum Wetftenio per τὰς ἐκλεκτὰς intelligunt Chriftianos conftantes, difcipulos Chrifti per totum orbem difperfos, quos ipfe fervaturus fit in tantis motibus illaefos.

32. Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολὴν) *Hanc parabolam a ficu* (defumtam) *discite.* Iefus, ut memoriae difcipulorum eo magis imprimeretur id, quod v. 30. et 31. dixerat, nempe laetiora difciplinae fuae alumnis tempora fecutura effe poft fata Iudaeorum triftiffima, fimilitudinem hanc propofuit, a ficu defumtam, oculis eorum in mente Oliveto fedentium (v. 3.) fubiecta. ὅταν ἤδη — ἐκφυῇ) *Quum rami eius teneri fiunt* (teneres-cunt,) *et folia progerminant.* Ἁπαλὸς, *tener*, vel potius *laevis, succulentus, humidus.* Nam corticis et libri laevor indicat, fuccum illum vitalem e radice ad librum evafiffe. Γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος, *colligitis inde instare aestatem, vel tempus vernum,* nam utrumque fignificat קיץ, quod LXX vertunt θέρος vel θερισμὸν.

33. Οὕτω καὶ — ἐπὶ θύραις) Sc. ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, quod Lucas addit c. XXI, 31. *Ita et vos, quum haec omnia videritis, exinde colligere poteritis, prope adesse regnum Messiae,* i. e. auguftius apparitarum effe. Nam poft everfam rempublicam Iudaicam latius propagata eft religio chriftiana. Illi etiam, qui praecedentia de ultimo Chrifti adventu interpretantur, fatentur, ea, quae nunc fequuntur ad comma usque 36. ad fata reipublicae Iudaicae pertinere. Dicendum igitur effet, Evangeliftas in recenfendis fermonibus Chrifti ordinis rationem non habuiffe; in quo facile excufari poffent, fi Chriftus, quod veri-

fimile

fimile eft, non continua orationis ferie, fed ut in mutuis colloquiis fieri folet, faepe interrupto fermone de his rebus collocutus effet cum difcipulis. Collocanda igitur haec effent poft comma 25. huius capitis. Sed hac hypothefi non opus effe videtur, quum omnia bene cohaereant.

34. Ἀμὴν λέγω — γένηται) *Sanstissime vobis confirmo, hac ipsa aetate adhuc ista omnia eventura esse.* Γενεὰ hebraeo דור refpondens hic fignificat eius aetatis homines. Vid. c. I, 17. Certe multi eorum, qui tum vivebant, potuerunt non excidium tantum Hierofolymorum, fed et multa eo excidio pofteriora confpicere, quod vel unius *Ioannis* exemplo manifeftum eft. πάντα ταῦτα) de quibus fcilicet initio dixerat, v. 7—31. huius capitis. Qui praecedentia de ultimo Chrifti adventu interpretantur, ii per τὴν γενεὰν intelligunt gentem iudaicam, non interituram ante mundi finem, repugnante contextu.

35. Ὁ ἐρανὸς — παρέλθωσι) *Citius coelum et terra pereant, quam ut sermones mei irriti reperiantur.* Certiffime evenient quae praedixi. Παρελεύσονται, pro παρέλθωσιν ἄν. Comparatione enim rei, quae videatur maxime impoffibilis, utitur Chriftus, ut oftendat, multo minus fieri poffe, ut oracula fua non impleantur. Οἱ δὲ λόγοι με ἐ μὴ παρέλθωσι, pro πρίν ἢ παρελθεῖν τὲς λόγες με. Vid. fupra c. V, 18.

36. περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης) καὶ τῆς ὥρας nimirum τῆς παρεσίας τε υἱε τε ἀνθρώπε, v. 28. Dixerat quidem Chriftus v. 34. ea, de quibus in praecedentibus fermo fuerat, hominibus illius aetatis adhuc viventibus eventura effe, fed ipfum diem vel temporis momentum non indicavit, ne difcipuli fecure vitam agerent, ut fequentia docent. ἄγγελοι ἐρανῶν) fc. *incolae*, i. e. angeli in coelis. Codices nonnulli et Patres, quibuscum verfiones quae-

dam

dam confentiunt, addunt: ὐδὲ ὁ υἱός. Sed aberant haec verba a codicibus graecis et maxime Adamantii et Pierii, teste Hieronymo, et a codicibus graecis veteribus apud Ambrofium, et a codd. Paulin. aquil. E Marco (c. XIII, 32.) huc illata esse videntur.

37. Ὥσπερ — ἀνθρώπου) *Qualia autem erant tempora Noae, talia etiam erunt tempora Messiae.* Metonymice dicitur, fore ut eadem accidant tempore adventus Christi, quae Noae tempore acciderint; fubito et inexpectatam venturam esse calamitatem, nihil tale metuentibus hominibus. Quae fequuntur et ad tempora excidii Hierofolymitani et ad tempora extremum iudicium antecedentia referri possunt. Sed nexus cum praecedentibus fuadet, ut ad folum excidium Hierofolymitanum referamus. Videtur autem Christus haec diverfis temporibus et occafionibus dixisse. Cf. Luc. XII, 35. fqq. Luc. XVII, 34.

38. Ὥσπερ γάρ — κιβωτόν) *Quemadmodum nempe homines ante diluvium secure vitam agebant, edendo* etc. γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες) contrahentes coniugia, et elocantes nuptum aliquas, i. e. nuptias iungentes. εἰς τὴν κιβωτόν) Ita LXX. transferunt hebraeum תֵּבָה, quos et Petrus fequitur, fed et *Philo.* Iofephus λάρνακα dixit. Ceterum homines ante diluvium hic non vituperantur propterea quod ederint et biberint, uxores duxerint et nupferint, fed defcribitur tantum fecuritas hominum ista aetate viventium. Occupati erant vitae negotiis, falvas esse fuas res, nec fibi aliquid metuendum putabant.

39. Οὐκ ἔγνωσαν) ידע Hebraeis faepe est προσέχειν ut Eccles. IV, 17. Ies. I, 3. Ita fumitur γινώσκειν hic, aliisque multis in locis. *Non intendebant animum.*

καὶ

καὶ ἦρεν ἅπαντας) *Et omnes perdidit.* ἦρεν eſt מָחָה Gen. VII, 23. ἅπαντας, omne humanum genus, τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ut Petrus loquitur, octo duntaxat hominibus exceptis. οὕτως ἔσται) i. e. ita ſe res habebit, ſeu eadem fient in adventu filii hominis. Inopinata erit calamitas, et inexpectata.

40. Τότε δύο — ἀφίεται) *Tum e duobus in agro versantibus alter evadet periculum, alter succumbet.* ὁ εἷς παραλαμβάνεται) i. e. velut apprehenſa manu educetur e communi periculo. Praeſentia pro futuris. Alluſio enim eſt ad *Lothi* hiſtoriam, quam brevitatis cauſſa omiſit *Matthaeus*, *Lucas* autem cap. XVII, 28. expreſſit. Alii: *Unus assumitur*, (παραλαμβάνεται) nempe ab hoſtibus, et captivus abducitur; *alter relinquitur*; (ἀφίεται) hoſtes eum aufugere patientur. Huius et ſequentis verſiculi ſenſus eſt, periculum tam magnum fore et inopinatum, ut vix unus et alter, fortuna et caſu favente ſit evaſurus.

41. Δύο ἀλήθουσαι — ἀφίεται) *E duabus in pistrino molentibus altera eripietur e periculo, altera peribit.* Molere in piſtrino erat ancillarum, ut docemur Exod. XI, 5. et Ieſ. XLVII, 2. Erant autem Veteribus molae truſatiles, quales etiamnum apud Orientales in uſu ſunt.

42. Γρηγορεῖτε οὖν) *Vigilate*, nempe mente; intento animo eſtote, et corpore Luc. XXI, 36. Γρηγορεῖν, *vigilare*, adhibetur etiam de iis, qui caute et circumſpecte agunt, virtutis et probitatis ſtudioſi ſunt. Videntur haec, et quae ſequuntur usque ad c. XXV, 31. ſpectare ad reditum Chriſti ad iudicium extremum, vel ad utrumque eius reditum. Nam in loco parallelo Luc. XII, 34. ſqq. procul dubio de praemiis et poenis in futura vita exſpectandis

dis fermo eft, ut contextus docet. Videtur igitur Matthaeus varias interrogationes difcipulorum de συντελεία τȢ αἰῶ-νος, iudicio extremo, et regni Meffiani felicitate more fuo omififfe, Iefus autem v. 43. fqq. orationem fuam ad Apo-ftolos, et reliquos fuos fectatores direxiffe. Cur fic fta-tuamus, docebimus ad cap. XXV, 1.

43. Ἐκεῖνο δὲ — οἰκίαν αὐτȢ) *Hoc autem scitis, Patrem familias, si resciret, qua vigilia venturus esset fur, vigilaturum esse sedulo, neque domum perfodi passurum.* Φυλακὴ h. l. ut faepius per metonymiam eft *vigilia,* feu *pars noctis, qua excubiae agun-tur.* Tempore Chrifti Iudaei, more Romanorem noctem in quatuor partes feu vigilias ita diviferunt, ut unaquae-que ternas horas complecteretur. Facile eft, inquit Chri-ftus, praecavere periculum unius ac praefiniti temporis. Sed quia haec, quae dixi pericula tempus habent incertum, ideo femper metuenda, femperque cavenda funt.

44. Γίνεσθε ἕτοιμοι) parati et praefto fitis. Sic ani-mati eftote, fic vivite, quemadmodum vixiffe in adventu Meffiae optabitis. ἔρχεται) i. e. venire poteft inexfpecta-tus, nifi eum femper exfpectetis. ἔρχεται pro ἔρχοιτο ἄν.

45. Τις ἄρα ἐςὶν) Non eft hic τὶς interrogativum, fed ὑποθετικόν. *Si quis est* etc. ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτȢ) Θεραπεία de *servis* aliquoties cum apud alios fcriptores, tum apud Philonem dicitur, ut obfervat *Loesnerus.* Eo-dem modo *ministerium servile* dixit Iuftinus XXIII, 1. *Legationes* pro legatis Livius XXVI, 19. 51. Defcribit munus οἰκονόμȢ, i. e. difpenfatoris, cui munus Apoftolo-rum refpondet. 1 Cor. IV, 1. Nam ad folos Apoftolos, non ad omnes Chriftianos hoc pertinet.

47. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχȢσιν αὐτȢ καταςήσει αὐ-τὸν) Ex difpenfatore procuratorem faciet, qui maior ho-

nos.

nos. Significatur hac fimilitudine honos fummus, qui illi habebitur.

49. Καὶ ἄρξηται — μεθυόντων) *Et sociis suis male tractatis, epulis et compotationibus cum aliis vinolentis indulgere coeperit.* Τύπτειν, *verberare* h. l. eft *male tractare*, iniuriis afficere. Ἐσθίειν καὶ πίνειν h. l. non fimpliciter eft *epulari*, *convivari*, ut v. 38. fed propter addita verba μετὰ τῶν μεθυόντων, vino et epulis deditum effe, flagitiofe vivere.

51. Διχοτομήσει αὐτὸν) *dissecabit eum*, i. e. morte crudeli interficiet. Species ponitur pro genere ad imitationem hebraici נָתַח. Illud fupplicii genus, reum et maleficum in partes diffecandi apud Phoenices et Carthaginienses in ufu fuiffe, oftendunt *I. B. Michaelis in dissert. de poenis capitalibus Hebraeorum*, §. 23. et *Rommershausen in der Einleit. in das alte Testament.* p. 78. Modus fupplicii hic fere fuit, ut primo pedes, mox crura, deinde manus brachiaque, denique caput abfcinderent, truncum vero relinquerent; cuius fupplicii veftigia extare volunt 1 Sam. XV, 33. 2 Sam. XII, 31. 1 Chron. XX, 3. Amos I, 3. Interdum διχοτομεῖν fignificare videtur *uno alterove membro, nominatim auribus et nafo abscissis dilaniare et foedare.* H. l. idem eft quod δέρειν, *diverberare, flagris tergum secare.* Cf. Luc. XII, 47. Senfus igitur loci noftri effet: Dominus fervum talem, qui vexaverit focios, munere fuo deiectum, membro alio atque alio detruncato, mifere foedari iubebit, ut gravi hoc exemplo ceteri admoneantur. καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει) *Eum hypocritis annumerabit; conditionem eius parem faciet cum simulatorum conditione, afficiet eum poena simulatoribus digna.* Nam θέσθαι τὶ μετά τινος, five ἐν τινὶ eft, *referre,*

ferre, annumerare aliquid alicui. τὸ μέρος ἀυτȣ͂ autem eſt pro: τὴν τάξιν ἀυτȣ͂. ὑποκριταὶ, quum de ſervis ſit ſermo, ſunt fidem et obſequium ſimulantes.

CAP. XXV.

1. Scopus huius ſimilitudinis ab ipſo Chriſto v. 13. indicatur verbis γρηγορεῖτε ȣ͂ν. Quaeritur autem, utrum de adventu Chriſti ad excidium Hieroſolymitanum, an vero ad iudicium extremum ſermo ſit. Equidem omnia, quae a cap. XXIV, 42. usque ad c. XXV, 30. dicuntur ad utrumque Chriſti adventum referenda eſſe puto. Certum enim eſt, Apoſtolos et Chriſtianos illius aetatis in ea opinione fuiſſe, utrumque adventum ſatis propinquo intervallo coniunctum fore, ignoraſſe ſaltim, num excidium Hieroſolymorum et iudicium univerſale uno eodemque tempore, an vero alterum poſt aliquot annos, alterum elapſo demum multorum ſeculorum ſpatio eventum habitura ſint. Cf. omnino 2 Theſſ. II, 1. Ipſe etiam Chriſtus omnes notiones, imagines et deſcriptiones regni Meſſiae, quibus Iudaei aſſueverant, ad regni ſui deſcriptionem transtulit. Hi autem poſt adventum Meſſiae finem huius mundi adfuturum eſſe (Matth. XXIV, 3.) putabant, eodemque tempore mortuorum reſuſcitationem Io. XI, 24. et iudicium univerſale expectabant. Ad hunc igitur vulgarem loquendi uſum et communes Iudaeorum notiones regni divini Ieſus ſapientiſſime multas regni ſui deſcriptiones accommodavit. Non igitur mirum, ſi Evangeliſtae, neglecta diſtinctione inter adventum Ieſu proximum et ultimum, quam ignorabant, ſermones Ieſu ita referunt, quaſi de uno eodemque eventu intelligendi eſſent. Nos, eventu et hiſtoria edocti, facile cogitatione ſeparamus res diverſas, quas illi confun-

de-

debant. Ergo admonitiones, hac et ſequentibus parabolis contentae ad nos etiam pertinent. Τότε — νυμφίε) *Tum similiter se res habebit in ecclesia mea ut cum decem virginibus etc.* Τότε, *tum* in reditu meo ad iudicium. De phraſi ὁμοιωθήσεται ἡ βασ. τ. ἐρανῶν, vide ſupra c. XIII, 24. XXII, 2. De more eundi ſponſo obviam, a quo parabola deſumta eſt, nos pauca ſcimus. Hoc tamen conſtat, non tantum apud Iudaeos, ſed apud Graecos quoque et Romanos more fuiſſe receptum, ut ſponſus poſt deſponſationem et ante conſummationem matrimonii ſponſam noctu cum magna pompa in domum ſuam deduceret, virgines autem, familiares vel conſanguineae ſponſae ad ſolemnia nuptiarum invitatae, non procul a domo ſponſi expectarent, ut ſponſum et ſponſam praetereuntes comitarentur in domum, ubi convivium nuptiale celebrabatur. Vide *Harwood neue Einleitung in das Studium und die Kenntnis des N. T.* Pars III. Sect. 10. Supponit haec parobola ſic deducendam ſponſam in domum mariti, quae tamen, vel petita e longinquo, vel mora aliqua intercurrente, detenta, non adducta eſt ante mediam noctem. Praeſentia virginum pompam rei ac feſtivitatem ornavit. Ceterum in numero harum virginum non eſt ſubtilius haerendum nec in applicatione ad hunc numerum eſt attendendum. Ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τε νυμφίε) *Volebant obviam ire sponso*, eum deducere. Nam non omnes revera exceperunt ſponſum adventantem. Verba ab Hebraeis, Graecis et Latinis ſaepius ſimpliciter ita ponuntur, ut omiſſum ſit, *velle*, Pſ. LVI, 1. καὶ τῆς νύμφης additum legitur in Codd. et verſionibus nonnullis. Videtur additamentum eſſe Grammatici, et error fortaſſis inde natus, quod vulgari conſuetudine illa, ſponſo ſponſaeque in nuptiis lampades praeferri ſolebant.

2.

2. Φρόνιμοι, *prudentes*, i. e. *cautae et providae*, circumſpecte agentes. Μωραὶ *stultae*, i. e. *nec sibi nec aliis prospicientes*, leviter et temere agere conſuetae.

3. Αἵτινες — ἔλαιον) *Hae imprudentes lampadas suas, non autem olēum secum sumebant*, i. e. praeter oleum lampadibus infuſum, nihil ſecum ſumebant. Hunc ſenſum eſſe, apparere videtur e v. 4. inprimis v. 8.

4. Αἱ δὲ — λαμπάδων αὐτῶν) i. e. cum lampadibus ardentibus ſimul oleum in vaſis afferebant. Vocabulum ἀγγεῖον reſpondet Hebraeorum כְּלִי atque de quovis receptaculo uſurpatur; hoc autem loco ſignificat *receptaculum olei*. Sic Alexandrini Num. IV, 9. כְּלֵי שֶׁמֶן reddunt ἀγγεῖα τοῦ ἐλαίου.

5. Ἐνύσταξαν) νυστάζειν factum ex verbo νευστάζειν, ut perhibet Euſtathius, ſignificat proclivem eſſe ad ſomnum, capite nutare, quod Latini *dormitare* dixerunt. Indicat ſomni initium, ut καθεύδειν ſomnum ipſum, et quidem graviorem. In applicatione parabolae dormitantes ſunt *securius viventes*, qui officio ſuo deſunt, negligentes in recte honeſteque agendo, nec de adventu Domini cogitantes.

6. Μέσης δὲ νυκτὸς) Serius quam pro more; ideo praeceſſit χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου. Alioqui ut nocte duceretur ſponſa a novo marito moris fuiſſe antiquiſſimi, atque ex eo manſiſſe in nuptiis faces, notatum *Servio* ad Ecl. VIII.

7. Ἐκόσμησαν) Hebraeum הֵיטִיב Exodi XXX, 7. ubi de lychnis, ut hic, agitur, Graeci ἐπισκευάζειν vertunt; alibi κοσμεῖν, ut 2 Reg. IX, 30. *instruere, parare*.

9. Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν) Particula μήποτε ponitur in dubitationibus, et intellecto ὅρα, σκόπει, reddi poteſt *ne*, vel ſimpliciter ſine illa ellipſi *fortasse*,

ut saepissime apud Philonem occurrit, observante Loesnero.

10. Εἰσῆλθον — γάμες) *introibant cum sponso in domum ubi nuptiae celebrabantur.* Γάμοι h. l. significat per meton. vel *coenaculum* ut Matth. XXII, 10. vel *domum* potius, ubi nuptiae celebrabantur; nam sequitur: καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

12. ὀυκ οἶδα ὑμᾶς) i. e. vos non vidi in eorum coetu, qui me comitati sunt; ignotae mihi estis.

13. Γρηγορεῖτε — ὥραν) *Vigilate igitur; ignoratis enim tempus et temporis momentum*, quo nempe Messias veniet. Γρηγορεῖν h. l. tropice notat caute et circumspecte agere, nominatim officiis suis recte et accurate satisfacere, pietatis studiosum esse. Caeterum in parabolis non esse premendas partes singulas, sed intuendum scopum comparationis, recte praecipiunt bonae notae interpretes. Sic e. g. frustra quaeritur, quid significent lampades, oleum etc. Summa totius parabolae est haec: Aeque fatuos ac stultos esse eos, qui salutem aeternam sine vera fide et bonorum operum studio sperant, et opus conversionis procrastinant, ac virgines illae fatuae, quae in parabola describuntur; sapienter vero illos tantum agere, qui cum fide studium bonorum operum coniungunt, et ita vitam instituunt, ut semper ad bene moriendum sint parati.

14. Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος) Ellipticus sermo. Hoc enim dicitur: Id futurum esse; vel fore ut idem aut simile quippiam accidat in regno Messiae, quale narratur in parabola. Ἐκάλεσε τὲς ἰδίες δέλες) quos maxime ad hoc idoneos iudicabat v. 15. et quos accuratius et maiore fide quam mensarios negotium gesturos esse sperabat. *Seine eigenen Knechte.* καὶ παρέδωκεν — ἀυτῦ) Sic Apostolis, sic omnibus Christianis animi et corporis bona concredidit

Chri-

Chriftus, aliis maiora, aliis minora, ut quisque pro fua facultate ad communem utilitatem fuum conferat: quod expreffius dicitur comm. fequenti.

15. Ἑκάςῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν) Pro cuiusque *facultate*, five prout quemque norat ingenii folertia, induftria in agendo, et felicitate in tuto collocanda pecunia ad foenus exaggerandum valere, ita grandius aes foenebre ei committebat. Δύναμις enim faepe *ingenii solertiam, rerumque tractandarum peritiam* defignat. καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως) Sic Chriftus peracto opere fuo in his terris abiit ad patrem.

16. Πορευθεὶς — τάλαντα) *Ac quinque talenta qui acceperat, ea ita collocavit, ut ex iis lucraretur alia quinque talenta.* εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς) ἐργάζεσθαι, *negotiari*, fatis Graecum eft; fed illud ἐν eft Helleniftіcum, Graeci enim dicerent: ἐργάζεσθαι αὐτοῖς. ἐποίησεν) *acquisivit.* Ita ποιεῖσθαι ἀργύριον apud Pollucem. Ita multi bene utuntur donis a Deo fibi conceffis.

18. Ἀπελθὼν) redundat ex hebr. idiotismo. ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ) Ita Latinis defoffo auro incubare dicitur, qui inutilem pecuniam detinet. Imago hominum, qui non recte utuntur donis acceptis.

19. Μετὰ — λόγον) Longo poft tempore herus, ab itinere redux, confert cum ipfis rationes. Sic Chrifto aliquando redituro rationem reddent homines.

20. Ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς) *ex iis*, vel *per ea*.

21. Εὖ) Laudantis, ut et εὖγε, quod quia Latini quoque eodem fenfu ufurpant, prudenter hic pofuit latinus Interpres. Alioqui *Macte*, aut *Bonum factum*, aut *Bene habet*, potuerat vertere. ἐπὶ πολλῶν σε καταςήσω) *Plura tibi committam.* Nam, ut recte Cicero ad Q. Fratrem: *Quanta est in quoque fides, tantum cui-*

que committendum. εἰς τὴν χαρὰν τȣ̃ κυρίȣ σȣ) Particeps esto herilis gaudii. Ἡ χαρὰ τȣ̃ κυρίȣ, gaudium Domini, eſt gaudium quo Dominus fruitur, et quidem rex, qui repudiatus a rebellibus civibus, nunc regno potitur, ut patet ex Luc. XIX, 12. 15. Εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν χαρὰν eſt participem esse gaudii vel felicitatis. Eſt hebraica phraſis, cui ſimilis extat Pſ. LXIX, 28. et XCV, 11. Rectius autem verba noſtra vertuntur: epulare cum Domino tuo. Nam מִשְׁתֶּה, convivium, Eſth. IX, 18. 19. vertitur χαρὰ, et Vulgata Pſ. LXVIII, 4. verbum יִשְׂמְחוּ vertit epulentur. Hoc autem loco χαρὰ denotare videtur coenaculum ipſum; nam ex verbo εἰσελθὲ apparet, de loco eſſe ſermonem. Quum autem epulari cum Domino ſummi ſit honoris et praemii ampliſſimi, indicat haec formula: *Dominus tuus te lautissime ornabit, et liberalissime remunerabitur.*

22. 23. Non opera ipſa ponderat Chriſtus, (ad quae facienda non omnibus temporis tantundem, non aequa occaſio,) ſed fidele ſtudium. Itaque ſaepe; *In tenui labor, at tenuis non gloria.*

24. Ὁ τὸ ἓν τάλαντον) In eo, cui minimum erat concreditum, negligentiae exemplum poſuit Chriſtus, ne quis ſperaret, excuſatum ſe iri ab omni labore ideo, quod non eximia dona accepiſſet. Plus quidem exigetur ab eo, cui plus datum eſt, ut ait Lucas; ſed et is fructum debet, qui minus accepit. σκληρὸς) Homo durus et aſper. Sequentia oſtendunt, indicari eum, qui non modo ſit ἀκριβοδίκαιος, ſed et πλεονέκτης, *homo avarus*, qui avaritia motus ſimul et auſterus et crudelis eſt, et nullo erga alios miſericordiae ſenſu ducitur. Vid. *Kypke* ad h. l. θερίζων — ȣ̉ διεσκόρπισας) *Qui metas ubi non seminasti, et col-*

colligas, frumenta ex areis, in quibus tu ea non ventilasti. Διασκορπίζειν haud dubie h. l. positum est pro hebr. זָרָה, quod de ventilatoribus ponitur Ruth. III, 2. et significat *ventilare, vannare.* Συνάγοντα ὅθεν dictum est pro συνάγοντα ἐκεῖθεν, ὅ vel ὅπε. Refertur enim ad verbum συνάγειν, quod est *colligere, congerere* frumenta ventilata in saccos, et condere in granarium. Ergo proverbiali hac locutione describitur homo alieni appetens. Cognatum est illud Graecorum proverbium apud *Aristophanem* in Equitt. Act. I. Sc. 3. τἀλλότριον ἀμᾷς θέρος. Sumtum autem est hoc proverbium ab avarorum moribus, qui duri semper sunt in operis urgendis. Imaginem in pigro in servo habes hominum, qui sibi tantum vivunt, et aliorum commodis studere nimis molestum existimant.

25. Ἔχεις τὸ σὸν) Formula nihil ultra debere se profitentis.

26. Ἤδεις) Figura, quam συγχώρησιν vocant. Esto, ut dicis: noras me asperum et plus aequo petentem: tanto magis curandum tibi fuit, ne me rei meae fructu fraudares.

27. Τοῖς τραπεζίταις) τραπεζῖται sunt Danistae, qui mensulis in publico propositis, pecuniam foenore elocant, Latinis Argentarii. ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ) Ἐκομισάμην, hic est: ἦλθον κομίζεσθαι, ivissem receptum, i. e. exegissem. Sic homines pigri et privatis commodis suis intenti nullo modo se excusare poterunt ob neglecta dona divinitus sibi data.

29. Τῷ γὰρ — περισσευθήσεται) *Nam ei, qui recte utitur acceptis, plura et maiora committi solent.* Ἔχειν h. l. est *recte habere*, i. e. *bene uti.* ἀπὸ δὲ — ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῦ) *Non autem bene administranti* rem

rem sibi commissam, id etiam quod habet, auferri solet. Proverbium eſt, quod varie applicari poteſt. In alia ſerie occurrebat ſupra c. XIII, 12. Quum in toto hoc loco ſit ſermo de pecunia, ſenſus erit: Dives facile augere ſolet divitias; homo pauper vero plerumque illa paucula, quae habet, amittit. Quod igitur in vita communi fieri ſolet, id etiam hic locum habebit. Non male Cicero: *Lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti et inutili ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariae.* De offic. III.

30. Ἀχρεῖον δοῦλον) *Servum inertem et improbum.* Talis enim omnino hic intelligi videtur, quippe qui non ſolum pecunia ſibi concredita nihil lucri Domino ſuo pepererat, ſed et hunc magna audacia *iniustiae* et *avaritiae* accuſabat, et inertiae ſuae culpam in ipſum reiiciebat. Sic ἄχρηστος occurrit etiam in epiſt. ad Philem. v. 11. Ad ſequentia cf. notata ad c. VIII, 12.

31. Ὅταν δὲ — δόξῃ αὐτοῦ) Errare mihi videntur ii, qui hunc locum de adventu ad excidium Hieroſolymorum et interitu reipublicae Iudaicae interpretantur; repugnat enim huic ſententiae uſus loquendi, et univerſa orationis forma. Quanquam autem hic ſermo cum praecedenti cohaerere videtur, non tamen ſequitur, Ieſum ea omnia, quae c. XXIV. et XXV. leguntur, uno tenore dixiſſe; imo potius diſcipuli eum haud dubie interrogando interpellarunt; Evangeliſta autem interrogationes eorum omiſit. Iudicium ſolenne a Meſſia ante regni eius initia exercendum Iudaei dudum exſpectaverant. Vid. Christ. Wilh. Flügge *Geschichte des Glaubens an Unsterblichkeit* etc. Tom. I. p. 321. ſqq. et p. 345. ſſ. *Beschreibung des Weltgerichts*

richts nach dem *Talmud*, in SCHMIDT Biblioth. für Krit. und Exegefe des N. T. T. II. p. 72. ff. AMMON Bibl-lioth. Theol. p. 571. ff. ut alios taceam. Non igitur nova tum et ignota fuit ea doctrina. Sed Iefus correxit popula-res errores, fervatis imaginibus. FLÜGGE l. c. Tom. III. p. 37. HAENLEIN *über Theophanien und Christopha-nien*, Neues theol. Iourn. II, 277. fqq. Nonnulli non ad capita religionis, fed ad imagines Iudaicas referunt, quae de vifibili iudicio dicuntur; nam, inquiunt, formulae illius origo a Iudaeis ducitur, nec univerfe valere poteft; iudicii vulgaris defcriptio nec Deo digna eft, nec rationi conve-niens, imo ducit ad vana commenta; nec perfpici poteft cauffa, cur ii, quibus fors iam poft mortem contigit, denuo iudicandi fint. Vid. HERDER *von der Auferstehung* p. 116. ff. I. W. SCHMIDT *über die christl. Relig.* p. 329. f. I. E. C. SCHMIDT *Lehrb. der Dogm.* p. 244. In eo tamen omnes confentiunt, olim omnes omnino homines, neminem excepto, fuorum factorum mercede iuftiffima, et immutabili, Deo et Chrifto auctoribus ufuros effe. ὅταν — δόξης αὐτοῦ). *Ubi vero venerit Messias summa maie-state conspicuus, et omnes angeli sancti cum eo, tunc occupabit thronum suum splendidum.* Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, pro ego, ut faepe monitum; fed retineri h. l. poteft vocabulum: *Messias.* ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, Vul-gatus bene: *in maiestate sua*, i. e. ea pompa et folemni-tate, quae Meffiam, et iudicem humani generis decet. Vid. fupra c. XVI, 27. 1 Cor. V, 27. θρόνος δόξης pro θρόνος ἔνδοξος eft *thronus splendidus.* Similitudo a regibus fumta, qui, quum res maximas tractant, infident magnifi-co ac fublimi folio. Senfus eft: tum fententiam iudicia-riam feret; praemia et poenas tribuet. Facile patet in hoc et fimilibus locis multa ad meram fimilitudinem formae iu-di-

dictorum humanorum expreffa, neque ad literam capienda effe. Cf. notata fupra ad v. 1. huius cap. *Beyträge zur Befoerderung des vern. Denkens in der Relig.* Heft 3. p. 61. fqq. *Tobleri Gedanken und Antworten zur Ehre Iesu Chr. und seines Reichs.* p. 214. fqq.

32. Πάντα τὰ ἔθνη) Omnes viventes et mortui totius orbis. Act. X, 42. c. XVII, 31. Qui omnia proprie capiebant, veriti funt, ne amplum orbis fpatium non fufficiat tot hominibus, qui unquam vixerunt et adhuc victuri funt; contra horum vanum timorem difputavit *Süssmilch* in libro: *Ordnung des menschlichen Geschlechts* etc. T. II. pag. 230. fq. et cf. *Doederlini* Theologi Ienenfis Theol. dogm. P. II. p. 255. edit. fecundae. Sed iam monuimus (v. 31.) in hac defcriptione non omnia ad literam effe capienda. Hoc unum igitur tenendum eft, appariturum effe manifeftiffime in illo die, difcrimen effe bonorum malorumque evidens et aeternum. Credibile eft quidem, expectandum effe aliquid adfpectabile, eodem tempore ad omnes pertinens; quid autem et quale fit futurum, nemo facile definire aufit. Vid. *Mori* Epit. P. VII. §. 5. 6. Καὶ ἀφοριεῖ — ἐρίφων) Tropice et parabolice haec dicta effe, nemo non videt. Nam Chriftus, rex et dominus fe comparat paftori; homines autem, ex voluntate Patris fibi fubiectos omnes, comparat gregi ovium et haedorum; ac bonos quidem et mites homines ovibus, malos autem, impuros et noxios haedis. *Hircus* enim eft animal olidum et libidinofum; quare ipfi mali daemones שְׂעִירִים, *hirci* Hebraeis dicuntur. In die illo extremo feparatio fiet bonorum et malorum, ut illi cum bonis et in iucundiffimo eorum confortio gaudiis fruantur; hi vero cum malis et in eorum trifti focietate poenis afficiantur.

33.

33. Καὶ στήσει — εὐωνύμων) Ad dextram iudicis collocari eſt boni ominis, ſicuti ad ſiniſtram, mali ominis. Illud eſt honoris, hoc ignominiae ſignum. Dextrae et ſiniſtrae in iudicio poſt hanc vitam mentio eſt etiam apud Profanos et Iudaeorum magiſtros. Virgil. Aeneid. „Dextra, quae Ditis magni ſub moenia tendit. Hac iter Elyſium nobis: at laeva malorum Exercet poenas, et ad impia tartara mittit.” *Schir R. I. §. Dextri et sinistri;* in illis praeponderat iuſtitia, in his poena. *Plutarch.* Apophth. *ἐκέλευσε τὰς μὲν ἐπὶ δεξιᾷ τοῦ βήματος θεῖναι, τὰς δὲ ἐπ' ἀριστερᾷ — τὰς βελτίονας — τὰς χείρονας.*

34. Οἱ εὐλογημένοι) i. e. beati et felices, quos pater meus beneficiis ſuis cumulavit. Dicitur enim Deus benedicere hominibus, quum eos beat. Εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς dictum eſt pro εὐλογημένοι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ad imitationem hebraicae phraſeos בְּרוּכֵי יְהוָה Ieſ. LXV, 23. κληρονομήσατε) *possidete, occupate*, Hebr. יָרַשׁ τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν) *regnum vobis divinitus assignatum*, i. e. felicitatem vobis deſtinatam. Κληρονομεῖν τὴν βασιλείαν, ſive βασιλεύειν, *regnare*, ſaepe dicuntur ii, qui nemini addicti, omninoque qui beati ſunt et iucundiſſimarum rerum fructu florere videntur; ut fere in illo Ciceronis (Epp. ad diverſ. VII. 24.) *olim, quum regnare existimabamur.* Igitur quod Paulo Apoſtolo 2 Tim. II, 12. eſt συμβασιλεύειν τῷ Χριστῷ, id quidem in loco ſimili Rom. VIII, 17. συνδοξασθῆναι. Vid. etiam Rom. V, 17. et 1 Cor. IV, 8. Dicitur autem haec βασιλεία, haec felicitas parata eſſe piis ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *a condito mundo;* quia Deus praevidit, eos religioni eſſe obſecuturos, et hanc felicitatem deſtinavit piis et probis.

35. Ἐπείνασα γάρ) Amorem erga homines et beneficentiam laudat Christus, quia hac virtute omnes fere reliquae continentur. Sed non expresso genere, statim ad partes transit, et beneficiorum exempla aliqua recenset. ἐδίψησα) in multis Orientis regionibus maxima aquae est penuria. Potum igitur praebere sitientibus, magni beneficii loco habitum. συνηγάγετέ με) συνάγειν h. l. est *hospitio excipere*, ut 2 Sam. XI, 27. Iud. XIX, 18. Magna virtus erat illis temporibus hospitalitatem exercere, quia diversoria publica nondum erant.

36. Γυμνός) *vestitu leviore et tenui indutus*, semiamictus, minus bene vestitus. ἠσθένησα — με) *quum aegrotus essem, mei curam habuistis.* Ἐπισκέπτεσθαι, hebr. פָּקַד *adspicere, visitare aliquem* (1 Sam. XIV, 17.) dicitur etiam de iis, qui aliquem ita visitant, ut ei opem ferant eiusque egestati succurrant. Ruth. I, 6. Ἤλθετε πρός με, involvit etiam illud: *mei curam habuistis, solatio me recreastis.*

37—39. Λέγοντες. Κύριε) vel hinc apparet, multa huic descriptioni inferi parabolica. Nemo enim sibi facile persuaserit, Iesum in illo die iudicii cum singulis piis, vel etiam cum universo coetu piorum colloquia esse instituturum. Hoc unum igitur tenendum est: pios admiraturos esse bonitatem Christi, ipsorum facta exigua tam benigne interpretaturi, et remuneraturi; fore ut pii et probi Christiani in altera demum vita percipiant dulcissimos laborum et recte factorum fructus, atque edoceantur, quantum utilitatis ex eorum studiis redundaverit ad alios.

40. ἐφ' ὅσον — ἐλαχίστων) *Quatenus vel unum horum fratrum meorum minimorum his beneficiis ornastis.* Verbum ποιεῖν h. l. ut vel contextus docet, bono sensu

fenfu pofitum eft, ut עָשֵׂיָ Prov. III, 27. ubi Alexandrini interpretati funt per βοηθεῖν. — Ἐμοὶ ἐποιήσατε) i. e. perinde id habeo, ac fi mihi feciffetis; quomodo uxori facta iniuria marito facta cenfetur. Vid. fupra c. X, 40. Gal. V, 6.

41. Πορεύεσθε — ἀγγέλοις αὐτῦ) *Facessite hinc infelices in supplicia sempiternae, diabolo atque eius angelis parata.* Οἱ κατηραμένοι, oppofiti τοῖς εὐλογημένοις τῦ πατρὸς v. 34. funt *infelices*, miferi, ob immania fcelera et inhumanitatem indigni amore divino et praemiis, puniendi potius. Vid. Pf. XXXVII, 22. Gen. XII, 3. Τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον quid fit vid. fupra c. XVIII, 8. Vocatur ὄλεθρος αἰώνιος 2 Theff. I, 9. et κόλασις αἰώνιος infra v. 46. Haec fupplicia parata funt diabolo καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτῦ, *legatis eius*, emiffariis et miniftris Satanae, qui more Satanae et ad eius exemplum confiliis divinis renituntur. 2 Cor. XII, 7. Apoc. XII, 9. coll. Io. VIII, 44.

46. Εἰς κόλασιν — ζωὴν αἰώνιον) Ζωὴν αἰώνιον effe felicitatem fine fine duraturam, omnes facile largiuntur. Quod autem Chriftus dicit, κόλασιν etiam malorum hominum fore αἰώνιον, id nonnulli pro Subiecti ratione intelligendum effe exiftimant de longa duratione, et monent, quicquid fere poft huius vitae mundique decurfum eventurum eft, id communi nomine αἰώνιον vocari. Digna eft etiam examine doctorum *Doederlini*, Theologi olim Ienenfis fententia (in inftitut. Th. Chrift. Parte II. p. 150. 151.) fufpicantis, ζωὴν αἰώνιον refpondere formulae βασιλεία τῶν οὐρανῶν, et effe civitatem, in quam piorum cohors adoptatur; κόλασιν αἰώνιον vero civitatem effe, fedemque impiorum, cui nec Deus finem imperabit, nec cives deerunt unquam; civitatis igitur potius quam poenarum defcribi perennitatem. Sed vel ideo ἡ κόλασις eorum,

rum, qui officia pietatis et charitatis neglexerunt, αἰώνιος vocari recte poteſt, quia carebunt praemiis quae deſtinata ſunt virtute praeſtantibus Chriſtianis. Gal. VI, 7. 8. Haec iactura nunquam in totum reparari poterit. Vid. Mori diſſertatt. theol. et philol. p. 359. ſſ. et Beyträge zum vernünft. Denken etc. Heft 3. p. 83. ſeqq.

CAP. XXVI.

1. 2. Duo hi verſiculi non debebant avelli a cap. XXV. continent enim concluſionem ſermonum praecedentium. Οἴδατε — γίνεται) *Scitis post biduum Pascha celebrandum esse.* Τὸ πάσχα h. l. eſt *festum paschale*, alias etiam ipſe agnus paſchalis, quotannis die XIV. menſis Niſan poſt occaſum ſolis a Iudaeis comedendus. Derivatur hoc vocabulum ab hebraica voce פֶּסַח, *transitus*, a radice פָּסַח tranſiit, quia angelus mortis, Aegyptiorum primogenitos percutiens, Iſraelitarum domos, ſanguine agni conſperſas et quaſi ſignatas, praeteriens, Iſraelitis pepercit. Exod. XII, 13. Μετὰ δύο ἡμέρας) Chriſtus itaque, feria ſexta paſſus, haec locutus eſt vel feria tertia, i. e. die Martis, vel feria quarta, ſeu die Mercurii, prout terminum vel excludendum hic vel includendum cenſeas. Plerique cum *Grotio*, *Cocceio*, *Bynaeo* quibus accedit *Michaelis*, diem Martis intelligunt. Diem Mercurii Ieſus Bethaniae tranſegiſſe, die Jovis autem, poſt meridiem Hieroſolyma rediiſſe videtur, ut ibi Paſcha cum diſcipulis celebraret. Cf. infra v. 17.

3. Τότε, *circa illud tempus.* Non praeciſe eo die, quo Chriſtus ſermones ſuos finierat, ſed in ultima illa hebdomade, qua Paſcha celebratum eſt. οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμ-

γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι) Synedrii defcriptio, quo nomine hunc coetum appellat *Ioannes* c. XI, 47. Eius fynedrii munus erat de Pfeudo — prophetis cognofcere. εἰς τὴν αὐλὴν) Αὐλὴ, proprie *subdiale*, ut et infra aliquoties, fed fynecdochice *palatium*. Nam omnes aedes magnatum et opulentiorum hominum, quin omnes eae, quae habent locum fubdialem vocantur αὐλαὶ. τȣ̃ ἀρχιερέως) Hic κατ' ἐξοχὴν haec vox accipitur, pro eo qui dicebatur כֹּהֵן גָּדוֹל, eo enim anno maximum pontificatum *Caiaphas* gerebat Io. XI, 51. Et merito addit Ioannes τȣ̃ ἐνιαυτȣ̃ ἐκείνȣ, quia vix unquam magis ambulatoria fuit pontificatus dignitas, ut ex *Iosepho* difcimus. Inftituerat hunc *Valerius Gratus*, deftituit *Vitellius*. Caiaphae etiam *Iosephi* nomen fuit. Vid. *Ioseph.* antiquitt. Iud. Lib. XVIII, c. 2. §. 2. c. 4. §. 3.

4. Καὶ συνεβȣλεύσαντο — ἀποκτείνωσιν) *Atque consultarunt de Iesu dolose capiendo et occidendo.* Dolo et infidiis opus erat, quia Iefus noctes non in urbe, fed in villis prope urbem, ad montem olearum fitis tranfigere folebat. (Luc. XXI, 37.) Locum autem, ubi latebat, nemo praeter difcipulos et amicos noverat. Interdiu docebat quidem publice in templo; fed ibi prehendere eum nolebant, metu feditionis, quia plebs tota ab eius ore pendebat. Luc. XXII, 2. Tempus nocturnum his rebus agendis opportuniffimum videbatur. Fortaffis etiam clam eum interficere volebant; fed mutato confilio per praefidem Romanum eum necandum effe decernebant.

5. Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ) ἑορτὴ hic vocatur totum illud tempus a mactatione agni ad finem Azymorum. Solebant alias apud Iudaeos, ut et Talmudici notant, fontium infigniores plecti ἐν αὐ-

ταῖς.

ταῖς ταῖς ἑορταῖς, quo ad plures exemplum perveniret. Sed supplicium, quod Iesu destinabant, praeter morem differendum censebant extra tempus festi. Magis enim metuebant Galilaeos, tanquam ipsius Iesu populares, quam Hierosolymitas. Et erat omne hoc tempus seditionibus opportunum, ob maximum populi concursum. Mutabant autem deinde propositum, quum Iudas ministerium suum ad Iesum iis tradendum promisisset. Ceterum singulari Dei providentia factum est, ut a priori consilio discederet Synedrium. Debuit nempe in ipsum paschale tempus incidere mors Iesu, quo plures huius rei essent testes.

6. Ἐν Βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος) Non caret difficultatibus diversitas in temporis ordine, quo haec ab Evangelistis narrantur. Ioannes enim c. XII, 1. refert, contigisse πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Noster comm. 2. biduo ante Pascha. Nihil est certius, quam a scriptoribus Evangeliorum multa referri non temporis ordine, sed ex rerum ductu. Videntur *Matthaeus* et *Marcus* hanc historiam hoc loco posuisse, ut notarent, quid *Iudam* ad facinus impulisset; nam immediate subsequitur id, quod ad *Iudam* pertinet. *Ioannes* c. XII. historiam hanc suo tempori reddidit, tum ad confirmandum, quod de Lazaro dixerat, tum ad connectenda, quae sequebantur. Vid. *Michaelis Einleitung* etc. pag. 887—893. edit. 4. et *Storr über den Zweck der evangelischen Geschichte* etc. p. 298. Ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, *in domo Simonis, qui olim leprosus fuerat*, sanatus fortassis a Iesu. Cf. Matth. XI, 5.

7. Προσῆλθεν — ἀνακειμένου) *Accessit mulier cum vasculo unguentario unguenti pretiosi, quod inter coenandum affudit capiti eius.* Γυνὴ, Maria nempe, soror Lazari, ut discimus ex Io. XII, 3. Ἀλάβαστρον *Hesychius* explicat: μυροθήκη, λίθος ψήφινος. Erat genus

vasis

vaſis unguentarii ſine anſis: παρὰ τῷ μὴ ἔχειν λαβὴν, ut docet *Bielius* apud Albertum. Vid. *Matthaei* Lect. Moſq. Vol. I. p. 10. ubi Euthym. Zygab. Cat. ad h. l. ἀλάβαςρον δέ ἐςιν εἶδος ἀγγείȣ μυροδόχȣ. Cf. notata a *I. C. G. Ernesti* ad Gloſſas ſacras Heſychii. De *Alabastro* cf. notata a nobis ad Marc. XIV, 3. et N. G. *Schroederum* in Commentario *de vestitu mulierum hebraearum*, p. 160. ſſ. qui docet ἀλάβαςρον eſſe lapidis genus nitidiſſimum et candidiſſimum, ex arab. *hasrat* et cum articulo *alhasrat, lapides molliores et albicantes.* Ceterum materia ponitur pro eo quod ex illa factum ſit, ut אֶבֶן pro vaſe lapideo, Exod. VII, 19. et ἀλάβαςρον μύρȣ dicitur ut apud LXX. ποτήριον τȣ͂ οἴνȣ, Ier. XXV, 15. Matthaeus nomen generis, μύρȣ poſuit, cui Marcus et Ioannes addunt νάρδȣ πιςικῆς. κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἀυτȣ͂) Ungebantur et convivae et mortui; et ditiores quidem unguento ſeu nardo, reliqui oleo; quod et hodie in Oriente fieri ſolet, et honoris maximi eſt argumentum.

8. Οἱ μαθηταὶ) aut enallage, aut quod Iudas improbe coeperat, alii imprudenter ſequebantur; nam Ioannes c. XII, 4. ſolum Iudam proditorem nominat. ἀπώλεια) *iactura, perditio*, prodigalitas, ut Gloſſae veteres interpretantur.

10. Κόπȣς παρέχετε) *molesti estis.* Graeci uſitatius, πράγματα παρέχετε. ἔργον γὰρ καλὸν ἐιργάσατο ἐις ἐμὲ) *Pium enim mihi praestitit officium.* Ἐις ἐμὲ idem eſt ac ἐν ἐμοὶ, quod optimi codices apud Marc. XIV, 6. exhibent. Actiones lege non vetitas finis praecipue diſcriminat: finis autem hic optimus, Chriſtum honore afficere.

11. Ἐμὲ δὲ ȣ̓ πάντοτε ἔχετε) Mortem imminentem sibi significat. Animo quasi haec mulier praesagit, me mox esse moriturum, ideoque me ungere voluit.

12. Βαλȣ̃σα) Ponitur hic βάλλειν pro ἐκχέειν, *ef-fundere.* ἐνταφιάσαι) Significat hoc verbum corpus ad funus componere, et ornamentis sepulcralibus ornare, quod fit curando, ungendo, condiendo et condendo mortuo. Ἐπέιησε, *fecisse censetur. Perinde est,* inquit Iesus, *ac si hoc fecisset ad pollincturam mei.* Cf. Matth. X, 40. XXV, 40.

13. Ὅπȣ ἐὰν — εἰς μνημόσυνον αὐτῆς) *Ubicunque terrarum historia rerum mearum narrabitur, col-laudabitur etiam quod ab ea factum est, ad memo-riam eius recolendam.* De voce ἐυαγγέλιον vid. Pro-legom. Post τȣ̃το comma est ponendum. λαλεῖν idem hic est quod λέγειν, *narrare*, ut דִּבֵּר 1 Reg. XIII, 25. Ἐις μνημόσυνον αὐτῆς, ad eius laudem.

14. Τότε, *tum, hac occasione data.* Ἰσκαριώτης, vid. c. X, 4. Iudas portabat arculam seu cistellam pecuniae custodiendae destinatam, ex qua iam antea consueverat partem pecuniarum auferre, sibique reservare. Io. XII, 6. Igitur turpissima lucri cupiditate abreptus, quod sibi in unguento non divendito periisse credebat, ex domini divenditi pretio pensare voluit.

15. Τί θέλετέ — αὐτὸν) Ad quod facinus nil nisi auri sacra fames eum impulit. ἔϛησαν) *constituerunt*, ut optime hic vertit vetus Latinus. Id enim in iure est promittere. Sic etiam Hellenistae loquuntur, ut 1 Maccab. XIII, 38. Alii verba ἔϛησαν αὐτῷ malunt vertere *appenderunt* ei, quae verbi notio occurrit etiam apud profanos Scriptores, nominatim *Xenophontem*, cuius loca *Raphelius* affert. Apud Zachar. c. XI, 12, LXX. hebr. וַיִּשְׁקְלוּ

ver-

verterunt ἔστησαν, *appenderunt*. Nam argentum olim non annumerari, sed appendi et ponderari consueverat. Quum autem Christi aetate signatum argentum in usu fuerit, recte etiam vertitur *annumerarunt*. Videntur pontifices hanc summam praenumerasse Iudae, cum promissione maioris praemii, si, quod promiserat, praestitisset. Haec *Michaelis* est sententia, quae cum locis Marc. XIV, 11. Luc. XXII, 5. optime conciliari potest. τριάκοντα ἀργύρια) sc. νομίσματα, *triginta nummos argenteos*, sive *Siclos* Hebraeorum, quod Iosephus Antiq. III, 8. 3. cum Graecorum tetradrachmis comparat. Vid. *Fischeri* Prolusf. p. 73. s. Triginta sicli Hebraeorum aestimantur 22. Thal. ex Michaelis sententia.

16. Εὐκαιρίαν) opportunitatem, occasionem, ut *Cicero* hanc vocem explicat.

17. Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων) *Primo die festi azymorum*. Post πρώτῃ supplendum esse ἡμέρᾳ, facile apparet. Τῶν ἀζύμων pro τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων. Φαγεῖν τὸ πάσχα הפסח אכל Exod. XII, 11. 43. est *comedere agnum paschatis*. Negarunt nonnulli Iesum omnino tum agnum paschalem comedisse. Vid. praeter alios Sal. Deyling *de die Iesu Christi emortuali*, Misc. Lips. II, 513. ff. G. F. Gudii *demonstratio hermenevtica, quod Christus, in coena sua σταυρωσίμῳ agnum paschalem non comederit*. Lips. 1733. 4. quem solidis argumentis refutavit Conr. Ikenius diss. *qua contra Gudium demonstratur, coenam Christi σταυρώσιμον vere paschalem fuisse*. Brem. 1742. Disceptatur tamen, num Christus coenam paschalem eodem cum reliquis, Pharisaicae maxime disciplinae Iudaeis, quod plerique censuerunt, an die uno citius, cum Karaeis co-

mederit, quod CONR. IKENIUS tribus differtt. 1735. et 1739. defendit. Vid. *eius dissertationes Philologico — Theologas in diversa sacri codicis utriusque instrumenti loca* etc. Traiecti Batav. 1770. 4. p. 337. fq. Equidem fententiae *Ikenii* accedere non dubito. Videtur mihi nempe Iefus ultimam fuam coenam pafchalem non cum Pharifaeis eorumque affeclis, fed cum Karaeis et Sadducéis uno die prius comedifíe. Nam, ut alia taceam, Ioannes cap. XVIII; 28. expreffis verbis afferit, Iudaeos, (inter quos Pharifaei eminebant,) primo mane die Veneris, Servatorem in vinculis ad Pilatum ducentes, noluiffe intrare in Praetorium, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα. Haec verba non nifi de agni Pafchatis efu accipi poffunt, unde fequitur, hunc agnum Iudaeis, in Praetorium ingredi recufantibus, inftanti nocte adhuc comedendum fuiffe, quod a Iefu eiusque difcipulis nocte praecedente factum erat. In eo quidem omnes Iudaei, Pharifaei five Traditionarii cum affeclis, Karaei, i. e. Scripturarii, non confundendi cum Sadducaeis (vid. notata ad c. XXII, 35.) ipfique Sadducaei confentiebant, agnum pafchalem fub finem diei XIV. menfis Nifan, mactandum, et vefpera, feu nocte fequenti, quae initium diei XV. faciebat, comedendum effe. Quum autem Iudaei illis temporibus nondum dies per integrum annum calendario ante defignatos haberent, fed fub initium fingulorum menfium, inprimis illorum, in quos fefta annua, et maxime feftum Pafchatos inciderent, primum diem ex novilunio determinarent, eumque quaquaverfum, accenfis ignibus in montibus, dein vero emiffis nunciis, omnibus gentis fuae notum facerent: in hac determinatione plus una de cauffa difcrimen accidere poterat inter Rabbanitas feu Traditionarios, et inter illos, qui reiectis traditionibus Scripturam folam fequebantur,

tur, ita ut altera pars integro die ferius initium menfis conftitueret, quique uni parti effet primus novi menfis dies, is alteri adhuc pro ultimo menfis praecedentis reputaretur, atque adeo, qui prioribus effet dies XIV. is pofterioribus tantum XIII. haberetur, unde ultro patet, quod, fi utrique vellent die XIV. Pafcha mactare et XV. concedere, neceffario hi integro die ferius illis id facere debuerint, quia pro diverfo computo, qui illis XIV. idem his demum XIII. effet. Iam vero duplex potiffimum circa determinationem Novilunii fuit fententiarum divortium, utrum nempe novilunium ex confpectu lunae novae feu Φάσεως, an ex calculo aftronomico determinari debeat? Quum nempe Iudaei Traditionarii viderent, ob aërem nubilum evenire facile poffe, ut nova luna non ftatim confpiceretur, tum quoque circa teftium, qui eam fe vidiffe affererent, ἀξιοπιςίαν fibi varios fcrupulos formarent, ftante templo introduxerunt, ut non ex folo confpectu novae lunae Neomeniam figerent, fed calculum aftronomicum fimul confulerent, tum quoque, pro fumma, quam Synedrio M. vindicabant, auctoritate, huic deferrent, ut teftes examinaret, et ubi eorum teftimonium calculo aftronomico conveniret, diem novilunii determinaret, eumque conftitutum Iudaeis ubique locorum notum faceret. Contra vero illi, qui Scripturae foli, reiectis traditionibus inhaerebant, ut Karaei, ex fola Φάσει novae lunae, a quibuscunque, etiam a privatis obfervata, novilunii tempus figebant, additis tantum certis fignis, fi forte luna ob nubilum aërem confpici non poffet. Status igitur quaeftionis fuit, an novilunium ex Φάσει demum cum calculo aftronomico fedulo collata, illique conveniente, an vero ex Φάσει fola, a teftibus oculatis fide dignis nunciata, figi debeat; quorum prius Rabbanitae feu Traditionarii, pofterius Scripturarii, aut Ka-

raei, provocantes ad Exod. XII, 2. affirmabant. Cum Karaeis fecit Iefus, fecerunt etiam Sadducaei, quia et ipfi traditiones reiiciebant. Karaeos autem non demum Sec. VIII. poft Chr. n. ut *Morinus* voluit, fed iam fub templo II. aetate regis Alexandri Iannaei effe ortos, *Triglandius* in opere, fupra ad Matth. XXII, 35. a nobis laudato cap. V. multis argumentis demonftravit. Obiectiones contra fuam fententiam prolatas IKENIUS, ut mihi quidem videtur, folidis argumentis refutavit. Reiecit tamen eam inter alios nuperrime GABLERUS. Vid. eius Commentatt. tres: *Ueber die Anordnung des lezten Passamahls Iesu*; (Neues theol. Iournàl. T. XIII, 441. ff.) *Ueber die Frage, ob Iesus wirklich das Osterlamm gegessen habe?* ibid. p. 472. ff. *Ueber den Anfang des Passahfestes bey den Juden*, ibidem T. XIV, 433. ff. Sed plura addere ab inftituti noftri ratione alienum eft.

18. Πρὸς τὸν δεῖνα,) Ita Graeci loquuntur, quum non quemvis hominem, fed unum aliquem defignatum volunt, quem nominari nihil attinet. Hebraice פלני. Cf. Luc. XXII, 10. fq. Sine dubio iam antea convenerat inter Iefum, et hofpitem, qui e fectatoribus eius erat, de triclinio, et de fervo, qui ad portam exfpectaret difcipulos, eosque ad herum deduceret. Reticuit autem Iefus nomen hofpitis, ne Iudas Cariotenfis Pharifaeis domum proderet; adeoque Iefus impediretur, quo minus hanc ultimam coenam pafchalem una cum difcipulis fuis fecure celebrare poffet. ὁ καιρός με ἐγγύς ἐστιν) *Instat tempus meum.* Hoc duplici modo intelligi poteft, vel: *adest tempus mortis meae*, vel: *instat tempus, quo epulum paschale cum discipulis meis habeam.* Pofterior interpretatio nexui conventior eft, et commode Iefus poterat uti verbis.

ὁ και-

ὁ καιρός ὁ ἐμός, quoniam coenam Paſchalem cum Karaeis prius celebravit, quam Traditionarii. ποιῶ eſt futurum atticum; a librariis vero quorundam MSStorum haec forma attica mutata eſt in communem ποιήσω. Ποιεῖν τὸ πάσχα, celebrare pascha, et per ſynecdochen epulum paschale habere. Sic Exod. XII, 48. עשה פסח eſt celebrare Pascha. Sed genus hoc loquendi non tantum eſt hebraicum, ſed et pure graecum, quo etiam Xenophon uſus eſt, dicens ποιεῖν τὰ Ὀλύμπια. Vid. Raphelii annotatt. Xenophont.

19. Καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα) Id ita accipiendum eſt, ut diſcipuli emerent agnum paſchalem, probarent, aut probari curarent, mactarent, excoriarent et coquerent. Haec omnia inſunt in verbo ἑτοιμάζειν. Mactationem exiſtimandum eſt ab ipſis diſcipulis eſſe factam. Nam Philo, qui incolumi urbe Hieroſolyma vixit, auctor eſt, cum aliae omnes victimae a ſacerdotibus mactarentur, hanc unam ab unoquoque patrefamilias mactatam fuiſſe, ut Loesnerus ad h. l. ex Philone de vita Moſis p. 686. E. obſervat.

21. ἀμὴν — παραδώσει με) Hoc dixit Ieſus, ut Iudae conſcientiam tangeret, eumque a tanto facinore abſterreret.

23. Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα) Qui mecum manum in catino intingit. Videtur Iudas prope Chriſtum accubuiſſe, ita ut, quum plures eſſent in coena catini, ille ex eodem catino ederet, ex quo edebat Chriſtus. Sed poteſt etiam ſenſus eſſe: Unus ex familiaribus meis et quotidianis convictoribus, ut ἐμβάψας idem ſit ac, qui intingere consuevit.

24. Ὑπάγει) i. e. moritur; ita enim Hebraei הלך uſurpant, ut Gen. XV, 2. ubi LXX. אנכי הולך vertunt: ἐγὼ δὲ ἀπολύομαι. Sic et Latini mortuum abiisse dicebant.

bant. Sed poteſt etiam ὑπάγειν· recte verti *vadere*, *abire*. Potuiſſet nempe Ieſus non abire, nempe in hortum, ubi alias pernoctare ſolebat, et ſic irritum facere conſilium proditoris. Sed volebat ire in locum, quem Iudas noverat, quia ſciebat, implendum nunc eſſe, quod ſcriptum erat in Prophetis, moriendum nempe ſibi eſſe. Iudas autem poſt tot Ieſu admonitiones nullo modo erat excuſandus. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.) *Omnium mortalium miſerrimus erit.* Non quod eſſe bene ei poſſit, qui non ſit, ſed quod homines ita poſſunt eſſe miſeri, ut merito optent non eſſe. Proverbii vim haec locutio habet; nam Talmudici ita locuti ſunt, ut patet ex locis apud *Schoettgenium* in horis hebr. ad h. l. et Scriptorum utriusque linguae profanorum loca huic ſimilia affert *Gatakerus* ad Antonin. IX, 58.

25. Σὺ εἶπας) *recte dixiſti*; ita omnino res ſe habet. Exod. X, 29. כֵּן דִּבַּרְתָּ LXX. vertunt εἴρηκας. Eſt igitur affirmantis et concedentis.

26. Ἐσθιόντων — μαθηταῖς) Ἐσθιόντων αὐτῶν, *quum commediſſent*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, 1 Cor. XI, 25. verſus finem coenae, illis adhuc accumbentibus. Moris fuit, ut Paterfamilias coena paſchali peracta panem et vinum diſtribueret. Hactenus igitur non poterat novum vel inſolitum videri id quod Ieſus faciebat. *Nec gratiarum actio*, et *fractio panis* inuſitata erat. (Nam idem ſignificant εὐλογεῖν et εὐχαριστεῖν, ſc. τῷ Θεῷ.) Moris ſemper Iudaeis fuit, ut ex Talmudicis ſcriptoribus et *Philone* apparet, cibum nullum aut vinum ſumere, niſi prius Deo, tanquam conditori donatorique laudes et grates egiſſent, addita praecatione. Antequam id fieret, cibus pro profano habebatur; hoc facto, ἅγιος, i. e. quo veſci fas eſſet.

esset. Idem valet de fractione panis. Et quia panes Hebraeorum erant κλασοὶ, ideo receptum apud illos erat, ut frangere panem dicerent, pro *eius participes facere alios*, ut Ies. LVIII, 7. Marc. VIII, 19. Erant enim panes Hebraeorum ita magni, ut omnibus convivis sufficerent. Sed nova et inaudita erant verba, quibus in distribuendo pane et vino usus est Christus. Porrigens enim panem, dixit: λάβετε — τὸ σῶμά μȣ) Formula est similis ei, qua usus est Moses Exod. XII, 11. et qua Israelitae epulum paschale celebrantes uti debebant, v. 27. פֶּסַח הוּא לַיהוָה. Cf. Luc. XXII, 19. 1 Cor. XI, 24. ex quibus locis apparet, hoc voluisse Christum: *Quemadmodum hunc panem fractum vobis edendum exhibeo: sic corpus meum mox frangendum, affligendum et interficiendum pro vobis tradam.* Cf. infra v. 28. Multi putant, esse allusionem ad formulam illam Iudaeorum, qui in paschate a liberis rogati: quid hoc est? respondebant: *Hoc est corpus agni, quem patres nostri comederunt in Aegypto.*

27. Τὸ ποτήριον) Saepius calix circumferebatur in coena; sed hic de postrema potatione agitur. Fuisse autem in eo calice vinum aqua temperatum, docet nos liber *Mischnaiot de benedictione VII.* Et videtur hoc postulasse coeli eius ingenium, ut vina, praesertim paulo largius solito, nisi aqua temperata, non biberentur.

28. Τȣ̃το — ἁμαρτιῶν) *Hic enim est sanguis meus, quo novum foedus sancitur, effundendus pro multis ad consequendam peccatorum veniam.* Lucae verba clariora sunt: τȣ̃το τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μȣ. *Hoc poculum vobis porrigendo instituo novam religionem sanguine meo*, (i. e. profusione sanguinis mei) *sanciendam*. Ἡ καινὴ διαθήκη, est nova

et

et melior religio, vel *oeconomia*, oppofita veteri. Discrimen inter utramque praecipue in eo eft pofitum, quod illa Mofaica religio habebat formam foederis (בְּרִית) haec autem nova oeconomia, cuius auctor eft Chriftus, magis formam habet teftamenti. Ad illuftrandum hunc locum egregie facit Hebr. IX, 15. fqq. Et αἷμα τῆς διαθήκης eft fanguis, quo foedus folenniter fancitur; atque inde recte fuppleas, quod apud *Lucam* et *Paulum* eft ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, fcilicet ἐγκαινισθεῖσα. Discipuli fine dubio e teftamenti veteris et Mofaico fermone vim horum verborum tenuerunt. Nonnullis haec verba defumta effe videntur ex Exodi c. XXIV, 8. ubi facrificio folenni fancitur foedus, five oeconomia Mofaica, huiusque quafi natales celebrantur. Sicut igitur Mofes fanguine populum confperfit, et dixit: *hic est sanguis, quo effuso foedus sancitur, quod Iova vobiscum pepigit*; ita nunc Chriftus hac actione facit aufpicia novae religionis. Ἐκχυνόμενον, *qui iamiam effundetur*; praefens pro proxime futuro, ut fupra c. III, 10. c. V, 23. c. VI, 6, aliisque locis. Verbis autem εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν indicat Chriftus fe morte fua, et fanguinis profufione promeriturum effe humano generi beneficia longe maiora ac praeftantiora iis, quae religio Mofaica olim praeftiterat Ifraelitis, nempe remiffionem peccatorum, et maxima bona aeterna. Cf. EICHHORN *über die Einsezungsworte des heil. Abendmahls*. Biblioth. d. bibl. Litt. VI, 759. ff. *Ueber die eigentlichen Worte Iesu bey Austheilung des Kelchs.* Neues theol. Iourn. VII, 183. ff. I. C. ERBSTEIN Epift. ad *I. G. Lindnerum de loco Exod. XXIV, 8. ad intelligendam sententiam ecclesiae Lutheranae de praesentia corporis et sanguinis I. Chr. in s. coena non*

ido-

idoneo, in eiusd. *drey kleinen Schriften von Abendmahl*, Berl. 1780.

29. Ὅτι ὀ μὴ πίω — τῦ πατρός μου) *Non bibam ab hoc inde tempore de fructu vineae ad eum usque diem, quo illum bibam vobiscum denuo in regno patris mei.* Γέννημα τῆς ἀμπέλου, hebr. פְּרִי הַגֶּפֶן eſt *vinum.* Πίω, Praes. pro futuro. Καινὸν *Theophylactus* recte explicat καινῷ τρόπῳ *alio modo*, ut καινὸν poſitum ſit pro κατὰ καινόν. Referunt haec interpretes ad converſationem Chriſti cum Apoſtolis poſt reſurrectionem Act. I, 3. c. X, 41.* Sed ἡ βασιλεία τοῦ πατρός h. l. videtur eſſe regnum illud coeleſte, ipſum coelum, ubi Deus peculiari modo praeſens eſſe creditur. *Celebrare epulum coeleste* eſt phraſis uſitatiſſima, qua exprimitur felicitas aeterna et gaudium coeleſte. Ergo ſenſus erit: Non amplius in his terris vobiscum bibam et edam; deſinet ab hoc tempore haec vitae meae ratio, et conſuetudo quam vobiscum hactenus habui, donec in coelo dénuo vobiscum laetus ero, et coeleſtibus gaudiis fruar. Verùm quidem eſt, Ieſum poſt reditum in vitam rurſus ediſſe et bibiſſe cum Apoſtolis, ſed conſuetudinem non diu cum ipſis habuit. Edit et bibit cum iis tantúmmodo, ut crederent ſe vere vivum eſſe.

30. Ὑμνήσαντες) Pſalmos nimirum CXVI—CXVIII, tanquam alteram partem magni Hallel. Priorem partem ante eſum Paſchatos cantare ſolebant, Pſalmos nempe CXIII, et CXV. εἰς τὸ ὄρος) i. e. *versus montem.* Nam Gethſemane erat inter torrentem Cedron et montem ipſum.

31. Σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ) *Sinistre iudicabitis de me*, deſeretis me; nam σκανδαλίζεσθαι hic eſt, ab officio diſcipuli atque amici deficere, minusque digne de ma-

giſtro

giſtro ſentire. Ἐν ἐμοὶ, occaſione eorum, quae mihi evenient. γέγραπται γὰρ πατάξω τὸν ποιμένα κ. τ. λ.) Videtur hoc dicto ex Zachar. XIII, 7. quanquam mutatis verbis deſumto, proverbii in modum uti Chriſtus; ut ſenſus ſit: *Fiet, quod dici solet, quodque alicubi scriptum meministis: Pastore percusso, oves disperguntur.* Atque ideo imperativum modum in indicativum mutavit, quia proverbiali locutioni magis id congruebat. Senſus eſt: Vos, diſcipuli mei, me duce et defenſore orbati; metu hoſtium hinc inde diſpergemini.

32. Προάξω ὑμᾶς) Translationem Chriſtus continuat. Rurſum paſtoris more vos praeibo in Galilaeam, ibique diſperſos colligam. Cf. c. XXVIII, 7. Sed haec verba Apoſtoli tum temporis nondum intelligebant.

33. Εἰ πάντες — σκανδαλισθήσομαι) *Etiamsi omnes a te defecerint, ego vero non deficiam.* Καὶ poſt εἰ deeſt in codicibus vetuſtiſſimis et optimis. Poſt ἐγὼ addendum eſſe videtur δὲ, quod habent codd. nonnulli. Cf. GRIESBACH.

34. πρὶν — ἀπαρνήσῃ με) *Priusquam gallus cantet, me tibi cognitum esse unquam, ter negabis.* *Marcus* c. XIV, 30. πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι. Nam gallus bis canit, primum medinoctio, deinde ſub adventum lucis. *Matthaeus, Lucas, Ioannes* cantum galli ſimpliciter nominare contenti fuerunt, gnari ubi nihil additur, matutinum intelligi. De gallicinio vid. notata infra ad v. 74. τρὶς ἀπαρνήσῃ με), ἀπαρνεῖσθαι h. l. eſt, negare ſe Ieſum, quis eſſet, noſſe, ut Lucas παραφράζει.

36. Τότε ἔρχεται — ἐκεῖ) *Deinde venit Iesus cum illis in villam Gethsemane, atque dixit discipulis: Considete hic, dum abeo illuc precandi caussa.* Χωρίον, villa, praedium. Γεθσημανῆ, vel ut vetuſtiſſimi codi-

codices habent, γεθσημανεὶ, nomen villae in vicinia oliveti ultra torrentem Kedron ſitae. Conflatum eſſe nonnulli putant ex גַּת *torcular* et שְׁמָנָא, *oleum*, ut ſit *locus torcularium olei*. Vid. *Schleusneri* Lex. αὐτȣ) *ibi ist-hic*: proprie eſt genit. pronominis αὐτὸς, et vox τόπȣ cum praepoſ. ſubauditur, ut ſit: ἐπ' αὐτȣ̃ τόπȣ, in iſthoc loco.

37. Ἀδημονεῖν)' Habet hoc verbum ſignificationem ingentis doloris, et maximae atque mortiferae triſtitiae. Apud Hippocratem in morbo mortifero ſunt ἀδήμονες, ſupra modum triſtes.

38. Περίλυπος — θανάτȣ) *Vehementer angitur animus meus; ego ſum multo triſtiſſimus; parum abeſt quin moerore conficiar.* περίλυπος, *valde tristis*. Sic περιχαρὴς, *admodum laetus*; περιχάρεια, *abundans laetitia*. Ἕως θανάτȣ, pro λίαν, cui geminum eſt, quod eſt in verſione Ion. IV, 9. σφόδρα λελύπημαι ἐγὼ ἕως θανάτȣ, hebr. עַד־מָוֶת. De cauſſis anxietatis vid. GABLER im *Neuen theol. Iourn.* XII, 109. ff. 217. ff. HARWOOD *Abhandl. über die zur Bewirkung der Seelenangst unsers Heilandes wahrscheinlicher Weise zusammengestossene Umstände*, in ſeinen *Vier Abhandlungen*. Berl. 1774. *Anmerkungen über Christi Todeskampf im Garten* etc. Beyträge zur Beförderung des vernünft. Denkens in d. Relig. T. III. p. 8.

39. Ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτȣ̃) Mos cum ſumma demiſſione precantium. εἰ δυνατόν ἐςι,) Diſtinguendum eſt inter ἀδύνατον per ſe, et inter ἀδύνατον hoc vel illo poſito. Senſus eſt: ſi tua decreta ferunt, ut alio modo tuae gloriae et hominum ſaluti aeque conſulatur. παρελθέτω ἀπ' ἐμȣ̃ τὸ ποτήριον τοῦτο) *Calamitatem immi-*

nen-

nentem a me averte. Cf. fupra c. XX, 22. et ibi notata. *Poculum* nempe, quod ab fe exhauriendum effe, fciebat Iefus, erat fupplicium vitae ultimum et faeviffimum, cum omni genere contumeliarum graviffimarum acerbiffimarumque. Quod hic et apud Lucam eft ποτήριον, Marco ποτήριον et ὥρα dicitur. Cf. Ioan. XII, 27. Loquitur Chriftus de ifto horrore, quem tum animus fentiebat, ut nonnulli putant. Alii exiftimant, Chriftum uno eodemque tempore exprimere voluiffe, tum quid vellet in fe, fi fpectetur mors fola, cum tanta ignominia et cruciatu coniuncta, tum quid vellet Patris voluntatem refpiciens. Omnino videtur tremuiffe, quia dubitaverit, an etiam hoc opus omne per tot dolores ad finem usque fuperaturus effet. Cf. infra c. XXVII, 46. Nec mirum! Maximi enim momenti erat opus ab ipfo peragendum, a quo pependit falus generis humani, peccatorum remiffio, futura religionis propagatio, inftitutio novae cuiusdam oeconomiae. etc. Voluit praeterea Deus, ut Iefus omnibus animi et corporis viribus praefentibus animam exhalaret, quo nos difceremus, eum fponte mortuum effe. πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ) fc. γενέσθω, quod addit Lucas. Πλὴν, *verumtamen.* Hic more Hebraeorum, qui neque potentialem neque optativum modum habent, θέλω eft pro θέλοιμι, vel, ut Graeci loquuntur, ἔθελον.

40. Τῷ Πέτρῳ) ei praecipue, et per eum ceteris. οὕτως οὐκ ἰσχύσατε) Solet οὕτως, *usque adeo, siccine, adeone*, connecti cum oratione interrogativa, aut admirativa potius.

41. Γρηγορεῖτε) Voce una duo fignificat, neque enim hoc tantum vult, tempus effe fomno temperandi, fed et quam maxime fe parandi ad periculum imminens. ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.) *Ne succumbatis periculo;* nam

nam εἰσέρχεσθαι hic eſt, quod 1 Tim. VI, 9. ἐμπίπτειν, immergi ſcilicet, et ſuccumbere. Ὁ πειρασμὸς autem, cui diſcipuli ſuccumbere poterant, erat periculum Meſſiae deſerendi, dubitandi, an is, qui tantis miſeriis affligeretur, eſſet Meſſias. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής) *Animus est quidem promptus, sed natura est infirma* ſc. tanto oneri ſuſtinendo. Bonam voluntatem vobis adeſſe ſcio, ſed affectus imperio rationis non obſequuntur. Σὰρξ ſignificat deſideria illa naturalia, quae in corporis conſtitutione habent rationem, e. c. vitae curam, dolorum fugam. Animus nimirum, utpote doctrina Chriſti imbutus, habebat in ſe πρόθυμον, ſed nondum usque eo profecerat, ut inſtante periculo poſſet edomare affectus illos, quos anima ſenſitiva, vitae tutatrix, et incommodorum inimica ſuggerebat.

41. Πάλιν ἐκ δευτέρου, *iterum*. Aut πάλιν, aut ἐκ δευτέρου redundat. εἰ οὐ δύναται — θέλημά σου) *Quando ita tibi visum est, ut a me nolis declinare mala mihi imminentia, pareo voluntati tuae*. Voces ſunt non ferentis tantum, quod vitari nequeat, ſed toto animo acquieſcentis, ut Act. XXI, 14. Nonnulli codices apud *Griesbachium* omittunt verba τὸ ποτήριον et ἀπ᾽ ἐμοῦ. Sic eſſet ſermo abruptus, indicium animi commotioris.

45. Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε) *Per me iam vobis licet dormire et requiescere, quantum lubet.* Oſtendit Chriſtus, nulli amplius uſui ſibi eſſe poſſe ipſorum pervigilium, quum iamiam ab ipſis avellendus eſſet. ἤγγικεν ἡ ὥρα, — ἁμαρτωλῶν) Hebraico more coniunctio copulativa vim habet relativi; ſenſus enim eſt: *prope adesse tempus, quo tradendus sit Christus* poteſtati ἁμαρτωλῶν, i. e. Iudaeorum, qui recte dici poterunt ἁμαρτωλοὶ, nam Luc. XXII, 52. nominantur ἀρχιερεῖς

καὶ ϛρατηγοὶ τȢ ἱερȢ, *praefecti templi*, i. e. duces et praefecti sacerdotum et Levitarum, qui in templo Hierosolymitano excubias agebant.

47. καὶ μετ' αὐτȢ — τȢ λαȢ) *Et cum ipso multa turba, gladiis ac fustibus armata, a pontificibus ac senioribus populi ablegata. Glossar.* fustes, ξύλα. ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων) Periphrasis synedrii, cuius decreto fiebat prehensio. Possunt haec verba construi vel cum ἦλθε, vel cum ὄχλος πολὺς,

48. Ἔδωκεν, pro δεδώκει, quod Marcus habet, cap. XIV, 44. αὐτοῖς) Nempe τῷ ὄχλῳ, de quo dixerat, i. e. praecipue apparitorum praefectis, qui Iesum non noverant. Ὃν ἂν φιλήσω, sc. ϛόματι, quod addunt *Herodotus et Xenophon.* Vid. Raphelius ad h. l. Κρατεῖν h. l. est *prehendere.*

49. Κατεφίλησεν) Nonnulli vertunt: *vehementer et arcte deosculatus est. Xenoph.* de dict. et fact. Socratis II, ὡς τὸς μὲν καλὸς φιλήσοντος με, τὸς δ' αγαθὸς καταφιλήσαντος. Sed e consuetudine sermonis hebraei, et ex usu loquendi septuaginta interpretum καταφιλεῖν non secus ac φιλεῖν simpliciter est *osculari*, hebr. נָשַׁק Ex. od. IV, 27. Ruth. I, 9. Gen. XXVII, 26. f.

50. Ἐφ' ᾧ πάρει;) *qua de caussa, quo animo me* osculatum venis? Ἐφ' ᾧ, pro ἐπὶ τίνι, hebr. עַל־מָה, quod Alexandrini Num. XXII, 32. ἵνα τί, et Ierem. VIII, 14. ἐπὶ τί, reddunt. Permulti codd. pro ᾧ habent ὃ, quae lectio non est contemnenda. Paucis verbis et conscientiam perfidi hominis verberat, et se καρδιογνώϛην ostendit.

51. Εἷς τῶν μετὰ Ἰησȣ̃) Petrus nempe Io. XVIII, 10. ἀπέσπασε — ὠτίον) *Districta sica servo pontificis amputavit aurem.* Τὴν μάχαιραν fuisse cultrum maiorem,

iorem, ferrum lanceae latum, planum, et utrinque aciem habens, oſtendit *Salmasius* de cruce p. 338. ſ. Propter latrones (Luc. X, 30.) multi Hieroſolyma proficiſcentes, gladios vel cultros ſub veſtibus geſtare ſolebant, quod hodieque faciunt Arabes iter facientes. Vid. *Michaelis* ad h. l. Ὠτίον non eſt *auricula*, ſ. ima auris pars, quam medici veteres λοβὸν vocant, ſed idem quod οὖς, *tota auris*. Reſpondet enim hebraico אֹזֶן, quod *auris* eſt, non *auricula*. Tradunt etiam Grammatici veteres graeci, οὖς et ὠτίον eſſe verba idem declarantia. *Moeris*: οὖς, Ἀττικῶς. ὠτίον, Ἑλληνικῶς, *Thomas Magister*: οὖς Ἀττικοί, οὐκ ὠτίον. Cf. Luc. XXII, 50. coll. v. 51. Ἀφέρειν ſignificat *auferre*, *amputare*. Sed ex Luc. XXII, 57. concludere licet, aurem poſt ictum in capite haeſiſſe, adeoque verba non eſſe nimis premenda. Petrus erat ingenio fervido, (cap. XVI, 18.) et re ipſa oſtendere volebat, ſe memorem eſſe eorum quae promiſerat v. 33. Nondum ſibi perſuadere poterat Petrus, Ieſum ſe tradi poteſtati hoſtium ſuorum eſſe paſſurum. Putabat igitur dimicandum eſſe pro magiſtro, quem ſuperiorem hoſtibus evaſurum eſſe non dubitabat.

52. Ἀπόστρεψον — τόπον αὐτῆς) *Reconde sicam in vaginam*, εἰς τὴν θήκην αὐτῆς, ut hic Ioannes. Genus pro ſpecie. Ἀπόστρεψον, hebr. הָשִׁיב, quod Alexandrini, 1 Paralip. XXI, 27. κατατίθημι, et Ezech. XXI, 35. (gr. 30.) ἀποστρέφειν reddunt. πάντες γὰρ — ἀπολοῦνται) *Quicunque enim gladio usi fuerint, gladio peribunt.* Λαμβάνειν μάχαιραν h. l. ſignificare videtur: *sicam e vagina ducere, eaque contra aliquem iniuste et impie uti*, et reſpondet hebraicae formulae נָשָׂא חֶרֶב Ieſ. II, 4. ut SCHLEUSNERUS notat. Senſus eſt: *Qui se defen-*

fendere volunt sica, facile maiori periculo implicantur. Tantae turbae refiftendae vires difcipulorum impares erant. Dein, quanquam alias licet vim vi repellere, et innocentem defendere, non licet tamen refiftere magiftratui, cuius iuffu Chriftus capiebatur.

53. Ἤ δοκεῖς – ἀγγέλων :) *Putasne, me non posse iam a patre petere, ut mihi plus quam duodecim legiones angelorum sistat?* Παραστῆσαι. h. l. eft *sistere, tradere, in auxilium mittere.* Ex more Iudaeorum loquitur Iefus, qui putabant, Deum uti minifterio angelorum, ad pios in periculis tuendos. Satis fuerat duodecim angelos duodecim difcipulis comparare; fed Chriftus, ut apertius Patris potentiam oftenderet, totidem legiones nominavit. Non opus eft mihi, inquit, veftra ope. Haud invitus me ipfis trado.

54. Πῶς οὖν — γενέσθαι) *Quomodo quaeso eventum habere possent, quae praedicta sunt in Scripturis? Oportet haec ita accidere.* Praedixerant Prophetae, fore, ut vera religionis doctrina olim promulgaretur et propagaretur. Iftae vero praedictiones nonnifi poft mortem auctoris melioris huius doctrinae eventum habere potuerunt.

55. Τοῖς ὄχλοις) Sed praecipue ducibus τῶν ὄχλων, nimirum στρατηγοῖς, quibus et alii aderant e facerdotum primariorum et e fenatorum numero, quo res tota maiori fpecie ageretur. καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με) Divina fcilicet providentia inhibente, quod nunc eadem fapientiffimo confilio permittit.

56. Ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί) Metonymia. Senfus eft: ut exitum habeat decretum Patris pridem enunciatum per Prophetas. Τότε ἔφυγον) Metu perculfi, quod viderent fieri nunc id, quod hactenus nunquam eventurum effe putaverant.

57.

57. Οἱ δὲ — ἀρχιερέα) *Qui vero prehenderant Iesum, adduxerunt eum ad Caipham, summum Pontificem.* Οἱ κρατήσαντες, *qui prehenderant.* Οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι) Synedrii affeffores ibi συνήχθησαν, congregati erant, ad confultandum de Iefu capto. Quomodo hoc cum narratione Ioannis c. XVIII, 13. Iefum πρὸς Ἄνναν πρῶτον abductum effe, confiliandum fit, ad locum iftum Ioannis notabimus.

58. Ἀπὸ μακρόθεν, *e longinquo,* מֵרָחוֹק, Efr. III, 13. Ἰδεῖν τὸ τέλος, *ut videret* iftarum rerum *exitum,* אַחֲרִית Ecclef. VII, 8. Ief. XLI, 22. De fignificatione vocis αὐλὴ vid. fupra ad v. 3. notata.

59. Ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν, *studiose conquisiverunt falsa testimonia.* Quum media nocte haec agerentur, non vacabat confidentibus conquirere teftes. Sed falfi teftes iam erant in promtu, fubornati ad eam rem, ut nempe accufarent Iefum tanquam contemtorem legis divinae et blasphemum in Deum.

60. Ingens hic eft lectionis varietas. Vulgaris lectio eft: καὶ οὐχ εὗρον. καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ εὗρον. Sed omiffo καὶ, et pofteriori οὐχ εὗρον, verba πολλῶν ψευδομ. προσελθ. iungunt antecendi καὶ οὐχ εὗρον Codd. nonnulli antiqui et recentiores cum verfionibus nonnullis, Origene et Cyrillo. Praeter hos οὐχ εὗρον pofterius omittunt, licet καὶ retineant Syr. Arab. Perf. pofter, Syr. hierof. Sahid. Slav. Alii aliter. Vera lectio, quam GRIESBACHIUS probat, effe videtur: καὶ οὐχ εὗρον, πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, *nihil tamen* (criminis capitalis) *reperiebant, ne multis quidem prodeuntibus falsis testibus.*

61. Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τȣ͂ Θεȣ͂) Merito appellantur ψευδομάρτυρες, qui hoc teſtabantur, ob depravata Chriſti verba. Chriſtus enim dixerat: λύσατε τὸν ναὸν τȣ͂τον, corpus ſuum digito monſtrans. Io. II, 19. Accuſatores autem pro his verbis maligno ſatis animo ſubſtituebant: τὸν ναὸν τȣ͂ Θεȣ͂, quaſi Chriſtus de templo Hieroſolymitano contemtim locutus eſſet. διὰ τριῶν ἡμερῶν) Brevis locutio Helleniſtarum pro διαγενομένων τριῶν ἡμερῶν.

63. Ὁ δὲ Ἰησȣ͂ς ἐσιώπα) Tacebat Ieſus, quia indignum putabat ad ea, quae manifeſto falſa erant, reſpondere, et quia exploratum habebat, ſive dilueret obiectum crimen, ſive ſileret, ſe nil apud eos profecturum, quum ſecum conſtituiſſent eum nullo modo dimittere liberum. ἐξορκίζω σε — τȣ͂ Θεȣ͂) obtestor te per Deum immortalem. Non putavit pontifex Maximus, Ieſum ſponte ſua profeſſurum eſſe, ſe eſſe Meſſiam; quapropter iureiurando eum ad confeſſionem adigere voluit. Nam ἐξορκίζειν τινα apud auctores Graecos nihil aliud eſt, quam iureiurando aliquem adigere; iusiurandum ab aliquo exigere. Qua notione ſi hanc loquendi formulam ſumas, h. l. ſenſus erit: *Iusiurandum, invocato nomine Dei concipiendum, a te exigo, ut dicas nobis etc.* *Beza* interpretatur: *Interposito iureiurando, et Dei auctoritate, praecipio, ut intelligas, te coram Deo consistere, et velut a Deo ipso interrogari.* Huius loquendi formulae ſignificatus apud LXX. ſaepe invenitur, ut Gen. L. 16. 1 Reg. XXII, 16. ut *Krebsius* ad h. l. oſtendit. Ὁ χριστὸς et ὁ υἱὸς τȣ͂ Θεȣ͂ ſunt h. l. Synonyma; nam etiam apud Iudaeos expectatus ille Meſſias vocari ſolitus eſt filius Dei.

64.

64. Σὺ εἶπας) Vox eſt aſſentientis, ut ſupra oſtendimus, et modeſte reſpondentis. *Ita est, uti dixisti.* πλὴν λέγω — τῦ ὀρανῦ) *Imo vobis assevero, futurum esse ab hoc tempore, ut sentiatis me sedentem ad dextram Dei, et venientem in nubibus coeli*, i. e. mox utar maieſtate divina, oſtendamque documentis adſpectabilibus, me verum eſſe Meſſiam. Maieſtatis, quae mihi cum Deo communis eſt, clara vobis exhibebo ſigna. Ὄψεσθε, *sentietis*, *experiemini*, ut רָאָה et חָזָה, Ieſ. XXVI, 11. Num. XI, 23. τὸν υἱὸν τῦ ἀνθρώπυ) Vid. dicta ad Matth. VIII, 20. De phraſi *ad dextram sedere*, ſupra c. XXII. 44. Ἡ δύναμις, ſc. θεία, eſt Deus ipſe, 2 Petr. I, 3. ut *vis et natura divina* pro *Deo* apud Ciceronem. Hebraice גְּבוּרָה, vid. Buxtorf. Lex. Thalmud. In Philone quoque ſunt loci, in quibus vel δύναμις ποιητικὴ, vel δύναμις τῦ Θεῦ Deus vocatur. Phraſin ἔρχεσθαι ἐπὶ τῶν νεφελῶν τῦ ὀρανῦ explicavimus ſupra ad c. XXIV, 30. Indicium divinae poteſtatis, de qua Ieſus hic loquitur, erat miſſio Spiritus ſancti Act. II, 33, et propagatio Evangelii inter omnes gentes, fruſtra renitentibus Iudaeis. *Adventus Christi in nubibus* poteſt explicari de poenis quas infligi curavit populo Iudaico, quia deſcenſus in nube iram ac vindictam ſolet ſignificare, ut *Maimonides* annotavit; poteſt etiam referri ad ultimum Chriſti adventum, vel ad utrumque. Illo enim univerſalis iudicii die cogentur eum agnoſcere, qui ex ſigno miſſi Spiritus agnoſcere eius maieſtatem noluerunt.

65. Διέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὐτῦ) *Laceravit pallium* (prae ſimulata ira.) Non una cauſſa erat apud Veteres veſtium ſcindendarum. Omnium frequentiſſima fere erat gravis luctus, non raro autem ira et indignatio, cuius rei ex-

Ll 2 empla

empla e Iofepho et Philone Krebfius et Loesnerus ad h. l. afferunt. Ira et indignatione commotus Pontifex M. veftes dilaceravit, quod nefas effe putaret, talem hominem, opibus et copiis militaribus deftitutum, fibi vendicare velle nomen Meffiae. Erant, qui putant, Pontifici Maximo non licuiffe ullo cafu veftem lacerare. Nam interdictum, quod in *Levitico* c. X, 6. XXI, 10. bis extat, ad cauffam funebrem pertinet, ut antecedentia et confequentia oftendunt, et de veftibus facerdotali intelligendum eft. Alioqui in luctu publico etiam Pontifex maximus difcindebat veftimenta 1 Macc. XI, 71. ἐβλασφήμησε) *Impie locutus est.* Βλασφημίαν vocat, quod Iefus fe Meffiam profiteretur. Et fane erat, ni Meffias fuiffet. At hoc quaefitum oportuit, an non in ipfum vaticinia congruerent; an non doctrina et apertiffimis miraculis probaffet, fe eum effe.

66. Τί ὑμῖν δοκεῖ) Ut princeps fenatus fententias exquirit. ἔνοχος θανάτε ἐςι) בֶּן־מָוֶת, ut 2 Sam. XII, 5. Blasphemiae poena erat lapidatio, Levit. XXIV, 13—16. Sed hac non contenti Iudaei, gravius etiam Iefum accufarunt apud Pilatum. c. XXVII. 1. fqq. Ceterum omnia tumultuarie acta effe, nec congregatos fuiffe Affeffores Synedrii aliam ob cauffam, nifi ut fententiam damnatoriam pronunciarent, facile apparet. Pronuntiata fententia, Iefus relictus eft militum et lictorum libidini.

67. Καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν) *Et colaphos impegerunt ei; alii autem palmis eum ceciderunt.* Κολαφίζειν fignificat *colaphos impingere, pugno caedere caput et verticem;* ῥαπίζειν autem eft *palmis caedere os.* Vid. Fifcheri Proluff. p. 61. fqq.

68. Προφήτευσον) Quum nempe oculos ipfi obvelaffent, ut Marcus addit c. XIV, 65. Infultabant ei tanquam falfo Prophetae et Meffiae.

69.

69. Ἐν αὐλῇ in *atrio.* Ἦσθα μετὰ) i. e. *fuisti partium istius*, ἦσθα, Attice pro ἦς. τοῦ γαλιλαίου) Discriminis caussa. *Iesu enim* nomen eo tempore erat inter communissima, ut *ex Iosepho* quoque apparet.

70. Οὐκ οἶδα τί λέγεις) *Neque ipsum novi, neque satis intelligo quid velis.* Magnam apparet consternationem fuisse, quae Petrum adegit ad tam incredibile mendacium. Videtur eum offendisse, quod ab ancilla interrogaretur, eiusque garrulitate detegeretur, quum se latere posse speraffet.

71. Ἐξελθόντα) *egredi parantem.* Neque enim exiit, ut sequentia ostendunt. Cf. v. 75. πυλῶνα) προαύλιον *Marco: Subdiale minus extra fores, vestibulum.*

73. Οἱ ἑστῶτες, pro παρεστῶτες, *ministri*, עֹמְדִים 1 Reg. X, 8. Cf. Ioan. XVIII, 18. Ἡ λαλιά σου) *Idioma tuum.* Nam, ut recte *Hieronymus* monet, unaquaeque provincia et regio habet proprietates suas, et vernaculum loquendi sonum vitare non potest. Cf. *Wetsten.* Galilaeorum autem dialectus erat agrestis et rudis.

74. Καταναθεματίζειν, pro quo Codd. fere omnes, Chrys. Theophil. habent καταθεματίζειν, *diris se devovere.* Formula, quae saepe in V. T. historia occurrit, τοῦ ἀναθεματισμοῦ haec est: *Haec mihi Deus faciat et haec addat, si hoc ita se habet.* Eo tum modo Petrus diris se obligavit, si Iesum nosset; ut solemus ex malis in peiora labi, nisi matura poenitentia succurrat. ἀλέκτωρ ἐφώνησε) Qui per ἀλέκτορα intelligendum esse putant aut *Praefectum templi*, qui ianuam *Beth moked* pulsaverit, et Sacerdotes ibi pernoctantes ad ministerium sacrum excitaverit, aut *Vigilem buccinatorem*, qui vigilias buc-

cina

cina vel tuba indicaverit, ii urgent, Iudaeos Hierofolymis ob facra non aluiffe Gallos, ceu conftet ex *Bava Kama* c. 7. Verum gallos gallinaceos Hierofolymis aeque et alibi fuiffe, Io. LICHTFOOT in *hor. Ebr. et Thalmud.* probat ex Hierofol. Erubhin, *fol.* 26. *v.* 1. Potuerunt etiam Romani Hierofolymis agentes aluiffe gallos gallinaceos, vel victus ergo, vel aufpiciorum, quae inde capere folebant, cauffa.

75. Ἔκλαυσε πικρῶς) *Acerbe eiulavit. Homer. Odyss.* δ. 153. πικρὸν ὑπ' ὀφρύσι δάκρυον εἶβει. *Hesych.* πικρῶς. Κατακόρως, ἀκρατῶς.

CAP. XXVII.

1. Πρωΐας δὲ γενομένης) fc. ὥρας. Ad verbum: *matutino autem facto tempore.* Latini plerumque fimpliciter dicunt: *mane.* Non credibile eft, tantillo temporis fpatio difceffiffe tot Senatores, iterumque ex tot urbis regionibus conveniffe. Quum igitur dicit Matthaeus: πρωΐας γενομένης συμβούλιον ἔλαβον, (*mane consultarunt,*) fenfus eft: poft auditum Iefum feorfim Senatores inter fe deliberaffe, quid effet faciendum, Optabant, ut Iefus crucis fupplicio afficeretur, quod fieri non poterat nifi per Romanum procuratorem. Quare deliberabant, quomodo Procuratori id perfuaderetur.

2. Δήσαντες) i. e. δεδεμένον, *vinctum.* Ita folent Aorifti fignificare etiam id, quod ante contigerat; nam vinctus erat Chriftus ftatim poft prehenfionem, ut ex *Ioanne* difcimus. παρέδωκαν) παραδοῦναι dicuntur, *qui alterum alteri eo consilio tradunt ut supplicio afficiatur.* Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.) Voces ἡγεμὼν, ἡγεμονία, ἡγεμονεύειν de omni, inprimis autem paulo maiori

pote-

poteſtate adhibentur, et ipſi Imperatores Romani interdum ἡγεμόνες dicuntur. Ex ipſa voce igitur non poſſumus intelligere, quod munus Pilati, quae poteſtas fuerit; hiſtoria autem magiſtra edocti, ſcimus, eum fuiſſe *Procuratorem.* Ita enim diſerte *Tacitus* Annal. L. XV, c. 54. *Christus, Tiberio imperante, per Pontium Pilatum, PROCURATOREM, supplicio affectus est.* Proprium horum *Procuratorum* munus erat, reditus Caeſaris colligere, eiusque fiscum curare, minime autem, iurisdictionem exercere, et ſi quis iuris dicundi poteſtatem ſibi arrogaverat, iſtius licentiae poenas dabat. Interdum tamen in provincias miſſi ſunt, ut non ſolum Caeſaris reditus curarent, et exigerent, ſed iurisdictionem etiam in cauſis capitis exercerent. *Coponium* certe, omnium primum Iudaeae procuratorem, ſatis conſtat in provinciam cum hac poteſtate fuiſſe miſſum, ut auctor eſt *Iosephus* Antiquitt. L. XVIII. c. 1. §. 1. et de B. I. Lib. II, c. 7. §. 1. Neque dubium eſt, quin, quae poteſtas ſumma primo Iudaeae Procuratori, Coponio, conceſſa fuerit, ea ſucceſſoribus, et Pilato quoque illaeſa remanſerit, ita tamen, ut Pilatus Vitellii Praeſidis tunc temporis Syriae poteſtati ſubiectus fuiſſe videatur. *Ioseph.* Antiquitt. L. XVIII, c. 4. §. 2. Cf. *Krebsium* prolixe de hac re diſputantem. Sedes Procuratorum erat Caeſarea; ſed durantibus feſtis diebus commorabantur Hieroſolymis, ut ſtatim ad manus eſſent, ſi qua ſeditio vel tumultus oriretur.

3. Ὅτι κατεκρίθη) Omnino referendum hoc ad ſynedrii praedamnationem, de qua ſupra c. XXVI, 66. quam *Iudas* accipiebat ut ſecuturae mortis indicium. μεταμεληθεὶς) *Poenitentia ductus.* Differentiam, quam nonnulli inter μεταμεληθῆναι et μετανοεῖν intercedere contendunt, eſſe nullam, uſus loquendi ſcriptorum cum ſa-

cro-

crorum, tum profanorum docet, ut viri docti oſtenderunt. Poenituit Iudam facti; ſed poenitentia degeneravit in deſperationem. Putaverat nempe, Ieſum per medios hoſtes evaſurum, ſe autem, proſtratis hoſtibus facile veniam perpetrati facinoris ab optimo magiſtro eſſe impetraturum. Nunc autem, quum multo aliter, ac ipſe putaverat, rem cecidiſſe cerneret, tanto animi dolore affectus eſt, ut deſperaret. ἀπέστρεψε) *restituit;* Hebr. הֵשִׁיב, ut Gen. XXVIII, 15. etc.

4. *Αἷμα ἀθῷον) *Hominem innocentem.* Nam αἷμα Helleniſtis mortem quamvis violentam ſignificat, hic metonymice *ipſum eum, qui morti deſtinatur,* ſicut alias σὰρξ καὶ αἷμα eſt *homo.* Eſt haec Iudae confeſſio luculentiſſimum innocentiae Ieſu teſtimonium. Si enim diſcipulo, qui teſtis omnium dictorum, factorum et conſiliorum magiſtri fuerat, ulla in re fuiſſet ſuſpecta fides et virtus eiusdem, certe id arrepturus fuiſſet, ad excuſandum facinus, et ad tranquillandum animum. Sed adeo nihil reperire potuit reprehenſione dignum in vita, moribus et conſiliis optimi magiſtri, ut potius conſcientiae ſtimulis excitatus teſtimonium pro eo dicendum putaret, nihil veritus hominum Ieſu infenſiſſimorum potentiam et indignationem. σὺ ὄψει) Fut. attic. pro ὄψῃ, et hoc pro Imperat. *Tu videris.* Eſt loquendi genus ex latino ſermone deſumtum, quod Graeci dicerent: σοὶ μελέτω. Tu tibi ipſe conſulas.

5. Ἐν τῷ ναῷ) In ea parte templi, in qua conſidebat ſynedrium, qui locus vocabatur לִשְׁכַּת הַגָּזִית, ut plerique volunt. *Michaelis* autem h. l. eam partem templi intelligit, quae vocata eſt *Sanctum;* hoc enim patebat, quanquam nemini illud intrare licuit niſi Sacerdotibus.

Pa

Patuiffe τὸν πρῶτον ὄικον, docet *Iosephus* de B. Iud. Lib. V, c. 5. §. 4. ἀνεχώρησε) i. e. abiit ex hominum con-fpectu; nam fecretum aliquem locum quaefiviffe, non eft dubium, torquente ipfum confcientia, et adigente ad fu-fpendium. ἀπήγξατο) ἀπάγξασθαι quum *aegritudine an-goreque animi confici*, tum *laqueo sibi cervicem fran-gere*, denotat. Tob. III, 10. Iofeph. Antiqq. L. V. c. 8. §. 5. Vulgata fententia eft, Iudam fufpendio vitam finiiffe; alii vero, moerorem animi, et mortem inde fecutam indi-gitari credunt. Utramque interpretationem et ufus loquen-di, et res ipfa admittit; fed prior fine dubio eft praeferen-da. Ratio autem, Matthaeum cum Luca Act. I, 18. con-ciliandi commodiffima, eft haec, ut dicamus: Iudam ex ani-mi defperatione et anguftia, mortem laqueo fibi quaefiviffe et inveniffe; laqueo autem infelici, quo fufpenfus erat, five fortuito, five Dei voluntate, rupto, ex loco altiore praecipitem pronumque effe delapfum, ita ut, diffiffo cor-pore, inteftina effunderentur. De tota hac re copiofe dis-putat Krebfius in obfervatt. Flav. ad h. l.

6. Τὸν κορβανᾶν) i. e. templi aerarium, thefaurum facrum. Vocabulum eft fyriacum. *Iosephus* de B. I. Lib. II, c. 9. §. 4. vocat τὸν ἱερὸν θησαυρὸν. Alibi γαζοφυ-λάκιον idem Iofephus et Lucas appellant. Vid. notanda ad Marc. XII, 41. ἐπεὶ τιμὴ ἅιματός ἐστι) pretium vitae, aut caedis, *merces commissi homicidii*. Argumentum a ratione legis defumtum. Vetat lex Deut. XXIII, 19. ftupri pretium facris inferri. At apud Hebraeos cultus idolorum, ftuprum, caedes velut paria cenfentur. Dam-nant hic fe impuri pontifices, quum in venditore id faci-nus exfecrantur, cuius ipfi emtores erant.

7. Τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως) Cum articulo: *agrum illum figuli*. Loquitur Matthaeus de hoc agro, ut ce-

lebri

lebri et omnibus noto. *Grotius* per ἀγρὸν κεραμέως intelligit *eum, cuius uber omne ad figlina opera exhaustum fuerit*, ita ut nullus inde fructus fperari poffet. Videntur potius emiffe hunc agrum a fgulo quodam. εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις) Iudaeis, qui ex longinquis regionibus Hierofolyma adventabant religionis ergo, ac morte occupati non habebant, ubi fepelirentur.

8. Ἀγρὸς αἵματος) Dialecto Hierofolymitana חֲקַל דְּמָא Act. I, 19. Dicebat populus praeteriens, hic eft ager ille, emtus ex pecunia, pro qua *Iudas* magiftrum fuum vendidit. Erat hoc perpetuum teftimonium innocentiae Iefu.

9. 10. Διὰ Ἰερεμίε) Variae eruditorum de hoc loco funt fententiae. Multi putant, fumtum effe hoc teftimonium, non ex *Ieremia*, fed ex *Zachar.* XI, 12. 13. Alii, nomen Ieremiae corruptum; alii fuppofitum; alii, ne apud Zachariam quidem locum qui citatur, extare; alii, de pretio quod dicitur e Zacharia, de agro quod dicitur, e Ieremia (c. XXXII, 7. 14.) defumtum; alii, *Ieremiam* in volumine Prophetarum olim primum locum obtinuiffe; alii, hoc oraculum non fcripto, fed memoria confervatum effe volunt. Videntur verba haec defumta effe ex libro quodam Ieremiae apocrypho. HIERONYMUS in h. l. Matthaei: „Legi nuper in quodam *hebräico* volumine, quod Nazarenae fectae mihi Hebraeus obtulit, Hieremiae apocryphum, in quo haec ad verbum fcripta reperi." Ipfe tamen putat de Zacharia fumtum teftimonium. Sed fententiae priori favet locus infignis Lectionarii coptici, a cel. *Woide* notatus, noftroque fimillimus. Vide *Kielische Beyträge etc.* Tom. III. pag. 14. 15. *Michaelis biblioth. orient.* Tom. IV, pag. 208. feqq. Arabicae verfionis huius fragmenti apocryphi *Bengelius* etiam meminit, in ap-

paratu

paratu critico p. 142. καὶ ἔλαβον — μοι κύριος.) *Et impenderunt triginta siclos, pretium illius aestimati (emti) quem emerant ab Israelitis in agrum figuli, quemadmodum mihi praecepit Dominus.* ἔλαβον, et quod sequitur ἔδωκαν, sumenda hic sunt indefinite sine ulla personae aut numeri consideratione. Factum enim notatur, non quis faciat. τὴν τιμὴν τῦ τετιμημένυ) *Pretium illius aestimati.* Significatur enim Christus, triginta tantum argenteis aestimatus. Sed τιμάω per metalepsin significat etiam: *aestimatum emo, emo certo pretio soluto.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. Igitur verti possunt haec verba: *pretium emti.* Ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, vel: *quem emerant ab Israelitis,* vel: *quem emerant qui sunt ex filiis Israel*; perinde ac si dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ἀπὸ υἱῶν recte exponitur ἐξ υἱῶν. REICHARDUS ἔλαβον v. 9. in prima persona accipit, sic vertens: Ego ab Israelitis triginta *illos siclos argenteos*, *quibus* Deum suum *aestimarant*, *accepi*, *at illi eos ad emendum figuli agrum impenderunt*, *idque me Deus iussit* hic scribere.

11. Καὶ ἐπηρώτησεν — τῶν Ἰεδαίων;) Hoc ideo ex Iesu quaerit Procurator, quia Iudaei accusaverant eum ut rebellem, qui imbuisset nationem perversis opinionibus, et quidem opinione se esse regem, Caesari praeferendum. Luc. XXIII, 2. Σὺ λέγεις, *omnino res ita se habet.* Vid. c. XXVI, 64. Rex ego sum. Io. XVIII, 37. Hoc confessus est Iesus, postquam declaraverat, regnum suum non esse huius generis, cuius sunt regna huius mundi; i. e. non regnum civile et politicum. Io. XVIII, 36. Haec est praeclara illa confessio, cuius meminit Paulus 1 Tim. VI, 13.

12.

12. Οὐδὲν ἀπεκρίνατο) Cauffa filentii, praeter deliberatam mortis patientiam, haec erat, quod apud religiofum iudicem accufatio illa fua fponte evanefceret; nam plebeiae fortis hominem, nullas habentem armatorum copias, praefidia nulla, res ipfa fatis a feditionis fufpicione liberabat.

15. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν) τὸ πάσχα, ut ait *Ioannes*; id enim eminenter ἑορτὴ dicebatur, ut fupra c. XXVI, 5. εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον) Credibile eft, a Romanis hoc effe. Nam in *Livii* hiftoria invenimus, lectifternii indicti diebus vinctis demta vincula. Ad hoc exemplum forfan ab *Augusto* haec gratia conceffa eft populo Iudaico, idque mandatis procuratorum fuit comprehenfum. Nam alioqui praefides Romani nullam habebant ignofcendi libertatem, ut leges nos docent.

16. Εἶχον — Βαραββᾶν) Codices ante Originem habuerunt Ἰησοῦν Βαραββᾶν. Sic etiam ipfe Origines legit. Sed in explicatione huius loci addit: *In multis exemplaribus non continetur, quod Barabbas etiam Iesus dicebatur, et FORSITAN recte, UT NE NOMEN IESU CONVENIAT ALICUI INIQUORUM. In tanta enim scripturarum multitudine neminem scimus Iesum peccatorem, sicut in aliis nominibus iustorum.* Vid. *Michaelis Einleitung*, p. 334. f. edit. 4. Nefcivit igitur *Origenes* multos alios etiam homines hoc nomine fuiffe appellatos. Haec fine dubio fuit cauffa omisfionis huius nominis in plerisque codicibus. Hunc Barabbam vocant Evangeliftae δέσμιον ἐπίσημον, *vinctum insignem*, *insigniter scelestum*, famofum, ut qui inter capita fuiffet feditionis ad caedem usque progreffae. Marc. XV, 7.

17. Τίνα θέλετε — χριςόν;) In margine permultorum Codd. apud *Birchium* et *Matthaeium* ad vv. 16. 17. reperitur Scholion, quo docemur *Anastasium*, episcopum Antiochenum in pervetuſtis codicibus hanc lectionem inveniſſe: Τίνα θέλετε τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν, Ἰησοῦν τὸν Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριςόν; Sic habent etiam codices nonnulli iuniores apud *Griesbachium* et *Birchium*, itemque verſio *Arm.* et *Syra hieros.*

18. Ἤδει γὰρ) Tum ex antegreſſa fama, tum ex ipſius Ieſu modeſtia, et quod nulla in eum crimina afferrentur. διὰ φθόνον) *Invidia impellente.* Invidebant nempe Pontifices Ieſu ob doctrinam, populi plauſum, auditorum copiam, miracula, Meſſiae honorem ei aliquoties delatum. Videbant Ieſum magni fieri, ſuam contra auctoritatem decreſcere, praetereaque metuebant, ne opibus ſuis et reditibus multum per eum decederet.

19. Ἐπὶ τοῦ βήματος) βῆμα, *tribunal,* ad quod gradibus quibusdam aſcenditur. Iudicia tunc temporis ſub dio ſunt acta in provinciis, ſedente magiſtratu in tribunali, quod pro magnificentia illorum temporum ſtabat in loco altiori, eoque ſtrato teſſeris marmoreis, cf. Io. XIX, 13. Ex more Romanorum rei audiebantur illi quidem, cauſſaeque eorum cognoſcebantur in *Praetorio,* (v. 27.) h. e. *in habitatione praesidis Romani;* ſed quum iudicium ipſum habendum, et ſolennia iurisdictionis peragenda eſſent, Tribunal *extra Praetorium* in loco excelſo maximeque conſpicuo ponebatur; et ad illud reus perductus condemnabatur. Vid. *Ioseph.* de B. Iud. Lib. II, c. 9. §. 3. μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ) Nihil ſit tibi negotii aut rei, cum iſto homine innocente et iuſto. Noli te immiſcere huic liti. πολλὰ — αὐτόν) πολλὰ, ſc. παράδοξα. Innuit viſa ſomniorum triſtia atque horrenda. Serio conatu deter-

terrere conatur maritum, ne quicquam contra ius in Iesum statuat durius aut acerbius.

20. Τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν) *Iesum autem perderent*, i. e. occidendum deposcerent. Facere enim rem interdum dicitur is, qui eam procurat, aut quocunque modo aliquid ad eam confert.

21. Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο) τίνα; i. e. πότερον, ut proprie loquuntur Graeci; ἀπὸ autem redundat, sive pro ἐκ ponitur. *Utrum horum duorum vultis a me vobis dimitti?* Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν. Exspectaverant, Iesum, qui tot miracula patrasset, nunc etiam miraculoso modo populum a iugo Romanorum liberaturum, et expectationi eorum satisfacturum esse. Quum autem eum captivum et vinctum, et spem de eo conceptam frustratam viderent, eum ut impostorem eo magis detestati sunt.

22. τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν;) *Quid mihi faciendum cum Iesu?* Verbum ποιεῖν LXX. etiam construunt cum accusativo, e. g. Deut. III, 21. Σταυρωθήτω) Non tantum e vivis eum tollendum esse clamant, sed etiam modum, quo id fieri debeat, praescribunt, per supplicium crucis, ignominiosissimum et atrocissimum. Hoc enim supplicii genus servis duntaxat et vilibus personis ob laesam maiestatem, seditionem, latrocinium et similia facinora infligi solebat. Erat vero atrocissimum etiam supplicii genus, quia perforatione clavorum intensissimus et maximus in partibus nervosis dolor excitabatur.

23. Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν;) Subintelligitur recusatio postulationis. Non possum eum, quod postulatis, crucis supplicio addicere; *quid enim mali commisit?* Usitatissimum esse optimis auctoribus, ut ante τὸ γὰρ eam orationis partem, ab unoquoque facile mente supplendam, omittant, cuius rationem ea particula reddat, *Krebsius* ad h. l.

h. l. oftendit. περισσῶς 'κραζον) Valde, vehementer, fupra modum clamabant.

24. "Οτι ȣ̓δὲν ὠφελεῖ) se nihil proficere; vel, hoc nihil eum iuvare, ut non fubaudiatur αὐτὸς, fed τȣ̃το. θόρυβος γίνεται) Quum omnes facrae huius hiftoriae fcriptores tradant, magnis clamoribus rem effe agitatam, verofimile eft, metum iniectum Pilato, ne populus per tumultum Iefum ad mortem raperet, et fi ipfe obfifteret, defectionem moliretur, tanquam Mofis lege contemta. Qui metus, quanquam indignus viro conftante, multum tamen culpam eius in comparatione Iudaicae faevitiae elevat. cf. Io. XIX, 11. ἀπενίψατο τὰς χεῖρας) Manuum lotio ad teftandam innocentiam, non Iudaeorum fuit propria, fed nota aliis quoque gentibus, quia puritatem aquae elemento defignare admodum naturale eft. Unde, qui fcelere aliquo erant contaminati, folebant, ut *Demosthenes* loquitur, χερνίβων εἴργεσθαι. Vid. *Grot.* et *Wetst.* ἀθῶός εἰμι — τȣ́τȣ.) *Insons sum a caede huius innocentis.* Duplex in his verbis ab eruditis Hebraismus obfervatur, alter in fignificatione vocis αἷμα pro *caede*, alter in τῷ ἀπὸ cum voce ἀθῶος iuncto. Plerumque enim ἀθῶος, *insons*, Genitivum habet adiunctum, Praepofitione ἀπὸ neglecta. Non vult igitur Pilatus fe teneri culpa interfecti Iefu.

25. Πᾶς ὁ λαὸς) i. e. *pars maxima populi*, per Synecdochen. Multos enim ex populo credendum eft non clamaffe. Luc. XXIII, 27. Plurimi autem inftigati et perfuafi a fenioribus, (v. 20.) iisque magis obnoxii Pilatum inftigarunt in Iefum, tot eius beneficiorum obliti. Nimirum varium et mutabile femper eft vulgus. Putabat, eum qui traditus poteftati hoftium, feipfum non poffet tueri, non effe in favore apud Deum, et proinde non effe Meffiam. τὸ αἷμα — τέκνα ἡμῶν) *Nos et nostri liberi*

lue-

luemus hanc caedem; Ita LXX. Levit. XX, 9. et 11. דָּמָיו בּוֹ et דְּמֵיהֶם בָּם bene vertunt *ἔνοχος ἔϛαι*, et *ἔνοχοί εἰσιν*. At 2 Sam. I, 16. ſervarunt Hebraismum: *τὸ αἷμα σȣ ἐπὶ τὴν κεφαλήν σȣ* quomodo et Romani dicebant: *sit capiti tuo*. Mos vetus, non ſe modo ſed et liberos devotandi. Certe magnis ſceleribus etiam poſteritatem obſtringi, non Hebraeorum tantum, ſed et omnium prope gentium fuit opinio. Eſt igitur ſenſus: *Si quid peccabitur in eo occidendo, nos et posteritas nostra poenas luamus.* Quod ſibi Iudaei imprecati ſunt, etiam in caput eorum vertit, quum paulo poſt non fame ſolum et gladio vel civili vel Romano perirent, verum plurimi etiam cruci ſuffigerentur. *Ioseph.* de B. I. Lib. II, c. 14. §. 9.

26. Φραγελλώσας) *Postquam flagris caedi iusserat*; *μαϛιγώσας*, ut in Evangelio Ioannis. Eſt vox latina corrupta. Flagellis caeſum Pilatus tradidit Ieſum ad ſupplicium, ut cruci ſuffigeretur. De more flagellandi ſervos, antequam cruci ſuffigerentur, multa habet *Wetstenius* ad h. l. Solitos ad columnam verberari, atque alias per viam oſtendit *Lipsius* de cruce Lib. II, c. 4. Crucem autem irrogatam Chriſto, tanquam ſeditionis auctori, veriſſime a Doctis notatum eſt. Eam enim poenam ei crimini ſtatuunt Romanae leges, ut notat *Paullus V. Sent. Tit. XXII.*

27. Τότε — εἰς τὸ πραιτώριον) *Quo facti, quum milites praetoriani Iesum in praetorium deduxissent.* τὸ πραιτώριον eſſe latinam vocem *praetorium*, ſatis conſtat. Hoc praetorium ſive palatium olim fuit regia Herodis, in urbe ſuperiori magnifice exſtructa, ex qua aditus patebat in Antoniam, templo iunctam. Deſcripſit hanc re-

giam

giam, hoc palatium Procuratores Romani, qui plerumque Caefariae degebant, quotiescunque Hierofolymis fibi commorandum effet, domicilium fibi deligebant. Vid. *Ioseph.* de B. Iud. Lib. II, c. 14. §. 8. ubi de *Floro*, Procuratore; ἐν τοῖς βασιλείοις αὐλίζεται. PHILO etiam (*de legat. ad Caium*, p. 1033. f. edit. Francof.) palatium illud, quod olim Herodis regia fuerat, vocat τὴν οἰκίαν τῶν ἐπιτρόπων. Συνήγαγον — σπεῖραν) *Congregabant adversus eum totam cohortem.* Per τὴν σπεῖραν intelligitur cohors Romana, quae in praefidio huius praetorii erat. Vid. *Ioseph.* de B. Iud. Lib. II. c. 15. §. 6. V, c. 5. §. 8.

28. Καὶ ἐκδυσάμενοι αὐτόν) *Et vestibus eius exutis.* Περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην) *Induerunt eum chlamyde coccinea.* χλαμύδα ii, qui de re veftiaria veterum fcripferunt, fatis docuerunt fuiffe *pallii* genus, quo apud Graecos viri principales amicti incefferint. *Marcus* et *Ioannes* πορφύραν, et πορφυροῦν ἱμάτιον. Coccinae et purpurae vicinus eft color, unde faepe confunduntur. Hinc *coccus* et *purpura* promifcue ufurpantur, ceu liquet ex Plin. XXII, c. 7. 12. et Scholiafte Iuvenalis *ad Sat.* III. Imo *purpureum* vocabatur, quicquid ruborem prae fe ferebat. Hinc tribuitur *rosis*, Horat. L. II. Od. 15. *aurorae*, Ovid. Lib. III. Metam. *labiis*, Virgil. Aen. L. I. Nec χλαμὺς et ἱμάτιον pugnat inter fe; nam χλαμὺς fub voce ἱματίῳ comprehenditur, five ἱμάτιον capias late pro quovis veftimento, five ftricte pro ea vefte, quae tunicae fuperiniicitur. Pertinuerunt autem haec ludibria ad exprobrationem velut ftulte affectati regni. Eodem modo poftea populus Alexandrinus concitatus Herodi Agrippae illufit. Locus eft apud Philonem in Flacc. p. 970. cf. *Loesner.*

29. Καὶ πλέξαντες — κεφαλὴν αὐτȣ̃) *Et coronam è spinis* (acantho) *contextam capiti eius imposuerunt.* *Coronam spineam* plerique interpretes intelligunt. Verum Pearce *on the Evangelists* interpretatur *coronam ex acantho molli, von Baerenklau*, cui sententiae accedit *Michaelis* ad h. l. et *Neue Oriental. Biblioth.* P. I. p. 186. ubi docet acanthum aculeatum mense Martio inveniri. Fuit sine dubio frutex obvius, maximeque notus, quia milites de aliis ignotioribus non videntur cogitasse. Omnia per ludibrium. Pro paludamento coccineo imperatoris, induitur vile sagum militis; pro corona ex floribus pulchris et fragrantibus, flectunt coronam spineam, vel ex acantho; pro sceptro illi dant fragilem calamum; eoque ipsum percutiunt. Simili modo Alexandrini Agrippae, Regi Iudaeorum illuserunt, ut nos docet *Philo* in Flacc.

31. Ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα) Exuunt pallium, ut ostendant, talem eum regem esse, quem ipsi pro lubitu potestate exuere possint. ἀπήγαγον αὐτὸν ἐις τὸ ϛαυρῶσαι) Per milites supplicium exactum a Romanis magistratibus etiam extra castra, notatum est a viris doctissimis.

32. Ἐξερχόμενοι δὲ) *Urbe egressi*, extra urbem, ut narrat *Ioannes*, et observat *Paulus* Hebr. XIII, 12. De forma crucis vid. infra ad v. 35. notanda. Κυρηναῖον) Ex Lybiae Pentapoli Cyrenaica oriundum, quae plena Iudaeis, ut apertissime docet *Iosephus* de B. I. L. VII, c. 38. de voce ἀγγαρέυειν vid. not. ad cap. V, 41. ἵνα ἄρῃ τὸν ϛαυρὸν αὐτȣ̃) Quum iam ante Christus ipse patibulum tulisset per urbem, (ut *Plautus* loquitur,) Ioann. XIX, 17. more haud dubie Romano, ut iam omnibus notum. Unde apparet, Iesum tam duriter tractatum et graviter antea afflictum, viribus in itinere ad crucem portandam fuisse

desti-

deſtitutum. Videntur autem milites hunc *Simonem* arripuiſſe, qui in onus Chriſto ſuccederet, Iudaeorum inſtigatu, qui eum ſciebant Chriſto favere, quod *Marcus* c. XV, 21. confirmat, filios quoque eius, Chriſti nimirum diſcipulos, nominans.

33. Γολγοθᾶ) pro γολγολθᾶ, hebraice גלגלת, *cranium*; nam eliſio iſtiusmodi quarundam litterarum in vocibus plurimis Syriacae linguae non fuit aliena. Quare non aliud ſignificat, quam quod Graece ſtatim additur, κρανίου τόπος, *caluariae locus.* Nec cauſa nominis aliunde quaerenda, quam quod ibi decollari homines ſolerent, qualia loca Romae erant Seſtertium et Gemoniae. Alii putant locum hunc traxiſſe nomen a cranii humani forma.

34. Ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον) *Vinum myrrhatum.* Pro ὄξος habent οἶνον, Codd. nonnulli, Verſſ. *Athanasius* et *Hilarius*. *Marcus* dicit ἐσμυρνισμένον οἶνον. Utrumque bene. Nam ὄξος Graeci vocant vinum factitii ſaporis, quale ὄξος ἑψητὸν ex palmulis, *Xenophonti* atque aliis memoratum. Tale erat et hoc vinum, ſive thure, ut Hebraeorum magiſtri tradunt, ſive myrrha, ut Marcus ait, conditum, quod recepto more ad ſupplicium euntibus dari ſolebat. Χολὴ autem interdum laxius ſumitur pro omni amaritie; quippe quum ea voce abſinthium ſignificent Graeci interpretes, Proverb. V, 4. Thren. III, 15. Myrrhatum vinum quaſi pro beneficio ſontibus dabatur, ut inebriarentur, et minus ſentirent dolores. *Babyl. Sanhedr.* fol. 43. 1. *Prodeunti ad supplicium capitis, potum dederunt, granumque thuris in pocula vini, ut turbaretur intellectus eius* etc. Talem potum habuerunt etiam milites in caſtris, in uſus quotidianos paratum. Ael. Spartianus: *Pescennius Niger — iuſ-*

sit vinum in expeditione neminem bibere, sed aceto universos esse contentos. γευσάμενος) *Quum leviter degustasset.* Cf. notanda ad Io. XIX, 29. Noluit autem imbibere Chriftus, quia menti externandae adhibebatur: in cruce autem pendens poftea, qui fitiebat, ἔλαβε τὸ ὄξος, i. e. imbibit, Ioan. XIX, 30.

35. Σταυρώσαντες), Modum crucifigendi et formam crucis defcribit *Lipsius* de cruce L. II, c. 7—10. Cui addendi Salmasius de *cruce*, Barthoлinus Epift. Cent. I. ep. 91. 94. Bynaeus de morte J. Chr. alii. Cruces non fuerunt tantae altitudinis, ut vulgo repraefentur, fed ita comparatae, ut cruciarii trium fere pedum fpatio fupra terram attollerentur. Simul ad crucem ventum, fpoliabant hominem veftibus, et fic in eam dabant, interdum iam erectam, interdum vero depofitam. Figendi modus is erat, ut manus primum figerent, inde pedes, clavis aut funibus; fed plurimum illis, interdum manus clavis, pedes funibus. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον) id eft partim diviferunt, partim alea addixerunt victori, ut nos docet *Ioannes*. Veniebat autem hoc ex more Romano. Milites enim, fupplicii exactores fontium fpolia fibi vindicabant, quod *Adrianus* imperator vetuit fieri, nifi praefidum iuffu. ἵνα πληρωθῇ — ἔβαλον κλῆρον) Ex *Ioanne* cap. XIX, 24. adiectum videtur: quia Graeci optimi Codd. Verff. et Patres non habent.

36. Καὶ καθήμενοι, ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ) *Et sedentes, custodiebant eum ibi.* τηρεῖν h. l. eft *custodire*. Et hoc ex more Romano. *Petronius Arbiter* Satyrico: *miles, qui cruces asservabat, ne quis corpora ad sepulturam detraheret.* Quidam enim diu in crucibus vixerunt, ut ingenitum fcilicet robur erat, aut vires. Sic *Timotheus et Maura in cruce novem diebus vivi* pen-

pendentes, ac seipsos in fide corroborantes, martyrium consumserunt. Martyrolog. III. Maii. Quidam etiam petulanter egerunt in cruce pendentes, ut protervuli apud Senecam (de vita beata c. XIX.) *qui ex patibulo spectatores suos conspuunt.* Quidam miſeratione Principis aut Magiſtratuum e cruce ablati, poſt vixerunt. Pleri que mortui ſunt languore aut fame, alii a volucribus, aut feris etiam vivi lacerati, interdum etiam lanceis interfecti ſunt. Vid. LIPSIUS de cruce, Lib. II, c. XII. ſeq.

37. Τὴν αἰτίαν) *Crimen eius*; γράμματα τὴν αἰτίαν τῆς θανατώσεως δηλῦντα, dixit *Dio Cassius*; *Titulum*, ut *Ioannes*, *Suetonius* duobus locis et *Tertullianus* Apologetico; πίνακα *Eusebius*, ubi de Attalo agit. Erat nempe crucibus maleficorum infixa alba tabella, inſcripta nigris litteris, quibus cauſſa mortis et culpa indicaretur. ἔτος — τῶν Ἰεδαίων) Pilatus, hunc titulum cruci imponens, et teſtimonium dare voluit innocentiae Ieſu, et ſatisfacere Caeſari.

38. Σταυρῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃςαὶ) Nam crux poena latronum. Vocabantur λῃςῶν et ſicariorum nomine etiam, qui iniuſſu publico arma cepiſſent; hi autem duo aſſervati erant ad tempus adventantium azymorum, ut quam maximo populi conventu punirentur: id enim in Iudaea receptum erat, meritoque a Romanis retentum, quum ab eorum inſtitutis non diſſideret. εἷς — εὐωνύμων) Medium inter duos latrones ſuſpenderunt Ieſum, tanquam peiorem latronibus. Ipſo comitatu oſtendere voluerunt, Ieſum hominem eſſe maxime nefarium. Ita nihil in ſupplicio eius ad contumeliam defuit.

39. Κινῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν) *Motantes capita.* Signum inſultationis; quo ſenſu κινεῖν κεφαλὴν reperies Pſ. XXII, 8. 2 Reg. XIX, 21. aliisque locis. Notandum hic,

hic, quam facile diverſa Ieſu fortuna omnia eius beneficia vulgi animis excuſſerit.

40. Ἐι ὑιὸς ἐι τȣ̃ Θεȣ̃) *Si dilectus es Dei*, Meſſias. Non enim ad divinam Chriſti naturam hoc pertinet, de qua plebs nihil inaudiverat, ſed ad ſpecialem Dei amorem, qualis eſt, quo patres filios ſuos proſequuntur.

43. Ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, ἐι θέλει αὐτὸν) θέλειν h. l. eſt *amare*, hebr. חָפֵץ. Deut. XXI, 14. Pſ. XLI, 11. (hebr. XL, 11.) Eſt et ubi LXX. interpretes hebraicam hanc vocem exprimunt per ἐγκεῖσθαι, αἱρεῖσθαι, et εὐδοκεῖν.

44. Τὸ δ' αὐτὸ — — ὠνείδιζον αὐτὸν) τὸ δ' αὐτὸ, elliptice pro: κατὰ τὸ αὐτὸ, *similiter, simili modo.* Ὁι λῃσαὶ, *unus ex latronibus* Luc. XXIII, 39. ſ; nam pluralem numerum uſurpari, ubi unum e multis, ſed indefinite indicatur, veteres novique interpretes monuerunt. Pro ὠνείδιζον αὐτῷ alii recte legunt αὐτὸν, ſic enim habent plurimi et vetuſtiſſimi codices. Ὀνειδίζειν cum accuſ. eſt *conviciis proſcindere*; cum dativo: *exprobrare.*

45. Σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν) πᾶσα ἡ γῆ h. l. eſt Iudaea, vel terra Hieroſolymitana, ut ſaepius. Σκότος non eſt eclipſis ſolis proprie ſic dicta, quae tempore plenilunii vix locum habere poteſt; ſed obſcuratio ſolis extraordinaria, cum terrae motu, forſan etiam graviſſima tempeſtate coniuncta. Fuiſſe illo tempore terrae motum, ita ut rupes diſſilirent, Matthaeus refert infra v. 51. Sed ante vel poſt terrae motum ſaepe tanta caligo per vapores e terra aſcendentes oritur, ut medio die nox ingruere videatur. Extenditur vero caligo cum terrae motu coniuncta per quatuor, ſex, et decem milliaria, atque adeo longius. Hac interpretatione rei dignitati nihil detrahitur.

Suf-

Sufficit, multos Iudaeos ortis tenebris medio die, attentos esse factos et ad se rediisse. Orta est nempe caligo tempore meridiano, quo sol maxime lucere ac fervere, diesque clarissimus esse solet, atque duravit *ab hora sexta*, (nostra duodecima) *usque ad horam nonam*, quae est tertia nostra pomeridiana. Iudaei enim diem in duodecim horas dispescebant, quarum prima ab orto sole incipiebat. Hinc hora sexta meridiem constituit, estque nostra duodecima. Defectio solis, cuius mentionem faciunt *Phlegon Trallianus* L. XIII. Olympiadum, et *Thallus* apud Africanum, diversa est ab ea, cuius Evangelista meminit; tempus enim non congruit. Vid. Moldenh. ad h. l. et Scriptores hist. eccles.

46. *Ἠλί, ἠλί, λαμὰ σαβαχθανί;*) Ps. XXII, 2. legitur: אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי. Sed pro אֲזַבְתָּנִי Iesus usus est voce Syriaca שְׁבַקְתַּנִי. Vocis שְׁבַק significatio eadem quae hebraicae vocis עָזַב. Et hinc et aliunde colligitur, Christum neque veteri usum Hebraeorum sermone, neque Syriaco, sed mixta dialecto, quae tum in Iudaea vigebat. Ea lingua retinebat quaedam avitae pronuntiationis, ut אֵלִי: quaedam cum Syris habebat communia, ut שְׁבַק, pro עָזַב.

ἱνατί με ἐγκατέλιπες;) *Cur ita me destituisti?* Vox est deprecantis, non desperantis. Putabant Iudaei, qui adstabant, Iesum a Deo derelictum, adeoque Messiam et Dei Filium non esse, ut supra v. 39—43. huius capitis relatum est. Rogat ergo Iesus Patrem suum, ne diutius ipsum patiatur tanta contumelia affici, sed potius e manibus eorum eripiat, demonstretque suspicionem illorum iniquam fuisse. Haec *Wetstenius* ad h. l. Hoc saltim facile apparet, haec verba fuisse non desperantis, sed dolentis, mi-

miferam fuam vicem deflentis, et auxilium divinum implorantis.

47. Ἠλίαν) Alludunt isti, (ut folent irrifores,) ad nomen *Eli*, quod fignificat Deus mi, non imperitia linguae, fed quod profanus et crudelis animus huc eos impelleret. Multa apud Iudaeos narrabantur, de apparitionibus Eliae, ad homines ex periculo mortis liberandos. Putabant etiam *Eliam* praeparaturum effe Meffiae viam. Quum igitur Iefus, fe effe Meffiam, profeffus effet, illudunt ei, dicentes: *En Messiam adeo ad incitas redactum, ut praecursoris egeat ope.*

48. Λαβὼν — ἐπότιζεν αὐτὸν) *Spongiam vino* (pofca) *repletam, arundinique affixam porrigit, ad eum potandum.* Λαβὼν hic, ut faepius, pleonaftice pofitum eft. Ὄξος, cf. fupra v. 34. Iefus nempe fitire fe dixerat, ut nos Ioannes docet. περιθεὶς καλάμῳ) Ὑσσώπῳ περιθέντες, inquit Ioannes. Apparet, κάλαμον idem fuiffe quod ὕσσωπον, i. e. bacillum ex hyffopo, quae in aliquam magnitudinem arbori convenientem excrefcit in Iudaea, non minus quam finapi.

49. Ἄφες) Non eft vox prohibentis, fed fubiunctivo fequenti inferviens, quafi dicas: *age videamus.*

50. Κράξας φωνῇ μεγάλῃ) *Iterum alta voce clamans.* Clamor is fuit: τετέλεσται apud Ioannem, et πάτερ εἰς χεῖρας σε παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά με. Ergo non fuit vox dolentis, fed lactantis et quafi triumphantis. Quare centurio cruci adftans hac voce Iefu commotus, fufpicatus eft, extraordinarium eum effe hominem. Marc. XV, 39. Ἀφῆκε τὸ πνεῦμα) *Exhalavit spiritum.* Sic LXX. Gen. XXXV, 18. pro בְּצֵאת נַפְשָׁהּ habent ἐν τῷ ἀφιέναι αὐτὴν τὴν ψυχήν. Πνεῦμα et ψυχὴ funt fynonyma, non

ha-

halitus, fed *spiritus*. Cf. Luc. XXIII, 46. Non audiendi funt *Dammius*, *Bahrdtius*, Auctor Hori, aliique, qui affirmarunt, Iefum non vere mortuum, fed tantum animi deliquium effe paffum. Vid. Notanda ad Io. XIX, 34.

51. Καὶ ἰδὲ — κάτω) *Tum, ecce, velum templi scissum est in duas partes a summo ad imum.* Ἰδὲ הִנֵּה, h. l. vel eft vox admirantis, ut faepe, vel denotat *subito*, *derepente*, ut Gen. XV, 4. ubi LXX. pro הִנֵּה habent εὐθὺς. Καταπέτασμα τῦ ναῦ) Duo vela templi fuerunt; *interius* quidem, quo velatus fuit aditus ad Santum Sanctorum, et *exterius*, quod erat ad introitum templi. Illud Hebraice הַפָּרֹכֶת, hoc מָסָךְ appellatur. Hoc loco intelligendum illud eft, quod erat ante aditum Sanctuarii, quod fimpliciter καταπέτασμα dicitur, ut alterum κάλυμμα. Quae res intelligitur, e verbis apud Philonem Lib. II. de vita Mofis: *Ex his ipsis*, (purpura, coccino et byffo,) *cum velum* (καταπέτασμα,) *tum velamen* (κάλυμμα) *confectum fuit*: *Illud quidem interius ad quatuor columnas, ut adytum occuleretur; alterum autem exterius, ne quis profanus posset inspicere sacrificantium sacra.* Incerta funt et fabulofa, quae a Talmudicis de velo templi narrantur. *Schekalim* VIII. 5. Veli craffitudo eft palmus, et contextus eft ex LXXII. filis, quorum unumquodque habet XXIV. filamenta. In longitudine habet XL. cubitos, in latitudine vero XX. et ex LXXXII. myriadibus confectum eft. Duo quotannis conficiuntur. CCC. Sacerdotes ipfum lavant. Haec omnia, ut iam diximus, incerta funt. εἰς δύο) fc. μέρη, *in duas partes*. Erat hoc velum ita comparatum, ut nulli tempeftatis iniuriae effet obnoxium, nec humana manu fcindi poffet. Ergo accidiffe hoc videtur, ut appareret, caerimoniis Leviti-

cis

cis nunc imponi finem. Sic plerique. Si tamen velum tenuis texturae, et vetuſtate fuit contritum, in illo terrae motu facile ſine miraculo ſcindi potuit. Vid. *Michaelis* ad h. l. καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη) *et terra concussa est.* ſc. terra Iſraelitica, vel etiam Hieroſolymitana.

52. 53. Καὶ τὰ μνημεῖα — ἐνεφανίσθησαν) Haec duo commata ſpuria eſſe cenſet Anonymus *in Repertorio für bibl. und morgenl. Litteratur, Tom. IX. de interpolationibus in Evangelio Matthaei*, pag. 99. 139. In eadem ſententia eſt Anonymus im *deutschen Museum*, menſ. Iul. 1783. p. 73—82. Fieri potuiſſe, ut quaedam ex Evangelio Nazaraeorum, vel ex traditione in Evangelium Matthaei irrepſerint, facile largior. Sed certi aliquid in his rebus ſtatuere non auſim. Ceterum putant quidam, ſtatim mortuo Chriſto hos mortuos reſurrexiſſe; quare non legunt μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, ſed αὐτῶν. Alii exiſtimant, fiſſis petris aperta quidem eſſe ſepulcra, neque tamen ad vitam perveniſſe hos mortuos, niſi poſtquam Chriſtus revixerat, ut ſic appareret, ipſum eſſe πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν. Verba μετὰ τ. ἐγ. αὐτ. ſequentibus iungunt verſiones Perſicae et Syriaca. Venerunt εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν. Sepulti enim in ſuburbanis locis fuerant. Aperiri ſepulcra in gravi terrae motu, haud eſt inſolens. Aristides in Rhodum: ἀνεῤῥίπτοῦντο δὲ οἰκίαι, καὶ μνήματα ἀνεῤῥήγνυντο, πύργοι δὲ πύργοις ἐνέπιπτον. Xiphilinus Nerva: σεισμὸς ἐξαίσιος ἐγένετο, ὥστε καὶ δόκησιν παρασχεῖν, ὅτι ἥτε γῆ πᾶσα διαῤῥήγνυται, καὶ αἱ τῶν πεφονευμένων ὑπ' αὐτοῦ ψυχαὶ πᾶσαι ἅμα ἐπ' αὐτὸν ἀναθοῤῥύσοι. Quod autem tempore mortis Chriſti demortui ex ſepulcris vivi exiiſſe dicuntur, id plane extraordinarium eſſe et inauditum, nemo non videt. Si cauſſa quaeritur, cur hoc miraculum factum ſit, reſpondet Io. Georg. Michaelis *in*

Bib-

Biblioth. Brem. cl. III. p. 728. excitatos hos fanctos effe, et apparuiffe aliis ideo, ut vel fic convincerentur Iudaei, Iefum Nazarenum effe verum Meffiam, quippe cuius tempore mortuorum aliquos refufcitatum iri crediderint. Vid. Buxtorfii Synag. Iud. c. 3. Quinam autem fuerint illi Sancti, nemini mortalium conftat. Ii certe falluntur, qui Adamum, Evam, Noachum, Abrahamum, Ifaacum, Iacobum, Davidem etc. fuiffe fibi perfuadent. Recte fufpicantur alii, fuiffe hos non ita pridem defunctos et fepultos, quia alias non agniti fuiffent ab illis, quibus apparuerunt, nec cognitum fuiffet eos a morte effe redivivos. Vid. Lampius in Biblioth. Brem. claff. III. *Michaelis* ad h. l. ita explicat hanc Matthaei narrationem: Eo die, quo Iefus mortuus eft, in gravi illo terrae motu aperta funt nonnulla fepulcra, in quibus corpora hominum non ita pridem mortuorum fepulta erant. Cadavera per aliquot dies in apertis fepulcris confpiciebantur; mox autem non amplius inventa funt. Circa illud tempus autem vifi funt nonnullis piis Hierofolymitanis amici et familiares haud ita pridem defuncti *in somnio*, dicentes, fe in vitam rediiffe; corpora fua non amplius effe in fepulcris. Quum igitur corpora eorum nuspiam reperirentur, inde concluferunt, amicos fuos revera in vitam rediiffe. Matthaeus autem relata refert. Nos nihil definimus.

54. Ἑκατόνταρχος) *Centurio supplicio praepositus*, ut Seneca loquitur Lib. I. de ira c. 12. haud dubie Romanus. τηρῦντες) Etiam poft mortem manferunt milites, *ne quis* fcilicet, ut *Petronius* loquitur, *ad sepulturam corpora detraheret*, (nifi publico permiffu.) καὶ τὰ γενόμενα) Caliginem folis, et, quod non fruftra Marcus addit, exfpirationem ftatim poft clamorem. ἀληθῶς Θεῦ υἱὸς ἦν ἅτος) Quum Romani fuerint, qui hoc dicebant,

bant, clarum eſt, nihil aliud illos ſignificare voluiſſe, quam, Chriſtum non modo fuiſſe infontem, ſed etiam plane iuſtum, (Luc. XXIII, 47.) et velut Heroëm quempiam, quaſi Diis ipſis hoc coelitus teſtantibus; id quod declarat etiam verbum ἦν, *erat*, quaſi eſſe deſiiſſet. Fortaſſe audiverant etiam Ieſum coram Synedrio et Pilato confeſſum eſſe, ſe eſſe υἱὸν τȣ͂ Θεȣ͂.

55. Ἦσαν — διακονȣ͂σαι αὐτῷ) Ἠκολȣθησαν τῷ Ἰησȣ͂, comitatae fuerant Ieſum, in ultimo itinere ex Galilaea. De ſenſu verbi διακονεῖν vid. Luc. VIII, 3.

56. Μαρία ἡ Μαγδαληνή, *Maria ex urbe Magdala oriunda.* Μαγδαληνὸς eſt nomen gentile, ut Ἀλεξανδρῖνος et ſimilia, quod patet ex articulo ἡ. Erat autem *Magdala* urbs trans Iordanem ſita. Matth. XV, 39. Μαρία ἡ τȣ͂ Ἰακώβȣ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, Maria, mater Iacobi minoris, ſ. iunioris, (Marc. XV, 40.) qui erat filius Alphaei vel Cleopae, Matth. X, 3. coll. Io. XIX, 25.

57. Ὀψίας δὲ γενομένης) Statim poſt nonam. Nam ſolis occaſus erat initium noctis. πλȣ́σιος) εὐσχήμων inquit *Marcus*, i. e. *vir honesti loci*, quippe βȣλευτής, ut ipſe addit, et *Lucas* exprimit. Hic Ioſephus, oriundus quidem ab Arimathaea, i. e. *Rama*, in tribu Beniamin ſita, Matth. II, 17. domicilium autem, et ſedem fortunarum ſuarum habens Hieroſolymis, Grotio fuiſſe videtur ſenator ſenatus urbis Hieroſolymitanae, quia non vocatur ἄρχων, ſed βȣλευτής. Sed obſtat, quod Lucas XXIII, 51. addit, *eum in ceterorum consilia et machinationes non consensisse;* unde ſequitur, eum ex numero aſſeſſorum Synedrii fuiſſe. ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησȣ͂) *Fuerat Iesu sectator.* Veram igitur agnovit Chriſti doctrinam, ſed, quod Ioannes addit, profiteri eam non auſus fuerat hactenus, metu prohibente.

58. Ἠτήσατο τὸ σῶμα) Apud Romanos nefas erat cruci affixos fepelire, nifi fuerit petitum et permiffum. Plerumque tabo paffi funt diffluere mortuos in cruce, et a fole ac pluvia corrumpi. Mortui funt hoc mortis genere interemti, vel a ftillante paullatim fanguine, vel a fame, vel etiam ab avium ferarumque laniatu. Interdum et lanceis funt interfecti. Cf. quae notavimus ad v. 36. Quia vero cum Iudaeorum inftitutis pugnabat, corpora peremtorum ultra vefperam oftentari, Deut. XXI, 23. credibile eft, Praefides Romanos ea in re, ut in multis rebus aliis, fequutos morem regionis. Quare non hoc proprie rogatum a Iudaeis, Ioan. XIX, 31. ut ante noctem corpora demerentur, fed ut paullo maturius, ne milites in eo opere occupatos initium fabbati deprehenderet. Iudaeis et barbaris mos fuit, ob imminens aliquod feftum, interfectorum cadavera, quo citius fepelirentur, cognatis tollenda permittere. *Philonis* de hac re locum habet *Loesnerus.*

59. ἐνετύλιξεν σινδ. καθαρᾷ) *Involvit linteo mundo.* σινδὼν, linteum pertenue, amictus ex lino Aegyptiaco, omnis generis linum, maximeque xylinum, fubtiliter textum. Originem huius vocabuli viri docti multi, e. c. *Braunius*, *Munthius*, *Forsterus* (de byffo antiquorum) in lingua Aegyptia quaefiverunt. *Fischerus* autem (Proluff. p. 76.) non dubitat, quin σινδὼν fit Hebraeorum vocabulum סָדִין. Quanquam autem unum nominat Matthaeus, praecipuum videlicet, quo corpus involvebatur, plura tamen fuiffe certum eft; quare ὀθόνια recte dixit *Ioannes* cap. XIX, 40. et c. XX, 6. Ceterum ὀθόνια quoque dicuntur *lintea*, maximeque xylina; unde Hefychius nomen ὀθόνη interpretatur vocabulo σινδών. De variis generibus ὀθονίων accurate difputat *Forsterus* l. c.

pag.

p. 74. ff. qui etiam obfervat, veftimenta xylina tum apud Aegyptios, tum apud Iudaeos vocata effe καθαρὰ, *pura imo sacra.*

60. Ἔθηκεν — μνημείῳ) *Condidit illud in suo novo sepulcro.* Ἔθηκε, pro compof. κατέθηκε. Ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ) Articulus ἐν τῇ πέτρᾳ oftendit, ex una rupe five petra excifum et excavatum fuiffe monumentum. Erat is mos Iudaeorum e rupe fpecum excavare condendis corporibus. προσκυλίσας — μνημείου) *Ingens saxum monumenti foribus apponere curavit.* Orientales fepulcra lapidibus magnis munire folebant, ne cadavera a beftiis vel hominibus laederentur.

62. Τῇ δὲ — παρασκευὴν) *Altero autem die, qui consequebatur Parasceven,* i. e. Sabbato, et quidem ineunte Sabbato, ut videtur, mox poft folis occafum. Παρασκευὴ proprie eft apparatus, praeparatio. In fpecie autem fic vocatur dies, qui fabbatum antecedit, in quo, quae fabbato, vel diebus feftis neceffaria funt, praeparantur, nobis dies Veneris. συνήχθησαν — Πιλάτον) Non univerfum Synedrium, non πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῦ λαῦ, fed quaedam tantum membra fenatus, cum duobus Pontificibus Maximis. De cuftodia ad fepulcrum difpofita copiofe difputavit D. Paulus in *Meletematis ad hist. dogm. de resurrectione mortuorum,* Ienae, 1796. Sed obiectiones eius et dubitationes examinare non eft huius loci. Conferri poffunt quae ad confutandos eos, qui hanc Matthaei narrationem genuinam effe negant, difputavit Michaelis *in der Erklärung der Begräbnis und Auferstehungsgeschichte Christi.* p. 84. ff. Pauli argumenta refutavit Süskind (*Maga-*

zin

zin für christl. Dogmatik und Moral etc. St. 9. Tübingae 1803. p. 156. sqq. et post eum Kuinoel in Comment. ad h. l.

63. Ὁ πλάνος) *Deceptor.* Mortuum etiam Iesum non desinunt ignominia verborum afficere. Est autem *planus*, quo nomine et Horatius utitur, circulator ac vagus, et nugatoria levitate homines decipiens. μετὰ — ἐγείρομαι) i. e. τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Videntur verba Iesu Io. II, 19. de resurrectione eius intellexisse. Vid. *Henke* Progr. *Illustratur Ioannes nonnullorum Iesu apophthegmatum interpres*, Helmst. 1798. F. V. Reinhard Diss. *de Christo suam dum viveret resurrectionem praedicente*, (in Commentatt. theolog. editt. a *Velthusen*, *Kuinoel* et *Ruperti*, Vol. III. 1. ff.) repetita in opusculis Academicis Volum. II. p. 30. sqq. ad loca, quibus Christus resurrectionem suam *publice, audientibus aliis, ipsisque Pharisaeis* praedixerit, praeter Io. II, 19. refert Matth. XII, 38—40. et Io. X, 18.

64. Κέλευσον — ἡμέρας) *Iube muniri sepulcrum ad tertium diem.* Sic libro Sapient. XIII, 15. legitur ἀσφαλίσασθαι σιδήρῳ, *ferro munire.* Alexandrini hoc vocabulo utuntur pro חִזֵּק Nehem. III, 15. Μήποτε — τῶν νεκρῶν) *Ne discipuli eius eum noctu subducant, populoque persuadeant, eum a morte rediisse.* Ἐλθόντες pleonastice positum est. Καὶ ἔσται — πρώτης) *Adeoque e minori malo maius existat*, ultima fraus peior sit priori. Locutio proverbialis, ut supra c. XII, 45. Luc. XI, 26. 2 Petr. II, 20. Ne posthac peius aliquid eveniat, e. g. seditio populi, quae omnino metuenda erat, si Iesus *publice* se omnibus conspiciendum praebuisset post resurrectionem.

65.

65. Ἔχετε κȣϛωδίαν) *Habeatis custodiam.* κȣϛωδία, *custodia*, vox Latina, milites cuſtodiam agentes. Ἔχετε, *habeatis. Sie soll euch vergönnt seyn*, ut Eſth. III, 11. ἔχε τό ἀργύριον, Vel ſimpliciter: Habetis cohortem, quae hoc tempore ad omnes tumultus arcendos veſtro imperio commiſſa eſt; ea utimini pro arbitrio. ὡς οἴδατε) Ut fieri oporteat, pro ſollertia veſtra iudicabitis.

66. Σφραγίσαντες τὸν λίθον) *Obsignato lapide.* Forſan *Pilati* annulo, divina providentia ita dirigente, ut publica ſigilli fide conſtaret, Chriſti corpus nulla humana manu exemtum ſepulcro. μετὰ τῆς κȣϛωδίας) Conſtruendum eſt cum verbo ἠσφαλίσαντο eo ſenſu, quem *Tertullianus* exprimit: *sepulcro conditum magna militari manu custodiae diligentia circumsederunt.* Alii per metatheſin verba μετὰ τῆς κȣϛοδίας iungunt Participio πορευθέντες, et vertunt: *Illi igitur, comitantibus militibus abeunt, et sepulcrum, obsignato* inſuper *saxo, muniunt.* Sic *Reichardus.*

CAP. XXVIII.

Quanquam in narranda hiſtoria reſurrectionis Chriſti quoad ſummam rei optime conſentiunt Evangeliſtae, tamen in commemorandis ſingulis quibusdam περιςάσεσι variant. Has diſcrepantias ita exaggeravit poſt alios *Anonymus*, cuius fragmenta ex bibliotheca ducali Guelferbytana *Lessingius (in den Beyträgen zur Geschichte und Litteratur)* edidit, ut totam hanc hiſtoriam reddere incertam dubiamque conaretur. Cui fortiter ſe oppoſuerunt noſtratium haud pauci, quos inter *Doederlein*, *Less*, *Semler*,

ler, Tobler, palmam reliquis praeripuerunt. His adde: *I. D. Michaelis Erklärung der Begräbnis - und Auferstehungsgeschichte* etc. Halae 1783. *Beyträge zur Beförderung theologischer und andrer wichtiger Kenntnisse von Kielischen und auswärtigen Gelehrten.* P. III. p. 245. ff. Io. Fr. Plessing, *die Auferstehung Iesu aufs neue betrachtet.* Hal. 1788. Friedrich, *über die Gewifsheit der Auferstehung Iesu.* Eichhorn, Biblioth. VII, 204. I. G. Herder *über Auferstehung, als Glauben, Geschichte und Lehre.* pag. 130. ff. Bene obfervat *Griesbachius* (in Progr. de fontibus, unde Evangeliftae fuas de refurrectione Domini narrationes hauferint,) difficultatum potiorum originem latere faepe in religione fumma, qua fontes fuos preffe fequi, nec quicquam alieni eis admifcere fibi propofuerant facri fcriptores. Quisque nempe Evangelifta eodem prorfus modo rem narravit, quo ipfe primum de ea certior factus fuerat. Quum autem nullus Apoftolorum mulieres, primas refurrectionis nuncias, omnes vidiffet; aliae potius mulieres alios Apoftolos, per diffitas urbis Hierofolymae regiones difperfos adiiffent, et quae ipfae viderant his expofuiffent, hinc factum eft, ut unus has, alius alias περιστάσεις refcisceret, et in litteras referret. Ceterum fides Apoftolorum de refurrectione Chrifti non nitebatur illa quidem afleverationibus mulierum, fed propriorum fenfuum teftimonio, (omnibus enim vivum fe confpiciendum praebuit Dominus,) narrationes tamen mulierum, per quas velut primus fpei radius in animos eorum illapfus erat, aeterna memoria ipfis videbantur dignae. Quum itaque poftea aliis exponenda effet refurrectionis hiftoria, vix poterant rem aliter narrare, quam ea olim per mulieres primum ipfis innotuerat.

1. Ὀψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκέσῃ εἰς μίαν σαββάτων) Vertenda ſunt haec verba ſic: *Post sabbatum autem, illucescente primo hebdomadis die.* Scilicet ὀψὲ σαββάτων reddendum eſt: *post sabbatum, sabbato transacto*, ſeu *in fine sabbati*, quod dilucidiſſime Marcus c. XVI, 1. exprimit verbis διαγενομένε τῦ σαββάτε: ubi intelligendus eſt dies ſabbati cum nocte ſequenti. Sic *Thucydides* Lib. IV, c. 93. τῆς ἡμέρας ὀψὲ ἦν, *erat serum diei*, *in fine diei.* *Plutarch.* ὀψὲ τῶν βασιλέως χρόνων, *post tempora regis.* *Philostratus*: ὀψὲ τῶν τρωϊκῶν, *post bellum Troianum.* Vox σάββατα hoc commate duplici ſignificatione ſumitur. Nam initio commatis σάββατα eſt ipſum ſabbatum; ſed in ſequentibus eſt *hebdomas.* Proinde verba τῇ (ἡμέρᾳ) ἐπιφωσκέσῃ εἰς μίαν σαββάτων, pro ἐν μιᾷ σαββάτων, vertenda ſunt: *die illucescente*, *s. oriente primo die hebdomadis.* Nam μία σαββάτων eſt primus hebdomadis dies; μία vero ex Hebraico אֶחָד dicitur pro πρώτη, et σάββατα pro *tota hebdomade* in ſacris litteris ſumi, tritius eſt, quam ut exemplis ſit confirmandum. Ἐπιφώσκειν, etſi proprie de ſideribus, iubar emittere incipientibus, dicitur, tamen de die quoque illuceſcente ſaepe uſurpatur. Igitur ἡ ἐπιφώσκεσα (ἡμέρα) eſt *ipsum diluculum*, nuntius diei. Unde apparet, Matthaeum neque ſecum, neque cum reliquis Evangeliſtis pugnare. ἦλθε — τάφον) Ἦλθε, i. e. *in viam se dederat*, *ibat.* Cf. v. 2. Nam ἔρχομαι, quod hic reſpondet hebr. הָלַךְ non tantum indicat *venire*, ſed etiam *ire*, *proficisci*, ut *Henr. Stephanus* in theſauro linguae graecae docet. Hoc ſenſu occurrit Act. XXVIII, 14. coll. v. 15. Act. XX, 14. 15. aliisque locis. Ἡ ἄλλη Μαρία, nempe Cleopae filia, mater

ter Iofae et Iacobi. Omittit Matthaeus *Salomen*, quam Marcus nominat, et *Ioannam*, uxorem fcilicet Chuzae, qui Herodis erat procurator, Lucae memoratam. Θεωρῆσαι τὸν τάφον. Marcus addit: ἵνα ἀλείψωσιν αὐτὸν, quod et Lucas non obfcure indicat. Venerunt igitur, ut viderent, an fepulcrum ad unctionem pateret. Solebat id fieri, antequam corpora fepulcro mandarentur; fed fepeliendi feftinatio id officium anteverterat. Matthaeo primum de refurrectione Chrifti nuntium attuliffe videtur ἡ ἄλλη Μαρία, quae narraverat quidem, fe cum Magdalena, aliisque nonnullis, quarum forte nomina tacuerat (Marc. XVI, 1. Luc. XXIV, 10.) acceffiffe ad fepulcrum; fed abitum Magdalenae a fepulcro ad Ioannem ac Petrum (Io. XX, 2. sqq.) praetermiferat, numeroque plurali porro ufa, quae poft Magdalenae difceffum fibi contigiffent, exponere perrexerat. Quam narrationem optima fide repetiit Matthaeus, fuoque Evangelio inferuit.

2. Καὶ ἰδοὺ — μέγας) Verte in plusquamperfecto: *Magnus terrae motus fuerat ortus.* Quae enim v. 2—4. narrantur, fine dubio evenerunt ante adventum mulierum ad fepulcrum. Non aufae fuiffent accedere, fi monumentum obfeptum vidiffent militibus. ἄγγελος γὰρ — ἐπάνω αὐτοῦ) *Nam angelus Dei, coelo profectus, saxum a foribus sepulcri devolverat, ac super ipso consederat.* Pro ἄγγελος Marcus c. XVI, 5. commemorat νεανίσκον, *stola candida indutum.* Nonnulli, angelos vulgo fic dictos hoc noftro et parallelis locis intelligendos effe, negant. Ex horum fententia Hebraei omnia inopinata eventa, quorum cauffae proximae laterent, ad auctores invifibiles, ad angelos, quorum minifterio Deus ad exfequenda fua mandata uteretur, referre, et angelos

nominare solebant. Sic more Hebraeorum commode angelus lapidem removiſſe a ſepulcro, et auctor commotionis terrae fuiſſe, dici poterat. Cf. FRIEDRICH *über die Engel in der Auferstehungsgeschichte*, in EICHHORN allgem. Bibl. der bibl. Litter. VI, 4 VIII, p. 623. HEZEL, *der Schriftforscher*. Heft III. St. 23. Refert Matthaeus, quod vel ex milite aliquo ad ſacra Chriſtiana poſtea perducto, vel ſenatore iudaico, Chriſtianam religionem poſtea amplexo, audiverat. Terra contremiſcente, ſaxum occludens aditum ad ſepulcrum, fulmine forte percuſſum, disiectum eſſe videtur. Quum autem cuſtodes in apice ſaxi formam candidam et coruſcam conſpexiſſent, nulli dubitarunt coeleſtem genium eſſe, atque ab eo devolutum eſſe ſaxum.

3. Ἦν δὲ — χιών) *Habebat autem facies eius speciem fulguris* (inſtar fulguris nitebat,) *vestimenta autem albedinem nivis habebant.* ἰδέα quidem apud probatae auctoritatis ſcriptores interdum de *forma humana* dicitur. Saepius autem uſurpatur de imaginibus phantaſiae obiectis. Perterrefacti milites coruſcam fulguris ſpeciem facile pro coeleſti genio habere poterant.

5. Ἀποκριθεὶς — ζητεῖτε) Ἀποκριθεὶς hebraico more, ut ſaepe, pleonaſtice hic ponitur. Binos angelos commemorat Lucas, c. XXIV, 4. Matthaeus autem unius tantum, quia unus tantum mulieres allocutus fuerat, mentionem facit. Ceterum mulieres in ſpelunca haec ex angelo audiviſſe, patet ex commate 8. Omnibus nempe perterritis ob non repertum corpus, Magdalena, viros quosdam advocatura, celeri curſu redit in urbem, (Io. XX, 2. ſqq.) reliquae remanent, et poſtquam ex terrore ſenſum ſe colligiſſent, paullulumque confirmaſſent, in ſpeluncam intro-

gre-

grediuntur, et confpiciunt binos angelos, quorum alter eas alloquitur, et Iefum a mortuis furrexiffe confirmat. Magdalenam quidem cum ceteris mulieribus fummo mane fepulcrum petiiffe, refciverat Matthaeus; fed feiunxiffe eam poftea fefe a reliquis, nec interfuiffe his, quum Iefus eis appareret, eosque alloqueretur, id vel ignorabat, vel memoratu vix dignum iudicabat. Ex aliorum fententia in animis mulierum, quum vidiffent lapidem remotum, varii generis cogitationes fubortae funt, quas putabant et dicebant effe voces illius iuvenis, quem in fepulcrum ingreffae viderant.

6. Ὅπȣ ἔκειτο) Proprie: *ubi situs fuit.* Frequens Graecorum Epitaphiis ἐνθάδε κεῖται, ut in *Latinis: Hic situs est.* ὁ κύριος) Abfolute; quafi dicat angelus, non vefter tantum, fed nofter quoque Dominus.

7. Τοῖς μαθηταῖς αὐτȣ̃, *sectatoribus eius*, et quidem quibusvis, non folis Apoftolis. προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν) *Praecedet vos in Galilaeam*; nam προάγει per enallagen ponitur pro futuro. In Galilaea facta eft publica et folennis Iefu apparitio, omnibus non tantum discipulis, fed multis etiam aliis. Cf. 1 Cor. XV, 6. Sed plus praeftitit Chriftus quam promifit. Promiferat enim, in Galilaea fe ipfis appariturum: (fupra c. XXVI, 32.) at cunctantibus eo ire, Hierofolymis primum apparuit, deinde in Galilaea faepius. ἰδȣ̀ εἶπον ὑμῖν, et ille praedixit, et ego nunc iterum praedico.

8. Μετὰ φόβȣ καὶ χαρᾶς μεγάλης) Timor gaudio erat mixtus, ut fieri folet, quando praeter omnem expectationem laetus nuncius nobis affertur. TERENT. Andr. V, 4. 34. *Vix sum apud me, ita animus commotus*

est

est metu, spe, gaudio, mirando hoc tanto iam repentino bono. Praeterea etiam φοβεῖσθαι, hebr. פָּחַד, ſaepe eſt *obstupefieri, admirari*, ut apud LXX. Ierem. XXXIII, 9. φοβηθήσονται — περὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν κ. τ. λ.

4. Ὡς δὲ — χαίρετε) Hoc factum eſſe videtur, quum Mariae Magdalenae ſe iam conſpiciendum praebuiſſet Ieſus. Haec enim ſola Petrum et Ioannem acciverat ex urbe ad ſepulcrum; haec etiam ſola in urbem rediit, ut clare dicit Ioannes c. XX. Dum nempe poſt abitum Petri et Ioannis et ceterarum mulierum ſola aliquantisper ad ſepulcrum moratur Magdalena, primum duos angelos mox etiam ipſum Ieſum conſpicit. Reliquae interim mulieres alia via pergentes, ut, non Petro et Ioanni, ſed aliis Apoſtolis, in remotioribus urbis regionibus, fortaſſis etiam Bethaniae commorantibus, laetum nuncium de reſurrectione Chriſti afferrent, in ipſa via obviam habent Ieſum, et ab eo mandata ad diſcipulos accipiunt, v. 10. αἱ δὲ — προσεκύνησαν αὐτῷ) *Illae vero pedes eius amplexae, eum deveneratae sunt.* Κρατεῖν h. l. eſt *amplecti.* Sic 2 Reg. IV, 27. de Sunamitide: וַתַּחֲזֵק בְּרַגְלָיו. ἐκράτησαν αὐτῦ τὰς πόδας) Videtur hoc fieri in exoſculatione pedum; nam hoc non inſolitum. Sic 2 Reg. IV, 27.

10. Τοῖς ἀδελφοῖς μῦ) i. e. *discipulis meis*, quos Ieſus vocat *fratres* ob communem patrem coeleſtem, et quoniam ſibi, filio Dei coniuncti erant arctiſſimo vinculo. Io. XX, 17.

11. Πορευομένων δὲ αὐτῶν) Praeſens pro praeterito: *quum iam abiissent.* Neque enim vult hoc factum, dum in itinere erant, ſed poſtquam a ſepulcro diſceſſerant. ἰδού τινὲς

τινὲς τῆς κουστωδίας) Praecipui caeterorum nomine. ἅπαντα τὰ γενόμενα) *quae facta fuerant*; terrae motum, viſum coeleſte, devolutum lapidem, corpus non repertum.

12. Μετὰ τῶν πρεσβυτέρων) Synedrii deſcriptio; iam enim convenire poterat, ſabbato exacto.

13. Εἴπατε — ἡμῶν κοιμωμένων) Εἴπατε, non Pilato, ſed τῷ λαῷ, cuivis obvio de plebe. Cf. v. 14. Non hoc volunt Pontifices, ut milites *Pilato* perſuadeant, corpus Ieſu ablatum eſſe ſe dormientibus, (hoc enim ſtultum fuiſſet,) ſed ut inſuſurrent familiaribus ſuis, ſe obdormiviſſe, et poſthac ab aliis reſciviſſe, quod corpus Ieſu, ſe dormientibus a diſcipulis ſit furto ablatum.

14. Καὶ ἐὰν — ἡγεμόνος) *Quodsi forte rumor ad aures Procuratoris pervenerit.* Nimirum, male curatas excubias, et deſertam ſtationem; quae graviter puniebantur apud Romanos, acres militaris diſciplinae vindices. ἐπὶ τῦ ἡγεμόνος) apud *Praesidem*, vel *Procuratorem*: nam Pilatum ipſum deſignant, ut in tota ſuperiore hiſtoria. πείσομεν αὐτὸν) Πειθεῖν τινα eſt *aliquem in suas partes trahere, pacare, sibi conciliare*; quod poteſt fieri vel precibus, vel donis. Vide *Krebsium* et *Loesnerum* ad h. l. ἀμερίμνυς ποιήσομεν) Vox iuris. Ita enim Graeci dicunt, quod *Latini indemnem praestare*.

15. Καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰυδαίοις) *Et divulgata est haec res apud Iudaeos.* Veteres omnes magno conſenſu intelligunt famam illam mendacem de corpore Chriſti a diſcipulis ſubtracto. *Iustinus Martyr* duobus locis memorat legationem, a ſynedrio ad totius orbis Iudaeos ea de re miſſam. Malunt tamen alii ita haec Matthaei verba accipere, quaſi dicatur, non potuiſſe ita celari

lari fceleratam iftam inter facerdotes et milites mendacii nundinationem, ut non aliquam rimam inveniret veritas, per quam in publicum emanaret. Quod ipfum quoque effe veriffimum potuit, et initium quoddam fuiffe multorum ad Chriftum converfionis. Sed prior explicatio eft praeferenda, quia additur παρὰ Ἰεδαίοις, qui illi fabulae fidem habebant.

16. Εἰς τὸ ὄρος, ὃ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς) *Ad illum montem, ad quem Iesus eos amandaverat.* Num hic mons fuerit *Itabyrius*, ut Grotius exiftimat, an vero alius, nemo facile dixerit. Incertum eft etiam, quo tempore, et qua occafione Dominus difcipulis fuis montem iftum nominatim indicaverit. Verifimile tamen eft, montem a Iefu defignatum fuiffe ἔρημον, incolis deftitutum, atque talem, ut Iefus, qui inde a refurrectione folis amicis fe confpiciendum praebere conftituerat, (Act. X, 40. 41.) liberius cum iis colloqui poffet. Sine dubio Iefus difcipulis non tantum locum, fed etiam tempus, diemque huius conventus indicavit. Praeterit *Matthaeus* multas apparitiones Chrifti, factas *Petro*, *Apostolis* fine Thoma et cum Thoma, contentus una, illuftriffima, quae plurimos teftes habebat fuperftites, quum hoc fcriberet.

17. Προσεκύνησαν αὐτῷ) Nusquam legimus, Chriftum ante refurrectionem fuam ab Apoftolis adoratum fuiffe: unde colligimus, maius quiddam et divinius eos de Chrifto nunc fenfiffe, quam antea. οἱ δὲ ἐδίστασαν) οἱ δὲ, *quidam*, pro τινὲς δὲ, quum οἱ μὲν non praecedit, non bene graecum eft; quare alii legi volunt ὅδε, ex coniectura. Videntur tamen huius conftructionis exempla effe Matth. XXVI, 67. Luc. V, 33. Io. XIX, 29. *Aeliani* Var. Hift. V,

V, 17. Cf. *Bowyer* ad h. l. *Addubitaverunt quidam.* Habet autem et haec pars hiftoriae fuum momentum. Nam aeque rem aeftimantibus omnem dubitationem de facti veritate adimit certa fides illis etiam facta, qui ad credendum difficiles fuerant.

18. Totum hunc locum (v. 18. 19. 20.) nonnulli fpurium effe contendunt, fine rationibus criticis, ex folis coniecturis. Vid. *Ueber die Aechtheit der sogenannten Tauffonnel* Matth. XXVIII, 19. *Ein Versuch von Joh. Heinr. Beckhaus,* Offenbach, 1794. Cf. Eichhorn, Biblioth. VI, 2. pag. 88. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς) Uno compendio *Matthaeus* complectitur praecipua capita fermonum, quos Chriftus cum Apoftolis non in monte tantum, fed et Hierofolymis ante et poft, in coelum iamiam afcenfurus, Bethaniae habuit. Ἐδόθη μοι — ἐπὶ γῆς) *Concessa est mihi omnium rerum potestas*, fumma auctoritas, δόξα προαιώνιος. Io. XVII, 5. 24. poteftas animis hominum per doctrinam meam imperandi, et efficiendi, ut religio mea ubivis terrarum propagetur. Περιφραστικῶς idem dicitur, quod Act. II, 36. Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε. Cf. Marc. XVI, 20. 1 Cor. VIII, 6. XV, 25. Philip. II, 9—11.

19. Πορευθέντες οὖν) Optime cohaeret cum fuperioribus. Quando id ius mihi datum eft, vos eftote eius iuris adminiftri atque legati. μαθητεύσατε) Μαθητεύειν alias intranfitive eft *discere*; hic autem, ut in aliis locis in fignificatione hiphilica eft *discipulum facere, institutione ad coelum Christianum adducere.* Difcipulorum autem nomine veniunt non illi tantum, qui iam didicerunt atque inftituti funt, fed praeter eos ii quoque, qui difcunt

et

et inſtituuntur, et qui adhuc ſunt inſtituendi. Baptizandi igitur ſunt etiam infantes. Quum enim Apoſtoli non ignorarent, pueros quoque et infantes Proſelytorum ex gentibus non ſolum Proſelytos appellari, et circumcidi, quod *Mischna* docet, verum etiam baptizari, (quod Wetſtenius ex *Gemara* ad Matth. III, 6. prolixe probat) in mentem ipſis venire non potuit, ut pueros et infantes e catalogo diſcipulorum expungerent, aut a baptismo arcerent, niſi difertis verbis a Chriſto excepti et excluſi fuiſſent; quod non legimus. πάντα τὰ ἔθνη) Non, ut hactenus, ſolos Iudaeos, cap. X, 5. ſed homines ex omnibus nationibus, ſive Iudaei ſint, ſive Samaritae, ſive profani. Apoſtoli tamen initio hoc interpretati eſſe videntur de ſolis Iudaeis, tum in Palaeſtina tum in aliis orbis terrarum regionibus, per quas erant diſperſi. Nam ex Actis Apoſtolorum ſatis conſtat, eos aliquamdiu in ea fuiſſe opinione, non licere ſibi profanis gentibus Evangelium annunciare, easque in coetum Chriſtianum recipere. *Iosephus de B. Iud.* Lib. VII. c. III. §. 3. Τό γὰρ Ἰȣδαίων γένος πολὺ μὲν κατά πᾶσαν τὴν οἰκȣμένην παρέσπαρται τοῖς ἐπιχωρίοις. *Philo* etiam (De legatione ad Caium, pag. 1031—32. edit. Francof.) dicit, omnes provincias, quarum multas nominat, plenas eſſe coloniis Iudaicis. βαπτίζοντες ἀυτȣς ἐις τὰ ὄνομα τȣ͂ πατρὸς κ. τ. λ.) Varii ſunt fines baptismi. Sed pro natura ſua praecipue eſt nota profeſſionis, et introductorium in eccleſiam. Ἐις τὸ ὄνομα τȣ͂ πατρὸς etc. hebraeo dicendi genere pleonaſtice dicitur pro: ἐις τὸν πατέρα etc. Act. XIX, 5. coll. Gal. III, 25. Baptizari in aliquem eſt, baptismo obligari ad eius cultum religioſum, et profeſſionem religionis, ab eo inſtitutae. Sic Paulus negat, quemquam baptizatum in ſuum nomen 1 Cor. I, 13. 15. hoc eſt ſibi velut novae religionis auctori mancipatum.

Bap-

Baptizamur igitur *in nomen Patris*, i. e. in profeſſionem et cultum Dei, qui ſe in V. T. revelavit; *in nomen Filii*, tanquam veri Meſſiae, qui in carne humana apparuit, et miraculis, doctrina, reſurrectione, aſcenſione verus Meſſias demonſtratus eſt; *in nomen spiritus sancti*, qui donis beneficia ſpiritualia nobis applicat, vel, ut breviter dicam: baptizamur in *patrem*, ut novae religionis auctorem; in *filium*, ut novi coetus dominum; *in spiritum sanctum*, ut huius coetus rectorem ac adiutorem. *Const. Clem.* VII, Baptismus datur in nomen τȣ̃ ἀποςείλαντος Πατρὸς, τȣ̃ ἐλθόντος Χριςȣ̃, τȣ̃ μαρτυρήσαντος παρακλήτȣ. Innuitur ſimul Patris, Filii et Spiritus S. in eadem doctrina conſenſus. Nempe Chriſti doctrina non eſt alia quam Patris; nec ea quae Spiritus S. Apoſtolos docuit, diverſa ſunt a Patris et Filii doctrina Io. XVI, 15. Alias huius formulae interpretationes vid. ap. EICHHORN Repertor. für bibl. und morgenl. Litteratur. T. X. p. 278. ff. PAULUS Neues Repertor. für bibl. und morgenl. Litt. II, p. 284.. SCHMIDT Biblioth. für die Kritik nnd Exegeſe des N. T. Vol. I. p. 141. ff.

20. Διδάσκοντες — ἐνετειλάμην ὑμῖν) *Eo quod doceatis eos observare quaecunque vobis praeceperim. Praeceptorum* ſuorum nomine Ieſus non modo comprehendit leges proprias, h. e. mandata ſuper iſtis quae agenda fugiendaque ſint, ſed etiam promiſſiones fide tenendas, quas Evangelii vocabulo complectuntur divini Scriptores. Cf. Luc. XXIV, 47. 1 Io. III, 23. καὶ ἰδȣ̃, — τȣ̃ αἰῶνος) *Ego vero semper vobis adero, ad finem usque seculi.* Εἶναι μετά τινος, *alicui adesse, iuvare aliquem*, curare res alicuius. Phraſis Hebraeis familiaris. Sic Ioſ. I, 9. עִמְּךָ יְהוָה. Cf. Gen. XXXIX, 2. Ieſ. XLI, 10.

Act.

Act. XVIII, 10. Ἡ συντέλεια τȣ͂ αἰῶνος h. l. videtur eſſe *finis Mosaicae constitutionis;* nam ὁ αἰῶν עוֹלָם הַזֶּה ſaepe eſt *haec aetas*, i. e. tempus ante Meſſiam. Ita ſenſus eſſet: Omnibus donis et adiumentis ad religionem meam fundandam neceſſariis vos inſtruam et exornabo. Poteſt tamen ἡ συντέλεια τȣ͂ αἰῶνος intelligi etiam de fine mundi. Vid. dicta ad Matth. XIII, 39. Tum vero ὑμῶν per communicationem complectitur etiam ſubſecuturos, ut 1 Cor. XV, 52. 1 Theſſ. IV, 17, et haec promiſſio non ad ſolos Apoſtolos, ſed ad omnes Chriſtianos pertinet, ut ſenſus ſit: Vobis et omnibus mihi credituris adero usque ad rerum humanarum finem. Io. XVII, 20. Omiſit *Matthaeus* aſcenſus hiſtoriam, Chriſtianis, in Palaeſtina viventibus notiſſimam. Eam vero *Marcus* et *Lucas*, quum extra Iudaeam viventibus ſcriberent, merito adiecerunt. Varias variorum codicum ὑπογραφὰς *Griesbachii* Editio exhibet.

SCHO-

SCHOLIA

IN

EVANGELIUM MARCI.

Marcus, cui nomen Iudaicum fuit *Ioanni,* fuit Hierofolymitanus. In aedibus matris eius, Mariae, Apoftoli caeterique Chriftiani fuos conventus celebrare folebant. Act. XII, 12. A Petro eum perductum effe ad religionem chriftianam, colligunt ex 1 Petr. V, 13. Hoc faltim certum eft, Marcum aliquamdiu non tantum Petri, fed etiam Pauli et Barnabae miniftrum et comitem fuiffe. Act. XII, 25. XV, 37. fqq.

De fontibus unde Marcus Evangelium fuum hauferit, variae funt Veterum et recentiorum fententiae. Antiquiffimi fcriptores ecclefiaftici inde a Papia, Clemente Alexandrino, Irenaeo, Tertulliano, Origine etc. Marcum ea, quae a Petro, cuius interpretem ipfum nominant, audiviffet, mandaffe literis tradunt. Eufeb. hift. ecclef. III, 39. VI, 14. *Iren.* Lib. III, c. 1. Tertullian. adv. Marcion. L. IV, c. Eusebius: (Demonftr. Evang. L. III, p. 120. f. edit. Paris.) *Petrus e nimia modestia indignum se existimavit, qui Evangelium scriberet; sed discipulus eius Marcus ἀπομνημονεῦσαι λέγεται τὰς τȣ͂ Πέτρȣ περὶ τῶν πράξεων τȣ͂ Ἰησȣ͂ διαλέξεις.* *Augustinus* primus fuiffe videtur,

tur, qui Marcnm Matthaei breviatorem et pediſſequum eſſe, contenderet. (De conſenſu Evang. L. I, c. 2.) Ab eo tempore plerique viri docti utramque ſententiam coniunxerunt, Marcum partim e Matthaei Evangelio, partim e Petri ore ſua derivaſſe ſtatuentes. Sed Patres eccleſiae de libris N. T. nihil certi reſciviſſe videntur, praeterquam quod hic ille liber in hac illave eccleſia inde ab antiquiſſimis temporibus receptus, publice praelectus, et huic illive auctori attributus fuerit; reliqua omnia, quae de tempore et loco ſcriptionis, occaſione ſcribendi, conſilio auctoris, fontibus quibus uſus ſit etc. tradunt, admodum incerta, interdum etiam fabuloſa et ficta ſunt. Ex recentioribus nonnulli, nominatim *Lardnerus* et *Michaelis* Matthaeum a Marco plane non fuiſſe lectum exiſtimant. *Koppius* autem in Progr. Goetting. 1782. efficere ſtuduit, Marcum non eſſe Matthaei epitomatorem. Quum autem inter utrumque Evangeliſtam magnus, non ſolum in rebus, ſed in verbis etiam et phraſibus ſit conſenſus, variae excogitatae ſunt hypotheſes, quibus tantae conſonantiae origo et ratio explicaretur. Permulti hodie ſtatuunt, utrumque uſum eſſe Evangelio deperdito, lingua Syro-chaldaica ſcripto; de qua hypotheſi quid nobis videatur, in Prolegomenis ad Matthaeum diximus. Alii commentarios de rebus ad Ieſum Chriſtum pertinentibus complures, breviores amplioresque, hebraice graeceque conſcriptos, iam deperditos, extitiſſe putant, e quibus Matthaeus, Marcus et Lucas libros ſuos compilaverint. Hinc facile intelligi exiſtimant, cur Marcus plerumque concinat cum Matthaeo, cur alter ab altero interdum diſſentiat, et cur Marcus multa notatu digniſſima, quae apud Matthaeum leguntur, omittat, contra vero nonnulla etiam a Matthaeo praetermiſſa habeat. Ubi nempe eadem eodem modo narrant, ex eodem fonte hauſiſſe pu-

tan-

tantur; ubi autem vel omittendo, vel aliter rem narrando inter ſe diſcrepant, diverſis uſi eſſe auctoribus ſtatuuntur. Singularis eſt ſententia *Storrii*, exiſtimantis, Marcum ſcripſiſſe Evangelium ſuum, eo iam tempore, quod Act. XI, 19—30. indicatur; poſt hunc Lucam commentarios ſuos exaraſſe et Marci librum diligenter conſuluiſſe; denique Matthaeum etiam animum ad ſcribenda memorabilia Ieſu Chriſti appuliſſe, et e Lucae Marcique libris in ſuum multa transtuliſſe. Vid. eius librum: *Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte Iohannis.* §. 85. ſeqq. Cf. eiusdem *dissert. exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca*, p. 62. ſqq. ubi diſputat adverſus GRIESBACHII ſententiam qui (in II. Programatt. Ienenſibus 1789 et 1790. inſertis Commentatt. theologg. a *Velthusenio*, *Rupertio* et *Künoelio* editis. Vol. I. p. 360. ſqq.) *Marci Evangelium totum e Matthaei et Lucae commentariis decerptum esse*, cenſuit. Nobis, ut verum fateamur, bene monſtraſſe videtur GRIESBACHIUS, Marcum in conſcribendo libro ſuo ante oculos poſitum habuiſſe non ſolum Matthaeum, ſed et Lucam, atque ex his decerpſiſſe quicquid de rebus geſtis, ſermonibus et fatis Servatoris memoriae mandaret, ita tamen, ut Matthaeum quidem potiſſimum ſequeretur, at interdum tamen, relicto Matthaeo, Lucae ſe adiungeret comitem. Rem in tabula adſpiciendam exhibuit Vir doctus ex qua veluti oculis cernere licet, Marcum et Matthaei et Lucae volumina ad manus habentem, utraque perpetuo conſulentem, ex utrisque quae ſuis lectoribus maxime profutura eſſe autumaret, decerpentem, mox Matthaeum mox Lucam paullulum e manibus ſeponentem ſemper vero ad eum ipſum utriuslibet locum, ubi divertere ab eo coepiſſet, redeuntem. Praeter nonnullas amplificationes paraphraſticas eorum, quae apud Matthaeum

et

et Lucam leguntur, et nonnullarum περιςάσεων additamenta, paucis vocabulis comprehenfa, nihil addidit novi, *nisi commata viginti quatuor*, nempe tres *narratiunculas* de miraculis a Chrifto perpetratis, c. III, 7—12. VII, 32—37. et VIII, 22—26. atque *duas parabolas* c. IV, 26—29. XIII, 33—36. Quum Apoftoli aliique Chriftiani in aedibus matris eius convenire folerent, multa, quae ad vitam Iefu fpectant, ab iis, ipfaque matre comperire potuit. Falfae funt fubfcriptiones fingulis Evangeliis vulgo fubiectae, quae Matthaeum octavo, Marcum decimo aut duodecimo, Lucam decimo quinto poft reditum Chrifti in coelum anno fcripfiffe perhibent. Credibile eft, quod Veteres tradunt, Marcum Evangelium fuum fcripfiffe Romae, et in ufum Chriftianorum Romanorum. Euseb. Hift. eccleſ. Lib. II, c. 15. Si enim Marcus Evangelium fuum *Romanis* deftinavit, cauffam perfpicimus, cur multa gefta Chrifti illuftria et mirifica, multosque eius fermones praetermiferit, et praeter paucas περιςάσεις atque narratiunculas, iis quae Matthaeus et Lucas confignarunt, nihil addiderit novi. Voluit nempe feligere ea, quae iis quibus fcribebat hominibus utiliffima effent, eaque ita narrare, ut talibus hominibus narrari deberent. Hinc omifit multa apud Matthaeum, vel Lucam obvia, ad folos Iudaeos et inprimis Palaeftinenfes fpectantia, et hominibus a Palaeftina remotis minus cognita, vel fcitu non admodum neceffaria, vel Iudaeorum cogitandi modo accommodata; v. c. Matth. V. VI. VII. XVI, 2. 3. XIX, 28. Luc. IV, 16—30. XXIII, 28—32. parcior fuit in allegandis V. T. dictis; e. g. Matth. IV, 14. fqq. XII, 17—21. XIII, 14. 15. addidit illuftrationis cauffa, quae fuis lectoribus ad rectius intelligendam narrationem vel neceffaria vel utilia putaret; e. c. Marc. VII, 2. 3. 4. 8. 11. XI, 13. XII, 42.

ufus

usus est interdum vocibus Latinis, ad rem militarem spectantibus: e. c. σπεκελάτωρ, Marc. VI, 27. κεντυρίων, c. XV, 39. 44. 45. σύσσημον, c. XIV, 44. Denique, ut alia taceam, Genealogiam Christi totam silentio praetermisit, quia discipulis Romae ex gentibus ad Christum conversis ad auctoritatem Christo conciliandam satis erat, ut scirent, ipsum esse filium Dei unigenitum, qui titulus omnibus est augustior atque divinior: neque multum attinebat ipsis praeterea narrare, ipsum ex prosapia inter Iudaeos honorata atque nobili prognatum fuisse, ut recte *Wetstenius* observavit. *Graece* Marcum scripsisse, omnes Veteres testantur, nec audiendi sunt, qui post *Baronium* statuerunt, eum latine scripsisse. Vid. R. SIMON *historia critica textus N. T.* c. XI. Fabulae sunt, quae de Marci Evangelio latino Avtographo Venetiis asservato, narrari solent. Fuit enim codex iste Venetianus pars Foroiuliensis, maximam partem a *Blanchino* in Evangelistario quadruplici editi. Evangelii Marci 40. folia Venetiis, reliqua 20. folia eiusdem codicis Pragae asservantur, iam typis expressa, sub titulo: *Fragmentum Pragense Evangelii S. Marci vulgo avtographi.* Edidit lectionesque variantes critice recensuit *Iosephus Dobrowsky*, Clericus Ecclesiasticus. Pragae 1778.

CAP. I.

1. Ἀρχὴ τῦ εὐαγγελίυ I. X.) Sc. ἥδε. *Initium historiae Iesu Christi* est hoc. Sic *Herodotus*: Ἡροδότυ, Ἁλικαρνασσῆος ἱςορίας ἀπόδειξις ἥδε. Ἐυαγγέλιον I. X. potest etiam esse τὸ κήρυγμα περὶ τῦ Ἰησῦ. Tum ἀρχὴ τῦ εὐ. I. X. erit *initium* laeti nuncii s. *praeconii de Iesu*; quam interpretationem nunc praefero. Referuntur haec

verba non ad totum librum, fed ad munus Ioannis Baptiftae, de quo deinceps usque ad v. 8. vel 13. exponitur, et a quo Marcus initium Evangelii repetit, a quo Lucas etiam diferte promulgationem falutaris doctrinae derivat, c. XVI, 16. Cf. Io. I, 15. Integra duo priora capita Matthaei omifit Marcus, quia res a Chrifto, tanquam doctore publico geftas, enarrare tantum voluit. υἱοῦ τȣ͂ Θεȣ͂) Hoc in ipfo exordio praefatur *Marcus*, tanti cognominis veritatem fequentium rerum magnitudine probaturus. *Filius Dei* eft nomen Meffiae hic et aliis locis, ubi de Iefu eft fermo, ut Matth. XVI, 16. XXVI, 63. Luc. XXII, 67. etc.

2. 3. 4. Elegans ὑστερολογία eft in his tribus commatibus. Initium enim Evangelii a Ioanne deducturum fe promittit; quem Evangelii, ut praecurforem, ita quafi initium fuiffe, quemadmodum praedictum iam de eo effet, iis nempe locis quos adducit. Ordo igitur: Ἀρχὴ τȣ͂ εὐαγγελίȣ Ἰησȣ͂ χριςȣ͂, υἱȣ͂ τȣ͂ Θεȣ͂. Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, ἰδȣ̀ ἐγὼ ἀποςέλλω etc. item Φωνὴ βοῶντος etc. deinde καὶ ἐξεπορεύετο etc. Illud ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, nihil aliud eft, quam: κατὰ τὸ γεγραμμένον ὑπὸ τῶν προφητῶν. Alii v. 2. et 3. uncis includunt, ut initium commatis 4. cohaereat cum v. 1. Vid. *Bowyeri* coniecturas ad h. l. Alii absque parenthefi v. 4. ante ἐγένετο fupplent ȣ̂τω, quod poft ὡς (v. 2.) faepe reticetur. Mens eft haec: *Initium Evangelii Iesu Christi, filii Dei hoc est: Quemadmodum ante a prophetis scriptum fuit: Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam coram te; item, Vox clamantis in deserto: Praeparate viam Domini, complanate semitas eius: ita et revera evenit. Fuit enim in deserto*

to ac baptizavit Ioannes. Teſtimonium de Ieſaia c. XL, 3. et Malachia c. III, 1. contextum eſt. Sed pro: ἐν τοῖς προφήταις alii legunt: ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, quae lectio omnino praeferenda videtur; eam enim non tantum vetuſti codices, ſed etiam verſiones antiquiſſimae, Syriaca, latina, coptica et armena exhibent, quanquam verba v. 2. non extant apud Ieſaiam, ſed potius Malach. III, 1. Fortaſſis eam ob cauſſam Malachiam nominare inſuper habuit Marcus, quod Ieſaiae auctoritas eſſet illuſtrior, nec quicquam eſſet in verbis Malachiae, cuius non ſententia etiam apud Ieſaiam extaret. Notum eſt praeterea, Ieſaiae locum aliquoties in eadem re laudatum eſſe in N. T. addito etiam Ieſaiae nomine, Matth. III, 3. Luc. III, 4. Io. I, 23. Si igitur Marcus volumina Matthaei et Lucae ad manus habuit, facile fieri potuit, ut exemplo eorum Ieſaiam tantum nominaret, oblitus ſe v. 2. locum ex Malachia attuliſſe. Digna ſunt lectu, quae *Michaelis* ad h. l. obſervavit. Cf. Paulus ad h. l. κηρύσσων — ἁμαρτιῶν) *Publice professus est, initiandos esse homines baptismo ad poenitentiam, qua remissio peccatorum impetretur.* Βάπτισμα μετανοίας, baptisma, quo ii, qui eo utuntur mentis et vitae emendationem ſpondent. Εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, *ut remissionem peccatorum accipiant.* Εἰς finem indicat. Reliqua verba explicavimus Matth. III, 1—3. ut et ſequentia, quae repetere nolumus.

9. Εἰς τὸν Ἰορδάνην) Quidam εἰς hic poſitum eſſe pro ἐν enallage Scriptoribus cum Sacris, tum profanis uſitatiſſima, exiſtimant; aliis autem haec loquendi ratio ex Graecismo paullo elegantiori exponenda videtur, ut dictum ſit pro: κατέβη εἰς τὸν Ἰορδάνην, ἵνα βαπτισθῇ, quam interpretationem Krebſius nonnullis locis confirmat.

10. Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων, pro: ἀναβαίνοντος αὐτῦ, *quum escendisset* e fluvio nempe Iefus. Marcus habet hoc fingulare, ut adverbio εὐθέως faepe pleonaftice utatur. Εἶδε, fc. Ioannes. Σχιζομένυς) *Matthaeus* dixerat: ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ ϛρανοί, Sed *Marcus* modum, quo vifum eft aperiri coelum, expreffit, non fenfim, fed uno impetu, ut ea, quae fcinduntur: *vidit scindi nubes*, *dafs die Wolken sich zertheilten*, *der Himmel sich aufklärte.* Sic *Horat.* Carm. IV, 14. *Pleiadum choro scindente nubes. Virgil.* Aeneid. IX, 20. *video medium discedere coelum.*

12. Ἐκβάλλει) Haec vox pro ἄγειν ponitur Ioan. X, 4. Sed fimplicior expofitio eft, *iubet discedere.* cf. Matth. IX, 25. et infra h. cap. com. 43.

13. Μετὰ τῶν θηρίων) Hoc adiecit Marcus, ut fignificaret, non quamvis, fed defertiffimam fuiffe hanc folitudinem.

15. Πεπλήρωται ὁ καιρὸς) *Iam adest tempus.* Conftat nempe, πληρῦσθαι in facris litteris faepiffime de tempore ita ufurpari, ut id *adesse, advenisse*, fignificet, ad imitationem hebraici מָלֵא. Connectuntur autem haec cum fequentibus: καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῦ θεῦ, *quo inchoatur regnum Dei.* Quid hoc fit, dictum eft Matth. III, 2. ut etiam de fignificatione verbi μετανοεῖν, Πιϛεύετε ἐν τῷ ἐυαγγελίῳ, *confidite in hoc laeto nuncio*; confidite, vera effe quae vobis nunciantur de regno Meffiae. Ἐν et ἐις poft πιϛεύειν eodem fenfu ufurpant Alexandrini. Πιϛεύειν ἐν τινὶ, ficuti hebr. הֶאֱמִין cum בְּ conftructum, eft, *in aliquo fiduciam ponere.* Ita πιϛεύειν τῷ ἐυαγγελίῳ eft credere, *vera esse quae dicebantur*; fed πιϛεύειν ἐις τὸ ἐυαγγέλιον, five

ἐν

ἐν τῷ ἐυαγγελίῳ est *in ea annunciatione fiduciam suam collocare,* rem illam firmiter et cum animi fiducia credere. Ad v. 16—20. vid. Notata ad Matth. IV, 18. sqq.

21. Marcus hic, (ut recte observat Griesbachius in Commentatione supra laudata) ad Matth. IV, 21. progressus, seponit Matthaeum et transit ad Lucam, (vid. Luc. IV, 31—44.) quoniam orationem Christi in monte habitam praeterire decreverat. Nimis enim verbosa videbatur ei, exiguum libellum scripturo, et multa praeterea complectitur, quae proxime ad eos tantum homines pertinebant, qui Christum coram in monte loquentem audirent. Omisit etiam ea, quae extant Luc. IV, 15—30. nempe sermonem in synagoga Nazarethana habitam, accommodationem loci Iesaiae, et exempla ex historia Eliae et Elisaei petita, quibus omnibus Marcus suos lectores facile carere posse censebat. *τοῖς σάββασιν*) *Sabbato,* ut Syrus et Latinus habent, vel singulis Sabbatis.

22. *Ὡς ἐξεσίαν ἔχων*) *ut auctoritate praeditus.* Luc. IV, 32. *ὅτι ἐν ἐξεσίᾳ ἦν ὁ λόγος ἀυτῦ, institutio eius erat efficax,* ut nempe animum vehementer commoveret. Matth. VII. 29.

23. *Ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ*) *Homo cum spiritu impuro* , i. e. habens impurum spiritum ut Lucas loquitur. Cf. annotata ad Matth. IV, 24. *Ἀνέκραξε*, ut insanientes solent. Habuit homo iste sua intervalla. Si enim perpetuo fuisset furibundus, non fuisset admissus in Synagogam.

24. *Ἔα — καὶ σοί*) *Hem, quid est, quo te offenderimus?* Hebraica phrasis. 1 Reg. XVII, 18. *Ἔα* est hebraeum הָאָח, *ah, hem. ὁ ἅγιος τῦ Θεῦ*) *Messias,* Danieli cap. IX, 24. dictus קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, interprete etiam

Abe-

Abenesra. Sed fanctus Dei eſt etiam quivis homo conſecratus miniſterio Dei, adeoque legatus divinus, miniſter Dei. Sic prophetae ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι dicuntur 2 Petr. I, 21. quia miniſterio Dei omnem vitam ſuam conſecrabant. Ceterum ſunt haec verba furioſi hominis, metuentis ſibi a Ieſu, ne perdat eum, i. e. ne morbum illum tollat.

26. Καὶ σπαράξαν — ἐξ αὐτοῦ) *Tum impurus ille daemon, quum vehementer concussisset hominem, magno cum clamore exiit ex eo.* Verbum σπαράττειν non ſemper eſt *discerpere, lacerare*, ut Lexicographi tradunt, ſed interdum quoque *vehementer concutere* et *commovere.* Sic non ſolum Alexandrini Interpretes utuntur pro Hebraeorum גָעַשׁ et הָמָה, ut Ierem. IV, 19. ſed etiam *Philo*, cuius locum *Loesnerus* laudat. Et σπαραγμὸν inter alia Graeci uſurpant pro convulſione, quae σπασμός alioqui frequentius dicitur. Solent autem daemoniaci inprimis epileptici nervorum convulſiones perpeti, quas ſequitur oris deſpumatio Luc. IX, 39.

27. Καὶ ἐθαμβήθησαν — καινὴ αὕτη;) *Et obstupefacti sunt omnes, ita ut inter se quaererent, quid hoc sibi vellet, qualisnam esset nova haec doctrina?* συζητεῖν h. l. eſt hominum attonitorum, qui mutuo ſeſe rogitant et interpellant. Hunc locum eſſe corruptum, et lectionem nativam difficulter ad liquidum perduci poſſe, plerique Critici hodie fatentur. Verba τί ἐστι τοῦτο abſunt non tantum a vetuſtiſſimis occidentalibus, ſed etiam a verſionibus arabicis et armenica, et ab Evangeliſtariis nonnullis; contra vero nullus extat codex, nec ulla verſio, quin mentionem faciat τῆς διδαχῆς. Griesbachius in Commentario critico ad h. locum coniicit, omiſſo: τί ἐστι τοῦτο, reti-

retinendum esse in textu: τίς ἡ διδαχὴ κ. τ. λ. Paulus verba: τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ut a scopo orationis aliena, pro glossemate habet. Lucas habet: τίς ὁ λόγος οὗτος; מִי הַדָּבָר הַזֶּה, *quid hoc est rei?* quod Marcus expressit τί ἐστι τοῦτο; deinde suspicans, דָּבָר significare posse etiam *doctrinam*, haec verba addit. Cf. Eichhorn Bibl. d. bibl. Litter. V. p. 693. ὅτι — αὐτῷ) *magna enim auctoritate impuris daemonibus ita imperat, ut ei* (statim) *morem gerant.* Κατ' ἐξουσίαν, pro potestate, pro imperio, i. e. tanquam potestatem et imperium habens. Solebant quidem Iudaei exorcistae invocatione quadam divini nominis fugare daemones; sed nemo ante hoc tempus id fecerat pro imperio, ut Christus. Quum ergo viderent, Iesum esse patratorem miraculorum, cogitabant: Qualis est haec nova docendi ratio? Non possumus eius doctrinam repudiare.

28. Ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ, *fama de eo.* Lucas cap. IV, 37. ἦχος περὶ αὐτοῦ. Vid. dicta ad Matth. IV, 24.

29. Ad hunc et sequentes versus cf. Matth. VIII, 14. f. Adverbium εὐθέως hic significat *mox*, comm. 30. et 31. *statim, subito.*

32. Ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος) *Sole occidente.* Dicuntur δύεσθαι quae aquam subeunt; ut appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat oceano. Ceterum Iudaeos religio tenebat, quo minus ante exitum sabbati aegrotos suos afferrent. Cf. com. 21. 29. καὶ τοὺς δαιμον. *Inprimis* a daemonibus vexatos.

34. Ἤφιε) *permisit*, Aorist. 2. ut docet Sylburg. in notis ad Clenard. p. 468. verbi ἀφιέω. *Grotius* coniicit legendum ἠφίει, quia ista vox alibi non occurrit. Observat tamen *Schwarzius* in Commentariis linguae graecae

N.

N. T. augmentum hoc et formam flectendi ab ἰέω occurrere etiam in Imperfecto apud Philoſtratum Vita Apollon. IV, cap. 20.

35. Καὶ πρωὶ ἔννυχον λίαν) *Noctu, sed quum dies instaret*, quod Lucas c. IV, 42. dicit γενομένης ἡμέρας. Nam vox iſta γενομένης modo iam exactum, modo praeſens, modo imminens tempus ſignificat.

36. Κατεδίωξαν) *prosecuti sunt.* Καταδιώκειν non ſemper ſignificat perſequi fugientem animo laedendi, ſed etiam *insequi*, ardenter ſequi. Οἱ μετ' αὐτοῦ, *collegae eius*, reliqui diſcipuli. Lucas c. IV, 42. praetermiſit hanc περίςασιν, ſed v. 37. pro πάντες habet οἱ ὄχλοι.

38. Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις) *Pergamus ad vicinos vicos.* Ἄγειν, *ducere*; h. l. autem, ut ſaepius, *abire*. Κωμόπολις eſt *vicus magnus, muris carens, vicus oppidi aemulus*, ex κώμη et πόλις. Notio autem τοῦ ἐχόμενος pro *vicinus, propinquus* apud optimos ſcriptores non raro reperitur. Nam ἔχεσθαι τινος ſignificat *instare, adhaerere.* Sic apud Ioſephum eſt ἡ ἐχομένη ἑορτάσιμος, ſequens dies feſtus; τῷ ἐχομένῳ ἔτει, *anno sequenti*; ἐχόμεναι πόλεις, *proximae urbes.* εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα) Patris miſſu; ἀπέςαλμαι, ut *Lucas* habet. Mandatum acceperat, omnibus in Palaeſtina Iudaeis doctrinam ſuam promulgandi. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν) ſc. τῶν κωμοπόλεων. Nam et in maioribus vicis, qui ad oppidorum accedebant magnitudinem, ſynagogae erant.

39. Ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Verior lectio eſt: εἰς τὰς συναγωγάς. Sed εἰς hic etiam, et ſaepiſſime poſitum eſt pro ἐν. Sic etiam ſtatim εἰς ὅλην τὴν γαλιλαίαν pro ἐν ὅλῃ γαλ. Marcus omittit quae nunc apud Lucam c. V, 1—11. leguntur, quia iam v. 16—20. praeceſſerat narratio

e

e Matthaeo ducta, huic, quam Lucas habet, haud absimilis. A commate 40. usque c. III, 6. Marcus quoad narrationis ordinem secutus est Lucam, c. V, 12. usque ad c. VI, 11. ita tamen, ut Matthaeum simul, ubi hic eadem cum Luca traderet, semper conferret.

40. Vide ad hunc et sequentes versus notata a nobis Matth. VIII, 2. sqq.

43. Ἐμβριμησάμενος αὐτῷ) *Serio interminatus est ei*, i. e. gravioribus et severioribus verbis interdixit ei, ne quicquam de hac re aliis diceret. Vid. notata ad Matth. VIII, 4. εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτὸν) *Statim dimisit eum*, cum festinatione abire eum iussit. De hac verbi ἐκβάλλειν significatione vid. Matth. IX, 38.

45. Τὸν λόγον) *Rem*. Respondet enim hebraeo דָּבָר, quod non tantum *verbum*, sed et *rem* significat. ὥστε — εἰσελθεῖν) Μὴ δύνασθαι h. l. non simpliciter ἀδύνατον significat, sed id, quod secundum naturae ordinem multum incommodi habet ac difficultatis. Nam turbae affluxu premebatur Iesus in locis angustioribus.

CAP. II.

1. Δι' ἡμερῶν) *Post aliquot dies*; nam deest more hebraeo τινων, et διὰ, valet *post*; quo sensu etiam apud Philonem haud raro occurrit. Καὶ ἠκούσθη — ἐστι) *Et quum auditum* s. cognitum *esset eum in domo esse*. Εἰς οἶκον, i. e. ἐν οἴκῳ. Videtur Iesus latenter intrasse urbem, et eam, quam ibi conduxerat domum. At vix intraverat urbem, quum fama de eius adventu percrebesceret.

2. Ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν) *Adeo ut iam ne vestibulum quidem eos caperet*. Nam τὰ πρὸς τὴν θύραν, sc. μέρη, loca, quae sunt ad ostium

Grae-

Graecis dicuntur τὸ πρόθυρον. χωρεῖν, capere. τὸν λόγον) cum articulo, ut intelligatur Verbum Dei κατ' ἐξοχὴν, ut ἡ γραφή. *Proponebat illis doctrinam coelestem.* Ad fequentia cf. Matth. IX, 2. fqq.

4. Ἀπεστέγασαν τὴν στέγην) *Detexerunt tectum;* quod facile potuit fieri, fi in porticu veftibuli fcalae erant, quibus in tectum afcendi poterat. In Orientis regionibus domos ita aedificari folitas, teftantur Rabbini, quod hodie etiam fieri *Schawius* teftis oculatus confirmat. Vid. *Fabri Archaeol.* p. 423. *Michaelis* ad h. l. χαλῶσι) *demiserunt (funibus.)* Eft praefens pro praeterito, quae enallage narrationibus convenit, et Marco eft familiaris. Verfio Gothica: *funibus ligabant lectum.* Recte. τὸν κράββατον) κράββατος, (vox latina) eft lectulus. Graecis vocabulum putatur minus elegans, pro hoc enim dicunt σκίμπες et ἀσκάντης.

5. Σοί αἱ ἁμαρτίαι σε) Codd. nonnulli et antiquiores et recentiores habent σε αἱ ἁμαρτίαι.

7. Τίς δύναται — ὁ Θεός) i. e. nemo poteft remittere peccata nifi Deus. Uberius explicat Marcus, quod Matthaeus dictum a legisperitis refert: οὗτος βλασφημεῖ. Habebant nempe Iefum pro mero homine, et argumentabantur: Nunquam Deus poteftatem et ius remittendi peccata cuiquam hominum conceffit; ergo concedere non poteft. Non habuerunt hoc ius prophetae: ergo nec habebit Meffias.

8. Τῷ πνεύματι αὐτοῦ) h. l. abundat. Cf. Matth. IX, 4. et Luc. V, 22. *Animo perspicere* vel *praesagire* Latini etiam dicunt. Ad fequentia cf. Matth. IX, 5—8.

14. Καὶ παράγων) *Et transiens.* Quum ad partes maritimas iret Iefus, exeundum illi fuit per portam Capharnaumi maritimam, apud quam haud dubie fuit vectigalarium,

larium, quum domus publicani effet in media urbe. Λευῒν τὸν τȣ͂ ἀλΦαίȣ) Per hunc *Levi*, Alphaei filium, Matthaeum indicari (vid. Matth. IX, 9.) plerorumque interpretum eft fententia, quae mihi etiam placet. Sed nonnulli codices, et cum iis *Victor Antiochenus* in fuis ad Marcum commentariis ineditis, citatus inter ceteros a *Cotelerio* ad Conftit. Apoft. T. I. p. 109. et *Millio*, legunt: εἶδε Ἰάκωβον τὸν τȣ͂ ἀλΦαίȣ. Qui Levin a Matthaeo diftinguendum effe cenfent, vix ac ne vix quidem definire poterunt, quis ifte fuerit? Varias coniecturas vid. apud *Wolfium in curis*, et cf. *Michaelis* ad h. l. qui Levin unum ex LXX difcipulis, non ex duodecim Apoftolis, et patrem eius diverfum fuiffe ab eo, cuius mentio fit Matth. X, 3. Marc. III, 18. Luc. VI, 15. Act. I, 13. arbitratur. ἐπὶ τὸ τελώνιον) ubi portorium, feu vectigal portus folvebatur. com. 13. Cf. Matth. IX, 9. feqq.

15. Ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολȣ́θησαν ἀυτῷ, *multi enim erant, qui eum secuti fuerant.* Sic καὶ occurrit Matth. XIII, 41. XX, 18. et aliis locis.

16. Ἰδόντες ἀυτὸν ἐσθίοντα) Quum intelligerent, Iefum cum publicanis cibum fumere; neque enim aderant. τί) *Quid hoc rei est?* Ad v. 17. cf. Matth. IX, 12. 13.

18. Καὶ ἦσαν — ȣ̓ νηςεύȣσι;) *Tum discipuli* (nonnulli) *Ioannis et Pharisaeorum, qui ieiunia servare solebant, ad eum accedunt, quaerentes: Cur, quum discipuli Ioannis et Pharisaeorum ieiunare soleant, discipuli tui non ieiunant?* Sic vertendum eft hoc comma. Ἦσαν νηςεύοντες, faepius folebant ieiunare. Non enim agitur hic de aliquo definito tempore, fed de eo, quod fiebat faepius. Ieiunabant die fecundo et quinto; *quinto* quidem, quia illo Mofes montem Sinai confcendit; *secundo* autem, quia eo ex illo defcendit. *Babyl. Bava Kama* fol.

fol. 82. Hoc notat Marcus, quia fcripfit Romanis, quibus Iudaeorum inftituta erant ignota. οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι) οἱ σοὶ (fc. ὄντες) μαθηταί. Dativus enim, qui pendet a fubintellecto Subftantivo, faepiffime ab optimo quoque fcriptore ita ponitur, ut Genitivi vicem fuftineat, e. g. apud auctorem argumenti Pluti Ariftophanici, ὁ τῷ Χρεμύλῳ θεράπων, *qui servus est Chremylo, sive Chremyli.*

19. Ἐν ᾧ) fc. χρόνῳ, quae ellipfis eft Graecis in hoc dicendi genere familiaris. ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν) Hoc addidit *Marcus*, ut fignificaret, interrogationem vim habere negandi. Quare et Syrus hic praeter nudam negationem nihil pofuit. Δύνανται hic, non quid fieri omnino poffit, fed quid conveniat, fignificat: quod et alibi occurrit. Cf. Matth. IX, 15. fqq. Luc. V, 34. fqq.

23. Παραπορεύεσθαι διὰ τῶν σπορίμων) *Quum praeteriret segetes, iuxta agros frugibus consitos ambularet.* Male reddunt multi: Quum tranfiret *per* fata, f. agros frugibus confitos. Nam hoc fine damno poffefforum fieri non potuiffet, nec Chriftus adeo difcipulis fuis id conceffurus fuiffet. Et Marcus, fi id indicare voluiffet, haud dubie fcripturus erat: διὰ μέσου τῶν σπορίμων. Καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας) *Discipuli eius ambulando spicas evellebant.* ἄρχεσθαι ut Hebraicum הֵחֵל faepe redundat. Ὁδὸν ποιεῖν eft pro ὁδοποιεῖν, unico verbo, ut legit Theophylactus, vel ποιεῖσθαι ὁδόν. Formarum enim ὁδὸν ποιεῖν et ποιεῖσθαι perpetua differentia haec eft, ut ὁδὸν ποιεῖν *sit viam parare, sternere*, ὁδὸν ποιεῖσθαι autem fit *viam ingredi, iter facere.* Tenendum autem, non tantum ab Alexandrinis interpretibus, fed etiam a recentiori-

bus

bus scriptoribus illud Activi et Medii discrimen in exprimendo verbo עָשָׂה fere negligi. Sensus non esse potest, discipulos viam sibi parare ac sternere coepisse evellendis spicis; id enim sine ullo dierum discrimine omnino facere non licebat; sed ambulando evulsisse spicas; nam paullo post discipuli dicuntur a Pharisaeis reprehensi fuisse, tanquam ob aliquod factum, quod tantum sabbato licitum non esset.

25. Ὅτε χρείαν ἔσχε) sc. *cibo*. Addidit hoc consulto Marcus, ut speciale exemplum ad generalem referret regulam, quae haec est: leges rituales vim obligandi amittere, ubi satis gravis urget necessitas. Matth. XII, 3. seqq.

26. Ἐπὶ ἀβιάθαρ) *Tempore Abiatharis*, s. in eius conspectu. 1 Sam. XXI, 2. Pontifex ipse vocatur *Achimelech*, qui pater fuit *Abiatharis*. Hunc nodum nonnulli ita solvere volunt, ut dicant, τȢ ἀρχιερέως h. l. positum esse pro: τȢ ὕςερον ἀρχιερέως. Alii τὸ ἐπὶ eo sensu accipiunt, quo habemus 1 Tim. V, 19. ut sensus sit, *praesente, et factum probante Abiathare*, qui paulo post Patri suo, per Doegum occiso, in dignitate Pontificis maximi successit. Sic ἐπὶ μαρτύρων, *praesentibus testibus* est apud *Aelianum*; ἐπὶ τȢ βασιλέως, *rege praesente*, apud *Diodor. Sic.* ut Wetstenius observat. Vid. Bowyeri coniect. ad h. l. *Michaelis* (introduct. in Libros N. F. Part. I. p. 134. edit. tertiae!) ex Rabbinico Libros V. T. citandi more explicat, ut verborum ἐπὶ ἀβιάθαρ is sit sensus: *In ea parte librorum Samuelis, quae historiam Abiatharis continet.* Praeferenda esset sine dubio haec explicatio, si *Marcus* addidisset verbum γέγραπται, vel λέγει ἡ γραφή, ut Rom. XI, 2.

27.

27. Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο.) Sabbatum eſt inſtitutum, ut homo ſe recreet; homo vero non ideo eſt creatus, ut quolibet ſeptimo die anxie ceſſet ab omni labore. Quum haec ſit Sabbati natura, ſequitur verum eſſe quod v. 28. additur, in Meſſiae poteſtate poſitum eſſe, hominem neceſſitate ſabbati ſervandi ſolvere. Cf. Matth. XII, 6. ſqq.

CAP. III.

1. Ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα) *Cui altera manus contabuerat.* Verbum ξηραίνεσθαι de iis hominibus uſurpatur, in quibus ſuccus vitalis, ſeu humidum radicale et naturale deficit. ξηροὶ ſunt *aridi*, *die ganz verdorret und vertrocknet sind.* Medici hunc morum ἀτροφίαν vocant. Matth. XII, 9. ſqq.

2. Παρετήρεν αὐτόν) Verbum hoc παρατηρεῖν denotat *curiose et sollicite observare*, idque *bono* vel *malo* animo. Deinde autem *clam et insidiose observare quid alter agat*, *animo infesto*, *et ad nocendum parato.* Sic ἐπιτηρεῖν eſt apud Philonem de Legat. ad Caium: ἐπετήρεν, μή τις ὑπεξέλθοι λαθών, obſervabant, nequis clanculum exiret.

3. Ἔγειραι ἐις τὸ μέσον) Ut vel ipſe adſpectus hominis dura corda emolliret. Pro ἔγειραι vetuſtiſſimi optimique codices habent ἔγειρε, ubi ſupplendum eſt ἑαυτὸν, *siste te.*

4. Ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι;) *Vivam creaturam servare, an trucidare?* Nam ψυχὴ, נֶפֶשׁ, ſaepe eſt *creatura.*

5. Καὶ περιβλεψάμενος — καρδίας αὐτῶν) *Ac circumspiciens eos vultu severo, dolens eorum animi*

coe-

coecitatem, (alienissimi a sensu veri rectique.) συλλυπέμενος non poteſt accipi pro συμπάσχειν, ſicut apud Latinos condolere et condoleſcere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiſerationem commoventur. Nec enim iſti obdurati ſuam vicem dolebant, ſed adverſus Chriſtum frendebant. Significatur ergo hoc verbo, Chriſtum fuiſſe quidem graviter illorum deſperata improbitate offenſum, ſed ita, ut eorum etiam miſereretur. Docet exemplo ſuo Chriſtus, ita iraſcendum peccatis, ut ſimul peccantium nos miſereat. ἐπὶ τῇ πωρώσει) Significatur πώρε nomine *durities calli*, vel quiddam etiam durius, oſſis inſtar. Transfertur deinde πώρωσις ad animum, de *contumacibus*, quorum animus adeo occaleſcere ſolet et obdureſcere, ut ſalutari deinde doctrinae nullus ſit locus. ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη) Adiecta ſunt haec verba interpretamenti loco ex Matthaeo; deſunt enim in plurimis Codd. et Verſſ.

6. Καὶ ἐξελθόντες — ἀπολέσωσι) *Et egressi Pharisaei* (e Synagoga) *statim cum Herodis aulicis consilia de eo perdendo capiebant.* Cum Herodis miniſtris conſilia capiebant Phariſaei, qui Hieroſolymis nempe advenerant; ſed *extra Iudaeam* nihil poterant moliri adverſus hominem in Herodis ditione viventem, inſcio et invito magiſtratu.

7. Καὶ ὁ Ἰησοῦς — ἠκολούθησαν αὐτῷ) *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare; nam secuta erat ei ingens hominum turba e Galilaea* etc. Seceſſit Ieſus, ob inſidias vitae ſuae ſtructas. Lectio εἰς, quam codices nonnulli exhibent, quia eſt difficilior, omnino praeferenda eſt. Significat autem πρός. Ceterum hic locus v. 6. 7. parallelus eſt Matthaei XII, 14. 15. Quae autem ſequuntur usque ad v. 12. uberius et fere παραφραστικῶς, additis pluribus circumſtantiis exprimunt commata

Mat-

thaei XII, 15. 16. Locum vero prophetae citatum Matth. XII, 17—21. confulto omifit Marcus.

8. Καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας) Quae iis temporibus cum Iudaeis religionis focietate iungebatur, ut ex *Iosepho* apparet. Vid. eius antiquitt. Lib. XIII, c. 9. §. 1. Καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα) Videntur iudicari, non Tyrii et Sidonii, fed Iudaei habitantes oram maritimam in confinio Tyri et Sidonis, quae παράλιος Τύρου καὶ Σιδῶνος dici videtur Luc. VI, 17.

9. Προσκαρτερῇ αὐτῷ) *praesto sit ipsi.* Significat enim προσκαρτερεῖν, cum Dativo conftructum, in re aliqua, aut apud aliquem ita perfeverare, ut femper praefto fis. Ἵνα — αὐτὸν) *Ne eum premerent.*

10. Ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ) *Ita ut eum urgerent*, obtunderent. ἐπιπίπτειν τινὶ eft, *amplecti*, *occurrere*, *incidere*, vel *amanter*, vel *hostiliter*, apud Philonem. Eft etiam *ingruere*, *irruere*, *adoriri*, apud eundem. μάστιγας) μάστιξ, *flagellum*, metonym. *morbum*, a Deo inflictum, et quidem malum gravius fignificare videtur; nam bis infra Marcus diftinguit νόσους καὶ μάστιγας, ut et Lucas c. VII, 21.

11. Τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα) Ii, qui exagitabantur impuris fpiritibus, correpti ab illis, ut recte hic notavit Camerarius. Patet hoc ex additis verbis προσέπιπτεν αὐτῷ, *prostraverunt se ad pedes eius*. Cf. fupra I, 24.

13. Marcus, delatus in Matth. XII, 22. iterum redit ad Lucam, quem hucusque tanquam ducem fuum fecutus erat, et pergit adhuc a commate 13—19. in transfcribendis iis, quae Lucas c. VI, 12—16. de Apoftolorum delectu et nominibus tradit, quae Matthaeus quidem alio loco (c. X, 2—4.) fed a Marco praetermiffo, anticipaverat. ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος) Ut folebat, quoties precari patrem attentius in-

inſtituerat. Cf. Luc. VI, 12. προσκαλεῖται, ἃς ἤθελεν αὐτὸς) Ex omnium ſe ſectantium numero, (multos enim iam tum habuit diſcipulos;) perpetuos ſibi comites duodecim adſciſcit, non qui volebant, ſed quos volebat ipſe. Cf. Eph. I, 1. Ioan. XV, 16.

14. Καὶ ἐποίησε δώδεκα ἵνα ὦσι μετ' αὐτῦ) *Constituit duodecim, qui eum perpetuo comitarentur.* Ποιεῖν h. l. eſt *constituere.* Ita עָשָׂה tum alibi, tum 1 Sam. XII, 6. ſumitur, ubi LXX. vertunt: ὁ ποιήσας, i. e. ὁ καταστήσας Μωσῆν καὶ Ἀαρὼν. ἵνα ἀποστέλλῃ) *Ut eos mitteret*, quum commodum videretur. Id enim poſt aliquanto accidit. De vocabuli ἀπόστολος vi et poteſtate vid. Matthaei X, 2.

15. Καὶ ἔχειν) Repetendum ἀπὸ τῦ κοινῦ verbum ἀποστέλλῃ, et vertendum: eosque mitteret, ut praedicarent et poteſtatem haberent ſanandi morbos etc.

16. Καὶ ἐπέθηκε) Praefert Beza: πρῶτον σίμωνα. Sic habent duo Codd. iuniores. Sed videtur haec lectio deſumta eſſe e Matth. X, 2.

17. Βοανεργὲς) *Tonantes.* Ex בְּנֵי et רָעַשׁ, vel etiam רְגֵשׁ, *tonitru.* Prior huius vocabuli pars eſt בְּנֵי, ſed laxius pronuntiata ſyllaba prima, eo ſono qui inter o et a eſt medius. *Iudaei*, obſervante *Hugone Brugthono*, in hunc usque diem Schva per *oa* exprimunt, ut *Noabhiim*, pro *Nebhiim.* Explicationem *Marcus* ſtatim addit: υἱοὶ βροντῆς, *tonantes*; nam vox υἱοὶ, hebr. בְּנֵי ex Hebraiſmo ſatis noto eſt explicanda. Nimirum υἱοὶ βροντῆς ſunt βροντῶντες, h. e. δεινοὶ. Βροντὴ eſt imago *eloquentiae*, maxime eius, quae partes animorum quasque aptis orationis modis pellat et moveat. Sic Demoſthenes et Plato ab Columella (R. R. Praef. Lib. I. ſ. 30.) *tonan-*

tes vocantur, et Pericles apud Ariftophanem (Acharn. 530.) ἀςράπτειν, βροντᾷν dicitur. Appellati igitur funt Iacobus et Ioannes a Iefu υἱοὶ βροντῆς, *tonantes*, quod facultate eloquentiae pellentis flectentisque effent inprimis praeftituri. Vid. *Io. Fr. Fischeri* Proluf. 29. de vitiis Lexicor. N. T. p. 654. Alii eos ob ingenii fervorem ita a Chrifto nuncupatos effe volunt. Cf. Marc. X, 38. 39. Luc. IX, 54. Alias coniecturas vide apud *Lightfootum* in h. l.

20. Marcus hic Lucam, apud quem c. VI, 17. incipit oratio montana, feponit, et ad illum fefe convertit Matthaei locum, ad quem hucusque pervenerat, fcilicet Matth. XII, 22. Admonitus autem, a Matthaeo (v. 23.) fingulares quasdam περιςάσεις ab illo neglectas, quas ipfe penitius cognitas haberet, inferendas effe putavit hoc et fequenti verfu. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον) Cohaerent haec verba cum fequentibus et conftructione et fenfu. Vult enim narrare *Marcus*, maximam concurfionem factam, quum Chriftus iam domum intraffet coenaturus. ὥςε μὴ δύνασθαι αὐτὲς μήτε ἄρτον φαγεῖν) Ita ut Chriftus, et qui cum eo erant, five Apoftoli omnes, five eorum aliqui, non poffent cibum capere turba undique obftante.

21. Οἱ παρ' αὐτὲ) *Raphelius, Albertus, Kypkius*, quos fequitur *Loesnerus*, interpretantur: *propinquos*, *fratres et matrem Christi.* Et recte quidem; nam οἱ παρά τινος funt omnino qui ad aliquem pertinent quocunque modo, in quibus inprimis infunt propinqui. Deferit hanc interpretationem *Krebsius*, tanquam parum confirmatam, et a ferie orationis alienam, reddens verba, οἱ παρ' αὐτὲ, *qui una cum Christo in domo erant*, nempe Apoftoli, a Chrifto tunc conftituti, de quibus v. 19. ἔρχονται εἰς οἶκον. Sed obftat, quod Marcus addit: ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν, et quod antea dixerat: ἀκέσαντες.

Knatch-

Knatchbullus et *Hombergius quosdam ab eo missos* intelligi voluerunt; quod narrationis perſpicuitati minime convenit. Videtur igitur οἱ παρ' αὐτȣ dictum eſſe pro οἱ αὐτȣ, quemadmodum apud Demoſthenem pro corona ὁ παρὰ Φιλίππȣ ςρατηγὸς, *dux Philippi*. Quam interpretationem et orationis feries deſiderat. Etenim v. 31. pergit Marcus in interrupta, aliquot verſiculorum interventu, narratione, quod declarat illud ȣ̃ν, ita: ἔρχονται ȣ̃ν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτȣ. Cf. omnino *Loesn.* ad h. l. ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτὸν) *Venerunt ut prehenderent eum.* Nimirum ut eum ex ea domo, in qua premebatur, alio abducerent. ἔλεγον γὰρ) Hoc non eſt intelligendum de propinquis Chriſti, ſed accipiendum imperſonaliter: *Fama erat, dicebant homines.* ὅτι ἐξέςη) *Eum mente esse permotum.* Codd. Vercell. *exstitit mente.* Vulg. brix. alii habent: *in furorem versus est.* Alii ἐξέςη vertunt: *discessit, egressus est domo.* Sed haec explicatio, praeterquam quod non ſatis apta eſt reliquae orationi, etiam ideo minus probanda videtur, quod ἐξίςαϑαι, in abeundi et diſcedendi notione fere ſemper iunctum ſibi habeat genitivum, quo indicetur locus vel res unde aliquis diſceſſiſſe intelligatur. At ſatis frequens eſt in verbo ἐξίςαϑαι, quum ſignificat *mente permotum esse*, omitti τȣ̃ Φρονεῖν, vel αὐτȣ̃, vel τῶν Φρενῶν. Phavorinus: ἐξέςηκε, μαίνεται. Porro hoc verbum opponitur τῷ σωΦρονεῖν, 2 Cor. V, 15. Haec ergo ſententia praeferenda eſt. Dici quoque de vatibus, et idem eſſe quod κάτοχον εἶναι docet *Loesnerus* ex Philone. *David Clericus*, *Kühnius* aliique per ellipſin τȣ̃ ὄχλος, de populo potius, quam de Servatore haec explicanda eſſe exiſtimant. Sed durior eſt haec ellipſis, quam ut recte admitti poſſit; et notum eſt, Iudaeos non paucos pro ſua improbitate Ieſum eiusmodi

 con-

convitiis profcidiffe. Cf. Io. VII, 5. X, 20. Hanc autem famam, mente permotum Iefum, Pharifaei fparferant, ut patet ex com. 22. ubi καὶ recte vertas: *Nam.* Et ἔχειν βεελζεβοὺλ, ficuti: ἔχειν δαιμόνιον eft *insanire*, *mente captum*, *summo furore correptum esse.* Ceterum Marcus iam facem praeferente Matthaeo c. XII, 24—32. ftrenue pergit v. 22—30.

27. Οὐ δύναται οὐδείς) Plurimi Codd. habent; οὐδείς δύναται. διαρπάσει) Permulti Codd. habent διαρπάσῃ, quod fane melius cohaeret cum praecedentibus. Si legimus διαρπάσει, fenfus erat: *tunc enim demum domum praedari poterit.*

29. Ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως) *Reus est aeternae miseriae.* Alii pro κρίσεως legunt ἁμαρτήματος, alii ἁμαρτίας. Probabile eft, αἰωνίου κρίσεως fuiffe interpretamentum Hebraismi, quo peccatum fumitur pro poena peccati. Senfus eft: Non tantum hic punitur induratione, faepe et poenis afpectabilibus, quod Iudaeis contigit, fed et poft hanc vitam fuppliciis aeternis. Vide tamen Matth. XII, 32. et ibi notata.

30. Ὅτι ἔλεγον πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει) *Quia dixerant, impuro daemone ipsum obsessum esse.* Verba funt Evangeliftae, cauffam afferentis, cur Iefus ufus fit hac comminatione, ideo nimirum, quia videbat, illos agnofcere intra fe vim divinam, fed invidia et odio commifci calumnias, ut plebem averterent; atque ita, quod Dei erat, diabolo adfcribere.

31. Omittit Marcus locum Matthaei c. XII, 33—37. quia fententias his fimiles legerat in oratione montana Matth. VII, 16—20. quam a fuo libro abeffe volebat. Omittit etiam v. 38—45. capitis XII. Matthaei, quia haec oratio ad Palaeftinenfes, quibus Chriftum coram loquen-

tem

tem audire contigit, potiſſimum ſpectabat. Praeterea ſimilia his, quae h. l. apud Matthaeum leguntur (comm. 38. 39.) recurrunt mox apud eundem c. XVI, 1—4. unde Marcus ea in ſuum librum (c. VIII, 11. 12.) transtulit. ἔρχονται οὖν) Particula οὖν hoc loco eſt Epanalepſeos nota. Redit enim Marcus ad hiſtoriam, quam v. 21. de eius propinquis narrare coeperat. Cf. Matth. XII, 46. ſqq.

32. Εἶπον δὲ) Non dicta ſunt haec a circumſtante turba; ſed ab iis, quos miſerant propinqui, ut eum accerſerent. Ceterum cf. Matth. XII, 47. ſqq.

CAP. IV.

1. Quae ſequuntur usque ad v. 20. decerpta ſunt e Matthaei cap. XIII, 1—23. ὥστε — θαλάσσῃ) *Ita ut ipse, navigio conscenso, in mari consideret.* Ἐν τῇ θαλάσσῃ) i. e. in navi deducta in mare. Cod. Cantabrig. habet πέραν τῆς θαλάσσης. Itala: *ad ſ. circa ſ. proxime littus.*

2. Ἐν τῇ διδαχῇ) i. e. ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum. Senſus eſſe videtur: quum alia multa diſſereret, tum hoc quoque dixit inter cetera.

7. Καρπὸν οὐκ ἔδωκε) *Fructum non edidit.* Hoc de prioribus ſeminibus nihil neceſſe erat dici. Nam quomodo fructum ederent, aut ab avibus abſumta, aut aeſtu ſolis arefacta? Sed de hoc ſemine non ſine cauſſa id dicitur; quia primi auctus ſpem faciebant bonae frugis.

8. Καὶ ἐδίδου — αὐξάνοντα) *Et edidit fructum progerminantem et crescentem.* Ἀναβαίνειν h. l. metaphorice eſt *progerminare, enasci,* ut Hebraeorum עָלָה, quod interdum valet צָמַח et פָּרַח, Gen. XLI, 22. Prov. XXIV,

XXIV, 31. et ab Alexandrinis interdum per φύομαι, Prov. XXVI, 9. et ἀναφύω Ief. XXXIV, 1. redditur.

10. Καταμόνας) fc. χώρας, *seorsim a turba*, vel: cum folus iam effet. Ἠρώτησαν — παραβολὴν) *Interrogarunt eum sectatores eius cum duodecim de sensu parabolae.* Pro τὴν παραβολὴν Cod. Cantabrig. iuniores, nonnulli et latini codd. habent: τίς ἡ παραβολὴ αὕτη, quod interpretamentum effe videtur. οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα) Eleganter Graeci τὰς περί τινα appellant eos, qui funt cuipiam dediti et addicti, ita ut eum fectentur, fintque ipfius velut factionis. Minime igitur hoc loco fignificantur externi aliqui homines qui Chrifto adeffent, fed ii tantum, qui folebant eum affectari, et difcipuli eius erant, quales habuit quidem, praeter felectos illos duodecim, etiam alios multos. Ii igitur, fecuti eum vel domum, vel in defertum, quaefierunt de parabola. Vid. Matth. XIII, 10. fqq.

11. Ἐκείνοις — γίνεται) *Illis vero, exteris, (qui me non fectantur,) in parabolis omnia traduntur.* Iudaeis οἱ ἔξω erant Ethnici, defumta inde phrafeologia, quod omnes terras et regiones praeter fuam vocarunt חוצה לארץ, *extra terram.* Hoc autem loco intelliguntur homines, Iudaei quidem, fed non interioris apud Iefum admiffionis, qui eum raro audiebant. Philofophi etiam diftinguebant difciplinam exotericam et efotericam. Aristot. *Eudemior.* I. 8. καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις, καὶ ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν. Aul. Gellius XX. 4. de Ariftotele: *Hinc disciplinae, quam dixi ἀκροαματικὴν tempus exercendae dabat in Lyceo matutinum, nec ad eam temere quenquam admittebat, nisi quorum ante ingenium, et eruditionis elementa, atque in* dis-

discendo studium laboremque explorasset. Illas vero ἐξωτερικῶς eodem loco vesperi *faciebat*, easque vulgo iuvenibus sine delectu dabat. ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται) γίνεται ex fenfus ratione hic idem valet, quod *proponuntur*; τὰ πάντα, fcilicet διδασκόμενα, non quae ad poenitentiam, fed quae ad arcana divinae dispenfationis, aut ad eventum praedictionum pertinent. Praeceffit enim mentio τῦ μυστηρίυ. Et ἐν παραβολαῖς intelligendum ἐν μόναις παραβολαῖς, fine earum apertiori explicatione.

12. Ἵνα βλέποντες βλέπωσι) Non verba ipfa prophetarum, fed fenfum comminationis exprimit *Marcus*: futurum fcilicet, ut qui videntes videre, audientes audire, et intelligere noluerant, poftea nec videre, nec audire, nec intelligere poffent ea, quae ad ipforum converfionem pertinebant. Cf. Matth. XIII, 13. fqq.

14. Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει) *Is sator*, de quo dixeram in fabella, fignificat *doctorem salutaris verbi.*

15. Ὅπȣ) *ubi*, pro *in quibus*. Sic *unde*, pro *a quo*, Latini faepe ufurpant. Senfus eft: *Isti autem sunt, qui iuxta viam (sc. semen excipiunt,) in quibus* (ὅπȣ) *seminatur verbum*, f. doctrina.

18. Magna hic eft in libris manufcriptis et verfionum diverfitas. Nam longe maxima pars codicum, fervato priore οὗτοί εἰσιν, omittit pofterius. Verfa vice a nonnullis codicibus pofterius οὗτοί εἰσιν, expulfo priore, retinetur. Tandem reftant utriusque recenfionis vetuftiffimae, alexandrinae et occidentalis codices praeftantiffimi, qui loco prioris οὗτοί εἰσιν habent ἄλλοι εἰσίν, pofterius autem οὗτοί εἰσιν intactum relinquunt, unde fequens prodit textus, quem GRIESBACHIUS in Novi Teftamenti editione Goefcheniana exhibuit: Καὶ ἄλλοι εἰσὶν οἱ εἰς τὰς ἀκάν-

θας

θας σπειρόμενοι. ἐστί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες κ. τ. ε. Vid. Griesbachii *Commentar. crit.* in h. l.

19. Καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι) περὶ τὰ λοιπὰ, i. e. τῶν λοιπῶν, cupiditates quae in ceteris rebus verfantur, *voluptates corporis*, quas Matthaeus non expreffe-rat, quia divitias comitari folent.

20. Ἐν τριάκοντα) Poft ἐν fubauditur participium τὸ σπειρόμενον, alioqui dicendum fuerat potius εἰς in accommodatione parabolae.

21. Quae nunc fequuntur fex commata Lucas fuppeditavit Marco. Nempe praecedentia, quae defumta erant e Matth. XIII, 1—23. refpondent Lucae VIII, 1—15. Lucam igitur cum Matthaeo contulerat Marcus. Iam vero apud Lucam commate proxime fequente, nimirum c. VIII, 16. inveniebat parabolam elegantem eandemque breviffimam, quam comm. 17. 18. excipiebant gnomae nonnullae itidem perbreves, fed memorabiles. Haec igitur tria commata, ad quae Matthaeus eum quafi deduxerat, libello fuo inferuit Marcus. Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται) *Num lucerna infertur?* Ἔρχεσθαι h. l. eft *inferri in conclave*; quod quum obfcurius videretur, mutandi occafionem praebuit: alii enim codices habent καίεται, alii ἅπτεται. ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην) *aut sub lecto?* Hoc et Lucas pofuit c. VIII, 16. Magna ubique relucet in Chrifti dictis popularitas. Quia modius et lectus cavitatem habent, fub qua condi lucerna poffet, ideo ifta nominavit. Κλίνη autem h. l. non eft lectus *cubicularis*, in quo dormientes fet aegroti decumbunt, fed *lectus triclinaris*, in quo comedentes ad menfam accumbere folebant. οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ) *Nonne potius ut candelabro imponatur?* Alia fimilitudine idem, quod fuperiore oftenditur. Applicatio fumenda eft e ferio orationis. Praeceflerant nempe haec duo:

duo: Edocti erant difcipuli fenfum parabolae; et edocti erant, id, quod didicerit aliquis, etiam factis effe exprimendum. Ergo hoc vult Chriftus: Quod vos a me didiciftis, debetis rurfus alios docere. Nolite ergo lumen, quod in animis veftris eft, occultare, fed alios in pofterum etiam docete. Deinde: Non debet in animis veftris latere doctrina mea, fed debet erumpere in facta.

22. Ὀυ γὰρ — ἔλθῃ) *Nihil enim* (eorum quae ego in parabolis tradidi) *tam absconditum* (ignotum) *est, quod non in notitiam hominum venturum sit, vel tam obscurum, quod illi non sint intellecturi.* Poft ἀπόκρυφον fupple τι ex membro fuperiore. Et ἐγένετο hic eft, quod ibi ἐςί. Mos Hebraeorum eft eandem fententiam verbis mutatis repetere, quod in proverbiis Salomonis faepiffime occurrit. Ἀλλ᾽ ἵνα, *nisi ut.* Senfus eft: Ut in vitae experientia vel occultiffimae res aliquando innotefcunt, fic, quae nunc funt occulta, paullo poft in omnium confpectu erunt. Hoc factum eft, quum poft mortem Chrifti propagata eft haec doctrina per omnem terrarum orbem. Ineft etiam hoc: Si omnia in vita communi aliquando manifefta fiunt, etiam doctrina non debet latere in animo, fed in facta erumpere. Poteft etiam τὸ κρυπτὸν et ἀπόκρυφον h. l. idem valere, quod fupra v. 11. παραβολὴ et μυςήριον τῆς βασιλέιας τȣ̃ θεȣ̃, atque τὸ φανερωθὲν et ἐις φανερὸν ἐλθὸν fignificare poteft vim et fenfum parabolae, five res fabulis et exemplis involutas. Atque fic fenfus erit: *Nulla est doctrina tam obscure et figurate a me proposita, quam non absque involucris et figuris, aperte sitis tradituri.* Sic apud *Philonem de vita contemplativa* (p. 901.) τὰ ἀφανῆ, funt *obscura*, i. e. capita doctrinae S. Scripturae, quae fub allegoriae nube latent, nec a plebe indocta intelliguntur;

et

et τὰ φανερὰ sunt eadem obſcura dogmata, ſed verbis apertis expoſita. Vid. *Kühnii spicilegium ex Philone* ad h. l.

24. 25. Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς) *Praeterea* dixit. Familiaris eſt Marco iſtá tranſitio, qua vel diverſos ſermones, vel diverſas eiusdem ſermonis partes connectit. βλέπετε τί ἀκέετε) *Etiam atque etiam considerate, quid et quale sit, quod auditis*, ut pro rei magnitudine intendatis animum. Lucas (c. VIII, 18.) habet: βλέπετε ἐν πῶς ἀκέετε, videte igitur, quo modo audiatis doctrinam, quo conſilio, quo animo, quo fructu in animis veſtris? utrum audiatis ſic, ut hanc doctrinam velitis cum aliis communicare, et per omnem vitam exercere, vel ſic, ut in ea ulterius progredi velitis? ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται τοῖς ἀκέεσιν) *Quam enim mensuram adhibueritis*, (in attendendo) *eadem vobis continget* (in cognoſcendo) *et adiicietur vobis audientibus*, (diſcentibus.) Proverbium generale, cuius quis hic ſit uſus, verba illa poſtrema oſtendunt, nimirum idem, qui ſequentis ſententiae: *habenti dabitur.* GRIESBACHIO (in Commentar. crit. ad h. l.) Marcus ſcripſiſſe videtur: ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν. Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ. „Ad primitivum hunc textum duplex interpretamentum in margine acceſſit; alterum ad ὑμῖν, alterum ad δοθήσετε. Ad vocem ὑμῖν annotabatur: ὑμῖν τοῖς ἀκέεσιν, ad δοθήσετε autem: προστεθήσεται. Utrumque gloſſema ad illuſtrandum ſenſum ſatis erat appoſitum. Iſto: τοῖς ἀκέεσιν, ſcite ſignificabatur, tritum illud proverbium: ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, alio hic ſenſu accipiendum eſſe, quam Matth. VII, 2. ubi aequipollet τῷ ἐν ᾧ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε. Noſtro vero loco utique refertur ad τὰς ἀκέ-

ουτας

οντας, ut abunde patet ex antecedente admonitione: βλέπετε τί (apud Lucam πῶς) ἀκούετε. Nimirum ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, folus poteft ἀκούειν. v. 9. Unicuique impertit magifter pro ratione menfurae, qua quisque utitur et quam quafi affert ad percipienda magiftri praecepta; doctoris munere fungens neceffario inftitutionem fuam attemperare debet ad difcipuli captum; hic enim nil amplius capit quam capere poteft. Quod ad alterum attinet gloffema, indicabitur eo, nova *augmenta* (v. c. cognitionis) concedi poffe nemini, quin prius data ftudiofe fervarit." Iam oftendit Griesbachius, quomodo e binis illis interpretamentis discrepantes lectiones ortum duxerint.

26. Marcus, brevitati ftudens v. 26—29. in locum parabolae Matth. XIII, 24—30. fubftituit aliam *de agricola dormiente* parabolam, brevitate fua non minus quam elegantia commendabilem, et cum argumento parabolarum et gnomarum proxime antecedentium et fequentium magis adhuc, quam illa apud Matthaeum parabola, confentientem. οὕτως — τῆς γῆς) *Ita comparatum est regnum Dei, ac si quis homo sementem in agro faciat. Regnum Dei* h. l. ut faepius eft inftitutum Dei tradendi inter homines doctrinam religionis, Bekanntmachung, Ausbreitung uud Erhaltung der Lehre Chrifti. Βάλλειν, fi de femine ufurpatur, fignificat *serere*, *semen terrae mandare.* Cum femine autem comparari *doctrinam*, tralatitium eft. Sator non eft hic quivis praeco veritatis, fed ipfe primus eius fator Chriftus, Matth. XIII, 37. Nam et hic, qui fevit, dicitur miffurus in agrum meffores, infra comm. 29. Is autem haud dubie eft Chriftus, Matth. XIII, 39—41.

27. Καὶ καθεύδῃ — οἶδεν αὐτός) *Nocturno tempore dormit, et matutino surgit, et seges progerminat, et crescit, ipso non advertente.* Νύκτα (fc. κατά) referri

referri debet ad καθεύδῃ, et ἡμέραν ad verbum ἐγείρεται. Eſt igitur loquendi genus, ſecuritatem agricolae indicans. Nam quod *Erasmus*, et poſt eum alii exiſtimant, referri illud καὶ ἐγείρηται ad ſemen, non poteſt convenire, ob copulam interiectam; dicendum enim fuerat: καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος etc. Deinde illud ἐγείρεσθαι, certum eſt opponi τῷ καθεύδειν, ut ſit ſimile quiddam ei, quod dicunt Hebraei exire et introire, pro: verſari in loco aliquo et officium ſuum facere. Senſus eſſe videtur, *Christum a facta semente ad messis tempus agro, i. e. ecclesiae aspectabili sua praesentia non adfuturum.* Non ſunt enim particulae ſimilitudinis premendae ultra id, quod intenditur.

28. Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ) *Nam sua sponte terra profert etc.* ut nempe continuato labore agricolae non amplius ſit opus. Αὐτόματον eſt *omne quod sponte a terra nascitur, nec humanae curae et industriae debetur*, quo ſenſu ſaepe apud Philonem occurrit. In verbo καρποφορεῖ eſt κατάχρησις: nam proprie καρποφορεῖν eſt *frugem proferre*, hic autem ſimpliciter *proferre*. Quod primum enaſcitur, herbam etiam vocant Latini, unde proverbium natum eſt: *in herbis esse*, et *messis in herba est.*

29. Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπὸς) ſubintellige ἑαυτὸν, *quando fructus maturus tradit sese metenti*, ſeges maturuit Georg. I. 287. Multa adeo gelida melius ſe nocte dederunt. Germ. *sich ergeben*. ἀποστέλλει τὸ δρέπανον) *Immittere falcem* dicunt Latini. Quum autem ἀποστέλλειν rectius de perſonis, quam de ipſis falcibus dicatur, δρέπανον forſan hoc loco, metonymia quadam populari, ipſos meſſores cum falcibus ſignificat. Applicatio eſt facilis. Sicut agricola, poſtquam ſemen credidit arvo,

omnia

omnia reliqua permittit Deo et naturae, ita Chriftus ab initio princeps femen doctrinae fuae fparfit per univerfam Iudaeam; mox opere fuo in his terris peracto, rediit ad Patrem, nec rediturus eft in hunc mundum, hominibus confpicuus, nifi quum negotio Evangelii ad eam menfuram progreffo, quam ipfe praefinivit, rurfus adveniet, feparaturus pios ab impiis, ac pios, veluti probum frumentum, in aeternae quietis horreum reconditurus. Ad fequentem parabolam cf. notata ad Matth. XIII, 31. 32.

33. Καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν) pro captu fcilicet eorum, quos auditores habebat; vel fecundum *Grotium*: ut digni erant audire; nam et alibi τὸ πρέπον per verbum δύνασθαι explicatur, ut Matth. IX, 15.

34. Οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς) Nempe arcana regni. Ita enim ex fententia vocum latitudo reftringenda eft. ἐπέλυε) folvebat, i. e. *explicabat*, ut 2 Pet. I, 19. quo fenfu faepius apud Profanos occurrit, quod probant loca, quae a *Wetstenio* laudantur. Ceterum haec duo commata (33. et 34.) funt ex Matthaei c. XIII, 34. 35. Quum vero Matthaeus porro parabolis adderet parabolas, Marcus velut fatigatus hunc ducem aliquantifper valere iuffit, et ad Lucam fe recepit.

35. In decerpendo Luca Marcus pervenerat usque ad Luc. VIII, 18. Narratiunculam comm. 19—21. hic omifit, quia iam fupra c. III, 31—35. eo loco et ordine, quo apud Matthaeum eam invenerat, in fuos commentarios retulerat. Itaque devenit ad comma proxime fequens Luc. VIII, 22. ibique pergit.

36. Παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ) *Recipiebant eum in navem.* Ἐν τῷ πλοίῳ pofitum eft pro εἰς τὸ πλοῖον. Nam ἐν et εἰς faepe permutari, fatis conftat. ὡς ἦν, *ut erat*, fine ullo ad iter apparatu. Elegans

gans locutio; ita Latini, *ut erat disiecta capillos.* μετ' αὐτȣ) Proxime navigantem fequebantur. Nam qui in iftis navibus erant, dixerunt, quod infra memoratur, comm. 41.

37. Λαίλαψ ἀνέμȣ) eft ἀνέμȣ συςροφὴ μετὰ ὕετȣ, ut ait *Hesychius*, confentientibus Homeri interpretibus. τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον) *Fluctus irruebant in navigium*; nam ἐπιβάλλειν hoc loco declarat, cum impetu fefe proiicere, ut in coniugatione Hithpael.

38. Ἐπὶ τῇ πρύμνῃ) Gubernatoris locus in puppi.

39. Πεφίμωσο) comprimitor, et coërcetor. Cf. Matth. VIII, 26. καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη) Subito, quum alioqui diu foleat mare agitari, poftquam venti filuerunt.

41. Ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, *valde mirati sunt.* φοβεῖσθαι pro θαυμάζειν, faepe ufurpatur. Verbum impersonaliter pofitum. Subauditur: non difcipuli, fed οἱ ἄνθρωποι, nempe in hoc et in aliis navigiis eum fequentibus, quod expreffit *Matthaeus.*

CAP. V.

Quae hoc capite continentur, leguntur quidem etiam apud Matthaeum, c. VIII, 28. fqq. fed partim alio loco et ordine, partim paucioribus verbis. Qui tres Evangeliftas comparaverit, is facile perfpiciet, Marcum haec omnia non Matthaeo, fed Lucae accepta referre. Vid. Luc. VIII, 26—56.

1. Γαδαρηνῶν) Sic etiam Lucas habet cap. VIII, 26. Vid. *Iosephi Archaeol.* Lib. XIV, c. 4. §. 4. Cf. notata ad Matth. VIII, 28.

2.

2. Ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ) Matthaeus duos nominat c. VIII, 28. Marcus vero aut de duobus memorat infigniorem, aut ea de cauffa de uno tantum loquitur, quia duorum mentio facta parum ad potentiam Chrifti oftendendam contuliffet, et quaeftionibus dubiisque praebuiffet occafionem, quum furiofi et coeci focietatem inire non foleant. Cf. c. X, 46.

3. Ὃς τὴν — μνημείοις) Vera lectio eft μνήμασι. Hanc enim plurimi et vetuftiffimi codices exhibent. Sepulcralia illa monumenta more Orientis aedificata fuerunt fingulatim in locis folitariis, aut in viis faltem publicis. In huiusmodi locis et fornicibus homo ifte furibundus a tempeftate poterat effe fecurus. Vid. Shaw itinerar. p. 195. 229. Harmari obfervatt. in Orient. T. I. p. 234. verf. germ.

4. Πέδαις καὶ ἁλύσεσι, *compedibus et manicis*, catenis manuum.

5. Διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας) Unum altero explicatur, ad perpetuitatem indicandam, idque populariter, quum unum διαπαντὸς fatis fuiffet.

7. Ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν) i. e. νὴ τὸ Θεόν. *Proh Deum immortalem obsecro!* Errant, qui hic iusiurandum exigi putant; nam eft quidem alicubi ea vocis fignificatio, fed multis aliis in locis nihil aliud fignificat, quam *religionem iniicere*, quod eft in lingua vetere Romanorum *obsecrare*. μή με βασανίσῃς) *Ne me affligas*. Afflictio quam metuebat *iste*, in eo erat, quod Iefus daemonem iubebat difcedere; ut apparet ex v. 8.

9. Τί σοι ὄνομα;) Videtur Iefus nomen hominis, quem fanaturus erat, fcire voluiffe. λεγεὼν ὄνομά μοι) *Legio* quid fit, notum eft. Sed Iudais *Legio*, לִגְיוֹן five לְגִיוֹן

fae-

faepe etiam fignificat legioni praefectum, ducem exercitus. Vid. *Io. Buxtorfii* Lexicon Rabb. fub hac voce. Ergo is, qui Iefu refpondebat, ducem, f. principem multorum fe nominavit. Quicquid fit, videtur haec effe vox furiofi, nomen fuum ignorantis. Nam furiofum hominem, non daemonas allocutus erat Iefus. *Plaut.* Captiv. III, 4. 15. *Hic homo rabiosus habitus est in Aulide.* 28. *suum ipse interdum ignorat nomen, neque scit, qui siet. Aen. IV,* 469. *Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus, et solem geminum et duplices se ostendere Thebas.*

10. Καὶ παρεκάλει — ἔξω τῆς χώρας) *Enixe eum precatus est* (obfeffus) *ne eos* (fc. daemones quibus fe obfeffum effe putabat) *eiiceret ex hac regione.* Lucas: (c. VIII, 31.) *ne eos iuberet* εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν. Ubi ἡ ἄβυσσος videtur effe *mare*, in quod gregem porcorum paullo poft praecipitavit daemoniacus, v. 13.

11. Πρὸς τὰ ὄρη) Plurimi Codd. habent πρὸς τῷ ὄρει, quibuscum confentiunt multae Verff. Theophyl. Euthym. *Lucas* ἐν τῷ ὄρει. Vid. *Griesbachii* Commentar. crit. ad h. l. Intelligi poteft grex ille tum fuiffe in parte montis inferiore.

12. Καὶ παρεκάλεσαν — οἱ δαίμονες) In quibusdam codicibus defunt verba πάντες οἱ δαίμονες. In aliis retinetur οἱ δαίμονες, fed deeft πάντες. Unde fufpicio oritur, legendum effe: καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν, omiffis reliquis. Ex ore hominis obfeffi prolata funt verba: πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους. Daemonas ipfos hoc dixiffe vulgo credebatur. Hoc referunt Evangeliftae, non anxie quaerentes, utrum Daemones per os hominis locuti fuerint, an vero homo mifer, furore correptus, infana verba protulerit. Εἰς τοὺς χοίρους, i. e. εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων

ut

ut habet Matthaeus c. VIII, 31. Cf. notata ad iſtum Matthaei locum.

15. Δαιμονιζόμενον, *qui daemoniacus*, i. e. mente captus *fuerat*. σωφρονοῦντα, *mentis compotem*. καὶ ἐφοβήθησαν, *metu affecti sunt*.

18. Ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ) *Ut sibi liceret esse in eius comitatu*. Nam εἶναι μετά τινος hic idem eſt quod ἀκολουθεῖν τινί. Vid. Matth. IV, 29. 30. Verebatur homo, ne digreſſo Ieſu, ipſe in daemonum poteſtatem recideret. At Chriſtus oſtendere voluit, ſe etiam abſentem praeſidio eſſe iis, qui ſibi confiderent, ut recte obſervat *Theophylactus*.

19. 20. Ἀνάγγειλον αὐτοῖς) Voluit Chriſtus etiam ad gentes aliquam ſui famam manare, vocationis ſecuturae praeſagium. Ἐν τῇ δεκαπόλει. Vid. Matth. IV, 25.

22. Εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων) Lucas: ἄρχων τῆς συναγωγῆς. Cf. notata ad Matth. IX, 18. ſq. ubi eadem hiſtoria narratur.

23. Ἐσχάτως ἔχει) *extreme laborat*; extreme male ſe habet, in ultimo diſcrimine eſt. Phraſis bene graeca. ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς) Subauditur: παρακαλέω σε, ex eo quod praeceſſerat. Hoc autem nihil eſt aliud, quam circumſcriptio modi precativi. καὶ ζήσεται) Hebraeis futurum eſt vice ſubiunctivi. Neque eſt Tavtologia. Senſus enim eſt: *ut sanitatem recipiat, atque ita mortem imminentem effugiat*.

25. Οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος) *Quae fluxu sanguinis laborabat*. Sic Cicero Tuſcul. III. et IV. ſanos opponit iis qui ſunt in morbo, i. e. qui morbo aliquo tenentur. Cf. quae notavimus ad Matth. IX, 20. ſqq.

26. Καὶ πολλὰ — χεῖρον ἐλθοῦσα) *Et quanquam multa a medicis perpessa, bona sua omnia insumserat, nihil tamen fuerat lucrata, sed in malum gra-*

vius inciderat. Πάσχειν eſt verbum μέσον, et uſurpatur etiam de iis, qui beneficiis afficiuntur; noſtro loco autem malo ſenſu accipiendum eſſe, contextus docet.

29. Ἔγνω τῷ σώματι) *Sensit corpore.* Magna eſt emphaſis in his vocibus. Nam naturaliter nemo ex veteri morbo ſubito revaleſcit, ſed longa manent cedentis mali veſtigia.

30. Καὶ εὐθέως — ἐξελθοῦσαν) Haec Ieſu verba Viri ceteroquin docti ita acceperunt, quaſi virtus ſanandi diffuſa per totum Chriſti corpus fuerit, ut totus nihil fuerit aliud, quam, (ut loquitur SIMON EPISCOPIUS) *salutare pharmacum.* Exiſtimavit ipſe CLERICUS quoque, ex hac locutione, ſi nimis urgeatur, colligi poſſe, Chriſtum aegrorum morbos effluxu quodam curaſſe; quod intelligi non poſſe, recte monet. Intelligere ſe hoc putabunt fortaſſis qui hac noſtra aetate per *magnetisationem*, quam vocant, morbos curare volunt. Sic experientiſſimus EBERHARD GMELIN laudat virtutem ſanandi per corpus diffuſam, qua varii generis morbi curari poſſint, in libello, cui titulus: *Ueber thierischen Magnetismus. In einem Brief an Herrn geheimen Rath Hoffmann in Mainz.* Tubingae 1787. Sed fac, vera eſſe omnia, quae nobis narrantur ab iis, qui artem magnetiſandi exercent, ad Salvatorem noſtrum haec minime applicari poſſunt. Is enim uno tactu curavit aegrotos; ut taceam mulierem haemorrhouſam ſanatam fuiſſe, quum ipſa fimbriam veſtis Ieſu tantum tetigiſſet. Notandum eſt inprimis etiam, verba ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν δύναμιν de ſenſu corporeo non eſſe explicanda, ſed potius ſenſum eſſe: *Iesum scivisse, se aliquod miraculum patrasse.* Ἐπιγνώσκειν enim quam maxime obvio ſignificatu ad animi ſenſum et ſcientiam potius, quam ad ſenſum corporis re-

fer-

fertur. *Δύναμις* Iesu est omnipotentia eius, et vis divina, qua miracula fecit. Haec vis sive potentia *ἐξέρχεται*, *egreditur*, quando se exerit extra eum; nam apud Hebraeos verbum יָצָא, cui frequentissime vox graeca *ἐξέρχεσθαι* respondere solet, haud raro *ἐνέργειαν* et efficacem aliquam operationem notat, e. g. Ierem. XXX, 22. Ruth I, 13. Non ergo dicitur, Christum in corpore suo sensisse aliquam mutationem, sed cognovisse divinum opus a se patratum. Paulus in Commentar. Tom. I. p. 423. f. suspicatur verba *τὴν ἐξ αὐτȣ̃ δύναμιν ἐξελθȣ̃σαν* vel esse interpretamentum Marci et Lucae, vel a librario quodam addita, Iesum vero hoc tantum dixisse: Sensi me attactum esse. Ceterum, quae de statua, Christo ab Haemorrhousa in urbe Paneados erecta, leguntur apud *Eusebium* (Hist. eccles. Lib. VII, c. 17.) Sozomenum, Philostorgium, Nicephorum, Ioannem Damascenum, et Ioannem Malalam, ita comparata sunt, ut penitus reiicienda esse videantur.

33. *Πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν*) i. e. rem totam, ita ut gesta erat.

34. *Ὕπαγε ἐις εἰρήνην*) Etiam apud LXX. extat *πορέυȣ ἐις ἐιρήνην* 1 Sam. I, 17. pro eo quod Latini dicunt *feliciter*. Nam *ἐις* et *ἐν* saepe permutari, notum est. Iudic. XVIII, 6. לְכוּ לְשָׁלוֹם, *πορέυεσθε ἐν ἐιρήνῃ*.

35. *Ἀπὸ τȣ̃ ἀρχισυναγώγȣ*) Sc. *τινὲς*. Venerunt nonnulli *ab aedibus principis synagogae*; nam Iairus ipse cum Iesu erat. Ad verbum ita loquitur Terentius in Hecyra: *Sed quid Bacchidem a nostro affine exeuntem video?* i. e. ab affinis domo. *Τὶ ἔτι σκύλλεις*) vexas, i. e. defatigas, molestia afficis.

38. *Ἀλαλάζοντας*) *ἀλαλάζειν* quemcunque sonum et clamorem, sive tristem illum, sive laetum, denotat. Hoc

loco autem notat *eiulare;* nam apud LXX ſaepe idem eſt, quod *θρηνεῖν*, quum Hebraicum הֵילִיל per *ἀλαλάζειν* reddiderint, e. g. Ierem. XXV, 34. et XLVII, 3.

40. Ἐκβαλὼν ἅπαντας) *Quum omnes dimisisset.* Tot teſtes adſumebat, quod rei probandae ſufficiebant. Plures admittere ſpeciem habere poterat oſtentationis. τοὺς μετ' αὐτοῦ) i. e. diſcipulos tres, quos in domum intrans ſecum retinuerat. ἀνακείμενον) Deeſt in nonnullis codd. et verſſ. Alii habent κείμενον, alii κατακείμενον, Theophyl. καταβεβλημένον.

41. Ταλιθὰ κοῦμι) טְלִיתָא eſt puella, ἡ παῖς, aut τὸ κοράσιον. Κοῦμι, hebr. קוּמִי, *surge.* Pro ἔγειραι optimi antiquiſſimique codd. habent ἔγειρε.

42. Καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ, i. e. μεγάλως, vel λίαν ἐξέστησαν. Vid. Matth. II, 10. Propter rei novitatem ingenti ſtupore affecti ſunt. Sic *Philoni* (Lib. Quis rer. div. haeres p 515.) ἔκστασις eſt ἡ σφόδρα κατάπληξις ἐπὶ τοῖς ἐξαπιναίως καὶ ἀπροσδοκήτως συμβαίνειν εἰωθόσιν, *pavor magnus, qui eos occupat, quibus aliquid subito nec opinato accidit.*

43. Ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο) Vid. Schol. ad Matth. IX, 30. εἶπε) i. e. ἐκέλευσε, אָמַר, ut ſaepius. φαγεῖν) ut appareret, non vivam tantum eſſe, ſed et recte valentem; nam graviter aegroti vix ſolent cibum ſumere.

CAP. VI.

Marcum, nimia parabolarum Matthaei c. XIII. copia quaſi obrutum, Lucae ſe adiunxiſſe comitem, ſupra ad c. IV, 34. notavimus. Veruntamen quum Matthaeum potiſſimum ſibi elegiſ-

elegiſſet, ad cuius ductum memorabilia Chriſti ſcripto conſignaret, iam ad Matthaeum ſuum redit, et quidem ad eum ipſum locum, quo parabolae iſtae finiuntur, nempe ad Matth. XIII, 53. 54. Interim tamen Lucam non plane negligit, ſed diligenter eum cum Matthaeo confert. Hinc pericopae ſequentes mox ex hoc, mox ex illo ſunt decerptae.

1. Sex priora commata huius capitis deſumta ſunt ex Matth. XIII, 53—58.

2. Καὶ τίς ἡ σοφία — γίνονται;) *Quaenam est sapientia ei tributa, ut etiam tanta miracula ab eo edantur?* Δῦναι, נָתַן, *tradere.* Δυνάμεις, *miracula.* Illud ὅτι ante καὶ δυνάμεις omittunt codices antiquiſſimi et praeſtantiſſimi.

5. Οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι) Hoc non abſolute et ſimpliciter, ſed ſecundum quid intelligendum eſt, de non adeo multis et ingentibus, quam aliis in locis fecit, miraculis. Nam ſtatim ſubiicitur, eum *paucis infirmis manus imposuisse, eosque sanasse.* Cauſſa vero, cur Ieſus miracula Nazarethae patrare non poſſet, haec erat, quod Nazarethani praeiudiciis occupati Chriſto aegrotos non offerebant, nec opem eius implorabant. Ergo nec *potentia*, nec *animus*, ſed occaſio faciendi miracula ei deerat. Obtrudi autem beneficia nemini poſſunt. Cf. notata ad Matth. XIII, 58. Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.) *Et aegre ferebat eorum obstinatum animum.* Θαυμάζειν interdum etiam ſignificat *indignari*, ut Gal. I, 6.

6. Περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ) i. e. τὰς κώμας ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας, *undique circumiacentes vicos obiit.* Patriam ingratam deferens auditores quaerebat, quorum animi non aeque eſſent pravis affectibus occupati.

7.

7. Ἤρξατο ἀποςέλλειν, pro ἀπέςειλε, emifit. Δύο δύο) more Hebraeorum, qui diftributivis carent, pro: ἀνὰ δύο, *binos*; fingula ablegavit paria, ad plenam tefti-monii fidem. Vid. Luc. IX, 1 fqq. et cf. Matth. X, 1. fqq.

8. Εἰ μὴ ῥάβδον μόνον) Contradicere videtur Marcus *Matthaeo*, qui expreffis verbis: μηδὲ ῥάβδον dixit. *Heinsius* τὸ εἰ pofitum effe exiftimat pro ἐπεὶ, et μὴ non ad τὸ εἰ, fed ad τὰ μόνον referendum putat, ut fenfus fit: *Praecepit eis, ne quid secum assumerent: siquidem* (*vel imo*) *ne virgam quidem, non peram, etc.* Εἰ pro ἐπεὶ paffim in Sacris ufurpatur ab Helleniftis. Certe fi dixiffet Marcus: καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν ἐπεὶ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν etc. nemo dubitaret, quid vellet. *Grotius*: Eam virgam, cum qua tunc forte ambulabant, non aliam inter farcinas, ufui futuram fi forte prior defeciffet. *Wetstenius*: Non fingulis baculum permifit, fed duobus unum. Sed non poffunt hic urgeri fingula. Non quaeritur enim, an difcipulis uti baculo licuerit vel minus? fed univerfim hoc dicitur: Nolite iter anxie parare. Deus ipfe neceffitatibus veftris profpiciet.

9. Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια) Ellipfis; deeft enim πορεύεσθαι. *Sed calceatos sandaliis* eos iuffit incedere. Ire iubet ita ut erant, foleatos fcilicet. Sandalia fuerunt foleae ligneae, quae corrigiis devinciebantur; proprie diverfa ab ὑποδήμασι, i. e. calceis cavis, quorum ufum Iefus Apoftolis interdixit Matth. X, 10. Sed, ut modo diximus, non funt urgenda fingula. Nam haec omnia eo pertinent, ut Apoftoli intelligerent, nullo maiore apparatu fibi ad iter opus fore, quam fi domi effent manfuri. Voluit enim Dominus in prima legatione manifeftum ipfis dare documentum divinae providentiae.

10.

10. Ἐκεῖθεν) *ex ea urbe*, ut et sequenti commate.

11. Εἰς μαρτύριον αὐτοῖς) In testimonium contemti ab ipsis Evangelii; nam in eius contemtus detestationem pulvis excutiebatur. ἀμὴν λέγω — πόλει ἐκείνῃ) Desunt haec verba in multis Codd. et Verss. Videntur Matthaei esse. Vid. *Griesbachii* Comment. crit. ad h. l.

13. Ἤλειφον ἐλαίῳ) Ex more antiquo Hebraeorum, qui precibus pro aegrotis adiungere solebant unctionem per oleum, in spem impetrandi a Deo leniminis et gaudii, quod per oleum significatur. Fuit igitur oleum symbolum mirificae istius virtutis, sanandi aegrotos, non autem medicamentum, quo morbos curarent. Cf. tamen *Michaelis* ad h. l. et Paulus Commentar. Tom. II. p. 42.

14. Φανερὸν — ὄνομα αὐτοῦ) *Nam nomen eius celebre factum erat.* Φανερὸν εἶναι, pro Φανεροῦσθαι, celebrari. Quae sequuntur, desumta sunt ex Matth. XIV, 1. sqq. et Luc. IX, 7. sqq.

15. Ὅτι προφήτης ἐστιν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν) Τὸ ἢ omittunt permulti Codd. et Interpretes; nec interpositum ἢ, sensum commodum reddit, quum huius lectionis, quae omittit ἢ, aperta sit sententia: *Propheta est, similis Prophetis aliis.* Nam haec istorum hominum de Christo opinio fuit, esse eum non Messiam, non Eliam, non Ioannem, sed prophetam a Deo suscitatum parem veteribns Prophetis.

17. Quae hoc commate et in sequentibus narrantur, in Plusquamperf. explicanda sunt.

19. Ἐνεῖχεν αὐτῷ) Hesychius interpretatur ὀργίζετο. *Vulg.* insidiabatur. *Castelio*: imminebat. *Boisius*: infensa erat. Quaerebat nimirum occasionem e medio tollendi Ioannem.

20.

20. Ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, *venerebatur Ioannem.* Sic יָרֵא Exod. I, 17. συνετήρει αὐτὸν — ἤκουε) *Colebat eum, et audiens eum in multis ei obsequebatur, et libenter eum audiebat.* Συντηρεῖν, *observare, colere.* Sic apud Diog. Laert. φίλους συντηρεῖν eſt *colere, observare amicos.* Πολλὰ ἐποίει, quae nempe Ioannes ei ſuadebat. Monitis eius aures praebuit. Sic non opus eſt coniectura Heinſii, qui hanc lectionem in quibusdam codicibus extitiſſe ſuſpicatur: καὶ συνετήρει αὐτὸν, καὶ ἀκοῦσαι αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει; *et servabat eum, utque audiret eum, omnem dabat operam. Beza:* Auditoque eo, multa faciebat, et libenter eum audiebat.

21. Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, vertunt: *tempore quodam opportuno*, quum commoda occaſio ſe offerret occidendi Ioannem. Praeferenda eſſe videtur interpretatio Kuinoelii cui ἡμέρα εὔκαιρος h. l. eſt *dies festivus et solennis.* Gloſſ. vett. εὔκαιρος, σχολάζουσα, *dies ferialis.* Cf. Fischer de vitiis Lexicor. p. 696. ſ. Τοῖς μεγιστᾶσι) Vox μεγιστᾶνες, (ut exiſtimat *Salmasius* de Helleniſt. p. 110.) de *proceribus et magnatibus*, videtur ſumta a Macedonibus, et in uſum apud Graecos introducta. Non enim habet analogiam nec terminationem Graecam; nec exemplum ſuppetit vocabuli ſic graece formati. Perſico prorſus modo et ſono terminatum eſt. Apud *Tacitum* Annal. XV, 27. *Megistanes* ſunt praefecti militum. Uſus eſt hac voce etiam *Suetonius* Calig. 5. et *Seneca* epiſt. 21. Πρῶτοι autem ſunt primores, praecipui magiſtratus.

25. Μετὰ σπουδῆς) *Cum festinatione*; eſt enim σπουδὴ a σπεύδω, *festino.* Polybius quoque ita locutus eſt, ut *Raphelio* ad h. l. obſervatum eſt. Θέλω) *Peto*, aut vel-

vellem, ut Matth. XXVI, 39. ἐξ αὐτῆς) ſc. ὥρας, i. e. παραυτίκα, *e vestigio, protinus.* Potuiſſet enim Herodem poenitere promiſſi, ſi executionem ad craſtinum diſtuliſſet.

26. Οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι) *Noluit eam reiicere*, i. e. nolebat irritum facere, quod ei promiſerat, quum iuraſſet ſe ei daturum quodcunque rogaſſet. Eodem fere ſenſu ἀθετεῖν eſt apud *Iosephum*, ut notat *Krebsius* ad h. l.

27. Σπεκουλάτωρα) *Speculator*, eſt vox latina, quae non uno modo ſumitur. Dioni Caſſio aliquo loco Speculatores dicuntur δήμιοι, i. e. *carnifices;* et in Gloſſis Speculator non ſolum κατάσκοπος, ſed etiam ὁ ἀποκεφαλίζων exponitur. Rectius tamen intelligitur, *Satelles.* Vid. *Bolten* ad h. l. et Fischer, de vitiis Lex. p. 489. not. 13.

30. Καὶ συνάγονται — ἐδίδαξαν) Cf. Luc. IX, 10. quem hic ſequitur Marcus.

33. Valde corruptus eſt hic Verſus in Editionibus. Varias lectiones exhibet *Griesbachius*, et *Birchius. Griesbachius* in ſua N. T. editione textum ſic exhibet: καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας, καὶ ἐπέγνωσαν πολλοὶ. καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον, καὶ ἦλθον ἐκεῖ. Schottus ita vertit: *At quum discedentes eos* (Ieſum et Apoſtolos) *vidissent, agnovissentque multi, pedestri itinere ex omnibus urbibus eo congregati sunt.* Cf. Matth. XIV, 13. Reichardus vulgarem textum ſecutus, vertit: " Sed quum populus eos traiicientes vidiſſet, Ieſumque multi eorum agnoviſſent, ex omnibus urbibus, facto concurſu, pedibus locum circuibant, *ea quidem festinatione, ut* Ieſum cum ſuis praecurrerent, ac circa *exscendentem* congregarentur." Sed verba, *ea quidem festinatione*, et *exscendentem* ne in recepto quidem textu

ex-

extant. Nec credibile eſt populum potuiſſe pedibus prae-currere Ieſum cum ſuis navigantem.

35. Ὥρας πολλῆς γενομένης) Horarum numero iam aucto; quum coepiſſet iam dies ad noctem appropinquare, maiore illius parte abſumta. Matthaeus c. XIV, 15. ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν, ſc. prandii tempus.

37. Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν) Eſt interrogatio, ſed cum admiratione et indignatione coniuncta; hoc enim di-cendi genere utimur, quum indignantes negamus aliquid nos eſſe facturos. *Num abeamus* et emamus etc. Διακοσίων δηναρίων) *Ducentorum denariorum pretio*, Denarius, ut multi putant, conſtituit quartam partem noſtri Imperialis, ſeu tres groſſos. Alii aliter. Quum Chri-ſtum conſtet γλωσσόκομον habuiſſe, et in eo ex amicorum collatione pecuniae aliquid, tum in ſuos et duodecim co-mitum, tum in pauperum uſus, veriſimile eſt, fuiſſe illi hoc tempore, quum ab oppidis in agros velut ibi manſu-rus aliquamdiu ſeceſſiſſet, denarios ducentos.

38. Καὶ γνόντες, *et quum rem cognovissent.* Γι-νώσκειν h. l. eſt *inquirere, investigare, nachsuchen.*

39. Καὶ ἐπέταξεν — χόρτῳ) *Et precepit iis face-re, ut omnes discumberent, catervatim (distributis convivantium coetibus,) in viridi gramine.* Συμπό-σιον interdum eſt *compotatio, convivium,* interdum *lo-cus convivii,* interdum autem ſignificantur ſinguli convi-varum ordines, diſtincti per diſcubitus, vel ſodalitates. Ce-terum more Hebraeorum qui adiectivo diſtributivo carent, idem nomen bis ponitur ad indicandam diſtributionem. Sic Exod. VIII. 10. *colligebant ranas* חֳמָרִם חֳמָרִם *acer-vos acervos*, h. e. *in multos acervos eas distribuen-do*, quod LXX. expreſſerunt: συνήγαγον αὐτοὺς θημωνίας θημωνίας. Vid. etiam Ioel. IV, 14.

40. Καὶ ἀνέπεσον — πεντήκοντα) *Et discubuerunt divisi in viridaria centeni et quinquageni.* Πρασιὰ proprie eſt *area*, ſeu *areola in horto; locus consitus in horto figura quadam quadrata.* Quoniam vero coetus hominum per gramina diſcubuerunt ea figura, quam areolae in hortis habere ſolent, quadrata nimirum, ipſos quoque illos coetus Marcus πρασιὰς appellavit. De geminatione vocis πρασιὰ, idem valet, quod de vocabuli συμπόσιον geminatione v. 39. Voce ἀνὰ Graeci ſaepe utuntur ad exprimendam diſtributionem in aequales partes.

43. Καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων) i. e. καὶ τῶν ἰχθύων τι. Addidit hoc *Marcus* ſolus; neque tamen, quantum fuerit, putavit exprimendum. Cf. notata ad Matth. XIV, 20.

45. Locus totus ab hoc commate usque ad c. VIII, 21. deſumtus eſt ex Matth. XIV, 22. — XVI, 12.

46. Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς) Nimirum τῷ ὄχλῳ. *Quum iis vale dixisset.* Conſtructio πρὸς τὸ σημαινόμενον, ut infra c. VIII, 1. Ἀπολύσας τοὺς ὄχλους eſt apud *Matthaeum.* Prius Chriſtus Apoſtolos ablegavit, tum valedixit multitudini, deinde in montem ſe contulit oratum. Hic ordo eſt apud Matthaeum, nec dubium, quin idem aliis verbis dixerit *Marcus.*

48. Ἐν τῷ ἐλαύνειν de navi proprie eſt κωπηλατεῖν, *remigare.* Βασανιζομένους ἐν τ. ἐλ. *iactatos* (huc illuc agitatos) *remigando.* Cf. notata ad Matth. XIV, 25.

51. Λίαν ἐκ περισσοῦ) Quaſi dicat Evangeliſta, tantum abfuiſſe, ut, quum cognoviſſent, ſpectrum non eſſe, deſierint obſtupeſcere, ut etiam multo magis quam antea ſint perculſi, quum viderent ventos ac mare ipſius imperio acquieviſſe. Deſunt tamen verba λίαν et ἐκ περισσοῦ in Codd. nonnullis antiquis.

52.

52. Ὀυ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις) Breviter dictum eſt, pro: ὀ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τῷ θαύματι τοῖς ἄρτοις γενομένῳ. *Non intelligebant* (potentiam et perſonam Chriſti) *post miraculum recenter in panibus editum.* Haec autem vis eſt praepoſitionis ἐπὶ Dativo iunctae, ut ſignificet *post, posteaquam,* et *recens quoddam factum* indicet, quo ſenſu ſaepe occurrit apud Philonem. Alioqui admiſſa ellipſi paullo inſolentiori, τό γεγονὸς ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, pro τοῖς ἄρτοις ut c. V, 33. accipiendum ſit.

53. Καὶ διαπεράσαντες — προσωρμίσθησαν) *Traiecto igitur lacu veniebant in regionem Genesarethae, et navem appellebant.* Προσορμίζεσθαι *navem appellere,* in ſtationem ſubducere, ab ὅρμος *statio navium,* et ὁρμέω, *stationem habeo.*

54. Ἐπιγνόντες αὐτὸν) Subintelligitur, quod expreſſit Matthaeus, οἱ ἄνδρες τᴕ̃ τόπᴕ.

55. Περιδραμόντες — ἐκείνην) *Percurrentes omnia loca vicina.* Περιτρέχειν in verſione Alexandrina reſpondet hebraico שׁוּט, circumire, *discurrere.* Ierem. V, 1. Ὅπᴕ ἤκᴕον, ὅτι ἐκεῖ ἐςι) Ubicunque, i. e. quibuscunque in locis homines audiviſſent, quod ibi Ieſus adeſſet.

56. Ἀγορὰ, h. l. eſt *platea*, omnis locus hominibus frequens. De more Veterum exponendi aegrotos in vias publicas vid. Paulus ad h. l. Ἵνα κᾂν τᴕ̃ κρασπέδᴕ κ. τ. λ.) Ut ſaltem tangere liceret fimbriam veſtimenti ipſius. ἐσώζοντο) conſervabantur, i. e. recuperabant ſanitatem.

CAP. VII.

1. Καὶ συνάγονται — Ἱεροσολύμων) *Tum convenerunt contra eum Pharisaei, et legis peritorum nonnulli, Hierosolymis profecti.* Πρὸς haud dubie h. l. ver-

tendum eſt: *contra, adverſus*, ut Act. VI, 1. 1 Cor. VI, 1. Epheſ. VI, 11. 12. et aliis locis. Nam explorandi et inſidiandi cauſſa hos homines veniſſe, ſequentia docent.

2. Κοιναῖς χερσὶ) Marcus ipſe ſtatim interpretatur, quid hoc ſignificet. Heſychius: κοινὸν, βδελυκτὸν, ἀκάθαρτον. Hic ſignificatus τοῦ κοινὸς pro *impurus, pollutus* unice ex Hebraico repetendus eſt; nam LXX. ſaepe hebr. טָמֵא reddunt κοινὸν. ἐμέμψαντο) Deeſt hoc verbum in Codd. nonnullis et Verſſ. Tota periodus, per parentheſin (v. 3. 4.) dilatata, ſuſtinetur verbo ἐπερωτῶσιν, v. 5. Nam verbum vel iteratur finita parentheſi, vel tum demum ponitur, ut h. loco, fitque connexio per particulas καὶ, δὲ, οὖν et h. l. per ἔπειτα. Vide huius conſtructionis exempla in *Bengelii Gnom.* ad h. l. Hoc non obſervato, poſt ἄρτους inſeruere nonnulli ἐμέμψαντο.

3. Hoc et ſequens comma 4. Marcus addidit illuſtrationis cauſſa. Rationem enim habuit ſuorum lectorum, h. e. hominum a Palaeſtina remotorum, quibus Palaeſtinenſium Iudaeorum, nominatim Phariſaeorum placita et inſtituta minus cognita erant. Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι — ἐκ ἐσθίουσι.) *Pharisaei enim et omnes Iudaei, nisi pugno (crebro) manus laverint, manducare non solent.* De vocis πυγμῇ ſignificatione variae ſunt interpretum ſententiae, quas *Wolfius* in curis ad h. l. recenſuit. Πυγμὴ eſt *pugnus*, manus in pugnum contracta vel complicata. Si haec ſignificatio retinetur πυγμῇ erit pro ἐν πυγμῇ, ut ſenſus ſit: Iudaeos ſolitos eſſe manum in pugnum compoſitam altera cava lavare manu, et defricare. Nam apud Iudaeos, ut hodie quoque apud Muhamedanos duplex eſt modus lavandi manus, ſcilicet immerſio manuum in aquam, et quum una manus abluitur altera. Vid. *Michaelis* ad h. l.

Lati-

Latinus et Syrus prior verterunt *crebro et diligenter.* Unde, inquit *Erasmus*, probabile eſt, in vetuſtioribus Codicibus ſcriptum fuiſſe, non πυγμῇ, ſed πυκνῶς, aut πυκνῇ, quod ſonat *frequenter*, aut *subinde.* Alii interpretes putant, non manum ſolum, verum etiam brachium ad cubitum usque lavare Iudaeos conſueviſſe; quod et ſignificationi πυγμῆς, quae nonniſi manum contractam denotat, et conſuetudini Iudaicae, quae vel digitos ſolos, vel manum ſolam ad carpum usque lavari iubet, repugnat. *Wetstenius* exiſtimat intelligi πυγμὴν ὕδατος, ſive menſuram et pondus aquae adhibendae. Ex praeceptis enim Rabbinorum minimum debebat adhiberi quartarius, ſive quarta pars logi, quae continet ovum cum dimidio, ſive drachmas aquae circiter viginti ſeptem, quod multis teſtimoniis probat *Pocokius* in notis ad Portam Moſis pag. 361—365. Νίπτεσθαι eſt, aquam manibus affundere, ſicut βαπτίζεσθαι, quod mox ſequitur, manus aquae immergere.

4. Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται οὐκ ἐσθίουσι) Ἀγορὰ, *publica loca*, opponitur domibus. Senſus eſt: *E foro*, hoc eſt *publico reversi, nisi laverint manus, cibum capiunt.* Ἀγορὰ enim non tantum ſignificat conventum hominum, vel forum, in quo veneunt res ad victum neceſſariae, et in quo iudicia exercentur, ſed omnino omnia loca foris ſimilia, h. e. plateas et vias urbium atque oppidorum, ut docet *Io. Fr. Fischerus in Proluss. de vitiis Lexicorum N. T.* p. 277. ſqq. Huic interpretationi plerique interpretes favent, ac ipſi quidam Codd. antiqui, poſt ἀγορᾶς interſerentes ὅταν ἔλθωσιν. *Krebsius* illum τῆς ἀπὸ ſignificatum inſolentem aut luculentioribus exemplis confirmandum eſſe ait, aut ἀπὸ ἀγορᾶς ἐσθίειν accipiendum pro: *res in foro venales edere.* Sed de ea dicendi forma non dubitandum, nec locis pro

ea

ea prolatis probandi vim denegandam esse, *Loesnerus* multis testimoniis confirmat, e. c. Siracid. XXXIV, 27. ubi βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκρȣ͂ est, *qui se lavat reversus a mortuo curando.* ἐκ ἐσθίεσι) Ne per cibum pollutum nova pollutio accedat. Lavabant religionis caussa ante cibum et post cibum, ut docent scripta Talmudica. παρέλαβον) קִבְּלוּ, *per traditionem acceperunt.* Relata sunt παραλαμβάνειν et παραδιδόναι. ξεςῶν) ξέςαι vocarunt Graeci sextarios, quod est nomen mensurae liquidorum; idem *urceus*, *urceolus.* χαλκίων) χαλκία sunt *vascula aenea.* Caute hoc dictum, aenea enim abluebantur, testacea frangebantur, si polluta crederentur. κλινῶν) κλίναι, *spondae*, vel triclinares lecti. Vid. c. IV, 21. *Celaim* XVI, 1. Lectus, cui innixus est feminifluus — in quem vel sederat, vel steterat, vel se reclinaverat aut profluviosa, aut menstruosa, aut puerpera, aut leprosus — immundus erat.

5. Ὀυ περιπατȣ͂σι) i. e. *non instituunt vitam*, ex Hebraeorum idiotismo, apud quos הָלַךְ, ambulare, idem valet quod vivere; et *via* dicitur vitae genus quod aliquis tanquam viam sequatur.

8. Ἀφέντες γὰρ — ἀνθρώπων) *Neglecta enim lege Dei, tenaciter sectamini ritus mere humanos.* Ἀφιέναι h. l. est *negligere*, *remissius observare*, ὀλιγωρῶς ἔχειν, et opponitur τῷ κρατεῖν. καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα) Et alia id genus istis similia, i. e. cerimonias non minus frigidas, quarum pleni sunt Iudaeorum libri. Hunc etiam versum Marcus illustrationis caussa addidit. Cf. supra v. 3. 4.

9. καλῶς) Ironia. Quam bellum hoc est, quod servando a vobis tradita, mandatum Dei reiicitis! καλῶς igitur

tur dictum eſt per ἀντίΦρασιν, *praeclare*, i. e. peſſime negligitis legem divinam, eum in finem, ut veſtra praecepta obſervare poſſitis. Alias aliorum interpretationes vid. apud *Kuinoelium* ad h. l.

10. Γὰρ, *exempli caussa.* Cf. Matth. XV, 4.

11. Ἐὰν εἴπῃ — — — ὠΦεληθῇς) Κορβᾶν, ſ. δῶρον h. l. eſt res Deo ita dicata et conſecrata ut nihil utilitatis in alium ex ea redundare poſſit. *Krebsio* hic locus ſic exponendus videtur: *Si quis dixerit patri aut matri suae: illud Deo iam consecratum et devotum est, quo possis a me iuvari,* (neque adeo patrem aut matrem beneficiis afficit) *nullam culpam luet, non morietur;* quae ἀπόδοσις ex antitheſi v. 10. θανάτῳ τελευτάτω, repetenda eſt. Non enim inſolens eſt Graecis et Latinis, ut ex antecedente oratione aliquid, ſenſu contrarium, ἀπὸ κοινοῦ repetant. Opponuntur nimirum hic diſerte *praeceptum Dei*, et *traditiones hominum*: *illud* eum iubet mortis poena afficere, qui parentibus nihil beneficii tribuit; *hae* autem pronuntiant inſontes, et mortis poena eos liberant, qui callidis quibusdam et impiis artibus defraudant parentes debitis beneficiis. Cf. Matth. XV, 5.

12. Καὶ οὐκ ἔτι ἀΦίετε) Nam qui hoc dicit, quod (v. 11.) Phariſaei dicebant, reipſa non permittit, i. e. impedit beneficium. Ποιεῖν h. l. ſignificat *beneficia tribuere*, ut Matth. XXV, 40. Ad v. 14. ſqq. vid. Matth. XV, 10. ſqq.

19. Καρδίαν) *animum*, ex quo ſolo delictum naſcitur. καθαρίζον) Ante hoc participium cogitando ſuppleri debet ὅ ἐστι, et haec clauſula referenda eſt ad praecedens enunciatum univerſum. Similis ellipſis eſt 2 Tim. II, 14. Καθαρίζειν h. l. ſignificare videtur *removere* expurgando ut Hebr. I, 3. Senſus igitur eſſe videtur: *Quae res* (hoc,

quod

quod omnis generis cibi per os ingeſti deſcendunt in ventrem, et in latrinam deferuntur,) *amovet omne genus ciborum*, qua purorum, qua immundorum, ut igitur cibi pro immundis habiti ſuam impuritatem amittant. Vid. *Storrii* diſſert. exeget. in libror. N. T. aliquot loca, p. 47. ſqq.

21. Ἔσωθεν) *intus*, i. e. ex corde, ut mox explicatur.

22. Πλεονεξίαι) Iniuſta rei faciendae artificia, ſtudium habendi et circumventio. *Diog. Laert.* L. I. 105. τὴν ἀγορὰν ὡρισμένον ἔφη τόπον εἰς τὸ ἀλλήλους ἀπατᾶν καὶ πλεονεκτεῖν. πονηρίαι) Πονηρία interdum latius ſumitur pro omni *vitiositate*. At hic certa eſt ſpecies, *malus animus* ut hebr. רַע, *böse Absicht*, *Tücke.* ὀφθαλμὸς πονηρὸς, *invidia*. Vid. Matth. XX, 15. ἀσέλγεια) *protervia, petulantia*, germ. *Muthwille.* Coniecturas de derivatione vocis apud Suidam et Auctorem Etymologici M. laudat Wetſtenius. ἀφροσύνη) *amentia, imprudentia*; videtur hic eſſe *incogitantia atque incuria rerum bonarum*, quae maxima delictorum ſcaturigo eſt. Cf. Eph. V, 17.

24. Cf. Matth. XV, 21. ff. Εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος) in confinia Tyri ac Sidonis. Intelligit extremos Palaeſtinae fines, quibus a Tyro et Sidone, i. e. a Phoenicia dirimitur. εἰς τὴν οἰκίαν) Deeſt articulus τὴν in multis vetuſtis exemplaribus, ut ſenſus ſit: *in domum quandam*, Chriſtus enim hic non habitabat, ſed Capernaumi οὐδένα ἤθελε γνῶναι) *Noluit innotescere ulli.* Ut inſidias Phariſaeorum evaderet, qui Hieroſolymis profecti adverſus eum convenerant, v. 1. Καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν, nec tamen latere potuit.

26. Ἑλληνὶς) Ἕλλην plerumque nomen religionis eſt, non regionis, et eo nomine vocantur, quotquot idololatrae

ſunt, quamvis graeci generis non ſint, ſed Syri puta, vel Parthi vel Medi vel Arabes vel Indi vel Aethiopes. Quicunque enim Iudaismum non profitebantur, Iudaeis ἕλληνες dicebantur, et totus mundus ab his dividebatur in ἕλληνας et Ἰουδαίους. Idem ergo in libris ſacris ἕλλην et ἐθνικὸς Act. XIV, 1. 5. *Salmas.* de Helleniſt. p. 218. Inde tamen non ſequi, idolorum cultricem fuiſſe hanc foeminam ad Matth. XV, 22. notavimus. συροΦοίνισσα τῷ γένει) Plurimi Codd. habent aut συροΦοινίκισσα, aut συραΦοινίκισσα. Erat natione, gente, patria Syrophoeniſſa. Vocatur autem Syrophoeniſſa, ut diſtinguatur a Lybophoeniſſa, ſive Poenis, qui Romae notiores erant.

27. Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα) Sine prius Iudaeos impleri beneficiis, ut nihil habeant, quod querantur. Tum tempus veniet ſpargendi coeleſtia beneficia in gentes alias, quum Iudaeos eorum faſtidium ceperit.

29. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον) *Quia hoc dixisti*, i. e. propter fidem et fiduciam tuam. Metonymia effecti pro cauſſa. Per orationem enim ſignificatur fides oratione expreſſa, ut apud Matthaeum videre eſt. ὕπαγε) Per parentheſin accipiendum eſt, ut praecedentia ſequentibus cohaereant.

30. Βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης) In lecto molliter cubantem ſine ulla iactatione.

31. Ἀνὰ μέσον — δεκαπόλεως) *Per tractum Decapoleos*, Ἀνὰ μέσον ex Hebraismo eſt pro ſimplici ἀνά. Δεκάπολις, *regio Decapolitana*, ut vocatur a Plinio Hiſt. Nat. V, 16. nomen accepit a numero decem oppidorum maximorum, quae ibi trans Iordanem in tribu Manaſſitica ſita erant. Vid. Matth. IV, 25.

32. Narrationis huius hoc loco interſerendae Matthaeus occaſionem dedit *Marco*. Matthaeus ſcilicet c. XV, 30.

30. 31. multos aegrotos a Chrifto fanatos fuiffe tradit; Marcus vero unius ex ifta turba fanationem, additis περιστάσεσι nonnullis, quae notatu prae aliis dignae ipfi videbantur, curatius defcribit. μογιλάλον) *difficulter loquentem*, impeditae linguae hominem. Vid. *Griesbachii* Comment. crit. ad h. l. Nam fequitur: ἐλάλει ὀρθῶς. Neque obftat, quod infra v. 37. ἄλαλος dicitur homo a Iefu fanatus; nam promifcue utuntur Alexandrini vocibus, μογιλάλος, et ἄλαλος, pro hebr. אִלֵּם, ut patet ex Ief. XXXV, 6. et Pf. XXXVIII, 14. Videtur homo mifer cafu quodam factus effe *surdus*; nam furdus a nativitate, qui nunquam humanum fermonem audiffet, vix et ne vix quidem loqui potuiffet, nifi fumas copiam vocabulorum ei fubito per miraculum fuiffe infufam.

33. Καὶ ἀπολαβόμενος — ἰδίαν) Abduxit eum, acceptum ex eorum, qui eum adduxerant, manibus, ut feorfim a populo, in omnium ftaret confpectu. καὶ πτύσας — αὐτῦ) *Et sputo irrigavit linguam eius.*

34. Καὶ ἀναβλέψας — ἐστέναξε) *Et oculis in coelum sublatis, ingemuit.* Oculos in coelum attollere folent, qui Dei auxilium implorant, eique gratias agunt. Pf. CXXI, 1. 2. Marc. VI, 41. Iefus, miferum iftum hominem fanaturus, opem Patris imploravit; quoniam vero non ufus eft verbis, fed animo tantum et mente precatus eft, ideo *suspirasse* eum Marcus dicit. ἐφφαθά) Vocabulum Syriacum אתפתח, aperire, te ipfum aperi, a radice פתח, aperuit. *Drusius* fufpicatur, fcriptum fuiffe ἐθφαθά, et inde poftea factum ἐφφαθά. Quaerunt interpretes, cur Chriftus non uno verbo fanaverit miferum, fed tot ambagibus ufus fit? Confentiunt omnes, et eft etiam per fe clarum, immiffionem digitorum in aures, et fputum

linguae admotum nihil feciffe ad fanationem. Refpondent autem, monftrare voluiffe Iefum, fe effe eum, cuius virtute ac potentia claufi meatus aurium aperiantur, linguaeque vinculum folvatur. Sed ad hoc monftrandum non opus erat externis his fignis; nam in oculos incurrebat, hominem, qui fuiffet furdus et impeditae linguae, fubito per Iefum recuperaffe audiendi et loquendi facultatem. Videtur potius Chriftus eo confilio haec feciffe, ut refutaret calumniam eorum, qui dixerant, eum ope principis daemoniorum patrare miracula. (Vid. fupra c. III, 22.) Facile perfpicere poterant omnes, eum, qui in confpectu omnium, nullis adhibitis incantationibus vel remediis, Dei omnipotentis auxilio fretus, uno verbo (ἐφφαθὰ) hominem fanaret, alieniffimum effe a communione cum principe Daemoniorum.

35. Καὶ εὐθέως — ἀκοαὶ) *Et statim facultas audiendi ei reddita est.* Phrafis διανοίγειν τὰς ἀκοὰς τινὸς, *aperire aures alicuius*, hebraica eft. Ief. XXXV, 5. καὶ ἐλύθη — αὐτοῦ) i. e. *usum linguae recepit*, linguae nodis quafi folutis. Omnia fenfuum impedimenta velut vincula quaedam funt. Μογιλάλοι autem appellati funt, quorum lingua impedita eft, quia vel ulcus fub lingua cicatricem duriorem obduxit, vel etiam membranulis duriusculis lingua eft adftricta.

36. Καὶ διεστείλατο — εἴπωσιν) Vid. fupra v. 24. ὅσον) pro: καθ' ὅσον, quo magis, μᾶλλον περισσότερον) Pleonasm. Eo magis fupra modum.

37. Ἐξεπλήσσοντο) Imperfonaliter. Subintelligendum οἱ ἄνθρωποι, qui ifta audiebant. Καλῶς πάντα πεποίηκε, *omnia egregie fecit*, et facere folet. Nullus eft morbus tam gravis, tam defperatus, quin eum auferri pof-

fit.

fit. Ἄλαλος h. l. eft *difficulter* loquens, v. 32. ut ἀδύνατον non folum quod ullo modo fieri nequit, fed etiam quod arduum et *difficile* eft, fignificat.

CAP. VIII.

1. Eadem hiftoria legitur Matth. XV, 29. ff. Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, poftquam nimirum Iefus e finibus Tyriorum et Sidoniorum egreffus erat, et fe ad mare Galilaeum receperat.

2. Ἡμέρας τρεῖς) Plurimi Codd. habent ἡμέραι. Nominativus temporis, fubaudito *est* vel *sunt*, abfolutam locutionem facit. Vocibus ἡμέραι τρεῖς addunt verba: εἰσὶν, ἀπὸ πότε ὧδε εἰσιν, Cod. Cantabrig. Veron. Verc. Corb. Vind. Colb.

3. Εἰς οἶκον αὐτῶν) in domum, fcilicet fuam unumquemque. ἥκουσι) Omnino vera eft haec lectio. Verbum ἥκω iam in praefenti tempore *veni* potius et *adsum*, quam *venio* fignificat. Hanc verbi vim non videntur confideraffe, qui ἥκασι fubftituerunt.

10. Δαλμανουθά) Quod alii libri pridem habuerunt Μαγεδὰν aut Μαδεγαδὰ, interpretamentum eft ex Matthaeo. Cf. Matth. XV, 39. *Lightfootus* coniicit, eundem effe locum, qui in *Celaim* IV, 9. et alibi vocatur Zalmon.

11. Συζητεῖν αὐτῷ) *disputare cum eo*. Mos antiquiffimus difputandi erat per interrogationes. Hinc factum, ut συζητεῖν dicatur *disputare*. Cf. Matth. XVI, 1. feqq.

12. Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ) *Suspiria duxit ab imo pectore*, ut loquuntur Latini Poetae. Nam πνεῦμα h. l. eft animus humanus. τί, pro διατί. Εἰ δοθήσεται) *Non dabitur*. Hebraica eft haec fignificatio par-

particulae אם, ut Deut. I, 35. 2 Reg. III, 14. quae in formulis iurandi locum habet. Subaudiendum eſt ante εἰ aliquid, e. g. Ζῶ ἐγὼ, Ezech. XVIII, 3. 2 Sam. XI, 11. σημεῖον) Repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ quod praeceſſit ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

14. Καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους) *obliti erant* (diſcipuli) *sibi proſpicere de cibo.* Poſt ἐπελάθοντο addit οἱ μαθηταὶ cod. Cantabrig. cum iunioribus codd. καὶ εἰ μὴ — πλοίῳ) *Nec nisi unum panem habebant secum in navigio.* Cf. Matth. XVI, 5. ſqq.

15. Βλέπετε — Ἡρώδου) *Cavete vobis a fermento Phariſaeorum et Herodis. Matthaeus* cap. XVI, 6. nominat Phariſaeos et Sadducaeos nulla Herodis mentione facta. Marcus, qui omittit Sadducaeos, et Herodem nominat, praeter Herodem ſine dubio etiam Herodianos, i. e. Iudaeos Herodi Antipae addictos, in primis aulicos et miniſtros eius in mente habuit. Quaeritur igitur, cur Marcus Phariſaeis adiunxerit Herodem et Herodianos. Scite monet *Bengelius* in Gnomone ad h. l. omnium fermentum fuiſſe hypocriſin. Herodes *vulpes* nominatur, Luc. XIII, 31. Sperabat Ieſum, vinctum et captivum ad ſe adductum, miraculum editurum eſſe, Luc. XXIII, 8. ut re nova et oculos et animum paſceret, in eo plane ſimilis Phariſaeis et Sadducaeis. Alia ratione Evangeliſtas conciliare conatur *Kuinoelius* in Commentar. ad h. l.

17. 18. Vid. Matth. XVI, 8. Ἔτι πεπωρωμένον ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν; etiamnum animus veſter ſtupidus eſt? Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε;) Alibi huiusmodi phraſibus perverſitas notatur, obſtans docilitati; hic vero incogitantia diſcipulorum, qui non ſatis attentum animum haberent ad ea conſideranda, quae ab ipſo fiebant. Quum

verba

verba mea veftris auribus infonent, miracula praeftringant oculos, neutra in animum admittitis.

19. Ἔκλασα) *distribui*; Hebraismo fatis noto. Ief. LVIII, 7. coll. Ezech. XVIII, 7.

21. Πῶς ἐ συνίετε;) i. e. Qui fieri poteft, ut tam aperta tamque manifefta non intelligatis?

22. Hanc hiftoriam folus Marcus habet. De cauffis, cur haec coeci cuiusdam hominis fanatio tanti momenti vifa fit Marco, ut eam libro fuo infereret, *Griesbachius* in Progr. faepe laudato (pag. 14. f.) repetito in Commentatt. theologicis a *Velthusenio Kuinoelio et Ruperti* editis, Vol. I. p. 386. fqq. docte difputat. Sed vix certi aliquid definiri poterit. Εἰς Βηθσαϊδάν) Duo in Palaeftina fuerunt huius nominis vici, qui et aedium multitudine et incolarum frequentia formam et fpeciem oppidorum referrent. Unus, qui a Ioanne c. XII, 21. diferte Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας dicitur, in Galilaea inferiore, propter litus occidentale lacus Genefaret, pofitus fuit; cuius mentio fit Matth. XI, 21. coll. 23. Luc. X, 13. coll. 15. Alter huius nominis vicus in Gaulanitide inferiore ad orientale Genefarae litus erat pofitus, quem Philippus, tetrarcha incolis ita auxit, ut in oppidis numeraretur, et mutato nomine priftino, Iulias, in honorem Iuliae, imperatoris Augufti filiae, appellaretur. Vid. *Ioseph.* Archaeol. Lib. XVIII, c. 2. §. 1. Atque de hoc vico h. l. eft fermo. ἵνα αὐτȣ̃ ἅψηται) *Ut eum tangeret*, eique tangendo oculos vifum redderet.

23. Cur Chriftus coecum e vico vel oppido eduxerit, non liquet. Fortaffis impedire voluit, quo minus turba conflueret, quum nulla interpofita mora, quoniam Pharifaeos fibi infidias ftruere animadverterat, inde difcedere vellet. Nam Bethfaida, f. Iulias media fere interiacet inter

ter Dalmanutham feu Magdalam (v. 10. coll. Matth. XV, 39.) et Caefaream Philippi (v. 27.) Qua propter eadem nave, qua advenerat v. 10. reverfus videtur eo, unde venerat, hoc eft in defertum, v. 4. quod erat defertum Bethfaidae, Luc. IX, 10. ubi bis panes diftribuerat populo. Marc. VI, 35. et cap. VIII, 1. coll. cap. VII, 31. Καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα ἀυτȣ. Vid. dicta ad c. VII, 33. f. Simile quid de *Vespasiano* narrant Suetonius V. Vefpaf. c. VII. et Tacitus Hift. IV, 81. Sed omnis illa res ficta effe videtur.

24. Καὶ ἀναβλέψας) *Et oculos attollens*; nam ἀναβλέπειν hic non denotat, videndi facultatem amiffam recuperare, ut alibi faepe, fed exprimit ipfum coeci geftum et habitum, oculos attollentis et explorantis, ecquid oculorum aciem recepiffet. βλέπω τὸς ἀνθρώπȣς ὡς δένδρα περιπατȣ̃ντας) *Video homines instar arborum ambulantes.* Senfus eft: coecum iftum potuiffe motum hominum percipere, non autem formam ipfam diftinguere, quafi diceret: Video homines incedentes, fed proceros ut arbores. Non itaque a nativitate coecus fuiffe videtur.

25. Καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι) *fecitque ut (denuo) oculos attolleret*, i. e. iterum iuffit, ut reipfa exploraret, an perfpicue iam cerneret. Particula πάλιν eft repetenda ἀπὸ τȣ̃ κοινȣ̃. τηλαυγῶς) *clare, dilucide.* Hefychius; τηλαυγῶς, λαμπρῶς. ἅπαντας) Praeferenda videtur lectio ἅπαντα, quam Codd. multi et Verff. exhibent.

26. Εἰς τὸν ὄικον αὐτȣ̃) Videtur in agro habitaffe. τινὶ ἐν τῇ κώμῃ) Senfus eft: μηδὲ εἴπῃς τινὶ τῶν ἐν τῇ κώμῃ, fc. οἰκȣ́ντων. Non modo vetat eum ire in oppidum, fed et, fi quis oppidanorum alibi ei fiat obvius, rem narrare prohibet.

27.

27. Ab hoc verſu usque ad c. IX, 50. Marcus potisſimum veſtigia premit Matthaei c. XVI, 13. — XVIII, 9. collato tamen Luca.

30. Περὶ αὐτȣ̃) Illud, ſe eſſe *Messiam.* Nam veri doctorem, et prophetam ſe dici ab Apoſtolis volebat; Meſſiam vero ſe eſſe paucis dixit, nolens id ipſum publice divulgari ante reſurrectionem ſuam. Marcus ea, quae hac occaſione in laudem Petri dicta, et a Matthaeo relata ſunt, praetermittit: ea contra, quae Petro parum erant honorifica, pleniſſime narrat.

31. Ἀποδοκιμασθῆναι) *Repudiari.* Alluſio ad locum Pſalmi CXVIII, 22. cuius ſaepe meminerunt Chriſtus eiusque Apoſtoli. Ibi in Hebraeo eſt מָאֲסוּ, quod Helleniſtae modo vertunt ἀποδοκιμάζειν, modo ἐξȣθενεῖν. Varia contemtus genera expertus eſt Chriſtus. Summus gradus fuit, quum a ſynedrio, tanquam indignus Iudaei nomine, traditus eſt Romanae poteſtati. μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναςῆναι) h. e. *tertio die*, ſeu *intra triduum.* Profani quoque Auctores τὸ μετὰ eodem modo uſurpant, et hoc cum ſacris commune habent, ut annum diemque inceptum et adhuc currentem pro completo et exacto numerent. Indubitatis e Ioſepho exemplis eam vim praepoſitionis certiorem dedit *Krebsius*, et ante ipſum *Fischerus* in Animadv. ad Gram. Vuell. p. 375. ubi Scholiaſtae Ariſtophanis ad Plut. auctoritate docet, hanc dicendi formam, ut μεθ' ἡμέραν dicatur pro ἐν ἡμέρᾳ, Atticis ſcriptoribus propriam eſſe. Sic et *Philo* ſaepe uſurpat, ut *Loesnerus* oſtendit.

32. Παῤῥησίᾳ) Sermone minime ambiguo vel obſcuro, ſine involucris, ſimplici, ac nuda oratione, non per ſiguras ut antea. Cf. Matth. XVI, 22. ſqq.

38. Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τὰς ἐμὰς λόγες) *Si quem pudeat profiteri me et doctrinas meas.* Eſt enim hic ἐπαισχύνεσθαι *agnoscere aliquem nolle*, quod abiectae eius fortis nos pudeat, ut Rom. I, 16. ἐν τῇ γενεᾷ — ἁμαρτωλῷ) *In gente hac adulterina et improba.* Vid. dicta ad Matth. XII, 39. καὶ ὁ υἱὸς — αὐτὸν) *Eum vicissim Messias non agnoscet pro suo;* nihil igitur beneficii ei tribuet. Ad ſequentia quod attinet, vid. notata ad Matth. XVI, 27.

CAP. IX.

1. 2. Cf. notata ad Matth. XVI, 28. et cap. XVII, 1. ſqq. et Luc. IX, 28. ſeqq.

3. Οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς ὁ δύναται λευκᾶναι) *Quam candida nullus in terris fullo fecerit.* Non diſſimile loquendi genus apud *Horatium*: Animae quales neque candidiores terra tulit.

6. Λαλήσῃ) Legendum videtur λαλῆσαι, ut Codd. nonnulli habent. Vult enim dicere Marcus neſciiſſe Petrum quid ſibi dicendum eſſet.

10. Καὶ τὸν λόγον — ἑαυτὸς) Κρατεῖν, *apprehendere*, *tenere* et κρατειν τὶ πρὸς ἑαυτὸν, *etwas bey sich behalten*, in mente recondere, *perpendere.* Verto: *animo retinuerunt rem*, meditati ſunt, quid hoc eſſet, quod Ieſus de reſurrectione ſua dixerat; quod ſtatim aliis verbis exprimitur: Συζητοῦντες τί ἐςι, τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναςῆναι) *Disputantes, quid esset illud ex mortuis resurgere?* Quum Phariſaicis opinionibus eſſent imbuti de terreſtri Meſſiae regno, et Eliae adventu, non poterant capere quod Chriſtus dixerat de ſingulari illa et peculiari ſua

re-

refurrectione ex mortuis, tertio die futura. Nec mortem eius, nec doctrinam de paffione in univerfum admittebant.

11. Ὅτι λέγουσιν) *Cur, quare?* Grotius ὅτι pro hebr. כִּי pofitum, et Hebraismis Marci annumerandum effe exiftimat. Sed Krebfius obfervat, τὸ ὅτι apud Iofephum etiam, aliosque Auctores, e. g. Ariftophanem et Lucianum denotare *cur, quare.* Eft autem ὅτι pro τί ὅτι, aut διὰ τί, ut infra v. 28.

12. Ἠλίας — ἐξουδενωθῇ) Secundum Grotium fenfus eft hic: Si verum eft, Eliam omnia reftituturum, i. e. quemadmodum legisperiti interpretantur, effecturum, ut a populo omni Iudaico Meffias gratis animis accipiatur, quomodo igitur conftabit fides aliis vaticiniis, quae oftendunt, fore, ut Meffias multa patiatur, (quod apertiffime dixit Iefaias,) et reiiciatur a primoribus populi? ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου) inufitatius; i. e. *pertinens ad filium hominis.* Sic igitur verto: *Elias quidem venire et omnia restituere* (emendare) *debet,* (fc. ex fententia Pharifaeorum,) *sed* (καὶ) *quomodo* (cur) *scriptum* (praedictum) *est, fore, ut Messias vexetur et contemnatur?*

13. Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, ὅτι — ἐπ' αὐτόν) *Sed dico vobis: Elias iam venit; at* (Iudaei) *tractarunt eum pro sua libidine, sicut de eo scriptum est. Elias,* fimilis Eliae, Ioannes baptifta, qui animos popularium emendare voluit. Sed Iudaei eum omni genere iniuriae af fecerunt. *Sicut de eo scriptum est.* Non meliorem fortem expertus eft, quam ille, cuius hiftoriam in V. T. libris legimus. Matth. XI, 18.

14. Καὶ ἐλθὼν — συζητοῦντας αὐτοῖς) *Reversus ad discipulos,* fc. reliquos, qui eum non in montem comitati erant. Legisperiti cum iis difputabant, iisque infultabant, quod hominem comitiali morbo laborantem fanare

haud

haud potuerint; ut Marcus in sequentibus narrat. Cf. Matthaei XVII, 16.

15. Καὶ εὐθέως — ἐξεθαμβήθη) *Populus autem universus, ut* praeter spem *vidit Iesum, obstupuit.* Iesus enim se cum paucis subduxerat, v. 2. Quum ergo populus eum inopinato adventantem cerneret, obstupuit. Ceterum Marcus totam hanc historiam v. 14—29. brevius traditam a Matthaeo et Luca, παραφραστικῶς exprimit, ac planius et distinctius exponit.

16. Ἐπηρώτησε αὐτοὺς) Haec enim lectio praeferenda est vulgari: τοὺς γραμματεῖς. interrogavit nempe Christus non tantum legis doctores, sed etiam discipulos.

18. Ῥήσσει αὐτὸν) *Allidit solo, affligit eum.* Sic Glossaria antiqua hoc verbum interpretantur, et sic rectissime vertit *Vulgatus.* τρίζει τοὺς ὀδόντας) κατὰ τοὺς ὀδόντας, stridet dentibus suis, ille nimirum δαιμονιζόμενος. ξηραίνεται, fit aridus, tabescit, ut pro mortuo iaceat.

19. Ὁ δὲ — αὐτοῖς λέγει) Αὐτοῖς pro αὐτῷ habent codices et versiones optimae notae. Dixit Iesus haec et discipulis, et aliis praesentibus.

20. Καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτὸν) *Et quum puer conspexisset Iesum, statim daemon illum huc illuc iactavit.* Perterritus nempe tanti viri, indignabundi et velut minitantis aspectu gravem morbi accessionem sensit. Σπαράσσειν in hoc et similibus locis de convulsione et vehementiori corporis commotione usurpatur, quam Graeci σπαραγμὸν, frequentius autem σπασμὸν dixerunt. Καὶ πεσὼν — ἀφρίζων) *Et humi lapsus, volutavit sese, spumans.* Epilepticum fuisse puerum, facile intelligitur.

23. Τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι) *Si potes confidere mihi;* tum sc. tibi opem ferre possum. Nam respicitur ad

verba

verba patris, v. 22. εἰ τι δύνασαι. Articulus praepofitivus, genere neutro adhibitus, non folum interrogationibus, fed unicuique fententiae praeponitur, fequentemque adeo fententiam indicat. Neque facri folum, fed profani etiam fcriptores illud τὸ ita eleganter adhibent, quod exempla a Krebfio allata probant. Alias aliorum interpretationes vid. apud *Kuinoelium* in Commentar. ad h. l. Πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι, fc. ei, qui credit, me poffe fanare aegrotos, et miferis opem ferre.

24. Βοήθει με τῇ ἀπιστίᾳ) *Quod fiduciae meae deest, bonitate tua supple.* Nam ut augmentum fiduciae ab Iefu fperaverit, et quidem fubito, vix credibile eft.

25. Ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος) *turbam simul accurrere*, ad ipfum fcilicet Iefum, quid futurum effet expectantem, ut plenius expofuit Syrus interpres. ἐγώ σοι ἐπιτάσσω) Emphatice. Ego, qui fum Dominus, longe maiori auctoritate praeditus, quam difcipuli mei. καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν) Nifi hoc adieciffet, fufpicioni locus fuiffet relictus, paroxifmum nunc quidem fponte ceffaturum, fed expleto menfe effe rediturum.

26. Hiftoria huius paroxyfmi ideo narratur, ne diceretur iam ante fanatus fuiffe quam ad Chriftum acceffiffet.

28. Ὅτι) Pro τί ὅτι, aut διὰ τί, ut habent Codd. nonnulli. Alii habent ὅτι διατί. Ad fequens comma vid. annotata ad Matth. XVII, 21.

30. Παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας) *praeteribant Galilaeam.* Nam διέρχεσθαι, παρέρχεσθαι, παριέναι, παραπορεύεσθαι διὰ τόπου τινός, faepe Graecis non *per locum aliquem transire*, fed *locum aliquem praeterire* denotat, quo fenfu haec Phrafis etiam apud Iofephum occurrit, ut obfervat *Krebsius* ad Luc. XVII, 8.

34. Τίς μείζων) Scilicet inter ipfos; id enim tacita primum cogitatione, deinde et verbis inter fe agitaverunt. Cf. Matth. XVIII, 1. ff.

36. Ἐναγκαλισάμενος) i. e. δεξάμενος εἰς τὰς ἀγκάλας, quod Homero eft ἀγκὰς ἑλεῖν. *Amplexatus est puerum.*

37. Ἓν τῶν τοιέτων παιδίων) Metaphora ex comparatione. Pueros enim vocat, qui puerorum inftar ab ambitione et fimilibus vitiis vacant. cf. Matth. XVIII, 5. ἐκ ἐμὲ δέχεται) μόνον ex interpretamento adiectum; fed frequenter folet in huiusmodi bimembri oratione fubaudiri. Alibi fimilis ellipfis per *tam* et *quam* exprimitur.

38. Τῷ ὀνόματί σε) *te nominato*, auxilio tuo fretus. Formula enim erat exorcifmi: *In nomine Iesu Nazareni egredere*, ut et in fanationibus. Non iuffu Chrifti, fed fretus Chrifto daemonia eiecit. ὃς ἐκ ἀκολεθεῖ ἡμῖν) Non fe adiungit noftro comitatui, neque profitetur fe tui gregis. καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν) *Et interdiximus.* Quo animo haec Ioannes dixerit, difficile eft definire. Vi-detur illorum verborum, ἐπὶ τῷ ὀνόματί με (v. 37.) fimilitudine cum actione hominis illius, qui ἐν τῷ ὀνόματι χρισε daemonia exturbaverat, in hanc ipfam narrationem incidiffe, et interrogaffe Iefum eo confilio, ut vel fe defenderet ab iniquitatis fufpicione, vel, quid Chrifto de ea re videretur, percunctando eliceret. Videtur autem ifta quaeftio Ioannis aliquid arrogantiae continere. Nam Apoftoli paullo ante de praecipuo honore contenderant, ipfeque Ioannes in fimili plane cauffa talem a Chrifto honorem petierat. Infra c. X, 35. fqq. Porro ex verbis Ioannis: *cohibuimus eum, quoniam non sequebatur NOS*, facile agnofci poteft, eum aliqua fuiffe invidentia ductum propter ea quod Chriftus facultatem miraculorum folis Apoftolis et difcipulis LXX. tanquam aliquid praecipui dediffet.

Scita haec eſt Io. Aug. Noeſſelti obſervatio, Opuſc. Faſcic. I. pag. 7. ſqq. De lectionis varietate vid. *Griesb.* Comment. crit.

39. Καὶ δυνήσεται ταχὺ) Hoc δυνήσεται moraliter intelligendum. Vix enim reperietur homo tam vanus, qui ſub idem tempus ſit obtrectaturus ei, cuius nominis vi adverſum daemonas utitur. Non poteſt fieri, ut is, qui auxilio meo fretus daemonia eiicit, paullo poſt me fraudatorem eſſe dicat.

40. Καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν) Ita optimi Codices, et multae Verſiones, non ἡμῶν. Proverbium erat uſu communi tritum, quod prima, an ſecunda, an tertia perſona efferatur, nihil refert. Nam indefinita oratio eſt, ad quosvis pertinens. Qui nos non oppugnat, inquit Chriſtus, is nos propugnat. Qui non aperte hoſtis noſter eſt, is eſt in numero amicorum et defenſorum noſtrorum; idem eſt, ac ſi in coetu noſtro eſſet. Ergo homo iſte, qui in nomine meo daemonia eiecit, non erat cohibendus, vel contemnendus a vobis, ſed potius laudandus, et ad maiora excitandus.

41. Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς — μισθὸν αὐτοῦ) *Qui vobis vel aquae poculum porrexerit mea caussa, quod Messiam colitis, profecto praemio suo non carebit.* Vocula γὰρ videtur aliquam cum ſuperioribus cohaerentiam requirere. Nec obſtat, quod alio tempore *Matthaeus* iſta recitat. Nam ut aliis ſapientibus, ita Chriſto ſententiae quaedam erant adeo familiares, ut eas ſaepe repeteret. Dixerat Chriſtus, hominem illum, cohibitum a diſcipulis, non fuiſſe contemnendum. Addit iam, ut id confirmet, etiam minima beneficia a quovis homine, etiam non rectae fidei, negotio Evangelii impenſa, ſuam mercedem habitura, et contra non impune laturum, qui vel

mini-

minimum ei negotio impedimentum attulerit. ἐν τῷ ὀνόματί με, ὅτι χριςȣ̃ ἐςε) Optimi Codd. habent: ἐν ὀνόματι, ὅτι χριςȣ̃ ἐςε. Secundum utramque lectionem fenfus eft: *mea caussa*, atque ideo, quod mei eftis difcipuli et miniftri.

42. Καὶ ὃς — θάλασσαν) Senfum verborum explicavimus ad Matth. XVIII, 6. Ceterum videntur haec Chrifti verba effe pars colloquii cum Ioanne. Declarant enim planiffime contrarium illis, quae Iefus v. 41. propofuerat. Quomodo vero Chriftus inciderit in hanc admonitionem, aut quo fenfu τὸ σκανδαλίζειν ufurparit, facile e contextu intelligitur. Quum nempe Iefus eum, qui nomine Chrifti daemonia exturbaffet, a fuis partibus ftare declaraffet (v. 40.) eandemque cum Apoftolis cauffam propagare, itemque caftigaffet Ioannem qui illius cohibuiffet ftudia: profecto ille erat εἷς τῶν μικρῶν τῶν πιςευόντων ἐις χριςὸν, *unus credentium in Christum*, quanquam fuerat ab Apoftolis contemtus, qui facile tali acerbitate Apoftolorum irritari poterat et averti a ftudio propagandi nominis Chrifti, omninoque a Chrifti cauffa alienior fieri. Vid. *Noesselt* l. c. p. 15. feq. Quae a v. 43—48. leguntur alio tempore a Chrifto dicta funt. Cf. Matth. XVIII, 8. fqq.

44. Ὅπȣ ὁ σκώληξ αὐτῶν ȣ̓ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ ȣ̓ σβέννυται) *ubi nunquam deerunt vermes rodentes*, *nec ignis extinguitur*, i. e. in loco fupplicii, ubi nunquam deerit materia cruciatuum. Verba translata funt ex Ief. LXVI, 24. ubi de fupplicio, quo contumaces in hac vita afficiendi effent, fermo eft, ad defcribendum more Iudaeorum iudicium vitae alterius. Locus damnatorum comparatur campo, ubi cadavera proiecta a vermibus arroduntur, vel igni cremantur. Cf. Iudith. XVI, 17. δȣ̃ναι πῦρ καὶ σκώληκας ἐις σάρκας ἀυτῶν.

49.

49. Πᾶς γὰρ πυρὶ ἀλισθήσεται) *Quivis enim (horum hominum,) perpetuo igni cruciabitur.* Πᾶς hic eſt *quivis*, et ſubintelligendum eſt αὐτῶν, ut ſignificetur quilibet eorum, de quibus Chriſtus egit hactenus, qui ſcilicet pravis affectibus indulgent. πῦρ h. l. eſt *ignis infernalis*, confueta imago poenarum aeternarum; et ἀλίζεσθαι πυρὶ eſt igne tanquam ſale conſpergi, i. e. uri, cruciari. καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἀλισθήσεται) *Sed quaevis victima sale condietur*, vel condiri debet; i. e. quivis homo Deo conſecratus ſale verae ſapientiae praeparari debet ad aeternam felicitatem. Nam *sal* et apud Profanos Scriptores ſaepe ponitur pro *sapientia*. Hoc autem loco *doctrina Christi* quae ſumma eſt ſapientia ita vocatur. Hebr. ו h. l. ſignificat: *sed*. πᾶσα θυσία metonymice eſt omnis homo, qui tanquam victima Deo eſt conſecratus. Rom. XII, 1. Non igitur opus eſt *Ios. Scaligeri* aliorumque coniecturis, de quibus vid. Bowyer ad h. l. Aliter hunc locum explicat *Adamus Frider. Kühnius* in *Spicilegio observationum e Philone Alexandrino.* Ex eius ſententia haec verba ad narrationem v. 38. ſqq. reſpiciunt, ideoque ad XII. Apoſtolos tantummodo pertinent, quibus Ieſus auctor eſt, ut, ſi vellent principes religionis novae eſſe praecones, vitiis omnibus et invidia fortiter ſuccifis, virtutem omnem Apoſtolicam, inprimis vero *constantiam* et *concordiam* alerent. *Kuinoelius* in Commentario hoc comma non cohaerere cum iis quae praeceſſerant, arbitratur, imo continere effatum a Ieſu alio tempore prolatum, putat tamen illud ad ſolos Apoſtolos pertinere, et ſenſum ita conſtituit: *Quilibet vestrum calamitatibus, vexationibus veluti saliri, emendari, praeparari debet,* (quo conſequatur ſalutem,) *sicut omnes oblationes sale condiri, praeparari debent, quo sint oblationes Deo acceptae.* Alias

aliorum ſententias de huius loci ſenſu enarravit et examinavit D. Henr. Augustus Schott, nunc Prof. Th. Ienenſis in Progr. Wittenbergenſi a. 1812. ſcripto: *Examinantur diversissima interpretum iudicia de sensu effati Iesu Christi*, quod in ev. Marci c. 9. v. 49. *legitur, apte constituendo*, et ſuam loci vexati interpretationem ſubiunxit, quae ita ſe habet: *quivis illorum hominum, (qui supplicio Geennae sunt obnoxii) nunc demum hoc igne, (s. per hunc ignem,) sale (quod ipsis in vita terrestri versantibus defuit) imbuetur*, (i. e. nunc demum poenis vitae futurae diſcet reſipiſcere.) *Alio sensu illi salientur, quam victimae Deo sacrae*, de quibus illo loco Levit. II, 13. *scriptum legitur: victima quaevis sale est conspergenda.* His enim ſimiles ſunt homines in hac vita terreſtri animis ſuis ſapientiae divinae ſale imbuendis proſpicientes, qui Deo ſtudent probare. *Sie alle (die zur Strafe Verurtheilten) werden dort erst, mit dem Feuer der Gehenna, gesalzt werden, (d. h. sie werden nun erst durch Schaden klug werden.) Ich sage mit Feuer gesalzt, nicht mit Salz, wie die Gottgeweyhten Opfer, von denen es dort heist: jedes Opfer soll mit Salz gesalzt werden. (Eine ganz andere Bewandnifs hat es mit den Gottgeweyhten Opfern im Tempel, und den, ihnen aehnlichen Gottgeweyhten Seelen; sie empfangen hier das Salz der Weisheit;* sie darf nicht erſt das Feuer der Gehenna ſalzen.) Quid de hac nova et ingenioſa interpretatione ſtatuendum ſit, alii viderint.

50. Καλὸν τὸ ἅλας) Salis facta mentione, aliam obiter Chriſti ſententiam Marcus adiicit, ſimilem ei, quae legitur Matth. V, 13. Cf. quae ibi annotavimus. Ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας) Hic iterum, ut v. 49. ſal eſt *sapientia*,

et

et ἔχειν pro κατέχειν. Retinete veram ſapientiam, i. e. eam doctrinam, quam vobis ex parte iam tradidi, et porro tradam. καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις) *Et pacem colite inter vos;* ne ſcilicet vis et efficacia doctrinae meae in animis veſtris impediatur. Videtur Chriſtus his verbis reſpicere ad ea, quae v. 34. de diſceptatione diſcipulorum, quis in regno Meſſiae maximus eſſet futurus, dicta erant.

CAP. X.

Omittit Marcus prolixiorem Chriſti orationem apud Matthaeum c. XVIII, 10—35. et ea quae ſequuntur apud Lucam c. IX, 51. — XVIII, 14. Continentur enim iis, qua partem maximam, orationes Chriſti verboſiores, quibus paucae tantum de rebus a Chriſto geſtis narratiunculae adſperſae ſunt. Quae apud Marcum ſequuntur a v. 1—12. huius capitis, deſumta ſunt ex Matth. XIX, 1—12.

1. Διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου) i. e. διὰ τοῦ τόπου ὄντος πέραν τοῦ Ἰορδάνου, per illam partem regionis, quae eſt trans Iordanem, i. e. per *Peraeam.* Vid. tamen Pauli Commentar. Tom. II. p. 723. et Griesbachii Commenmentar. crit. ad h. l.

2. Ἀπολῦσαι) Scilicet quavis de cauſſa, quod Matthaeus expreſſit, c. XIX, 3. Nam aliqua de cauſſa poſſe non dubitabant.

3. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς) Quum Moſis auctoritatem afferrent pro divortiorum promiſcuo iure, Chriſtus urget, ut ipſa verba Moſis recitent.

5. Τὴν ἐντολὴν ταύτην) ἐντολὴ generali ſignificatu *leges quascunque,* etiam *permittentes,* ſignificat. Praecipue autem intelligendum eſt mandatum de ſcribendo divortii libello, ſi quis pro ſua duritie non poſſet ferre uxorem.

rem. Neque enim Mofes praeceptum dedit de repudiandis uxoribus, fed permifit divortia, ita tamen ut uxoribus contra inflexibilem maritorum duritiem profpiceret.

11. Ὃς ἐὰν — ἄλλην) Matthaeus c. XIX, 9. addit: εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ. Μοιχᾶται ἐπ' αὐτὴν) Adverfus illam, quam fcilicet repudiavit, adulter eft, nimirum altera confuefcens, quam duxit. Ἐπὶ, *contra, adversus.*

12. Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται) Magna h. l. eft lectionis varietas, de qua confuli poteft Griesbachius in Commentar. critico. Occidentalium lectio: ἐὰν γυνὴ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, exorta eft e ftudio mitigandi phrafin duriorem et parum, ut videbatur, adaptatam rei: ἡ γυνὴ ἀπολύει τὸν ἄνδρα. Videntur tamen verba ἐὰν ἀπολύσῃ omnino vertenda effe: *si deseruerit.* Nam *repudiare* maritum uxor non poterat. Non eadem divortiorum licentia data fuit Iudaicis uxoribus, quae maritis. Matthaeus novies loquitur de marito repudiante uxorem; de uxore maritum repudiante ne femel quidem. Nam potiora fuerunt iura mariti quam uxoris; quod inde etiam manifeftum eft, quia uxor iure et confuetudine Iudaeorum erat in poteftate mariti. Porro uxor cum iuvene rem habens adulterii erat rea et morte punienda; non item vir rem habens cum innupta; quod etiam apud veteres Chriftianos obtinuit. Ex eo autem, quod Chriftus de viris uxores repudiantibus dixerat, Marcus infert, multo fceleftius effe, fi mulier virum deferat. Quod et Romanis, quibus Marcus fcripfit, licitum, et tum temporis, licentia fupra modum graffante, familiare erat, poftquam Meffalina, Claudii Imperatoris uxor, Claudio vivente, Silio publice nupferat, et ipfe Claudius Octaviam Caefaris filiam, L. Silano a patre de-

fpon-

ſponſatam, Neroni collocaverat. *Tacitus* Annal. L. XI, 27. XII, 3. 9.

13. Marcus ab hoc commate usque ad c. XII, 38. ducem ſequitur Matthaeum, cap. XIX, 13. — XXIII, 1. et praeterit ea, quae Lucae ſunt peculiaria, velut Luc. XIX, 1—28. Sed Lucas ipſi praeſto fuit, e. g. Marc. X, 15—29.

15. Ὃς ἐὰν — εἰς αὐτήν) *Nonnisi pueri indole praeditus particeps fieri potest beneficiorum in regno Messiae expectandorum.* Cf. notata ad Matth. XIX, 14. *Noesselt* Opuſc. Tom. I. p. 24. ſqq. commata 14. 15. ita παραφράζει: „Nolite a me arcere infantes; nam qui ſimilem cum iis ſortem ſubierit, ut per meae diſciplinae ſuſceptionem plane novus homo ſit factus, is demum obtinebit regnum Dei. Profecto dico vobis, niſi quis repueraſcat quaſi atque hac lege regno Dei potiatur, nunquam illud adipiſcetur. Quare, quum infantes (ob animi docilitatem et modeſtiam) ſint quaſi exemplar veraeque virtutis ſimulacrum, ad quod omnes meos accommodari oporteat: non ita humilis eſt et abiecta eorum conditio, ut non aeque debeant in beneficiorum meorum communionem venire." Cf. Io. III, 3. 1 Petr. II, 2.

17. 18. Vid. notata ad Matth. XIX, 16. ſqq.

19. Μὴ ἀποστερήσῃς) Vulgata: *Ne fraudem feceris.* Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Graecos; ſignificat enim quempiam re ſua privare, ſive eam retineas, ſive fraude ac vi eripias, quod probant loca a *Wetstenio* allata. Quod Marcus praecepta mutato ordine refert, mirabitur nemo, qui cogitat, Iudaeos non fuiſſe ſolitos in vulgari ſermone, aut in libris vulgo editis, Decalogi praecepta ipſis quibus concepta erant verbis, recitare, ſed vel aliis verbis, vel ordine mutato. *Iosephus* Antiquitt. III, 5. 4. ita de praeceptis per Moſen datis: ὡς ἐ θεμιτόν

ἐστιν

ἐστιν ἡμῖν λέγειν Φανερῶς πρὸς λέξιν, τὰς δὲ δυνάμεις αὐτῶν δηλώσομεν. cf. Rom. XIII, 9.

21. Ἠγάπησεν αὐτὸν) i. e. *laudavit, probavit eum quaeque dixerat, acquievit eius responsione.* Nam ἀγαπᾷν apud probos Scriptores eſt vel *amare, magni facere,* vel *contentum esse aliquo*; quod vel probant *a Reiskio* in Ind. Demoſthenico citata exempla. ἄρας τὸν σταυρὸν) Certus ex profeſſione huius diſciplinae multa tibi incommoda eventura. Matth. X, 38.

22. Στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ *vultum contrahens ad haec verba*, ut Kypkius vertit. Quum participium στυγνάσας ſequatur λυπέμενος, videtur στυγνάσας ad vultum magis quam ad animum pertinere, quaſi dicas: *fronte nubila.* Nam et ἐρανὸς στυγνάζων eſt apud Matth. c. XVI, 3. Alii malunt: *stupens, commotus.*

24. Τὰς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν) Marcus diſtinctius quam Matthaeus interpretatur, quinam divites intelligantur, ii nimirum qui animos divitum gerunt, et pecuniis freti ſe ſuper alios efferunt. Haec adiectio neceſſaria erat, ut conſtaret viam ſalutis omnibus eſſe apertam, etiam foeminis honeſtioribus, etiam iis qui erant e domo Caeſaris, etiam divitibus, quales plurimi erant in urbe rerum domina. Vid. 1 Tim. VI, 17. ſſ.

26. Καὶ τὶς δύναται σωθῆναι) Optimi Auctores utuntur illo καὶ in interrogationibus, quae cum aliqua admiratione fiunt. Exempla ex Philone affert *Loesnerus.*

30. Conſulto videtur Marcus nullam uxorum mentionem feciſſe, ne calumniae occaſio praeberetur. Nam et Iulianus hoc irriſit, ut monet Theophylactus. μετὰ διωγμῶν) *Post persecutiones, superatis calamitatibus.* Heinſius in Exercitatt. ad h. l. legi malebat μετὰ διωγμὸν ut habent Codd. nonnulli. Sed non opus ea lectione eſſe oſten-

oftendit *Raphelius* in notis Polybianis. Eadem vis huius praepofitionis μετὰ cum cafu fecundo, ut denotet *post*, eft apud Philonem, in locis a *Loesnero* citatis.

32. Ἦν προάγων αὐτὲς) *Praecessit eos*, more intrepidi ducis. καὶ ἐθαμβᾶντο — ἐφοβᾶντο) *Attoniti et timidi sequebantur eum.* Pro fe fcilicet erant folliciti, et pro vita magiftri. καὶ παραλαβὼν) καὶ hebraico more *nam* videtur denotare; nam ratio redditur, cur difcipuli adeo anxii et folliciti fuerint.

34. 35. Καὶ ἐμπαίξεσιν αὐτῷ) nempe οἱ ἄνθρωποι, i. e. imperfonaliter, *illudetur ei.* Προσπορεύονται αὐτῷ *adibant eum*, idem quod προσῆλθον, Matth. XX, 20. Comm. 35. Λέγοντες) per matrem. Simile loquendi genus Matth. VIII, 5. Eadem narratio legitur Matth. XX, 20. fqq.

37. Δὸς ἡμῖν) διδόναι pro *permittere*, *concedere*, non ex Hebraismo repetendum, fed optimo cuique Auctorum ufurpatum, locis ex Iofepho et Philone allatis, oftendunt Krebfius et Loesnerus. Ἐν τῇ δόξῃ σε) *In maiestate tua* regia. Codd. nonnulli iuniores habent βασιλείᾳ τῆς δόξης, Matthaeus cap. XX, 21. ἐν τῇ βασιλείᾳ σε. Senfus igitur eft: quum gloriofum regnum tuum aufpicatus fueris.

42. Οἱ δοκᾶντες ἄρχειν) Verbum δοκᾶντες hic πλεονάζει, ut οἱ δοκᾶντες ἄρχειν idem fit quod οἱ ἄρχοντες apud Matthaeum c. XX, 25. Pleonasmi huius exempla ex N. T. attulerunt *Hombergius*, *Raphelius* aliique, et ex profanis *Casaubonus* in notis ad Gregorii Nyffeni epift. p. 99. *Iosephus* etiam Antiq. L. XIX, c. 6. §. 3. δοκᾶντας αὐτῶν ἐξέχειν explicat per τὰς πρώτας ἄρχοντας. οἱ μεγάλοι αὐτῶν) i. e. τῶν ἀρχόντων. Cf. Matth. XX, 25.

46.

46. Υἱὸς Τιμαίȣ Βαρτίμαιος) *Timaei* satis noti hominis filius, unde vulgo patronymice appellabatur בַּר טִמַּאי uti Bariona, Barnabas, Bartholomaeus, Bariesus etc. Nomen Timaei Graecum est, ex *Platone* notum. Προσαιτεῖν, ut simplex αἰτεῖν notat *aliquid petere*, inprimis vero usurpatur de iis, qui stipem petunt.

47. Ὅτι Ἰησȣ̃ς ὁ Ναζωραῖός ἐςι) nempe ὁ παράγων, quod is, qui praeteribat, esset *Iesus Nazarenus*.

51. Ῥαββονὶ) Optimi et plurimi Codd. legunt ῥαββȣνί. Iod servit formandae voci, quale in Rabbi, magister. Ut enim Rab et Rabbi dicimus, sic Rabbon et Rabboni, vel Rabbuni. *Rabban*, רַבָּנִי plus est quam Rabbi, diciturque de eis duntaxat, qui in scientia rerum excellunt, ut *Elias* Levita asserit.

CAP. XI.

2. Πῶλον, Marcus nulla asinae mentione facta, πῶλον vocat, quae vox tam asellum quam equulum significare potest; forsan ne Romanorum aures offenderentur. Sic Flavius Iosephus saepe in Antiquitt. pro asinis substituit equos, ut patet ex locis a *Wetstenio* allatis. ἐφ' ὃν ȣ̓δεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε) *Cui nemo insiderat*: quia animalia, usibus humanis nondum mancipata, sacra habebantur Deut. XXI, 3. 1 Sam. VI, 7. *Ovidius* Met. III, 12. Bos tibi, Phoebus ait, solis occurret in arvis, nullum passa iugum, curvique immunis aratri.

4. Ἔξω ἐπὶ τȣ̃ ἀμφόδȣ) *Non longe a bivio*. Glossar. ἄμφοδον, compitum, multae aedes, quas via publica ambit; vicus et via. Vulgata: in bivio.

8.

8. Στοιβάδας) *frondes.* Alii legunt στιβάδας. στιβὰς autem eſt *torus. Theocrit.* VII, 67. Schol. στιβὰς δέ ἐστι στρωμνὴ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ φύλλων. Vide *Wetsten.*

10. Εὐλογημένη — τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ) *Faustum sit regnum Patriarchae nostri Davidis mox rediturum.* Verba ἐν ὀνόματι κυρίου, deſunt in multis Codd. et Verſſ. Tempora Davidis, regis optimi ut redeant precantur.

11. Quae hic v. 11—27. leguntur, occurrunt etiam Matth. XXI, 10—23. ſed alio ordine narrationis partes apud Matthaeum ſeſe excipiunt, quam apud Marcum. Nam Matthaeo auctore Chriſtus *eodem* die, quo Hieroſolymam ingreſſus eſt, e templo profanato eiecit vendentes et ementes; ſecundum Marcum autem Chriſtus templi profanatores exire coegit *postridie*, quam urbem ingreſſus erat. Praeterea Matthaeo teſte, Chriſtus ficum ſterilem exſecratus eſt die *sequente*, poſtquam profanos e templo expulerat, et ſtatim (παραχρῆμα) exaruit arbor; contra vero apud Marcum arbori male precatus eſt Chriſtus *eo die* mane, quo poſtea templi profanationem ultus eſt; *arefactam* autem a radicibus eſſe arborem diſcipuli *postridie* demum obſervarunt, et Domino de fidei efficacia differendi anſam praebuerunt. Fortaſſis Marcus ſciens a Matthaeo receſſit, quia accuratiorem, quam ex hoc peti poteſt, notitiam de univerſo iſto negotio aliunde ſibi comparaverat. Hinc comm. 11—14. et 20—26. copioſius, quae Matthaeus paucis indicaverat, enarrare, et comm. 16. περιστάσεις nonnullas a Matthaeo praetermiſſas addere poterat. Vid. comm. 11. 12. 15. 19. 20. 27. Etſi vero in tractanda hac hiſtoriae parte rectius et curatius quam Matthaeus verſatus ſit, hic tamen ab illo neutiquam falſitatis aut ignorantiae arguitur. Nam Matthaeus nullibi diſertis verbis affirmat, Chriſtum eodem,

quo

quo urbem ingreffus eft, die', profanam turbam e templo eieciffe; quae autem de ficu commemoranda erant, noluit in plures velut particulas diffecare; Marcus vero confulto exfecrationis mentionem paulisper diftulit, dum eius effectum fimul narrare poffet. Vid. GRIESBACHII *Dissert. qua Marci Evangelium totum e Matth. et Lucae commentariis decerptum esse monstratur*, in Commentatt. a Velthufen, Kuinoel et Ruperti editis Vol. I. p. 428. fqq. Περιβλεψάμενος πάντα, *quum omnia circumspexisset*, da er alles in Augenfchein genommen hatte. Πάντα, fc. τὰ γινόμενα ἐν τῷ ἱερῷ, venditores et emtores, nummulariorum menfas etc. Infra v. 15. f.

13. Εἰ ἄρα εὑρήσει τὶ ἐν αὐτῇ) non quidem ficus multas et maturas, nondum enim erat tempus ficuum; fed aliquot faltem praecoces vel immaturas five Groffos, quibus famem utcunque depellere poffet. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων) *Abreschius* Lect. Ariftaenet. Lib. I. pag. 16. accipit καιρὸν non de *temporis*, verum de *loci tractusque* illius *opportunitate*, ut adeo fenfus fit, *soli vitio, vel aëris intemperie in ista arbore ficus repertas non fuisse*. Καιρὸν autem dici de locis, exemplis probat Thucydidis, Libanii, aliorumque. — Sed notio ifta, etiamfi vera fit, tamen eft nimis artificiofa, et repugnat fententiae loci. Dicitur potius καιρὸς de tempore anni, quo poma maturuerunt, colligique poffunt. Quum igitur dicit Marcus, *non* fuiffe καιρὸν σύκων, hoc vult: non fuiffe tempus legendi ficus, quippe quae tum nondum maturuiffent. Cur autem Chriftus, quem hoc non fugiebat, ad arborem acceffit, fperans fe inventurum in ea ficus? Refpondeo, fperare poterat fructus, quia *folia* habebat arbor. Nam *fico serius folium nascitur quam pomum*, ut loquitur Plinius Hift. Nat. XVI. 26. Recte Wetftenius ita illuftrat

lustrat locum: Si Christus tempore ficuum maturarum ad arborem accedens nil nisi folia reperisset, non tamen id praebuisset certum indicium arboris infoecundae et maledictione dignae; potuissent enim fructus omnes ex arbore fertili paulo ante decerptae fuisse. At quum ante tempus maturarum ficuum *folia* exhiberet arbor, iusta spes erat etiam ficus in ea inveniendi, et iusta indignatio, quum nil nisi folia reperirentur. Ficus autem repraesentat nationem Iudaicam, quae debuisset suo tempore fructus bonos vitae emendatae proferre, infra c. XII, 2. Matth. XXI, 34. 41. et cui ficus arefacta imminens exitium praefigurabat. Vid. notata ad Matth. XXI, 19. Varias de hoc loco sententias recensuit *Wolfius* in curis ad h. l.

16. Διενέγκῃ σκεῦος) profanum scilicet, ad quaestum faciendum pertinens, cuiusmodi plura habebant isti, quibus atrium templi esse coeperat pro foro.

19. Ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως) Ne quam noctu in urbe inquieta rerum novarum occasionem praesentia sua daret, aut dare videretur.

22. Πίστιν Θεοῦ) i. e. εἰς Θεὸν, *fiduciam in Deum.* Genitivus hic obiectum infert. Ita πίστις Ἰησοῦ χριστοῦ dicitur Rom. III, 22. 26. Gal. II, 26.

25. Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι) Orantes plerumque stabant: hinc Hebrai מעמדות i. e. *stationes* de precibus earumque ordine usurpant. Christiani *stationis* voce in eadem caussa usi sunt. Quae sequuntur hoc et sequenti versu desumta sunt ex Matth. VI, 14. s.

27. Καὶ ἔρχονται κ. τ. λ.) Iam redit Marcus ad Matthaei XXI, 23. ss.

32. Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν· ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαὸν) Ἐὰν omittunt codice 9. uncialibus literis scripti, et iuniorum magnus numerus. Pro ἐφοβοῦντο in Cod. Cantabrig.

tabrig. a prima manu ſcriptum erat Φοβȣμεν, ex emendatione vero legitur Φοβȣμεθα, quam lectionem exhibent etiam codices nonnulli iuniores. Hi omnes retinent antea ἐὰν. Legendum eſſe videtur: Ἀλλ' εἴπωμεν· ἐξ ἀνθρώπων; ἐφοβȣντο τὸν λαὸν, quam lectionem Knappius, poſito poſt ἀνθρώπων ſigno interrogandi in ſua N. T. editione in Textum recepit. "Haec lectio (utor verbis Knappii in praefat. ad edit. N. T. p. XIX. not. 7.) primitiva fuit; — Sed ut haec verba cum loco Matthaei, c. XXI, 26. magis conſentirent, alii Veterum ſic correxerunt: ἀλλ' ἘΑΝ εἴπωμεν· ἐξ ἀνθρώπων· ΦΟΒΟΥΜΕΘΑ τὸν λαόν. Nempe eos offenderat ἑτέρωσις illa in perſonis verborum (εἴπωμεν et ἐφοβȣντο); quae tamen haud inuſitata eſt optimis ſcriptoribus Graecis, veluti Xenophonti in dialogis. Sed utramque lectionem recentiores quidam librarii ita coniunxerunt, ut ex hac particulam ἐὰν adſciſcerent, ex illa ἐφοβȣντο retinerent: quorum auctoritate permotus, ſic edidit Eraſmus: ἀλλ' ἘΑΝ εἴπωμεν· ἐξ ἀνθρώπων· ἘΦΟΒΟΥΝΤΟ τὸν λαὸν quem plurimi editores deinceps ſecuti ſunt.„ Verto: *Igiturne dicamus ab hominibus? Metuebant populum.* Ἀλλὰ ſaepe ſignificat *igitur*, *ideo*, ut Act. X, 20. XXVI, 16. Eph. V, 24. aliisque locis, ad imitationem hebraici כִּי־אִם, 1 Reg. XX, 6. Ieſ. LXV, 18. Ἅπαντες — προφήτης ἦν) *omnes enim Ioannem ut verum Prophetam suspiciebant.* Conſueta conſtructio fuerat, ut apud Matthaeum: ἔχȣσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην aut ἐδόκȣν περὶ Ἰωάννȣ, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. Nunc duo loquendi genera miſcuit, atque ita conſtructionem fecit κατὰ τὸ σημαινόμενον.

CAP.

CAP. XII.

1. 2. Eadem parabola legitur Matth. XXI, 33. ff. Post τῷ καιρῷ v. 2. Matthaeus l. c. comm. 34. addit τῶν καρπῶν, *instante vindemia.* Sed τῷ καιρῷ etiam verti potest: *tempore legitimo*, בְּעֵת, Cohel. X, 17.

4. Κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν) *Ac illum lapidibus petentes in capite vulnerarunt.* Usitata verbi κεφαλαιοῦν significatio est *summam conficere.* Hoc loco nova significatione usurpatur, ut denotet *in capite vulnerare*, ut habet Vulgata. Apud *Aristophanem* γαστρίζειν simili modo formatum est; nam γαστρίζομαι Scholiastes interpretatur: εἰς τὴν γαστέρα τύπτομαι. *Camerarius* suspicatur, indicari *caput et faciem deformatam, vel tonsura, vel alio quopiam pacto*, quum mox fuisse cum ignominia et dedecore dimissus hic servus perhibeatur. Tunc autem λιθοβολεῖν, quod antecedit, esset *lapidibus petere* non necandi, sed *vulnerandi* tantum caussa. Codd. nonnulli, Copt. Vulg. It. illud λιθοβολήσαντες omittunt.

5. Καὶ πολλὰς ἄλλους) Oratio est elliptica. Plena esset talis: καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀπέστειλεν, οἷς ἐποίησαν τὸ αὐτὸ, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτ. *et multos alios ablegavit ille, quibus fecerunt idem, alios verberantes seu caedentes, alios interficientes.* Vel: πολλοὺς ἄλλους οὕτω διέθηκαν, τοὺς μὲν δέροντες. *Alios multos ita tractarunt:* vel simile quippiam.

13. Omittit Marcus parabolam, quam habet Matthaeus c. XXII, 1—14. et pergit v. 15. eiusdem capitis, coll. Luc. XX, 20. sqq.

14. Ἐπ' ἀληθείας) *vere*, ut apud Philonem aliosque bonos Auctores occurrit. δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν;) Ellipticе:

Au-

Auctor es nobis, demus an non? Neque hoc idem omnino eſt cum ſuperiore quaeſtione: ἔξεςι κῆνσον καίσαρι δȣ̃ναι. ἢ ȣ̓; nam ſi Ieſus *licere* dixiſſet, ſupererat altera quaeſtio, an *expediret?* Vid. ad hanc hiſtoriam notata Matth. XXII, 15. ſeqq.

24. Ὀυ διὰ τȣ̃το πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες) Interrogationem ex more Hebraeorum pro vehementi affirmatione poſitam, ex Matthaeo liquet, qui habet πλανᾶσθε.

26. Ἐπὶ τῆς (vel τȣ̃, ut multi Codd. habent) βάτȣ, ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς) Per traiectionem conſtruendum eſt hoc membrum ita: ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς βάτȣ. Iam *Dan. Ern. Iablonski* (praefat. ad Bibl. Hebr. Berolin. a. 1699.) hic agnovit formulam citandi locum Scripturae ea aetate receptam, ut ſenſus ſit: *Nonne legistis in libro Mosis, eo in loco, quo historia rubi ardentis describitur, quomodo Deus dixerit.*

28. Εἷς τῶν γραμματέων. Hunc legisperitum, non fuiſſe eundem, de quo *Matthaeus* cap. XXII, 34. ſqq. loquitur, non ex numero Phariſaeorum, ſed Karaeorum, qui textuales, vel ſcripturarii appellati ſunt, docuimus ad illum locum. Pro πρώτη πασῶν ἐντολῶν plurimi et praeſtantiſſimi codices habent πάντων, quam lectionem *Griesbachius* et *Matthaeius* probant, quorum poſterior ad h. l. notavit: πάντων ἀπολύτως dicitur, ut ad res omnes, quae praecipi poſſint, referatur, niſi malis intelligere τῶν ἐνταλμάτων.

29. Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, κύριος εἷς ἐςι) *Iehova est Deus noster, Iehova unus est*; nam κύριος Scriptores N. T. ut LXX. plerumque pro יהוה ponunt; ὁ Θεὸς autem h. l. eſt Epitheton nominis Iehova. Cf. Deut. VI. 4. Bene hoc addidit Marcus, quia ad ſequentis praecepti illuſtrationem pertinet. Ad religionis enim ſubſtantiam non

ſatis

ſatis eſt, *quodvis numen* colere, ſed *certum numen* animo proponendum eſt, cuius nota eſt unitas, qua diſtinguitur a Diis gentium, qui multi eſſe credebantur.

30. Ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου) Addidit hoc *Marcus* ad interpretationem eius, quod praeceſſit, ψυχῆς: ut et infra additum eſt ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως ſimili ſenſu.

33. Καὶ τὸ ἀγαπᾷν — τῶν θυσίων) Vel ex his verbis apparet, hunc legisperitum non fuiſſe ex numero Phariſaeorum, qualis ille apud Matthaeum. Conſtat enim Phariſaeos praeceptum de ſacrificiis et ritibus pluris feciſſe quam illud de amore Dei et proximi. Matth. XXIII, 23.

34. Νουνεχῶς) *Sapienter, prudenter.* Vox haec ſemel tantum in N. T. ſed frequenter apud *Polybium* occurrit. Ὀυ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλ. τ. Θεοῦ, *non procul abes a regno divino*, facile ſectator meus fieri poſſes. Hoc ideo, quia cultum Dei internum externo praeferebat, non ut Phariſaei, qui contrarium ſtatuebant.

35. Πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς) i. e. quomodo conſiſtere poteſt, quod dicunt legisperiti? Proponebatur haec quaeſtio Phariſaeis, qui in explicatione prophetarum multum credebant legisperitis. Itaque Chriſtus eos ſic alloquitur, quaſi quos ſciret ab auctoritate legisperitorum non diſceſſuros.

38. Marcus omittit ſatis prolixam Chriſti orationem Matth. XXIII, 1—39. et iam v. 38—44. ſequitur Lucam, c. XX, 45. — XXI, 4. Ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, i. e. ἐν τῷ διδάσκειν, quum in templo publice doceret. τῶν θελόντων) *qui amant.* Reſpondet enim τὸ θέλειν verbo חָפֵץ. ἐν στολαῖς) *Stola* etiam veſtem virilem ſignificat, inprimis Orientalium, ad talos usque demiſſam, qua uti conſueverunt ſcribae ad captandam plebis venerationem. Hoc habitus

bitus genus profani quoque Scriptores eadem voce exprimunt, quod ex *Xenophonte* et *Aeliano* oftendit *Raphelius*.

40. Προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι) *qui in speciem utuntur longis precibus*. Solent enim ifti homines honeftas cauffas praetendere, fub quibus quaeftum faciant; ut, quod pro aliis apud Deum indefeffis precibus inftent, pro qua opera non iniuria muneribus dotentur, quum interim eos, pro quibus precari fe dicunt, non doceant veram pietatis viam, et munera ultro captent, faepe et maiora, quam pro facultatibus donantis.

41. Κατέναντι τῦ γαζοφυλακίυ) *in conspectu gazophylacii*. In tractatu de *Siclis* docetur, XIII. fuiffe in atrio mulierum nummorum receptacula, quae a forma *tubae* dicebantur, unde ter in anno ante tria fefta folennia in thefaurum, Corbonam dictum, deferebatur pecunia; illa autem impendebatur in ufus templi, pro facrificiis, oleo, vino, thure, pro vafis templi, pro laminis aureis ad fanctum fanctorum obducendum et lignis coëmendis.

42. Λεπτὰ δύο) τὸ λεπτὸν, fc. νόμισμα, eft minutum quoddam nummi genus, de cuius pretio docte difputavit *Fischerus* Prolus. 19. de vitiis Lexic. N. T. p. 447. feqq. Eft autem λεπτόν hebraeum פְּרוּטָה, nummulus aeneus, quorum octo valuerunt affarium.

43. Προσκαλεσάμενος τὰς μαθητὰς) Seorfim hoc illis dixit, quia nihil attinebat, aut viduam hoc audire aut ceteros. Sed difcipulos docere voluit, quae vera effet liberalitatis aeftimatio apud Deum et Dei imitatores.

44. Ἐκ τῦ περισσεύοντος αὐτοῖς) *Ex eo quod ipsis redundat*, i. e. de magna copia aliquantum. Ὅλον τὸν βίον αὐτῆς) *Omnes suas opes et facultates*. Vocem

cem βίος faepe fignificare *opes*, *facultates*, idoneis veterum locis oftenderunt *Elsnerus*, *Raphelius* et alii.

CAP. XIII.

Marcus a commate 1. usque ad 32. fequitur Matthaeum c. XXIV, 1—36. et Lucam c. XXI, 5. feqq. fed multo brevior eft.

1. Ἴδε ποταποὶ λίθοι) *En quantos et quales lapides!* Aedificatum erat templum ex lapidibus candidis et firmis, et fingulorum magnitudo erat in longum ad cubitos circiter XXV. in altitudinem octo, in latitudinem vero duodecim, ut docet *Iosephus* Antiq. Iudaic. Lib. XV. c. XI, §. 3.

9. Βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς) i. e. προσέχετε ἑαυτοῖς, *vobis ipsis attendite.* καὶ εἰς συναγωγὰς) Codices nonnulli et Verfiones cum fequenti verbo δαρήσεσθε haec coniungunt, ita ut εἰς pro ἐν accipiatur: *in synagogis caedemini.* Sed lectio εἰς συναγωγὰς omnino vera effe videtur. Tradere in Synedria et Synagogas aliquem, eft, tradere eum examini et poenae. Examinatum enim, fi a religione fua aberraffet, flagellabant. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς) *In testimonium adversus eos.* Veftra illa fata, inquit Chriftus, teftes erunt de impietate illorum hominum. Vid. tamen dicta ad Matth. X, 18.

10. Εἰς πάντα τὰ ἔθνη) *apud omnes gentes.* Sic *Demosthenes* de corona: καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, — *dixi apud vos.*

11. Ἀγάγωσιν) Lege ἄγωσιν. Sic enim habent optimi et plurimi Codd. *Origenes* et *Theophylactus.* Et ἄγειν proprie dicitur is, qui alium in ius rapit; unde *age-*

re et *actio* Latinis. μηδὲ μελετᾶτε) μελετᾶν saepe dicitur de oratione cum cura et ſtudio elaborata, quae opponitur orationi extemporaneae. Gloſſar. declamatio, μελέτη ῥήτορος declamat, μελετᾷ ῥήτωρ. Apud Profanos frequenter. Cf. Matth. X, 19.

14. Τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τȣ̃ προφήτȣ) Videntur haec verba ex Matthaeo adiecta; deſunt enim in optimis Codd. et Verſſ. nonnullis.

19. Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψις) Tempori adſcribitur res, quae in tempore fit. Una et continua erit calamitas.

32. Οὐδὲ ὁ υἱὸς) Omittunt haec verba Codd. graeci apud Ambroſium, et Pragenſe fragmentum Marci, editum à *Dobrowskio*. Sed leguntur in Codd. et Verſionibus omnibus, et apud Athanaſium, Epiphan. Vict. Euthym. Iren. Tertullian. Auctorem de promiſſionibus, Hilarium, Auguſtinum. Ambroſius et verſio angloſaxonica habent: *nec filius hominis.* Igitur recepta lectio omnino genuina eſt. Quaeſtio, num Chriſtus in ſtatu exinanitionis vere quaedam *ignoraverit*, quod Lutherus affirmavit, (*Io. Gerhard* in locis theol. Tom. III. p. 575.) tractatur in Theologia dogmatica. Cf. Wolf. *in curis* ad locum noſtrum.

33. Praetermittit Marcus prolixiores ſermones, quos Matthaeus exhibet, et in eorum locum v. 33—36. ſubſtituit perbrevem oratiunculam, eiusdem fere cum ſermonibus apud Matthaeum extantibus argumenti.

34. Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος) *Sicut quispiam peregre abiens*, (ita eſt ſcilicet filius hominis.) τὴν ἐξȣσίαν) Procurationem rerum domeſticarum patet intelligi. τὸ ἔργον αὐτȣ̃) *ministerium.* Parabola huic ſimilis extat Matth. XXIV, 45. ſeqq. Vide ibi notata.

CAP.

CAP. XIV.

Ab hoc capite usque ad c. XVI, 8. Marcus iterum Matthaeum c. XXVI, 1. — XXVIII, 8. adhibet ducem, collato tamen Luca.

3. Ἀλάβαςρον — πολυτελῆς) *Alabastrum plenum unguento, et quidem confecto de spicis Nardi, admodum pretioso.* Alabaſtrum eſt lapis, albedine et levitate inſignis, ex quo vaſa excavabant veteres, et qui adeo tractabilis naſcitur, ut vaſis ex illo cavatis ipſa vitrea mentiri videantur. Vid. *Plin.* H. N. L. XIII, c. 2. Folium nardi, ut principale in unguentis deſcribit Plinius H. N. Lib. XII, 12. Πιςικὸν dici, quod fidei eſt exploratae, verum eſt, ſed nonniſi apud ſcriptores aliquot ſeculis ſeriores. Videtur igitur πιςικὴ eſſe vox latina *spicatae.* *Marcus* enim Romae ſcribens uſus eſt verbis apud Romanos uſitatiſſimis: ſpicatum autem deflexit in πιςικὸν, ut Sextarium in ξέςην, ut intelligatur eximium et admodum pretioſum unguentum confectum de ſpicis Nardi. *Beza* interpretatur *nardum liquidam*, ut πιςικῆς ſit pro πιςῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quaſi *potabilem* dicas. Probat hanc interpretationem *Fischerus in Prolusionibus quinque* pag. 141. συντρίψασα τὸ ἀλάβαςρον) Intelligenda eſt haec confractio tantum de lagenulae unguentariae ſuperiore parte, ſive orificio obſignato, quod ſignum erat unguenti genuini, et foris advecti. Apud veteres autem in conviviis hominum lautiorum uſus erat unguentorum: unde permagnus honos habitus ſervatori noſtro, confracta et effuſa in caput eius lagenula unguenti. Eadem haec hiſtoria legitur Matth. XXVI, 6. ſeqq.

8. Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε, *quod potuit haec fecit*, ſc. ad gratum animum declarandum. Ἔχειν, *posse*, δύνασθαι. Sic enim hoc verbum ſaepe uſurpatur, ut Latinum *habere*. Προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα, *occupando unxit corpus meum*. προλαβεῖν explicatur aliquid *praecipere, anticipare*. Εἰς τὸν ἐνταφιασμόν, *ad pollincturam*. Haec autem eſt praeparatio corporis ad ſepulturam, quum corpus lavando, condiendo et linteis ſepulcralibus involvendo praeparatur.

13. Ἄνθρωπος) opponitur τῷ οἰκοδεσπότῃ commate ſequenti. Intelligitur ergo ſervus, ut Luc. XII, 36. Miniſterium autem portandi aquam erat ſervitium viliſſimum, Deut. XXIX, 10. Ioſ. IX, 21. nec minus abiectum apud Romanos, apud quos ſervi militum vocantur *lixae*, quod eorum munus erat, militibus aquam ad caſtra vel tentoria ferre, a lixa aqua; ut docet *Nonnius*. κεράμιον) ſc. ἀγγεῖον vel σκεῦος. Dubitandum non eſt, quin multi Hieroſolymitae coenacula inſtructa ſub id tempus advenis elocaverint, cuius ſortis et Dominus huius ſervi fuiſſe videtur.

14. Κατάλυμα) *Conclave*. Eſt enim καταλῦσαι inter alia *diverti*, et κατάλυσις atque κατάλυμα habitationis uſus et locus; h. l. triclinium, ſ. coenaculum, in quo plures cibum capiunt.

15. Ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον) *Coenaculum* ſ. triclinium *magnum lectis stratum*. Pro ἀνώγεον optimi codices legunt ἀνάγαιον eodem ſenſu; nam utrumque ſignificat *triclinium*, *coenaculum*, conclave in quo diſcumbitur. Στρῶσαι eſt verbum hoc in genere proprium, quod dicitur de iis, qui triclinia, h. e. coenacula, vel etiam menſas lectis, lectosque tricliniares, qui ipſi non raro *triclinium* vocantur, toris, periſtromatis et pulvinis ſternunt.

nunt. Vocabulum ἕτοιμον in permultis codd. deeſt, in libris editis et in multis codd. legitur, haud dubie a librariis e margine translatum in textum, ut iam *Beza* et *Millius* ſtatuerunt. Ἀνώγεον ἕτοιμον idem eſt quod ἀνώγεον ἐϛρωμένον, *coenaculum lectis stratum* et inſtructum. Vide *Scalig.* de Emendat. Temporum p. 571. ubi multa notata ſunt ad hanc omnem hiſtoriam.

19. Εἷς καθ' εἷς.) *Unus post alterum*, i. e. *singuli.* Attice dicendum fuiſſet εἷς καθ' ἕνα. Phraſin tamen καθ' εἷς non prorſus inſuetam fuiſſe inter Graecos, inde patet, quod eam inter eos obſervavit *Lucianus* in Soloeciſta II.

22. Φάγετε) ex Matthaeo hic additum videtur; deeſt enim in permultis Codd. et Verſſ.

30. Πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ με) *Matthaeus*, quem Lucas et Ioannes ſequuntur: πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Sed non magis pugnant Evangeliſtae, quam Horatius et Iuvenalis, quorum alter dixit, *sub cantum galli;* alter, *ad cantum galli secundi.* Marcus nimirum magis definite partim, partim more veterum locutus eſt, qui quum noctem terminant, plerumque τῆς δευτέρας ἀλεκτοροφωνίας meminerunt. Notus eſt Graecorum verſiculus, quum matutinum tempus innuunt: πρὶν ἢ τὸ δεύτερον ἀλέκτωρ ἐφθέγγετο.

35. Προσηύχετο — ἡ ὥρα) *Precatus est, ut, si fieri posset, haec calamitas a se averteretur.* Ἡ ὥρα interdum eſt definitum tempus, quod fit certo tempore, h. l. calamitas, miſeria Chriſto tum temporis imminens, comm. 36. et apud Matth. et Lucam τὸ ποτήριον. Παρέρχεσθαι, *discedere*, et metaphorice *amoveri, averti.*

36.

36. Ἀββᾶ ὁ πατὴρ) Videntur Hebraei Graeco utentes sermone, retinuisse vocem אַבָּא, quia naturaliter pueri eo sono patres salutant. Duplex autem vox posita est affectus testandi caussa. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σὺ) Supple: *fiat*. Hebraei, Graece scribentes, particulas ὁ et τὶ promiscue usurpant.

41. Ἀπέχει) Impersonale, *sufficit*, *satis est*, somni, (quo significatu utitur Anacreon Oda XXI.) iam satis multum temporis somno impendistis. Cod. Cantabrig. iuniores nonnulli codd. et versiones Syra utraque, Armen. Slav. addunt τὸ τέλος. *Itala* habet: *Consummatus est finis*, f. *adest consummatio*; Codex Brixiensis ap. Blanch. *adest finis*; Cantabrig. ap. Sabatierum: *sufficit finis et hora*; Colbertinus ap. eundem: *adest enim consummatio et hora*, Reichardus vertit: *equidem cruciatu defunctus sum*, ut ἀπέχει significet *abest*, praeteriit *anxietas*.

44. Σύσσημον) *Hesychius*: σύσσημον, σημεῖον. *Suidas*: σύνθημα, σύσσημον. Etymol. σύνθημα, συνθήκη, σύσσημον, λόγος ἐν πολέμῳ ἐπὶ γνωρισμῷ τῶν οἰκείων διδόμενος. *Commune signum*, omne signum, de quo inter duos pluresve convenit; quo sensu haec vox etiam apud Profanos passim obvia est, ut ostendunt loca apud *Wetstenium*. κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς) *Tenete, et ducite bene et accurate servatum*. Polyb. III, 110. ὅτε μάχεσθαι κρίνων, ὅτε μὴν ἀπάγειν ἀσφαλῶς τὴν στρατιὰν ἔτι δυνάμενος.

49. Ἀλλ' ἵνα) Supple τοῦτο ὅλον γέγονε, ex Matthaeo.

51. Καὶ εἷς τις νεανίσκος) Non de apoſtolorum grege, nec e domo, in quam Chriſtus in urbe diverterat, ſed ex villa aliqua, horto proxima, ſtrepitu militum excitatus, et ſubito accurrens, ut conſpiceret, quid ageretur. σινδόνα) σινδὼν h. l. eſt *vestis dormitoria*, leve et tenue veſtimentum linteum. *Thucydides* Lib. II, cap. 49. τάτε ἐντὸς ὅτως ἐκαίετο, ὥςε μήτε τῶν πάνυ λεπτῶν ἱματίων καὶ σινδόνων τὰς ἐπιβολὰς, μετ' ἄλλο τι ἢ γυμνὸν ἀνέχεσθαι: *Tantus fuit ardor interius, ut nemo* (laborantium ſc. morbo illo) *sustineret vel admodum etiam tenuia vestimenta et lintea levia imposita, neque aliud quicquam, nisi ut nudus esset.* Σινδόνα tamen *Fischerus* (Proluſ. 3. pag. 78.) *pallium* fuiſſe cenſet, propter verbum adiectum περιβεβλημένος ἦν, quod verbum περιβάλλεσθαι, ut fere ἀμφιέννυσθαι, et *amiciri* apud Latinos ſemper ponatur de veſte exteriore, h. e. de *toga* Romanorum, et Graecorum pallio. Cf. etiam dicta ad Matth. XXVII, 59. Sed obſtat, quod additur: ἐπὶ γυμνοῦ, ſc. σώματος. οἱ νεανίσκοι) i. e. milites Romani, quos et Graeci νεανίσκους, et Latini ſaepe iuventutem vocant. Hi autem adoleſcentem iſtum apprehenderunt, unum diſcipulorum Ieſu eſſe exiſtimantes: quod ideo addidit Marcus, ut ſignificaret conſtitutum fuiſſe, non Ieſum tantum prehendere, ſed et diſcipulos eius. Cf. *Kuinoelium* ad h. l.

52. Καταλιπὼν τὴν σινδόνα) qua tenebatur. Γυμνὸς, *nudus*, ut ערום v. 51.

54. Πρὸς τὸ φῶς) i. e. πρὸς τὸ πῦρ, *ad ignem*; nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi teſtatur Heſychius, a conſequenti videlicet. Cf. Luc. XXII, 55. 56.

61. Τȣ̃ εὐλογητȣ̃) *Summopere colendi*, i. e. *Dei*; Hebraei enim Deum frequentiſſime appellant הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

68. Εἰς τὸ προαύλιον) αὐλὴ eſt *atrium*: προαύλιον *vestibulum*. *Suidas*: προαύλιον, τὸ ἔμπροσθεν τῆς αὐλῆς.

69. Ἡ παιδίσκη) i. e. παιδίσκη τις, quomodo interdum ſumi articulum, certum eſt. Nam aliam fuiſſe a priore, *Matthaeus* docet. πάλιν, ἤρξατο) Coniungendum potius eſt πάλιν cum ἤρξατο, ut ſignificetur idem dictum Petro iterum, quomodo et Latinus interpres videtur accepiſſe. ἐξ αὐτῶν ἐςὶ) *Est illius sectae.*

70. Ἡ λαλιά σȣ ὁμοιάζει) *Dialectus tua similis est*, ſc. eorum dialecto. Omittunt haec verba codices nonnulli antiqui, verſio Copt. Vulg. Itala, Euſebius, Auguſtinus; ideoque nonnulli pro interpretamento habent.

72. Καὶ ἐπιβαλὼν) *Foras se proripuit*, vel *coepit*. Nam varie explicatur hoc verbum. *Theophylactus* interpretatur ἐπικαλυψάμενος τὴν κεφαλὴν, refertque ad morem veterum luctu caput operiendi, quam interpretationem multi ſequuntur. *Krebsius* in voce ἐπιβαλὼν ſubintelligit: τὸ ἱμάτιον, ut idem ſit ſenſus, *capite*, ſc. *operto*, *veste capiti iniecta*. *Vulgatus*, quocum conſentit *Syrus* interpres: *coepit flere*. Alii rectius, ut mihi videtur vertunt: *quum se foras proripuisset*. Cf. Matth. XXVI, 75. *Wetstenius* verſionem *Anglicam* ſecutus, vocem ἐπιβαλὼν interpretatur: *Quum animadvertisset, rem altius reputasset.* Integre dicitur ἐπιβάλλειν τὸν νȣ̃ν, τὴν διάνοιαν, ſaepe autem ſimpliciter ἐπιβάλλειν, quam huius vocis ſignificationem multis Profanorum teſtimoniis confirmat Vir diligentiſſimus.

CAP.

CAP. XV.

1. Συμβέλιον ποιήσαντες) i. e. λαβόντες ut *Matthaeus* loquitur. Nam ſic et Marcus ſupra c. III, 6. locutus eſt, συμβέλιον ἐποίεν, i. e. *conſilium ceperunt*, non, ut quidam interpretantur, *ſenatum convocarunt.* καὶ ὅλον τὸ συνέδριον) *Pleno ſenatu,* cuius partes iam nominavit.

4. Ἴδε πόσα σε καταμαρτυρῦσιν;) *Vide, quantorum criminum te incuſent.* Καταμαρτυρεῖν τινὸς, *teſtari contra aliquem, incuſare eum.* Codices nonnulli, Verſiones Copt. Vulg. et Itala habent κατηγορῦσιν, quod eſt merum interpretamentum.

8. Ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς) Elliptice; ut id faceret, quod ſemper facere ipſis conſuevisset.

11. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον) Elliptice; Summi Sacerdotes commoverunt, inſtigarunt multitudinem, ut peterent Barrabam potius ſibi liberari, vel abſolvi.

15. Τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι) *Satisfacere,* quod hic, ut apud Latinos ſcriptores ſaepe eſt, efficere, ne alter habeat, quod queratur. Ex Romano ſermone genus hoc loquendi in Graeciam traductum, ut multa alia, poſtquam Graecia et Oriens facta erant Romani iuris. Φραγελλώσας) Quum iam ante flagris eum cecidiſſet, ut Matthaeus refert.

16. Ἔσω τῆς αὐλῆς) *In interiorem aulam.* Statim explicat Marcus, addens: ὅ ἐςιν πραιτώριον. Etiam latinae hiſtoriae ſcriptores praetorium ſolent vertere αὐλήν. A tribunali ergo quod erat in ſtadio, in partem domus interiorem abductus eſt Ieſus. Vide dicta ad Matth. XXVII, 27.

21.

21. Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) Videntur iſti, quum haec ſcriberet Marcus, vixiſſe Romae, ubi iſta ſcribebat, ita ut merito provocet ad eorum teſtimonium, qui rem a patre acceptam narrare aliis poterant. Nam inter eos, qui Romae Chriſtum profitebantur, *Rufum* ſalutat Paulus, Rom. XVI, 13.

23. Ἐσμυρνισμένον οἶνον) Vid. Matth. XXVII, 34. Plinius: (*Hist. Nat. XIV,* 15.) *lautissima apud priscos vina erant, myrrhae odore condita.* More erat receptum apud Iudaeos, ut damnatis per Synedrium ad mortem, antequam ſupplicio afficerentur, vinum bonum et generoſum bibendum praeberent, eo conſilio, ut mens moribundi alienaretur. *Tanchuma,* pag. 126. *Sanhedrin,* fol. 43. Chriſto autem milites per ludibrium porrigebant poſcam aceſcentem et amaram, ut patet ex Matthaei l. c.

25. Ἦν δὲ ὥρα τρίτη — αὐτὸν) Senſus eſſe videtur: *Factum est autem hoc* (quod de diviſione veſtimentorum dictum erat comm. 24.) *quum esset hora tertia postquam crucifixissent eum,* vel poſt crucifixionem. Mirum, quantum ſe torſerint interpretes, ut conciliarent hunc locum cum loco *Ioannis* c, XIX, 14. qui tempus ſupplicii fuiſſe *horam sextam* ſcribit. *Hieronymus* in Pſal. LXXVII. *Error, inquit, scriptorum fuit,* et in Marco hora VI. fuit ſcriptum, ſed multi epiſemum Graecum ς putaverunt eſſe Γ. ὥρα ἕκτη habet Verſio *Syra* poſterior in margine, et *Aethiop.* Sed hac lectionis mutatione non opus eſt. Optime mihi hunc nodum ſolvere videtur *Heinsius* in Exercitt. SS. ad h. l. qui putat, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, hic idem eſſe quod ἐξ οὗ ἐσταύρωσαν, *ex quo ſive postquam crucifixissent eum,* i. e. καὶ ἦν ὥρα τρίτη τῆς σταυρώσεως αὐτοῦ, *et erat hora tertia ex quo* cru-

crucifigi coepit; five, et tertia iam agebatur hora, ex quo actus fuerat in crucem. Eft igitur Hebraismus, in quo copula non dividit, fed iungit. Exempla huius ufus τȣ ו Hebraeorum extant Iof. VII, 25. Iudic. IV, 1. et aliis locis. Nefcio, an huc referri poffint Io. XVI, 16. μικρὸν καὶ et cap. XIV, 19. ubi καὶ, ut hebr. ו pofitum effe videtur pro: *postquam*. Hanc explicationem ipfe contextus requirit. Quae enim in Marco locum hunc praecedunt, eveniffe *post* affixum cruci Dominum, etiam ceteri Evangeliftae tradunt; neque tempus addunt. Neque pugnant, quae fequuntur; quum praefertim, quae adduntur de infcriptione, de latronibus, de veftium divifione, aliisque quae paffionis tempore evenerunt, non ad certum adftringantur tempus, nec ubique ordo idem in narrandis fingulis fervetur. Alii apud *Ioannem* reponendum effe ὡσεὶ τρίτης, exiftimant. Vid. annotanda ad Io. XIX, 14.

28. Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.) *In maleficorum habitus est numero.* Ief. LIII, 12. Ἀνόμȣς, פֹּשְׁעִים apud Iefaiam effe *insigniter scelestos*, *supplicii reos et maleficos* patet etiam ex Gen. XXIII, 23. 25. Exod. XXIII, 7.

29. Οὐὰ) Latina interiectio *vah*, quae habet deteftandi et infultandi fignificationem. Attamen *Arrianus* etiam Lib. III, c. 23. ufus eft hac voce, non quidem in *irrisionis*, fed admirationis notione.

34. Ἐλωῒ) Eft vox Syriaca *Elohi*, a nomine *Eloho*, cum fuffixo. *Deus mi.*

37. Ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην) *Edito clamore magno.* Forma dicendi ἀφιέναι τὴν φωνὴν ab Alexandrinis interpretibus adhibetur ad exprimendam hebraicam phrafin נָתַן אֶת־קֹלוֹ Gen. XLV, 2. ubi denotat *clamare*, quem-

ad-

admodum etiam hoc loco accipiendum esse suadent verba v. 39. ubi est κράξας, collato Matth. XXVII, 50. Loca *Philonis*, qui eodem sensu usurpat hanc phrasin, Loesnerus exhibet. Neque tamen, ut idem bene monet, semper de clamore dicitur. Hinc λεπτὴν ἀφιέναι φωνὴν est apud Charitonem. *Cicero* in Flacc. c. III. *vox de quaestura nulla missa.*

39. Ὁ κεντυρίων) Latinum *centurionis* nomen, quod interpretantur Graeci ἑκατόνταρχον καὶ ταξιάρχην. ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν) Non clamor, (hic enim non plane insolitus moribundis,) sed quod, postquam clamaverat, exspiravit, centurionem in admirationem rapuit. Constat enim, in crucem actos lenta morte periisse. Sed Matthaeus aliam caussam admirationis affert: quod nempe cum aliis animadvertisset τὸν σεισμὸν, καὶ τὰ γενόμενα. Cap. XXVII, 54.

40. Ἡ τοῦ — μήτηρ) *Iacobi minoris et Iosetis mater.* Μικρὸς, *minor* vocatur hic Iacobus, ad discrimen Iacobi Zebedaidae. Pro Ἰωσῆ habent Ἰώσητος codd. nonnulli, et versio coptica; *Ioseph.* verss. aethiop. Vulg. Itala.

42. Παρασκευὴ ab ipso Marco statim explicatur προσάββατον, feria proxima ante Sabbatum, s. sexta. Explicationem addidit, quia nomen παρασκευὴ Romanis non satis notum erat. Usurpaverat tamen illud iam Augustus in edicto quod legimus apud *Iosephum*, Antiqq. Iud. Lib. XVI, c. 6. §. 2.

43. Εὐσχήμων βουλευτὴς) *Honoratus senator*, synedrii membrum. Εὐσχήμων saepe est is, *qui honestatem sequitur, virtutis studiosus*, saepe etiam *honoratus*, et quum vulgus inprimis divites honorare soleat,

dives.

dives. Vid. Kypkius ad h. l. Cf. Matth. XXVII, 57. Luc. XXIII, 50. Videtur igitur Marcus voce εὐσχήμων vitae, morumque honeſtatem, divitias, et nobilitatem ſimul indicare voluiſſe. ὃς καὶ — τῦ Θεῦ) *Qui et ipse amplexus erat de regno Messiae promissiones,* i. e. diſcipulus Ieſu erat. Προσδέχεσθαι, *accipere, amplecti.* τολμήσας — Ἰησῦ) Sumſiſſe animum dicitur Ioſephus, quia imminere ipſi pericula videbantur a Primatibus Iudaeorum, et quia more Romanorum, illorum, qui mortis paſſi erant ſupplicium, corpora non aliter ſepeliebantur, quam ſi fuiſſet petitum et permiſſum.

44. Ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε) Errant, qui εἰ per *si* reddunt, Pilatumque dubitaſſe, an Chriſtus iam mortuus ſit, putant: falſum hoc eſſe, ex ipſius Pilati interrogatione, εἰ πάλαι ἀπέθανε, apparet. Omnino igitur haec particula pro ὅτι, *quod* ſumenda eſt. Nam τὸ εἰ poſt verba inprimis admirandi, ſaepiſſime non dubiam, ſed certiſſimam admirationis cauſſam denotat. Quod teſtantur loca a Krebſio et Loesnero ex Ioſepho et Philone allata. Miratus eſt autem Pilatus, Ieſum iam eſſe mortuum, quia plerique diutius in crucibus vixerunt, ut ingenitum ſcilicet robur erat, aut vires. Vide notata ad Matth. XXVII, 36.

46. Καὶ καθελὼν αὐτὸν) *Et quum sustulisset eum.* Verbum καθαιρεῖν, obſervante *Loesnero* ſic dicitur apud Philonem in Flaccum, quem dicit iuſſiſſe ὃ τετελευτηκότας ἐπὶ ςαυρῶν καθαιρεῖν non *mortuos de crucibus refigere*, ibidemque commemorat καθαιρεθέντας, *refixos.* Eſt enim illud proprium hac de re verbum, ut apud Latinos *refigere.* Iuſtinus IX, 7. *Refixum* corpus interfectoris cremavit.

47. Ἡ Ἰωσῆ) Mater ſubauditur, ut et capite ſequente Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου. Sic *Hectoris Andromache*; ſupple uxor. *Iose* pro *Ioseph* ex pronuntiatione illorum temporum.

CAP. XVI.

1. Καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου) *Elapso*, exacto *Sabbato*, poſt horam ſextam. Conſentit Lucas c. XXIII, 56. de mulieribus narrans: καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν ἐντολήν. Nam finito demum Sabbato, poſt ſolis occaſum emere et vendere licebat Iudaeis. Intelligitur autem h. l. Sabbatum, quod interceſſit inter diem, quo Chriſtus in cruc.. n actus eſt, et diem, quo in vitam rediit. Nesciebant muli.. .s, corpus Chriſti a Ioſepho et Nicodemo iam unctum fu..ſe. Io. XIX, 40. Ceterum Marcus in tradenda hiſtoria reſurrectionis Chriſti Lucam potiſſimum ſecutus eſſe videtur, Matthaeo tamen non penitus neglecto.

2. Ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου) *orto sole*, vel potius: *Orituro sole*. *Ioannes* c. XX, 1. πρωῒ, σκοτίας ἔτι οὔσης. Sed haec ſibi non repugnant. Aoriſtus enim non ſemper exactum tempus ſignificat, ſed adhuc durans. Deinde nihil uſitatius et Graecis et Hebraeis, quam ut futurum praeſenti deſignetur, quemadmodum quum ἔρχεσθαι dicitur, qui venturus eſt; *nasci*, qui naſciturus. Quum igitur λίαν πρωῒ antecedat, clarum eſt, proximum diluculo ſignificari tempus, quod *ante lucem* Romani dixerunt, aut, *ubi nox abiit*, *nec tamen orta dies*. Verte igitur: *Orituro sole*. Τῆς μιᾶς τῶν σαββάτων, *primo hebdomadis die*, die Solis. Cf. notata ad Matth. XXVIII, 1.

2.

3. Τίς — μνημείȣ) Tantum de ſaxo removendo ſollicitae erant. Nam cuſtodiam appoſitam ignorabant, quia id factum erat, dum ipſae ſabbato diſtinerentur.

4. Ἦν γὰρ μέγας σφόδρα) Ellipſis. Supplendum enim eſt: quod commode ipſis evenit, quia magnum fuit ſaxum. Rectius tamen haec verba referuntur ad comma 3. ubi mulieres ſollicitae fuiſſe dicuntur de removendo ſaxo. Senſus eſt idem.

5. Εἰσελθȣ̃σαι εἰς τὸ μνημεῖον) *Quum intrassent in sepulcrum.* Vide notata ad Matthaeum, c. XXVIII, 2. ſeqq.

7. Εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτȣ̃) Diſcipuli h. l. non tantum ſunt duodecim Apoſtoli, ſed reliqui quoque Chriſti ſectatores, quorum plurimi in Galilaea vivebant. Καὶ τῷ Πέτρῳ) Petrus peculiariter hic nominatur, ut dux apoſtolici coetus, ac proinde exemplum inſigne infirmitatis humanae, ſeriae poenitentiae et inſtauratae fidei omnibus propoſitum.

8. Καὶ ἐξελθȣ̃σαι — ἐφοβȣ̃ντο γὰρ) *Egressae vero e sepulcro, aufugerunt, erant maximopere perturbatae, nec ulli quicquam dicebant, prae metu.* Ταχὺ poſt ἐξελθȣ̃σαι deeſt in codd. multis antiquiſſimis et verſionibus, ac recte omittitur. Ἔχειν, *corripere, occupare,* eleganter ponitur ad ſignificandum affectum animi vehementiorem. Οὐδενὶ ȣ̓δὲν εἶπον) Obvio ſcilicet; idque prae metu Iudaeorum. At Apoſtolis renunciarunt, non repertum ſibi corpus, ſed angelos viſos, qui Ieſum dicerent vivere, Luc. XXIV, 22.

9. Quae inde ab hoc commate nono ſequuntur, deſunt in nonnullis, imo in plurimis, in accuratioribus, in omni-

omnibus paene Graeciae libris; extant vero in aliis raris, accuratis, multis, quod teſtantur Scholia Codicum haud paucorum, et Patrum quorundam. Vid. *Griesbachium*, *Matthaeium* et *Birchium* ad h. l. *Michaelis Auferstehungsgeschichte*, pag. 179—86. et *Einleitung in die Schriften des N. B.* pag. 1059. 1060. edit. 4. Verſio *Armena*, quae ſequuntur a commate nono, ſeorſim exhibet. Agnoſcunt vero periocham hanc Verſiones, Clemens Alex. Iuſtinus M. Dionyſ. Al. Hippol. Iren. aliique multi. Fieri potuit, (quae *Bengelii* eſt coniectura,) ut librarius, ſcripto verſu 8. reliquam partem ſcribere differret, et id exemplar, caſu non perfectum, alii quaſi perfectum ſequerentur, praeſertim quum ea pars cum reliqua hiſtoria evangelica minus congruere videretur. In nonnullis codicibus poſt ἐφοβȣ̃ντο γὰρ addebatur: *πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησȣ̃ς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δὶ αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίȣ σωτηρίας.* Sed addita eſſe videntur haec verba a nonnullis, ad explendam lacunam in fine huius Evangelii, quae iam Sec. IV. in multis exemplaribus fuit. Quum omni veri ſpecie careat, Marcum commate 8. verbis ἐφοβȣ̃ντο γὰρ librum finiviſſe, coniicere licet, genuinam Evangelii clauſulam, caſu periiſſe, et ſeculo primo finiente aut ineunte ſecundo ab ignoto homine utcunque ſuppletum eſſe. Huic Griesbachii coniecturae favet, quod in ea clauſula, quam habemus, de itinere diſcipulorum in Galilaeam inſtituto, ne verbulo quidem admonentur lectores, quum tamen Marcus c. XIV., 28. et cap. XVI, 7. bis iniiciat promiſſi, diſcipulos Chriſtum e ſepulcro ſuſcitatum viſuros eſſe in Galilaea. Si Marcus ipſe hanc clauſulam ſcripſiſſet, certe lectores non relictu-

rus

tus fuiſſet incertos, utrum promiſſum illud, cuius ipſe bis meminerat, impletum fuerit nec ne. Authentiam clauſulae vindicare conatus eſt Storrius in diſſert. exeget. ſaepius laudata p. 50. ſqq. Plura habet *Kuinoelius* in Commentar. Griesbachius tamen ſuam ſententiam haud levibus argumentis defendit in Commentar. critico etc. Partic. II. Ien. 1811. 8. pag. 197. ſqq.

9. Ἀναςὰς — δαιμόνια) *Quum autem resurrexisset mane primo hebdomadis die, primae omnium Mariae Magdalensi apparebat, ex qua septem malos daemones eiecerat;* (quam a periculoſiſſimo morbo liberaverat.) Haec nec Matthaeus nec Lucas habet. Omittit autem Marcus quae Matthaeus c. XXVIII, 9—15. de cuſtodibus tradit, uti etiam Matth. XXVII, 62—66. narrationem de ſepulcro cuſtodibus munito ſilentio praeterierat. Recte enim iudicabat, lectores ab Hieroſolymis remotos, ad quorum aures non pervenerant rumores a Matthaeo c. XXVIII, 15. memorati, non magis has narratiunculas eſſe deſideraturos, quam illam de Iudae proditoris morte et de agri Haceldama dicti emtione Matth. XXVII, 3. 10.

10. Τοῖς μετ' ἀυτȣ̃ γενομένοις) *Illis, qui eum comitati fuerant.* Non ſolis undecim illis diſcipulis ſelectis, ſed aliis quoque qui ipſum aſſectati fuerant. πενθȣ̃σι καὶ κλαίȣσι) *Lugentibus* amiſſum magiſtrum.

11. Ἠπίςησαν) rei magnitudine fidem ſuperante. Nam ſermonum magiſtri de ſuo in vitam reditu obliti fuerant, quia his eius dictis, de regno terreno ſomniantes, nunquam fidem habuerant.

12. Δυοῖν ἐξ αὐτῶν) τῶν μετὰ Ἰησοῦ γενομένων, ut ſupra dixit commate 10. Hiſtoriam fuſius narrat Lucas c. XXIV, 13. ſeqq. ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ) *Habitu alio*, quam quo uti ſolebat, ideo πάροικον putabant. Ita optime conciliatur Marcus cum Luca. Simile contigit circa *Magdalenam*; nam habitum habebat olitoris, vultum *suum* quidem, ſed qui non repente agnoſceretur. Accedit, ut *Paulus* recte obſervat, quod poſt tot cruciatus, et mortem, quam Ieſus ſubierat, vultus et oris habitus aliquantulum immutatus eſſet; quo factum, ut diſcipuli eum non ſtatim agnoſcerent. πορευομένοις εἰς ἀγρόν.) *in pagum*, qui erat extra urbem, Emmauntem ſcilicet.

13. Οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν) Plerique eorum ſcilicet. Nec obſtat, quod Lucas ait, antequam illi duo adventarent, Simoni viſum fuiſſe Ieſum, idque ipſum coetui renunciatum. Nam et hoc in animum non ſatis admittebant. Imo et quum iam Ieſus ſuperveniſſet, adiicit Lucas: ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν. Haec omnia eo pertinent, ut nos firmius credamus his, qui ipſi tam tarde crediderunt.

14. Ὕστερον) non eſt *postremo*, ſed *deinde*; poſtquam nempe mulieribus et diſcipulis Emmaunticis ſe conſpiciendum praebuiſſet. *Thucydides* μικρὸν ὕστερον dicit, *Plutarchus* ὀλίγον ὕστερον, quum quid volunt paullo poſt factum ſignificare. Ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, *ipsis duodecim* diſcipulis *ad mensam accumbentibus* apparuit. τὴν ἀπιστίαν — σκληροκαρδίαν) *Incredulitatem eorum et pertinaciam*; quod nempe tot teſtibus reſurrectionis Chriſti non credidiſſent, comm. 10—13. *Hieronymus* Lib. II. adverſus Pelagianos memorat addi-

additamentum poſt hoc comma in quibusdam Exemplaribus, et *maxime in Graecis codicibus* obvium. Sequuntur nempe haec verba: „ Et illi ſatisfaciebant, dicentes: Seculum iſtud incredulitatis et iniquitatis ſubſtantia eſt, quae non ſinit per immundos ſpiritus veri Dei apprehendi virtutem. Idcirco iam nunc revela iuſtitiam tuam." Ex apocrypho quodam Evangelio haec deſumta eſſe ſuſpicatus eſt *Richardi Simon* in *hist. crit. textus N. T.* p. 191. ſ. verſ. teuton. c. praef. et notis *Semleri*. Nominatim Evangelio ſecundum Thomam aut Philippum hoc additamentum adſcribit *Io. Crojus* in obſervatt. ad N. T. c. XIV. quae et *Millii* coniectura eſt in Prolegom. §. 724. et 725. Cf. etiam *Fabricium* in cod. apocrypho N. T. pag. 325.

15. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς) καὶ, *etiam, postea, alio tempore*, non ſtatim poſt ea, quae v. 14. dicta ſunt, ſed paullo ante adſcenſum in coelum. Toto XL. dierum tempore tum in Iudaea, tum in Galilaea his de rebus cum iis eſt collocutus. πάσῃ τῇ κτίσει) *Omnibus hominibus*; nam apud Hebraeos בְּרִיָּה κατ' ἐξοχὴν notat hominem, et כָּל בְּרִיָּה *omnes homines.* Non tantum Iudaeis, ſed et Samaritanis et Ethnicis.

16. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς) *Qui religionis meae doctrinam susceperit, et baptismo se ei obstrinxerit.* Πιστεύειν hic ut ſaepe ſignificat *religionis doctrinam cognitam suscipere cum assensu et constanti proposito studioque praeceptis eius obsequendi.* Vid. Act. II, 44. IV, 32. XVI, 34. Tit. III, 8. Hinc ipſa religionis doctrina nominatur πίστις, 1 Tim. IV, 1. Epiſt. Iud. v. 3. 20. Eſt igitur hic πιστεύειν idem quod μαθη-

 τεύειν-

τένεσθαι, discipulum sectatoremque Christi fieri, Matth XXVIII, 19. σωθήσεται) *Salutem consequetur*; liberabitur a poenis peccatorum, a superstitione, erroribus et vitiis; ad cognitionem veritatis, ad veram virtutem et felicitatem aeternam perveniet. Haec enim omnia vox ista complecti solet. ὁ δὲ ἀπιστήσας) Non autem credens Evangelio, quod ipsi annunciatum fuerit. κατακριθήσεται) *Infelix erit*, retentione peccatorum, et suppliciis aeternis maioribus, quam quae eos manent, quibus haec doctrina non est annunciata.

17. Σημεῖα — παρακολουθήσει) *Haec autem miracula comitabuntur credentes*, i. e. huiusmodi miracula patrabunt discipuli mei. Verba: ἐν τῷ ὀνόματί μου, rectius referuntur ad praecedentia, et vertuntur: *propter me*, i. e. confirmandae et propagandae religionis meae caussa. Si ad sequentia referas, sensus erit: *me adiuvante*. Haec miracula patrandi vis et potestas non promittitur omnibus, qui Evangelio essent credituri, sed iis tantum, quorum commate 14. facta erat mentio, qui antea τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν, nunc autem non tantum de certitudine resurrectionis Christi erant convicti, sed etiam munus annunciandi Evangelium suscipiebant, quod comma 20. nos docet. Posito autem, de omnibus credentibus esse sermonem, promissio haec restringenda erit ad prima tantum tempora, in quibus ecclesia erat plantanda. Tunc enim omnino miraculis ad iacienda tanti aedificii fundamenta opus fuit. Postea vero, quum Scripta Apostolorum in omnium Christianorum essent manibus, ut ubique terrarum reperirentur Christi cultores, cessarunt dona miraculosa, teste historia ecclesiastica. γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς) καιναῖς i. e. ἑτέραις, *peregrinis*.

De

De hoc linguarum dono variae ſunt ſententiae recentiorum interpretum, quas qui accuratius cognoſcere cupit, adeat: STORRII *notitt. histor. epistolar. Pauli ad Corinth. interpretationi inservientes.* Tubing. 1778. pag. 43. ſqq. Eiusd. Diſſert. exeg. in libror. N. T. hiſtoricor. aliquot locos. P. II. Tub. 1791. pag. 71. ſqq. PAULUS, *die fremden Sprachen der ersten Christen, natürliche Geistesgaben der ersten Christen.* Neues Repertorium für bibl. und morgenl. Litteratur, I, 265. ſeqq. I. G. HERDER *über die Gabe der Sprachen am ersten christl. Pfingstfest,* Rig. 1794. (Chriſtl. Schriften I. Th.) I. C. SCHMID *über die Gabe der Sprachen.* PAULUS, Memorabilia VII, 29. ff. I. A. G. MEYER *de charismate τῶν γλωσσῶν.* Hannov. 1797. 9. *Ueber die Gabe der Sprachen in der ersten Kirche,* Tub. 1798. Io. PH. KURZMANN *Narratio crit. de interpretatione locor. N. T. in quibus donorum Spiritus s. mentio iniicitur.* Goett. 1793. 4. Cf. Schol. ad Actor. II, 4.

18. Ὄφεις ἀρῶσι) Nimirum καὶ ὃ μὴ αὐτοὺς βλάψουσι, quod ex ſequentibus huc quoque referendum eſt. Ἀρῶσι autem eſt: *manibus tollent.* Ut Paulus fecit Act. XXVIII, 5. θανάσιμον) In hac voce, quae adiectiva eſt, deeſt vox φάρμακον, ſic enim Graeci et elliptice et plene ſcribunt. Exempla dabit *Kypke.* Senſus: *Etiam mortiferis potionibus haustis, tamen incolumes evadent.*

19. Μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς) Quum omnia haec praecepta et promiſſa illis dediſſet, nec quicquam iam reſtaret, niſi ut eadem per ſpiritum ſanctum obſignarentur. ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν. *In coelum receptus est.* Nonnulli exiſtimarunt, verbo hoc indicari agnitionem Chriſti, a pa-

a patre antea velut abdicati. MAIMONIDES More Nevoch. *Quando deprimitur vel diminuitur dignitas alicuius, dicitur* יָרַד *descendit: quando vero extollitur et exaltatur, dicitur* עָלָה *ascendit.* Deut. XXVIII, 43. CICERO de Nat. Deor. II, 24. *Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in coelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam — hinc etiam Romulus — quorum quum remanerent animi atque aeternitate fruerentur, rite Dii sunt habiti, quum et optimi essent et aeterni.* TERTULLIANUS vero Apolog. de Chriſto: *Circumfusa nube,* inquit, *in coelum est ereptus, multo melius, quam apud nos asseverare de Romulis Proculi solent.* Proprie intelligenda eſſe, quae referuntur de receptione Chriſti in coelum, plerique ſtatuunt, propter Actor. I, 9. 10. 11. Hiſtorica tamen de Ieſu in coelum aſcenſu narratio non reperitur in N. T. libris niſi apud Lucam tantum, atque in hac Evangelii Marci clauſula, cuius authentia dubia eſt. Vid. ſupra notata ad v. 9. Nec Apoſtoli hiſtoricas illius ἀνελήψεως circumſtantias auditoribus vel lectoribus ſuis ſtudioſius inculcare conſueverant, ſed id potius agere ſolebant, ut diſcipulis perſuaderent, Ieſum poſt reſurrectionem morti obnoxium haud fuiſſe, ſed e ſepulcro rediiſſe in vitam aeternum duraturam, eundemque ex hac terra profectum eſſe in coelum, ibique apud Deum felicitate non frui tantum inenarrabili, ſed maieſtate etiam gaudere tanta, ut maior cogitari non poſſit, dominum eum eſſe hominum, pie ab his colendum. Vid. GRIESBACHII *Sylloge locorum N. T. ad adscensum Christi in coelum spectantium,* Ien. 1793.

G.

G. Fr. Seiler *Progr. Iesum corpore pariter atque anima in coelum assumtum esse, an argumentis probari possit fide dignis*, Erl. 1788. (in Commentatt. theol. VI. pag. 503. ff.) Cf. Gabler Neues theol. Iournal, XIV, 415. ff. inprimis Christoph. Frid. Ammon *nova opuscula theologica*, Goettingae 1803. 8. *Commentatio III. Ascensus Iesu Christi in coelum historia biblica*, p. 43. fqq. qui exiftimat, iam inde a iactis chriftianae religionis fundamentis duas in ecclefia de afcenfione Iefu Chrifti in coelum obtinuiffe fententias, *unam*, quae in fide fimplici abitus Chrifti ad gloriam coeleftem fubfifteret, *alteram*, quae fidem iftam ornaret coloribus, variisque traditionibus oculos et imaginationem in fidei illius focietatem adfcifceret. *Primae* fententiae, (utor eius verbis,) fons et fundamentum erat locus infignis Pfalmi 110. initio: *sede ad dextram meam* etc. quem ad Mesfianam regni cum Deo focietatem Iudaei, vel invito Iefu (Matth. 22, 44.), retulere omnes. — *Altera*, quam in primam Chriftianorum ecclefiam et in ipfos N. T. libros immigraviffe novimus, fententia, *adspectabilem* Iefu Chrifti in coelum *adscensum* fimplici ἀφίξει καὶ ἀπελεύσει πρὸς τὸν πατέρα non folum antepofuit, fed in facros etiam Commentarios recepit. Obtemperaverunt hac in re Marcus et Lucas Chriftianorum ex Iudaeis ingenio, quorum doctores Midrafchici Meffiae venturi receptionem coeleftem prope Bethaniam in monte olearum eventuram effe, dudum vaticiniis V. T. portendi fibi perfuafum habebant etc. Argumenta, quibus Vir celeb. hanc fuam fententiam confirmare nititur, apud ipfum legenda funt: nam brevitas noftra non finit excerpere plura. Καὶ ἐκάθισεν — θεοῦ) *Et cum Deo imperat.* Nam dextrum alicui federe, eft, cum eo regnare. Sic, quem Davides (Pf. CX, 1.) Deo dex-

dextrum sedere dicit, donec omnium hoſtium victor fuerit, hunc Paulus (1 Cor. XV, 25.) dicit *regnare* donec omnium hoſtium victor fuerit. Cf. Hebr. I, 13. 14.

20. Ἐξελθόντες) Ex Hieroſolymis. Cf. Act. I, 4. ἐκήρυξαν) doctrinam Chriſti, vitam eius, mortem, reſurrectionem, et in coelum aſcenſionem. τȣ̃ κυρίȣ συνεργȣ̃ντος, *domino successum adiuvante.* Act. XII, 24. καὶ τὸν λόγον — σημείων) *Et doctrinam confirmante per signa subsequentia* vel potius: *doctrinae divinam auctoritatem firmante per miracula.* Non enim effecerunt miracula, ut fides conſtaret doctrinae, quae, etſi nulla facta eſſent miracula, per ſe inconcuſſa ſtabat (Hebr. II, 3. 4.) ſed ut probaretur, et confirmaretur, doctrinam propoſitam, in ſe veram, divinitus eſſe traditam.

Errata typographica.

pag.	10	lin.	7	pro Γάθαρα	leg.	Γάδαρα.
—	23	—	1	— χριςῷ	—	χριςοῦ
—	49	—	14	— filiorem	—	filiorum
—	64	—	15	— oscitantia	—	oscitantiae
—	75	—	24	— minus	—	munus
—	83	—	13	— quam	—	quum
—	105	—	10	— *καίοντος*	—	*καίοντες.*
—	129	—	ult.	— indicere	—	indicare
—	130	—	11	— יִתֵּר	—	יוֹתֵר
—	132	—	16	— rel	—	rei
—	133	—	1	— datur	—	daturi
—	149	—	1	— *Num*	—	*Nam*
—	157	—	5	— *Quid*	—	*Quod*
—	161	—	20	— עון	—	עין
—	161	—	25	— *μισοῖν*	—	*μισεῖν*
—	183	—	24	— alios	—	alius
—	187	—	3	— vererunt	—	verterunt
—	193	—	4	— Marc. I,	—	Marc. II.
—	208	—	ult.	— volunt	—	voluit
—	231	—	4	— pecturus	—	perturus
—	241	—	12	— נִצְטַהָק	—	נִצְטַדָּק
—	251	—	6	— Tandem	—	Eandem
—	311	—	9	— ςοὰε	—	ςοὰς
—	362	—	4	— poſt τῆς addatur γῆς		
—	365	—	16	pro se	leg.	sed
—	365	—	23	— *moleste*	—	*modeste*
—	366	—	8	— qua	—	quae
—	384	—	3	— כֵּרִיחֻת	—	כְּרִיתֻת
—	384	—	15	— inserunt	—	inferunt.
—	424	—	10	deleatur p. 72.		
—	440	—	22	pro *Karaeis*	—	*Karaei,*
—	446	—	13	post tractantes pone comma, et adde ב		

diversi

— 450	— 11	pro Westen.	lege Wetst.
— 453	— 25	— *δικίας*	— *οἰκίας*
— 455	— 1	— *ris*	— *nis*
— 459	— 8	— pccunia	— pecunia
— 468	— 22	— memorent	— memorant
— 485	— 3	— fine	— sine
— 485	— 6	— צבָא	— צָבָא
— 501	— 13	deleatur in	
— 512	— 2	pro significa	— significat.
— 514	— 3	— *Theologas*	— *Theologicas*
— 515	— 6	— concedere	— comedere,
— 529	— 7	— consiliandum	— conciliandum
— 529	— 22	— antecendi	— antecedenti
— 532	— 5	— erant	— errant
— 545	— 1	post giam adde: *Iosephus* Antiqq. Lib. XV, c. 9. §. 3. De B. Iud. I, c. 21. §. 1. Lib. V, c. 4. §. 3. Hanc regiam,	
— 548	lin. 5	pro qui	leg. quia
— 548	— 11	— repraesentur	— repraesentantur
— 590	— 13	— morum	— morbum
— 600	— ult.	— serio	— serie
— 613	— penult.	pro deferens	leg. deserens
— 616	— 1	— venerebatur	— venerabatur
— 622	—	post *cibum* adde: *non*	
— 628	— ult.	pro auferri lege auferre	
— 672	— 26	suppletum lege suppletam	

Leviores operarum errores, praecipue in accentibus, benevolus Lector ipse emendabit.